ДЭПАРТАМЕНТ ПА АРХІВАХ І СПРАВАВОДСТВУ
МІНІСТЭРСТВА ЮСТЫЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ
НАЦЫЯНАЛЬНЫ ГІСТАРЫЧНЫ АРХІЎ БЕЛАРУСІ

*Серыя «Гісторыя,
архівазнаўства, крыніцазнаўства»*

Архіварыус

Зборнік навуковых паведамленняў і артыкулаў

Выходзіць з 2001 года

Выпуск 7

Мінск
БелНДІДАС
2009

УДК [930.22+94(476)«15/19»(082)]
ББК 79.3(Беи)+63.3(4Беи)41
А87

Серыя заснавана ў 1998 г.

Рэкамендавана да друку Вучоным саветам
Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі

Р э д а к ц ы й н а я к а л е г і я:
У. І. Адамушка, Ю. М. Бохан (галоўны рэдактар), *Г. Я. Галенчанка, А. К. Галубовіч, У. М. Дзянісаў, М. М. Забаўскі, А. М. Люты, А. Я. Рыбакоў, І. В. Саверчанка, М. Ф. Шумейка, З. В. Шыбека, З. Л. Яцкевіч* (адказны рэдактар)

Р э ц э н з е н т ы:
доктар філалагічных навук *А. І. Мальдзіс,*
кандыдат гістарычных навук *С. У. Жумар*

© Дзяржаўная ўстанова
«Нацыянальны гістарычны
архіў Беларусі», 2009

Да 100-годдзя заснавання Віцебскай архіўнай камісіі

М. Ф. Шумейко

Деятельность Витебской ученой архивной комиссии (1909–1919)

Известно, что губернские ученые архивные комиссии (ГУАК) возникли в соответствии с положением Комитета министров «Об учреждении ученых архивных комиссий и исторических архивов», утвержденным 13 апреля 1884 г. российским императором Александром III. Инициатором их создания был директор Московского архива Министерства юстиции академик Н. В. Калачов (1819–1885). Не вдаваясь в подробности, связанные с его неудавшимися попытками реформировать архивное дело в России, отметим, что вышеупомянутым положением перед комиссиями ставились сугубо архивные задачи: разбирать старые дела губернских и уездных учреждений, выявлять в них ценные в историческом отношении документы и создавать из них исторические архивы в губерниях.

Однако в реальности архивные комиссии, включая и Витебскую, как увидим ниже, определяли круг своих задач гораздо шире. В него они включали выявление, собирание, учет, охрану, изучение, пропаганду и популяризацию всех памятников (а не только исключительно документальных). Благодаря этому на местах, в архивных комиссиях, создавались музеи, библиотеки, давшие впоследствии жизнь архивно-музейно-библиотечным учреждениям губернского уровня.

Деятельность ГУАК имела выдающееся значение для развития архивоведения, музееведения, памятниковедения, книговедения, исторической библиографии, археографии, источниковедения, в целом для развития исторической науки и в ряде случаев — даже археологии, особенно в тех регионах, где не было университетов и научно-исторических центров.

Особого внимания заслуживают издания ГУАК — эти своеобразные «энциклопедии региональной истории». Рецензируя «Издания губернских ученых архивных комиссий 1884–1924 гг.» [1], современный российский исследователь пишет, что «полный список всего содержания выпущенных УАК сборников и отдельных книг… рождает ощущение почтительного изумления. Здесь не только огромное количество текстов письменных памятников древних и новых времен … не только описи и обозрения архивных материалов, хранившихся в самих комиссиях и в частных руках, но и интереснейшие труды по археологии, архивоведению, археографии, охране памятников древности, церковной истории, истории летописания, дипломатике (включая словари актовых терминов), нумизматике, иконографии, геральдике и даже сигиллографии, генеалогии, демографии, этнографии (с публикациями фольклора), библиографии, книговедению, палеографии и орфографии, не говоря уже об истории литературы, истории искусства, сюжетах местной истории, в которых ярко выступает направление истории «повседневности», ныне полагаемое достижением новейшей политической науки» [2].

Нельзя также не согласиться с несколько возвышенными, но по сути своей верными оценками роли и значения ГУАК в истории науки и культуры, которые дает современный российский же исследователь, известный своей склонностью к занятиям архивософией. Он, в частности, пишет: «…Деятельность ГУАК была принципиально новым в истории мировой науки и культуры явлением. По своей сути ГУАК являлись первыми создателями единого архивно-информационного поля в его самом идеальном, целостном воплощении. История самосознания Человека здесь создается самим человеком в таких масштабах и в таком разнообразии, которое не может быть охвачено ни одним официальным ведомством или учреждением. Их деятельность была реализацией основной идеи интегрального архивоведения, согласно которой понятие «архивоведение» почти сливалось с понятием «культура» в самом широком толковании» [3, с. 325].

Учитывая наличие достаточно пространной историографии, раскрывающей историю создания, основные направления и итоги деятельности комиссии-юбиляра [4–11], остановимся на некоторых аспектах, не ставших пока объектом исследования белорусских ученых-гуманитариев.

Прежде всего отметим достаточную ограниченность источниковой базы, на которую опирались в прошлом и которую ныне используют исследователи. В лучшем случае привлекаются документы сохранившегося архивного фонда самой Витебской архивной комиссии [12], до десятка дел из фондов гражданского губернатора, городской управы, губернского правления, губернского статистического комитета и др. Вне поля зрения исследователей остаются документы фондов аналогичных

учреждений, действовавших в других белорусских губерниях и имевших контакты с Витебской УАК; совершенно не тронуты белорусскими историками фонд Московского археологического института, в котором представлены документы детища ВУАК — Витебского отделения МАИ [13], фонд Русского исторического общества, особая комиссия которого курировала деятельность ГУАК, фонд Московского археологического общества, с которым были тесно связаны многие члены и сотрудники ВУАК; недостаточно используются документы из личных фондов людей, имевших отношение к комиссии и хранящихся в музеях и библиотеках (например, А. П. Сапунова — в Витебском областном краеведческом музее, Б. Р. Брежго — в Научном отделе редких книг и рукописей Национальной библиотеки Латвии) и др.

Более пристального внимания заслуживает также, на наш взгляд, изучение причин открытия архивной комиссии именно в Витебске, а также отражения в общественном сознании самого факта создания комиссии, восприятия результатов ее деятельности и т. д.

Исследователи, включая и автора настоящей статьи, традиционно связывают открытие ученой архивной комиссии в Витебске с тем обстоятельством, что именно здесь в 1862 г. начал свою работу один из трех Центральных исторических архивов древних актовых книг, заложивший архивные традиции в крае. И это верно, учитывая, что вокруг просуществовавшего 40 лет в качестве самостоятельного Витебского центрального архива древних актовых книг формировались те немногие ученые силы в лице А. М. Сазонова, М. Л. Веревкина, А. П. Сапунова, Д. И. Довгялло, Н. Я. Никифоровского и других [14]. До начала XX в. архив выполнял здесь функции своеобразного «научно-методического центра» в области архивоведения и отчасти археографии. С его переводом в 1903 г. в «далекую Вильну» образовалась своего рода «лакуна», заполнить которую были не в состоянии ни местный статистический комитет, ни тем более соседние «молодая» Смоленская (открыта в 1908 г.) и открытая в числе первых четырех в 1884 г. Орловская ученые архивные комиссии.

Отказ к тому же последней «от просмотра дел архивных учреждений, находящихся вне Орловской губернии и соприкасающихся с ней, так как есть более близкие и заинтересованные» [15, л. 79–80], и рекомендация витеблянам обратиться за методической и практической помощью в Смоленскую архивную комиссию стали побудительным мотивом к открытию в Витебске архивной комиссии, тем более, что почва для этого была уже достаточно подготовленной.

Никоим образом не ставя под сомнение инициирующую роль в деле создания комиссии ее первого председателя, переведенного в 1908 г. в Витебск на должность советника губернского правления

В. С. Арсеньева [16], отметим вместе с тем и позитивный вклад в дело создания комиссии, который внесли работавший архивариусом Витебского центрального архива древних актовых книг с 1893 г. Д. И. Довгялло (в 1880-е гг. он обучался здесь в местной духовной семинарии) и возглавлявший с 1908 г. созданное еще в конце XIX в. по инициативе Д. И. Довгялло и Н. Я. Никифоровского Витебское церковно-археологическое древлехранилище Н. Н. Богородский и др.

Как отмечает современный исследователь Л. В. Алексеев: «До революции крупнейшим культурным центром в Беларуси был Витебск, не случайно именно в нем вопрос об учреждении археологического общества был поднят (местным губернатором) еще в 1895 г. Общество должно было «привести в известность рукописные, печатные и иные памятники Северо-Западного края и сохранить их от истребления». Но тогда этот вопрос не рассматривался «как слишком серьезный», для решения которого «необходима предварительная подготовка». Тем не менее от мысли о создании подобного учреждения не отказались, этим занимались А. П. Сапунов и его окружение. Ученый предполагал открыть в Витебске особое отделение белорусского общества, «проектировавшегося Е. Р. Романовым для Могилева» [6, с. 167].

Наряду с Романовым и вероятно независимо от него к идее о необходимости создания такого общества именно в Витебске пришел и М. В. Довнар-Запольский, на что указывает найденное нами недавно в его личном архивном фонде письмо Д. И. Довгялло от 10 января 1900 г. [17, л.11–16 об.]. Его содержание подтверждает утверждение члена-корреспондента НАН Беларуси В. К. Бондарчика о том, что именно М. В. Довнар-Запольский «першы ўзняў пытанне аб стварэнні ў Віцебску гісторыка-археалагічнага таварыства» [18, с. 153].

Сохранившиеся в фонде Витебского губернского правления инициативные документы об открытии комиссии и ее первых шагах дают возможность восстановить картину событий 100-летней давности. Здесь обращают на себя внимание, помимо опубликованного в Своде законов Российской империи и затем неоднократно перепечатывавшегося в других изданиях, включая подготовленный РИО «архивный сборник» [19], «Высочайше утвержденного положения о губернских исторических архивах и ученых архивных комиссиях» от 13 апреля 1884 г. (машинописная копия), список лиц, подписавших ходатайство об открытии комиссии, насчитывающий 82 фамилии с росписями тех из них, кто присутствовал на церемонии открытия; постановление витебского губернатора Б. Б. Бершау-Флотова об открытии комиссии и др. Среди подписавшихся — В. С. Арсеньев, В. А. Кадыгробов, В. Н. Юренев, В. К. Стукалич, Н. Н. Богородский, Н. Я. Никифоровский, А. П. Сапунов и др.

Далее приведем полностью постановление губернатора подписанное 13 мая 1909 г., оформившее создание Витебской ученой архивной комиссии:

«Ввиду того, что согласно пар. 3 Высочайше утвержденного положения о губернских исторических архивах и ученых архивных комиссиях образование ученых архивных комиссий зависит от соглашения губернатора и директора Археологического института и за получением согласия последнего, постановляю, согласно выраженному в подписанном ходатайстве витеблян, открыть в городе Витебске ученую архивную комиссию, первое заседание коей назначить на 31 сего мая в 3 часа дня в помещении губернского правления, пригласив на него подписавших вышеозначенное ходатайство лиц.

Б. Б. Гершау-Флотов. Г. Витебск 13 мая 1909 г.» [15, л. 111].

Обратившись к журналу «делового», второго заседания комиссии, состоявшегося 10 сентября 1909 г., видим, что на нем, кроме «ритуальных» вопросов (отправка телеграммы на имя министра Императорского двора, утверждение состава комиссии), была намечена широкая и разнообразная программа действий на ближайшее время и перспективу. Это и решения об образовании особой комиссии для выработки программы празднования юбилея войны 1812 г., об участии представителей архивной комиссии в торжествах, связанных с перенесением мощей преподобной Евфросинии Полоцкой (проходили с 19 апреля по 23 мая 1910 г.), о содействии согласно Указу Святейшего Синода составлению описаний кладбищ и могил в Витебской губернии [20]; просьба к архиву Сената выслать дела, касающиеся Витебской губернии и др. На следующем заседании 2 октября 1909 г. комиссия принимает решение об издании своих «Трудов»; здесь же был обсужден и утвержден план первого выпуска [12, д. 151, л. 4–7]. Заметим, что все эти решения впоследствии были реализованы, что не может не свидетельствовать о действенности работы комиссии [21].

Безусловно, Витебская комиссия, равно как и другие аналогичные 38 комиссий [22], не могла не испытывать трудностей, обусловленных отсутствием специально выделенного для нее помещения, более чем скромным финансированием ее деятельности, неопределенностью статуса и т. п. Обо всех этих проблемах говорил, дважды выступая на Первом съезде представителей губернских ученых комиссий, проходившем в Петербурге в мае 1914 г., третий (и последний) председатель Витебской комиссии — ректор (с 1910 г.) Учительского института К. И. Тихомиров, сменивший в августе 1912 г. на этом посту В. А. Кадыгробова, который, в свою очередь, возглавил комиссию в марте 1911 г. после перевода В. С. Арсеньева в Тулу [23, с. 32–35, 63–64]. Он отмечал, что Витебская комиссия относится к числу комиссий, влачащих жалкое

существование, не имеющих ни средств, ни помещений и являющихся как учреждение благотворительное. Соответственно занимаемым ее председателями постов они и давали у себя приют ее аппарату: в зданиях губернского правления, Учительского института.

И тем не менее, в таких крайне сложных условиях ВУАК смогла сделать немало, опубликовав 4 тома своих трудов, каталоги книг, монет и медалей, описи документов, хранившихся в ее библиотеке, музее и архиве [1, вып. 1, с. 5–8]. Важным итогом деятельности комиссии стало открытие по ее инициативе отделения Московского археологического института, готовившего высокопрофессиональные кадры архивистов, археографов, а позже и искусствоведов, на плечи которых впоследствии ляжет основная тяжесть в упорядочении и организации архивного, музейного, библиотечного дела в Беларуси уже в условиях советской государственности.

Значительным является вклад комиссии в дело спасения архивов с началом Первой мировой войны. Из выделенных ей Особой комиссией по сохранению местных материалов РИО 2 тыс. руб. половина была истрачена для приспособления помещений, в которых размещались фонды, эвакуированные с территорий, которым угрожала оккупация, остальные деньги также были потрачены на дела по спасению архивов [12, д. 154, л. 118, 121].

Февральская революция, а затем Октябрьская принесут хаос и потрясения, в которых будут гибнуть не только люди, но и культурные ценности, памятники истории, архитектуры, архивные, музейные, библиотечные собрания. Витебская архивная комиссия не будет стоять в стороне от этой вакханалии разрушений. Собрав 26 марта 1917 г. экстренное заседание своего совета, она изберет депутата Е. М. Николаева в Витебский городской общественный комитет для защиты памятников старины [12, д. 145, л. 370].

Витебская ученая архивная комиссия станет единственным архивным учреждением, к которому будут апеллировать и местные органы Советской власти в плане их привлечения к работе по сохранению архивов от расхищений. Во всяком случае, в принятом 1 июля 1918 г. президиумом областного исполкома Советов Западной области и фронта постановлении об организации архивного дела в 4-ом пункте отмечается: «В области функционируют ученые архивные комиссии: для Смоленской губернии—Смоленская (адрес: Смоленск, Тенишевская, 5, кв. 2), для Витебской и временно Могилевской губерний — Витебская (адрес: Витебск, Гоголевская, Учительский институт)» [24, с. 11].

В завершение отметим, что Витебская ученая архивная комиссия, несмотря на скромные результаты деятельности (а они и не могли быть иными, учитывая непродолжительность существования — фактически

всего 5 лет до начала Первой мировой войны), внесла существенный вклад не только в становление архивного, но и музейного, библиотечного дела в Витебской губернии (более широко — в Беларуси). Она содействовала подготовке кадров архивных, музейных, библиотечных работников, которые уже в условиях белорусской советской государственности активно включатся в дело реформирования архивного, музейного, библиотечного дела в республике. Деятельность Витебской ученой архивной комиссии выходила далеко за рамки обусловленных соответствующими положениями направлений, являя собой научный, культурный, образовательный центр, вокруг которого группировалась местная гуманитарная интеллигенция. Официально-охранительный характер, присущий деятельности комиссии, особенно в первые годы ее существования, не помешал ей, тем не менее, втягивать в свою орбиту национальные научные силы, способствуя таким образом развитию краеведения и этнографии. Однако главная ее заслуга все же состоит в том, что в условиях отсутствия централизованной архивной системы, органов по ее управлению комиссия пыталась реализовывать функции последних в той мере, насколько это было возможно.

Источники и литература

1. Издания губернских ученых архивных комиссий 1884–1923 гг. / Сост. Л. Ф. Писарькова; ответ. ред. С. О. Шмидт. Нью-Йорк, 1994–1995. Вып. 1–3.
2. Чирков С. В. [Рец.] на «Издания губернских ученых архивных комиссий…» / С. В. Чирков // Отечественные архивы. 1994. № 5. С. 127.
3. Хорхордина Т. И. Российская наука об архивах: История. Теория. Люди. / Т. И. Хорхордина. М.: РГГУ, 2003. 525 с.
4. Клепиков Н. Е. Культурно-историческое наследие Беларуси периода Российской империи / Н. Е. Клепиков. Мн.: Изд. центр БГУ, 2008. 175 с.
5. Карев Д. В. Белорусская и украинская историография конца XVIII – начала 20-х гг. XX в.: в процессе генезиса и развития национального исторического сознания белорусов и украинцев / Д. В. Карев. Вильнюс: ЕГУ, 2007. 312 с.
6. Васілеўскі Д. Сталецьце краязнаўчай працы на Беларусі / Д. М. Васілеўскі // Наш край. 1926. № 2–3 (5–6). С. 3–14; Каспяровіч М. І. Краязнаўства: Нарысы / М. І. Каспяровіч. Мн., 1929. С. 32–34; Алексеев Л. В. Археология и краеведение Беларуси XVI в. – 30-е гг. XX в. / Л. В. Алексеев / Под ред. акад. Б. А. Рыбакова. Мн.: «Беларуская навука», 1999. С. 167–168 и др.
7. Азаров А. И. Архивное дело в Белорусской ССР. Автореф. дис. … канд. истор. наук. / А. И. Азаров. М.: МГИАИ, 1955. С. 6; Он же. Архивное дело в Белоруссии до Великой Октябрьской социалистической революции // Научно-информационный бюллетень Архивного управления при

Совете Министров БССР. Мн.: Изд. АН БССР, 1961. № 10. С. 18–19; Шумейко М. Ф. Архивоведение Беларуси. Учебное пособие для студентов исторических факультетов в двух частях. Часть 1. История и организация архивного дела. / М. Ф. Шумейко, К. И. Козак, В. Д. Селеменев. Мн.: Изд. центр РИВШ БГУ, 1998. С. 76–86.

8. Шумейко М. Ф. Белорусская археография в XIX–XX вв. (Проблемы теории, истории, методики) / М. Ф. Шумейко. Мн.: БелНИИДАД, 2007. 498 с.
9. Падліпскі А. Летапісец Віцебшчыны / А. М. Падліпскі. Мн.: Полымя, 1993. С. 62–64; Хмяльніцкая Л. Гісторык з Віцебска (жыццяпіс Аляксея Сапунова) / Л. Хмяльніцкая. Мн.: «Энцыклапедыкс», 2001. С. 151–164 и др.
10. Літаратура і мастацтва. Энцыклапедыя. Мн., 1984. Т. 1. С. 641, 644–645; Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т. Мн., 1994. Т. 2. С. 322–323; Архівісты Беларусі: Біябібліяграфічны даведнік. Мн.: БелНДІДАС, 2006. С. 7–8, 36–38 и др.
11. 90 гадоў Віцебскай вучонай архіўнай камісіі: Матэрыялы навукова-практычнай канферэнцыі 24 лістапада 1999 г., г. Віцебск. Мн.: БелНДІДАС, 2000. 92 с.; Шумейка М. «…Захаваўшы для нашчадкаў» / М. Ф. Шумейка // Беларуская мінуўшчына. 1995. № 6. С. 44–45; Он же. Предшественница Госкомархива: К 90-летию со дня учреждения Витебской ученой архивной комиссии // Архивы и делопроизводство. 1999. № 3. С. 4–11 и др.
12. Национальный исторический архив Беларуси (НИАБ). Ф. 2771. Оп. 1. Витебская ученая архивная комиссия.
13. Центральный исторический архив Москвы (ЦИАМ). Ф. 376 (МАИ). Оп. 1. Личные дела студентов и вольнослушателей. Д. 1–4589; Оп. 2. Личные дела преподавателей. Д. 1–223; Оп. 3. Канцелярия совета МАИ. Д. 1–114.

    Пользуясь случаем, выражаю благодарность ответственному работнику Московского городского объединения «Мосгорархив» В. Ю. Коровайникову, любезно указавшему автору статьи на наличие в данном фонде личных дел А. П. Сапунова (Оп. 2. Д. 121.), Б. Р. Брежго (Оп. 1. Д. 475.), М. В. Мелешко (Оп. 1. Д. 2518.), А. А. Шлюбского (Оп. 1. Д. 4524.).
14. Подробнее об этом см.: Витебщина архивная: история, фонды, персоналии (сер. XIX–XX вв.) / Сост. М. В. Пищуленок и др. Мн.: БелНИИДАД, 2002. 213 с.
15. НИАБ. Ф. 1416. Оп. 2. Д. 26 799. Переписка витебского губернатора с Витебским губернским правлением о создании Витебской ученой архивной комиссии.
16. Подробнее о нем см.: Подлипский А. М. Три председателя комиссии / А. М. Подлипский // 90 гадоў Віцебскай вучонай архіўнай камісіі. С. 32–35; Антонов Дм. Русский историк Василий Арсеньев / Д. Н. Антонов // Московский журнал. История государства Российского. 1995. № 1.

С. 6–11; Он же. В. С. Арсеньев и судьба его архива // Проблемы зарубежной архивной Россики. Сб. статей. М., 1997. С. 159–164.

17. Центральный государственный исторический архив Украины в Киеве (ЦГИАУК). Ф. 262. Оп. 1. Д. 181. Переписка М. В. Довнар-Запольского с неустановленными лицами.
18. Беларусы: У 8 т. Т. 3: Гісторыя этналагічнага вывучэння / В. К. Бандарчык. Мн.: Беларуская навука, 1999. 365 с.
19. Сборник материалов, относящихся до архивной части в России. Петроград, 1917. Т. 2.
20. Имеется в виду Указ Св. Синода от 29 ноября 1908 г., согласно которому всему епархиальному начальству и ставропигиальным монастырям предписывалось организовать составление «Списков лиц, погребенных в церквах и на кладбищах, с точным обозначением надгробных надписей, сохранившихся на могилах духовных лиц, дворян и наиболее крупных местных общественных деятелей купеческого и других сословий» для последующего издания подготавливаемого Вел. князем Николаем Михайловичем, возглавлявшим, как известно, Русское историческое общество, «Русского провинциального некрополя».
21. См.: Труды Витебской ученой архивной комиссии. Витебск, 1910. Т. 1; Довгялло Д. И. Перенесение святых мощей преподобной Евфросинии из Киева в Полотск. Подробное описание церковно-нарядных торжеств по пути следования святых мощей с изображением преподобной Евфросинии и многими рисунками. / Д. И. Довгялло. Вильна: Тип. «Русский почин», 1910. 80 с.; Шилов Д. Н. «Русский некрополь» Великого князя Николая Михайловича: история научного предприятия. Часть вторая: Описание провинциальных погребений / Д. Н. Шилов // АЕ за 2003 год. М.: Наука, 2004. С. 154–194.
22. В литературе можно встретить указание на разное количество существовавших в России губернских архивных комиссий. О. И. Шведова называет цифру 39; автор статьи о Смоленской комиссии С. Л. Солодовникова со ссылкой на статьи Н. В. Бржостовской, с одной стороны, учебное пособие современных российских авторов по архивоведению, с другой, говорит о 40 и даже 41 комиссиях.

    Здесь нет противоречий: каждый из авторов по-своему прав, применяя различную методику подсчета. Если говорить об архивных комиссиях на время их ликвидации (1919 г.), исключив из них закрытую в 1910 г. Херсонскую и не являвшуюся уже к этому времени российской Холмскую (последняя к тому же ввиду начала Первой мировой войны фактически перестала действовать), то получим цифру 39, которой мы и придерживаемся.
23. Труды первого съезда представителей губернских ученых архивных комиссий и соответствующих им установлений. 6–8 мая 1914 г. СПб., 1914.
24. Архивное дело в БССР (1918–1968): Сборник законодательных и руководящих документов / Сост. Е. Ф. Шорохов; под ред. А. И. Азарова. Мн.: Изд. «Полымя», 1972. 142 с.

Архівазнаўства

И. А. Вишневский

Организация делопроизводства в Белорусской обновленческой церкви в 1922–1935 гг.

После Октябрьской революции 1917 г. в Русской православной церкви возникло оппозиционное течение, которое выступило против восстановления патриаршества (ликвидированного в 1700 г.), за установление лояльных отношений с Советской властью и изменение традиционных форм религиозной деятельности (не затрагивая при этом основы вероучения и культа) [1]. Сторонники данных нововведений получили название «обновленцы». В 1922 г. после ареста патриарха Тихона обновленцы при поддержке Советской власти, заинтересованной в расколе и ослаблении церкви, пришли к управлению церковью [2]. С этого времени на территории СССР, включая тогдашнюю Беларусь, параллельно с каноническими православными структурами сосуществовали обновленческие епархии.

Структура обновленческой церкви в Беларуси начинает складываться с 1922 г. с возникновением епархиальных управлений (ЕУ) в Витебской, Гомельской и Могилевской епархиях [3]. В 1924 г. на Первом Белорусском областном церковном соборе оформляется главное учреждение обновленческой церкви — Белорусский православный Священный Синод во главе с его председателем (митрополитом) [4], функции которого были зафиксированы принятым на соборе Положением об управлении Белорусской православной церковью. Синод состоял из 7 членов: епископа,

---

[1] Абнаўленства // Рэлігія і царква на Беларусі. Мн., 2001. С. 7.

[2] Всемирная Энциклопедия. Христианство. Мн., 2004. С. 501.

[3] Левчик Н. Н. Документы фонда «Белорусский православный священный синод» по обновленческой церкви в Беларуси (1922–1935) // Беларускі археаграфічны штогоднік. Вып. 3. 2002. С. 114.

[4] Шилёнок Д., свящ. Из истории Православной церкви в Белоруссии (1922–1939). Мн., 2006. С. 32.

двух священников, представителя от низшего клира, двух мирян и возглавлялся митрополитом. Члены Синода избирались на Белорусском соборе, который контролировал его деятельность [5]. Синод имел полномочия на год, содержался на добровольные отчисления от всех приходов Белорусской церкви. Он созывал Белорусский собор, утверждал епископов на кафедры, имел в подчинении епархии, награждал и отлучал от церковного общения [6].

Обновленческая церковь в Беларуси имела статус автономии, который был ликвидирован в 1934 г. Белорусский Синод находился в «каноническом общении и административном единстве» со Священным Синодом православных церквей в СССР, что выражалось в утверждении митрополита [7]. Распоряжения и постановления Синода были действительны, только если не были опротестованы Священным Синодом [8].

На соборе в 1926 г. приняты: «Положение об епархиальных и благочиннических управлениях», «Нормальный приходской устав», которые регламентировали деятельность данных органов. Епархиальное управление во главе с епископом (избирался пожизненно) состояло из выборных клириков и мирян, которых утверждал Синод [9]. Управления ведали вопросами назначения, перемещения, награждения и увольнения священников. Их деятельность контролировало и регулировало епархиальное собрание, которое проводилось раз в год [10] и где обязательно присутствовал представитель Синода. Похожим образом было организовано управление благочиниями и приходами.

На этом же соборе окончательно закрепляется и административно-церковное деление. Обновленческая церковь имела такую же территориально-каноническую структуру, что и современная российская православная церковь. Она разделялась на епархии (границы их совпадали с административным делением на округа), которые, в свою очередь, разделялись на благочинные округа (по границам районов) и приходы [11].

Обновленческая церковь в Беларуси прекратила свое существование в 1935 г. в связи с постановлением Священного собора «Об упразднении коллегиальной системы управления в Православной обновленческой церкви» [12], согласно которому все обновленческие синоды и епархиальные управления на территории СССР были ликвидированы.

---

[5] НИАБ. Ф. 2786. Оп. 1. Д. 1. Л. 1.

[6] Там же. Л. 1 об.

[7] Там же. Л. 1.

[8] Там же.

[9] Там же. Д. 138. Л. 14.

[10] Там же.

[11] Там же.

[12] Там же. Д. 585. Л. 16.

Документы архивов обновленческих учреждений (Синода и епархиальных управлений) в настоящее время хранятся в фондах Национального исторического архива Беларуси и Государственного архива Витебской области. Наиболее значительным является фонд НИАБ № 2786 Белорусского Синода (1922–1935), который состоит из 608 дел. Он позволяет проследить историю обновленческого движения в белорусских епархиях.

Основными документами об организации делопроизводства в обновленческой церкви являются «Положение об управлении Белорусской Православной церкви», «Положение об епархиальных и благочиннических управлениях» и «Нормальный приходской устав», которые регламентировали ее деятельность. На их основании, а также с помощью протоколов заседаний, съездов и пленумов, циркуляров можно охарактеризовать организацию делопроизводства и работу канцелярии Синода, которые ранее исследователями не изучались.

Канцелярия Синода сначала находилась по адресу: г. Могилев, Лютеранский переулок, дом № 3, в одном из помещений при соборе Св. Иосифа, который арендовал Синод [13]. В 1928 г. канцелярия вместе с Синодом переехала в Минск, расположившись в здании по ул. Интернациональная, в доме № 9, в помещении Спасо-Преображенского монастыря (бывший монастырь бенедиктинок) [14]. Стоит заметить, что во время переезда часть дел (связка) была утрачена в Могилеве [15]. Другие документы (в основном служебная переписка) архива Синода были вывезены митрополитом Иосифом Кречетовичем, переведённым московским Синодом в Крымскую епархию [16].

Канцелярия содержалась на «тарелочные» сборы от приходов [17]. Делами канцелярии заведовал секретарь (им мог быть как мирянин, так и представитель клира), который имел помощника-делопроизводителя (по книге прихода и расхода ему, как и секретарю, выплачивалось жалованье) [18]. Секретарь избирался членами Белорусского Синода, обязательно из его состава [19]. Первым секретарем (1924–1927), пребывавшим на этой должности, был А. В. Трусевич (из мирян). Сведений, имеющихся о нем в документах фонда Белорусского Синода, немного. С 1914 по 1922 г. он служил в «разных учреждениях губернских земств

---

[13] НИАБ. Ф. 2786. Оп. 1. Д. 14. Л. 4.
[14] Там же. Д. 261. Л. 14.
[15] Там же. Д. 335. Л. 60 об.
[16] Там же. Л. 95 об.
[17] Там же. Д. 12. Л. 13.
[18] Там же. Д. 19. Л. 35.
[19] Там же. Д. 1. Л. 8.

и советских»[20]. В 1922–1924 гг. — секретарь Могилевского епархиального управления, в 1924 г. — секретарь Синода. Принимал участие во II Поместном соборе в 1923 г.[21] По его докладу, одобренному на Великом предсоборном совещании в Москве, Белорусским Собором в 1924 г. было принято положение об управлении Белорусской православной церковью[22], которым в своей деятельности руководствовался Синод. В 1927 г. в связи с переходом на гражданскую службу «вне города Могилева» А. Трусевич оставил должность секретаря Синода[23]. После него эту должность занимали мирянин В. Зыков, протопресвитеры П. Шимкович, М. Плещинский, П. Радолицкий.

Делопроизводство канцелярии велось преимущественно на русском языке. Белорусизация лишь частично коснулась обновленческой церкви. В 1926–1928 гг. Синод на белорусском языке приветствовал Священный Синод Российской православной церкви[24], Украинский Синод[25], ЦИК БССР[26], однако это были единичные случаи. На бланках Минского епархиального управления реквизит-название указывался параллельно на русском и белорусском языках. Была печать с надписью «Менскае Эпархіальнае Кіраўніцтва». В фонде имеются бланки на белорусском языке, но заполнялись они на русском. Вопрос об употреблении белорусского языка в церковном обиходе поднимался на II Соборе (о чем свидетельствует его программа[27]), однако ввиду отсутствия в фонде 2786 документов результаты этого обсуждения неизвестны. То, что белорусизация фактически не коснулась обновленческой церкви, можно связать со следующим фактором. Значительную часть духовенства составляли русские и украинцы (например, среди всех пяти митрополитов не было ни одного белоруса). При этом стоит заметить, что все приведенные документы на белорусском языке относятся к периоду, когда председателем Синода был украинец Иосиф Кречетович. На пленуме в Москве он впервые обратился к Синоду Православных церквей в СССР на белорусском языке[28].

Синод имел штамп и круглую печать[29] с надписью «Белорусский православный Синод» (утверждены на Первом Соборе), за разработку

---

[20] НИАБ. Ф. 2786. Оп. 1. Д. 140. Л. 9.
[21] Левитин-Краснов А., Щавров В. Очерки по истории церковной смуты. М., 1996. С. 294.
[22] НИАБ. Ф. 2786. Оп. 1. Д. 12. Л. 7.
[23] Там же. Д. 234. Л. 5.
[24] Там же. Д. 226. Л. 21.
[25] Там же. Л. 20.
[26] Там же. Л. 23.
[27] Там же. Д. 6. Л. 34.
[28] Там же. Д. 225. Л. 40.
[29] Цітоў А. К. Геральдыка Беларусі. Мн., 2007. С. 116.

и заказ которых отвечал секретарь [30]. Печать хранилась у митрополита (председателя Синода). Все бумаги подписывали он, его заместитель и секретарь [31]. Последний был ответственным за подготовку необходимых для Синода материалов и составление протокола заседаний. Распоряжения, касающиеся всей Белорусской церкви, были недействительны без подписи председателя Синода [32]. Бланки с реквизит-названием канцелярии отсутствовали (как и в других структурных подразделениях главного обновленческого учреждения при переписке указывался только реквизит-название Синода). Епархиальные управления и благочинные имели аналогичную организацию.

Оформление документации обновленческих учреждений регламентировалось Синодом. В подтверждение можно привести постановление от 6 октября 1927 г., в котором говорилось, что все церковные учреждения «при сношении с Белорусским Священным Синодом соблюдали общепринятую форму обращений в виде рапортов, прошений, заявлений и тому подобного с обязательным употреблением для письма чернил, а не карандаша» [33].

В системе делопроизводства обновленческой церкви на основании функционального назначения следует выделить 4 группы документов — это основной массив документации канцелярии. К ним относятся: документы протокольного, отчетного, учетного характера, переписка.

Документы протокольной группы — протоколы, журналы заседаний, съездов, пленумов обновленческих учреждений и Соборов, фиксирующие ход и решения съездов и пленумов. Данные материалы составляют значительный пласт документации, что можно связать с характерным в целом для всей обновленческой церкви принципом коллегиальности (совместного решения вопросов). Заседания Синода созывались не менее одного раза в неделю, пленумы — три раза в год, собор — раз в год [34]. Протоколы вели секретари. В них последовательно излагались ход обсуждения вопросов и принятые постановления, а также содержался конспект докладов и выступлений. Протокол заседания скреплялся подписями присутствующих [35].

Документы отчетной группы составляли отчеты, доклады, рапорты о проделанной работе. Для всех учреждений обновленческой церкви был характерен принцип подотчетности нижестоящих органов вышестоящим (приходы – благочиния – епархиальные управления – Синод – Священный

---

[30] НИАБ. Ф. 2786. Оп. 1. Д. 158. Л. 11 об.

[31] Там же. Д. 1. Л. 1.

[32] Там же. Л. 1 об.

[33] Там же. Д. 237. Л. 140.

[34] Там же. Д. 1. Л. 1.

[35] Там же. Д. 138. Л. 15.

Синод Православных Церквей СССР). Епархиальные управления сначала раз в три месяца (до 1926 г.), а потом два раза в год (к 1 января и 1 июля) представляли в канцелярию Синода отчеты [36], которые составлялись на основании запрашиваемых сведений. Так, можно привести программу, принятую Синодом 3 июля 1924 г., приводимые запрашиваемые данные которой указывались во многих ежегодных отчетах [37]. Согласно этой программе в них указывались: 1) сведения о викариальных епископах; 2) личный состав епархиальных управлений; 3) характеристика наиболее активных членов; 4) общее материальное положение по епархии: духовенство, содержание епархиальных управлений; 5) удовлетворение епархиальных нужд по общей смете; 6) участие в содержании Синода; 7) размер налогового обложения причта; 8) отношение гражданской власти к служителям культа; 9) пользование церковными домами и земельными угодьями; 10) принимаемые меры для оказания помощи вдовам, сиротам и заштатным членам духовенства причта; 11) восстановление пастырских школ; 12) состав епархий по уездам и благочиниям; 13) сведения об уполномоченных епархиальных управлений, их личный состав, полномочия, районы и их характеристика; 14) возможные подробные сведения о тихоновском движении в епархиях, деятелях и борьбе с ними [38]. Подавались сведения о деятельности епархиальных управлений и состоянии епархий, со сводками распоряжений (о назначениях, перемещениях, увольнениях, награждениях священнослужителей), с копиями протоколов заседаний и съездов. В свою очередь, канцелярия ежегодно представляла документацию о деятельности Синода во Всесоюзный Синод с копиями протоколов пленумов. По истечении года направляла отчет на Собор [39], а после прекращения их созывов — на пленум о деятельности Синода. Точно так же были подотчетны епархиальные управления, благочинные и приходские советы перед соответствующими собраниями [40].

Стоит отметить, что канцелярию контролировали и гражданские органы. Государство регламентировало все стороны церковной жизни. Белорусские поместные соборы и епархиальные съезды созывались только с разрешения НКВД. Для получения разрешения необходимо было указать повестку дня с перечислением вопросов, планируемых к обсуждению, число делегатов и место проведения. Церковные органы обязательно регистрировались [41]. Так, в 1924 г. Белорусский Синод

---

[36] НИАБ. Ф. 2786. Оп. 1. Д. 138. Л. 14.
[37] Там же. Д. 12. Л. 9.
[38] Там же.
[39] Там же. Д. 1. Л. 1.
[40] Там же. Д. 138. Л. 15.
[41] Левчик Н. Н. Обновленческая церковь в Беларуси (по документам фонда «Белорусский православный священный синод» 1922–1935 гг.) // Архівы і справаводства. 2002, № 4.

после Первого Белорусского собора передал в НКВД протоколы собора и списки избранных членов для регистрации Синода и выдачи ему удостоверения [42].

Документы переписки можно разделить на служебную и личную, а служебную переписку, в свою очередь, на три группы.

Первую составляет переписка между вышестоящими и нижестоящими учреждениями — циркуляры, распоряжения, резолюции, которые обеспечивали выполнение решений вышестоящих нижестоящими органами. Данную группу также можно разделить на документы внешней (исходящие от Всесоюзного Синода) и внутренней переписки (от Белорусского Синода). Священный Синод Православных церквей в СССР являлся высшей апелляционной и кассационной инстанцией и мог регламентировать деятельность белорусских обновленческих учреждений (сначала постановления поступали в Белорусский Синод, который отправлял их в епархии). Например, в сфере делопроизводства в 1928 г. Синод постановил: епархиальным управлениям предписать подведомственным им органам вести деловую переписку в Священный Синод только через ЕУ (здесь имеется в виду, что обращения во Всесоюзный Синод должны вестись только через Белорусский Синод) [43].

Ко второй группе относятся документы переписки учреждений, которые друг другу не подчинялись, — официальные письма, отношения, сообщения в государственные органы (НКВД, Наркомфин, ЦИК и другие), служившие для обмена информацией и просьбами. В качестве примеров можно привести обращения в госорганы в связи с обложением духовенства непосильными налогами, просьбы о возвращении храмов и церковного имущества (в ЦИК БССР о возвращении верующим Могилевского Преображенского храма [44], мощей Евфросиньи Полоцкой Витебскому кафедральному собору [45]).

Третью группу составляют документы переписки нижестоящих учреждений с вышестоящими — рапорты, донесения, прошения, жалобы в епархиальные управления и Синод, которые обеспечивали обратную связь с вышестоящими органами, изложение нужд нижестоящих органов. Эти документы представляли информацию о положении на местах, вскрывали трудности в деятельности обновленческой церкви в условиях церковного противостояния и давления государственных органов. В конце 20-х гг. с усилением антирелигиозной политики Советской власти церкви закрываются, проходят массовые аресты

[42] НИАБ. Ф. 2786. Оп. 1. Д. 8. Л. 1.
[43] Там же. Д. 336. Л. 32.
[44] Там же. Д. 14. Л. 11.
[45] Там же. Д. 323. Л. 32.

священников. Оставшимся на свободе не дают служить. Например, прихожане Барсуковской церкви писали, что настоятеля их церкви Шкловский РИК выслал из района, а новых священников отказывался регистрировать [46].

Документы личной переписки представлены в фонде Белорусского Синода перепиской митрополитов И. Кречетовича и Д. Громовенко (документы последнего составляют наиболее значительную часть) со священнослужителями и частными лицами. Для их переписки характерно смешение личного и делового общения. В 1928 г. в связи с увеличением поступающей переписки в Синод последний постановил епархиальным управлениям и подведомственным им учреждениям «строго разграничивать служебное свое отношение от частного при официальной переписке с Белорусским Священным Синодом», допуская отдельную частную переписку, касающуюся предмета официальной [47]. Однако данная переписка не прекратилась, подтверждением чего является наличие в фонде 2786 в делах официальной переписки Синода писем митрополиту Д. Громовенко.

На основании хранящегося в фонде Синода реестра дел [48], книги входящих и исходящих документов [49], старых заголовков можно восстановить номенклатуру дел, которую вела канцелярия Синода. Документы формировались в дела по следующим признакам: хронологическому («Дела Белорусского Священного Синода за 1925–1928 гг.», «Перечень дел Белорусского Священного Синода за 1934 г.»); номинальному («Циркуляры и распоряжения Синода», «Протоколы Белорусского Синода», «Разные переписки»); предметно-вопросному («О награждении», «О ревизии Минского ЕУ», «О пасхалии», «О кандидатах в епископы»); корреспондентскому («Переписка с Московским Епархиальным управлением», «Переписка с разными лицами»), который пересекался с географическим («Переписка с Гомельским Епархиальным управлением», «Переписка с Витебским Епархиальным управлением»).

Книги прихода и расхода, сметы позволяли вести финансовый учет. Циркуляром Священного Синода Православных церквей в СССР от 31 января 1925 г. духовенству и приходским советам предписывалось завести братские книги, а по церквам — книги прихода и расхода церковных сумм для доказательства размеров доходности, подлежащей налоговому обложению [50].

---

[46] НИАБ. Ф. 2786. Оп. 1. Д. 579. Л. 5.

[47] Там же. Д. 335. Л. 57 об.

[48] Там же. Д. 50. Л. 2-2 об.

[49] Там же. Д. 517.

[50] Там же. Д. 45. Л. 1.

Таким образом, система делопроизводства обновленческой церкви позволяет воспроизвести структуру и основные принципы функционирования. Переписка дает возможность наблюдать порядок рассмотрения дел и функции органов церкви. Такие документы, как отчеты и протоколы, фиксируют коллегиальность и подотчетность обновленческой церкви.

Т. С. Михеёнок

О СХОДСТВЕ И РАЗЛИЧИЯХ ФОНДА ПОЛЬЗОВАНИЯ НА ПЛЕНОЧНЫХ И ЭЛЕКТРОННЫХ НОСИТЕЛЯХ

В 2007 г. сотрудники НИАБ осваивали новый вид работы — оцифровывание микрофотокопий. На первый взгляд, никаких принципиальных новшеств. Создание фонда пользования традиционно является одним из актуальных направлений обеспечения сохранности документов. Возможность исполнения фонда пользования на различных материальных носителях заложена в его определении. Главная цель неизменна — сохранность оригиналов документов. С точки зрения использования также не видно значительных перемен. Сотрудниками отдела обеспечения сохранности документов вместо пленочных носителей придется выдавать дисковые накопители, а в идеале — никакие носители вообще не нужно будет выдавать, копии необходимых документов пользователи получат по локальной сети. Для просмотра копий в цифровом формате вместо аппаратов для чтения микрофильмов будут использоваться компьютеры. Таким образом, замена носителей копийной информации с пленочных на электронные может остаться практически незаметной для архивистов. Однако различия существуют. Рассмотрим их подробнее, чтобы определить, насколько они несущественны.

Сама возможность получения современной копии не с оригинала приобретает в настоящее время архиважное значение. В последние десятилетия, особенно в последние годы, на процесс старения документов (кроме естественных факторов) серьезное воздействие оказывает всевозможная копировально-множительная техника. В то же время любое (даже разумное) ограничение возможности получения копий при появлении новых удобных средств воспроизведения информации противоречит и задачам архива, и конституционным правам граждан на получение информации, и самой природе человека. Поэтому архивисты обязаны находить разумный компромисс между потребностями общества

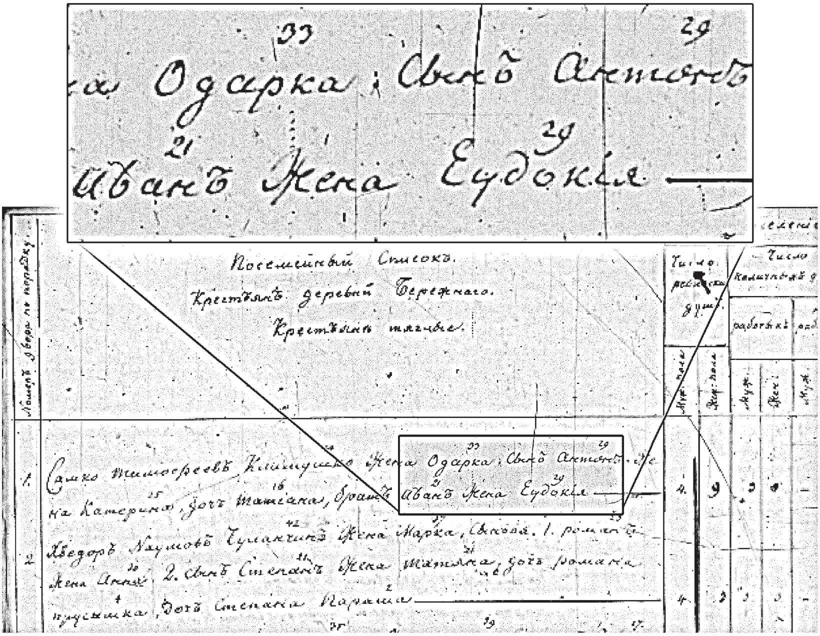

Илл. 1. Фрагмент инвентаря крестьян дер. Бережное Пинского у. помещиков Олешиных. 1846 г. Ф. 142. Оп. 1. Д. 1237. Л. 6 об.

в архивной информации и сохранностью документов. Оцифровывание микрофотокопий как раз и является таким способом.

Для их изготовления использовался сканер микроформ MINOLTA MS7000. В 2006 г. БелНИЦЭД было проведено исследование возможности внедрения данного оборудования в архивах. В результате была разработана технологическая инструкция по оцифровке микрофильмов с использованием данного сканера и проведено обучение наших сотрудников.

Качество получаемого на сканере MINOLTA MS7000 изображения очень высокое, даже при изготовлении копии с позитивной пленки, использовавшейся неоднократно. Например, на илл. 1 можно увидеть фрагмент инвентаря крестьян дер. Бережное Пинского у. Это одна из первых копий микропленки, изготовленной в 1960 г. Центральной лабораторией микрофильмирования для НИАБ.

Это типовой инвентарь, содержащий множество граф с подробным описанием крестьянского хозяйства, текст в документе достаточно убористый, размер строчных букв основного текста 3 мм, кроме этого над

именами членов семейств цифрами, размер которых не более 2 мм, дописан их возраст. Минимальное разрешение для оцифровывания с градацией серого рассчитано по формуле:

$$2^{QI} / h^{0,039} = 2^8 / 2^{0,039} = 205 \text{ dpi},$$

где QI — индекс качества, h — высота строчных букв в мм. Сканирование производилось с разрешением 300 dpi.

Как видно на илл. 1, все подробности на полученной копии хорошо читаемы. Одновременно отметим, что также хорошо видны все царапины и повреждения пленки, поэтому в идеале копии должны изготавливаться с негативов. Документы нашего архива имеют длительную историю хранения, что, естественно, отразилось на их физическом состоянии. Поэтому создавать дополнительные помехи и тем самым ухудшать качество получаемой копии нецелесообразно.

Почти весь 2007 г. сотрудники НИАБ занимались оцифровыванием микрофотокопий фонда 1708 «Бранский гродский суд». Было отсканировано более 90 000 кадров.

Рабочее место оператора состоит непосредственно из сканера и компьютера. Технология работы следующая:

1. Настроить сканер на каждую микрофотокопию (установить резкость, увеличение, яркость, контраст). Поскольку архивные документы зачастую представляют собой объединение разнородных документов — разного формата, написанных на разных видах бумаги, разными чернилами и т. п., то для получения качественной копии параметры сканирования приходится менять даже в рамках оцифровывания одного дела.
2. Вручную прокручивать пленку, выставлять и выравнивать каждый кадр.
3. Сканировать его.
4. Проверить полученное изображение на экране компьютера на качество (чтобы лист был ровно позиционирован, не были обрезаны края и т. п.), при неудовлетворительном качестве сканировать кадр повторно.

Отметим, что работа эта тяжелая. Во-первых, нужно смотреть сразу на два экрана: сначала на экран сканера (чтобы выставить кадр), затем на монитор компьютера (чтобы проверить, как он получился), от чего быстро устают глаза. Во-вторых, сканер издает шум, который сказывается на самочувствии оператора.

Полагаем, что не ошибаемся, утверждая — процесс создания страхового фонда или фонда пользования, независимо от способа его изготовления и вида носителя — тяжелый труд. Как и большинство архивных работ, это однообразный и монотонный процесс. Поэтому неудивительно, что операторы при съемке допускают ошибки.

Нами было оцифровано 76 дел. Это объемные дела, в среднем около 500–700 л. Затем полученные копии проверены. Оказалось, что пропуски листов были в 50 делах. Чаще всего случаются пропуски двух листов, например 19 об.–20, т. е. просто пролистывалось 2 листа вместо одного. Всего было пропущено 167 страниц, что составляет 0,2% от общего количества снятого материала. На первый взгляд, 0,2% ошибок — это допустимо. Но если учесть, что архивное дело состоит из множества отдельных документов, на двух соседних листах может располагаться либо весь, либо какая-то часть документа, т. е. в конкретном случае окажется, что пропущена вся нужная информация и возникнет необходимость обращения к оригиналу. Исторические документы сохранились в небольшом количестве от того, что существовало ранее, поэтому искусственные пропуски информации нежелательны.

Кроме пропусков на микрофотокопии, часто встречаются повторно снятые листы. Это случается по разным причинам. Например, в документе загнут угол листа, закрывающий текст, оператор снял, а потом заметил, поправил и снял снова — на пленке два кадра одного и того же листа, с загнутым краем и без него. Или листы сняты в следующем порядке: 20, 20 об., 20, 21. Лишние кадры — это не беда, но в большинстве случаев они не нужны.

Если наложить на это второе копирование, а именно то обстоятельство, что оцифровку микрофильмов тоже проводят люди, вручную перекручивающие кадры, то вполне возможно, что они также могли прокрутить 2 кадра вместо одного. И в результате можно получить двойные ошибки. Поэтому процесс проверки полученных копий приобретает важное значение, особенно в нашем случае, когда у нас на хранении находится оригинал, и мы можем сравнить не просто копию с пленкой, а копию с самим оригиналом.

Оцифровка по сравнению с микрофильмированием дает нам такое важное преимущество, как возможность исправить полученные по каким-то причинам недостатки. Поэтому все пропущенные кадры мы отсканировали с пленки. Те кадры, которые были пропущены при съемке и отсутствовали на микрофотокопии, были изготовлены с оригинала на планшетном сканере EPSON 10000 XL с такими же параметрами, как и на сканере микроформ. При необходимости к делу составлялся файл-примечание, в котором указывались пустые листы, отмечались ошибки в нумерации, особенности подшивки (иногда часть листов может быть подшита не по порядку или в перевернутом виде и т. д.), отмечались листы, которые нечитабельны в оригинале (чтобы не создавалось впечатления, что это просто плохая копия, а в оригинале — хороший текст). Т. е. исключались все вопросы, которые могут возникнуть при использовании этой копии.

На завершающем этапе работы все файлы были объединены из отдельных частей в одну папку, переименованы согласно рекомендациям БелНИЦЭД. Затем записаны на внешние носители и составлены описания изготовленных копий.

Какие еще отличия от традиционного фонда пользования мы заметили во время выполнения этой работы? Во-первых, очевидна разница в размере носителей, содержащих одно и то же количество информации, что является также немаловажным фактором в архивной работе.

Например:

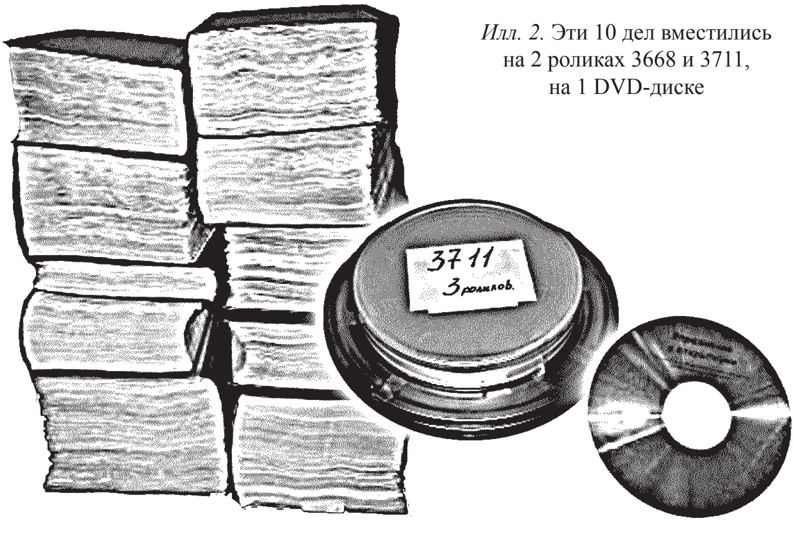

Илл. 2. Эти 10 дел вместились на 2 роликах 3668 и 3711, на 1 DVD-диске

Низкой является стоимость самих носителей, что приводит к абсолютно безболезненному для бюджета архива тиражированию информации.

Но главными преимуществами цифровых копий являются следующие. Во-первых, при хранении в цифровом виде изображения не ухудшаются при очередном копировании (микрофильм теряет приблизительно 10% своей информативности с каждой новой копией), что предоставляет неограниченные возможности для тиражирования. Во-вторых, цифровой документ не деградирует при его неоднократном использовании в отличие от бумажного документа, пленки или магнитной ленты. Также привлекательна возможность получения бумажных репродукций непосредственно с цифровых изображений и обеспечение многоразового доступа к цифровой копии документа, в том числе через сеть Интернет.

Это означает, что мы получаем практически неисчерпаемый источник информации, многократное обращение к которому никак не уменьшает хранимый запас данных.

Все эти возможности позволили поднять на новый уровень межархивное сотрудничество. Так, по взаимной договоренности Департамента по архивам и делопроизводству Министерства юстиции Республики Беларусь и Главного архивного управления Республики Польша 28 ноября 2007 г. состоялся обмен микрофотокопиями документов между НИАБ и Главным архивом древних актов (АГАД) в Варшаве, в результате которого архив получил более 160 000 кадров микропленки с хранящейся в АГАД части фамильного фонда князей Радзивиллов, а в Польшу было отправлено столько же кадров фонда вышеупомянутого Бранского гродского суда. Директор АГАД Хуберт Вайс говорил о возможности в скором времени увидеть копии этих документов в открытом доступе в сети Интернет.

С начала 2008 г. в читальном зале НИАБ в распоряжение пользователей был предоставлен компьютер, в который были загружены многие БД (базы данных) архива, а также организована возможность просмотра цифровых копий. В настоящее время оцифрованных дел — чуть более 400. Все копии изготовлены собственными силами архива.

Важным является то, что среди оцифрованных дел имеются практически целые комплексы. В этом году заканчивается работа по оцифровыванию микрофильмов вышеупомянутого фонда 1708 (т. е. все дела, на которые был создан страховой фонд, будут иметь дополнительную копию и в цифровом формате). Также в текущем году будет завершена оцифровка документов фонда 1636 «Еленские, помещики» в количестве 206 дел за 1610–1904 гг. Это документы, содержащие биографические материалы, материалы служебной и общественной деятельности, имущественно-хозяйственные документы, а также обширная переписка с разными лицами. На конвертах имеются многочисленные печати, зачастую в очень хорошем состоянии. Дела этого фонда несброшюрованы, поэтому из-за своего физического состояния в читальный зал не выдавались. Их копии изготовлены с использованием планшетного сканера EPSON 10000 XL.

В данном случае речь идет не просто о получении новой копии в другом формате, а о введении в научный оборот ранее недоступных документов.

На илл. 3 видно, что текст документа хорошо читается благодаря цветному изображению и физическому состоянию документа. Однако материалы очень разнообразны, и нам не всегда удается изготовить качественные копии на весь документ или на отдельные его фрагменты.

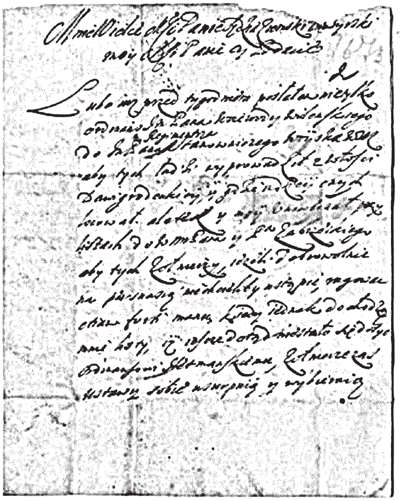

Илл. 3. Письмо кн. Радзивилла, канцлера ВКЛ, судье земскому мозырскому Еленскому. 1673 г.
Ф. 1636. Оп. 1. Д. 176. Л. 26.

Например, при подготовке копий печатей нам необходима помощь специалистов. На илл. 4 видна одна и та же печать, изготовленная с разных страниц документа. Часто изображение печати получается с бликами, т. е. засвечиваются некоторые ее элементы. Таким образом, необходима разработка специальной технологии для качественных копий печатей.

Есть и другие трудности, например, угасающие тексты и др. Поэтому работа, которая ведется в БелНИЦЭД по апробации различного оборудования, очень востребована. Задача архивов — предоставить в распоряжение специалистов как можно больше разнообразных комплексов документов, чтобы в будущем получить ответы на максимальное количество возникающих вопросов и рецептов для решения конкретных задач.

Илл. 4.

Печать Горвата.
Ф. 1636. Оп. 1.
Д. 191. Л. 18 об.

Печать Горвата.
Ф. 1636. Оп. 1.
Д. 191. Л. 16 об.

Публікацыя і археаграфічная апрацоўка архіўных дакументаў

В. В. Гарбачова

Дзейнасць Ігнацыя Дамейкі ў Таварыстве навуковай дапамогі ў Францыі

Першыя гады знаходжання былых паўстанцаў 1831 г. у эміграцыі ў Францыі адзначаюцца шматбаковай актыўнасцю яе дзеячаў. У гэты перыяд яскрава назіраецца зварот да ідэй французскага Асветніцтва з увагай да праблем адукацыі, літаратурнай, філасофскай і навуковай дзейнасці. Пад гэтым уплывам пачынаюць стварацца арганізацыі, якія мелі на мэце аднаўленне традыцый культурнай, інтэлектуальнай, мецэнацкай дзейнасці. Яны сфармаваліся ў XVIII – першай чвэрці XIX ст. на землях Рэчы Паспалітай і ўспрымаліся як сродак сацыяльна-культурнага прагрэсу. Адной з такіх арганізацый стала Таварыства навуковай дапамогі [1].

Таварыства навуковай дапамогі, заснаванае ў Парыжы 29 снежня 1832 г., у якасці сваёй асноўнай мэты вызначыла садзеянне эмігранцкай моладзі ў паступленні ў французскія навучальныя ўстановы і далейшае яе ўладкаванне на працы [2]. Для дасягнення гэтага таварыства дапамагала эмігрантам атрымліваць дазвол французскага ўрада на пераезд у

---

[1] У разглядаемы перыяд культурна-асветніцкія, навуковыя і дабрачынныя аспекты ўваходзілі таксама ў праграмныя дакументы Таварыства Літоўскага і Рускіх Зямель, Страсбургскага навуковага таварыства, Таварыства ўзаемнай асветы ў Безансоне, Таварыства сяброў літаратуры ў Леўру, Літаратурнага таварыства ў Парыжы і інш.

[2] Biblioteka Polska w Paryżu (далей — BPP), rkps 482. Akt utworzenia Instytutu Naukowej Pomocy. S. 1855–1858.

патрэбны для працягу навучання ці працы горад, а таксама аказвала ім разавую і доўгатэрміновую фінансавую дапамогу падчас атрымання адукацыі. У першыя гады эміграцыі надзеі на ўзнаўленне паўстання і хуткае трыумфальнае вяртанне на радзіму былі настолькі трывалыя, што шматлікія таварыствы і суполкі, створаныя ў гэты час, па большасці фармавалі свае мэты, зыходзячы з надзённых патрабаванняў сваёй краіны. Таварыства навуковай дапамогі не з'яўлялася ў гэтым сэнсе выключэннем. Арганізацыйная і фінансавая дапамога здольнай, у асноўным ліцвінскай, моладзі накіроўвалася з мэтай, што ў далейшым яна сваімі ведамі будзе «карысна служыць краіне ў аднаўленай Айчыне» [3].

Структурна таварыства складалася з рады, прадстаўнікі якой уваходзілі ў склад двух асобных аддзелаў — аддзела фундушоў і навуковага і сяброў [4]. Старшынёй таварыства з'яўляўся Адам Чартарыйскі, функцыі сакратара выконваў Аляксандр Ялавіцкі. У склад рады ўваходзілі такія знаныя дзеячы эміграцыі, як генералы Караль Князевіч і Людвік Пац, Банавентура Немаеўскі, Адам Міцкевіч [5], Людвік і Цэзарый Плятары, Юльян Нямцэвіч і інш. [6]

Адным з актыўнейшых дзеячаў таварыства з самага пачатку яго заснавання і да свайго ад'езду ў Чылі з'яўляўся Ігнацій Дамейка [7]. Пачаткова ён уваходзіў у склад сяброў таварыства, а пачынаючы з 1834 г. разам з Феліксам Вратноўскім становіцца членам рады [8].

Прасачыць дзейнасць І. Дамейкі ў Таварыстве навуковай дапамогі дазваляюць не толькі яго ўласныя ўспаміны, але і ягоны архіў, які захаваў карэспандэнцыю шэрагу эмігрантаў, звязаных з таварыствам. Гэтыя матэрыялы з'яўляюцца не толькі каштоўнейшай крыніцай па

---

[3] Straszewska M. Życie literackie Wielkiej Emigracji we Francji (1831–1840). Warszawa, 1971. S. 108.

[4] Pierwsze zdanie sprawy stowarzyszenia Naukowej Pomocy. Paryż, 1832/1833. S. 13–14.

[5] Для папулярызацыі дзейнасці таварыства А. Міцкевічам была напісана адозва «Паведамленне аб Таварыстве навуковай дапамогі», перакладзеная на французскую мову. Гл.: Straszewska M. Życie literackie Wielkiej Emigracji… S. 108.

[6] У адпаведнасці са справаздачай таварыства за першы год існавання рада складалася з дзесяці чалавек, а васемнаццаць дзейнічала ў статусе сяброў. Па выніках другога года рада налічвала ўжо пятнаццаць чалавек, а колькасць сяброў складала шаснаццаць. Гл.: Pierwsze zdanie sprawy stowarzyszenia Naukowej Pomocy. S. 13–14; Drugie zdanie sprawy stowarzyszenia Naukowej Pomocy. Paryż, 1834/1835. S. 20–21.

[7] Domeyko I. Moje podróże. Pamiętniki wygnańca / Wyd. E. Nieciowa. T. 1. Wrocław, 1962. S. 144; Wójcik Z. Ignacy Domeyko. Litwa-Francja-Chile. Warszawa; Wrocław, 1995. S. 211.

[8] Pierwsze zdanie sprawy stowarzyszenia Naukowej Pomocy. S. 14; Drugie zdanie sprawy stowarzyszenia Naukowej Pomocy. S. 20-21.

дзейнасці пазначанай структуры, а таксама даюць уяўленне па сістэме адукацыі ў французскіх навучальных установах, пашыраюць гісторыю паўсядзённасці эмігрантаў. Сярод лістоў, датаваных 1832–1835 гг., можна назваць лісты Яна Бранта, Гіпаліта Клімашэўскага, Марціна Жылінскага, Антонія Занеўскага і інш. [9] У перыяд свайго знаходжання ў Францыі Дамейка атрымліваў значную карэспандэнцыю. Гэта былі просьбы па аказанню разнастайнай дапамогі былым сябрам-ліцвінам, знаёмым і проста суайчыннікам. Так, Марцін Жылінскі [10] просіць дапамагчы літаратурай, неабходнай для арганізацыі жаночых матэматычных курсаў [11]. Антоній Занеўскі [12] у сваім лісце ад 29 жніўня 1835 г. з Сант-Эцьена просіць даслаць сродкі для вырабу агнястрэльнай зброі [13]. Ян Брант [14] просіць пасадзейнічаць у паступленні ў Цэнтральную школу

---

[9] BPP, rkps 457/2. Papiery, które Domeyko wyjeżdżają do Chili 1838 stycznia 30 odesłał do archiwum Towarzystwa Pomocy Naukowej. 1832–1835 r.

[10] Жылінскі Марцін (12.11.1796–27.01.1881), шляхціч Мінскай губерні. Скончыў Віленскі універсітэт, прафесар матэматыкі, памочнік астранамічнай абсерваторыі ліцэя ў Вільні. У паўстанні 1831 г. дзейнічаў з 6 чэрвеня 1831 г., меў чын падпаручніка артылерыі. Эміграваў у Францыю ў 1832 г., у снежні гэтага года знаходзіўся ў закладзе ў Безансоне, з'яўляўся сакратаром мясцовай рады, затым перабраўся ў Швейцарыю. У перыяд з 20 сакавіка па 17 верасня 1834 г. выкладаў матэматыку ў пачатковай школе ў г. Каньяк, з 1 лістапада 1835 г. па 1 красавіка 1837 г. выкладаў фізіку і матэматыку ў мясцовым Каралеўскім ліцэі. 20 жніўня 1838 г. пачаў працаваць у корпусе дарог і мастоў інструктарам 3 класа з заробкам 1000 франкаў у год у дэпартаменце Мэн і Луар. 7 мая 1856 г. намінаваны інструктарам 2 класа. З красавіка 1857 г. жыў у г. Анжэр. 1 жніўня 1868 г. выйшаў на пенсію, атрымоўваючы ў год 1007 франкаў. 7 лістапада 1859 г. атрымаў дазвол на сталае жыхарства, а 20 лістапада 1872 г. — французскае грамадзянства. Памёр у Джувісі (прадмесце Парыжа). Гл.: Гарбачова В. В. Удзельнікі паўстання 1830–1831 гадоў на Беларусі: біябібліяграфічны слоўнік. Другое выданне. Мн., 2006. С. 141; Konarska B. Emigranci polscy we Francji po powstaniu listopadowym, ktorży otrzymali obywatelstwo francuskie // Akta Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu. T. III. Paryż, 1996. S. 1–57.

[11] BPP, rkps 457/2. List M. Żylińskiego z 23.08.1835. S. 1665–1667.

[12] Занеўскі Антоній, паходзіў з Гродзенскай губерні. У паўстанні 1831 г. служыў вахмістрам 4 палка конных стралкоў. Эміграваў у Францыю, куды прыбыў 4 жніўня 1832 г. на караблі «Lachs». Гл.: Bielecki R. Zarys rozproszenia Wielkiej Emigracji we Francji 1831–1837. S. 156; Krawiec L. Lista członków Towarzystwa Demokratycznego Polskiego z lat 1832–1851 // Materiały do biografii, genealogii i heraldyki polskiej. T. l. Buenos Aires, 1963. S. 63.

[13] BPP, rkps 457/2. List A. Zaniewskiego z 29.08.1835. S. 1671.

[14] Брант Ян, з Лідскага павета Гродзенскай губерні, студэнт Віленскага універсітэта. У паўстанні 1831 г. падпаручнік артылерыі. Эміграваў у Францыю, у снежні 1832 г. знаходзіўся ў закладзе ў Безансоне. Наведваў матэматычныя курсы, у 1847 г. здаў экзамен на інструктара дарог і мастоў. З 1856 г. жыў у Дзюнкерку. Гл.: Гарбачова В. В.

мастацтваў і рамёстваў [15]. Часам людзі звярталіся да яго з просьбай аказаць пратэкцыю не непасрэдна, а праз вядомых яму асоб. Так, за былога прафесара, выкладчыка старажытнай літаратуры Віленскай гімназіі Герарда Гранастайскага просіць у сваім лісце Гіпаліт Клімашэўскі [16]. Для першага патрабаваліся сродкі для пераезду на вучобу ў Арлеан [17]. Юзаф Залескі хадайнічае перад Дамейкай за шляхціча з Вількамірскага павета Адольфа Барткевіча, якому патрабаваліся сродкі для заканчэння медыцынскай адукацыі ў Манпелье [18].

За перыяд сваёй дзейнасці ў Таварыстве навуковай дапамогі І. Дамейка выконваў шэраг функцый. Па-першае, ён выконваў абавязкі касіра, які штомесячна ці асабіста, ці шляхам рассылкі выдаваў эмігрантам-навучэнцам па 15 франкаў, суму, вызначаную таварыствам у якасці падтрымкі. Пазначаную дапамогу атрымлівалі студэнты Цэнтральнай школы мастацтваў і рамёстваў, Гандлёвай школы, Школы дарог і мастоў, Горнай школы, навучэнцам якой з 1834 г. з'яўляўся сам

Удзельнікі паўстання… С. 60; Pezda J. Uzupełnienia i sprostowania biograficzne do książki B. Konarskiej «Polskie drogi emigracyjne» // Akta Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu. T. 1. Paryż, 1991. S. 117–185.

[15] BPP, rkps 457/2. List Jana Brandta do kapitana Janusza Czetwertyńskiego z 22.02.1835. S. 1609–1612.

[16] Клімашэўскі Гіпаліт (19.01.1802–18.12.1875), з Мазырскага павета Мінскай губерні, паэт, грамадскі дзеяч. З 1820 г. вывучаў філалогію ў Віленскім універсітэце, меў стасункі з філаматамі. Пісаў вершы і песні, рэдактар віленскага «Noworocznika litewskiego na rok 1831», збіраўся выдаць знойдзеную ў прыватнай бібліятэцы «Хроніку Быхаўца». 11 мая 1831 г. далучыўся да паўстанцаў, кіраваў адным з атрадаў акадэмічнай моладзі, затым знаходзіўся ў корпусе Антонія Гелгуда, быў паранены, трапіў у палон, утрымліваўся ў Вільні. Палявы аўдытарыят вынес яму смяротны прыгавор, які пазней быў заменены на ссылку ў Сібір на пасяленне. У лютым 1832 г. уцёк з астрога і перабраўся ў Прусію. У маі 1832 г. прыбыў у Францыю, абаснаваўся ў Парыжы. З 1 лістапада 1832 г. член Таварыства Літоўскіх і Рускіх Зямель. У 1841 г. разам з А. Астроўскім, В. Звяркоўскім і інш. заснаваў Версальска-Віленскую бібліятэку. У 1847–1852 гг. з'яўляўся дырэктарам Баціньёльскай школы, дзе выкладаў польскую мову і гісторыю. Аўтар некалькіх падручнікаў. У 1854 г. выехаў у Марсэль. Каля 1860 г. ажаніўся з француженкай. Спрабаваў вярнуцца на сталае месцажыхарства, аднак не атрымаў дазволу. Памёр у дэпартаменце Гард. Гл.: Гарбачова В. В. Удзельнікі паўстання… С. 185; B. Czart., Teki emigrantów; BPP, rkps 457/2, 1376; Zmarli na wychodztwie od 1873 do 1878 roku // Rocznik Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu. Rok 1873–1878. Poznań, 1878. T. 2. S. 347; Iwaszkiewicz J. Z pamiętników Hipolita Klimaszewskiego. Wilno, 1929; Pezda J. Uzupełnienia i sprostowania.

[17] BPP, rkps 457/2. List H. Klimaszewskiego z 1834 r. S. 1601–1603.

[18] Ibid. List J. Zaleskiego do I. Domeyko z 06.08.1835. S. 1683.

Дамейка, і некаторых іншых [19]. Па-другое, Дамейка падтрымліваў кантакты з Таварыствам дабрачыннасці польскіх жанчын, для якога штомесяц перадаваў па 5 франкаў на дзяцей эмігрантаў [20].

Як член Таварыства навуковай дапамогі, Дамейка меў, а дакладней кажучы, добраахвотна выконваў яшчэ адзін абавязак — збор ахвяраванняў. На канец 1833 г. грашовыя сродкі таварыства за вылікам выдаткаў на штомесячную і аднаразовую дапамогу студэнтам, а таксама арганізацыю польскіх курсаў у Парыжы, Буржэ, Безансоне, Дзіжоне, Авіньёне, Шатору і Кагоры па гісторыі, ваенных навуках, геаграфіі, статыстыцы і літаратуры налічвалі ўжо 19 855 франкаў [21]. На канец другога года фундуш таварыства складаў усяго 10 373 франка [22]. Гэтых сродкаў было недастаткова, каб павялічваць сумы штомесячных выплат, а таксама колькасць студэнтаў, якія атрымлівалі дапамогу. У рэальнасці сума дапамогі магла складаць 10 і нават 5 франкаў [23]. У існуючых абставінах Дамейку вельмі ўразіў учынак, здзейснены адным з арганізатараў таварыства — Каралем Марцінкоўскім. Гэты вядомы ўрач адзначыўся сваімі дзеяннямі па прыпыненню халеры ў Парыжы, за што ў лістападзе 1833 г. быў узнагароджаны медалём Парыжскай медыцынскай школы. У адказ на прызнанне яго паслуг Марцінкоўскі прапанаваў Медыцынскай школе выдаць замест медаля яго намінальны кошт, які складаў 1000 франкаў, з мэтай ахвяры гэтых сродкаў у фундуш таварыства для падтрымкі навучэнцаў-медыкаў [24].

У 1834 г. Дамейка абіраецца членам рады і пачынае дзейнічаць у навуковым аддзеле таварыства. З гэтага часу на яго ўскладваюцца абавязкі, звязаныя з арганізацыяй працэсу навучання студэнтаў-эмігрантаў. Члены навуковага аддзела займаліся адборам прэтэндэнтаў на атрыманне пасобій, пошукам настаўнікаў для заснаваных таварыствам школ і вучэбных курсаў, а таксама наладжваннем кантактаў з вучэбнымі ўстановамі [25]. У рэальнасці пазначаныя пытанні турбавалі Дамейку

---

[19] У 1833–1835 гг. штомесячную дапамогу таварыства атрымлівалі ад 30 да 33 студэнтаў, якія навучаліся на выбраных таварыствам пятнаццаці спецыяльнасцях. 90 эмігрантаў-навучэнцаў атрымалі разавую дапамогу. Гл.: Drugie zdanie sprawy stowarzyszenia Naukowej Pomocy. S. 6, 14.

[20] Domeyko I. Pamiętniki (1831–1838) / Wyd. J. Tretiak. Kraków, 1908. S. 160; BPP, rkps 457/2. List A. Rogińskiego i S. Sobolewskiego do J. Czetwertińskiego. S. 1597.

[21] Pierwsze zdanie sprawy stowarzyszenia Naukowej Pomocy. S. 6–7.

[22] Drugie zdanie sprawy stowarzyszenia Naukowej Pomocy. S. 11.

[23] Witkowska A. Cześć i skandale. O emigracyjnym doświadczeniu Polaków. Gdańsk, 1997. S. 133–134.

[24] Domeyko I. Pamiętniki (1831–1838). S. 163.

[25] Drugie zdanie sprawy stowarzyszenia Naukowej Pomocy. S. 21.

яшчэ да абрання яго ў склад рады, пацвярджэннем чаго можа служыць ягоны праект, распрацаваны ў сакавіку 1833 г.

Трэба пазначыць, што ў гэтым накірунку Дамейка не з'яўляўся наватарам. Зацікаўленасць лёсам вучнёўскай моладзі прасочваецца на працягу ўсёй дзейнасці Таварыства Літоўскага і Рускіх Зямель. Так, на 37-ым пасяджэнні гэтага таварыства, якое адбылося 20 жніўня 1832 г., быў вынесены на абмеркаванне праект адозвы, адрасаванай былым студэнтам: «Да вучняў, маючых жаданне працягнуць навучанне з мажлівасцю звароту за дапамогай да Таварыства Літоўскага і Рускіх Зямель». У далейшым пытанне аб арганізацыі дапамогі студэнтам падымалася на пасяджэннях гэтага таварыства неаднаразова [26].

Таксама свае меркаванні па пытанню адукацыі эміграцкай моладзі выказаў Ксаверый Гадзебскі [27]. Пры адкрыцці курсаў польскай гісторыі і статыстыкі ў Буржэ дзеяч выразна падкрэсліў, што вучоба павінна выконваць функцыю адаптацыі моладзі да цывільнага жыцця ў эміграцыі, а адначасова з гэтым станоўча ўплываць на паўсядзённыя звычкі моладзі. Ён з'яўляўся адным з тых дзеячаў, якіх сур'ёзна непакоіла прыхільнасць маладых эмігрантаў да гульні ў карты, п'янства, распусты, якія вынікалі з доўгатэрміновай бяздзейнасці апошніх [28].

Пэўны акцэнт месцу адукацыі ў жыцці моладзі надаецца Генрыкам Накваскім [29]. Ён падкрэслівае, што адукацыя здолее адцягнуць гэтую групу эмігрантаў ад пустога палітыканства, а таксама «баламутнага жыцця». Важным, на яго погляд, з'яўляецца і сам вынік. Накваскім

[26] Biblioteka Narodowa, rkps II. 7871, к. 139; Горбачева О. Молодежь белорусско-литовских земель в эмиграции во Франции (1830–40 гг.) // Kobiety i młodzież w migracjach. Migracji i społeczeństwo 10. Warszawa, 2005. S. 130–131.

[27] Гадзебскі Францішак Ксаверый Караль (1801–17.05.1869), нарадзіўся ў Манака. У траўні 1831 г. выступіў адным з арганізатараў паўстання на Валыні, дзейнічаў у чыне маёра, узнагароджаны сярэбраным крыжам. У лістападзе 1832 г. прыбыў у Францыю, пачаткова належаў да заклада ў Буржэ. У 1832 г. становіцца членам Таварыства Літоўскіх і Рускіх Зямель, з 25 красавіка 1835 г. ганаровым членам Палітэхнічнага таварыства. У лістападзе 1839 г. перабраўся ў Версаль, дзе выконваў абавязкі захавальніка Каралеўскай бібліятэкі. У 1841 г. становіцца адным з арганізатараў Баціньёльскай школы, у 1853–1858 гг. выкладаў там польскую літаратуру. У 1858 г. вярнуўся з эміграцыі, асеў у Львове. Пахаваны на Лычакоўскіх могілках. Гл.: Bielecki R. Słownik biograficzny oficerów powstania listopadowego. Warszawa, 1996. T. 2. S. 86.

[28] Godziebski K. Otwarcie kursu historii i statystyki Polski w szkole artylerii Zakładu Polaków w Bourges w dniu 7 marca 1833. Bourges, 1833. S. 4.

[29] Накваскі Генрык Міраслаў (1800–1876), палітычны дзеяч. У паўстанні 1830–31 гг. абіраўся паслом на сейм. Пасля паражэння паўстання эміграваў, жыў у Прусіі, Францыі, Швейцарыі.

падкрэсліваецца думка, якая знаходзіць працяг у праекце Дамейкі, што адукаваная моладзь патрэбна будучай незалежнай айчыне [30].

Адным з канкрэтных дзеянняў Таварыства навуковай дапамогі становіцца правядзенне своеасаблівага анкетавання моладзі. У эмігранцкіх закладах пачынае збірацца інфармацыя, звязаная з адукацыйнымі пажаданнямі эмігрантаў. У снежні 1832 г. таварыства атрымала ліст з пажаданнямі 38 чалавек з Шатору, а 5 лютага 1833 г. датуецца ліст афіцэраў і падафіцэраў, жадаючых працягнуць навучанне ў Буржэ. 28 сакавіка 1833 г. свае пажаданні выказалі эмігранты Ле Пюі, а 31 сакавіка — Авіньёна. 28 лістапада 1833 г. датуецца інфармацыя з Тулузы [31]. Да лістапада 1833 г. таварыства атрымала адпаведныя просьбы ад 560 эмігрантаў [32]. На падставе гэтых дадзеных становіцца вядома, што Аляксандр Рыпінскі, які знаходзіўся ў закладзе Авіньёна і наведваў курсы малюнка ў публічнай школе, марыў аб навучанні на аддзяленні мастацтва ў Парыжы [33]. А Напалеон Орда ў снежні 1833 г. вагаўся паміж Школай галоўнага штаба і кансерваторыяй [34].

Зацікаўленасць эмігрантаў пэўнымі спецыяльнасцямі ў многім абумоўлівалася іх папярэдняй адукацыяй. Таксама прывабнымі былі прафесіі, запатрабаваныя ў Францыі, што гарантавала далейшае бязбеднае існаванне. Найбольшай папулярнасцю сярод беларуска-літоўскай моладзі карысталася медыцынская адукацыя [35], што было характэрна ў цэлым для лістападаўскай эміграцыі [36]. Прывабнасць медыцыны была ў тым, што ў навучальны перыяд медыкі знаходзіліся ў самых лепшых фінансавых умовах. Яны штоквартальна атрымлівалі ад французскіх уладаў дапамогу ў памеры 100 франкаў на пакупку прэпаратаў і іншых прадметаў, неабходных для навучальнага працэсу [37]. Акрамя медыцыны

---

[30] [Nakwaski H.] Uwagi o użyciu najkorzystniejszym czasu w emigracji z projektem ogólnego stowarzyszenia się wychodźców polskich przez jednego z posłów. Paryż, 1833. S. 3.

[31] BPP, rkps 612. Cz. 2. Archiwum Towarzystwa Pomocy naukowej.

[32] Pierwsze zdanie sprawy stowarzyszenia Naukowej Pomocy. S. 5.

[33] BPP, rkps 612. Cz. 2. Archiwum Towarzystwa Pomocy naukowej. S. 322–323.

[34] Ibid. S. 796–797.

[35] Вывучаць медыцыну выказвалі жаданне былыя студэнты Віленскага універсітэта шляхцічы Мінскай губ. Юрый Клімовіч і Ксаверый Брынк, шляхцічы Гродзенскай губ. Станіслаў Забела, Францішак Мілеўскі, Ануфрый Длускі і інш. Гл.: BPP, rkps 612. Cz. 2; Гарбачова В.В. Удзельнікі паўстання… С. 63, 130, 143, 186, 238.

[36] Барбара Канарская падлічыла, што за перыяд 1832–1848 гг. медыцынскую адукацыю выбралі 440 эмігрантаў. Гл.: Konarska B. Polskie drogi emigracyjne. Emigranci polscy na studiach we Francji 1832–1848. Warszawa, 1986. S. 219–453.

[37] Witkowska A. Cześć i skandale. S. 129.

попытам традыцыйна карысталася права [38]. Юрыдычная адукацыя прываблівала эмігрантаў тым, што для яе атрымання не патрабавалася здача ўступных экзаменаў і аплата за навучанне. Адзіным патрабаваннем з’яўлялася прадстаўленне дакумента аб сярэдняй адукацыі, які ў выпадку яго адсутнасці мажліва было пацвердзіць з дапамогай сведкаў [39].

Атрыманне адукацыі па інжынерна-тэхнічных і сельскагаспадарчых спецыяльнасцях, нягледзячы на іх прывабнасць, ускладнялася шэрагам абставінаў. Па-першае, наяўнасцю ўступнага экзамену і неабходнасцю аплаты за навучанне. Па-другое, будучыя інжынеры мелі значныя фінансавыя выдаткі, якія паўставалі са спецыфікі навучання на гэтых спецыяльнасцях. Так, навучальным планам Горнай школы Сант-Эцьен прадугледжвалася складанне планаў на мясцовасці з выкарыстаннем розных спецыяльных інструментаў, якія набываліся на сродкі студэнтаў. Акрамя гэтага перад заканчэннем школы неабходна было здзейсніць навуковае падарожжа па такіх дысцыплінах, як геалогія, металургія і механіка, на што таксама патрабаваліся ўласныя сродкі [40]. Адначасова з пералічаным студэнты павінны былі самастойна набываць падручнікі. Чарговая грашовая праблема паўставала падчас атрымання дыплома, кошт якога складаў каля 300 франкаў [41]. Гэта, зразумела, яшчэ болей ускладняла сітуацыю з магчымасцю навучання па інжынерных спецыяльнасцях. І тым не менш, жадаючыя знаходзіліся. У адпаведнасці з праведзеным па закладах анкетаваннем вывучаць тэхнічныя і агранамічныя навукі жадалі шляхцічы Мінскай губерні — Віктар Зянковіч, Феліцыян і Юзаф Грос; шляхцічы Гродзенскай губерні — Станіслаў Пілецкі і Томаш Нелюбовіч; шляхціч Магілёўскай губерні Томаш Мянчынскі; навагрудскі мешчанін Міхал Хадаровіч і інш. [42]

У абставінах, якія склаліся вясной 1833 г., Ігнацій Дамейка выказаў свой погляд на праблему ўрэгулявання сітуацыі з тэхнічнай адукацыяй. Ім быў складзены праект па аказанню дапамогі дзесяці былым студэнтам Віленскага універсітэта з эмігранцкага заклада ў Шатору для навучання ў Цэнтральнай школе мастацтваў і рамёстваў. Менавіта гэтая парыжская ўстанова рыхтавала высокакласных спецыялістаў

---

[38] Вывучаць права жадалі шляхцічы Гродзенскай губерні Аляксандр Дамейка, Жыгімонт Бергель, Павел Грыневіч, шляхцічы Мінскай губерні Уладзіслаў Лясковіч і інш. Гл.: BPP, rkps 612. Cz. 2; Гарбачова В. В. Удзельнікі паўстання… С. 56, 117, 122.

[39] Konarska B. Polskie drogi emigracyjne. S. 103.

[40] BPP, rkps 457/2. List A. Rogińskiego i S. Sobolewskiego do TNP z 12.05.1835. S. 1621–1622.

[41] Witkowska A. Cześć i skandale. S. 129.

[42] BPP, rkps 612. Cz. 2; Гарбачова В.В. Удзельнікі паўстання… С. 115, 153, 247, 253, 272, 342.

інжынерна-тэхнічнага профілю. Разумеючы ўсю складанасць паступлення на прыродазнаўчыя факультэты, Дамейка прапаноўвае свой варыянт падтрымкі здольных студэнтаў. У якасці асноўнага палажэння, якое, на погляд аўтара праекта, дапаможа яго рэалізацыі, выступае наладжванне непасрэдных кантактаў з самой школай. Акрамя гэтага, таварыства мусіла забяспечыць эмігрантаў афіцыйным дазволам на пражыванне ў Парыжы, што з'яўлялася ледзь не самым складаным. Важнае месца аўтар надае падрыхтоўцы да ўступнага экзамена, у сувязі з чым прапаноўваецца забяспечыць эмігрантаў неабходнай літаратурай. Не абмінае Дамейка і надзённыя праблемы моладзі. У гэтым плане ім прапаноўваецца забеспячэнне студэнтаў агульным жыллём, а таксама выдзяленне ім дадатковай грашовай дапамогі, неабходнай для выканання ўсіх умоў навучальнага працэсу, які дзейнічае ў Францыі на тэхнічных факультэтах. Звяртае Дамейка таксама ўвагу і на праблему ўладкавання выпускнікоў на працу. Ён добра разумее, што эмігранты павінны выкарыстаць у сваіх інтарэсах сітуацыю, што склалася зараз, і атрымаць адукацыю ў лепшых еўрапейскіх навучальных установах. Выбар жа аўтарам праекта менавіта гэтай школы і ўвогуле тэхнічных накірункаў абумоўліваецца ім вострай неабходнасцю спецыялістаў адпаведнага кшталту на радзіме.

Праект І. Дамейкі знойдзены намі ў фондах Польскай бібліятэкі ў Парыжы сярод матэрыялаў архіва Таварыства навуковай дапамогі пад нумарам 72 па рэестру дакументаў [43]. Да сённяшняга часу гэты дакумент не друкаваўся [44]. У археаграфічным плане рукапіс складаецца з чатырох аркушаў і прадстаўляе сабой здвоены ліст паперы з няроўнымі краямі памерам 17,8×23 см. Польскамоўны тэкст запісаны з двух бакоў аркуша. Поле з левага боку складае каля 2 см. Тэкст выкананы чорным атрамантам на дзевятнаццацівекавай паперы шэрага колеру. Моўныя і лексічныя асаблівасці тэксту падаюцца адпаведна арыгіналу з захаваннем аўтарскіх асаблівасцяў. Што тычыцца нехарактэрнага для сучаснай польскай мовы напісання, то такія выпадкі пазначаюцца ў спасылках.

Дадатак

Праект Ігнація Дамейкі па навучанню эмігрантаў у Парыжскай Цэнтральнай школе мастацтваў і рамёстваў, 14 сакавіка 1833 г.

[43] BPP, rkps 612/72. Archiwum Towarzystwa Pomocy naukowej. Projekt Domejki. 14.03.1833. S. 299-302.

[44] Упершыню звярнула ўвагу на гэты дакумент Аліна Віткоўская. Гл.: Witkowska A. Cześć i skandale. S. 124.

Projekt Domejki

[s. 299] Dyrekcja szkoły centralnej sztuk i rzemiosł oświadczyła przeszłej jesieni, że się obowiązuje przyjąć bezpłatnie kilku polaków do swojej szkoły, pod warunkiem, że ci którzy się szczerze chcą oddać naukom, zdadzę przy wejsciu do szkoły examin z nauk przygotowawczych (dla tego do tąd niemasz nikogo z Polaków w tej szkołe że nikt z naszych tułaczów niechciał zdać examin, jakiego dyrekcja wymaga) [45a]. W zakładzie w Chatouroux, najuboższym co do szkoł i pomocy naukowych, najwięcej jest młodzieży z Uniwersytetu Wileńskiego, zdatnej, obeznanej z naukami fiziczno-matematycznemi, najmłodszej wiekiem [46b-b] potrzebującej zajęcia się, i najwięcej ochoty do nauk mającej. Kraj nasz pozbawiony jest inżynierów cywilnych; usiłowanie tu pojedyńcze niektórych tułaczów, zrucanie się niepewnie do rozmaitych prac i nauk bez pewnej całości i systematu, staranie nawet dotychczasowe towarzystwa naukowej pomocy [47c] nieodpowiedzę tej potrzebie, jeżeli od razu niewynajdziemy kilkunastu młodych ukształconych, niezrażonych jeszcze pracą tułaczów i jeżli [s. 300] ich niepostawiemy w możności uczenie się nauk, sztuk i rzemiosł sposobem i drogą, jakiej się tu trzymają we Francji na ukształceniu inżynierów cywilnych, dyrektorów fabryk, dyrektorów górnictwa i t. p.

To mię powoduje do podania towarzystwu naukowej pomocy następującego projektu:

Wejść w stosunki z dyrekcją szkoły centralnej sztuk i rzemiosł, uprosić ją o przyjęcie na rok następny do swojej szkoły dziesięciu polaków.

Wysłać do Chatouroux propozycja, aby uczniowie Uniwersytetu Wileńskiego wybrali 10ciu z [48d] pomiędzy sobie mających uczone stopnie, lub takich, co już odbyli na Uniwersytecie kurca nauk fiziczno-matematycznych i chcą nadal oddać się zupełnie zastosowaniu tych nauk do sztuk i rzemiosł. Tacy natychmiast mają się przygotować do zdania examinu z początkowej matematyki (geometryi i algebry do 2go stopnia) na co im postanie bydź powinny książki Legendre: geometrie, Lacroix aritmetique i Bourdon algebre.

[s. 301] Wyrobić u ministra wewnętrznych interesów pozwolenie dla tych 10ciu, jako przyszłych uczniów szkoły centralnej pozwolenie na pobyt w Paryżu z pobieraniem tu ich cywilnej gaży.

Tak wybranie uczniowie mają tu bydź sprowadzeni pod koniec sierpnia, i dla nich wspolna [49e] kwatera zgodzona bydź powinna niedaleko szkoły. Do gaży jaką pobierać będą, jeżeli im towarzystwo da [50f] 25 franków na miesiąc każdemu, wygodnie się tu utrzymują a korzyść wielka, pewna, niezaprzeczona.

[45a] Тэкст у дужках афармлены І. Дамейкай у выглядзе спасылкі ў канцы старонкі.

[46b-b] Закрэслена фраза a może naj.

[47c] Падкрэсліванні па тэксту тут і далей выкананы самім І. Дамейкай.

[48d] Устаўлена над радком.

[49e] У сучаснай польскай мове выкарыстоўваецца варыянт напісання слова wspólna.

[50f] Слова напісана над радком замест закрэсленага nie da więcej nad.

Oprócz wewnętrznej ochoty i zapału do nauk, samo położenie w tej szkole każdego zniewoli do pracy; bo co rok szkoła wymaga examinów, a któby ich niezdał, któby nawet rególarnie na lekcye niechodził, byłby zastąpionym [51g] przez kogo drugiego, a straciłby prawo do pomocy towarzystwa.

Po dwóletnich kursach, ci uczniowie rozebraliby między siebie rozmaite galerie sztuk i rzemiosł, fabryk i górniczych zakładów, a trzeciego roku pod dyrekcyą professorów oddaliby się specialnym pracom (jak o tem programa tejże szkoły wspomina).

[s. 302] Tym sposobem za lat trzy, kosztem trzech tysiący franków na rok, mielibyśmy dziesięciu usposobionych do przeniesienia, w każdym razie i przy każdym pomyślnym wypadku dla kraju, na ziemię polską, wyższych nauk i zastosowanie ich do ważniejszych sztuk i rzemiosł. A jako dyrektorom fabryk, inżynierom i wszelkim przedsiębiercom, trudno jest co począć bez rzemieślników niższego rządu, bez wyrobników specialnych do każdego [?] kunsztu; dla tego towarzystwo powinnoby w tym przeciągu czasu starać się umieszczać po ważniejszych fabrykach tak wojskowych jak cywilnych we Francji, pewną liczbę żołnierzy naszych mających ochotę poświęcić się wyłącznie fabrykom i rzemiosłom.

Пераклад

Праект Дамейкі

[арк. 299] Дырэкцыя Цэнтральнай школы мастацтваў і рамёстваў мінулай восенню паведаміла, што можа прыняць без аплаты за навучанне некалькі палякаў з умовай, што тыя, хто шчыра выкажа жаданне вучыцца, павінны пры паступленні ў школу здаць экзамен па прыродазнаўчых дысцыплінах (да гэтага часу мы не маем нікога з палякаў у гэтай школе па прычыне таго, што ніхто з нашых эмігрантаў не пажадаў здаць экзамен, якога патрабуе дырэкцыя). У закладзе ў Шатору [52], які з'яўляецца найбяднейшым па наяўнасці там школ і навуковай дапамогі, наадварот знаходзіцца болей усяго прыдатнай, дасведчанай у фізіка-матэматычных навуках моладзі з Віленскага універсітэта, яшчэ зусім маладой па ўзросту, якой патрабуецца праца і якая мае найбольш ахвоты да заняткаў навукамі. [Сёння. — *В. Г.*] наша айчына пазбаўлена цывільных інжынераў. Адзіночныя намаганні [у гэтым

[51g] Слова напісана замест закрэсленага od.

[52] Заклад (Установа. — *Рэд.*) Шатору, размешчаны ў дэпартаменце Індр, быў заснаваны ў лістападзе 1831 г. і з'яўляўся па вызначэнню французскага ўрада месцам для размяшчэння цывільных эмігрантаў. Большасць з членаў гэтага заклада складалі студэнты Віленскага, Варшаўскага, Кракаўскага універсітэтаў і іншых навучальных устаноў. Восенню 1832 г. многіх эмігрантаў заклада перамясцілі ў іншыя населеныя пункты дэпартамента Індр. А былыя студэнты атрымалі магчымасць працягваць адукацыю ў навучальных установах Францыі.

накірунку. — *В. Г.*] некаторых нашых эмігрантаў, выпадковае іх звяртанне да розных прац і навук без пэўнага ўяўлення і сістэмы, а таксама нават тыя намаганні, якія рабіліся да гэтага часу Таварыствам навуковай дапамогі, не будуць адпавядаць нашым патрэбам у тым выпадку, калі мы адразу не знойдзем дзесяць маладых, адукаваных, не страціўшых яшчэ ахвоты да працы выгнанцаў і калі [арк. 300] не прадаставім ім мажлівасці атрымання адукацыі ў галіне мастацтваў і рамёстваў адпаведна той сістэме, якая існуе ў Францыі для падрыхтоўкі цывільных інжынераў, дырэктараў фабрык, кіраўнікоў у горнай прамысловасці і г. д.

Гэта паўплывала на прадстаўленне мной у Таварыства навуковай дапамогі наступнага праекта:

Увайсці ў кантакт з дырэкцыяй Цэнтральнай школы мастацтваў і рамёстваў і прасіць яе прыняць на наступны год у гэтую школу дзесяць палякаў.

Выслаць у Шатору прапанову, каб навучэнцы Віленскага універсітэта выбралі са свайго асяроддзя 10 [чалавек. — *В. Г.*], якія маюць навуковыя ступені, ці тых, хто скончыў універсітэт па курсу фізіка-матэматычных навук і мае жаданне ў далейшым прысвяціць сябе поўнасцю ўжыванню гэтых навук у мастацтвах і рамёствах. Неадкладна яны павінны падрыхтавацца да здачы экзамену па курсу асноў матэматыкі (геаметрыі і алгебры 2-ой ступені), для чаго ім будуць патрэбны кнігі па геаметрыі Лежандра [53], па арыфметыцы Лакруа [54] і па алгебры Бурдона [55].

[Арк. 301] Атрымаць у міністра ўнутраных спраў дазвол на побыт для гэтых 10-ці будучых вучняў Цэнтральнай школы з мажлівасцю атрымання імі тут грашовай дапамогі, [якая прызначаецца. — *В. Г.*] для цывільных.

Выбраныя такім чынам вучні павінны прыбыць сюды ў канцы жніўня, і для іх павінна быць знята недалёка ад школы агульная кватэра. Ім будзе выгодна тут жыць, калі да пасобія, якое яны будуць атрымліваць, таварыства будзе дадаваць кожнаму з іх па 25 франкаў штомесяц, а [ад гэтага ў сваю чаргу. — *В. Г.*] будзе вялікая, пэўная, бясспрэчная карысць.

Акрамя асабістага жадання і зацікаўленасці навукамі, само знаходжанне ў гэтай школе прымусіць кожнага да працы па прычыне таго, што школа патрабуе кожны год здаваць экзамены. У выпадку, калі хтосьці іх не здасць і на-

---

[53] Лежандр Адрыян (1752–1833), французскі матэматык, прафесар Палітэхнічнай школы, член Парыжскай Акадэміі навук. Аўтар прац па праблемах эліптычных інтэгралаў спосабам вызначэння арбіт камет.

[54] Лакруа Сільвестр Франсуа (28.04.1765–25.05.1843), французскі матэматык, з 1799 г. — член Парыжскай Акадэміі навук, з 1815 г. — прафесар Парыжскага універсітэта. Аўтар прац па матэматычнаму аналізу, тэорыі верагоднасцей і падручнікаў.

[55] Бурдон, французскі матэматык, аўтар двухтомнага падручніка «Курс алгебры», па якім вучыліся ў Парыжскім універсітэце.

ват нерэгулярна будзе наведваць заняткі, ён будзе заменены на каго-небудзь іншага і страціць права на атрыманне дапамогі ад таварыства.

Пасля прахаджэння двухгадовага курса гэтыя вучні разбяруць паміж сабой розныя накірункі мастацтваў і рамёстваў, фабрык і горных прадпрыемстваў, і пачынаючы з трэцяга [навучальнага. — *В. Г.*] года, пад кіраўніцтвам прафесараў зоймуцца спецыяльнымі працамі (як пазначана ў праграме гэтай школы).

[арк. 302] Такім чынам праз тры гады, кoштам 3 тысячы франкаў штогод, мы б мелі дзесяць падрыхтаваных [асоб. — *В. Г.*] для высылання, у кожным разе і пры кожнай спрыяльнай сітуацыі для краіны, на польскую зямлю, вышэйшых навук і прымяненне іх для важнейшых галін мастацтва і рамёстваў. А паколькі дырэктарам фабрык, інжынерам і ўсялякім прадпрымальнікам цяжка што зрабіць без рамеснікаў ніжэйшай кваліфікацыі, без спецыяльных падзёншчыкаў для кожнага рамяства; таму таварыства павінна было б у гэтым часе імкнуцца размяшчаць па важнейшых фабрыках у Францыі як ваенных, так і цывільных асоб, пэўную лічбу нашых вайскоўцаў, маючых ахвоту прысвяціць сябе выключна фабрыкам і рамёствам.

В. М. Корсак

Публікацыя тэстамента Яна Серакоўскага, стольніка гастыньскага

У актавай кнізе Мінскага земскага суда за 1710–1763 гг., якая захоўваецца ў НГАБ (г. Мінск), намі выяўлены тэстамент Яна Серакоўскага 1771 г. [5, арк. 772].

Ён з'яўляецца дакументам, у якім змешчаны распараджэнні па падзелу маёмасці, рэлігійныя погляды, пачуцці да жонак, мужоў, дзяцей і сваякоў. Акты апошняй волі — гэта крыніца інфармацыі для даследаванняў маёмаснай сітуацыі, гаспадарчай дзейнасці, сацыяльных адносін, моўнай сітуацыі XVIII ст. на Беларусі [3, с. 4–15].

У тэстаменце прысутнічаюць лацінскія адміністрацыйна-юрыдычныя тэрміны:

Coram actis — coram «у прысутнасці, на вачах, перад, пры, «тварам у твар, асабіста, публічна, сам»; comparendo — ад дзеяслова compareo «прысутнічаць, праяўляцца, быць прыкметным»; personaliter — «асабіста, у асабістым плане»; utriusq sexus (скажона пісарам) — дакладна utriusque sexus «абодвух палоў»; successive — ад successivus «наступны»; ad acta — acta «пратаколы, дзённік пасяджэнняў», regent — ад regens «кіраўнік»; testament — ад testamentum «завяшчанне, запавет»;

dyspozycyą — ад dispositio «расстаноўка, размяшчэнне, размяркоўваць, прыводзіць у парадак»; substancya — ад substantia «сутнасць, маёмасць, сродкі харчавання»; sukcessor — ад successor «спадчыннік, пераемнік»; regestr — ад register, registrum «спісы, пералік»; testator — ад testator «завяшчальнік»; назоўнік attynencyami — ад лацінскага дзеяслова attineo «моцна трымаць, распасцірацца»; назоўнік pertynencyami — ад лацінскага дзеяслова pertineo «распасцірацца, датычыцца, належаць» (напрыклад, res ad luxuriam pertinentes — «прадметы раскошы»); назоўнік aktykacya — ад лацінскага acta, actio «нарада, судзебнае пасяджэнне, слуханне справы».

Асобную групу складаюць словы і словазлучэнні тэрміналагічнага характару славянскага паходжання: urząd, województwo, stolnik, majętność; przy zupełnych zmysłach, pozycie małzenskie, ustnie y oczewisto proszony, wyz wyrazoną osobą / od osoby w gorze wyrazoney, własną ręką moią podpisuię, этыкетная формула Iegomość.

Варта спыніцца таксама на некаторых арфаграфічных асаблівасцях рукапісу тэстамента Яна Серакоўскага.

У тэксце выкарыстоўваюцца наступныя скароты: s. p. — świętej pamięci, ziem. — ziemskiego, czeszn. — czesznik.

Трэба адзначыць, што з вялікай літары ў рукапісе пісаліся не толькі ўласныя імёны: Heronimem z Skalnik Soroką, Grzegorz Zwanski, Jan Sierakowski, але таксама і словы рэлігійнай тэматыкі: w Troycy Swiętey Iedynego Boga y Pana moiego, Chrystusa Pana, Maryi Panny Bogarodzicy Swiętych Aniołów, W imie Oyca y Syna Ducha swiętego Amen, назва сваяцкіх сувязей: Dobrodzieiu Oycu, некаторыя назвы ўрадаў: Stolnika Gostynskiego, этыкетныя формулы: Iegomości Pana, Ieymoscią Panią, Ichmosciach Panach, іншыя словы: Ciało, Pieczętarzach.

Спынімся на абазначэнні гука [i] у дакуменце. У сярэдзіне слова «і» выступае паміж галоснымі (woiewodztwa, znaiąc, zyiący, zostaię, swoiey), пасля зычных, акрамя z, c, s, перад галоснымі (parafialnym, Iulii) і на пачатку слова перад галоснай (ieszcze, Iozef, Iegomość); у іншых выпадках — «у»: на канцы слова (Swiętey, zmiłuy się), пасля галоснай перад зычнай у сярэдзіне слова (Oyca, przenayswiętszą, Troycy), пасля «c» перад галоснай (dyspozycyą, substancyi, attynencyami).

У тэксце дакумента ў асноўным паслядоўна ўжываюцца літары «ę» і «ą»: tysiąc, rąk, maiętnosc, swą, pieczętarz, przyięty, аднак назіраем таксама выпадак раскладання насавога галоснага «ą» на два гукі «ом» у формах somsiadom, somsiadow.

Што датычыцца ўжывання спецыфічных польскіх літар «ś», «ć», «ż», то яно непаслядоўнае: Iegomość, karać, każdy, też і poniewaz, kosciele, przenayswiętszą, umrzec, zyiący. Літара «ó» у даным тэксце не ўжываецца.

Мяккасць [n] у тэксце перад зычнымі не абазначаецца: Gostynską, panskim, Gostynskiego.

Тэстамент Яна Серакоўскага, стольніка гастыньскага, 16.08.1771 г.

Aktykacya testamentu ziem [skiego] Iegomości Pana Jana Sierakowskiego Stolnika Gostynskiego.

Roku tysiąc siedmset siedmdziesiątego pierwszego miesiąca augusta szesnastego dnia.

[Арк. 772]. *Coram actis* urzędu ziem [skiego] woiewodztwa Minskiego y przede mną Heronimem z Skalnik Soroką, przysięgłym ziemskim regentem *comparendo personaliter* Iegomość Pan Iozef Szaniawski rotmistr lidzki testament s [więtej] p [pamięci] Iegomości Pana Iana Sierakowskiego Stolnika Gostynskiego *ad acta* podał ktorego wyraz takowy. W imie Oyca y Syna Ducha swiętego Amen. Ia Ian Sierakowski Stolnik Gostynski znaiąc się bydz człowiekiem smiertelnym podległym ogolnemu dekretowi boskiemu podług ktorego każdy człowiek zyiący koniecznie umrzec musi a będąc chorobą ciezką y niebespieczną od Boga nawiedzony dopoki ieszcze przy zupełnych zmysłach zostaię takową czynię ostatniey woli swoiey dyspozycyą. Nasam przod duszę moią grzeszną przenayswiętszą krwią y niewinną męką Chrystusa Pana odkupioną za przyczyną Maryi Panny Bogarodzicy Swiętych Aniołow strozow y wszystkich swiętych w ręce y miłosierdzie w Troycy Swiętey Iedynego Boga y Pana moiego poruczam wołaiąc z psalmistą panskim nie racz m [n] ię karać Panie podług wielkosci grzechow moich ale według nieprzebranego miłosierdzia twego zmiłuy się nademną. Ciało zaś moie za staraniem Syna moiego ma bydz przyzwoicie obrzędem rzymsko katolickim pogrzebione przy kosciele parafialnym przy mszach swiętych y innych ofiarach na co przeznaczam złotych polskich osmdziesiąt a osobny na dzwony swiatło y na ubogie złotych dwadziescia. Co się zas tycze substancyi moiey a mianowicie maiętnosci Lucynka nazwaney w woiewodztwie Minskim lezącey poniewaz innych posobie sukcessorow niezostawuię iedno syna moiego Franciszka Urbana Tadeusza Antoniego Sierakowskiego w pozyciu małzenskim z Ieymoscią Panią Anielą Bieniewską Ianową Sierakowską Stolnikową Gostynską spłodzonego przeto tez maiętnosc Lucynkę po Dobrodzieiu Oycu moim zeszłym w Bogu Iegomości Panu Alexandrze Sierakowskim *successive* na mnie spadłą z gruntami sianozęciami lasami rzekami stawem młynem y karczmą z poddanemi ludzmi *utriusq sexus* ich siedzibami dobytkiem y powinnosciami owo zgoła ze wszystkiemi attynencyami y pertynencyami pomienionemu synowi moiemu miłemu Franciszkowi Urbanowi Tadeuszowi Antoniemu Sierakowskiemu zapisuię. Długow znacznych ani po sobie niezostawuię ani też na nikim niemam procz kilku kercow zboza pozyczonych somsiadom to tego osobliwy regestr spisany. Na ostatek zegnam syna moiego miłego oraz wszystkich krewnych przyiacioł moich somsiadow niezapominam tez sług czeladki y poddanych moich ktorych proszę o przebaczenie ieslim się komu z nich w czym naprzykrzył s takową moią ostateczną dyspozycyą

przy uproszonych odemnie Ichmosciach Panach Pieczętarzach własną ręką moią podpisuię Pisan w Lucynce Roku tysiąc siedmset siedmdziesiątego pierwszego miesiąca Iulii czwartego dnia. U tego testamentu podpisy rąk tak samego testatora iako y Ichmosciow Panow Pieczętarzy takowe. Jan Sierakowski Stolnik Gostynski ustnie y oczewisto proszony Pieczętarz od Iegomosci pana Jana Sierakowskiego Stolnika Gostynskiego do tego testamentowego rozporządzenia przez ktore maiętnosc swą Lucynkę zapisuie synowi swemu Iegomosci panu Franciszkowi Urbanowi Tadeuszowi Antoniemu Sierakowskiemu Stolnikowi Gostynskiemu podpisuię się Antoni Obrąpalski czeszn [nik] […]. Od osoby w gorze wyrazoney proszony za pieczętarza do tey Testamentowey dyspozycyi podpisuię się Michał Czaplic m [ieysce] p [odpisu] od wyz wyrazoney osoby proszony pieczętarz do tego testamentu podpisuię się Grzegorz Zwanski m [ieysce] p [odpisu] takowy to testament za podaniem onego wyz wyrazoną osobą iest do Xiąg ziemskich woiewodztwa Minskiego przyięty y wpisany.

Ant [oni] Swiąhrzecki

Pisarz ziemski woiewodztwa Minskiego.

Пераклад

Актыкацыя тэстамента зям [скага] Яго мосці Пана Яна Серакоўскага, стольніка гастыньскага, тысяча семсот семдзесят першага года, месяца жніўня шаснаццатага дня.

[Арк. 772]. Перад урадам зем [скім] Мінскага ваяводства і перада мной, Геранімам са Скальнік Сарокай, рэгентам земскай канцылярыі, прысягнуўшы, стаў асабіста, Яго мосць Пан Юзэф Шаняўскі, лідскі ротмістр, тэстамент [святой памяці] Яго мосці Пана Яна Серакоўскага, стольніка гастыньскага, падаў да актаў якога наступны змест. У імя Айца і Сына і Духа Святага. Амінь. Я, Ян Серакоўскі, стольнік гастыньскі, ведаючы, што я чалавек смяротны, падпарадкаваны агульнаму Божаму загаду, згодна з якім кожны жывы чалавек непазбежна памерці павінен, а знаходзячыся ў цяжкай і небяспечнай хваробе, ад Бога напатканай, пакуль яшчэ пры здаровым розуме застаюся, такое раблю апошняй волі сваёй распараджэнне. На самым пачатку душу маю грэшную, найсвяцейшай і нявіннай пакутаю Хрыста Пана збаўленую, за заступніцтвам Багародзіцы Дзевы Марыі, Святых Анёлаў Ахоўнікаў і ўсіх Святых, у рукі і міласэрнасць у Тройцы Святой Аднаго Бога і Пана майго аддаю, просячы з Божым псаломшчыкам: зрабі ласку, не карай мяне, Божа, паводле велічыні грахоў маіх, але ў адпаведнасці з неабмежаванай літасцю Тваёй, змілуйся нада мной. Цела ж маё стараннем Сына майго павінна быць прыстойна абрадам рымска-каталіцкім, пахавана пры касцёле парафіяльным з імшамі святымі і іншымі ахвяраваннямі, на што прызначаю злотых польскіх восемдзесят, а асобна на званы, свечкі і на бедных злотых дваццаць. Што датычыцца маёй маёмасці,

а менавіта маёнтка Люцынканазванага, які знаходзіцца ў ваяводстве Мінскім, іншых пасля сябе спадчыннікаў не пакідаю, толькі сына майго Францішка Урбана Тадэвуша Антона Серакоўскага, у жыцці шлюбным з Яе мосцю Пані Анэляй Бянеўскай Янавай Серакоўскай, стольнікавай гастыньскай, народжанага, таму таксама маёнтак Люцынку пасля дабрадзея бацькі майго, памерлага ў Богу Яго мосці Пана Аляксандра Серакоўскага, якую ў спадчыну атрымаў з землямі, сенажацямі, лясамі, рэкамі, сажалкай, млынам і карчмой, з падданымі людзьмі абодвух полаў з іх сядзібамі, пажыткамі і павіннасцямі — усё гэта цалкам са змесцівам і ўсім пералічаным прыналежным сыну майму міламу Францішку Урбану Тадэвушу Антону Серакоўскаму запісваю. Пазык значных пасля сябе не пакідаю, а таксама нікому не даваў, акрамя некалькіх керцаў збожжа, пазычаных суседзям, да гэтага складзены асаблівы пералік. Пад канец развітваюся з сынам маім мілым, а таксама з усімі сваякамі, сябрамі, маімі суседзямі, не забываю таксама слуг, чэлядзь і падданых маіх, якіх прашу прабачыць, калі каго з іх чымсьці абразіў. З такім маім апошнім распараджэннем пры запрошаных мною Іх мосцях панах–пячатарах уласнай рукой сваёй падпісваюся. Пісана ў Люцынцы ў годзе тысяча семсот семдзесят першым, месяца ліпеня чацвёртага дня. У гэтага тэстамента подпісы рук як самога тэстатара, так і Іх мосцяў паноў-пячатараў наступныя. Ян Серакоўскі, стольнік гастыньскі. Вусна і відавочна запрошаны пячатар ад Яго мосці пана Яна Серакоўскага, стольніка гастыньскага, да гэтага тэстаментавага распараджэння, якім маёнтак свой Люцынку запісвае сыну свайму Яго мосці пану Францішку Урбану Тадэвушу Антону Серакоўскаму, стольніку гастыньскаму, падпісваецца Антон Абранпальскі, чашнік […]. Ад асобы вышэйзгаданай запрошаны пячатарам да гэтага тэстаментавага распараджэння падпісваецца Міхал Чапліц (месца подпісу), ад вышэйзгаданай асобы запрошаны пячатар да гэтага тэстаментавага распараджэння падпісваецца Рыгор Званскі (месца подпісу). Гэты тэстамент, які вышэйзгаданай асобай пададзены, да кніг земскіх ваяводства Мінскага прыняты і запісаны.

Антон Свёнхшэцкі

Пісар земскі Мінскага ваяводства.

Крыніцы і літаратура

1. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь. Около 50 000 слов. Изд. 2-е, переработ. и доп. / И. Х. Дворецкий. М.: «Русский язык», 1976. 1096 с.
2. Мусорин А. Ю. Латинизмы в юридической терминологии Статута Великого княжества Литовского 1588 год / А. Ю. Мусорин // Русский филологический портал [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://philology.ru/linguistics3/musorin-97.htm. Дата доступа: 28.12.2008.

3. Aleksandrowicz-Szmulikowska M. Radziwiłłówny w świetle swoich testamentów / M. Aleksandrowicz-Szmulikowska. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 1995. 69 s.
4. Boryś W. Słownik etymologiczny języka polskiego / W. Borys. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2005. 864 s.
5. НГАБ. Ф. 1769. Воп. 1. Спр. 5. Арк. 772.

Ю. В. Нестерович

ЭКСПЛИЦИРОВАННОЕ ПОНЯТИЕ ТЕКСТА И ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ТЕРМИНА «ТЕКСТ» В РАМКАХ АРХЕОГРАФИИ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЯ

В научном дискурсе сегодня распространена методологическая точка зрения, в соответствии с которой в основу унификации терминологии следует класть принцип конвенциональности. Так, Ю. Н. Столяров утверждает об «условности, относительности, конвенциональности понятия «документ»» [1; 16]. Заметим, что логически правильно рассуждать о конвенциональности терминов, а не понятий. Считаем, что «безоглядное» (не согласуемое с другими методологическими принципами) проведение принципа конвенциональности несостоятельно вследствие возникающих противоречий при употреблении терминов либо несоответствия между значением термина и кругом изучаемых в рамках некоторой научной дисциплины явлений. По нашему убеждению, следует избегать трактовки принципа конвенциональности как произвольности, условности обозначения понятий терминами. Принцип конвенциональности следует реализовывать на основе использования научно-теоретических методов, с соблюдением принципов формирования научной терминологии [2; 126–129], принципов включения термина в терминосистему [3; 103], [4; 10], принципов образования новых терминов [5; 159] и даже принципов формирования дефиниций [6; 8].

Необходимость дифференциации термина «текст» очевидна при анализе теоретических построений документоведения, в рамках которого текст документа рассматривается как один из реквизитов документа, основная часть документа, выступающая субстратом документированной информации («Текст документа — основная содержательная часть документа» [7; 19]; «Текст документа — главный реквизит, ради которого составляется документ и оформляется весь документ» [8; 60]), а текст — как доминирующий (нередко — единственный) формальный

элемент как текста документа, так и других реквизитов документа. В рамках ряда других областей исследований также необходимо различать понятия текста и текста объекта работы, характерной для этой области исследований (в частности, в текстологии — текст памятника письменности). Выходные данные книги являются текстом (письма), хотя их неадекватно рассматривать как текст памятника письменности. Соответственно, следует различать содержание терминов «текст» и «текст памятника письменности».

Весьма распространенным в различных областях знаний является краткое определение термина «текст» как всякой связной и полной последовательности знаков [9; 109]. Такая дефиниция соответствует «широкой» трактовке текста. Н. Б. Зиновьева раскрывает понятие текста, соответствующее такой трактовке, более детально: «Текст — упорядоченная совокупность выразительных средств, объединённая целостностью замысла и смысловой законченностью. Под это определение подпадают письменные тексты, изобразительные, музыкальные и т. д.» [10; 51]. При «широкой» трактовке термин «текст» выступает общим по отношению к терминам «речевой, письменный, музыкальный, танцевальный текст» и т. д. Однако в соответствии с ней графическое изображение (например, рисунок) также следует рассматривать как (изобразительный) текст. При такой трактовке текста смешивается содержание понятий текста и изображения (созвучия, танца).

В рамках философии Г. Плетт трактует текст как макрознак, к которому относятся все прочие языковые знаки как часть к целому. С. Шмидт рассматривает текст как всякую составную часть коммуникации, выполняющую коммуникативные функции [11; 53–56]. Тем самым, на наш взгляд, содержание понятия текста смешивается с содержанием понятия сообщения.

Н. С. Ларьков утверждает, что «в документоведении текст рассматривается как связная, последовательно «сотканная», заключающая определённый смысл совокупность различных знаков (выразительных средств) как языковых, так и неязыковых». Учитывая выделение им, в зависимости от характера используемых знаков и знаковых систем, языковых и неязыковых (изобразительных) документов, текст выступает и континуумом «знаков естественных или искусственных языков», и континуумом «иконических знаков, графических образов» [12; 228, 276]. Тем самым получается, что как «текст» приемлемо характеризовать те результаты документационно-информационных процессов, которые адекватно характеризовать как «изображение».

При «узкой» трактовке текст моделируется как упорядоченная совокупность языковых знаков. В современной лингвософской литературе предлагается рассматривать текст как более высокую форму

организации языковых элементов по сравнению с языком, трактовать его как «сочетание жёстко связанных элементов языка». Язык в этом случае рассматривается как «совокупность слабо связанных (лишь правилами синтаксиса) языковых элементов» [13; 62]. Для снятия тавтологии в последнем высказывании термин «языковые элементы» следует заменить термином «знаки». Российский культуролог Ю. М. Лотман считает, что «представление о тексте как о единообразно организованном смысловом пространстве дополняется ссылкой на вторжение разнообразных «случайных» элементов из других текстов» [14; 96], тем самым не различая понятия текста и гипертекста.

В рамках картографоведения («картографии») текст трактуется как «совокупность коммуникативно-познавательных элементов, сообщение, записанное с помощью графической знаковой системы». В соответствии с такой дефиницией и «согласно языковой концепции карта также может рассматриваться как текст, написанный на языке условных знаков» [15; 332]. В наличии «расширенная» трактовка текста. Однако она зиждется на неразличении содержания понятий графических и языковых знаков письма. Графические элементы составляют материальный аспект знаков такой знаковой системы записи, как письмо. Такая система содержит, прежде всего, совокупность графических знаков, дублирующих языковые. Графические элементы составляют материальный аспект знаков и других знаковых систем записи, в том числе и картографии. Продукты применения таких систем содержат и языковые знаки (письма), но они выступают вспомогательным элементом такого продукта (даже если доминируют). Графические элементы составляют материальный аспект и графических знаковых систем, где образуют уже не тексты, а изображения. Основной продукт применения системы картографии — карты приемлемо характеризовать «текстом» не иначе, как метафорически, поскольку карты не являются континуумом языковых знаков.

В рамках лингвистики распространены «узкая» и «ультраузкая» трактовки текста. В лингвистической теории языка термин «текст» выступает обозначением как понятия результата речевой деятельности (говорения, написания («письма»), чтения, аудирования), так и понятия текста как единицы письма (письмо трактуется как система начертательных знаков, используемых для фиксирования звуковой речи) [16; 38, 224]. «Узкой» трактовке текста соответствует моделирование его как содержания и результата определённой языковой практики (говорения, чтения, написания), представляющего собой последовательность начертательных знаков, «графически зафиксированное развёрнутое высказывание, выступающее в виде связной последовательности предложений» [17; 194]. В соответствии с ней термин «текст» выступает общим по отношению к терминам «устный, письменный текст». При «ультраузкой» трактовке,

несмотря на то, что текст рассматривается как «результат разговорно-мысленной деятельности людей, которая фиксируется в устной или письменной форме», «под текстом понимают именно письменный продукт этой деятельности» [18; 566].

В рамках текстологии содержание понятия текста письма смешивается с содержанием понятия произведения. Д. С. Лихачёв определял термин «текст» как «языковое выражение замысла его создателя». Такими создателями выступают автор произведения, переписчик-редактор. Заметим, данное определение противоречит взятию объектом текстологической работы памятников письменности, поскольку в соответствии с ним к текстам следует относить и устные произведения (а они являются уже памятниками фольклора). Произведение Д. С. Лихачёв трактовал как текст, имеющий историю, как «текст, объединенный единым замыслом (как по содержанию, так и по форме) и изменяющийся как единое целое». Он подчеркивал, что признак «изменения как единого целого» — базисный признак текстологического понятия произведения [19; 12, 14]. При такой трактовке произведения термин «текст произведения» (также употребляемый им) должен обозначать вариант, редакцию, список и т. п. произведения. Произведение же выступает последовательностью текстов.

В рамках документологии при моделировании ПДЗИ (продуктов деятельности с закрепленной информацией) текст и произведение выступают продуктами различного уровня. Текст рассматривается как синтаксически (а текст произведения — как семантически) связанный континуум языковых знаков письма, речи (а также параграфических, парречевых элементов), выступающий относительно автономной единицей социокоммуникации и субстратом социоинформации. Текст письма — результат применения именно системы письма, независимо от способа записи информации. Письменное произведение — это комплекс письменного текста и содержащейся в нём социоинформации (и фантазии), все фрагменты которого подчинены творческому замыслу субъекта творчества. Таким субъектом выступает личность, группа, коллектив. В документологической классификации ПДЗИ текст и произведение относятся к различным уровням. В соответствии с такой классификацией точным в рамках текстологии будет интерпретировать термин «текст (литературного) произведения» как формальный компонент литературного произведения, представляющий собой языковой знакоконтинуум письма. Употребление термина «текст произведения» позволяет различать текст произведения от текста издательских реквизитов, текста, содержащего метаинформацию, касающуюся изданного произведения. В рамках текстологии различение текста как формального элемента произведения и произведения как текста, рассматриваемого в комплексе с содержащейся в нём информацией, не проводится.

Моделирование текста ПДЗИ предполагает наделение понятия текста письма признаком — быть результатом записи информации. В рамках текстологии базисным признаком понятия текста письма обосновывается признак — являться результатом интеллектуальной деятельности индивида. Для него подобный признак — «фиксирование результатов мысленного процесса», как обосновывал Е. П. Прохоров [20; 148]. С. Н. Азбелев, отталкиваясь от такого обоснования, формулировал дефиницию текста, не соответствующую объекту текстологической работы: «Текст — совокупность элементов речи (звуковой или письменной), фиксирующих результаты работы сознания» [21; 94]. Звуковую речь неадекватно рассматривать как фиксацию (закрепление на материальном носителе информации) результатов интеллектуальной деятельности индивида. Трактовка текста как результат интеллектуальной деятельности индивида, как выражение мыслей требует отказа от характеристики аудиозаписи речи как текста, зафиксированного на материальном носителе информации. Аудиозапись является непосредственно фиксацией речевых сигналов («звуковой речи»), но не содержания мыслительного процесса. Вместе с тем, в соответствии с ней знакоконтинуумы, создаваемые ЭВМ, не следует характеризовать как текст, поскольку ЭВМ не имеет способности к речи и мышлению.

В литературе по литературоведению встречаем трактовку текста как результат творческого речевого процесса: «Текст — это произведение речетворческого процесса, обладающего завершённостью, объективизированное в виде письменного документа, литературно обработанное в соответствии с типом этого документа, произведение, состоящее из названия (заголовка) и ряда особых единиц (сверхфразных единств), обладающих разными типами лексической, грамматической, логической, стилистической связи, имеющее определённую целенаправленность и прагматическую установку» [22; 18]. При такой трактовке термин «текст» выступает обозначением понятия произведения.

В построениях семиософии понятие текста раскрывается не вполне последовательно. С одной стороны, в соответствии с определением термина «текст» как «осмысленного сообщения, логически завершённой последовательности знаков» [23; 333] текст выступает продуктом применения самых различных знаковых систем. С другой стороны, учитывая наличие в них конструкта языкового текста (допускающего использование конструкта письменного текста) и в соответствии с трактовкой письма как одной из знаковых систем записи (записи естественных языков) [24; 216–217], текст выступает продуктом применения только языковых знаковых систем и знаковых систем письма.

Несмотря на то, что понятие текста разрабатывается в рамках лингвистики, философии, семиотики, литературоведения, картографоведения

и других областей знаний, экспликацию его мы производим в рамках документологии. Это имеет основание в разработанной нами в её рамках концепции ПДЗИ, которые представляют собой результат процессов записи и обработки информации. В зависимости от используемых, принимаемых к рассмотрению компонентов таких продуктов, целесообразно выделять пять их уровней. Первый уровень — это континуум знаков (тексты, изображения). Они содержат закрепленную информацию, но рассматриваются не в комплексе с ней. Второй уровень — это запись, т. е. знакоконтинуум, постсигналоконтинуум (текст, графическое изображение, статичное и динамичное технотронное изображение), зафиксированный на материальном носителе информации. Третий уровень — это комплекс такого носителя и информации. Несомненно, что не только в делопроизводстве, но и в эдиционной и источниковедческой работе имеются случаи, когда пользователя ПДЗИ интересует именно комплекс информации и её материального носителя. Четвертый уровень — это произведение (знакоконтинуум, взятый в комплексе с содержащейся в них информацией), а также произведение в комплексе с реквизитами и маргиналиями. Выделение такого уровня требует расширения круга объектов, рассматриваемых как произведение, выделения частности, финансовых рекламных произведений. Пятый уровень — это предметы деятельности с закрепленной информацией (книги, письма, газеты и т. д.). С ними осуществляемы операции перелистывания, сгибания, переноса и т. п. Лишь ПДЗИ, имеющие компонентом материальный носитель информации, включают такие формальные компоненты, в частности, как филиграни, оттиски печатей. При употреблении термина «документ» в научном дискурсе имеют в виду ПДЗИ 3–5 уровней, выполняющие определённые общественно и учрежденчески значимые функции. Посредством этого термина неадекватно указывать на ПДЗИ 1–2 уровней.

Формальным элементом произведения, документа, акта, нарративного материала является письменный текст; содержательным элементом их выступает содержащаяся в нём социальная, документальная, документированная информация. При употреблении терминов «текст литературного произведения, памятника письменности, документа, акта» и т. п. следует иметь в виду именно формальный элемент ПДЗИ. Сложней обстоит дело с употреблением термина «текст» в рамках археографии и источниковедения, учитывая, что в их рамках в качестве объекта работы, изучения берутся как тексты, так и документы, произведения, т. е. ПДЗИ различного уровня. Термин «текст исторического источника» широко применяется в исторической литературе, в том числе в работах по методологии истории [25]. В литературе по теоретическому источниковедению термины «текст» и «(письменный) исторический источник»

употребляются зачастую в эквивалентном значении. В самом деле, возьмём следующее пояснение: «Начальным пунктом установления подлинности рукописного текста является прочтение текста и понимание буквального смысла источника. Чтобы прочесть и уяснить содержание источника…» [26; 124]. Между тем, понятия исторического источника и текста не имеют общих признаков. Отличительным признаком понятия исторического источника выделяют признак «отражения исторических процессов» [27; 62–63]. В рамках источниковедения принимается «широкая» трактовка текста — как «любой систематически организованной совокупности знаков: роман или поведение индивидуума, математический текст или музыкальный, игра или сказка и т. д.» [26; 124]. Кстати, языковое выражение «музыкальный текст» неточно; в рамках музыковедения ведут изложение о словах к музыкальному произведению, о музыкальных звуках, звукорядах и т. д., но не о музыкальных текстах. Разумеется, при отмеченной эквиваленции терминов «текст» и «письменный исторической источник» термин «текст (исторического) источника» предстаёт абсурдным.

По-видимому, придерживание «широкой» трактовки текста в рамках источниковедения целесообразно в связи с тем, что практически любые письменные источники в них рассматриваются как текст. Хотя и необязательно как текст, а и как ПДЗИ других уровней. Российские и белорусские источниковеды, классифицируя письменные исторические источники, выделяют в качестве документальных источников документы законодательства (памятники права), актовые источники, материалы делопроизводства и статистические материалы; повествовательных источников — летописи и хроники, источники личного происхождения (мемуарную литературу и эпистолярные источники), литературные и публицистические произведения [28], [26; 21]. Все перечисленные ПДЗИ рассматриваются, прежде всего, как тексты и произведения (литературные произведения, памятники права). Вместе с тем, почти все они рассматриваются и как записи, т. е. закреплённые на материальном носителе информации тексты. Так, законодательные источники характеризуются как запись действующих правовых норм [26; 24]. При изложении теоретических основ источниковедения белорусскими и российскими учёными выдерживается различение письменных и вещественных источников, соответствующее различению ПДЗИ 5-го уровня (и шире — «вещей») и текстов. Письменные источники не конституируются в качестве ПДЗИ 5-го уровня.

В соответствии с определением исторического источника как источника сведений (информации) об исторических событиях и явлениях в качестве исторических источников приемлемо рассматривать ПДЗИ различных уровней: письменные тексты, аудиозаписи речи, литературные

произведения, памятники правовой, деловой мысли, книги, письма. Тексты актов, нарративных материалов и ПДЗИ могут выступать самостоятельным историческим источником (источником информации об авторском стиле, грамматике в определённую историческую эпоху). В связи с этим термин «текст исторического источника» в отличие от терминов «текст архивного документа», «текст памятника письменности» и т. д. предстаёт противоречивым.

В рамках документоведения наиболее принята трактовка документа, соответствующая следующей дефиниции: «Документ, документированная информация — зафиксированная на материальном носителе информация с реквизитами, позволяющими её идентифицировать» [29; 1]. Несмотря на синонимию терминов «документ» и «документированная информация», они обозначают понятие записи как закреплённой на материальном носителе информации (специальном материале, техническом устройстве) континууме знаков, содержащем метаинформацию. Такая трактовка документа соответствует тому факту, что на специальный материал невозможно непосредственно нанести, а на техническом устройстве — закрепить информацию (т. е. идеальное образование материальной действительности, представляющее собой отображение свойств, состояний и других проявлений предметов, явлений, либо идеальное образование общественной действительности, представляющее собой содержание имеющих предметное и смысловое значение знаков либо их континуумов). В ГОСТ Р 51 141–1998, кстати, отсутствует термин «текст документа», что резонно, учитывая синонимию терминов «документ» и «документированная информация». В противном случае синонимом термина «текст документа» следует рассматривать термин «текст документированной информации». В рамках документологии термин «документ» определяется, в частности, как «информация, знаково зафиксированная искусственным способом на материальном носителе, способная служить единицей семантического процесса» [1; 12].

В литературе по археографии термин «документ» употребляется в значении объекта эдиционной работы [30; 3–4]. С одной стороны, он является усечением термина «исторический документ», рассматриваемого как синоним термина «исторический источник», либо как обозначение конструкта документа, выступающего источником исторических знаний. С другой стороны, он употребляется в значениях, вырабатываемых в рамках документологии и документоведения. Сегодня в них наиболее приняты трактовки документа, соответственно, как комплекса информации и её материального носителя, как информации, зафиксированной на таком носителе и включающей реквизиты. При таких трактовках документа термин «текст документа» в рамках археографии предстаёт противоречивым. Получается, что рассуждение ведётся о тексте,

закреплённом на специальном материале, техническом устройстве информации. Уточнение содержания этого термина затрудняется тем, что археографов при осуществлении эдиционной работы интересует запись (ПДЗИ 2-го уровня).

Казалось бы, на первый взгляд, непротиворечивым является употребление термина «текст археографического материала», обусловленное заменой термина «документ» термином «археографический материал» в качестве объекта эдиционной работы (такая замена обосновывается [31; 70–72], [30; 4–5], [32; 37–39], [33; 378–379]). Однако, учитывая, что объектом эдиционной работы выступают не только тексты, а и рукописные, печатные материалы, содержащие, кроме текстов, символы, филиграни, оттиски печатей, изображения, археографические публикации, содержащие, наряду с дипломатически либо критически переданным текстом, также научно-справочный аппарат публикации и другие данные, такое употребление также противоречиво. Выход из создавшейся кризисной ситуации с употреблением базисной терминологии археографии видится в дифференциации терминологии, включении слова «материал» терминоэлементом в термины, обозначающие предметы деятельности с записанной информацией. В употреблении в рамках археографии терминов «документальная, нарративная запись», гомологичных по содержанию, используемых в рамках источниковедения терминов «документальный, повествовательный письменный источник» в различении уровней ПДЗИ. В соответствии с таким различением целесообразно исходить в рамках археографии и источниковедения из следующего правила: употреблять термин «текст» именно по отношению к ПДЗИ 4-го и 5-го уровней.

В трудах и разработках археографии термин «публикация текста (документа)» нередко употребляется в неопределённом значении. При его употреблении обычно имеют в виду как произведение (правовой, деловой, управленческой мысли и т. д.), так и переданный научными методами текст (т. е. формальный элемент) произведения (документа). О публикации исторического документа как публикации содержания акта, произведения, официального документа адекватно излагать лишь в случае публикации в переводе с иностранного языка.

Вместе с тем, в трудах и разработках археографии проводится различение конструктов текста произведения (текста документа) и его содержания. Оно проводится, например, в следующей дефиниции: «Аннотация — краткое изложение содержания документа археографом без учёта структуры и языка документа» [34; 80]. Ясно, что аннотация составляется по отношению к содержанию акта, документа, нарративного материала, взятых в качестве объекта эдиционной работы (археографического материала или исторического документа). Обозначением

конструкта текста как формального элемента ПДЗИ 4-го уровня здесь выступает языковое выражение «язык документа».

В рамках источниковедения и археографии термин «текст документа» имеет иное значение, нежели в рамках документоведения. Если в построениях документоведения им обозначается содержательный компонент документа, реквизит документа, содержащий информацию о документируемых фактах, событиях и т. д., то в построениях источниковедения, археографии — формальный компонент (языковые знакоконтинуумы письма) документального нарративного материала, взятого для анализа, воспроизведения, обработки, соответственно, в качестве исторического источника, исторического документа.

Принимая во внимание эксплицированное понятие текста, непротиворечивое употребление термина «документ», концепцию ПДЗИ, в рамках археографии оптимальным будет относить к тексту исторического документа текстуальную часть (формальные элементы, выходящие за пределы слова, словосочетания), не только взятого в качестве объекта эдиционной работы произведения, но и реквизитов, и маргиналий. Например, пометку-гриф «Совершенно секретно» в рамках археографии следует рассматривать как текст исторического документа (в рамках документоведения она, напомним, рассматривается как реквизит управленческого документа).

Таким образом, в построениях археографии и источниковедения термин «текст» следует употреблять для обозначения ПДЗИ, выступающего археографическим материалом (историческим документом), историческим источником. Для обозначения текста как формального элемента ПДЗИ 4-го и 5-го уровней следует использовать термины, в которых слово «текст» входит терминоэлементом. В рамках археографии и источниковедения адекватно совмещать слово «текст» с понятиями архивного документа, нарративного материала и т. д., но не с понятием исторического документа, исторического источника. Адекватно рассуждать о тексте документа, архивного документа и т. д., взятого в качестве исторического документа, исторического источника.

Источники и литература

1. Столяров Ю. Н. Документ — понятие конвенциональное (в порядке дискуссии) // Делопроизводство. 2005. № 2.
2. Амосов А. А. Лицевой летописный свод Ивана Грозного. М., 1998.
3. Реформаторский А. А. Термин как член лексической системы языка // Проблемы структурной лингвистики. М., 1968.
4. Реформаторский А. А. Что такое термин и терминология. М., 1959.
5. Смалянчук Алесь. Да праблемы асабістай тэрміналогіі гістарычнай навукі // Гістарычны альманах. Гародня, 2003. Т. 9. С.159.

6. Исаев Г. Н. Синтез определений понятий в области качества функционирования информационных систем // Научно-техническая информация. Сер. 1. 2006. № 9.
7. Делопроизводство: образцы, документы, организация и технология работ с учётом нового ГОСТ 6.30–2003. Унифицированные системы документации. Унифицированная система организационно-распорядительной документации. Требования к оформлению документов. Издание официальное. М., 2004.
8. Богатая И. П., Кузнецова Л. Н. Делопроизводство и бухгалтерия. М., 2003.
9. Усманова А. Р. Текст // Социология: Энциклопедия. Мн., 2003. С. 1109–1110.
10. Зиновьева Н. Б. Документоведение. М., 2001.
11. Касавин И. Т. Проблема текста: между эпистемологией и лингвистикой // Эпистемология и философия науки. 2006. Т. VIII. № 2.
12. Ларьков Н. С. Документоведение. Учебное пособие. М., 2006.
13. Антоновский А. Ю. Язык: пространство общения и разобщения // Эпистемология и философия науки. 2006. Т. X. № 4.
14. Лотман Ю. М. Культура и взрыв. М., 1992.
15. Берлянт А. М. Картографический словарь. М., 2005.
16. Гируцкий А. А. Введение в языкознание. Учебное пособие. М., 2005.
17. Заскока С. А. Введение в языкознание. Курс лекций. М., 2005.
18. Плотнікаў Б. А. Тэкст // Беларуская мова: Энцыклапедыя. Мн., 1994. С. 566.
19. Лихачев Д. С. Текстология. Краткий очерк / Отв. ред. С. О. Шмидт. М., 2006.
20. Прохоров Е. П. Предмет, метод и объём текстологии как науки // Русская литература. 1965. № 3.
21. Азбелев С. Н. Текстология как вспомогательная научная дисциплина // История СССР. 1966. № 4.
22. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. М., 1981.
23. Соломоник А. Парадигма семиотики: Очерки по общей семиотике. Мн., 2006.
24. Соломоник А. Философия знаковых систем и язык. Мн., 2002.
25. Миницкий Н. И. Текст исторического источника как объект междисциплинарного исследования // XXI век: актуальные проблемы исторической науки: Материалы междунар. научн. конф., посвящ. 70-летию ист. фак. БГУ. Минск. 15–16 апр. 2004 г. Мн.: БГУ, 2004. С. 91–92.
26. Грицкевич В. П., Каун С. В., Ходин С. Н. Теория и история источниковедения. Пособие для студ. гуманит. факульт. Мн., 2000.
27. Булыгин И. Н., Пушкарев В. Н. Источниковедение // Советская Историческая Энциклопедия. Т. 6. М., 1985. С. 591–601.
28. Данилевский И. Н., Кабанов В. В., Медушевская О. Н., Румянцева М. Ф. Источниковедение: теория, история, метод. Источники российской истории. М., 1998.

29. ГОСТ Р 51 141–98. Делопроизводство и архивное дело. Термины и определения. Издание официальное. М., 1998.
30. Нестерович Ю. В. Объект и основные аспекты эдиционной археографической работы (терминологический аспект) // Беларускі археаграфічны штогоднік. Вып. 7. Мн.: БелНДІДАС, 2006. С. 3–11.
31. Нестерович Ю. В. Экспликация понятия археографической публикации // Архіварыус: зб. навук. паведамл. і арт. Вып. 4. Мн.: НГАБ, 2006. С. 67–76.
32. Нестерович Ю. В. О целесообразности модификации терминологии археографии // Праблемы гістарыяграфіі, крыніцазнаўства, архівазнаўства і археаграфіі ў Беларусі. Матэрыялы круглага стала, прысвечанага 60-годдзю з дня нараджэння праф. У. М. Міхнюка (Мінск, 28 верас. 2007 г.). Мн., 2008.
33. Нестерович Ю. В. К уточнению в рамках археографии ряда терминов, коррелятивных терминам «графика», «текст», «письмо» // Памяць стагоддзяў на карце Айчыны: Зборнік навуковых прац у гонар 70-годдзя Міхаіла Фёдаравіча Спірыдонава. Мн., 2008.
34. Правила издания исторических документов в СССР. М., 1990.

А. А. Скеп’ян

Лісты маладых князёў Алелькавічаў з Італіі

Эпісталярныя крыніцы прыватнага характару XVI ст., якія датычацца гісторыі шляхецкіх родаў ВКЛ, захаваліся ў розных архівах краін свету. У той жа час аналіз рэспандэнтаў яскрава сведчыць, што аўтарамі большасці захаваных лістоў з’яўляюцца прадстаўнікі шэрагу магнацкіх і шляхецкіх родаў. Некаторыя з славутых і не вельмі славутых родаў дачакаліся апрацоўкі архіваў. Як правіла, гэта былі сем’і, якія на працягу некалькіх стагоддзяў здолелі захаваць свае маёмасныя і палітычныя пазіцыі і сабраць фамільныя архівы. Да іх несумненна можна аднесці архівы Радзівілаў, Сапегаў, Хадкевічаў, Чартарыйскіх. Аднак большасць з іх страчана, і мы знаходзім толькі нязначныя рэшткі багатай перапіскі, якая адлюстроўвала ўсе бакі жыцця грамадства.

Да ліку найбольш значных і ўплывовых родаў XVI ст. можна адназначна аднесці род князёў слуцкіх Алелькавічаў, адзіных, якія захавалі статус удзельных князёў і князёў крыві з правам заняцця першага месца ў панскай радзе. Палітычная пазіцыя Алелькавічаў-Слуцкіх на працягу некалькіх пакаленняў дастаткова добра прадстаўлена ў гістарычнай літаратуры, асабліва барацьба вакол месца ў Сенаце Рэчы Паспалітай [12]. У той жа час прыватнае жыццё прадстаўнікоў гэтага

роду, іх культурная і рэлігійная дзейнасць, веравызнанне і адукацыя засталіся амаль цалкам па-за ўвагай даследчыкаў. Асаблівую цікавасць у гэтым плане ўяўляюць лісты братоў Алелькавічаў-Слуцкіх да маці і іх слуг, якія захоўваюцца ў ГАСА (Варшава) [5; 6; 7; 8; 9]. Асноўная частка перапіскі Алелькавічаў-Слуцкіх захавалася толькі ў архівах адрасатаў: Радзівілаў, Тэнчынскіх і Гогенцолернаў. Асобныя лісты захаваліся ў паперах Сапегаў і зборах польскіх даследчыкаў XIX ст.

Старыя лісты можна вывучаць з розных пунктаў гледжання. Гэта не проста крыніца інфармацыі па палітычнаму, эканамічнаму, культурна-канфесійнаму жыццю. Перш-наперш гэта крыніца, якая дазваляе нам аднавіць воблік жывога чалавека той эпохі. Лісты становяцца люстэркам, у якім мы можам пабачыць уяўленні людзей пра годнасць, радзіму, месца ў грамадстве, стаўленне членаў сям'і адзін да аднаго. У іх адбіліся пачуцці і думкі тых людзей, што іх пісалі ці дыктавалі. Адначасова яны становяцца важнай крыніцай для разумення працэса станаўлення мовы, мовы не пэўнага народу, але саслоўя, мовы эпохі.

Ліставанне таго часу можна падзяліць на некалькі частак. Першая — гэта афіцыяльныя лісты, якія ўтрымліваюць агульнапрынятыя формы звароту і фактычна не падаюць прыватнай інфармацыі. Другая — лісты ад слуг і кліентаў, якія, як правіла, датычацца фінансавых, гаспадарчых і палітычных спраў. Трэцяя частка — лісты паміж членамі сям'і і сябрамі, якія часта носяць паўафіцыйны характар. Яны і прыцягнулі нашу ўвагу.

Часта такія лісты для «унутрысямейнага ўжывання» былі нефармальнымі, не ўтрымлівалі ў сабе звычайных форм звароту і паказвалі жывога чалавека з яго эмоцыямі, адносінамі да іншых, вызначэннем самога сябе ў свеце. Італьянскія лісты Юрыя II і Яна-Сямёна Алелькавічаў, напісаныя да маці ў 1580–1581 гг., таксама паказальныя менавіта ў гэтым плане [8; 9].

У часы Рэнесанса і Рэфармацыі выезды да універсітэцкіх цэнтраў набылі асаблівую папулярнасць і сталі значным элементам агульнай культуры. Падданыя ВКЛ падарожнічалі па краінах Еўропы і ў больш ранні час, але гэта былі хутчэй выключэнні. Звязана гэта было і з аддаленасцю саміх універсітэтаў і з вельмі высокімі коштамі падарожжа. Сітуацыя рэзка змянілася з 30-х гг. XVI ст. Не апошнюю ролю ў гэтым працэсе адыграла распаўсюджванне ідэй Рэфармацыі і прыхільнасць да іх магнатаў-пратэстантаў.

Веравызнанне і патрабаванні палітычнай сітуацыі былі першаснымі і істотнымі матывамі, якія браліся пад увагу пры выбары месца ці маршрута падарожжа. Менавіта на XVI – першую палову XVII ст. прыпадае самая вялікая колькасць студэнтаў з ВКЛ у Заходняй Еўропе [3; с. 27]. Як правіла, разам з магнатамі адукацыю за мяжой атрымлівалі небагатыя

шляхцічы і нават мяшчане, якія суправаджалі нашчадкаў багатых родаў у іх падарожжах у Еўропу. Пазней менавіта яны становяцца крыніцай, з якой фармуюцца асяродкі прыдворнай культуры ў ВКЛ. Колькасць прадстаўнікоў Рэчы Паспалітай у Італіі была настолькі вялікая, што слуга Юрыя III нават скардзіўся, што не можа знайсці месца без палякаў, дзе мог бы спакойна правесці зіму [5; с. 3].

Згодна з тэстаментам бацькі Юрыя II, у 1579–1581 гг. за мяжу па розных маршрутах ад'язджаюць браты Алелькавічы — Юры, Сямён і Аляксандр у суправаджэнні шляхцічаў. Юры выехаў у падарожжа разам з малодшым братам Сямёнам хутчэй за ўсё ў 1579 г. Падарожнічалі яны з аршакам каля дзесяці чалавек і ахмістрам, якога прызначыла маці. Удалося аднавіць імёны некаторых шляхцічаў, якія суправаджалі маладых князёў. У іх падборы заўважна адна тэндэнцыя — усе яны паходзілі з Польшчы, і да слуцкага двара патрапілі праз Кацярыну з Тэнчынскіх. Пасля смерці мужа ўдава пераклала фінансавыя і гаспадарчыя клопаты, у тым ліку і суправаджэнне сыноў, на сваіх даверанных асоб, а не на кліентаў мужа.

Разам з Юрыем паехалі Мікалай Пшонка Стжышкоўскі, прызначаны ахмістрам, Бака, шляхціч Наваградскага павета, Ян Бараноўскі, нейкі пан стараста, і некалькі слуг. У Мілане аршак падзяліўся, і да паслуг былі нанятыя мясцовыя людзі. Гувернёры ці давераныя асобы з родзічаў павінны былі суправаджаць магнацкіх сыноў у іх паездках за мяжу. Грошай самой моладзі фактычна на рукі не давалася, імі распараджаліся гувернёры і ахмістры.

У пачатку 80-х гг. XVI ст. за мяжу накіроўваецца Аляксандр Алелькавіч разам з пятнаццацю хлопцамі, некаторыя з іх атрымлівалі адукацыю за яго кошт [2; с. 11]. Сямён і Аляксандр былі накіраваны ва універсітэты Германіі, дзе, як правіла, маладыя людзі слухалі лекцыі па праву і гісторыі.

Як бачна з гэтых лістоў, старэйшы брат рабіў хутчэй за ўсё гэткае азнаямляльнае падарожжа, каб сябе паказаць і людзей пабачыць, тады як Аляксандр і Сямён накіроўваліся менавіта на навучанне. Старэйшы брат зведаў акрамя нямецкіх зямель амаль усю Ламбардыю, Мілан, Падую, Луку, Верону, накіраваўся ў Рым, а адтуль праз Фларэнцыю патрапіў у Венецыю. Сваёй мэты падарожнікі дасягнулі толькі ў Фларэнцыі, дзе Юры патрапіў да двара Медзічы і нават абяцаў даслаць у Фларэнцыю двух блазнаў-карлікаў з Польшчы [3; арк. 4]. Просьба маткі вярнуцца дадому да сярэдзіны 1582 г. перашкодзіла намерам Юрыя быць прадстаўленым пры імператарскім двары ў Вене праз пасрэдніцтва Марціна Збароўскага, падчашыя імператара.

Асноўнай цяжкасцю ў прэзентацыі сябе як князя і прадстаўніка старажытнага роду, з якой сутыкнуўся малады князь, стала фінансавае

пытанне. Перадача Кацярынай Тэнчынскай усіх грашовых сум сваёй даверанай асобе прывяла да канфлікту паміж ахмістрам і князямі. Прыгоды, падрабязна апісаныя Юрыем у лісце да маткі, прывялі да таго, што пэўны час у Мілане хадзіла чутка, што князь быў не сапраўдны, калі дазваляў слугам так сябе паводзіць і пазычаць такія грошы [3; с. 2]. Замена ахмістра часткова выправіла сітуацыю, але да Рыма і Фларэнцыі князь падарожнічаў ужо толькі ў кампаніі Яна Бараноўскага. Стжэшкоўскі, як гэта ні дзіўна, не страціў канчаткова даверу гаспадыні і дапамагаў ёй у вырашэнні фінансавых пытанняў яшчэ на працягу некалькіх год [6].

Ян-Сямён наязджаў у Італію некалькі разоў, хутчэй за ўсё падчас перапынку ў занятках. Не пазней за пачатак 1582 г. браты вярнуліся дадому, каб вырашыць маёмасныя справы. Ужо ў красавіку-маі 1582 г. яны знаходзіліся ў Польшчы для разгляду пытанняў, звязаных з уладаннямі ў Кароне і падзелам бацькоўскай спадчыны [10; арк. 10, 17].

Да выдання прапаноўваюцца толькі тры з 52 лістоў саміх князёў і 8 лістоў іх слуг. Комплекс лістоў цалкам напісаны па-польску. Гэты факт не выклікае сумнення, калі размова ідзе аб прадстаўніках каталіцкай ці пратэстанцкай канфесій, аднак для праваслаўных не было характэрна шырокае выкарыстанне ў асабістых паперах польскай мовы. Аўтографы адрозніваюцца ад сакратарскіх лістоў больш простай формай звароту, блытанінай у тэксце, парушэннем парадку слоў і не заўжды зразумелымі думкамі, якія выразна сведчаць пра эмацыянальны настрой аўтара.

Пры падрыхтоўцы да друку дадзеных трох лістоў, дасланых з Італіі, мы паспрабавалі стварыць архіўную копію дакумента, што дазваляе паказаць не проста стылістыку пісьма, але і ўзровень валодання польскай мовай у шляхецкім асяродку Вялікага княства Літоўскага ў XVI ст. У працы мы кіраваліся метадычнымі рэкамендацыямі А. Грушы [1]. Аднак, паколькі яны былі распрацаваны для кірылічных тэкстаў, пры апрацоўцы намі былі ўлічаны і рэкамендацыі польскіх археографаў па выданню тэкстаў, напісаных лацінкаю [11].

Пры перадачы тэкста мы прытрымліваліся напісання арыгінала. Прыназоўнікі напісаны разам, словы перададзены згодна з сучаснымі правіламі арфаграфіі для лепшага чытання. Падваенне літар, замена гукаў на іншыя таксама былі пакінуты, як у арыгінале. Вялікія і маленькія літары пакінуты ў аўтарскім варыянце.

Пунктуацыя ў тэксце арыгінала была мадэрнізавана. Прыведзеныя скарачэнні пакінуты і ў тэксце, і пры перакладзе:

ВКМ — Ваша Княжацкая Міласць
ВМ — Ваша Міласць
Msczіwa — Milośczіwa
w kx m — wasza kxiążecia milość

Беларускі пераклад мы імкнуліся зрабіць як мага бліжэй да мовы арыгінала, нават з адмовай у некаторых частках ад літаратурнай апрацоўкі для захавання стылістыкі ліставання эпохі канца XVI ст.

Крыніцы і літаратура

1. Метадычныя рэкамендацыі па публікацыі рукапісных актавых кірылічных крыніц у Беларусі (XIII – XVIII стст., перыяду Вялікага княства Літоўскага) / Складальнік А. І. Груша. Мн., 2003.
2. Грицкевич А. Слуцк. Мн., 1975.
3. Егораў З. Падуанскі універсітэт у XV–XVI стст. // 400-лецце беларускага друку. Менск, 1926.
4. НГАБ. Ф. 694. Воп.1. Спр. 122. Арк. 94–97.
5. AGAD. AR. Dz. V. 358.
6. Там жа. 12 625.
7. Там жа. 14 631.
8. Там жа. 14 632.
9. Там жа. 14 633.
10. Там жа. 14 635.
11. Instrukcja wydawnicza dla źródel historycznych od XVI do połowy XIX w. Wrocław, 1953.
12. Lulewicz H. Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie w latach 1569–1588. Warszawa, 2002.

Дадаткі

№ 1
AGAD. AR. Dz. V.14 632. Л. 2–8.

Аркуш in plano быў падзелены на два. Памер 177×257 мм для першага аркуша, 179 x 259 мм для другога. Філігрань — «Змяя»; падобны гл. Laucevičius E. Popierius Lietuvoje XV–XVIII. Vilnius, 1967. № 930. Адрас і пячатка адсутнічаюць, падобна, што быў асобны канверт, на аркушах 4 і 5 прысутнічаюць сляды апячатвання чырвоным воскам.

Jasnie oswieczona, a Msczіwa Księzno Pani,| a matko mnie Msczіwie laskawa.|

Zadni rzeczy swey wlasny thak sobie ne waze, abym w kx m dla niei mial o fra|cunek prziwodzic, i przetho listh napisalem o moiem zadluzeniu, oznaimuiącz, tego| nie oznaimuiącz, czo mie wieczey dolega postepek m (eg) *o* [1] pana Strzeszkoskie (g) *o* przecziw| mnie. Chcialem ia byl iusz thak zaniechac, a powoli potem besz frasonku w x | m ie (g) o sprawy ukazac iak isz on czuiecz sie winnem: chcze

[1] На літары «о» клякса.

pisaniem swem wyniscz| ze wszystkie (g) *o* na mie obaliwszy prziczyne zadluzenia y zlego rządu, musze i ia dac| o sobie sprawe i okazac niewinnosc moie, alie i w tem iako we wszystkiem ze mnoy | sie obludnie obchodzi, bo onegdy powiadal isz pisac do w x ie mial czo, | a napisawszy zataicz chczial listhu Ktore (g) *o* by prawdziwie byl napisany mial by iey| mnie samemu dac czitac, iako ia ie (m) *u* moie listy do przeczytania posylalem.| We Wroclawiu yescze prze ie (g) o leniwą wyprawe i nikczemne rzeczy kupowanye| na mny pultora tysiączа zlotych ia szkoduie. począl sie takiem miec ze| nie za starsze (g) *o* sluge, ale za oiczyma, albo opiekuna w ms raczylasz mi go dac. Nigdy| inakszy yeno gniewliwą thwarsz: slowa swoeyą do mnie, a nie iedna aby na mye| iako na pana od slugi wzgliąd i utcziwoscz w odpowiadaniu, ale ani iako rowny ro|wnemu zwykl na pytanie, albo nafukazanie zwykl odpowiecz dawac. W ten| czas ia winen zem w kx m o tem nie oznainiol. Czuiącz sie zem yusz w tych| lieczіech yesth w ktorych nie trzeba mi nog stawiac, a isz pan bog wziąwszy| the (g) *o,* ktory mial prawo ze mną surowie sie obchodzić i na mie fukać nie zostawil| nie pod iną zwierzchnoscią, yeno pod poslusenstwem w kx m samey, ktora | z baczenia swe (g) o nigdy dzieszіąty czesczi po mnie te (g) o posluszenstwa nie ządasz. Yako moi| pan starsy bo tey potrawki iedny prziczynicz i iedney osoby wezwac szgo|la bez pozwolenia ie (g) o nie trzeba.

Ten cziezar dzwigalem przesz wszystke| niemiecką ziemie, asz do przyachania do mnie xiązeczia Siemiona, ktorey| zastawszy mie w taki szkolie a polowicze yeno wiedzącz czo sie ze mną dzialo| sam mie z milosczi braterski zalowal. Uprząth sobie w glowie swoiey ze ia i mowicz | slowa y stąpić kroku o poirzecz nie mial, ieno asz z ie (g) o dozwoleniem. Y |czodzien prawie mi tho otworzisczie mawial, ze dla te (g) o ze mną wyachal aby| utcziwoscz ze mnie u liudzi mu rosla. oczem ia rozumialem opak: ze on dla | moiey utcziwosczi od w kx m ze mną byl poslany. zastal mie x (iąże)|| Siemion a ia kilkanasczie prozb [2] do nie (g) *o* uczynionych wymodlic nie moglem. Aby| mi byl kilku skor za kilka coron na miesiącz obiczia do iadalny sali dostal, a | iako the (g) *o* nie chczial, tak ani namnieiszey rzeczy gdym ia gdzie choc naslusniey kazal| dac s fukiem wszystko odprawuiącz, asz naweth przi x (iążęciu) Siemionie, gdy zapa|lony przіszedszy przi wszystkich [3] dwiema dyablom mie oddawal liedwie mu| sie strzimal, czlowiekiem bedącz, zem mu takich slow nie zaplaczil.|

Zezna przed w kx m x (iążęc) ią Siemion, iako przed niem samem nie mogl sie strzi|mac, aby mi sromotnych slow, ktorych nie czierszpial bym niko (m) *u* nie mial zadawać| miedzy ktoremi nautcziwsze tho bylo, zem ia blazen. Naweth zezna pan brath| ze mie grozil zobic gdy bym mu czo przikre (g) *o* mowic abo do broni sie nań porwać| mial. A isz byl sobie czo liepsze mieszkanie wziąl, mnie w cziasne y| w podle wprawiwszy, poslalem do niego [4] *abi* mi tho mieszkanie pusczil,

---

[2] «P» выпраўлена з іншай літары.

[3] На літары «w» клякса.

[4] Далей прапушчана і напісана над радком.

thak sie roziad| ze powiadaiącz, ze zawsdy slawie i utcziwosczi przIwykl, ze po slawe przyachal,| ze po potcziwosczi chodzil zawdy obecznie o tey utcziwosczi i zacznosczi swey woła. | W ten czas, kiedym bratha wyprowadzal kilka mil, przeniosl sie z domu mego y| na moi koszth slugami, szkapami na wielką zelzywoscz do nawielszego domu gosczin|nego i na mie trawicz dwie niedzieli, tham bedącz chocz dosicz zelzywosczi star|sze (g) *o* mego, gdy liudzi wszysczy wiedzieli w karczmie mieszkaiącz ku wielszemu | memu obelzeniu, tho z iszpany, tho z wloczy o mnie obeczne rozmowy, iakosz| y theras niedzien, abie godzina rzatka aby o mnie nie mial, albo przed domowem,| ktorem albo czo gorsza, przed obczem zwacz i usczypliwemi slowy wszystkie| moie postepki lzycz: tym sobie czyniącz mnimanie isz gdy by on roskazowal,| tedy on yesth tak dobry doskonaly w rozumie, ze by ni w czem zblądziecz nie mogl.| W tey tam carczmie mieszkaiącz przed liudzmi obczemi, swinowatem bliskiom mi szie czy|nil z domu Teczynskiego, udawaiąc zesz w kx m nie sluge ze mną dla wyslugi | iego, a moiey utcziwosczi, alie krewne (g) o, ktory s checzi iachal poslać raczyla.| co by byl nie ziadu, i nie ku znizeniu memu powiadal, iako zadne (g) o sliachczi|cza w polscze [5] *tak* ani z niem krewnosczią nie gardzil bym, ale tho na ten czas | ku me (m) *u* zelzeniu tho w opczem [6] kraiu udawal. A iako tho | snoszna, thak druga pomsty godna, gdy bym sie na same osobe w kx m| nie ogliądal. Pusczal sie zly czlowiek na utcziwą slawe zacznych przotkow | moiech, mowiącz tho ze zdraiczow sie przotkowie moiey zaczeli powsta|li i uroszli. || Przipusczam tho iedno samo na baczenie w kx m samey, choc bialą glową | bedącz, iesli bysz tylie, ilie ia czierszpliwosczi miec mogla, iako ia mam, bedącz| iusz w tych liecziech, w ktorych powinienem slawy i zacznosczi domu przotkow mo|ich ochraniać, i w to sie samo tknącz nie dać. ia iednak na upomnienie pana | stharosty, ktory mi frasunek w kx m przekladal, zniewolilem umysl| ku temu yescze aby, iego blath nie iedno pospulstwu, alie y przedineiszem byl| wiadomy. W niebytnosczi moiei dobrowolnie szie ode mnie przenioszy, zaluiącz zasz| i w glubstwie swym zasz obacziwszy sie, chcial iscz do urzedu, do senatu| tuteczne (g) o, i czyrographem w kx m, abo plenipotecią dochodzic, aby mie senath| pod posluszenstwo i wladzą iako szkape, albo towar iaki przisądzil, czo u liudzi| mądrych smiech z one (g) o, alie mnie zelzywoscz wielka by bylo uczynilo,| thak mi zadzialowszy gdy pan starostha namowil ze sie do mnie wprowadzil, | z oną dumom i mnimaniu o wielkiem rozumie swem, niedosic ma na tem ze ro|wno ze mną siedzi, rowno iezdzi i do czapki mie nie uprzedzi, alie chcze po sta|re (m) *u.* Po mnie sam nie wiem czego, i kazda rzecz by nalepsza by naprzistoiniei|sza u nie (g) o zla. Przętho ze nie z iego glowy, o ktorey glowye nie przestawa oni | powiadzać czodzien ze mądra, ze liudzie wielczy wielkie sprawy, prze zen od|prawowali: stąt ze czo kolwiek chto iny do mnie rzecze, glupie kazdy mowy,| czo iedno nie on.

---

[5] Далей прапушчана і напісана над радком.

[6] Так у тэксце, правільна «obcym».

A iako sie na tem myli, iam sie chocz mlody nie iedno przipa|trzil, ale prawie domaczal, ze wiadomosczi postrannych obyczaiow, namniey mi masz,| y czesto krocz z moiem wstydem tak w niemczech, tak tu we wloszech, w maliu|skich postempkach okolo mnie, ani wiedzial, gdzie sie obroczicz y thak iesth| sposobny do ochmistrzowa, iako moi ozarosz do hetmanstwa. jesli w kx m,| czego bym ia zyczyl, poslać bedziesz raczyla kogo do mnie, zaras uirzi godnosć| mego starszego, ktore (g) *o* zywoth: poranu ze mną do kosciola rzatko, nad | reiestrami wszystek poranek, asz do stolu zawolaią u stolu podpiwszy sobie | na gore przesypiac sie, a iako na obiat tak na wieczerzą nigdy sie nie spyta, y| wieli i czo czynią, i iako gotuią, ani doscz do inych stolow dla rządne (g) o || roschodu, ani o zadną sie rzecz na mni staracz yeno pieniądze wydawać, po prze|spaniu znowu w regestra do wieczora, u ktorych reiestrow dopioro tho| w mediolanie pisze, czo w niemczech wydawal, czo mu do piorka pamieć | prziniesie, a pzed sie wszystek czas nad reiestry trawiącz, iako mam | sprawe siedmiszet coron mu nie dostawa s pieniedzy od w kx m| odebranych, a nie dziw, bo wielkie mimo moie potrzebe s moich pieniedzy | wydawal.

Z nikiem sam przyazni, z nikiem rozmowy za czem trudno ma wie|dzieć, czo, i gdzie, i kiedy, i iako potrzeb domowych dostawać, za czem| by polowiczą moglo mniey byc wydatku. a iako sam z nikiem nie mawia| oprocz szafarzyka wloszka, ktoregom ia doswiatczyl w niewiernem szafunku,| s tego isz yesth mistrz, na regestra s niem czas trawi. thak by tesz chczial| wiedziec, abym ia thowarzistwa, zabawy z nikiem ni mial, i zebym z do (m) *u,*| iako ze grobu *sie* nie wychylal, przetosz gdy chto czo ze mną mowi, gdy| u mnie bywa, on tho zowie ze go odpycham od rady i od rządu.| jednegosz hiszpana sobie obral, ktorego nad moie prozbe uzywal o dostanie| pieniedzy, ten naroth tho yesth w nienawisczi, a then jszpan, [7] ubogi| zolniersz, chcząccz mu sie popisać, obszel malo niemal wszystkie kupcze,| y them ze sie naprzoth roslawil o niedostatku.

Ze czem dobywaiącz sie | na początku mieszkania muszialem, stol mnieszy trzimać, y slugi swie|tni ubierać: jako utcziwosczi moiey przestrzegal, potem w kx m| racz poznać, isz gdym byl bardzo zachorzal za pilnosczią iednego| doctora, ktory yesth z domu iedne (g) o sliaczheczkie (g) o zacnego, w kilka | dni ozdrowialem, proszilem go i upomnialem kilkanasczie krocz, | aby te (m) *u* doctorowi pracząą nagrodzil, gdysz then czo do za|cznieiszych chodzącz, mogl mie oslawicz. nicz na prozbe i upomnie|nie moie nie uczynil. trafialem sie z doctorem po uliczach ze wsty|dem patrzącz nań. A pan Strzeskoski w tem ode mnie sie wy|niosl, przi sobie moich pieniedzy zostawiwszy blisko trzechseth| coron, dziesiączi doctorowi zalowal; i w tem w kx m poznai || iego szafunek y zyczliwoscz. przeniosl sie ode mnie pienięćdze moie wla|snie wziąwszy, a ia zostawszy z kilką dziesziąth osob, i besz pieniaszka zla|mane (g) o musialem lanczuch, ktorym chowal dla przigody w chluffie | wielki, zastawicz, i potem przedać. przi czym byl brath x (iąże) Sie|mion.

---

[7] На літары «а» клякса.

yescze malo na them ze pieniądze wziąl sobie, ale upo|minal mi sie dwusthu czyrwonych zlotych, ktore powiada ze| wydal w drodze, o czem nigdy nie wspominal iadącz, i owszem| sthalo nam pieniedzy asz do mediolanu, y dwiemasty czerwo|nych bratha X (iążęcia) Alexandra rathowalem We wroczlawiu. On| na then czasz o them dlugu począl twierdzić, gdy sie ze mną po|wadzil, a gdy nas pan starosta poiednal, dalem mu znowu szafować pieniedzmi. i teras samze powiada ze sobie zaplaczil,| chocza tho ia wiem pewnie, i on te (g) o nie przi sam, ze na reie|strzech, bodai nie sziedmszeth zostaie w kx m winien, | obacz ze w kx m iako thu moze byc sporo siedmi podobno | szeth nie dostawa v rachunku, a on sobie przeth sie placzi, to | czego nigdy nie pozyczal, axamithu na nastolke wziąwszy, chowal| go do polski, a znowu wziąl sukna, thak ze drogiego, iako| iey aksamith, i dopioro dal uczynicz i po tych takich postempkach, | iakosz ia moge rozumiec o ie (g) o szafunku zyczliwem, bo| y teras snadni mu przychodzi kupowac kleinoty, lanczuszki, ni|sli mie z dlugow sie wyplaczać, a isz sam zwykl o moiem| rozdawaniu, abym mial dluzycz sie. nad potrzebe nie jestem maie|tnosczi swey nie przyaczieliem, wiem isz zacznoscz besz dostatku nie|| sie czem wesprzeć i rad bym sie tu nauczyl, iako bym miernie | y tho czo z laski bozy od przotkow moiech mnie przydzie, y tho | czo miec bede z laski w kx m [8] *szafowal.* Jednak wolie szkode podiącz nisz| lekkoscz w czym mi p (an) ochmistrz winien: sprawil we wroczlawyu bar|we, ktora nikomu ieno iemu samemu sie nie podobala, tak niezna|czna i nietrwala, ze w mediolan wiezdzaiącz, kazdy byl sluga | barzo odrapany i thu przyachawszy czozem czynicz mial, muszia| wzdy slugom dac po ubierze, iako obyczai axamitnem, a oni ka|zdy niemal tylie dwoie na sie dluząc sie przikladali j wiescz to| on ze odrapano zadny sliachczic przi mnie nima być, alie isz nie| prze zem i nie z ie (g) o reku, utratą to zowie, a te (g) o utratą nie zowie| czo mnie i slowem iednem nie spytawszy, kosztowne We wroczławiu| sobie szaty acz [9] *prze* nieumieietnoscz niegrzeczy porobione, thak ze| i tho, a nie iedno sobie, ale i pana czerne (g) o synowi pieniądze mu| nagrodzaiącz, ktore do reku ie (g) o dano, [10] *sprawowal* tho tesz podomno [11]| upominkami i utratą zowie, czom samemu kx Siemeonowi za ie (g) o | prozbą, i kilkom ie (g) o slugom poslal szath. w czem ia mnimani| ze nicz nie wykraczam miloscz brata swe (g) o, i tych czo są przi niem| czo napilniei sobie zatrzimawaiącz, i utwierdzaiącz; ktorego | milować iakom powinien, im dali im wieczey bede opczem liu|dziom oprocz dwiema, hiszpańskiem blaznom po ubiorku, niko (m) *u* nicz| nie dal, chiba pior polowicze, od biereta czaplich, a konia ktore|gom od pana starosty wzial [12] *bedącz proszony z niemalem kosztem odprawicz* Chrcziny misialem, tho pewna ze by| bylo mniey tysiączem albo pultorem dlugu, by, sie pan ochmistrz | moi thak iako baranoski nie lenil,

---

[8] Далей напісана над радком.
[9] Далей напісана над радком.
[10] Далей прапушчана і напісана над радком.
[11] Так у тэксце, правільна «podobno».
[12] Далей прапушчана і напісана над радком.

czo dzien sluchać liczby, doi|rzec iako kupuią; sam iscz: spytac, gdzie i kiedy, czo taniey|| taniey, alie na pokoiu siedzącz, tylie sie ilie ia sam do wszystkie (g) o prziczy|nia, tylie wie o roschodzie ilie ia, a iescze szafarczyka miastho ka|zni, u mego stolu ze mną posadzil, ktoregom *ia* doswiatczyl na moye zel|zywoscz, przetho ze mu do regestru potrzebny. O moich mlo|dych wystepkach, ni mialby uszu w kx m obrazać, bo nie są zbytnie,| ale i w tem mam dobry prziklath, s pana ocmistrza, ktory odo mnie szie | do goscinne (g) o do (m) *u* wynioszy, liudzie wiedzą, iako wiare i przisiegę utczi|wey malzoncze swey chowal i iako powsciągliwie w swych sze|dziwych lieciech zywie. a przed sie thak w tem iako i we wszy|stkiem on namedrszy, ia nawinnieiszy. a iako ze mną tak i z me|mi slugami, w kazdy sprawie, nie wywody, albo lagodną iaką | miedzy przyaczioly, sobie rownemi biwa [13] rozmowa. ale kwaszną | thwarzą a zapaleniem oczu i slowy gniewliwemi, obchodnie sie chcze. | wiecz iako ia ktorym ani prziwykl, ani prziuczyć sie chcze, ani| sludzy zniescz thego mogą. yusz malo do te (g) o nie przislo, ze razem ode mnie | wszy malo nie odstali.| wszystkie (g) o, czo czierspie nie moge w kx m wypisać, alie s tych | rzeczy racz w kx m mnie sama osądzić. ia sie them moge chliu|bić, isz zaden oprocz mnie s panow bracziei moich, y z ynych mlodych | wieliu, polowicze ty czierszpliwosczi uzyć by nie mogl. | ja przirodze|nie moie, zelzywosczi nieczierpliwe, do gniowu sklonne, zaliem | z niewolil i tak przelomil ze mie zadną, krziwdą i zadną | przikrosczią do tego nieprziwidl, abym mial zapomniec ze nie ie (m) *u.* alie o sobie w kx m folguie, ktorą raczylasz mi go dac | za starsze (g) *o* sluge. || nie racz ze w kx m dać wiary iney o mnie, nad the ktorą | ia sam prawdziwie dawam. ia mlodosczi swey nie wymawiam, | abym ni mial w czem wykraczać, ale w domowem nierzadzie nie yestem| nicz winien. prosze unizenie w kx m, racz mie z dlugu czo ry|chley wyzwobodzić [14], a potem od te (g) o mie czlowieka wyzwolicz,| ktory napyaiącz sie a spiącz, a o rozumie swym wielkie rzeczy| powiadaiącz chcze wszystek rząd odprawować, ktory za nie (g) o | ani byl, ani być moze. ja iednak poki albo sie sam nie namy|sli, dla swey wiary, albo od w kx m nie bedzie wyzwany,| czierspieć go bede, maiącz wzgliąd na osobe w kx m,| ktory unizenie| sluzby moie do laski w kx m my m (ilościwey) | pani i matki pilnie zaliecam. dai panie boze abych w kx| Mscz w dobrem zdrowiu ogliądal. Data z mediolanu. | 14 octobris R (oku) B (ozego) 1580. |

W X Msc mey M (ilo) sc (iwey) paniy i| mathky powolny syn| i unizony |sluga|

Jerzi kx (iążе) sluczkie| ręką swą

№ 2

AGAD. AR. Dz. V.14 632. Л.10–13.

Папера in plano складзена папалам 207×277 мм. Аўтограф. Філігрань — «Лілія»; падобны гл. Laucevičius, № 2021. Адрас: Jasnie oswiezoniy

[13] Так у тэксце, літара «w» напісана паверх іншай літары.

[14] Так у тэксце, правільна «wyswobodzic».

kxziezinie [15]| J (ey) M (ilości) Paniey Paniey Kathorzinie z| Thęnczynia kxziezinie sluczkiey | Panniey a Mathcie mnie viel|cie M (i) l (os) cziwey, знаходзіцца ў квадраце «E». Пячатка, пастаўленая з адразной кустодзіей, круглая, з чырвонага воску, у квадраце «F» страчана.

Jasnie oswieczona a msc Xiezno Pani | A Mathko i dobrodzieyko mnie Msc laskawa |

Sluzby me powolne sinowskie do lasky W X Msc mey| Msc paniey Mathky pylnie zalieczam, ziczącz w x| Msc dobrego zdrowia od pana boga i wsseliakych pocziech| po misly w x msc.

Wirozumialem tho tak s pi|sania w x msc, iako y powiesczy Baky slugi swe (g) o, isz| w x msc wielkie praczy i trudnosczy opatruiącz potrzeby |domowe y nisze sprawy nasse podeymowacz raczyss, za kto|re pylne staranie ia z swey strony w x msc mey Msc pani| wielcze dziękuię, alie isz slissę ze the praczowithe i uslawicz|ne zabawky barzo do dobrego postanowiena na zdrowiu W | X Msc przeskadzaią s czegom nie pomalu iest zafrassowany prze|tho pokornie prossę aby, W X Msc mądrym baczeniem swym w to| ugodzicz raczila ze by pozitek nass z narusseniem [16] zdrowia| WX Msc nie byl i o wssem w czym W X Msc, abo przyaczie|lia uzicz, albo przes slugu czo sprawicz moze niepotrzebney praczy| i starania sama W X Msc tak wielcze nie racz podeymowacz, gdysz | nie iest nam zadna rzecz tak mila iako dobre zdrowie W X Msc | nassey Msc paniey i mathky.|| A isz mi sie W X Msc przess list z milosczią swą otwaczass,| ktorą pzeczywko mnie synowy i sludze swemu powolnemu miecz| raczyss takwey lasky ia W X Msc niczym inssym zasluzycz| i przimnozicz iei sobie nie moge. iedna tha, powynnosczią ktorą ka|zdy cznothliwy syn ku rodziczom swym zachowacz ma prze| tho, o tho się s pilnosczią będę staral, abymi na poslusseństwie | i powolnossczіach mich nigdy niesschodzilo. za trzy tisiącze | i trzysta koron, ktore mi W X Msc ku wiplaczeniu dlugow| i ku wichowaniu przess bakę poslacz raczila W X Msc ia barzo| dziękuię. A czo mi W X Msc pisse zalosczią tego uziwaiącz| zem do wielkych i nie potrzebnich dlugow przisedl, w to gdy| W X Msc bacznie poyzrzecz będziess raczila mnie w innen nie| naidziess (gdyss, iakom i w pierssym lisczie do W X Msc pissal) | bess pieniędzi do mediolanu przyechawssy zadnym obiczaiem| inaczey zycz nie mogl. chcząc kredith miec u liudzi, ktorego| dostawssy musialem tak sie pokazowacz, iako na stan moy na|liezalo. ktori dlug iescze by byl tak wielky nie u rost gdy|bisie W X Msc byla pieniędzi poslac pospiesila.

Terass s tey | sumi ktorą mi WXMsc przislacz raczyla sesczseth koron | dlugu tylkom zaplaczyl, a zostawiwssy czesscz slugom, ktorzy |w padwij miesskaią, samem tess s częścią do Rzimu sie udal na | post, gdyss tam o tym czasie naiwienczey iest co widziecz.|| A tak uwaziwssy WXMsc tho dobrze u siebie zem dlugu placzycz | thą sumą na ten czass nie mogl, bo bym nie mial o czym zicz.

---

[15] Так у тэксце, правільна «xiezinie».

[16] Далей закрэслена, паверх напісана «zdrowia».

albo| by mi przyslo znowu sie na inssem miessczu zadluzacz, czass prozno| trawiącz. wolialem sie daliey s tym pussczicz poki iest.| Przetho WXMsc prossę aby mi WXMsc 6300 to iesz sescz| tisięczi i trzista skutow na wiplaczenie dlugow go nairichley| poslacz raczyla. bom tak wielie iest dluzen prossę. i pylnie | prossę, a zebi WXMsc raczyla wiedziecz, komu i czom wynien, spissawssy na reiestrziku WXMsc possilam.| Czo sie doticze abym WXMsc zdanie swe ~~zdanie swe~~ [17] o ty| miessczu okolo wothowania w radzie oznaymil, na tho terass WXMsc| nicz nie odpisuię. asz sie pierwey uizrzę i namowią z xiązecziem| Siemionem, o czo sie będę staral abym iake naiprendzey| WXMsc na tho odpissal. Nicz inssego na ten czass nie ma|iącz pyssacz sam siebie i sluzby me powolne do Msc) lasky WXMsc pylnie zalieczam, prossącz abym z niey nie byl opuss|czon. Dan z Bonony, dnia ostathniego January Roku 1581.|

WXMsc mey Msc pani i math (ki)| powolny syn | i sluga|

Jerzi kx| slucz| ręką swą|

Pan Timinski, ktory thu byl przi mnie za ządaniem| X (iążecia) Aliexandra, ktorego iako wiem ze do WXMsc| oskarzono, a pewnie niewinnie ktoregom ia thu cznothi| i ziczliwosczi doswiądczyl. przetho za mim pokornie prossę, | abi WXMsc mu dala wolne ucho do sprawienia sie o | czo i powtore pylnie prossę i rozumiem temu ze x (iąże)| pan iego o nim WXMsc da sprawę i o poslugach iego |

№ 3
AGAD. AR. Dz. V.14633. Л. 1–2.

Папера складзена папалам 210×277 мм. Аўтограф. Філігрань па альбому не вызначаны. Адрас: Jasnie Wielmozney pany pany katha|rzinie s tęczina kx (ięznie) sluczkiei pany| matcze i dobrodzieicze mnie| M (ilo) ściwey, знаходзіцца ў квадраце «C». Пячатка, зробленая з выразной кустодзіі, круглая, d 22 мм, з чырвонага воска, знаходзіцца ў квадраце «D». На ўнутраным полі картуш з гербам «Пагоня», над картушам літары SDGDS.

Jasnie Wielmozna A Mssczíwa kx pani| matko i dobrodzieiko mnie Mssczíwa|

Po zaleczeniu sluzb moich namnieissych w laske W kx Msczi| dobrego zdrowia i wselakich s forthun po mysli W x M wier|nie zycze, iako nanissy Sluga i Syn W x Mczi|

Za blogoslawienstwo macierzinskie na then nowij rok tak | thesz za upominki kthorymi mie W x Mcz z laski swey| obeslacz raczila W x Mczi mey Mssczíwey pani, a mathcze wielcze dzikuie pana Boga prossącz i winssuiącz na then| ze nowy rok W x Mczi blogoslawienstwa Boga wssechmo|goczego przy dobrym zdrowiu naczassy dlugie, ku wielkiei | a osobliwey pocziesse mnie slugi W x Mczi. Acz by bylo godzilo sie| W X Mczi obeslacz iakim upominkiem thutessnim ale ze na then| czas do zadnego takiego, kthory by sie godzil do rąk W X Mczi | przyscz nie

[17] Далей два словы закрэслены.

moge, czesczią za nie dostaniem thu thych rzeczy | czeczią checz i prze niedostatek piniedzy [18]. Prosse thedy abys| W x Mcz moia Msczіwa pani i matka dobrą wolą za| uczinek z laską poziiącz raczyla, a mnie Mssczią panią| i matką bycz raczyla kthorey sie ia powthore i s slu|zbami memi iako napilniei zalezam. Dan z luki, 4 aprilis | A (nn) *o* 1581.|

W X Mczi mey Msswey pani| powolny syn | i nanissy sluga|

JSimeon kx slucz| reką swą

Пераклад

1. Юрый, кн. Слуцкі, Кацярыне, кн. Слуцкай з Тэнчынскіх

Мілан, 14 кастрычніка 1580

Яснавяльможная і міласцівая пані княгіня і матка мая міласцівая, ласкавая.

Ніводнай рэчы сабе не дазволю, каб гэта прывяло ВКМ да клопатаў, таму я ліст напісаў пра маю запазычанасць, заяўляючы, таго не адзначыўшы, што больш мяне турбуе ўчынак майго пана Стжэшкоскага [19] супраць мяне. Я хацеў быў ужо гэта кінуць, а потым паціху, каб не рабіць клопату ВКМ, паказаць яго справы, бо ён можа адчуе сябе вінаватым.

Хацеў бы лістом сваім апраўдаць сябе ва ўсім, у чым мяне абвінавацілі. Мушу і я паведаміць пра сябе, пра прычыны маіх запазычанняў і дрэннага кіравання і даказаць маю невіноўнасць, але ж і ў тым, як ва ўсім (ён) са мною крывадушна абыходзіўся, бо калісьці мне казаў, што няма чаго пісаць да ВКМ, а сам, напісаўшы ліст, хацеў утаіць, бо каб той ліст праўдзіва быў напісаны, мусіў бы мне самому даць прачытаць, як я яму мае лісты да прачытання пасылаў. Яшчэ ў Вроцлаве з-за яго лянівай выправы і закупкі нікчэмных рэчаў я панёс шкоды на паўтары тысячы злотых, пачаў я мець не за старшага слугу, а за айчыма, а ВКМ зрабіла ласку мне яго даць як апекуна. Але акрамя яго разгневанага твару, словаў, што ён да мяне накіроўваў, не так як слуга да пана, і не было ў яго позірку і ў адказе ніякай павагі, не так, як роўны роўнаму звычайна дае адказ на пытанне альбо на распараджэнне. Я вінаваты, што ў той час ВКМ пра тое не ведала. Адчуваю, што я ўжо ў тых гадах, калі мяне не трэба ногі ставіць, а калі пан Бог сам вызначыць, ці меў той права са мною сурова абыходзіцца і на мяне лаяцца, не маючы на гэта ніякага дазволу, а толькі павінен быць паслухмяным самой ВКМ, якая ж ад мяне і дзесятай часткі той паслухмянасці не жадала, як мой пан старшы. Бо тую страву адзін прыгатаваў, і адной асобе адказваць без яго пазвалення не трэба.

[18] Так у тэксце.

[19] Мікалай Пшонка Стжэшкоўскі (?–1614), герба «Боньча», шляхціч з Люблінскага ваяводства. У якасці ахмістра суправаджаў Юрыя Алелькавіча ў Італію. Пазней знаходзіўся на службе ў Кацярыны з Тэнчынскіх Радзівіл.

Той цяжар нёс праз усе нямецкія землі, аж да прыезду да мяне князя Сімеона [20], які застаўшы мяне ў такой школе, і палову толькі ведаючы, што са мною адбывалася, сам мяне шкадаваў з братэрскай любові. Прыбраўшы сабе ў сваю галаву, што я і мовіць слова, і ступіць кроку не магу, толькі што з яго дазвалення, і права штодзень мне пра тое адкрыта казаў, што для таго са мною выехаў, каб да яго павага людзей праз мяне расла, пра што я зразумеў так — што ён для маёй павагі ад ВКМ са мною быў пасланы. Застаў мяне князь Сімеон, а вымаліць не мог некалькі да яго зробленых просьбаў, каб мне набыў некалькі скур абіцця [21] да ядальнай залы за некалькі карон у месяц. А як таго не хацеў, так даць ніводнай найдрабнейшай рэчы, хоць калі я дзе найслушней казаў, з лаянкай усё рабіў, аж нават пры князі Сімеоне, калі разгарачоны прыйшоўшы, пры ўсіх двум д'яблам мяне аддаў, ледзьве стрымаўся, чалавекам будучы, каб яму за такія словы не адплаціць.

Засведчыць перад ВКМ кн. Сімеон, як перад ім самім не мог стрымацца, каб мне сраматных словаў, якіх нікому не жадаў бы цярпець, паміж якімі найпачцівейшым было тое, што я блазан. Нават засведчыць пан брат, што мяне пагражаў забіць, калі я што яму прыкрае скажу ці на яго са зброяй кінуся. А ўжо было, што сабе лепшае жыллё ўзяў, мяне выправіўшы ў цеснае і горшае, паслаў да яго, каб мне тое жыллё аддаў, так раздражнёны казаў, што заўжды звык да славы і павагі, за славай прыехаў, па сумленню абыходзіўся, заўжды цяпер жадае той павагі і высакароднасці.

У той час, калі праважаў брата некалькі міль, пераехаў з майго дому з вялікай абразай да мяне і найвялікшага гасціннага дома. І за мой кошт слугамі, клячамі карыстаўся, два тыдні там будучы, хаця досыць абразы майго старшага слугі. Усе людзі бачылі: жыў у карчме, да вялікай маёй абразы, то з гішпанцамі, то з італьянцамі. Пра мяне размовы, як і зараз, што ні дзень, ці рэдкую гадзіну не меў ці перад кімсьці хатнім, ці што горш перад чужым ганьбіў і з'едлівымі словамі ўсе мае ўчынкі абражаў, тым да сябе прыцягваючы ўвагу. А калі б ён распавядаў, тады ён такі добры і дасканалы ў розуме, што ні ў чым і памыліцца не мог. Жывучы ў той самай карчме, перад чужымі людзьмі, зрабіўся мне родзічам з дому Тэнчынскіх, робячы выгляд, што ВКМ мела ласку паслаць не слугу са мною для яго службы, а маёй павагі, а кроўнага родзіча, які з ахвоты паехаў.

Што казаў бы не з яду, і не да майго прыніжэння, як з ніводным шляхцічам у Польшчы, так ні з ім бы пакрывенствам не пагарджаў бы, але тое на той

---

[20] Сямён і Аляксандр Алелькавічы-Слуцкія вучыліся ў Германіі (Інгольштат), а ў канцы 1581 г. прыехалі на некаторы час у Італію.

[21] Маюцца на ўвазе кардабасы (кардоўскія скуры — тып скураных шпалер, першапачаткова пачалі вырабляцца ў Іспаніі, у Кардове, адкуль і атрымалі сваю назву. З сярэдзіны XVI ст. сталі вырабляцца і ў Італіі. Шпалеры звычайна ўпрыгожваліся ціснёным рэльефам з вялікіх кветак і лісця, распісаных і пазалочаных. Выкарыстоўваліся для пакрыцця сцен.

час да маёй абразы распавядаў у чужой краіне. А як то нішто сабе, то другое помсты варта, калі б не аглядваўся на ВКМ. Пусціў [плёткі] дрэнны чалавек на пачцівую славу высакародных продкаў маіх, кажучы, што здрайцамі мае продкі былі зачаты, паўсталі і выраслі.

Пакідаю то на разгляд самой ВКМ, якая жанчынай будучы, калі б столькі, колькі я, цярпення магла мець, як я маю. Ужо будучы ў тых гадах, у якіх павінен абараняць славу і высакароднасць дому маіх продкаў, і гэта чапаць не дам. Я аднак на напамін пана старасты, які мне заклапочанасць ВКМ давёў, ад помысла адмовіўся. Да таго ж яшчэ, каб яго памылка не толькі народу, але і найвышшым была вядома. У маю адсутнасць добраахвотна ад мяне выехаў, шкадуючы зараз і сваім глупствам абцяжараны хацеўісці да ўраду, да туташняга сенату і цырографам ВКМ, альбо паўнамоцтваў дамагацца, каб сенат мяне як халопа ці тавар пад яго паслушэнства і ўладу прысудзіў. З чаго ў мудрых людзей смех, а мне вялікая абраза была зроблена. Так мне зрабіўшы, калі пан стараста дамовіўся, каб да мяне пераехаў, з той думкай і ўвагай да свайго вялікага розуму, недастаткова яму, што як роўны са мною сядзіць, роўна ездзіць і першы шапку не здымае, але жадае па-старому, па мне сам не ведаю чаго. І кожная рэч, калі б і найлепшая ці найпрыстойнейшая ў яго дрэнная, таму што не з яго галавы, пра якую ён не перастае штодзённа распавядаць, што галава мудрая, што вялікія людзі праз яе ўладкоўвалі вялікія справы. Адсюль калі хто што-небудзь калі–небудзь іншы кажа, мовіць глупыя рэчы, паколькі то не ён.

А як сам пры гэтым памыляецца! Я хоць малады, не аднойчы заўважаў, але напраўду прамаўчаў, што ведання замежных звычаяў мае менш, чым я, і часта да майго сораму, так у Германіі, так тут у Італіі, у дробных учынках каля мяне не ведаў, дзе крок ступіць. І так прыдатны да ахмістарства як мой жарабец да гетманства. Калі ВКМ зробіш ласку зараз да мяне даслаць чаго бы я хацеў, пабач годнасць майго старшага: па раніцы да касцёла са мною рэдка, над рэестрамі кожную раніцу, а да стала заклікаем, у стала падпіўшы, сабе наверсе адсыпаецца, а як абед ці вячэра ніколі не спытае, і як шмат і што робіцца, і як гатуецца, ці хапае да іншых сталоў для гаспадарчага расходу, ці трэба на нейкую рэч мне грошы выдаць, па сне зноў у рэестры да вечара, у тых рэестрах яшчэ толькі ў Мілане піша, што ў Германіі патраціў, што яму памяць на пяро прынясе. А губляе ўвесь час над рэестрамі, як маю звесткі, бо 700 карон з грошай, атрыманых ад ВКМ, яму не хапае, і не дзіўна, бо шмат, акрамя па-за маіх патрэб, з маіх грошай патраціў.

З нікім сам сяброўства, з нікім размовы [не мае], таму цяжка ведаць, што, і дзе, і калі, і якія трэба даставаць рэчы для хатніх патрэб, праз што напалову магло бы быць менш выдаткаў. А як сам з нікім не размаўляе, акрамя махляра-італьянца, якога я выкрыў у няверным кіраванні маёмасцю, у чым ён майстра, над рэестрамі з ім час траціць. Так бы таксама хацеў ведаць, каб я таварыства, забавы ні з кім не меў, і з дому як з труны не выпадаў, для таго

ж калі хто пра што са мною размаўляе, калі ў мяне бывае, то ён завець гэта адсоўваннем ад рады і ўраду [22]. Аднаго ж іспанца сябе абраў, якога па маёй просьбе выкарыстоўваў для здабычы грошай (той народ тут ненавідзяць), а той іспанец убогі жаўнер, жадаючы перад ім сябе паказаць, абыйшоў амаль усіх купцоў, і тым раззвоніў пра нястачу, праз што здабываючы спачатку жыллё мусіў меншы стол утрымліваць, і слуг лепей апранаць: як мая годнасць патрабуе. Потым ВКМ зрабі ласку даведацца, што калі цяжка захварэў за руплівасцю аднаго доктара, які паходзіць з аднаго слаўнага шляхецкага роду, за некалькі дзён ачуняў, прасіў яго і ўзгадваў некалькі разоў, каб працу таго доктара ўзнагародзіў, бо той, да высакароднейшых ходзячы, мог мяне аславіць. Нічога на маю просьбу і напамін не зрабіў. Сёння, сустрэўшыся на вуліцах з доктарам, з сорамам на яго глядзеў. А пан Стжэшкоўскі ў той час ад мяне з'ехаў, пры сабе пакінуўшы маіх грошай каля трохсот карон, дзесяці доктару шкадаваў.

І ў тым ВКМ даведайся яго кіраванне і зычлівасць: пераехаў ад мяне, узяўшы мае ўласныя грошы, а я, застаўшыся з некалькімі дзесяткамі асоб і без ламанага граша, мусіў вялікі ланцуг, які хаваў ад прыгод у хляве, закласці, а потым прадаць. Пры гэтым быў брат мой кн. Сімеон. Яшчэ мала што ўзяў сабе грошы, але патрабаваў ад мяне 200 чырвоных злотых [23], якія казаў, што патраціў у дарозе, пра што ніколі не ўспамінаў ехаўшы, і наогул хапіла нам грошай аж да Мілана і дзвюстамі злотымі брата Аляксандра ратаваўся ва Вроцлаве. Ён на той час пачаў сцвярджаць пра тую пазыку, з-за чаго са мною пасварыўся, а калі пан староста нас замірыў, дазволіў яму зноў распараджацца грашыма і зараз сам жа кажа, што за сябе заплаціў, хаця я сам тое пэўна ведаю, і ён таго сам не адмаўляе, што ў рэестрах бадай не семсот застаўся ВКМ вінен, пабач жа ВКМ як тут можа быць, падобна не менш сямі соцен не хапае ў рахунку, а ён сабе праз гэта плаці, што таго нічога ніколі не пазычаў. Узяўшы аксаміту на абрусы хаваў яго да Польшчы, і зноў узяў сукна, такога ж дарагога, як той аксаміт. І ледзь даў зрабіць па тых такіх учынках, як я мог зразумець па яго зычлівым кіраванні, бо і зараз як відаць, яму прыходзіцца купляць клейноты, ланцужкі, замест таго каб мае даўгі выплаціць, а сам прызвычаіўся праз маю раздачу, што мог рабіць пазыкі.

Па неабходнасці я не з'яўляюся ворагам сваёй маёмасці, ведаю, што годнасць без дастатку няма чым падтрымаць, і рад бы быў тут навучыцца, як у меру кіраваць маёмасцю і тое, што з божай ласкі ад маіх продкаў да мяне пяройдзе, і тое, што мець буду з ласкі ВКМ. Аднак лічу за лепшае страціць, чым лёгкасць у чым мой пан ахмістр вінаваты: справіў ва Вроцлаве парадную вопратку, якая нікому, акрамя яго самога не падабалася, такую нязначную і нетрывалую, што ўязджаючы ў Мілан, кожны слуга быў вельмі адрапаны і сюды прыехаўшы, што павінен рабіць, мусіў усім слугам даць па

---

[22] Ахмістра.

[23] Венгерскі дукат ці фларын.

адзенню, як звычайна аксамітнаму, а яны кожны амаль удвая запазычанасць павялічылі, і ён ведаў, што адрапаным жа ніводны шляхціч пры мне быць не можа, але ж паколькі не пры ім і не з яго рукі стратай то называе, а таго стратай не заве, што мяне ні адзіным словам не спытаўшы, зрабіў сабе ва Вроцлаве праз няўмеласць недэлікатныя каштоўныя шаты [24]. Так жа і тое, а не толькі сабе, але і пана Чорнага сына грашыма ўзнагароджваючы, якімі яму да рук былі дадзены, выконваў, то таксама пры мне падарункамі і стратай заве, што самому кн. Сімеону па яго просьбе і некалькім яго слугам паслаў шаты. У чым я мяркую нічым не парушу любві свайго брата і тых, што пры ім, дык тым што найпільней сябе стрымліваю і пераконваю каго любіць павінен. Далей у большым чужым людзям, апрача двух іспанскіх блазнаў па ўбору, нікому нічога не даў, хіба палову чапліных пер'яў ад бярэта, а каня, якога ад пана старасты ўзяў, будучы запрошаны з нямалым коштам быў вымушаны адправіць Хрціне. То было менш на тысячу, альбо паўтары доўгу, калі б пан ахмістр мой так як Бараноўскі [25] не ляніўся штодзённа слухаць лічбы, наглядаць, як купляюць, сам пайсці: спытаць, дзе і калі што танней, але ў пакоі седзячы столькі, колькі я сам да ўсяго маю дачыненне, столькі пра кіраванне маёмасцю ведае колькі і я, а яшчэ махляра, замест пакарання, у майго стала са мною пасадзіў, якому я зазнаў маю абразу, таму, што яму для рэестру патрэбны. Пра мае маладыя ўчынкі, не мусіў бы вушы ВКМ абражаць, бо гэта залішне, але і ў гэтым маю добры прыклад пана ахмістра, які ад мяне да гасцінага двара пераехаўшы, людзі ведаюць, як веру і прысягу сваёй шаноўнай жонцы захоўваў, а як стрымана ў сваіх сівых гадах жыве. А перад тым як ва ўсім ён наймудрэйшы, а я найвінавацеўшы, а як са мною так і з маімі слугамі, у кожнай справе, ні разважаннямі, альбо лагоднай размовай, якая бывае паміж сабе роўнымі прыяцелямі, але жадае абыходзіцца кіслым тварам і запаленнем вачэй і гняўлівымі словамі. Ведаеш, як і я, які не прызвычаіўся, ні пераўчвацца не жадаю, ні слугі знесці таго не могуць. Ужо мала да таго не дайшло, што ўсе разам ад мяне амаль не збеглі. Усё, што выцярпеў, не магу ВКМ апісаць, але з тых рэчаў зрабі ласку ВКМ сама мяне асудзі. Я тым магу ганарыцца, што ніводны, акрамя мяне з паноў братоў маіх, і з іншых маладых (паноў) [26], больш паловы той цярплівасці ўжыць не мог. Я прыроду маю, абразы не церпячай, да гневу схільнай, жалям з няволі і так пераламіў, ад сабе ніводнай крыўды і ніводнай непрыемнасці да таго не паказаў, але мусіў забыць, але не яму, але сабе палегкі прашу ВКМ, якая мела ласку даць мне яго за старшага слугу. Зрабі ласку ВКМ не даць

[24] Верхняе адзенне.
[25] Ян Ежыкоўскі (Ежыковіч) Бараноўскі (?–1595), герба «Астоя», шляхціч Пшадзецкага павета. Суправаджаў Юрыя і Аляксандра Слуцкіх у падарожжы ў Германію і Італію. Пазней застаўся на службе ў Юрыя Алелькавіча.
[26] Алелькавічы выехалі за мяжу з аршакам каля 15 чалавек, сярод якіх былі як слугі, так і шляхцічы, кліенты роду.

іншай веры пра мяне, акрамя той, якую я сам праўдзіва даю. Я маладосці сваёй не адмаўляю, каб не меў чаго парушаць, але ў хатнім бязладдзі не вінаваты. Найніжэйша прашу ВКМ, зрабі ласку мяне як мага хутчэй ад пазыкі вызваліць. А потым мяне вызваліць ад гэтага чалавека, які напіваецца і спіць. А пра свой розум вялікія рэчы расказваючы, жадае ўсё кіраванне праводзіць, якога ў яго не было, а быць і не можа. Я, аднак, пакуль сам не абдумае для сваёй веры, ці ВКМ адазваны не будзе, цярпець яго буду, маючы погляд на асобу ВКМ, якой пільна аддаю мае найніжэйшыя службы да ласкі ВКМ маёй міласцівай пані маткі. Дай пан Бог, каб ВКМ захоўваў у добрым здароўе. Дан з Мілана 14 кастрычніка божага года 1580.

Вашай княжацкай міласці маёй міласцівай пані і маткі паслухмяны сын і ніжэйшы слуга

Юрый, князь слуцкі, рукою ўласнай

2. Юрый, кн. Слуцкі, Кацярыне, кн. Слуцкай з Тэнчынскіх

Балонья, 31 студзеня 1581

Яснавяльможная і міласцівая пані княгіня, матка і дабрадзейка да мяне міласцівая і ласкавая.

Службу маю паслухмяную сыноўскую, да ласкі ВКМ маёй міласцівай пані маткі, пільна аддаю, жадаючы ВКМ добрага здароўя ад пана Бога і ўсялякіх уцех па жаданню ВКМ.

Зразумеў так з ліста ВКМ, як і з аповяду Бакі, свайго слугі, што хатнія справы патрабуюць ад ВКМ вялікай працы і клопатаў. Калі ж нашыя справы маеш ласку рабіць, за тыя вялікія старанні я з свайго боку, ВКМ маёй міласцівай пані, вельмі дзякую, але я чуў, што тыя працавітыя і слаўныя забаўкі вельмі перашкаджаюць добраму стану здароўя ВКМ. З гэтага я нямала занепакоены, праз то пакорна прашу, каб ВКМ мудрым сваім бачаннем мела ласку пагадзіцца, каб наша карысць не была з парушэннем здароўя ВКМ, і ва ўсім у чым ВКМ ці прыяцеля ўжыць ці праз слугу што можна справіць зрабі ласку непатрэбныя працы і старанні сама ВКМ так шмат не знось, бо ніводная рэч нам так не міла, як добрае здароўе ВКМ, нашай маці і дабрадзейкі. А што мне ВКМ адказала праз свой ліст з сваёй любоўю, якую да мяне, свайго сына і паслухмянага слугі, выказала, такой ласкі я ВКМ нічым іншым заслужыць і памножыць яе сабе не магу, толькі тым абавязкам, які кожны дабрадзейны сын да сваіх бацькоў захоўваць мусіць праз то, што з пільнасцю буду клапаціцца, каб мае пакора і паслухмянства ніколі не зыходзілі. Я вельмі дзякую за тры тысячы і трыста карон [27], якія мне ВКМ для выплаты пазык і для гадавання праз Баку ласкава мусіла паслаць. А што да мяне ВКМ піша, ашчадна тое ўжываць, паколькі дайшоў да вялікіх і непатрэбных пазык.

[27] Карона.

У іншым выпадку ВКМ, калі будзеш мець ласку, павінна будзеш спрыяць мне ў іншым. Бачыш, як я калісь у першым лісце да ВКМ пісаў, што без грошаў прыехаўшы ў Мілан, ніякім чынам інакш жыць не мог, жадаючы крэдыт мець у людзей, які атрымаўшы мусіў сябе так трымаць, як належала для майго палажэння. Гэтая пазыка не была бы такая вялікая ў рост, калі б ВКМ паспяшыла паслаць грошы.

Зараз з той сумы, якую мне ВКМ мела ласку прыслаць, шэсцьсот карон толькі даўгоў заплаціў, а пакінуўшы частку слугам, якія ў Падуі жывуць, сам таксама з часткаю да Рыма паехаў на пост, той час, калі там у найбольш ёсць што пабачыць. А так добра сабе заўважыла ВКМ пазыку плаціць той сумы на той час не мог, бо не меў з чаго жыць. Ці мне прыйшлося бы зноў на іншым месцы рабіць даўгі, марна час губляючы. Хацеў бы далей пакінуць пакуль гэта. Таму прашу ВКМ, каб мне ВКМ 6300, гэта значыць шэсць тысяч і трыста эскуда [28] на выплату даўгоў як мага хутчэй зрабіла ласку паслала, бо так шмат вінен. Прашу і пільна прашу, а каб ВКМ магла ласкава даведацца, каму і што вінен, напісаўшы рэестрык, і ВКМ пасылаю. Што датычыць жадання ВКМ, каб пра тое месца пры галасаванні ў радзе паведаміў, то зараз ВКМ нічога не адпішу, а спачатку пабачуся і паразмаўляю з князям Сімеонам, пра гэта паклапачуся, каб як мага хутчэй ВКМ пра тое адпісаў. Нічога іншага на гэты час пра сябе напісаць не маю і службы мае паслухмяныя аддаю міласцівай ласкі ВКМ, просячы, каб не быў яе пазбаўлены. Дан з Балоны, апошняга дня студзеня, года 1581.

ВКМ маёй міласцівай пані і маткі паслухмяны сын і слуга

Юрый, князь слуцкі, сваёю рукою

Пан Цімінскі, які тут быў пры мне па патрабаванню князя Аляксандра, які, як мне вядома, што ВКМ асуджаны, а пэўна нявінна, якога я тут цноту і зычлівасць засведчыў, таму пакорна прашу за яго, каб ВКМ дала яму вольнае вуха да справаздачы пра тое і паўторна пільна прашу і разумею, што князь пан яго пра яго і яго заслугі ВКМ даў справаздачу (распавёў).

3. Ян Сімеон, кн. Слуцкі, Кацярыне, кн. Слуцкай, з Тэнчынскіх

Лука, 4 красавіка 1581

Яснавяльможная і міласцівая пані княгіня, матка і дабрадзейка да мяне міласцівая.

Па аддачы служб маіх найдрабнейшых да ласкі ВКМ зычу ВКМ добрага здароўя і ўсякіх фартун, як найніжэйшы слуга і сын ВКМ.

За мацярынскае блаславенне на гэты новы год, а таксама за падарункі, якімі ВКМ са сваёй ласкі мела ласку паслаць, ВКМ маёй міласцівай пані, а матцы вельмі дзякую, пана Бога просячы і жадаючы на гэты новы год

[28] Эскуда.

ВКМ блаславення ўсемагутнага Бога пры добрым здароўі на доўгія часы, да вялікай пацехі асабіста мне, слузе ВКМ. А было б добра ВКМ адаслаць нейкі тутэйшы падарунак на памяць, але на гэты час да ніводнага такога, які бы быў годны патрапіць да рук ВКМ, знайсці не змог. Часткова за недахопам тут тых рэчаў, часткова і за нястачы грошай. Прошу тады, каб ВКМ, мая міласцівая пані і матка з добрай волі за ўчынак з ласкі палічыла, а да мяне міласцівая пані мела ласку, якую я паўторна, са службамі маімі як найпільней аддаю. Дан з Лукі, 4 красавіка года 1581.

ВКМ маёй міласцівай пані паслухмяны сын і ніжэйшы слуга

Ян Сімеон, князь слуцкі, уласнаю рукою.

Крыніцазнаўства

Я. К. Анішчанка

Спісы шляхты Магілёўскай губерні за 1783–1784 гг.

Звесткі, якія падаюцца ніжэй, у свой час былі створаны ў некалькіх рэдакцыях (спісах), у поўным складзе скарыстоўваліся вузкімі коламі, а таму з'яўляюцца ўнікальнымі для стварэння найбольш поўнага гербоўніка беларускай шляхты менавіта на падставе архіўных першакрыніц.

Аснову гэтых спісаў складаюць рукапісныя «Эканамічныя заўвагі да Генеральнага межавання Полацкай і Магілёўскай губерняў». Апошняе ў межах Магілёўскай губерні правяла ад 23.05.1783 г. да 10.10.1784 г. Смаленская межавая кантора [1]. У гэты прамежак часу яна сабрала ў павятовыя апісанні разнастайныя звесткі шляхам палявых вымярэнняў і анкетавання як саміх землеўладальнікаў, так і адміністрацыйна-судовых устаноў. У склад землеўладальніцкай карпарацыі акрамя ўласна дваран трапіла і шараговая шляхта, якая яшчэ не прайшла разбору сваіх правоў на званне расійскага дваранства, але якая трымала зямлю або асабіста, або сярод іншых уладальнікаў шматлікіх ваколіц, адрубаў. Па межавой практыцы такія пасяленні ў «Эканамічных заўвагах межавання» названы ўсюды сяльцамі [2].

Такім чынам, «Эканамічныя заўвагі» падаюць на згаданы час і тэрыторыю найбольш поўныя звесткі або спісы шляхты, якая захавала землеўладальніцкія правы на момант уключэння яе ў склад расійскага дваранства. Тым не менш, хуткасць самога межавання адбілася адмоўным чынам на якасці яго дакументаў, прывяла да пэўнага браку заўваг у якасці крыніц. Гэтыя недахопы былі выяўлены падчас рэвізіі матэрыялаў Генеральнага межавання ў 1829 г. і спроб іх выпраўлення і абнаўлення [3] на працягу першай паловы XIX ст. Акрамя выяўленых тады

---

[1] Анішчанка Я. К. Генеральнае межаванне на Беларусі. Мн., 1996. С. 27, 31.

[2] Анішчанка Я. К. Шляхецкія ваколіцы ўсходнебеларускіх губерняў 1783–1785 гг. і 1798–1799 гг. // Годнасць. 1996. № 1(3). С. 3–30.

[3] Анішчанка Я. К. Генеральнае межаванне ў Беларусі. Горкі; Магілёў. 2002. С. 30.

недарэчнасцяў, можна дадаць наступныя: розначытанні прозвішчаў у тэксце апісання павятовых землеўладанняў і складу іх уласнікаў у канцы кожнага тома «Заўваг» (у выглядзе алфавіта фамілій). У прыватнасці, такія недарэчнасці ў апісанні Мсціслаўскага павета тычацца 13 прозвішчаў, якія ўвогуле адсутнічаюць у канчатковых спісах (алфавітах): Антановічы І. Л. і Н. Л., Веразухі А. М. і А. М., Дзеружынскія П. Г. і Т. П., Сушчынскія О. Г. і С. Г. і інш. Сустракаюцца і недарэчнасці кшталту таго, што ў алфавіце Александровіч названы Восіпам Міхайлавічам, а ў самім тэксце «Заўвагі» фігуруюць Філіп і Фабіян. З улікам падобных хібаў складальнік прыводзіць спісы паводле тэксту «Заўваг».

Спісы друкуюцца паводле мовы арыгінала (г. зн. на рускай мове) з указаннем, у якім землеўладанні ўдзельнічаў той ці іншы шляхціч, колькі за ім лічылася сялянскіх двароў (першая лічба), рэвізскіх душ мужчын (другая лічба) і жанчын (трэцяя лічба). Друкуюцца спісы па Магілёўскаму і Рагачоўскаму паветах.

Умоўныя скарачэнні:

д. — деревня	с. — село
м. — местечко	сел. — сельцо
ок. — околица	слоб. — слобода
рот. — ротмистр	совл. — совладелец

Магілёўскі павет (працяг)

Прозвішча, імя, імя па бацьку	Валоданне
Автушкевич Петр Мартынович	совл. луга
Борка Винцент Антонович	совл. сел. Шупени
Брохович Яков Андреевич	совл. сел. Полесье
Бурачка Иосиф Романович	совл. луга
Василевский Михаил Казимирович	сел. Закутье 4.8.10.
Величкевич Михаил Казимирович	совл. сел. Шупени
Витчинский Героним Степанович	совл. сел. Полесье
Волк Антон Романович	совл. луга
Головчиц Филипп Александрович	совл. сел. Шупени
Горделковский Винцент Игнатьевич, минский скарбник	д. Речки 12.39.42.
Грамаковский Осип Кузьмич	совл. сел. Громаки

Грамаковский Николай Кузьмич	совл. сел. Громаки
Грамаковский Родион Матвеевич	совл. сел. Громаки
Грамаковский Игнат Андреевич	совл. сел. Громаки
Грамаковский Яков Иванович	совл. сел. Громаки
Грамаковский Кирилл Иванович	совл. сел. Громаки
Грамаковский Терентий Григорьевич	совл. сел. Громаки
Грамаковский Клементий Юрьевич	совл. сел. Громаки
Грамаковский Томаш Осипович	совл. сел. Громаки
Дубровский Осип Игнатьевич	сел. Сенково 56.125.120.
Ерошевский Дмитрий Тимофеевич	совл. сел. Полесье, д. Добросневичи
Ерошевский Федор Тимофеевич	совл. сел. Добросневичи
Ерошевский Иван Иванович	совл. сел. Полесье, Журавец, сел. Мосальщина 59.151.154.
Ерошевский Тимофей Иванович	совл. сел. Полесье, с. Пашково 36.167.147.
Заблоцкий Иван Антонович	совл. сел. Шупени
Заблоцкий Игнат Антонович	совл. сел. Шупени
Зенкович Кузьма Иванович	совл. сел. Зенковщина
Казакевич Роман Романович	совл. луга
Казанович Семен Петрович	д. Голынец 48.108.100.
Каробанка Григорий Яковлевич, прапорщик	совл. сел. Полесье, д. Рафалова 26.83.84, сел. Пещанка 32.95.105.
Карпович-Повецкий Антон Устинович	д. Колесище 15.53.43.
Ковзан Михаил Артемович	д. Воротынщина 4.16.11, с. Корчемка 17.65.74.
Козловский Иван Павлович, рот.	совл. луга, слоб. Павловской, сел. Полесье
Козловский Яков Павлович, рот.	совл. луга, слоб. Павловской, сел. Полесье
Козловский Филипп Станиславович	совл. сел. Полесье
Королка Василий Гаврилович	совл. луга
Королка Кондратий Иванович	совл. сел. Полесье, Лаутки
Королка Самуил Гаврилович	совл. сел. Полесье

Королка Михаил Гаврилович	совл. сел. Полесье
Королка Ефим Иванович	совл. сел. Полесье
Коскевич Авигдор Иванович	совл. луга
Коскевич Григорий Иванович	совл. луга
Котович Михаил Францевич	совл. сел. Шупени
Кроер Игнатий Михалович	совл. сел. Вендорож
Кроер Станислав Михалович	совл. сел. Вендорож
Лашкевич Петр Григорьевич	совл. сел. Лаутки
Лашкевич Иван Леонидович	совл. сел. Лаутки
Лашкевич Дмитрий Петрович	совл. сел. Лаутки
Волк-Леонович Бернар Доминикович	сел. Каменные Лавы 12.43.29.
Леонович Петр Юрьевич	совл. луга
Леонович Петр Григорьевич	совл. сел. Лаутки
Леонович Осип Антонович	совл. луга
Леонович Юрий Федорович	совл. сел. Лаутки
Леонович Демьян Федорович	совл. сел. Полесье
Машкевич Петр Юрьевич	совл. сел. Лаутки
Машкевич Юрий Федорович	совл. луга
Мицкевич Григорий Петрович	совл. сел. Лаутки
Оношка Иван Гаврилович	совл. луга, сел. Полесье
Пелагейко Иван Филимонович	совл. сел. Лаутки, сел. Кмели 4.10.8.
Пелагейко Михаил Филимонович	совл. сел. Полесье
Пелагейко Лаврентий Максимович	совл. луга
Печора Станислав Тимофеевич	совл. сел. Подоры, Туколовка, д. Веин
Печора Николай Осипович	совл. сел. Подоры, Туколовка, д. Веин
Печора Антон Антонович	совл. сел. Подоры, Туколовка, д. Веин
Печора Василий Иванович	совл. сел. Подоры, Туколовка, Кутуши, д. Веин
Печора Иван Авдеевич	совл. сел. Подоры, Туколовка, д. Веин
Печора Тимофей Яковлевич	совл. сел. Подоры, Туколовка, д. Веин
Печора Николай Мартынович	совл. сел. Подоры
Позняк Франц Анофриевич	совл. сел. Шупени

Порембский Игнат Доминикович	совл. сел. Шупени
Ракуза Александр Яковлевич	совл. сел. Полесье
Ракуза Федор Степанович	сел. Речки 6.24.22., совл. сел. Полесье
Ратынский Игнатий Фелицианович, минский обозный	совл. сел. Полесье, Лаутки, сел. Павловское 22.76.84., сел. Требухи 50.158.163.
Ренгрот Антон Григорьевич	совл. луга
Роня Антон Федорович	совл. сел. Полесье
Савицкий Тимофей Наумович	совл. сел. Кутуши
Савицкий Семен Наумович	совл. сел. Кутуши
Савицкий Федор Наумович	совл. сел. Кутуши
Светоревич Александр Иванович	совл. сел. Полесье
Сергиевич Варфоломей Васильевич	совл. луга
Сиволап Федор Яковлевич	совл. луга, сел. Полесье
Силинич Тимофей Иванович	совл. луга
Силинич Тимофей Леонидович	совл. сел. Полесье, Слобода
Станкевич Иван Яковлевич	совл. луга
Стоша Михаил Яковлевич	совл. луга
Хомутовский Яков Тимофеевич	совл. луга
Хомутовский Леонтий Григорьевич	совл. сел. Полесье
Федорович Григорий Васильевич	совл. луга
Чехович Петр Михайлович	совл. сел. Лаутки
Шимкович Иван Григорьевич	совл. сел. Слобода
Эльяшевич (Елиашевич) Иван Петрович	совл. сел. Полесье, сел. Водва 95.262.254.
Ярославский Иван Осипович	совл. луга

Крыніцы

1. РГИА. Ф. 1350. Оп. 312. Д. 94. Л. 1–60.
2. РДАСА. Ф. 1355. Оп. 1. Д. 720. Л.1–52. «Ведомость к Генеральному плану Могилевскаго наместничества города Могилева с ево округой размежеванным землям означающая, сколько каждая дача имеет разстояние от города верст, дворов, мужеска и женска полу голов, удобной и неудобной земли со внесением собранных в силу межевой инструкции экономических примечаниев».

Рагачоўскі павет

Прозвішча, імя, імя па бацьку	Валоданне
Авсеевич Карп Тимофеевич	совл. сел. Хизы
Авсеевич Лаврентий Тимофеевич	совл. сел. Хизы
Авсеевич Степан Тимофеевич	совл. сел. Хизы
Авсеевич Михаил Михайлович	совл. сел. Хизы
Авсеевич Ларион Никифорович	совл. сел. Хизы
Авсеевич Автух Никифорович	совл. сел. Хизы
Авсеевич Валерий Григорьевич	совл. сел. Хизы
Авсеевич Федор Никифорович	совл. сел. Хизы
Авсеевич Андрей Никифорович	совл. сел. Хизы
Авсеевич Василий Иванович	совл. сел. Хизы
Авсеевич Дорофей Григорьевич	совл. сел. Хизы
Акинш Иван Иванович	совл. сел. Рославль
Аренберх Осип Иванович	совл. сел. Рославль
Аренберх Семен Иванович	совл. сел. Рославль
Богданович Яков Егорьевич	совл. сел. Богдановичи
Богданович Иван Федорович	совл. сел. Богдановичи
Богданович Матвей Никифорович	совл. сел. Богдановичи
Богданович Иван Дмитриевич	совл. сел. Богдановичи
Богданович Бенедикт Петрович	совл. сел. Богдановичи
Богданович Семен Филиппович	совл. сел. Богдановичи
Богданович Яков Петрович	совл. сел. Богдановичи
Богданович Федор Ларионович	совл. сел. Богдановичи
Богданович Константин Ларионович	совл. сел. Богдановичи
Богданович Иван Никифорович	совл. сел. Богдановичи
Богданович Станислав Никифорович	совл. сел. Богдановичи
Богданович Матвей Никифорович	совл. сел. Богдановичи
Богданович Павел Афанасьевич	совл. сел. Богдановичи
Богданович Григорий Емельянович	совл. сел. Богдановичи
Богданович Тимофей Емельянович	совл. сел. Богдановичи
Богданович Степан Алексеевич	совл. сел. Богдановичи
Богданович Григорий Романович	совл. сел. Богдановичи
Богданович Константин Романович	совл. сел. Богдановичи
Богданович Иван Иванович	совл. сел. Богдановичи
Богданович Прокоп Антонович	совл. сел. Богдановичи
Богданович Василий Герасимович	совл. сел. Богдановичи
Богданович Тит Герасимович	совл. сел. Богдановичи

Богданович Андрей Яковлевич	совл. сел. Богдановичи
Богданович Ефим Яковлевич	совл. сел. Богдановичи
Богданович Иван Алексеевич	совл. сел. Богдановичи
Богданович Сафрон Леонидович	совл. сел. Богдановичи
Богданович Григорий Степанович	совл. сел. Богдановичи
Богданович Лукьян Максимович	совл. сел. Богдановичи
Богданович Ереней Романович	совл. сел. Богдановичи
Богданович Степан Богданович	совл. сел. Богдановичи
Богданович Степан Константинович	совл. сел. Богдановичи
Быковский Степан Фролович, минский хорунжий	совл. м. Корма, сел. Струмень, Добрище
Быковский Фелициан Александрович, хорунжий	совл. м. Корма, сел. Струмень, Короткие, Добрище
Валентинович Филипп Алексеевич	совл. сел. Железники
Валентинович Леонид Васильевич	совл. сел. Железники
Валентинович Петр Иванович	совл. сел. Железники
Валентинович Григорий Астафьевич	совл. сел. Железники
Валентинович Давыд Кузьмич	совл. сел. Железники
Валентинович Федор Никитич	совл. сел. Железники
Валентинович Василий Данилович	совл. сел. Железники
Валентинович Григорий Данилович	совл. сел. Железники
Валентинович Федор Данилович	совл. сел. Железники
Валентинович Исайя Маркович	совл. сел. Железники
Валентинович Иван Маркович	совл. сел. Железники
Валентинович Карп Петрович	совл. сел. Железники
Валентинович Макар Афанасьевич	совл. сел. Железники
Валентинович Карл Яковлевич	совл. сел. Железники
Валентинович Демьян Яковлевич	совл. сел. Железники
Валентинович Илья Макарович	совл. сел. Железники
Валентинович Исак Макарович	совл. сел. Железники
Валентинович Кузьма Макарович	совл. сел. Железники
Валентинович Максим Петрович	совл. сел. Железники
Валентинович Василий Прохорович	совл. сел. Железники
Валентинович Никита Павлович	совл. сел. Железники
Валентинович Осип Онуфриевич	совл. сел. Железники
Валентинович Алексей Иванович	совл. сел. Железники
Валентинович Ларион Павлович	совл. сел. Железники
Валентинович Афанасий Павлович	совл. сел. Железники
Валентинович Парфен Никитич	совл. сел. Железники

Валентинович Иван Никитич	совл. сел. Железники
Валентинович Михаил Григорьевич	совл. сел. Железники
Валентинович Захар Григорьевич	совл. сел. Железники
Валентинович Иван Емельянович	совл. сел. Железники
Валентинович Тихон Ермолаевич	совл. сел. Железники
Валентинович Иван Карпович	совл. сел. Железники
Валентинович Федор Алексеевич	совл. сел. Железники
Валентинович Иван Алексеевич	совл. сел. Железники
Валентинович Гаврила Осипович	совл. сел. Железники
Валентинович Андрей Осипович	совл. сел. Железники
Валентинович Иван Кириллович	совл. сел. Железники
Валентинович Осип Кириллович	совл. сел. Железники
Валентинович Емельян Андреевич	совл. сел. Железники
Валентинович Кузьма Андреевич	совл. сел. Железники
Валентинович Илья Андреевич	совл. сел. Железники
Валентинович Карп Якимович	совл. сел. Железники
Валентинович Василий Якимович	совл. сел. Железники
Валентинович Влас Якимович	совл. сел. Железники
Валентинович Емельян Якимович	совл. сел. Железники
Валентинович Никифор Ермолаевич	совл. сел. Железники
Валентинович Григорий Моисеевич	совл. сел. Железники
Валентинович Михаил Кузьмич	совл. сел. Железники
Валентинович Григорий Константинович	совл. сел. Железники
Валентинович Федор Семенович	совл. сел. Железники
Валентинович Василий Семенович	совл. сел. Железники
Валентинович Семен Петрович	совл. сел. Железники
Валентинович Иван Гаврилович	совл. сел. Железники
Валентинович Семен Гаврилович	совл. сел. Железники
Валентинович Василий Афанасьевич	совл. сел. Железники
Валентинович Семен Афанасьевич	совл. сел. Железники
Василевский Франц Иванович	д. Лозы 34.101.94.
Вишневский Иван Васильевич	совл. д. Нашиловичи
Вишневский Афанасий Петрович	совл. сел. Лужок
Галковский Мартын Михайлович	совл. сел. Осов, Рославль
Галковский Семен Михайлович	совл. сел. Осов, Рославль
Гамалицкий Иван	совл. д. Нашиловичи
Гижицкий Михаил Кузьмич	совл. сел. Дебричи
Гижицкий Иван Васильевич	совл. сел. Дебричи

Гижицкий Павел Леонидович	совл. сел. Дебричи
Гижицкий Филипп Леонидович	совл. сел. Дебричи
Говоровский Антон Иванович	совл. сел. Подсовье
Говоровский Симон Иванович	совл. сел. Подсовье
Голынский Антон Станиславович	совл. луга
Голынский Антон Петрович	совл. луга
Горский Матвей Иванович	совл. сел. Осов
Гриневич Степан Антонович	совл. сел. Струмень, Сапоги
Гриневич Осип Антонович	совл. сел. Струмень, Сапоги
Гриневич Григорий Антонович	совл. сел. Сапоги
Гриневский Петр Данилович	совл. сел. Лужок, Подсовье
Гриневский Яков Самуилович	совл. сел. Лужок, Подсовье
Гриневский Базыль Самуилович	совл. сел. Лужок, Подсовье
Громберк Осип Иванович	совл. сел. Осов
Громберк Антон Иванович	совл. сел. Осов
Громыка Михаил Герасимович	совл. сел. Железники
Громыка Федор Герасимович	совл. сел. Железники
Громыка Василий Герасимович	совл. сел. Железники
Громыка Иван Герасимович	совл. сел. Железники, Громыки
Громыка Парфен Васильевич	совл. сел. Железники
Громыка Данила Васильевич	совл. сел. Железники
Громыка Афанасий Васильевич	совл. сел. Железники
Громыка Гаврила Васильевич	совл. сел. Железники
Громыка Нестор Ерофеевич	совл. сел. Громыки
Громыка Иван Гаврилович	совл. сел. Громыки
Громыка Яков Иванович	совл. сел. Громыки
Громыка Федор Иванович	совл. сел. Громыки
Громыка Тимофей Гаврилович	совл. сел. Громыки
Громыка Андрей Гаврилович	совл. сел. Громыки
Громыка Афанасий Алексеевич	совл. сел. Громыки
Громыка Григорий Алексеевич	совл. сел. Громыки
Громыка Петр Алексеевич	совл. сел. Громыки
Громыка Никифор Алексеевич	совл. сел. Громыки
Громыка Парфен Владимирович	совл. сел. Громыки
Громыка Григорий Владимирович	совл. сел. Громыки
Громыка Иван Владимирович	совл. сел. Громыки
Громыка Семен Ермолаевич	совл. сел. Громыки
Громыка Степан Ефимович	совл. сел. Громыки
Громыка Василий Александрович	совл. сел. Громыки

Громыка Иван Александрович	совл. сел. Громыки
Громыка Василий Александрович	совл. сел. Громыки
Громыка Андрей Яковлевич	совл. сел. Громыки
Громыка Леонид Яковлевич	совл. сел. Громыки
Громыка Андрей Борисович	совл. сел. Громыки
Громыка Дорофей Яковлевич	совл. сел. Громыки
Громыка Павел Андреевич	совл. сел. Громыки
Громыка Юрий Васильевич	совл. сел. Громыки
Громыка Ефим Степанович	совл. сел. Громыки
Громыка Антон Михайлович	совл. сел. Громыки
Громыка Григорий Михайлович	совл. сел. Громыки
Громыка Карп Михайлович	совл. сел. Громыки
Громыка Никифор Михайлович	совл. сел. Громыки
Громыка Василий Максимович	совл. сел. Громыки
Громыка Ермолай Петрович	совл. сел. Громыки
Громыка Кузьма Никифорович	совл. сел. Громыки
Громыка Филипп Никифорович	совл. сел. Громыки
Громыка Петр Никифорович	совл. сел. Громыки
Громыка Никита Никифорович	совл. сел. Громыки
Громыка Кузьма Киреевич	совл. сел. Громыки
Громыка Моисей Киреевич	совл. сел. Громыки
Громыка Иван Петрович	совл. сел. Громыки
Громыка Ефим Семенович	совл. сел. Громыки
Громыка Григорий Емельянович	совл. сел. Громыки
Громыка Остап Емельянович	совл. сел. Громыки
Громыка Моисей Емельянович	совл. сел. Громыки
Громыка Михаил Сидорович	совл. сел. Громыки
Громыка Исак Ефремович	совл. сел. Громыки
Громыка Яков Семенович	совл. сел. Громыки
Громыка Ананий Семенович	совл. сел. Громыки
Громыка Михаил Семенович	совл. сел. Громыки
Громыка Влас Киреевич	совл. сел. Громыки
Громыка Михаил Киреевич	совл. сел. Громыки
Громыка Яков Гаврилович	совл. сел. Громыки
Громыка Михаил Гаврилович	совл. сел. Громыки
Громыка Филипп Григорьевич	совл. сел. Громыки
Громыка Герасим Григорьевич	совл. сел. Громыки
Громыка Иван Самуилович	совл. сел. Громыки
Громыка Кузьма Денисович	совл. сел. Громыки

Громыка Остап Иванович	совл. сел. Громыки
Громыка Константин Матвеевич	совл. сел. Громыки
Громыка Гаврила Осипович	совл. сел. Громыки
Громыка Петр Осипович	совл. сел. Громыки
Громыка Федор Осипович	совл. сел. Громыки
Громыка Михаил Осипович	совл. сел. Громыки
Громыка Никита Григорьевич	совл. сел. Громыки
Громыка Борис Иванович	совл. сел. Громыки
Громыка Дмитрий Осипович	совл. сел. Громыки
Громыка Александр Никитич	совл. сел. Громыки
Громыка Петр Максимович	совл. сел. Громыки
Громыка Кузьма Ермолаевич	совл. сел. Громыки
Громыка Петр Иванович	совл. сел. Громыки
Громыка Григорий Иванович	совл. сел. Громыки
Громыка Мартын Иванович	совл. сел. Громыки
Громыка Иван Иванович	совл. сел. Громыки
Громыка Михаил Герасимович	совл. сел. Громыки
Горбатовский Антон Самуилович	совл. сел. Громыки
Горбатовский Яков Иванович	совл. сел. Громыки
Горбатовский Федор Иванович	совл. сел. Громыки
Горбатовский Тимофей Гаврилович	совл. сел. Громыки
Горбатовский Антон Гаврилович	совл. сел. Громыки
Горбатовский Иван Гаврилович	совл. сел. Громыки
Горбатовский Адам Григорьевич	совл. сел. Громыки
Горбатовский Николай Алексеевич	совл. сел. Громыки
Горбатовский Григорий Владимирович	совл. сел. Громыки
Горбатовский Иван Владимирович	совл. сел. Громыки
Горбатовский Семен	совл. сел. Громыки
Горбатовский Станислав Ефимович	совл. сел. Громыки
Горбатовский Василий Алексеевич	совл. сел. Громыки
Горбатовский Иван Алексеевич	совл. сел. Громыки
Горбатовский Василий Яковлевич	совл. сел. Громыки
Горбатовский Антон Яковлевич	совл. сел. Громыки
Горбатовский Леонид Яковлевич	совл. сел. Громыки
Горбатовский Антон Борисович	совл. сел. Громыки
Горбатовский Павел Антонович	совл. сел. Громыки
Горбатовский Ефим Станиславович	совл. сел. Громыки
Горбатовский Антон Михайлович	совл. сел. Громыки

Горбатовский Григорий Михайлович	совл. сел. Громыки
Горбатовский Николай Михайлович	совл. сел. Громыки
Горбатовский Максим Мартынович	совл. сел. Громыки
Горбатовский Ермолай Петрович	совл. сел. Громыки
Горбатовский Кузьма Николаевич	совл. сел. Громыки
Горбатовский Филипп Николаевич	совл. сел. Громыки
Горбатовский Петр Николаевич	совл. сел. Громыки
Горбатовский Николай Николаевич	совл. сел. Громыки
Горбатовский Кузьма Кириллович	совл. сел. Громыки
Горбатовский Иван Петрович	совл. сел. Громыки
Горбатовский Ефим Семенович	совл. сел. Громыки
Горбатовский Михаил Сидорович	совл. сел. Громыки
Горбатовский Яков Антонович	совл. сел. Громыки
Горбатовский Михаил Семенович	совл. сел. Громыки
Горбатовский Владимир Михайлович	совл. сел. Громыки
Горский Матвей Иванович	совл. сел. Рославль
Грибовский Семен Иванович	совл. сел. Лужок
Грибовский Иван Савельевич	совл. сел. Лужок
Грибовский Иван Николаевич	совл. сел. Лужок
Грушевский Станислав Михайлович	совл. сел. Малиничи
Губаревич Семен Алексеевич	совл. сел. Лужок
Губаревич Василий Алексеевич	совл. сел. Лужок
Дерналович Осип Францевич, речицкий подкоморий	с. Роги 278.678.1020.
Дерюжинский Александр Гаврилович	совл. сел. Шопотовичи, Манково
Довгаловский Сидор Леонидович	совл. сел. Громыки
Довгаловский Андрей Леонидович	совл. сел. Громыки
Довнар Матеуш Юрьевич	совл. сел. Шопотовичи, Манково
Дробышевский Юрий Петрович	совл. сел. Шопотовичи, Манково
Дробышевский Иван Петрович	совл. сел. Шопотовичи, Манково
Дробышевский Павел Петрович	совл. сел. Шопотовичи
Дробышевский Алексей Степанович	совл. сел. Ухова
Дробышевский Александр Степанович	совл. сел. Манково
Дробышевский Степан Ларионович	совл. сел. Ухова
Дробышевский Матвей Петрович	совл. сел. Шопотовичи, Ухова
Дробышевский Мартын Васильевич	совл. сел. Светиловичи, Ухова
Дробышевский Мартын Матвеевич	совл. сел. Ухова
Дробышевский Василий Мартынович	совл. сел. Шопотовичи, Манково

Дробышевский Михаил Мартынович	совл. сел. Шопотовичи, Манково
Дробышевский Михаил Иванович	совл. сел. Сапоги, Манково
Дробышевский Иван Мартынович	совл. сел. Шопотовичи, Манково
Дробышевский Андрей Ильич	совл. сел. Манково Шопотовичи
Дробышевский Антон Григорьевич	совл. сел. Сапоги, Манково
Дробышевкий Михаил Ильич	совл. сел. Шопотовичи, Манково
Дробышевский Роман Емельянович	совл. сел. Шопотовичи, Манково
Дробышевский Степан Емельянович	совл. сел. Шопотовичи, Струмень, Сапоги
Дробышевский Осип Иванович	совл. сел. Ухова, Манково
Дробышевский Афанасий Самуйлович	совл. сел. Струмень
Дробышевский Василий Емельянович	совл. сел. Шопотовичи, Манково
Дробышевский Павел Емельянович	совл. сел. Шопотовичи, Манково
Дробышевский Семен Емельянович	совл. сел. Шопотовичи, Манково
Дробышевский Алексей Прокопович	совл. сел. Шопотовичи, Манково
Дробышевский Емельян Прокопович	совл. сел. Шопотовичи, Манково
Дробышевский Семен Яковлевич	совл. сел. Сапоги
Дробышевский Тимофей Николаевич	совл. сел. Шопотовичи, Манково
Дробышевский Гаврила Николаевич	совл. сел. Шопотовичи, Манково
Дробышевский Яков Николаевич	совл. сел. Шопотовичи, Манково
Дробышевский Артем Федорович	совл. сел. Шопотовичи, Манково
Дробышевский Афанасий Сидорович	совл. сел. Шопотовичи, Манково
Дробышевский Парфен Сидорович	совл. сел. Шопотовичи, Манково
Дробышевский Франц Сидорович	совл. сел. Манково
Дробышевский Михаил Афанасьевич	совл. сел. Шопотовичи, Манково
Дробышевский Николай Афанасьевич	совл. сел. Шопотовичи, Манково
Дробышевский Иван Кондратьевич	совл. сел. Шопотовичи, Манково
Дробышевский Василий Кондратьевич	совл. сел. Шопотовичи, Манково
Дробышевский Семен Кондратьевич	совл. сел. Шопотовичи, Манково
Дробышевский Прохор Кондратьевич	совл. сел. Шопотовичи, Манково
Дробышевский Федор Кирьянович	совл. сел. Шопотовичи, Манково
Дробышевский Доминик Кирьянович	совл. сел. Шопотовичи, Сапоги
Дробышевский Степан Кирьянович	совл. сел. Шопотовичи, Манково
Дробышевский Николай Васильевич	совл. сел. Шопотовичи, Манково
Дробышевский Доминик Васильевич	совл. сел. Шопотовичи, Манково
Дробышевский Юстиниан Васильевич	совл. сел. Шопотовичи, Ухова

Дробышевский Матвей Васильевич	совл. сел. Шопотовичи, Ухова
Дробышевский Дмитрий Алексеевич	совл. сел. Шопотовичи, Манково
Дробышевский Федор Алексеевич	совл. сел. Шопотовичи, Ухова
Дробышевский Иван Алексеевич	совл. сел. Шопотовичи, Ухова
Дробышевский Алексей Степанович	совл. сел. Шопотовичи, Ухова
Дробышевский Константин Казимирович	совл. сел. Шопотовичи
Дробышевский Александр Казимирович	совл. сел. Шопотовичи, Ухова
Дробышевский Иван Александрович	совл. сел. Шопотовичи, Манково, Ухова
Дробышевский Дмитрий Александрович	совл. сел. Манково
Дробышевский Федор Александрович	совл. сел. Манково
Дробышевский Роман Александрович	совл. сел. Шопотовичи, Ухова
Дробышевский Томаш Данилович	совл. сел. Шопотовичи, Манково
Дробышевский Адам Осипович	совл. сел. Шопотовичи, Манково
Дробышевский Михаил Осипович	совл. сел. Шопотовичи, Манково
Дробышевский Теодор Михайлович	совл. сел. Струмень
Дробышевский Матвей Семенович	совл. сел. Струмень, Сапоги
Дробышевский Яков Кузьмич	совл. сел. Струмень
Дробышевский Михаил Максимович	совл. сел. Струмень
Дробышевский Павел Семенович	совл. сел. Струмень
Дробышевский Дементий Семенович	совл. сел. Струмень
Дробышевский Андрей Семенович	совл. сел. Струмень
Дробышевский Карп Семенович	совл. сел. Струмень
Дробышевский Федор Никитич	совл. сел. Струмень
Дробышевский Василий Демьянович	совл. сел. Струмень
Дробышевский Самуил Иванович	совл. сел. Струмень, Сапоги
Дробышевский Доминик Федорович	совл. сел. Струмень
Дробышевский Андрей Николаевич	совл. сел. Струмень, Сапоги
Дробышевский Степан Христофорович	совл. сел. Сапоги
Дробышевский Андрей Андреевич	совл. сел. Сапоги
Дробышевский Иван Андреевич	совл. сел. Сапоги
Дробышевский Андрей Степанович	совл. сел. Сапоги
Дробышевский Доминик Федорович	совл. луга
Дробышевский Тимофей Данилович	совл. сел. Ухова
Дробышевский Адам Васильевич	совл. сел. Ухова, луга Смедынский
Дробышевский Федор Гаврилович	совл. сел. Ухова, луга Смедынский

Дробышевский Павел Степанович	совл. сел. Ухова
Дробышевский Демьян Куприянович	совл. сел. Ухова
Дробышевский Илья Степанович	совл. луга Смедынский
Дробышевский Степан Миронович	совл. луга Смедынский
Дробышевский Степан Кузьмич	совл. луга Смедынский
Дробышевский Алексей Кузьмич	совл. луга Смедынский
Дробышевский Иван Александрович	совл. сел. Ухова
Дробышевский Роман Александрович	совл. сел. Ухова
Дробышевский Павел Степанович	совл. луга Смедынский
Дробышевский Ксаверий Петрович	совл. луга Смедынский
Дробышевский Тимофей Данилович	совл. сел. Манково
Дробышевский Ян Данилович	совл. сел. Манково
Дробышевский Фрол Данилович	совл. сел. Манково
Дробышевский Карп Данилович	совл. сел. Манково
Дробышевский Ян Куприянович	совл. луга Смедынский
Дробышевский Степан Данилович	совл. сел. Манково
Дробышевский Иван Матвеевич	совл. сел. Манково
Дробышевский Андрей Григорьевич	совл. сел. Манково
Дробышевский Иван Григорьевич	совл. сел. Манково
Дробышевский Антон Григорьевич	совл. сел. Манково
Дробышевский Матвей Григорьевич	совл. сел. Манково
Дробышевский Дементий Федорович	совл. сел. Манково
Дробышевский Семен Федорович	совл. сел. Манково
Дробышевский Мартын Федорович	совл. сел. Манково
Дробышевский Игнат Федорович	совл. сел. Манково
Дробышевский Петр Федорович	совл. сел. Манково
Дробышевский Илья Федорович	совл. сел. Манково
Дробышевский Роман Иванович	совл. сел. Манково
Дробышевский Тимофей Фомич	совл. сел. Манково
Дробышевский Петр Фомич	совл. сел. Манково
Дробышевский Игнат Фомич	совл. сел. Манково
Дробышевский Иван Васильевич	совл. сел. Манково
Дробышевский Гаврила Иванович	совл. сел. Манково
Дробышевский Семен Иванович	совл. сел. Манково
Дробышевский Емельян Иванович	совл. сел. Манково
Дробышевский Павел Иванович	совл. сел. Манково
Дробышевский Василий Иванович	совл. сел. Манково
Дробышевский Степан Иванович	совл. сел. Манково
Дробышевский Кузьма Иванович	совл. сел. Манково

Дробышевский Алексей Иванович	совл. сел. Манково
Дробышевский Юрий Андреевич	совл. сел. Манково
Дробышевский Доминик Юрьевич	совл. сел. Манково
Дробышевский Иван Емельянович	совл. сел. Манково
Дробышевский Яков Николаевич	совл. сел. Манково
Дробышевский Артем Александрович	совл. сел. Манково
Жлоба Константин Семенович	совл. сел. Лужок
Жлоба Антон Иванович	совл. сел. Лужок
Жлоба Никифор Гаврилович	совл. сел. Лужок
Жлоба Яков Иванович	совл. сел. Лужок
Жлоба Кузьма Тимофеевич	совл. сел. Лужок
Жлоба Иван Михайлович	совл. сел. Лужок
Жлоба Кузьма Леонидович	совл. сел. Лужок
Журавский Степан Алексеевич	совл. д. Нашиловичи
Збоpомирский Иван Константинович	совл. сел. Богдановичи
Збоpомирский Федор Леонидович	совл. сел. Богдановичи, Подсовье
Збоpомирский Игнатий Иванович	совл. сел. Богдановичи
Збоpомирский Томаш Самуилович	совл. сел. Подсовье
Збоpомирский Франц Самуилович	совл. сел. Подсовье
Збоpомирский Войтех Николаевич	совл. сел. Подсовье
Збоpомирский Иван Иванович	совл. сел. Подсовье
Збоpомирский Иван Александрович	совл. сел. Подсовье
Збоpомирский Игнатий Алексеевич	совл. сел. Подсовье
Збоpомирский Матвей Иванович	совл. сел. Подсовье
Збоpомирский Андрей Самуилович	совл. сел. Острова
Зенкович Казимир Степанович	совл. сел. Малиничи
Евневич Тадеуш Осипович	совл. сел. Ходосовичи
Евневич Павел Андреевич	совл. сел. Малиничи
Езерский Левалд Степан Иванович, рот.	совл. сел. Светиловичи
Езерский Алексей Осипович	совл. сел. Светиловичи
Езерский Василий Корнеевич	совл. сел. Светиловичи
Езерский Гаврила Иванович	совл. сел. Светиловичи
Езерский Кузьма Киреевич	совл. сел. Светиловичи
Езерский Тимофей Киреевич	совл. сел. Светиловичи
Езерский Федор Киреевич	совл. сел. Светиловичи
Езерский Антон Васильевич	совл. сел. Светиловичи
Езерский Иван Николаевич	совл. сел. Светиловичи
Езерский Василий Николаевич	совл. сел. Светиловичи

Езерский Иван Михайлович	совл. сел. Светиловичи
Канусевич Василий Антонович	совл. сел. Куроки
Канусевич Петр Михайлович	совл. сел. Куроки
Канусевич Федор Петрович	совл. сел. Куроки
Климович Антон Осипович	совл. сел. Ходосовичи
Козловский Павел Мартынович	совл. сел. Сычман
Козловский Виктор Мартынович	совл. сел. Сычман
Козловский Антон Мартынович	совл. сел. Струмень, Сапоги
Козловский Винцент Михайлович	совл. сел. Сычман
Конюшевский Осип Яковлевич	совл. сел. Малиничи
Кончиц Фрол Михайлович	совл. сел. Рославль
Кончиц Иван Герасимович	совл. сел. Рославль
Кончиц Харитон Еремеевич	совл. сел. Рославль
Кончиц Филипп Яковлевич	совл. сел. Рославль
Кончиц Герасим Власович	совл. сел. Рославль
Кончиц Василий Васильевич	совл. сел. Рославль
Кончиц Тихон Васильевич	совл. сел. Рославль
Кончиц Степан Петрович	совл. сел. Рославль
Кончиц Денис Иванович	совл. сел. Рославль
Кончиц Иван Иванович	совл. сел. Рославль
Кончиц Петр Григорьевич	совл. сел. Рославль
Корзун Антон Кузьмич	совл. сел. Лужок
Корзун Антон Степанович	совл. сел. Подсовье
Короткевич Ларион Парфенович	совл. сел. Богдановичи, Короткие
Короткевич Прокоп Гаврилович	совл. сел. Богдановичи, Короткие, Солтановка
Короткевич Иван Семенович	совл. сел. Струмень, Короткие
Короткевич Василий Демьянович	совл. сел. Струмень, Короткие, Солтановка
Короткевич Малофей Гаврилович	совл. сел. Струмень, Короткие
Короткевич Сидор Николаевич	совл. сел. Струмень, Короткие, Солтановка
Короткевич Василий Демьянович	совл. сел. Струмень, Короткие, Солтановка
Короткевич Иван Степанович	совл. сел. Струмень, Короткие
Короткевич Иван Иванович	совл. сел. Короткие, Солтановка
Короткевич Андрей Семенович	совл. сел. Короткие
Короткевич Матвей Семенович	совл. сел. Короткие
Короткевич Иван Алексеевич	совл. сел. Короткие

Короткевич Егор Николаевич	совл. сел. Короткие
Короткевич Федор Сидорович	совл. сел. Короткие
Короткевич Сидор Алексеевич	совл. сел. Короткие
Короткевич Степан Семенович	совл. сел. Короткие
Короткевич Павел Ильинич	совл. сел. Короткие
Короткевич Павел Семенович	совл. сел. Короткие
Короткевич Антон Тимофеевич	совл. сел. Короткие, Солтановка
Короткевич Андрей Семенович	совл. сел. Короткие
Короткевич Яков Иванович	совл. сел. Короткие
Короткевич Кузьма Иванович	совл. сел. Короткие
Короткевич Гаврила Кузьмич	совл. сел. Лужок, Солтановка
Короткевич Юстиниан Андреевич	совл. сел. Солтановка
Короткевич Карп Семенович	совл. сел. Солтановка
Короткевич Федор Никитич	совл. сел. Солтановка
Крупский Антон Федорович	совл. сел. Хизы
Крупский Филипп Федорович	совл. сел. Хизы
Крупский Иван Федорович	совл. сел. Хизы
Крупский Тимофей Федорович	совл. сел. Хизы
Крупский Никита Федорович	совл. сел. Хизы
Курбацкий Нестор Титович	совл. сел. Лужок
Курбацкий Федор Гаврилович	совл. сел. Лужок
Курбацкий Прокоп Иванович	совл. сел. Лужок
Курбацкий Григорий Тимофеевич	совл. сел. Лужок
Курбацкий Петр Тимофеевич	совл. сел. Лужок
Кунцевич Тимофей Иванович	совл. сел. Хизы
Кунцевич Максим Иванович	совл. сел. Хизы
Курка Матвей Иванович, подпоручик	совл. ок. Куроки
Курка Степан Александрович	совл. сел. Куроки
Курка Даниил Степанович	совл. сел. Куроки
Курка Степан Данилович	совл. сел. Куроки
Курка Леонтий Васильевич	совл. сел. Куроки
Курка Григорий	совл. д. Нашиловичи
Курка Степан Васильевич	совл. сел. Рославль
Курка Леонтий Иванович	совл. сел. Манково
Лапицкий Тимофей Андреевич	совл. сел. Хизы
Лапицкий Семен Степанович	совл. сел. Хизы
Лапицкий Родион Семенович	совл. сел. Хизы
Лапицкий Иван Осипович	совл. сел. Хизы
Лапицкий Кузьма Леонидович	совл. сел. Хизы

Лапицкий Григорий Карпович	совл. сел. Хизы, Манково
Лапицкий Андрей Федорович	совл. сел. Хизы
Лапицкий Кузьма Васильевич	совл. сел. Хизы
Лапицкий Федор Васильевич	совл. сел. Хизы
Лапицкий Данила Фелицианович	совл. сел. Хизы
Лапицкий Нестор Иванович	совл. сел. Хизы
Лапицкий Иван Антонович	совл. сел. Хизы
Лапицкий Осип Антонович	совл. сел. Хизы
Лапицкий Кондратий Степанович	совл. сел. Хизы
Лапицкий Логин Степанович	совл. сел. Хизы
Лапицкий Павел Васильевич	совл. сел. Хизы
Лапицкий Иван Иванович	совл. сел. Хизы
Лапицкий Селивон Иванович	совл. сел. Хизы
Лапицкий Петр Иванович	совл. сел. Хизы
Лапицкий Кирьян Афанасьевич	совл. сел. Хизы
Лапицкий Иван Афанасьевич	совл. сел. Хизы
Лапицкий Кондрат Степанович	совл. сел. Хизы
Лапицкий Юрий Михайлович	совл. сел. Хизы
Лапицкий Гаврила Константинович	совл. сел. Хизы
Лапицкий Карп Максимович	совл. сел. Хизы
Лапицкий Яков Павлович	совл. сел. Хизы
Лапицкий Иван Филиппович	совл. сел. Хизы
Лапицкий Лука Филиппович	совл. сел. Хизы
Лапицкий Дорофей Андреевич	совл. сел. Хизы
Лапицкий Евстафий Алтуфьевич	совл. сел. Хизы
Лапицкий Василий Алтуфьевич	совл. сел. Хизы
Лапицкий Никита Данилович	совл. сел. Хизы
Лапицкий Емельян Данилович	совл. сел. Хизы
Лапицкий Сидор Данилович	совл. сел. Хизы
Лапицкий Петр Данилович	совл. сел. Хизы
Лапицкий Самуил Данилович	совл. сел. Хизы
Лапицкий Василий Васильевич	совл. сел. Хизы, Манково
Лапицкий Павел Иванович	совл. сел. Хизы
Лапицкий Василий Иванович	совл. сел. Хизы
Лапицкий Семен Иванович	совл. сел. Хизы
Лапицкий Трофим Иванович	совл. сел. Хизы
Лапицкий Федор Каэтанович	совл. сел. Хизы
Лапицкий Захар Васильевич	совл. луга
Лапицкий Иван Григорьевич	совл. луга

Лапицкий Лаврентий Григорьевич	совл. луга
Лапицкий Николай Савостьянович	совл. луга
Лапицкий Кирилл Савостьянович	совл. луга
Лапицкий Иван Савостьянович	совл. луга
Лапицкий Архип Савостьянович	совл. луга
Лапицкий Матвей Матвеевич	совл. луга
Лапицкий Прохор Лаврентьевич	совл. луга
Лапицкий Тит Корнеевич	совл. луга
Лапицкий Иван Ефимович	совл. луга
Лапицкий Ефим Ефимович	совл. луга
Лапицкий Василий Ефимович	совл. луга
Лапицкий Кирилл Ефимович	совл. луга
Лапицкий Тихон Ефимович	совл. луга
Лапицкий Андрей Иванович	совл. луга
Лапицкий Михаил Иванович	совл. луга
Лапицкий Сидор Федорович	совл. луга
Лапицкий Антон Федорович	совл. луга
Лапицкий Иван Федорович	совл. луга
Лапицкий Ефим Иванович	совл. луга
Лапицкий Никита Иванович	совл. луга
Лапицкий Яков Иванович	совл. луга
Лапицкий Николай Иванович	совл. луга
Лапицкий Сергей Андреевич	совл. луга
Лапицкий Лаврентий Андреевич	совл. луга
Лапицкий Станислав Михайлович	совл. луга
Лапицкий Сазон Никифорович	совл. луга
Лапицкий Дементий Никифорович	совл. луга
Лапицкий Степан Осипович	совл. луга
Лапицкий Григорий Иванович	совл. луга
Лапицкий Емельян Иванович	совл. луга
Лашкевич Мартын Иванович	совл. сел. Богдановичи, Струмень, Рудня
Лашкевич Игнатий Иванович	совл. сел. Остров, Лужок
Лашкевич Винцент Геронимович	совл. сел. Струмень, Лужок, Подсовье
Лашкевич Адам Симонович	совл. сел. Струмень, Лужок, Подсовье
Лашкевич Константин Иванович	совл. сел. Лужок
Лашкевич Андрей Давыдович	совл. сел. Лужок, Подсовье
Лашкевич Симон Давыдович	совл. сел. Лужок, Подсовье
Лашкевич Тихон Тимофеевич	совл. сел. Струмень, Лужок, Подсовье

Лашкевич Степан Тимофеевич	совл. сел. Струмень, Лужок, Подсовье
Лашкевич Константин Григорьевич	совл. сел. Лужок
Лашкевич Максим Васильевич	совл. сел. Лужок
Лашкевич Каэтан Михайлович	совл. сел. Струмень, Лужок, Подсовье
Лашкевич Сидор Федорович	совл. сел. Струмень, Лужок, Подсовье
Лашкевич Степан Максимович	совл. сел. Струмень, Лужок, Подсовье
Лашкевич Иван Иванович	совл. сел. Струмень, Лужок, Подсовье
Лашкевич Гаврила Иванович	совл. сел. Струмень, Лужок, Подсовье
Лашкевич Павел Самуилович	совл. сел. Струмень, Лужок, Подсовье
Лашкевич Артем Иванович	совл. сел. Струмень, Лужок, Подсовье
Лашкевич Иван Михайлович	совл. сел. Струмень, Лужок, Подсовье
Лашкевич Михаил Семенович	совл. сел. Лужок
Лашкевич Казимир Семенович	совл. сел. Лужок
Лашкевич Константин Семенович	совл. сел. Лужок
Лашкевич Василий Васильевич	совл. сел. Лужок
Лашкевич Филипп Михайлович	совл. сел. Лужок, Подсовье
Лашкевич Антон Михайлович	совл. сел. Лужок, Подсовье
Лашкевич Варфоломей Федорович	совл. сел. Лужок, Подсовье
Лашкевич Юрий Федорович	совл. сел. Лужок, Подсовье
Лашкевич Станислав Филиппович	совл. сел. Подсовье
Лашкевич Михаил Антипович	совл. сел. Подсовье
Лашкевич Франц Леонидович	совл. сел. Подсовье
Лашкевич Винцент Герасимович	совл. сел. Подсовье
Лашкевич Осип Степанович	совл. сел. Подсовье
Лашкевич Франц Степанович	совл. сел. Подсовье
Лашкевич Степан Степанович	совл. сел. Подсовье
Лашкевич Томаш Степанович	совл. сел. Подсовье
Лементович Игнатий Матвеевич	совл. д. Нашиловичи
Лементович Михаил Яковлевич	совл. д. Нашиловичи
Лементович Кузьма Васильевич	совл. д. Нашиловичи
Лементович Василий Петрович	совл. д. Нашиловичи
Лементович Григорий Андреевич	совл. д. Нашиловичи
Лементович Никифор Яковлевич	совл. д. Нашиловичи
Лементович Степан Иванович	совл. д. Нашиловичи
Летецкий Григорий Леонидович	совл. сел. Манково
Луковский Федор Киреевич	совл. сел. Железники
Луковский Петр Семенович	совл. сел. Железники
Луска Иван Федорович, секунд-майор	совл. сел. Подсовье
Лучинский Михаил Мартинович	совл. сел. Малиничи

Малиновский Антон Мартинович	совл. с. Денисковичи
Малиновский Самуил Мартынович	совл. д. Нашиловичи
Малиновский Карл Михайлович	совл. сел. Кляпина
Малиновский Алексей Михайлович, подпоручик	совл. сел. Кляпина
Малишевский Куприян Осипович	совл. сел. Светиловичи
Малиновский Василий Кириллович	совл. сел. Хизы
Менжинский Игнатий Захарович, виленский рот.	совл. сел. Новоселки
Менжинский Осип Захарович	совл. сел. Новоселки
Менжинский Виктор Захарович	совл. сел. Новоселки
Мицкевич Франц Семенович	совл. луга
Морачевский Алексей Михайлович, подпоручик	совл. д. Малиничи
Морачевский Логин Фомич	совл. д. Малиничи
Морачевский Зигмунт Винцентьевич	совл. д. Малиничи
Морачевский Игнатий Яковлевич	совл. д. Малиничи
Морачевский Зигмунт Осипович	совл. д. Малиничи
Морачевский Василий Антонович	совл. д. Малиничи
Морачевский Семен Васильевич	совл. д. Малиничи
Морачевский Антон Степанович	совл. д. Малиничи, Залесье
Мышковский Антон Демьянович	совл. д. Нашиловичи
Наркевич Иван	совл. сел. Ухова
Нестерович Савелий Петрович	совл. сел. Лужок
Нестерович Михаил Фомич	совл. сел. Лужок
Нестерович Федор Фомич	совл. сел. Лужок
Нестерович Карп Фомич	совл. сел. Лужок
Нестерович Павел Григорьевич	совл. сел. Лужок
Нестерович Иван Матвеевич	совл. сел. Лужок
Нестерович Гаврила Леонидович	совл. сел. Лужок
Нестерович Иван Леонидович	совл. сел. Лужок
Нестерович Василий Тимофеевич	совл. сел. Лужок
Нестерович Иван Тимофеевич	совл. сел. Лужок
Окушка Василий Михайлович	совл. сел. Осов, Рославль
Окушка Иван Михайлович	совл. сел. Осов, Рославль
Окушка Иван Васильевич	совл. сел. Осов, Рославль
Оловенецкий Александр Иванович	совл. сел. Струмень
Островский Демьян Михайлович	совл. сел. Богдановичи
Павловский Иван Мартынович	совл. сел. Лужок

Пищевич Семен Станиславович	совл. луга
Прушановский Ян Михайлович	совл. сел. Денисковичи
Раевский Константин Иванович	совл. сел. Струмень
Ракицкий Адам Петрович	совл. сел. Железники
Райкевич Юрий Андреевич	совл. сел. Малиничи
Райкевич Николай Михайлович	совл. луга
Райкевич Кузьма Михайлович	совл. луга
Рыбинский Никифор Леонидович	совл. д. Нашиловичи
Рыбицкий Иван Дементьевич	совл. сел. Куроки
Свирщевский Иван Станиславович	совл. сел. Богдановичи
Свирщевский Игнат Станиславович	совл. сел. Богдановичи
Селивонович Аким Казимирович	совл. сел. Богдановичи
Селивонович Леонтий Казимирович	совл. сел. Богдановичи
Слученовский Валентин Захарович	совл. сел. Струмень
Слученовский Осип Захарович, рот.	совл. сел. Струмень
Слученовский Игнат Захарович	совл. сел. Струмень
Слученовский Юрий Антонович, землемер	совл. сел. Струмень
Соин Ларион Григорьевич, капитан	совл. сел. Струмень, Короткие, Солтановка
Соин Константин Григорьевич	совл. сел. Солтановка
Соин Яков Кузьмич	совл. сел. Солтановка
Соин Малофей Гаврилович	совл. сел. Солтановка
Соин Михаил Максимович	совл. сел. Солтановка
Соин Матвей Денисович	совл. сел. Солтановка
Соин Матвей Ильич	совл. сел. Солтановка
Соин Федор Михайлович	совл. сел. Струмень, Солтановка
Соин Степан Григорьевич	совл. сел. Короткие
Солтан Антон Фелицианович	совл. с. Люшево
Солтан Тадеуш Павлович	совл. с. Люшево
Солтан Леон Михайлович	совл. с. Люшево
Солтан Николай Фролович	совл. с. Люшево
Солтан Ян Антонович	совл. с. Люшево
Солтан Матвей Михайлович	совл. с. Люшево
Сорвигоров Павел Петрович	совл. сел. Струмень
Сосновский Мартын Николаевич	совл. д. Нашиловичи
Сосновский Иван Иванович	совл. сел. Струмень, Солтановка
Сосновский Кирилл Антонович	совл. сел. Железники
Тычинский Юрий Михайлович	совл. сел. Куроки

Уздовский Антон Иванович	совл. сел. Малиничи, Подсовье
Устинович Иван Иванович	совл. д. Нашиловичи
Устинович Иван Петрович	совл. д. Нашиловичи
Устинович Мартын Иванович	совл. д. Нашиловичи
Устинович Антон Яковлевич	совл. сел. Ухова
Устинович Иван Яковлевич	совл. сел. Ухова
Устинович Федор Яковлевич	совл. сел. Ухова
Устинович Осип Станиславович	совл. луга
Устинович Антон Иванович	совл. луга Смедынский
Устинович Осип Семенович	совл. луга Смедынский
Устинович Федор Семенович	совл. луга Смедынский
Хлевинский Казимир Антонович, речицкий земский писарь	совл. сел. Глыбово, д. Мхиничи, 30.176.170
Ходанович Борис Никитич	совл. сел. Струмень
Хоткевич Антон Афанасьевич	совл. сел. Струмень
Хоткевич Тимофей Лукич	совл. сел. Струмень
Хоткевич Федор Лукич	совл. сел. Струмень
Хоткевич Андрей Сапронович	совл. сел. Струмень
Хоткевич Трофим Васильевич	совл. сел. Струмень
Хоткевич Константин Степанович	совл. сел. Струмень
Хоткевич Карл Константинович	совл. сел. Струмень
Хоткевич Аврам Кондратьевич	совл. сел. Струмень
Хоткевич Михаил Иванович	совл. сел. Струмень
Хоткевич Алексей Данилович	совл. сел. Струмень
Хоткевич Епифан Анфимович	совл. сел. Струмень
Хоткевич Алтуфий Епифанович	совл. сел. Струмень
Хоткевич Федор Васильевич	совл. сел. Струмень
Хоткевич Борис Никифорович	совл. сел. Струмень
Ходосовский Гаврила Емельянович	совл. сел. Ходосовичи
Ходосовский Матвей Емельянович	совл. сел. Ходосовичи
Ходосовский Симон Наумович	совл. сел. Ходосовичи
Фащ Александр Осипович	совл. сел. Дуравичи
Фащ Игнат Осипович	совл. сел. Дуравичи
Фащ Прокоп Осипович	совл. сел. Дуравичи
Чеховский Михаил Осипович	совл. сел. Громыки
Чернявский Василий Петрович	совл. сел. Малиничи
Чернявский Игнатий Петрович	совл. сел. Малиничи
Чернявский Игнат Адамович	совл. сел. Малиничи
Чернявский Антон Михайлович	совл. сел. Малиничи

Чернявский Николай Иванович	совл. сел. Малиничи
Шальневич Адам Юрьевич	совл. сел. Малиничи
Шесток Леон Прокофьевич	совл. сел. Богдановичи
Шелюта Михаил Романович	совл. сел. Малыничи
Шелюта Якуб Андреевич	совл. сел. Малыничи
Шелюта Яков Андреевич	совл. сел. Малыничи
Шелюта Карл Андреевич	совл. сел. Малыничи
Шелюта Игнат Андреевич	совл. сел. Малыничи
Шелюта Кузьма Андреевич	совл. сел. Малыничи
Шелюта Ефим Андреевич	совл. сел. Малыничи
Шелюта Осип Михайлович	совл. сел. Малыничи
Шелюта Игнатий Иванович	совл. сел. Малыничи
Шелюта Михаил Константинович	совл. сел. Хизы
Шелюта Трофим Константинович	совл. сел. Хизы
Шелюта Юрий Антонович	совл. сел. Светиловичи
Шелюта Мирон Емельянович	совл. сел. Светиловичи
Шелюта Михаил Федорович	совл. сел. Светиловичи
Шелюта Осип Тимофеевич	совл. сел. Светиловичи
Шелюта Василий Тихонович	совл. сел. Светиловичи
Шелюта Мартын Григорьевич	совл. сел. Светиловичи
Шелюта Александр Григорьевич	совл. сел. Светиловичи
Шелюта Степан Федорович	совл. сел. Светиловичи
Шелюта Венедикт Федорович	совл. сел. Светиловичи
Шелюта Тит Васильевич	совл. сел. Светиловичи
Шелюта Петр Васильевич	совл. сел. Светиловичи
Шелюта Иван Федорович	совл. сел. Светиловичи
Шитинский Григорий Романович	совл. сел. Лужок
Шитинский Василий Николаевич	совл. сел. Лужок
Шитинский Афанасий Титович	совл. сел. Лужок
Юдицкий Андрей Карлович	совл. ок. Куроки

Крыніцы

1. РГИА. Ф. 1350. Оп. 312. Д. 96. Л. 1–325.
2. РГАДА. Ф. 1355. Оп. 1. Д. 728. Л. 1–112. «Описание экономическаго и камеральнаго примечания к Генеральному плану целаго уезднаго города Рогачева размежеванным землям, означающее сколько каждое селение имеет от города верст, в тех селениях дворов, в них по ревизии душ обоего пола, удобной и неудобной земли со изъяснением собранных в силу правительствующаго Сената даннаго наставления экономических и камеральных примечаниев».

З. В. Антановіч

Крыніцы па асабістым складзе духавенства XIX ст. у архіўным фондзе НГАБ «Магілёўская рымска-каталіцкая кансісторыя»

Значная роля ў грамадска-палітычным жыцці любой краіны належыць канфесіям і іх прадстаўнікам. У сучасным грамадстве веравызнанні значна менш уплываюць на грамадскую думку ў параўнанні з XIX ст., калі яны фарміравалі пэўны светапогляд і з'яўляліся адным з інстытутаў дзяржаўнага ладу. У Расійскай імперыі XIX ст. дамінавала праваслаўе, аднак з далучэннем зямель Рэчы Паспалітай суадносіны паміж ім і рымска-каталіцкай царквой былі перагледжаны. Сярод найбольш значных змен, якія адбыліся з далучэннем беларускіх зямель да Расійскай імперыі, было стварэнне рымска-каталіцкіх кансісторый як дзяржаўных органаў адміністратыўнага і судовага кіравання канфесіі, якія падпарадкоўваліся прадстаўніцтвам свецкай улады [1]. У сістэме кіраўніцтва царквой, якая склалася ў канцы XVIII – пач. XX ст., знайшлі сваё месца як прадстаўнікі вышэйшай іерархіі духавенства (арцыбіскуп, біскупы, генеральныя, судовыя і біскупскія вікарыі, каад'ютар, дэканы), так і ніжэйшы клір (пробашчы, царкоўныя адміністратары, вікарыі, рэктары, капеланы і дыяканы). Апошняму належала галоўная роля ў захаванні асноўных рысаў веравызнання ў вачах прыхаджан. Прадстаўнікі ніжэйшага кліру займалі пасады ў органах канфесійнага і дзяржаўнага кіравання, якімі рэгуляваліся ўзаемаадносіны паміж веравызнаннямі і іх палажэнне на агульнапалітычнай арэне. Улічваючы ролю святарства ва ўсіх сферах грамадскага жыцця, актуальнымі з'яўляюцца даследаванні, прысвечаныя месцу асобы ў кантэксце пэўнага гістарычнага перыяду. Дакументы, якія тычацца асабістага складу духавенства, у XIX ст. адкладваліся сярод спадчыны рымска-каталіцкіх кансісторый. Падчас дзейнасці азначаных устаноў справаводства па асабістых справах вялося ў другім стале (аддзеле) канцылярыі кансісторыі, дзе разглядаліся справы аб штатах і службе духавенства: прызначэнні, складанне фармулярных спісаў, прадстаўленне да павышэння па іерархіі, а таксама ўзнагароджанне і звальненне з займаемай пасады.

Архіўны фонд «Магілёўская рымска-каталіцкая кансісторыя» з'яўляецца адным з найбольшых па колькасці дакументаў і адным з найменш распрацаваных у НГАБ. Азначаны дакументальны комплекс прадстаўлены разнастайнымі відамі дакументаў, аднак многія з іх мала выкарыстоўваюцца айчыннымі і замежнымі даследчыкамі. Сярод навуковых прац прэваліруе тэматыка гісторыі рымска-каталіцкай царквы на азначаных тэрыторыях, маёмасна-фінансавае становішча і генеалагічныя

даследаванні [1]. Імёны асобных святароў згадваюцца рэдка [3]. Між тым сёння ў архіўным фондзе захоўваецца 54 527 спраў, размеркаваных па 52 вопісах за 1573–1922 гг. [5]. Сярод іх 14,3% спраў (каля 7797 адз. зах.) тычацца асабістага складу духавенства.

Паводле арганізацыі справаводства рымска-каталіцкіх кансісторый накапленне дакументацыі аб дзейнасці святара пачыналася пасля паступлення асобы ў семінарыю і далейшага далучэння да стану «белага духавенства». Вышэйшай установай адукацыі для каталіцкіх святароў на тэрыторыі Расійскай імперыі была рымска-каталіцкая Духоўная акадэмія, якая знаходзілася ў Санкт-Пецярбургу. У Магілёве і Мінску, як і ў іншых цэнтрах дыяцэзій, дзейнічалі семінарыі [5]. У сувязі з ліквідацыяй Мінскай дыяцэзіі ў 1869 г. дакументы семінарыі спачатку трапілі ў Вільню [6], а затым былі перададзены ў архіў Магілёўскай кансісторыі (Санкт-Пецярбург), дзе намаганнямі архіварыуса і яго памочнікаў былі апрацаваны і ўнесены ў асобны вопіс [7]. Першымі дакументамі былі асабістыя справы, якія заводзіліся падчас навучання. Пры паступленні ў семінарыю патрабаваліся выпіскі з метрычнай кнігі аб нараджэнні і з пацвярджэння шляхецкага паходжання (для шляхты), а таксама асабістае прашэнне, якія складалі асобную справу. Пры гэтым сустракаюцца выпадкі, калі метрычныя выпісы, як П. Смельтэра і В. Герасімовіча, прасіў выдаць рэктар семінарыі [8]. Паступаць у семінарыю мелі права асобы, якія атрымалі першапачатковую адукацыю, як правіла, у павятовых вучылішчах, і прадстаўлялі адпаведны дакумент. Акрамя гэтага абітурыенты здавалі пасведчанне ад доктара аб стане здароўя і прышчэпках. У асабістай справе клірыка Магілёўскай архідыяцэзіяльнай акадэміі В. Падгурскага было адзначана, што ён выказваў значныя поспехі падчас навучання ў Мінскай семінарыі, а таксама быў прышчэплены ад воспы [9, арк. 2а–7]. У дакументах рэдка згадваецца хатняе навучанне. Таму да прашэння аб прыёме ў семінарыю дадавалася пасведчанне навучальнай установы. Там жа ствараліся першыя крыніцы па асабістаму складу алюмнаў (семінарыстаў). Цікавымі для даследавання з'яўляюцца спісы і экзаменацыйныя ведамасці навучэнцаў. Першыя друкаваліся ў штогадовых календарах дыяцэзій пасля звестак аб духавенстве архідыяцэзіі [10]. З дапамогай апошніх можна высветліць, як уплывалі асабістыя якасці і поспехі ў навучанні на далейшы лёс ксяндза. Напрыклад, А. Манюшка, В. Нехвядовіч, Ф. Піятроўскі, А. Валентыновіч і К. Падліпскі ў 1853 г. былі пераведзены з Мінска ў Духоўную акадэмію ў Санкт-Пецярбургу для далейшага навучання за кошт Мінскай дыяцэзіі [11]. На працягу навучання алюмны мелі права змяніць семінарыю або пакінуць яе з правам звароту праз некалькі год, як Леанард Гашынскі, які пасля заканчэння трохгадовага курсу навук у Магілёўскай рымска-каталіцкай духоўнай архідыяцэзіяльнай

семінарыі зрабіў перапынак на 2 гады, а затым скончыў яе ў 1893 г. [11, арк. 1–3, 5–6]. Пераважная большасць выкладчыкаў з'яўлялася рымска-каталіцкімі святарамі і манахамі. Адным з іх быў будучы біскуп Пінскай дыяцэзіі З. Лазінскі, які пасля рукапалажэння ў 1895 г. быў прызначаны выкладчыкам Св. Пісання і эканомам у Магілёўскую архідыяцэзіяльную акадэмію [12]. Абурэнне святарства выклікала прызначэнне біскупам І. Галавінскім на пасаду выкладчыка логікі і ўсеагульнай гісторыі праваслаўнага прафесара [14, k. 75–77]. Навучанне ў семінарыі было платнае, але дзеці з малазабяспечаных сямей маглі вучыцца за кошт дыяцэзіі, як І. Бутэрлевіч, які быў рукапакладзены і атрымаў атэстат у 1863 г. [15, арк. 32]. Пры гэтым святарства, у тым ліку і вышэйшая іерархія каталіцкай царквы, актыўна фундавала стыпендыі ў свецкія навучальныя установы. Напрыклад, мінскі біскуп П. Рава (1839–1869 гг.) прызначыў навучэнцам мінскай гімназіі суму ў 4000 руб. серабром, якая ў пач. XX ст. была падзелена паміж двума вучнямі [16, 17]. У той жа гімназіі на карысць бяднейшых вучняў былі запісаны сродкі кс. Лаўцэвіча, які займаў пасаду выкладчыка Закону Божага гімназістам-католікам лацінскага абраду [18].

Фармулярныя (паслужныя) спісы рымска-каталіцкага духавенства з'яўляюцца рэпрэзентатыўнымі крыніцамі па гісторыі ўнутрыканфесійнага кіраўніцтва, справаводства і штодзённасці святарства перыяду ўваходжання тэрыторыі сучаснай Беларусі ў склад Расійскай імперыі. Яны з'яўляліся асноўнымі дакументамі, якія выкарыстоўваліся ў справаводстве кансісторыі па асабістаму складу духавенства. Звесткі паслужных спісаў прадстаўляліся пры перамяшчэннях, павышэннях і ўзнагароджанні духавенства, у тым ліку ў органы дзяржаўнай улады, таму яны адыгрывалі выключную ролю ў лёсе кожнага святара. Паслужныя спісы з'яўляліся афіцыйнымі дакументамі і складаліся выключна на рускай мове. На пачатку XIX ст. для дадатковага замацавання юрыдычнай вартасці азначанага дакумента выкарыстоўвалася папера з філігранямі, а пазней з адціскамі папяровых фабрык. Фармулярныя спісы складаліся пробашчамі, дэканамі або настаяцелямі кляштароў на асоб ніжэйстаячых пасад, а таксама на служачых кансісторый па ўніфікаванай форме і прадстаўлялі сабой сістэматызаваныя звесткі аб святарах. У іх пазначалася саслоўнае паходжанне ксяндза, месца нараджэння, навучанне да ўступлення ў семінарыю і назва семінарыі, якая была скончана. Значная ўвага надавалася звесткам аб рукапалажэнні святара, у прыватнасці пазначаліся дата і біскуп, які праводзіў абрад. Асноўная частка гэтага віду крыніц была прысвечана інфармацыі аб месцах службы і пасадах, якія духоўная асоба займала падчас сваёй дзейнасці. Значэнне для далейшага лёсу і кар'еры святара мела падсуднасць. Дакладнасць звестак аб асуджэнні выклікае сумненне, таму што фармулярныя спісы

складаліся са слоў святара і, як правіла, не правяраліся. Сустракаюцца выпадкі, калі духавенства, якое ўдзельнічала ў паўстанні 1863–1864 гг., не адносіла сябе да ліку асуджаных, таму што асноўнай мерай пакарання ў дачыненні да іх была адміністратыўная высылка з пазбаўленнем права выканання душпастырскіх абавязкаў. Вельмі рэдка сустракаюцца такія запісы, як пра Хрыстафора Шверміцкага, пробашча Іруцкага касцёла і вайсковага капеляна, які ў 1845 г. быў арыштаваны цывільнымі ўладамі па падазрэнню ў атрыманні забароненай літаратуры з Прусіі і высланы ў Іркуцкую губ., дзе знаходзіўся з 1852 па 1855 г. [31, арк. 444–445]. Таксама значнымі для лёсу ксяндза былі звесткі аб узнагароджванні, якія павышалі яго магчымасці атрымаць больш уплывовую пасаду або змяніць месца служэння на лепшае. У фармулярных спісах пазначаліся таксама здольнасці святара да выканання душпастырскіх абавязкаў. Як правіла, няздольнымі лічыліся эмерыты (пенсіянеры) і асобы з фізічнымі або псіхічнымі адхіленнямі. Апошнія выпадкі сустракаліся вельмі рэдка. Адным з іх з'яўляецца справа аб ксяндзы Вікенціі Вейтка, які выконваў абавязкі члена Мінскай кансісторыі, выкладчыка семінарыі і вікарыя кафедральнага сабору, а затым страціў рассудак з-за «значнай навуковай працы» [34, арк. 1–2]. Фармулярныя спісы захаваліся за ўвесь перыяд існавання кансісторыі ў выглядзе асабістых спраў святароў пераважна канца XIX – пач. XX ст. [19], звестак аб духавенстве асобных касцёлаў, дэканатаў і кляштароў [20], пералікаў прозвішчаў святарства за розныя гады ў алфавітным парадку [21]. Асабліва цікавыя комплексы за 1856–1870 гг., якімі ахопліваецца ўся тэрыторыя Магілёўскай архідыяцэзіі [22, 23, 24, 30].

Перамяшчэнні ў рымска-каталіцкай царкве ў XIX ст. адбываліся ў двух напрамках: па службовай лесвіцы і на раўназначную пасаду ў іншую парафію (дэканат, дыяцэзію). Яны прадстаўляюць сабой асобную групу дакументацыі па асабістаму складу духавенства. У склад Магілёўскай дыяцэзіі ў 1804 г. уваходзіла 159 парафій з 204 касцёламі, у 1858 г. — 165 парафій і 14 філій, у 1882 г. — 121 парафія, 23 філіі і 217 капліц, а ў 1914 г. — 309 парафій [35]. Змены ў іерархіі прасочваліся, пачынаючы з пасады вікарыя, якая давала шырокія магчымасці для кар'ернага росту. Часта азначаную пасаду займалі выпускнікі семінарый, якія яшчэ не мелі вопыту працы, а таксама няздольныя для самастойнага выканання душпастырскіх абавязкаў або паніжаныя да гэтай ступені асобы. У іншым выпадку, згодна ўзросту або стану здароўя, святары станавіліся эмерытамі [24], якія накіроўваліся ў парафію ў якасці асістэнтаў. Кіраўніком парафіі з'яўляўся плябан або пробашч, які займаў наступную ступень у іерархіі рымска-каталіцкай царквы. Пасада капелана была раўназначнай пробашчу, але яна прадугледжвала пастаянную пастырскую апеку, як мінімум частковую,

над нейкай абшчынай або асобнай групай веруючых. Адміністрацыйна-тэрытарыяльная структура рымска-каталіцкай царквы ў Расійскай імперыі захавала з часоў Рэчы Паспалітай дзяленне дыяцэзій на дэканаты на чале з дэканам, які выконваў адміністрацыйныя функцыі па кіраўніцтву падначаленымі парафіямі. Азначаная пасада адносіцца да ліку вышэйшых у рымска-каталіцкай царкве, таму што дэкан з'яўляецца да сённяшняга часу пасрэднікам паміж ніжэйшым клірам асобных касцёлаў і вышэйшай царкоўнай уладай — біскупам і кансісторыяй [36]. Напрыклад, Рамуальд Казіміраў Ляўдански быў рукапакладзены ў 1829 г. Да 1833 г. выконваў абавязкі вікарыя пры Люцынскім касцёле, а затым пробашча Малноўскага касцёла і Залюцынскага дэкана [24, арк. 947 адв.–948].

Перамяшчэнні на раўназначную пасаду ў іншую парафію адбываліся па шэрагу прычын. Па-першае, змена месца службы магла быць звязана з павышэннем або паніжэннем па рымска-каталіцкай іерархіі. Так, пасля паўстання 1863–1864 гг. у Магілёўскай архідыяцэзіі на 1/3 скарацілася колькасць вікарыяў [24, 23, 31], а большасць з астатніх былі пераведзены на вышэйшыя пасады пасля арыштаў і высылкі духавенства па палітычных абвінавачваннях. Па-другое, пры адкрыцці новай вакансіі ў сувязі з заснаваннем парафіі або пабудовай касцёла, як гэта адбывалася з пасадамі ў паўночнай Расіі. Па-трэцяе, калі святар выказваў здольнасці і жаданне да выканання душпастырскіх абавязкаў у іншай парафіі. Напрыклад, для працы ў сталіцах імперыі неабходна было ведаць не толькі польскую, але французскую і нямецкую мовы, таму што яны з'яўляліся мовамі прыхаджан. Таму часта гэтыя пасады займалі іншаземныя падданыя. Пробашчам маскоўскага касцёла Св. Людовіка ў 1865 г. быў грамадзянін Францыі П. Кудэр, а адным з вікарыяў — сын прускага падданага Ф. Отэн [31, арк. 432–433, 422–423]. У іншых выпадках па стану здароўя асоба не магла знаходзіцца ў пэўным месцы. Ксёндз К. Нявельскі быў заключаны ў Брусілаўскі капуцынскі кляштар. Падчас знаходжання там ён захварэў з-за дрэнных умоў пражывання і таму прасіў кансісторыю аб пераводзе на іншае месцажыхарства [25, арк. 40–42].

Як згадвалася вышэй, узнагароджанні святарства часта садзейнічалі прасоўванню па кар'ернай лесвіцы. Паводле практыкі найбольшая колькасць з іх належала вышэйшаму каталіцкаму кліру. Напрыклад, С. Богуш-Сестранцэвіч з'яўляўся кавалерам ордэнаў Аляксандра Неўскага, Св. Уладзіміра, Св. Ганны I ступені і Св. Яна Ерусалімскага [27, арк. 41]. Ён таксама атрымаў 2 (15) лютага 1798 г. ордэн Св. Андрэя Першазванага і стаў чацвёртым кавалерам духоўнага стану вышэйшага ордэна ў Расіі [26]. Пры гэтым духавенства атрымлівала і свецкія ўзнагароды. Сярод іншых манах Магілёўскага бернардзінскага кляштара Ян Канапацкі, які атрымаў бронзавы нагрудны крыж у гонар вайны 1853–

1854 гг., а таксама Уладзімірскі медаль на Андрэеўскай стужцы [23, арк. 53–54].

Скаргі, звязаныя з дзейнасцю рымска-каталіцкага святарства, якія разглядаліся кансісторыяй, з'яўляюцца цікавай крыніцай па асабістаму складу духавенства. Яны характарызуюць дзейнасць ксяндзоў і іх асобныя рысы. Скаргі можна падзяліць на фінансава-маёмасныя, адміністрацыйныя і асабістыя. Першыя з іх прадстаўлены пераважна спрэчкамі паміж святарамі розных касцёлаў, а таксама паміж імі і прыватнымі асобамі. Яны тычыліся размежавання касцёльных уладанняў, грашовых фундушоў і пазык, узятых святарамі на будаўніцтва або рамонт канфесіянальных будынкаў. Адміністрацыйныя скаргі часта цесна перапляталіся з палітычнымі справамі супраць рымска-каталіцкага духавенства. Цікавым прыкладам з'яўляецца справа супраць Паланецкага адміністратара кс. С. Казлоўскага, які 23 лютага 1865 г. выдаў селяніну Восіпу Мелясевічу выпіс з метрычнай кнігі аб нараджэнні на польскай мове без перакладу на рускую. Падчас разгляду высветлілася, што згаданы ксёндз 1 сакавіка 1864 г. выдаў аналагічны выпіс і атрымаў спагнанне ў памеры 10 руб. Таму на гэты раз пробашч узяў за выпіс 20 руб., каб пакрыць расходы па спагнанню. Па рашэнню часовага мінскага ваеннага губернатара У. І. Заблоцкага кс. Казлоўскі павінен быў выплаціць 100 руб. і быць выдаленым на пасаду вікарыя ў аддаленую парафію [27, арк. 20–21]. Акрамя таго шэраг спраў тычылася міжканфесіянальных спрэчак аб разборы прыхаджан і маёмасцях. Яны таксама адносяцца да адміністрацыйных, таму што мелі палітычнае значэнне для каталіцкай царквы і вырашаліся кансісторыяй пад кантролем дзяржавы. У першую чаргу асабістыя скаргі на рымска-каталіцкае святарства тычыліся маральнасці паводзін яго прадстаўнікоў, як абвінавачванне кс. Ю. Кунцэвіча ў блудным жыцці [29]. Як правіла, прысудам было перамяшчэнне на службу ў іншую парафію, выдаленне ў кляштар або грашовае спагнанне. Пазбаўленне сану амаль не выкарыстоўвалася. Пры гэтым асабістыя скаргі найгорш адбіваліся на далейшым лёсе святара, таму што ён знаходзіўся пад пастаянным кантролем духоўнага кіраўніцтва нават пасля заканчэння тэрміну выпрабавання. Так, кс. Тамашэўскі, які займаў пасаду пробашча Лазавіцкай парафіі, па падазрэнні ў антыўрадавых настроях, быў пераведзены на пасаду вікарыя Міласлаўскага касцёла і выплаціў спагнанне ў 100 руб. [32].

Значная колькасць спраў па асабістаму складу духавенства архіўнага фонду «Магілёўская рымска-каталіцкая кансісторыя» тычыцца маёмасці, якая засталася пасля смерці святароў. Як правіла, ва ўладанні ксяндзоў значных сродкаў не было, таму што пры ўступленні ў сан уся іх маёмасць пераходзіла ва ўласнасць рымска-каталіцкай царквы. Нягледзячы на гэта, многія з іх эканомілі са свайго ўтрымання або атрымлівалі спадчыну,

якой павінны былі распарадзіцца. Да маёмасці ксяндзоў таксама можна аднесці каштоўныя ўзнагароды. Часта яны пісалі тэстамэнты, у якіх размяркоўвалі сродкі. Напрыклад, біскуп П. Рава сярод іншага прызначыў сваю срэбраную чашу Мінскаму катэдральнаму касцёлу і па 3000 руб. серабром сваім сёстрам Ганне Руткоўскай і Вікторыі Врачынскай [16, арк. 2–3]. Калі тэстаменту не было, то на пасяджэнні кансісторыі вырашалася, як іх выкарыстаць. Так, пасля смерці кс. К. Любяшоўскага ў 1869 г. яго асабістыя рэчы былі апісаны паліцыяй і затым кансісторыя вырашала, каму іх перадаць [33, k. 53–56].

Дакументацыя камунікацый па розных пытаннях паміж ніжэйшым і вышэйшым клірам прадстаўлена рапартамі і прашэннямі з аднаго боку і цыркулярамі або загадамі — з другога. Прашэнні святароў, як правіла, далучаліся да спраў, з якімі былі звязаныя. Іх службовая дзейнасць адлюстравалася ў іх рапартах у кансісторыю, да якой яны адміністрацыйна належалі. Рапарты можна падзяліць на два кірункі: асабістыя і службовыя. Першыя тычыліся перамяшчэнняў у іншыя парафіі, камандзіраванняў, хвароб і смерці ксяндзоў. Напісанне службовых рапартаў з’яўлялася адзіным спосабам сувязі з вышэйшым рымска-каталіцкім клірам, таму імі закраналіся пытанні канфесіянальнай палітыкі дзяржаўнага кіраўніцтва, а таксама зносін з прадстаўнікамі іншых веравызнанняў і прыватнымі асобамі. Так, падчас і пасля паўстання 1863–1864 гг. многія прадстаўнікі рымска-каталіцкага духавенства знаходзіліся пад падазрэннем у спачуванні паўстанцам, таму адным з мерапрыемстваў дзяржаўных улад для пацвярджэння іх лаяльнасці быў пошук трох паручыцеляў, якія б сведчылі аб благанадзейнасці кожнага ксяндза. Сярод іншых у архіўным фондзе «Магілёўская рымска-каталіцкая кансісторыя» захоўваецца паручыцельства за пробашча Усялюбскага касцёла Н. Чапрацкага, прадстаўленае Вільгельмам Пратасовічам, графамі Аляксандрам і Мікалаем О’Руркамі [38, арк. 1–2]. Да ліку абавязкаў пробашчаў адносілася падрыхтоўка да выдачы метрычных выпісаў і дакументальнае афармленне пераходаў у іншыя веравызнанні. Яны выступалі ў якасці сведкаў пры разглядзе кансісторыяй спраў, належачых юрысдыкцыі духоўнага суда (скасаванні шлюбаў, накладанні эпітымій і інш.), і ўдзельнічалі ў працы свецкіх арганізацый, што адлюстравалася ў адпаведных дакументах. Напрыклад, пры арганізацыі губернскіх статыстычных камітэтаў было вырашана прыцягваць да іх дзейнасці духавенства розных веравызнанняў адпаведна іх прадстаўленасці на тэрыторыі асобнай губерні. У сувязі з гэтым у 1861 г. з 38 губерняў, якія ўваходзілі ў склад Магілёўскай архідыяцэзіі, рымска-каталіцкія святары былі ўключаны ў Віцебскі, Ліфляндскі, Чарнігаўскі, Пскоўскі, Маскоўскі, Наўгародскі, Іркуцкі, Арэнбургскі і Томскі камітэты [37, арк. 18–18 адв.].

Адваротная сувязь паміж вышэйшым і ніжэйшым каталіцкім кліpам была арганізавана праз цыркуляры і інструкцыі, якія пасылаліся абагуленаму адрасату. Асобныя загады кансісторыі, якія пераважна тычыліся ўнясення правак у метрычныя кнігі, што захоўваліся ў касцёлах, складаліся на імя пробашча. Загадамі афармляліся прызначэнні, перамяшчэнні, узнагароджванні і інш. Гэта фіксіравалася ў журналах кансісторыі, а выпісы далучаліся да асабістых спраў святароў.

Такім чынам, у архіўным фондзе «Магілёўская рымска-каталіцкая кансісторыя» захоўваецца комплекс крыніц па асабістаму складу духавенства ў XIX ст. Яны прадстаўлены разнастайнымі відамі дакументаў. Паводле інфарматыўнасці іх можна падзяліць на тры групы. Найбольш інфарматыўнымі з'яўляюцца фармулярныя спісы і асабістыя справы кліра, якія захаваліся ў рэпрэзентатыўным аб'ёме за ўвесь перыяд існавання кансісторыі. Яны дапаўняюцца календарамі, у якіх друкаваліся спісы духавенства. Значныя звесткі дадаюцца дакументамі аб навучанні ў семінарыі, прызначэнні, пераводзе, узнагароджванні святарства і яго спадчыне, а таксама скаргамі на яго дзейнасць. Матэрыялы камунікацыі паміж вышэйшым каталіцкім кліpам і ніжэйшым дазваляюць дэталізаваць звесткі аб асобных святарах, але іх прыцягванне патрабуе выяўлення азначаных крыніц з аб'ёмнага комплексу справаводства кансісторый. Нягледзячы на невялікія працэнтныя суадносіны крыніц па асабістаму складу духавенства да ўсяго разглядаемага дакументальнага комплексу, можна сцвярджаць, што яны прадстаўлены рэпрэзентатыўна і дазваляюць характарызаваць каталіцкі клір падчас дзейнасці Магілёўскай рымска-каталіцкай кансісторыі.

Крыніцы і літаратура

1. Указ о бытии в России для исповедующих Римскую веру шести диоцезиям // Полное собрание законов Российской Империи с 1649 г. Санкт-Петербург: типография II отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830 г. (Далее — ПСЗРИ). Т. XXV. С. 222–224.
2. Яноўская В. В. Хрысціянская царква ў Беларусі ў 1863–1914 гг. / В. В. Яноўская. Мн., 2002; Филатова Е. Н. Конфессиональная политика царского правительства в Беларуси. 1772–1860 гг. / Е. Н. Филатова. Мн.: Бел. наука, 2006; Ганчарук І. Палітыка рускага самадзяржаўя ў адносінах да каталіцкага касцёла 1772–1830 гг. / І. Ганчарук // Наша вера. 2001. № 3 (17); Рыбчонок С. А. Анализ сохранности комплекса метрических книг в Национальном историческом архиве Беларуси / С. А. Рыбчонок // Сучасныя праблемы дакументазнаўства, архівазнаўства і археаграфіі: Матэрыялы навук.-практ. канф., прысвеч. 85-годдзю Дзярж. архіўн. службы і 80-годдзю Нац. архіва Рэсп. Беларусь. (Мінск, 12 красавіка 2007 г.) / Складальнікі В. С. Пазднякоў, П. П. Журкевіч. Мн.: БелНДІДАС, 2007; Zieliński Z. Kościół i naród w niewoli / Z. Zieliński. Lublin: wyd-wo KUL,

1995; Kumor B. Historia Kościoła: t. IV: Casy nowożytne. Kościół w okresie absolutyzmu i oświecenia / B. Kumor. Lublin: wydawnictwo KUL, 2003; Grygajtis K. Kościoł katolicki w Rosji i w ZSSR w XIX i XX wieku. Doktrynalne uwarunkowania jego działalności // Krakowskie studia międzynarodowe: Konkordaty pomiędzy Stolica Apostolską a Polską. Stosunki Państwo – Kościoł. / Pod red. I. Staszkowa. #3. Kraków: księgarnia Akademicka, 2006. S. 155–200; і інш.

3. Niebelski E. «Na Bóg żywy, Bracia, nie zasypiajmy sprawy!» Rzecz o ks. Stanisławie Brzósce (1834–1865). Lublin, 1995. 194 s; і інш.
4. Фонды Национального исторического архива Беларуси: справочник / Сост. Г. Е. Акулович [и др.]. Мн.: БелНИИДАД, 2006. С. 196–197.
5. Пушкін І. Магілёўская духоўная семінарыя // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т. 5. Мн.: БелЭн, 1999. С. 20.
6. Указ Александра II Сенату об упразднении Минской римско-католической епархии // ПСЗРИ Т. XLIV. 1873 г. № 47 307. С. 760; LVIA. F. 694. Ap. 1. B. 3260. Справа аб далучэнні Мінскай дыяцэзіі да Віленскай, 1869 г.
7. НГАБ. Ф. 1781. Воп. 25. Спр. 42; Сёння справы, якія тычацца Мінскай духоўнай семінарыі, знаходзяцца: Ф. 1781. Воп. 6.
8. Там жа. Воп. 10. Спр. 147, 151.
9. Там жа. Воп. 32. Спр. 154.
10. Directorium horarum, canonicarum et missarum Pro Dioecesi Minscensi in Annum Domini MDCCCXIX. 1828; Directorium officii divini ac missarum Pro Dioecesi Minscensi in Annum Domini MDCCCXLIV Sub Regimine illustrissimi Reverendissimi Domini Pauli Rava nominati episcopi administrantis dioecesim minscensem S. Teologiae et SS. CC. Doctoris, Ord. S. Vlodimiri III et S. Annae II Cl. Equities. Sede vacante cum adprobatione impressum. Minsci: Typis I. Stefanowicz C., S. 1843, 1848, 1850, 1858.
11. НГАБ. Ф. 1781. Воп. 6. Спр. 4.
12. Там жа. Спр. 120.
13. Там жа. Воп. 25. Спр. 199.
14. Biblioteka xiążąt Czartoryjskich. Rkp. 5327.
15. НГАБ. Ф. 1781. Воп. 33. Спр. 91.
16. Там жа. Ф. 466. Воп. 1. Спр. 3.
17. Там жа. Спр. 308.
18. Там жа. Спр. 12.
19. Там жа. Ф. 1781. Воп. 25. Спр. 52–73.
20. Там жа. Спр. 74–144, 155–173.
21. Там жа. Спр. 174–301.
22. Там жа. Спр. 146.
23. Там жа. Спр. 150.
24. Там жа. Спр. 149.
25. Там жа. Воп. 32. Спр. 132.
26. Рожинцев А. Андреевский кавалер — первый председательствующий Римско–католической духовной коллегии в России, Митрополит

Могилевский Станислав Иоанн [Электронный ресурс]. Отечество. Режим доступа: http://otechestvo.org.ua. Дата доступа: 04.12.2008.
27. НГАБ. Ф. 1781. Воп. 32. Спр. 144.
28. Directorium officii divini et missarum Generale pro utroque clero archdioecesis Mohilevensis in Annun Domini MDCCCXXI. Mohilevie: typis palatii metropolitani Rom. Cathol., 1820.
29. НГАБ. Ф. 1781. Воп. 24. Спр. 14 163.
30. Там жа. Воп. 25. Спр. 145–153.
31. Там жа. Спр. 151.
32. Там жа. Воп. 2. Спр. 5628.
33. Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie. Rkp. 2415.
34. НГАБ. Ф. 1781. Воп. 24. Спр. 15 808.
35. Грыгор’ева В. В., Філатава А. М. Магілёўская рымска-каталіцкая епархія // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т. 5. Мн.: БелЭн, 1999. С. 22–23.
36. Царкоўная іерархія. КЭ. Т. 2. С. 70–75.
37. НГАБ. Ф. 1781. Воп. 2. Спр. 5427.
38. Там жа. Воп. 32. Спр. 142.

В. У. Галубовіч

Пастулаты менскай шляхты на Сойм 1646 г.

Апошні звычайны сойм пры жыцці другога караля польскага і вялікага князя літоўскага з дынастыі Вазаў — Уладзіслава — адбыўся ў Варшаве 25 кастрычніка – 10 снежня 1646 г. Абставіны, у якіх рыхтаваўся форум, і яго правядзенне былі выключнай падзеяй у гісторыі Рэчы Паспалітай. Напярэдадні манарх фактычна ўзяў на ўзбраенне ідэю крыжовай выправы супраць Асманскай імперыі і прапаноўваў утварэнне кааліцыі хрысціянскіх краін, на чале якой бачыў шляхецкую рэспубліку. У планах двара галоўная мэта правядзення сойма выглядала як апрабацыя і маштабны працяг разгорнутай пераважна ў Кароне вярбоўкі жаўнераў. Сітуацыя ў Вялікім княстве Літоўскім у 1646 г. не выглядала так напружана, як у палякаў, але была, на думку Г. Віснэра, намнога больш складанай. Частка шляхты і магнатаў падтрымлівала намеры караля, іншыя не жадалі абменьваць спакой на вайсковыя турботы [1]. Меркаванні і настроі павятовай шляхты княства па актуальных пытаннях палітычнага і гаспадарчага жыцця напярэдадні сойма 1646 г.

[1] Wisner H. Litwa i plany wojny tureckiej Władysława IV. Rok 1646 // Kwartalnik Historyczny. R. LXXXIV. 1978. Nr. 2. S. 255–268.

можна прасачыць на падставе інструкцый, якімі ўкамплектоўваліся прадстаўнікі лакальнай эліты. На шчасце, зберагліся пастулаты менскай шляхты, напісаныя перад соймам 1646 г.

Інструкцыя менскай шляхты 1646 г. дайшла да нашага часу ў выглядзе копіі ў складзе рукапіснага зборніка, які захоўваецца ў бібліятэцы Польскай Акадэміі навук у Кракаве [1]. Яе дастаткова вялікі для такога тыпу дакументаў тэкст размешчаны на 11 старонках, напісаны на польскай мове з адносна частым ужываннем лацінскіх слоў і выразаў. Аб’ём інструкцыі дазваляе сцвярджаць, што яна не была звыклай фармальнасцю. Без сумнення, дакумент адыгрываў ролю дакладна распісанага рэгламента дзеянняў паслоў на сойме. Дэталізацыя і памеры інструкцыі маглі сведчыць пра намер трымаць сваіх паслоў пад кантролем. Складальнікі дакумента, напэўна, добра сабе ўсведамлялі складанасць практычнай рэалізацыі падчас саймавання ўсіх уключаных у яго змест пунктаў, тым не менш распрацаванасць гэтага суправаджальнага дакумента сведчыла пра спадзяванне на дасягненне пэўных вынікаў. Больш таго, сабраныя на сойміку шляхцічы выказалі жаданне атрымаць ад паслоў інфармацыю аб працы сойма.

Пасламі ад Менскага павета былі абраныя Андрэй Завіша, менскі староста, і Крыштап Валадкевіч, менскі земскі пісар. Абодвух паслоў трэба лічыць парламентарыямі сярэдняга ўзроўню: яны выконвалі пасольскія функцыі ў час Уладзіслава [2], і асабліва актыўна ў першыя гады праўлення Яна Казіміра Вазы [3]. Такім чынам, выбар менскай шляхты мог быць аб'ектыўна абгрунтаваны асабістымі якасцямі гэтых павятовых ураднікаў. Дзеля справядлівасці варта адзначыць, што ў дыярыюшах сойма 1646 г. імёны менскіх паслоў не сустракаюцца, што відавочна сведчыць пра іх другасную ролю ў літвінскай рэпрэзентацыі.

Інструкцыя дае адказ на пытанне: хто кіраваў нарадамі вераснёўскага, прызначанага на 13-е чысло, перадсоймавага сойміка менскай шляхты. Асоба дырэктара была прынцыпова важнай для тона патрабаванняў шляхты і хода іх абмеркавання. Дырэктар уплываў на шляхту падчас абрання павятовай рэпрэзентацыі. У адносінах да дырэктарства ў гістарыяграфіі ёсць розныя меркаванні, але найбольш верагодным з'яўляецца выкананне гэтай функцыі найвышэйшым па іерархіі ўраднікам, прысутным на сойміку, незалежна

[1] Biblioteka PAU i PAN w Krakowie. Rks. 365. S. 132–137.

[2] Прынамсі К. Валадкевіч да 1646 г. ужо адзін раз выконваў пасольскія функцыі і прысутнічаў на каранацыйным сойме 1633 г.: Hołdys S. Praktyka parlamenterna za panowania Władysława IV Wazy. Wrocław, 1991. S. 171.

[3] Ochmann-Staniszewska S., Staniszewski Z. Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana Kazimierza Wazy. Prawo-doktryna-praktyka. T.II. Wrocław, 2000. S. 397–398.

ад яго мясцовай прыналежнасці [4]. У гэтым сэнсе менскі соймік не вылучаўся арыгінальнасцю. Нарадамі менскай шляхты кіраваў Юры Караль на Дуброўне Глябовіч, смаленскі ваявода. Акрамя яго да Менску прыбылі і іншыя сенатары: Аляксандр Служка, трокскі ваявода, Пётр Рудаміна-Дусяцкі, смаленскі кашталян. Такая канцэнтрацыя ўраднікаў пры адсутнасці мясцовых сенатараў, калі судзіць па подпісах пад інструкцыяй, безумоўна, падвышала ўзровень сойміка і сведчыла пра жаданне сенатараў рэалізаваць менавіта свае інтарэсы праз менскі соймік. Прыезд таго ж Ю. К. Глябовіча, які ўвогуле нават да Варшавы ў гэтыя гады выязджаў рэдка з прычыны занятасці аднаўленнем смаленскіх умацаванняў [5], трэба разглядаць як спланаваную акцыю.

Сумарна сабраныя на перадсоймавым сойміку ў Менску ў верасні 1646 г. прапанавалі і зафіксавалі амаль 40 асобных пунктаў, сярод якіх можна вылучыць цэлы блок пытанняў па знешняй палітыцы і арганізацыі абароны. Першаступеннасць для шляхты гэтых тэм была заўважана нават у паслядоўнасці размяшчэння пунктаў: у інструкцыі татарская і турэцкая тэмы займаюць першае месца, і гэта невыпадкова. Каралеўская інструкцыя на сойміки выносіла на абмеркаванне адносіны з паўднёвымі суседзямі. Ад сваёй рэпрэзентацыі менская шляхта патрабавала не ўцягвацца ў канфлікт з татарамі, бо не бачыла нават магчымасці для такой «асаблівай вайны» і раіла выкарыстоўваць кварцянае войска. Каралеўскія прапановы вайны з туркамі выклікалі ў шляхты супярэчлівыя пачуцці. Па-першае, складана было абгрунтаваць аб'яўленне вайны з юрыдычнага пункту гледжання, па-другое, шляхту пужаў сам «цяжар страшнай вайны з так магутным непрыяцелем». У цэлым паслам не рэкамендавалася падтрымліваць мілітарных пачынанняў Уладзіслава, больш таго, яны павінны былі зрабіць запыты пра вярбоўку жаўнераў у Прусіі і Сілезіі, а таксама выхад казакаў на мора. З іншага боку, нельга таксама казаць пра безапеляцыйнае адхіленне шляхтай магчымасці вайны. Не выключана, што на гэта паўплывала прысутнасць Ю. К. Глябовіча, які адкрыта не выступаў супраць планаў Уладзіслава як чалавек, абавязаны каралю нядаўняй намінацыяй [6]. Пазіцыя смаленскага ваяводы магла вызначацца і сваяцкімі сувязямі: ён быў шваграм польнага гетмана ВКЛ

---

[4] Zakrzewski A.B. Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie: sejmik trocki. Warszawa, 2000. S. 64.

[5] Czapliński W. Hlebowicz Jerzy Karol // Polski słownik biograficzny. T. IX. Wrocław etc. 1960–1961. S. 543.

[6] Прывілей на Смаленскае ваяводства Ю. К. Глябовіч атрымаў 19.02.1643 г.: Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy. T. IV. Ziemia Smoleńska i województwo Smoleńskie XIV–XVIII wiek. Spisy. Opracowali H. Lulewicz, A. Rachuba, P.P. Romaniuk. Warszawa, 2003. S. 217.

Януша Радзівіла (жанаты з яго сястрой Кацярынай) [7], які фармальна падтрымаў пачынанні караля, але фактычна з'яўляўся праціўнікам выправы супраць туркаў [8].

Пацыфістычныя настроі традыцыйна дамінавалі сярод шляхты, і гэта знайшло адбітак ва ўспрыманні каралеўскай волі з энтузіязмам захоўваць на перспектыву мір са шведамі, што яскрава ілюструе выраз: «Гэта доўг добрых Айчыны сыноў у першую чаргу зычыць мір сваёй Айчыне». Праўда, існавалі і пэўныя межы шляхецкага пацыфізму, бо менскія абывацелі адкрыта пажадалі, «каб умовы міру былі трактаваныя такім чынам, каб мы аднак не страцілі Інфлянцкай зямлі».

Сойм 1646 г. стаўся часам, калі ізноў актуальнымі сталі супярэчнасці паміж дзвюма часткамі федэратыўнай Рэчы Паспалітай. Падставай для канфлікту была перадача маскоўскаму цару Трубецка, з чым літвіны пагадзіцца не маглі. Менская шляхта ўбачыла ў факце страты тэрыторый недахоп у арганізацыі камісіі па размежаванні з Масквой: прычына палягала ў прызначэнні камісараў уласнаручна каралём, адсюль патрабаванне: «Іх міласцям панам паслам належыць дамаўляцца, каб прызначаныя камісары заўсёды не solo толькі Яго Каралеўскай Міласці autoritate armati, але і consensu fortius regni ordinum». Паводле інструкцыі камісіі павінны «выконваць свае функцыі з ведама ўсёй Рэчы Паспалітай ці прынамсі ваяводы тамтэйшага». Узгадванне ваяводы ў якасці куратара дзейнасці камісараў было невыпадковым, паколькі прысутны на сойміку Ю. К. Глябовіч, напэўна, пачуваў сваю адказнасць за страту Трубецка, які размяшчаўся на тэрыторыі Смаленскага ваяводства. Без сумнення, смаленскія сенатары былі інспіратарамі асуджэння дзейнасці камісіі (commisia illegitima), якая сваёй дзейнасцю «адчыніла браму да Айчыны вераломнаму суседу, аддала вялікія воласці Трубецка маскалям, адабрала прыватныя добры нашых братоў». Страта Трубецка разглядалася ў Менску, і не толькі тут, як цяжкая абраза ўсяго Вялікага княства Літоўскага. Шляхта палічыла самым жаласным тое, што «як аддаць пастанавілі беспраўна, так і адбіралі гвалтам». У выніку паслам наказвалася «не прыступаць не толькі да прапаноў соймавай канклюзіі, але і нарадаў», пакуль не будзе задаволенае ВКЛ у цэлым і асобна «пакрыўджаныя браты». Тут трэба прыгадаць яшчэ адну цікавую акалічнасць. Ніхто асабіста не быў так зацікаўленым у вырашэнні трубецкага пытання, як пасол менскай шляхты К. Валадкевіч, жонка якога Эльжбета Сакалінская, маці Юрыя Віганта, князя Трубецкага, таксама страціла маёмасць [9].

---

[7] Czapliński W. Hlebowicz Jerzy Karol // Polski słownik biograficzny. T. IX. Wrocław etc. 1960–1961. S. 543.

[8] Wisner H. Litwa i plany wojny tureckiej Władysława IV. Rok 1646 // Kwartalnik Historyczny. R. LXXXIV. 1978. Nr. 2. S. 265.

[9] Volumina Legum. Przedruk źbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydanego. Petersburg. T. IV, 1859. S. 44.

У сувязі з размежаваннем з Масквой паслы павінны былі таксама рэкамендаваць камісарам унесці прапанову аб магчымасці вяртання «збеглых падданых з Рускіх краёў», а калі б такая ўмова не знайшла падтрымкі, то належала ўвогуле скасаваць пункт, «які дазваляе, каб сяляне як з нашага, так і маскоўскага боку заставаліся там, куды яны зайдуць, паколькі калі гэтага не забаронім, то Рускія краі прыйдуць да вялікага знішчэння».

Да гэтых пунктаў непасрэдна трэба далучыць патрабаванні, звязаныя з арганізацыяй абароны краіны ад патэнцыйнага агрэсара, пад якім шляхта слушна разумела маскоўскую дзяржаву. Абывацелі былі перакананыя ў тым, што гарантамі бяспекі для ВКЛ з'яўляліся, у першую чаргу, дзве важнейшыя цвердзі — Смаленск і Дынабург. Рэстаўрацыя Смаленскага замка была праблемай, якую не вырашылі і да часу канчатковай страты яго ў 1654 г., але гэта не значыць, што праблемы не заўважалі. Цікава, што на менскім сойміку быў прапанаваны адзін з магчымых шляхоў кампенсацыі княству за страту Трубецка. Паслам наказвалася «сур'ёзна дамаўляцца, каб Іх міласці каронныя паны пэўную суму ў якасці замены за Трубецк, калі іншае не стане рэальным, вылучылі на рэстаўрацыю муроў, як і на выплаты пяхоце, з якой сумы ў будучым направа муроў смаленскіх і плата пяхоце без цяжару для Рэчы Паспалітай і Вялікага Княства Літоўскага магла быць». Што датычыцца Дынабурга, то з ім прапанавалася паступіць сапраўды арыгінальна: «Іх міласці паны паслы маюць абмеркаваць са станамі Рэчы Паспалітай, каб [залога] была выведзена, а ў выпадку патрэбы яго [замак] належала рэстаўраваць з прыбыткаў, якія ідуць на вайсковы апарат».

Традыцыйнымі для інструкцый з'яўляюцца і разнастайныя парады па лепшай арганізацыі функцыянавання дзяржаўных установ. У першую чаргу гэта датычылася сойма. У 1646 г. менская шляхта прапанавала для спынення нарастання соймавых спраў абіраць дэпутатаў для разгляду скарбовых спраў па ўзору Радамскага трыбунала. Не выклікала задаволенасці і дзейнасць такой важнай для шляхты і ўсёй дзяржавы ўстановы, як канцылярыя ВКЛ. Яе праца выглядала, з пункту гледжання абывацеляў, неахайна арганізаванай: паколькі частымі былі выпадкі выдачы некалькіх прывілеяў на адну і тую ж маёмасць ці яе часткі, з-за чаго заслужаныя асобы «замест выслугі да далейшага прыходзяць занядбання». У сувязі з гэтым караля прасілі «не падпісваць прывілеяў, а ў канцылярыі, каб іх не запячатвалі, ведаючы аб першым атрымальніку». Спрабавалі менскія абывацелі абараніць аўтарытэт іншай важнейшай установы — Галоўнага трыбунала, патрабуючы ад паслоў рашучых дзеянняў супраць тых, хто, карыстаючыся рознымі абаронцамі ў абыход галоўнага апеляцыйнага суда, атрымліваў мандаты ў задвор-

ным і соймавым судах. Па патрабаванні шляхты анігіляцыі падлягалі і рэлаксацыі ад Трыбунала, выдадзеныя з каралеўскай канцылярыі.

Адной з самых папулярных была ў інструкцыях урадніцкая тэма. Не абышлі яе і менскія абываці, якія вылучылі пад гэта два пункты. У адным з іх паслам даручалася абмеркаваць магчымасць вызначэння часу, на працягу якога панам-абывацелям належыць абіраць земскіх урадніказў. У іншым месцы ўдзельнікі сойміка нагадалі: «На шчаслівай элекцыі Яго Каралеўскай Міласці ўстаноўлена, каб усе земскія ўрады ВКЛ і Кароны былі ўраўнаныя і ўжо з ласкі Яго Каралеўскай Міласці прывілеі ва ўсіх ваяводствах і паветах на некаторыя новыя ўрады, якіх у Вялікім Княстве Літоўскім не было, добра заслужаныя і маючыя маёмасць [асобы] паатрымлівалі, а месцаў сваіх паводле Кароннай ардынацыі яшчэ не займаюць». Таму паслам даручалі, «каб паводле парадку Кароннага ўраднікі мелі сваё месца, вызначанае канстытуцыяй на час разгляду публічных спраў».

Асобны блок пытанняў менскай інструкцыі прысвечаны гаспадарчым праблемам. Менскіх абывацеляў асабліва турбавала пытанне з забеспячэннем манетай. Дарэчы, гэта пытанне ставіцца і ў ранейшых інструкцыях менскай шляхты. Так, калі ў 1641 г. адзначалася поўная адсутнасць манеты: «Яе проста не маем», і паслоў абавязвалі пралабіраваць арганізацыю вытворчасці ўласнай манеты [10], то ў 1646 г. абывацелі ўжо проста патрабавалі, каб «добрая манета замест кепскай прыйшла». Асобным пунктам шляхта спрабавала адрэгуляваць гандаль маскоўскіх купцоў у ВКЛ, якім патрабавалі вызначыць для перавозу тавараў толькі «звыклыя гасцінцы». Не толькі маскоўскія, але і ўсе купцы ўвогуле выклікалі незадаволенасць абывацеляў як галоўныя арганізатары дарагавізны. Адсочвала шляхта і парадак папаўнення дзяржаўнага скарбу ВКЛ. Так, у інструкцыі была звернута ўвага на той факт, што вызначаныя два гады, за час якіх на карысць манарха збіраліся падаткі ад так званага новага мыта, скончыліся, таму паслам загадвалася пацікавіцца, дзе знаходзяцца грошы, сабраныя за гэты час.

Вельмі папулярнай у інструкцыях на соймы была жыдоўская тэма. Не абыйшлі гэта пытанне менскія абывацелі і ў 1646 г. Цікава, што тон гэтай інструкцыі выразна дысаніраваў з адзнакай жыдоў у наказе паслам, дадзеным у 1641 г. [11] Праз пяць гадоў становішча малявалася наступным чынам: «Праз арэндаванне чопавага жыдамі вялікія шкоды

---

[10] AGAD, AR II, suplement № 511. S. 2.

[11] Галубовіч В. Яўрэі ў пасольскіх інструкцыях шляхты Вялікага княства Літоўскага за час праўлення Уладзіслава IV Вазы // Этносоциальные и конфессиональные процессы в современном обществе: материалы междунар. науч. конф., 8–9 декабря 2005 г., Гродно. Гродно, 2006. С. 78.

дзеюцца шляхецкім добрам». На думку абываценяў, станавыя інтарэсы найлепей пільнаваць маглі толькі свае, г. зн., самі шляхцічы, якіх і належала прызначаць на месца зборшчыкаў падаткаў. Станавая салідарнасць была накіравана на падтрымку нізоў шляхецкай грамады. Пры аказіі паслам таксама наказвалася ўзняць пытанне пра нязначны памер такога спецыфічнага падатку, якім была жыдоўская пагалоўшчына.

Да петыцыяў персанальнага характару, што былі зафіксаваныя ў інструкцыі, належыць аднесці просьбу аб адпаведным «гонару» забеспячэнні гетмана і полацкага ваяводы Януша Кішкі, а таксама прапанову пацвярджэння ў соймавай канстытуцыі заключанага пагаднення паміж мечнікам менскім Аляксандрам Юзафовічам і каралеўскім сакратаром Рыгорам Здановічам.

Нарэшце спынімся на такім важным пытанні, як практычная рэалізацыя пунктаў пасольскага наказа. Тут варта адзначыць, што для пасольскай рэпрэзентацыі ВКЛ галоўнай задачай на форуме стала кампенсацыя за страту Трубецка. Вакол гэтага разгарнуліся асноўныя баталіі, што адбілася і на выніках сойма: парламентарыі вымушаныя былі самі канстатаваць немагчымасць вырашэння ўсіх спраў і іх перанос на надзвычайны сойм 1647 г. [12] Разам з тым па некаторых пунктах менскія абываценi засталіся задаволеныя. З ліку спраў, якія закранаaліся ў інструкцыі і знайшлі адлюстраванне ў канстытуцыях, трэба адзначыць трубецкае пытанне, якое было цалкам закрыта на сойме 1646 г. (канстытуцыя «Інкарпарацыя Лоева і Любеча ў ВКЛ»), канчатковае вырашэнне праблемы з вайсковымі авантурамі караля, якія не мелі працягу (канстытуцыя «Аб вярбоўцы новага войска і яго роспуску ў Кароне і ў ВКЛ»), выплата жалавання войску (канстытуцыя «Выплата войску ўскраіннаму»), гарантыя выплаты пяхоце Дынабургскага замка, для чаго склікалася адмысловая камісія (канстытуцыя «Асэкурацыя выплат пяхоце Дынабургскай»), вызначэнне забеспячэння для новай каралевы (канстытуцыя «Выправа каралевы Яе Міласці Людавікі Марыі»), мірныя перамовы з Швецыяй (канстытуцыя «Шведская камісія») [13]. Прынятая канстытуцыя адносна смаленскага пытання пераносіла ўсе справы на будучы сойм [14]. Калі ўлічыць, што сойм зацвердзіў 23 канстытуцыі, то дзейнасць паслоў трэба прызнаць эфектыўнай.

Падсумоўваючы, адзначым, што разгорнуты тэкст інструкцыі, падрыхтаваны да сойма 1646 г., сведчыў пра зацікаўленасць і абазнанасць

[12] Volumina Legum. Przedruk źbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydanego. Petersburg. T. IV, 1859. S. 46.

[13] Volumina Legum. Przedruk źbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydanego. Petersburg. T. IV, 1859. S. 43–47.

[14] Там жа. S. 47.

менскай шляхты ў палітычным жыцці краіны, разуменні складанасцяў і недахопаў, а таксама механізмаў іх пераадолення. На змест пастаноў менскага сойміка, несумненна, паўплывала прысутнасць сенатараў на чале са смаленскім ваяводам Ю. К. Глябовічам. На жаль, абставіны не дазволілі менскай рэпрэзентацыі рэалізаваць максімум пунктаў у выглядзе соймавых канстытуцый, але тым не менш пэўная частка прапаноў менскага сойміка трапіла ў збор законаў.

А. А. Лашкевіч

Аператыўна-следчая праца Мінскага губернскага жандарскага ўпраўлення ў пачатку XX ст.

Дадзены артыкул — працяг ранейшай публікацыі [1] і мае за мэту прасачыць дзейнасць вышэйзгаданай установы ў гэты час, асабліва ў перыяд Першай сусветнай вайны, асноўныя накірункі працы як у галіне палітычнага вышуку, так і ў барацьбе з эканамічнай злачыннасцю (карупцыйныя справы і г. д.).

Губернскія жандарскія ўпраўленні з'яўляліся асноўнымі структурнымі звеннямі ваенізаванай паліцыі. Яны падпарадкоўваліся дэпартаменту паліцыі Міністэрства ўнутраных спраў, а ў вайсковых адносінах — ваеннаму міністру. Перад жандарскімі ўпраўленнямі была вызначана пэўная мэта — папярэджанне дзеянняў, якія накіраваны супраць дзяржаўнага ладу Расійскай імперыі. У іх функцыі ўваходзілі: назіранне за выкананнем законаў на месцах, «дела общественного благоустройства», ахова бяспекі. Акрамя таго, яны вялі следства па палітычных справах.

У начальніка Мінскага губернскага жандарскага ўпраўлення меліся тры памочнікі. Першы, знаходзячыся ў Мінску, ведаў справамі, што мелі дачыненне да Мінскага, Барысаўскага і Ігуменскага паветаў. Другі — у Пінску, кіраваў жандарскім апаратам у Пінскім, Мазырскім і Рэчыцкім паветах. Трэці — у Бабруйску, ажыццяўляў кантроль за Бабруйскім, Слуцкім і Навагрудскім паветамі. Памочнікі ў падведамасных ім паветах выконвалі ўсе функцыі губернскага жандарскага ўпраўлення. У паветах і гарадах знаходзіўся дадатковы штат губернскага жандарскага ўпраўлення, што складаўся з унтэр-афіцэраў, вахмістраў, ротмістраў, якія непасрэдна падпарадкоўваліся адпаведнаму памочніку начальніка губернскага жандарскага ўпраўлення [2].

Крыніцамі для напісання гэтага артыкула, як і для ранейшага, з'явіліся справы фонда «Мінскае губернскае жандарскае ўпраўленне» Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (НГАБ). У асноўным гэта

перапіска паміж начальнікам управлення і ягонымі памочнікамі адпаведна ў Мінскім, Барысаўскім і Ігуменскім, Бабруйскім, Слуцкім і Навагрудскім, Пінскім, Мазырскім і Рэчыцкім паветах, а таксама паміж апошнімі і падначаленымі ім унтэр-афіцэрамі ў сваіх паветах. Яна датычыцца правядзення аператыўна-следчых мерапрыемстваў, складанню розных даведак і г. д.

Патрэбна адзначыць, што ў дакументах, якія былі выкарыстаны для падрыхтоўкі дадзенай публікацыі, адсутнічаюць імёны і імёны па бацьку супрацоўнікаў управлення і іншых службоўцаў, маюцца толькі іх пасады, званні і прозвішчы. Частка вышэйзгаданых ініцыялаў знойдзена ў памятных кніжках па Мінскай губерні за 1900–1917 гг.

У галіне палітычнага вышуку ўпраўленню даводзілася весці барацьбу з рознымі падпольнымі арганізацыямі сацыялістычнага напрамку. У фондзе жандарскага ўпраўлення захаваліся, напрыклад, тры справы, якія прысвечаны расследаванню дзейнасці «Бунда» (габрэйскай сацыял-дэмакратычнай арганізацыі) альбо назіранню за яе членамі. Так, у жніўні 1903 г. справаю аб распаўсюджванні бундаўцамі нелегальнай літаратуры ў Мінску займаўся памочнік начальніка губернскага жандарскага ўпраўлення ў Мінскім, Барысаўскім і Ігуменскім паветах падпалкоўнік А. І. Хрыпаў. Ім былі атрыманы агентурныя звесткі аб тым, што шэраг жыхароў горада маюць сувязі з кіраўніцтвам мінскай арганізацыі «Бунда», атрымоўваюць з Гомеля нелегальную літаратуру і знаёмяць з ёю рабочых на спецыяльных сходках. На падставе гэтага мінская паліцыя зрабіла вобыскі, і дадзеная інфармацыя пацвердзілася. У выніку падпалкоўнікам А. І. Хрыпавым была распачата справа супраць Самуіла Іткіна, Шыфры Любінай і Беркі Рабіновіча па абвінавачванню іх у распаўсюджванні нелегальнай літаратуры і прыналежнасці «к преступному сообществу» («Бунду». — *А. Л.*) [10]. Інфармацыі пра далейшы ход гэтай справы ў архіўных фондах пакуль што не выяўлена.

У 1907–1908 гг. супрацоўнікі ўпраўлення зноў расследавалі дзейнасць мінскай арганізацыі «Бунда». 17 лютага 1907 г. службоўцы мінскай гарадской паліцыі правялі вобыск у памяшканні дома Пейсаха Рыпса па Койданаўскай (яна ж Новамаскоўская) вуліцы, якое здымалі краўчыхі Рася-Цыпа Капялёвіч і Сора Сукейнік. У гэтай кватэры паліцэйскія знайшлі значную колькасць нелегальнай літаратуры і перапіскі, якая мела дачыненне да функцыянавання мясцовага камітэта «Бунда», а таксама некалькі сакрэтных дакументаў са справаводства Мінскага губернскага жандарскага ўпраўлення. Таксама паліцыяй быў затрыманы нясвіжскі мешчанін Абрам-Меер Гольдберт. У сувязі з гэтым ад’ютант жандарскага ўпраўлення ротмістр В. І. Жукевіч-Стоша 18 лютага т. г. пастанавіў правесці следства па гэтаму пытанню [13, арк. 7–11 адв.]. Потым справаю займаўся падпалкоўнік Субоцін [13, арк. 61].

У час Першай сусветнай вайны «Бунд», прынамсі частка яго, займаў прагерманскую пазіцыю. Таму жандарскае ўпраўленне па хадайніцтву вайсковай контрразведкі вяло назіранне за жыхарамі Мінска, якія належалі да гэтай арганізацыі. У архіўных фондах маецца некалькі кароткіх зводаў аб выніках назірання за бундаўцамі ў лістападзе 1916 – лютым 1917 г. Яно выявіла двух мінскіх мяшчан: Эстэр-Энту Гурэвіч, 53-х гадоў, і 26-гадовага наборшчыка Абрама-Іцку Калманава. Апошняга высачылі падчас назірання за Эстэр Гурэвіч [5].

Упраўленнем распрацоўваліся і іншыя сацыялістычныя арганізацыі. 13 красавіка 1906 г. памочнікам начальніка ў Бабруйскім, Слуцкім і Навагрудскім паветах падпалкоўнікам І. Ю. Гюнтэрам былі прыцягнуты ў якасці абвінавачваемых па справе аб распаўсюджванні нелегальнай літаратуры алькеніцкі мешчанін Трокскага павета Віленскай губерні Рубін Казёл, а таксама салдаты чыгуначнай брыгады Іван Гамулін і Міхаіл Чэшка (Чэшкаў), затрыманыя супрацоўнікамі паліцыі і жандарскага пункта на кватэры Р. Казла, у мястэчку Баранавічы, 30 студзеня таго ж году. Следства было скончана 23 снежня 1906 г. [11]. Улічваючы, што гэта не першы выпадак вядзення рэвалюцыйнай прапаганды сярод вайскоўцаў Баранавіцкай чыгуначнай брыгады (узгадайма стварэнне латышскага сацыял-дэмакратычнага кружка [1]), трэба прызнаць, што дадзеная брыгада стала для супрацоўнікаў жандарскага ўпраўлення своеасаблівай «гарачай кропкай».

Справа, прысвечаная дзейнасці мясцовай арганізацыі партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў, пачалася арыштам 20 сакавіка 1908 г. супрацоўнікамі мінскай гарадской паліцыі чалавека, які назваў сябе Генадзем Міхайлоўскім. Падчас вобыску на кватэры апошняга знайшлі нелегальную эсэраўскую літаратуру і дзве пячаткі з надпісамі «Тэрарыстычная дружына партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў» і «Мінскі камітэт Паўночна-Заходняй арганізацыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў» [14, арк. 3–4 адв.]. Пазней затрымалі яшчэ шэраг асоб. Гэтая справа разбіралася Віленскаю судоваю палатаю ў кастрычніку 1909 г. Адпаведна яе прысуду Генадзь Міхайлоўскі, ён жа сын калежскага рэгістратара Сяргей Марозаў-Германаў, і Мікалай Сакалоў, сын калежскага асэсара, атрымалі па чатыры гады катаргі кожны. Іншых жа абвінавачваемых: Ксенію Ілляшэвіч, дачку асабістага двараніна, Кацярыну Ісаеву, дачку тытулярнага саветніка, Шыфру-Цыпу Міленькую, івянецкую мяшчанку, жыхарку Мінска, суд апраўдаў [14, арк. 324–326].

У кампетэнцыю Мінскага губернскага жандарскага ўпраўлення ўваходзіла і адсочванне сацыяльнага пратэсту з боку народных мас краю і барацьба з канкрэтнымі праявамі. 28 ліпеня 1908 г. памочнікам начальніка ўпраўлення ў Мінскім, Барысаўскім і Ігуменскім паветах ротмістрам П. А. Зякіным была распачата справа наконт правядзення

5 чэрвеня таго ж году (у іншых дакументах — 6-га ці 8-га) сялянамі вёскі Блонь Пухавіцкай воласці Ігуменскага павета сходу са складаннем на ім наказаў па зямельнаму пытанню і накіраваннем свайго прадстаўніка ў С.-Пецярбург [12, арк. 5–5 адв., 8]. Следства вызначыла, што на гэтым сходзе ўзнімаліся патрабаванні аб «зямлі і волі», ліквідацыі дзяржаўнай паліцыі і стварэнні сваёй, падпарадкаванай мясцоваму сялянскаму самакіраванню, адмены становішча ўзмоцненай аховы, адстаўкі ўрада і г. д. Начальнік упраўлення палкоўнік П. П. Усясвяцкі прапанаваў мінскаму губернатару выслаць галоўнага арганізатара сходу селяніна Мікалая Цэхановіча ў Архангельскую губерню тэрмінам на чатыры гады пад галосны паліцэйскі нагляд [12, арк. 31].

З пачаткам Першай сусветнай вайны кола абавязкаў Мінскага губернскага жандарскага ўпраўлення значна пашырылася. У прыватнасці, мінскі губернатар 28 красавіка 1915 г. па патрабаванні вайсковых улад усклаў на жандарскую службу абавязак прымаць меры па збіранню згубленай і кінутай вайскоўцамі зброі, якую мясцовае насельніцтва прыхоўвала ў сябе ў патаемных сховішчах [3, арк. 542–542 адв.].

Упраўленне разам з іншымі паліцэйскімі ўстановамі павінна было прыняць меры па спыненню дзейнасці злачынных арганізацый, створаных з дапамогаю германскіх спецслужбаў. Гэтыя арганізацыі выкарыстоўвалі хворых на венерычныя хваробы прастытутак, каб інфіцыраваць вайскоўцаў расійскай арміі, асабліва афіцэраў, аб чым даводзілася мясцовым уладам у адпаведнай дырэктыве начальніка штаба Вярхоўнага галоўнакамандуючага ад 1 чэрвеня 1915 г. [3, арк. 350–350 адв.].

Цыркулярам дэпартамента паліцыі Міністэрства ўнутраных спраў імперыі ад 1 верасня 1915 г. корпусу жандараў разам з іншымі структурамі паліцыі было загадана займацца адсочваннем з'яўлення чутак аб маючым адбыцца спыненні выплаты па ўкладах у дзяржаўныя ашчадныя касы з наступнай перадачай грашовых сродкаў на вайсковыя патрэбы і правядзеннем расследавання па кожным факце ўзнікнення падобных чутак [3, арк. 558].

У сувязі з тым, што агентура германскай і аўстра-венгерскай разведак з дапамогаю крымінальнікаў і асоб, якімі рухала прага нажывы, стала праводзіць у насельніцтва скупку срэбных і медных манет за падробленыя папяровыя грошы, камандуючы Заходнім фронтам генерал Эверт забараніў скупку і захоўванне такой манеты звыш пэўных аб'ёмаў. Кантроль за выкананнем гэтага загаду ўскладаўся і на губернскае жандарскае ўпраўленне [3, арк. 695–696].

Аднак адным з асноўных накірункаў працы ўпраўлення ў ваенны час з'яўлялася расследаванне спраў па абвінавачванню розных цывільных асоб у шпіянажы на карысць Германіі і яе саюзнікаў. Адной з падобных і

была справа жыхара Пінска, кажан-гарадзецкага мешчаніна Лейзэра Розэнберга, прыказчыка германскай фірмы, якая займалася нарыхтоўкаю і вывазам лесаматэрыялаў. Падставаю для ўзнікнення цікавасці да Л. Розэнберга з боку жандарскага ўпраўлення і вайсковай контрразведкі было тое, што апошні вёў перапіску са сваімі нямецкімі працадаўцамі праз пасрэднікаў і пасля пачатку вайсковых дзеянняў. 18 лістапада 1914 г. Лейзэр Розэнберг быў арыштаваны ў Пінску, а 19 лістапада памочнік начальніка Мінскага губернскага жандарскага ўпраўлення ў Пінскім, Мазырскім і Рэчыцкім паветах ротмістр М. М. Архангельскі распачаў следчую справу па падазрэнню Розэнберга ва ўдзеле ў разведвальнай арганізацыі, створанай пад прыкрыццём структур германскай лесанарыхтоўчай фірмы [4, арк. 9–13].

Адпаведна паказанняў В. Ф. Квасняка, жандарскага ўнтэр-афіцэра чыгуначнай станцыі Ахотнікава Паўднёва-Заходняй чыгункі ў Валынскай губерні, Лейзэр Розэнберг, які ў лістападзе 1914 г. знаходзіўся ў гэтых мясцінах, спрабаваў атрымаць у салдат, што неслі ахоўную службу на станцыі, інфармацыю вайсковага характару. У той жа час ён дзейнічаў як нарыхтоўшчык лесу і быццам бы набыты ім лесаматэрыял пры аглядзе аказаўся гнілым [4, арк. 137–138].

У аператыўна-следчых матэрыялах справы адсутнічае інфармацыя аб яе канчатковым выніку, але маюцца звесткі аб тым, што ў красавіку 1915 г. ёю пачаў займацца ваенны следчы 3-га ўчастка Мінскай вайсковай акругі на тэатры ваенных дзеянняў падпалкоўнік Разыграеў [4, арк. 88]. Апошняе дае падставы меркаваць, што дадзеная справа рыхтавалася для перадачы альбо ў суд, альбо павінна была быць вырашана ў адміністрацыйным парадку шляхам адпаведнага загаду вышэйстаячых вайсковых улад. Звычайна такі загад азначаў высылку ў аддаленыя мясцовасці Расійскай імперыі на час вайны альбо забарону пражываць у прыфрантавой паласе і на тэрыторыі, што аб’яўлена на ваенным становішчы. Падобная практыка ўжывалася ў адносінах да тых асоб, супраць якіх мелася недастаткова доказаў альбо такія адсутнічалі зусім. Тым не менш гэтыя людзі лічыліся патэнцыйна небяспечнымі, магчымымі агентамі спецслужбаў Германіі і яе саюзнікаў.

У канцы 1915 г. памочнік начальніка жандарскага ўпраўлення ў Бабруйскім, Слуцкім і Навагрудскім паветах ротмістр З. С. Паноў расследаваў справу ўладальніка вандроўнага цырка шляхціча Ломжынскай губерні Царства Польскага Антона Выгляндоўскага, музычнага клоуна рыжскага мешчаніна Рыхарда Шульца і іншых служачых гэтага цырка, якія падазраваліся ў шпіянажы на карысць Германіі. Падставаю для ўзбуджэння паслужылі агентурныя дадзеныя вайсковай контрразведкі аб тым, што маршрут гастроляў супадаў з месцамі дыслакацыі штабоў буйных злучэнняў дзеючай арміі альбо ўстаноў службы тылавога

забеспячэння войска. У сувязі з гэтым Антон Выгляндоўскі і Рыхард Шульц 12 кастрычніка 1915 г. былі ўзяты пад варту. Аднак следству не ўдалося атрымаць пэўных доказаў таго, што гэтыя асобы збіралі інфармацыю, якая магла б зацікавіць разведку праціўніка. Таму па прапанове Мінскага губернскага жандарскага ўпраўлення галоўны начальнік Мінскай вайсковай акругі абмежаваўся тым, што забараніў А. Выгляндоўскаму і Р. Шульцу пражываць на тэрыторыі акругі ў ваенны час [8, арк. 74, 78, 81–83]. На наш погляд, тут адыграла сваю ролю этнічная прыналежнасць Антона Выгляндоўскага (паляк) і Рыхарда Шульца (астзейскі немец альбо анямечаны латыш). Паколькі сярод гэтых народаў Расійскай імперыі былі распаўсюджаныя германафільскія настроі, то ўлады лічылі іх прадстаўнікоў патэнцыйнымі прыхільнікамі Германіі і Аўстра-Венгрыі.

Іншым разам сам факт сваяцтва і дзелавыя зносіны з грамадзянамі Германіі яшчэ ў даваенны час маглі быць падставаю для забароны пражывання ў прыфрантавой паласе, нават калі падазрэнні ў шпіянажы не пацвердзіліся. Так здарылася з ігуменскім купцом 2-й гільдыі Самуілам Фрыдлендэрам, справаю якога ў лютым-красавіку 1916 г. займаўся памочнік начальніка ўпраўлення ў Мінскім, Барысаўскім і Ігуменскім паветах палкоўнік А. І. Солтан. Апошні не знайшоў доказаў яго дзейнасці на карысць варожых дзяржаў. Але тое, што ён быў жанаты на грамадзянцы Германіі, прадстаўляў на тэрыторыі Расійскай імперыі інтарэсы гандлёвага дома «С. П. Берловіч» (Эйдкунен, Усходняя Прусія) і г. д., дазволіла жандарскаму ўпраўленню хадайнічаць перад уладамі наконт забароны пражывання С. Фрыдлендэра ў зоне ваенных дзеянняў [8, арк. 209–210 адв.].

Падобная мера ўжывалася і ў тых выпадках, калі не было знойдзена цвёрдых доказаў удзелу западозранай асобы ў шпіянажы, але яна знаходзілася пэўны час на акупаванай германа-аўстрыйскімі войскамі тэрыторыі. Гэта было выкарыстана ў адносінах да ўраджэнкі Чэнстахова Петракаўскай губерні Царства Польскага Настассі Нейфельд, якая на момант яе затрымання вайсковымі ўладамі ў мястэчку Ізяслаў Мінскага павета 25 лютага 1916 г. працавала лекарам у тылавой арганізацыі «Паўночная дапамога». Памочнік начальніка ўпраўлення ў Мінскім, Барысаўскім і Ігуменскім паветах палкоўнік А. І. Солтан палічыў падазроным тую акалічнасць, што Н. Нейфельд пакінула пасаду земскага лекара ў расійскай глыбінцы ў чэрвені 1915 г. і накіравалася ў Варшаву быццам бы ў мэтах пошуку новага месца працы ў той час, калі расійскае войска пакідала губерні Царства Польскага. У Варшаве яна працавала ў створаным мясцоваю грамадскасцю Абывацельскім камітэце, пакуль апошні не зліквідавалі германскія акупацыйныя ўлады. Пасля шэрагу пераездаў Н. Нейфельд апынулася ў Аўстра-Венгрыі,

адкуль без асаблівых праблем вярнулася праз румынскую тэрыторыю ў Расію. Адпаведна дадзеных вайсковай контрразведкі, яна мела ў Ясах (Румынія) кантакт з прадстаўнікамі аўстра-венгерскай спецслужбы. Контрразведчыкаў і супрацоўнікаў жандарскага ўпраўлення насцярожвала імкненне Настассі Нейфельд увайсці ў блізкія адносіны з вайскоўцамі–франтавікамі, яе ўладкаванне на працу ў вышэйзгаданай арганізацыі «Паўночная дапамога», якая абслугоўвала бліжэйшы тыл. Улічваючы ўсе гэтыя абставіны, начальнік Мінскага губернскага жандарскага ўпраўлення палкоўнік М. Ф. Бабчынскі 25 сакавіка 1916 г. хадайнічаў перад мінскім губернатарам аб яе высылцы ў аддаленыя тылавыя мясцовасці Расійскай імперыі на час ваенных дзеянняў [8, арк. 420, 432–434].

Наогул трэба адзначыць, што супрацоўнікі Мінскага губернскага жандарскага ўпраўлення разам са сваімі калегамі з вайсковай контрразведкі арганізавалі маштабную сістэму праверкі падазроных асоб, што аказваліся на тэрыторыі бліжэйшага тылу Заходняга фронту, які перасякаў у тым ліку і Мінскую губерню. У поле іх зроку трапілі асобы, якія не мелі пры сабе дакументаў, без сталага месцажыхарства і заняткаў, вайскоўцы-дэзерціры альбо тыя, што па тых ці іншых прычынах адсталі ад сваіх часцей. Падазрэнні выклікалі і тыя, хто імкнуўся ўсялякімі спосабамі пасяліцца ў прыфрантавой паласе або завесці блізкія знаёмствы з вайскоўцамі–франтавікамі. Звычайна такіх людзей затрымлівала ваенная контрразведка, а потым далейшае расследаванне наконт магчымай прыналежнасці падазронага да германскай ці аўстра-венгерскай разведвальных сетак праводзіў памочнік начальніка ўпраўлення ў адпаведным павеце Мінскай губерні. З мэтаю ліквідацыі патэнцыйнай магчымасці стварэння агентуры варожых дзяржаў у паласе ваенных дзеянняў, як ужо вышэй згадвалася, у большасці тых выпадкаў, калі ў ходзе следства абвінавачванні ў занятках шпіянажам не пацвярджаліся, асобы, якія праходзілі па такіх справах, звычайна высылаліся адміністрацыйным парадкам у аддаленыя тылавыя мясцовасці Расійскай імперыі. Сярод спраў, якія расследаваліся ўпраўленнем у ваенны час, былі і справы, звязаныя з абразай цара, а ў некаторых выпадках і ўсяго сямейства Мікалая ІІ. Падазроныя ў гэтых дзеяннях належалі да розных катэгорый мясцовага насельніцтва: сяляне, дробная шляхта, мяшчане. Пашырэнне гэтай з’явы ў перыяд вайны можна патлумачыць тымі матэрыяльнымі і псіхалагічнымі цяжкасцямі, што абрынуліся на народы Беларусі, як і іншых рэгіёнаў Расійскай імперыі: недахоп рабочых рук на вёсцы ў выніку прызыву на вайсковую службу значнай часткі працаздольнага мужчынскага насельніцтва з адначасовым пашырэннем рознага роду казённых павіннасцяў, цяжар апошніх клаўся на цывільнае насельніцтва; інфляцыя і звязаны з гэтым

рэзкі рост коштаў на асноўныя прадукты харчавання і прадметы першай неабходнасці; страты родных і блізкіх, што загінулі ці былі пакалечаныя на вайне, альбо чаканне падобнага; туманныя перспектывы заканчэння ваенных дзеянняў і заключэння міру і г. д. Падобныя з'явы усё болей разгойдвалі аўтарытэт манарха нават сярод тых сацыяльных слаёў, якія раней лічыліся традыцыйна манархічнымі, напрыклад, сялянства.

На наш погляд, тая ўвага, якую супрацоўнікі губернскага жандарскага ўпраўлення надавалі падобным справам, звязана з тым, што ў дадзеных выпадках закраналіся гонар і годнасць першай асобы ў дзяржаве. Расійская імперыя мела характар ідэакратычнай дзяржавы, у якой яе кіраўнік лічыўся сакральнай фігурай, і ўжо самім фактам свайго існавання павінен быў забяспечваць захаванне стабільнасці існуючага ладу. Таму расхістванне аўтарытэта імператара нават на паўсядзённа-бытавым узроўні, не кажучы аб мэтанакіраваных палітычных дзеяннях, лічылася ўжо прыступкаю да пачатку ланцуговай рэакцыі дэстабілізацыі і дэструкцыі тагачаснага грамадска-палітычнага рэжыму.

У кампетэнцыю жандарскага ўпраўлення ўваходзіла і расследаванне спраў карупцыйнага характару, у прыватнасці, аб злоўжываннях чыноў вайсковага інтэнданцкага ведамства, якія з мэтаю атрымання прыбытку незаконным шляхам уваходзілі ў хаўрусы з рознага кшталту дзялкамі. У лютым–сакавіку 1915 г. памочнік начальніка ўпраўлення ў Бабруйскім, Слуцкім і Навагрудскім паветах правяраў абставіны продажу ўладальнікам сухарасушыльні ва ўрочышчы Лігі, паблізу мястэчка Баранавічы, Гэндэлю Файну і Лейбе Іасялевічу сухароў з Баранавіцкай харчовай інтэнданцкай установы. Гэтыя сухары былі атрыманы ад сялян Навагрудскага павета і нібыта былі забракаваныя, як непрыдатныя для ўжывання. Па парадзе службоўцаў установы возчыкі, якія прыехалі забіраць сухары, прадалі іх Г. Файну і Л. Іасялевічу. Як паказала расследаванне, на самой справе толькі меншую частку сухароў нельга было ўжываць. Астатнюю апрацавалі і прадалі той самай інтэнданцкай установе, зразумела, не без карысці для ўладальнікаў сухарасушыльні. У сувязі з гэтым начальнікам упраўлення было ўзнята пытанне аб узбуджэнні крымінальнай справы ў адпаведнасці з вайскова-судовым статутам [7].

Таксама распрацоўваліся справы аб злоўжываннях цывільных дзяржаўных службоўцаў і кіраўнікоў органаў мясцовага самакіравання. Так, у снежні 1915 г. спачатку вахмістр дадатковага штата Мінскага губернскага жандарскага ўпраўлення ў Барысаўскім павеце Жук, а потым непасрэдна памочнік начальніка ўпраўлення ў Мінскім, Барысаўскім і Ігуменскім паветах правяралі заявы мясцовых жыхароў наконт махінацый старасты Барысава Антона Паўлоўскага. Апошні выкарыстоўваў займаемую ім пасаду для вырашэння асабістых спраў,

а таксама для спрыяння камерцыйнай дзейнасці набліжаных да яго асоб. Яму ўдавалася пазбягаць кантролю з боку сходу гарадскіх упаўнаважаных шляхам подкупу, у прыватнасці дармавым пачастункам — казённым спіртам [9]. На жаль, пакуль што не выяўлена інфармацыі пра далейшы лёс А. Паўлоўскага. Таксама памочнікам начальніка ўпраўлення ў паветах і іх падначаленым даводзілася правяраць на прадмет сапраўднасці паведамленні аб спробах тым ці іншым спосабам ухіліцца ад вайсковай службы або садзеяння гэтаму з дапамогаю хабару.

Мінскаму губернскаму жандарскаму ўпраўленню даводзілася праводзіць аператыўна-следчыя мерапрыемствы і па запытах калег з іншых рэгіёнаў, у прыватнасці, па выяўленню агентаў разведслужбаў варожых краінаў альбо гандляроў-пастаўшчыкоў, якія прадавалі ваеннаму ведамству тавары па спекулятыўных коштах. Так, у пачатку 1915 г., адпаведна запыту начальніка Валынскага губернскага жандарскага ўпраўлення ад 4 студзеня 1915 г., памочнік начальніка Мінскага губернскага жандарскага ўпраўлення ў Мінскім, Барысаўскім і Ігуменскім паветах ротмістр З. С. Паноў займаўся вышукам Васіля Дзвярніцкага і Аляксея Ліцвіна, якія павінны былі мець падрады на пастаўку войску быдла, свіней і сала. З дапамогаю мінскай паліцыі ён устанавіў, што вышэйзгаданыя асобы пэўны час знаходзіліся ў губернскім горадзе і пражывалі ў гатэлі «Еўропа». Аднак, паколькі свой тавар яны набывалі ў вялікарускіх губернях, на Украіне і ў Сібіры, падрабязных звестак аб іх дзейнасці выяўлена не было [6, арк. 24–24 адв., 31].

Таму ж ротмістру З. С. Панову ў чэрвені 1915 г. давялося спрабаваць, адпаведна запыту жандарскай каманды Брэст-Літоўскай фартэцыі ад 20 чэрвеня таго ж году, знайсці аўтара тэлеграмы з Мінска ў Тэрэспаль. Яна была адпраўлена 12 мая 1915 г. з гатэля «Кракаўскі» па Койданаўскай вуліцы, ад імя нейкага Фогеля. Як ён адзначыў у сваім рапарце на імя начальніка ўпраўлення ад 28 чэрвеня 1915 г., аб ім (Панове) дапытваўся мешчанін мястэчка Срэднікава Ковенскай губерні Нохум-Айзік Фогель, які на момант адпраўкі тэлеграмы пражываў у дадзеным гатэлі, але апошні заявіў, што нічога аб гэтай тэлеграме не ведае. Акрамя таго, зверка почыркаў Фогеля і арыгінала тэлеграмы паказала іх несупадзенне. Іншыя асобы па прозвішчу Фогель, якія ў той час знаходзіліся ў Мінску, у гатэлі «Кракаўскі» не пражывалі [6, арк. 86–90 адв.].

Падсумоўваючы ўсё вышэйзгаданае, можна зрабіць выснову, што галоўным аб’ектам для Мінскага губернскага жандарскага ўпраўлення ў пачатку XX ст. былі нелегальныя арганізацыі сацыялістычнага накірунку (бундаўцы, сацыял-дэмакраты, эсэры), а таксама стыхійныя праявы сацыяльнага незадавальнення і пратэсту, у прыватнасці, з боку сялянства. У час жа Першай сусветнай вайны на першы план выйшла неабходнасць барацьбы з актыўнасцю разведвальных службаў варожых дзяржаў. Хоць,

зразумела, дзейнасць рэвалюцыйнага падполля ніколі не выпускалася з поля зроку супрацоўнікаў упраўлення, як і расследаванне эканамічных злачынстваў, паколькі апошнія аб’ектыўна садзейнічалі дэстабілізацыі існуючага тады грамадска-палітычнага ладу. Адным словам, дзейнасць Мінскага губернскага жандарскага ўпраўлення заўсёды працякала ў адпаведнасці з асаблівасцямі тагачаснай палітычнай сітуацыі.

Крыніцы і літаратура

1. Лашкевіч А. А. Мінскае губернскае жандарскае ўпраўленне ў канцы XIX – пачатку XX ст. // Архіварыус: зб. навук. паведамл. і арт. Вып. 5. Мн.: НГАБ, 2007. С. 115–121.
2. Минская губерния: государственные, религиозные и общественные учреждения (1793–1917) / Сост. Т. Е. Леонтьева. Мн.: БелНИИДАД, 2006. С. 64–65.
3. НГАБ. Ф. 1705. Воп.1. Спр. 20.
4. Там жа. Спр. 22.
5. Там жа. Спр. 23. Арк. 193–200.
6. Там жа. Спр. 32.
7. Там жа. Спр. 33. Арк. 10–11.
8. Там жа. Спр. 34.
9. Там жа. Спр. 36. Арк. 24–30 адв., 188–190 адв.
10. Там жа. Воп. 2. Спр. 4. Арк. 1, 32.
11. Там жа. Спр. 5. Арк. 9, 10, 23–24, 91.
12. Там жа. Спр. 6.
13. Там жа. Спр. 7.
14. Там жа. Спр. 8.

В. М. Папко

Крыніцы па гісторыі роду кн. Радзівілаў у архіве і бібліятэках Познані (Польшча)

У бібліятэках і Дзяржаўным архіве г. Познані сабрана не вельмі вялікая, аднак цікавая калекцыя дакументаў па гісторыі роду Радзівілаў. З гэтым горадам было звязана жыццё, дзейнасць і музычная творчасць кн. Антонія Генрыка (1775–1833) — заснавальніка берлінскай галіны роду Радзівілаў, да якой на працягу XIX ст. адышлі ўсе радзівілаўскія ардынацыі. Недалёка ад г. Астроў, на землях Вялікага княства Познаньскага, знаходзіўся вялікі маёнтак яго

бацькі кн. Міхала Гераніма (1744–1831), які стаў асновай будучай пшыгодзіцкай ардынацыі гэтай галіны роду. У 1815–1830 гг. кн. Антоній Генрык займаў пасаду намесніка прускага караля ў Вялікім княстве Познаньскім, якое было далучана да Прусіі па выніках Венскага кангрэса. Князь адыгрываў значную ролю ў свецкім і культурным жыцці горада, аднак рэальнага палітычнага ўплыву не меў. Сувязь Радзівілаў з гэтым рэгіёнам паспрыяла таму, што ў Познані захаваліся старадрукі і архіўныя дакументы, якія тычацца розных галін роду кн. Радзівілаў, у тым ліку і нясвіжскай.

Маёнтак Пшыгодзіцы ў Радзівілаў з'явіўся ў якасці пасагу Генрыкі Дароты Пшэбендоўскай, жонкі Яна Мікалая Радзівіла (1681–1729), у першай палове XVIII ст. З гэтага часу і да II сусветнай вайны ён належаў Радзівілам. З першай паловы XIX ст. значэнне маёнтка для роду ўзрасло, ён атрымаў статус ардынацыі (дакладныя акалічнасці справы невядомыя). Першым ардынатам лічыўся кн. Антоній Генрык, апошнім, чацвёртым — яго праўнук кн. Міхал па мянушцы Руды (1870–1955). У склад гэтых уладанняў уваходзіла 27 населеных пунктаў і прыватны горад Астроў, самы вялікі ў наваколлі.

Нягледзячы на тое, што назва маёнтка паходзіла ад в. Пшыгодзіцы, рэзідэнцыі княжацкай сям'і там не было. Спецыяльны будынак быў створаны па праекце прыдворнага прускага архітэктара Карла Фрыдрыха Шынкля (1781–1841) у месцы, якое ў гонар гаспадара назвалі Антанінам. Вакол гэтага дома, які прынята называць «паляўнічым», з цягам часу з'явіліся асобныя катэджы для старэйшых дзяцей, а таксама родавая ўсыпальніца. Антанін — месца летняга адпачынку Радзівілаў у XIX ст.

Дзяржаўны архіў у Познані (Archiwum Państwowy w Poznaniu). Дакументацыя аб гісторыі роду кн. Радзівілаў, якая захоўваецца ў архіве, мае сваю спецыфіку і адносіцца да некалькіх збораў. У зборы «Спадчыны асоб і сем'яў» у раздзеле «Радзівілы» захоўваецца 5 спраў. Дакументы, якія захоўваюцца ў справе № 1 гэтага збору, тычацца асобы Караля Радзівіла «Пане Каханку» (1734–1790) [1]. Справа № 2 з'яўляецца зборам лістоў кн. Радзівілаў да прадстаўнікоў сям'і Шцюрмэр за перыяд 1787–1789 гг. на нямецкай мове. Яны накіроўваліся ў Марыенбург [2]. Справа № 3 — «Ліст кн. Радзівіла з Берліна да невядомага адрасата ў Польшчы» [3].

Сярод калекцыі лістоў вылучаецца справа № 4 «Карэспандэнцыя Луізы з Гогенцолернаў, жонкі Антонія Радзівіла (маткі), і Элізы

---

[1] Archiwum Państwowy w Poznaniu (далей APP). Spuścizny osób i rodzin. Radziwiłłowie. Sygn. 1.

[2] APP. Spuścizny osób i rodzin. Radziwiłłowie. Sygn. 2.

[3] APP. Spuścizny osób i rodzin. Radziwiłłowie. Sygn. 3.

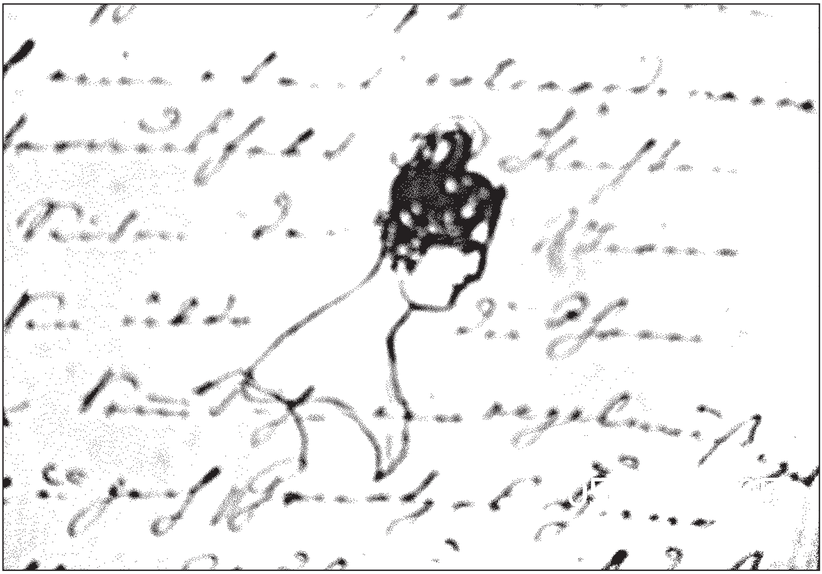

Іл. 1. Накід жаночага профілю ў лісце Элізы Радзівіл (паміж 1820–1832 гг.)

Радзівіл (дачкі) да Адэлі, графіні Сарторыс, і яе мужа, маёра…» (гл. іл. 1) [4]. Асноўная частка справы — лісты кн. Элізы з Рубергу, Антаніна з Познані за 1820–1832 гг. Сярод лістоў, напісаных на французскай і нямецкай мовах, знойдзены невядомы накід жаночага профілю, які ніколі не друкаваўся. Ён быў напісаны 29 лістапада 1830 г. Магчыма, гэта аўтапартрэт князёўны, якая была добрай малявальшчыцай, шмат яе малюнкаў друкавалася яшчэ ў XIX ст. Справа складаецца з 16 лістоў з пячаткамі Радзівілаў, з іх толькі адзін належыць кн. Луізе.

У справе № 5 захоўваецца «Ода да кн. А. Радзівіла». Гэты верш быў прачытаны аўтарам перад князем на спатканні ў Познаньскай гімназіі (1815 г.) [5].

Больш значнымі матэрыяламі валодае фонд «Маёнтак Пшыгодзіцы Радзівілаў» [6]. Яго асноўную частку складаюць гаспадарчыя дакументы, якія тычацца ўпраўлення, урэгулявання межаў паміж маёнткамі і г. д. Перыяд акрэслены такім чынам: 1683/1792–1938 гг. Гісторыя гэтага фонду даследавана кепска. Дакументы трапілі ў склад Ваяводскага

[4] APP. Spuścizny osób i rodzin. Radziwiłłowie. Sygn. 4.
[5] APP. Spuścizny osób i rodzin. Radziwiłłowie. Sygn. 5.
[6] APP. Zesp. 957. Majątek Przygodzice Radziwiłłów.

дзяржаўнага архіва ў 1945 г., апрацаваны ў 1955 г. На многіх дакументах захаваліся сігнатуры пшыгодзіцкай канцылярыі. Даследаванне гэтых сігнатур дазваляе сцвярджаць, што захавалася толькі малая частка дакументаў, што былі ў Пшыгодзіцах. Па меркаванні супрацоўнікаў Дзяржаўнага архіва ў Познані, прыблізна 10–15% ад таго, што было першапачаткова, дайшло да нашых дзён. Адсутнічаюць родавыя дакументы Радзівілаў. Аднак, магчыма, яны тут ніколі і не захоўваліся. Фонд маёнтка Пшыгодзіц складаецца з 256 архіўных адзінак, каля 60% з іх складаюць дакументы аб адносінах паміж адміністрацыяй і сялянамі ў першай палове XIX ст. Шмат дакументаў напісаны на нямецкай мове. Сустракаюцца планы будынкаў, аўтографы XI Алыцкага і II Пшыгодзіцкага ардыната кн. Багуслава (1805–1873).

Іл. 2. Парадны партрэт кн. Антонія Генрыка, намесніка прускага караля ў Вялікім княстве Познаньскім (паміж 1815 і 1830 гг.)

Курніцкая бібліятэка (Biblioteka Kórnicka). Афіцыйна знаходзіцца ў Курніку — невялікім гарадку каля Познані, аднак, каб карыстацца яе зборамі, няма неабходнасці выязджаць у Курнік. У цэнтры Познані, на галоўнай Ратушнай плошчы, знаходзіцца будынак філіяла бібліятэкі, куды з Курніка прывозяць заказаныя чытачамі кнігі і дакументы.

Сярод дакументаў гэтай бібліятэкі захоўваюцца ўспаміны кн. Эльжбеты Радзівіл, якія тычацца маёнткаў Чэканаў і Багатэла ў 1894–1926 гг. і падарожжа ў 1914 г. з Каралеўства ў Вялікапольшчу [7]. Асаблівую цікавасць для беларускіх гісторыкаў уяўляе збор рукапісных і друкава-

[7] Biblioteka Kórnicka. Dział rękopisów. 11 665. Wspomnienia o Radziwiłłach. 1. «Pamiętnik ks. Elżbiety Radziwiłłowej, siostry ks. Ferdynanda Radziwiłła». K. 18.

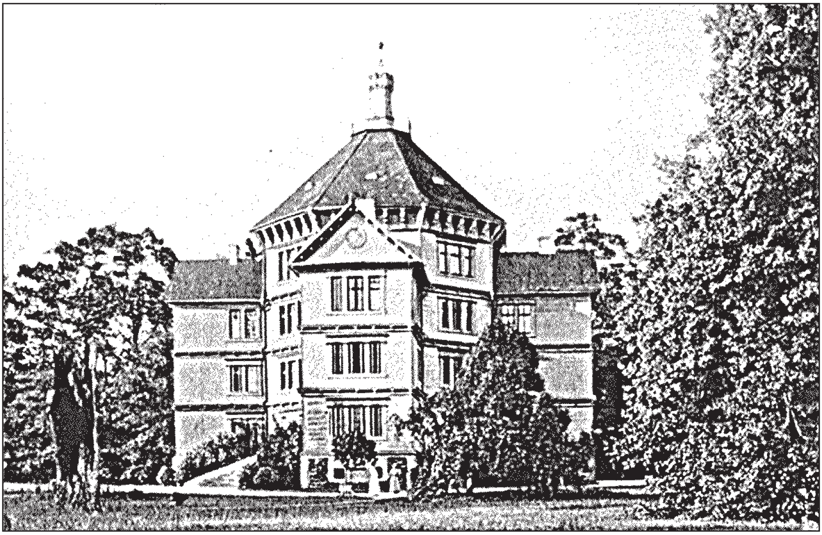

Іл. 3. Антанін – рэзідэнцыя Радзівілаў у Пшыгодзіцкай ардынацыі (першая палова XIX ст.)

ных судовых актаў 1791 г., якія адлюстроўваюць судовы працэс паміж віленскім кашталянам кн. Мацеем Радзівілам (1749–1800) і віленскім ваяводай кн. Міхалам Геранімам Радзівілам аб апецы над непаўналетнім Нясвіжскім і Алыцкім ардынатам кн. Дамінікам (1786–1813) [8]. Гэты збор паходзіць з дакументаў генерала графа Ігнацыя Мараўскага, жонка якога Тэафіля Радзівіл была роднай цёткай хлопчыка.

Вайсковых спраў ВКЛ тычыцца перапіска віленскага кашталяна кн. Міхала (XVII ст.) і гетмана польнага ВКЛ кн. Міхала (XVIII ст.) [9]. На польскай і лацінскай мовах былі напісаны дакументы павераных навагрудскага ваяводы Яна Мікалая Радзівіла, якія паходзяць з 1719–1730 гг. [10] У калекцыі рукапісаў захоўваюцца і альбомы фотаздымкаў

---

[8] Biblioteka Kórnicka. Dział rękopisów. 11 164. «Zbiór całego processu między JJ.OO. Xiążętami Radziwiłłami Maciejem kasztelanem wileńskim, a Józefem trockim y Michałem wileńskim wojewodami o opiekę nad małoletnim Xiem Dominikiem Radziwiłłem podkomorzycem WXLit. w Trybunale WXLit. odeszłym roku 1791. za laski JW. Roberta Brzostowskiego kaszt. połockiego w Grodnie».

[9] Biblioteka Kórnicka. Dział rękopisów. 1873. Akta różne dotyczące spraw wojska W.X.Lit. i fragment korespondencji Radziwiłłów: Michała kasztelana wileńskiego (XVII w.) i Michała hetmana polnego (XVIII w.)

[10] Biblioteka Kórnicka. Dział rękopisów. 11 165. Akta pełnomocników Jana Mikołaja Radziwiłła wojewody nowogródzkiego: Adama Michała Maluszyckiego i Dominika Fran-

Марыі з Залескіх Чартарыйскай, у якіх ёсць некалькі выяў прадстаўніц берлінскай галіны роду Радзівілаў: Эльжбеты і Алены Патоцкіх і інш. [11] Эльжбета і Алена былі дочкамі XIV нясвіжскага і XII клецкага ардыната кн. Антонія Вільгельма (1833–1904) і Марыі дэ Кастэлян (1840–1916).

Сустракаюцца таксама копіі дакументаў і старадрукаў XVI–XVIII стст., якія былі зроблены ў XIX ст. Прыкладам матэрыялаў такога кшталту можа служыць факсімільная копія твора Яна Каханоўскага, які меў дачыненне да Крыштафа Мікалая Радзівіла «Пяруна». Арыгінал быў надрукаваны ў 1583 г. [12] Адзін з дакументаў гэтай катэгорыі — копія ліста да Мікалая Радзівіла Чорнага [13].

Бібліятэка Рачынскіх (Biblioteka Raczyńskich). У аддзеле спецыяльных збораў захоўваецца невялікая калекцыя лістоў Радзівілаў. Каля 20 лістоў з гэтай калекцыі адносяцца да XVII–XIX стст. Самыя раннія з іх — ліст Крыштафа Радзівіла (?) да Паўла Прагульбіцкага (1620 г.), два лісты Крыштафа Альбрэхта Навіцкага да Багуслава Радзівіла (1662 г.) [14]. Ёсць сярод гэтых дакументаў і лісты прадстаўнікоў берлінскай галіны роду, у тым ліку XIII нясвіжскага ардыната кн. Вільгельма, яго сына, XIV Нясвіжскага ардыната кн. Антонія Вільгельма і інш. [15] Выклікае цікавасць таксама вялікі друкаваны партрэт кн. Антонія Генрыка, які, верагодна, быў створаны ў часы яго намесніцтва спецыяльна для афіцыйных патрэб [16]. У мясцовым музеі таксама захаваўся след каралеўскага намесніка — малахітавы столік князя, які яму пасля 1825 г. падарыў расійскі імператар Мікалай I.

У Дзяржаўным архіве Познані, бібліятэках Рачынскіх і Курніцкай захоўваецца невялікая, аднак даволі своеасаблівая калекцыя дакументаў, якая тычыцца гісторыі некалькіх галін роду кн. Радзівілаў, у тым ліку

---

ciszka Wierzeyskiego.

[11] Biblioteka Kórnicka. Dział rękopisów. 11 991/1–2. Albumy Marii z Zaleskich Czartoryskiej.

[12] Biblioteka Kórnicka. Dział rękopisów. 11 180. Jan Kochanowski «Jazda do Moskwy y poslugi z młodych lat aż i przez wszystek czas przeszłej wojny z Moskiewskim… Kristopha Radziwilla…»

[13] Biblioteka Kórnicka. Dział rękopisów. 11 183. Stanisław Orzechwski «List do… Mikołaja Radziwiłła… wojewody wileńskiego…z łacińskiego w polski ięzyk przełożony».

[14] Biblioteka Raczyńskich. Zbiory specyjalne. 1796. Korespondencja polskich dostojników państwowych z XVII w.

[15] Biblioteka Raczyńskich. Zbiory specyjalne. 1808. Zbiór autografów różnych osób z XIX i XX w.

[16] Biblioteka Raczyńskich. Zbiory specyjalne. 2719. Archiwum Raczyńskich. Litografie — portrety. Ks. Radziwiłł Antoni. K. 259 (V).

Старонка з альбома Марыі Чартарыйскай
Іл. 4. Сёстры Эльжбета і Феліцыя Радзівіл

Іл. 5. Столік Антонія Генрыка Радзівіла, падараваны Мікалаем I (першая палова XIX ст.)

і берлінскай. Асноўная частка іх не звязана з беларускімі землямі, аднак прадстаўляюць навуковы інтарэс для даследавання. У 1814 г. да кн. Антонія Генрыка адышлі нясвіжская і алыцкая ардынацыі, дакументаў па гэтай праблематыцы ў Познані выяўлена не шмат. Мала даследаваліся пшыгодзіцкія маёнткі роду Радзівілаў. Само па сабе пытанне гісторыі ўсіх радзівілаўскіх ардынацый беларускімі гісторыкамі комплексна не вывучалася.

Асобную цікавасць выклікаюць старадрукі, якія захоўваюцца ў Курніцкай бібліятэцы і тычацца XVIII ст. Дакументы, якія захоўваюцца ў архіве і бібліятэках Познані, можна ўмоўна падзяліць на чатыры групы:

I група — дакументы, якія тычацца выключна Пшыгодзіцкай ардынацыі і захоўваюцца ў Дзяржаўным архіве Познані.

II група — дакументы, лісты і партрэты, звязаныя з 15-цю гадамі намесніцтва кн. Антонія Генрыка (1815–1830 гг.).

III група — дакументы, якія не ўваходзяць у першыя дзве групы. Большасць з іх паходзяць з XVII–XVIII стст. Даволі складана прасачыць, якім шляхам яны трапілі ў Познань.

IV група — копіі дакументаў XVI–XVIII стст., якія ствараліся ў XIX ст. і могуць мець навуковую каштоўнасць.

Існуе неабходнасць больш грунтоўнага апісання і даследавання дакументаў, якія захоўваюцца ў Познані. Уключэнне іх у навуковы ўжытак у беларускай гістарыяграфіі можа спрыяць новым архіўным знаходкам.

Н. У. Сліж

«Збор знакамітых цудаў і ласкаў Найсвяцейшай Панны Марыі Студэнцкай» як крыніца па гісторыі Гародні

Стан даследавання праблемы. Цудатворныя іконы з даўніх часоў прыцягвалі ўвагу даследчыкаў. Першым з гісторыкаў у сваёй кнізе змясціў раздзел пра цудатворныя абразы ВКЛ Войцех Віюк Каяловіч у XVII ст. Звесткі пра абраз Маці Божай Студэнцкай упершыню з’явіліся ў друку ў 1671 г. У зборы цудаў, які прысвечаны цудатворнаму абразу Маці Божай у касцёле Св. Міхаіла ў Вільні, адзначалася, што сярод іншых абразоў у Эйсмантах, Троках, Будзе (зараз Будслаў), Адэльску, Красным Бары, Ружаным Стоку «нядаўна аб’явіўся пад Горадняй, у паўмілі, у Кульбаках» новы абраз [1]. Многія знакамітыя цудатворныя іконы траплялі ў марыйныя атласы [2]. Сярод іх езуітам Гэнрыкам Схерэрам згаданы гарадзенскі абраз: «Гродна, над ракой Нёман. Там знаходзіцца цудатворны абраз Маці Божай у храме Айцоў езуітаў» [3]. Наступны раз пра абраз Маці Божай Студэнцкай было ўспомнена ва ўрачыстай песні ў гонар новага сябра студэнцкай кангрэгацыі Даната Зяброўскага, надрукаванай у 1812 г. [4] Пералічаныя выданні толькі ўзгадвалі пра існаванне абраза. Гэта паказвае, што ў тыя часы пра яго ведалі не толькі ў Гародні, але і ў іншых рэгіёнах.

У падарожных нататках Эдварда Хлапніцкага і Фаўстына Вшэдабыльскага ёсць упамінанне пра цудатворную ікону ў Фарным касцёле ў Гародні і пра лаву ў капліцы. Першы вандроўнік прадставіў апісанне

---

[1] «Teraz w tym roku niedawno ziawiony pod Grodniem o puł mili w Kulbakach». Skarbnica niebeska zdawna y temu czasu iasney otwarta. Przy obrazie Bogarodzice Maryey Panney w Kościele Michała Swiętego w Wilnie Panien Zakonnych Franciszka Swiętego Fundacyi Sapieżyńskiey, codziennymi, iawnemi autentycznymi, cudami. Wilna, 1671.

[2] «Grodno, Grodna, ad flum. Niemen. Est hic Imago miraculos B. V. in tempo S. I.». Gumppenberg G. Atlas Marianus. Monachii, 1672.; Scherer H. Atlas Marianus sive Georaphia Mariana. Pars III. Dilinga, 1737.

[3] Scherer H. Atlas Marianus… P. 122.

[4] Pieśń Nowo Obranemu Studentskiey solidasow N.M.P. Kongregacyi prefektorowi WJM Panu Donatorowi Zebrowskiemu majorowi woysk rossyyskich. Połack, 1812.

трох выяў на драўлянай лаве, якая знаходзіцца зараз у капліцы Маці Божай Студэнцкай: выратаванне В. Жэляроўскага, урачыстае ўнясенне абраза ў 1664 г., сон К. Сапегі [1]. А другі — 8 выяў: тры сюжэты як у папярэдняга, і выявы з С. Граткоўскім, С. Любамірскім, А. Катовічам, Ю. Тымінскім, К. Завішай [2].

Важным унёскам у далейшае даследаванне гісторыі цудатворных абразоў сталі абагульняючыя працы Садака Баранча, Вацлава Навакоўскага, Алозія Фрыдрыха [3], у іх сярод іншых узгадваецца абраз Маці Божай Студэнцкай. С. Баранч падаў інфармацыю пра паходжанне іконы на падставе «Збору знакамітых цудаў і ласкаў Найсвяцейшай Панны Марыі Студэнцкай» (далей — «Збор…») [4]. У адрозненне ад папярэдняга даследчыка В. Навакоўскі не толькі прывёў гісторыю паходжання, але і распавёў пра камісію па зборы цудаў, шату, якую падараваў К. Сапега, лаву ў капліцы (памылкова сцвярджаў, што на ёй толькі 8 выяў), адзначыў наяўнасць гравюры Л. Тарасевіча ў «Зборы…» і прывёў спіс літаратуры, дзе ёсць згадкі пра абраз (5 найменняў) [5]. А. Фрыдрых таксама паўтарыў легенду, інфармацыю пра камісію, урачыстае ўнясенне іконы, шату, лаву (правільна палічыў там 16 выяў). Ён пераклаў з лацінскай мовы на польскую першы ліст віленскага біскупа А. Катовіча за 25 лістапада 1686 г. Сярод іншых даследчыкаў яго вылучае тое, што ён прывёў статыстыку цудаў па захворваннях: 20 цудаў — пазбаўленне ад смерці (трэці раздзел), 9 — выздараўленне ад паралюшу і іншых небяспечных хвароб (другі раздзел), 18 — вяртанне зроку (трэці раздзел, але там было 19 цудаў, а вочы вылечыла 5 асоб), 53 — іншыя хваробы (адкуль гэтая лічба ўзялася — незразумела, бо ў іншых раздзелах колькасць адрозніваецца, а агульная — 50) [6]. Усяго, па прыведзеных дадзеных, — 100. Падлікі былі зроблены з памылкамі, бо ў «Зборы…» зафіксавана 98 цудаў [7]. Таксама каштоўным з’яўляецца змяшчэнне ў кнізе выявы алтара Маці Божай Студэнцкай і спіса літаратуры з узгадкай, што «Збор…» захоўваецца ў бібліятэцы Чартарыйскіх у Кракаве.

---

[1] Chłopnicki E. Notatki z róznoczasowych podróży po kraju (Inflianty, żmudź, Litwa, Pobereże). Warszawa, 1863. S. 96–98.

[2] Wszedobylski F. Kaleidoskop. O wszystkiem, o wielu rzeczach i o niczym // Pamiętnik naukowo-literacki. Zeszyt 1. Wilna, 1849. S. 102–104.

[3] Krahel T. Historiografia (archi)decezji Wileńskie do roku 1939 // Szudia z historii kościoła w Polsce. T. 5. Warszawa, 1979. S. 102–107.

[4] Barącz S. Cudowne obrazy Matki Najświetszej w Polsce. Lwów, 1891. S. 83–84.

[5] Nowakowski W. O cudownych obrazach w Polsce Przenajświetszej Matki Bożej. Zeszyt 1. Kraków, 1902. S. 190–191.

[6] Fridrich A. Historye cudownych obrazów Najświętszej Maryi Panny w Polsce. T. 4. Kraków, 1911. S. 91–96.

[7] Больш падрабязны колькасны аналіз цудаў гл. далей.

Па сутнасці гэты экзэмпляр быў вядомы ў навуковых колах з XIX ст., і гісторыкі карысталіся менавіта ім.

Станіслаў Заленскі ў сваёй грунтоўнай працы, прысвечанай гісторыі езуіцкага ордэна ў Рэчы Паспалітай, не абмінуў Гарадзенскі езуіцкі касцёл і кляштар. Разглядаючы звязаныя з імі гістарычныя падзеі, ён закрануў асобныя факты па гісторыі паходжання абраза Маці Божай Студэнцкай і яго абкраданнях [8].

Да абраза і яго гісторыі звярнуўся гарадзенскі даследчык і заснавальнік гісторыка-археалагічнага музея ў Гародні Юзаф Ядкоўскі. Ён зрабіў апісанне яго выгляду, памераў, прывёў гісторыю з'яўлення абраза ў Гародні паводле «Збору…», а таксама звязаў гэты абраз з лавай у капліцы. Яго артыкул праілюстраваны выявамі іконы, алтара і адным з 16 сюжэтаў з лавы — урачыстае ўнясенне іконы ў касцёл у 1664 г. [9] Ю. Ядкоўскі звярнуў увагу на мастацкую і гістарычную каштоўнасць іконы. Усе звесткі пра яе былі ўзяты ім са «Збору…» і не правяраліся па іншых крыніцах. Аднак і гэты твор аўтар выкарыстоўваў фрагментарна, выключна для агульнай характарыстыкі абраза. Ім прыведзены толькі адзін цуд пра выратаванне В. Жэляроўскага і яго сяброў [10].

Гісторыя гэтага абраза была паўторана ў кнізе Яўстафія Арлоўскага, прысвечанай Гародні. Адрознівае яе толькі дадатак пра паданне аб першапачатковым знаходжанні абраза пры крыніцы ў Васількаве і наступным перанясенні ў Гародню [11]. Ён з'яўляецца адзіным даследчыкам, які прывёў падобную інфармацыю.

У канцы XIX – пачатку XX ст. гісторыя каталіцызму, а ў яго рэчышчы гісторыя каталіцкіх абразоў, прыцягнула ўвагу даследчыкаў. Яны кіраваліся не толькі жаданнем аднавіць цікавасць да гістарычнай спадчыны, але і аказаць духоўнае супрацьдзеянне праваслаўю ў Расійскай імперыі. Напрыклад, у сваіх навуковых працах В. Навакоўскі абураўся фактамі знішчэння кляштароў і касцёлаў у Беларусі і ў іншых рэгіёнах імперыі, перадачы храмаў іншым канфесіям, а таксама з'явамі прымусовага перахрышчвання католікоў. Тагачаснымі даследчыкамі і аматарамі была зроблена важная праца: яны не толькі звярнулі ўвагу на гісторыю мастацтва, але і ўзнялі пытанне пра важнасць яе вывучэння. Нягледзячы на тое, што працы ўтрымліваюць шэраг памылак, сабраная інфармацыя пра абразы актуальная і зараз.

---

[8] Zalęski S. Jezuici w Polsce. T. 4. Cz. 3. Kolegia i domy założone w Polsce dobie rządów Zygmunta III i za rządów Władysława IV 1608–1648. Kraków, 1905. S. 1225–1242.

[9] Jodkowski J. Wiadomość historyczna o cudownym Obrazie Naświętszej Maryi Panny Studenckiej w Farnym kościele w Grodnie. Grodno, 1909.

[10] Крыніца і яе змест не прааналізаваны.

[11] Орловский Е. Гродненская старина. Ч. 1. Гродно, 1910. С. 109–110.

Урыўкі са «Збору…» былі надрукаваны ў 1918 г. У навукова-папулярным выданні «Naśw. Marya Panna w obrazie kongregackim czyli rzymskim w Farze Grodzieńskiej cudami słynąca (Цудатворны кангрэгацкі, або Рымскі абраз Найсвяцейшай Панны Марыі ў Гарадзенскай фары)» прыведзены звесткі па гісторыі абраза, у т. л. урачыстае ўнясенне ў касцёл, склад камісіі па цудах і цуды. Паводле першай часткі «Збору…» прыводзілася лічба — 102 цуды, а таксама было зроблена апісанне 10 з іх: першы цуд у Васількаве, выпадкі, звязаныя з Даротай Грыжоўскай, гарадзенскім падпіскам земскага суда Юрыем Буткевічам, жонкай Станіслава Гадомскага, Зоф'яй Герасімавай, Янавай Рапейкавай, Юстынай Міхалавай, Грыгорыем Даманскім, Марцінам Чарніцкім, гарадзенскім гродскім суддзёй Ваўжынцам Рукевічам. Быў змешчаны пераклад ліста віленскага біскупа А. Катовіча пра стварэнне камісіі па цудах. Большую частку кнігі складаюць малітвы і песні, прысвечаныя Маці Божай, таму што асноўнай мэтай выдання было прыцягненне ўвагі веруючых да культу Маці Божай Студэнцкай. Згодна рэскрыпту апостальскага адміністратара Віленскай дыяцэзіі Казіміра Мікалая Міхалкевіча № 250 ад 27 сакавіка 1917 г. была ўстаноўлена дата шанавання іконы — 3 жніўня. За тыдзень да гэтага дня праводзіліся імшы, літаніі, а пасля пры вялікай грамадзе абраз урачыста ўнеслі ў Фарны касцёл [12].

У міжваенны перыяд краязнаўцы і даследчыкі Заходняй Беларусі звярнуліся да мясцовых помнікаў гісторыі і культуры. Былі надрукаваны творы, прысвечаныя Маці Божай Суцяшэння ў Гожскім касцёле, Маці Божай Жыровіцкай [13] і іншым іконам. Гэта паказвае тэндэнцыю аднаўлення культу абразоў Маці Божай, што мела рэлігійнае і ідэалагічнае значэнне як адзін са сродкаў супрацьстаяння савецкай ідэалогіі.

У шматтомным выданні па старадруках Рэчы Паспалітай «Збору…» было дадзена кароткае апісанне. Адзначалася, што ён утрымлівае гравюру Л. Тарасевіча, прысвячэнне Алене Агінскай, 7 раздзелаў. У прадмове была прыведзена легенда пра паходжанне абраза. Слушна заўважана выкарыстанне двух шрыфтоў: гатычнага і антыквы. На той момант было выяўлена два месцы захавання твора: бібліятэка Чартарыйскіх у Кракаве і бібліятэка ў Варшаве (сёння — у бібліятэцы Варшаўскага універсітэта) [14].

---

[12] Naśw. Marya Panna w obrazie kongregackim czyli rzymskim w Farze Grodzieńskiej cudami słynąca. Wilno, 1918. Рэпрынт дадзенага выдання быў зроблены ў Гарадзенскай дыяцэзіі ў 90-х гг. XX ст.

[13] [Łukaszewicz J.] Obraz Matki Boskiej Pocieszenia znajdujący się w kosciele parafialnym w Hoży (Powiat Grodzieński). Wilna, 1931; Charkiweicz W. Żyrowice — łask krynice… Słonim, 1930.

[14] Estreicher. Bibliografia polska. T. 30. Kraków, 1934. S. 48.

У другой палове XX ст. беларускія даследчыкі звярнуліся да гісторыі езуіцкага ордэна, у прыватнасці — Гарадзенскага касцёла і кляштара, але ў іх працах абраз і яго гісторыя не разглядаліся [15]. Новыя магчымасці ў вывучэнні мастацтвазнаўства з’явіліся пасля 1991 г. Асноўным прадметам даследавання Вольгі Гарашкавоз стала лава ў капліцы Маці Божай Студэнцкай. Яна падрабязна апісала 4 сюжэты: унясенне абраза, выратаванне В. Жэляроўскага, вылячэнне К. Завішы і дараванне шаты К. Сапегам. Пры вывучэнні лавы яна зрабіла спробу ідэнтыфікаваць цуды, намаляваныя на ёй, з цудамі з кнігі [16]. Аднак у артыкуле ёсць шэраг памылак, звязаных з атаясамленнем цудаў з лавы і са «Збору…», а таксама сустракаюцца памылкі ў прозвішчах. Прыводзячы легенду пра паходжанне абраза, аўтарка спасылаецца на Ю. Ядкоўскага, хаця першакрыніцай з’яўляецца «Збор…».

Марыя Каламайска-Саеед прысвяціла спецыяльнае даследаванне іконе Маці Божай Студэнцкай. Яна выкарыстала ўрыўкі з тэксту, дзе апісана гісторыя паходжання абраза і ўбранне вотамі. Даследчыца адзначыла, што гэта адзіная крыніца, якая прыводзіць дату пачатку будаўніцтва аптэкі ў Гародні ў 1686 г. Аднак яна памылілася з назвай в. Кульбакі, дзе знаходзіўся абраз да перанясення ў езуіцкі касцёл. Яна назвала вёску Кульбаты і таму не змагла яе лакалізаваць. Пра паходжанне абраза, датаванне і месца з’яўлення была дадзена даволі абмежаваная інфармацыя [17].

У апошнія гады літоўскімі гісторыкамі мастацтва сталі вывучацца цудатворныя абразы, а таксама звязаныя з імі зборы цудаў [18]. Сярод іх Таяна Рачунайтэ, якая пры вывучэнні збору цудаў, прысвечанага цудатворнай іконе Маці Божай у касцёле на Лукішках у Вільні, параўнала яго па структуры і зместу са «Зборам…» і знайшла ў іх агульныя рысы [19].

Акрамя навуковых даследаванняў з’явіліся навукова-папулярныя працы, у якіх давалася апісанне абраза Маці Божай Студэнцкай і яго гісторыі, аднак новай інфармацыі па праблеме яны не ўтрымлівалі [20].

---

[15] Мараш Я. Ватикан и католическая церковь в Белоруссии (1569–1795). Мн., 1971; Мараш Я. История экспансии католической церкви в Белоруссии в XVIII в. Мн., 1974; Блинова Т. Иезуиты в Беларуси. Мн., 1990.

[16] Гарашкавоз В. Вотыўны жывапіс Беларусі // Мастацтва. 1994. № 3. С. 49–53.

[17] Kałamajska-Saeed M. Cudowny obraz Matki Boskiej Studeńskiej z kościoła jezuitów w Grodnie // Roczniki Humanistyczne. 2002. T. L. Z. 4. S. 517–525.

[18] Paknys M. Kasdienybės istorija XVII a. LDK stebuklų aprašynuose // Acta Academiae Artium Vilensis. 2003. № 31. P. 85–94.

[19] Račiūnaitė T. Lukiškių Šv. Jokūbo ir Pilipo bažnyčios Dievo Mirotinos jo paveiklas stebuklų knyga «Mistinis Fontanas…». Stebuklo vieta ir laukas // Acta Academiea Artum Vilnensis. 2002. № 25. P. 223–240.

[20] Maroszek J. Cudowny obraz // Magazyn Polski. 1992. № 1. S.53; Ярашэвіч А. А., Бажэнава В. Дз. Гродзенскі кафедральны касцёл Святога Францыска Ксаверыя. Мн.,

Гістарыяграфія па цудатворных іконах даволі багатая, на жаль, іконе Маці Божай Студэнцкай прысвечана не так шмат спецыяльных даследаванняў. Яны не даюць адназначных адказаў на шэраг пытанняў: паходжанне іконы, датаванне, аўтарства, прычына з'яўлення «Збору…», яго крыніцазнаўчая характарыстыка і інш. Вышэйпрыведзеныя прыклады не заўсёды ўтрымліваюць праўдзівую інфармацыю. Таму «Збор…» і гісторыя абраза Маці Божай Студэнцкай патрабуюць больш глыбокага вывучэння.

Даследаванне крыніцы праводзілася па шэрагу накірункаў: гістарыяграфія, абраз і гісторыя яго паходжання, воты, характарыстыка крыніцы (аздоба, асаблівасці друку, цуды і іх рэлігійнае значэнне, захворванні, сацыяльны і гендэрны склад просьбітаў, геаграфія мясцін, якія ўзгаданы ў кнізе).

Абраз і месца яго знаходжання. Гарадзенскі кафедральны касцёл Святога Францыска Ксаверыя з'яўляецца адным з самых прыгожых у Беларусі. Гэты шэдэўр мастацтва пабудаваны і аздоблены ў стылі барока. Належаў ён езуіцкаму ордэну, які быў запрошаны ў Гародню Стэфанам Баторыем у 1584 г. На месцы сучаснага храма спачатку з'явіўся драўляны касцёл, дзякуючы фундацыі Станіслава Касабудскага ў 1622 г. У наступным годзе езуіты заклалі ўласную рэзідэнцыю, бо да гэтага часу яны жылі ў доме Масальскага. Дакладныя даты будаўніцтва касцёла невядомыя, ёсць інфармацыя толькі пра фундацыйныя запісы. Езуіцкі ордэн паспяхова развіваў сваю дзейнасць да вайны Вялікага княства Літоўскага з Маскоўскім княствам 1654–1667 гг. Маскоўскія войскі занялі Гародню ў 1656 г. і практычна зруйнавалі горад. Былі спалены ўсе пабудовы езуітаў, а самі манахі вымушаны былі хавацца па ваколіцах. Яны вярнуліся толькі ў 1658 г., аднак маскоўскія войскі ў 1660 г. зноў знішчылі адноўленыя будынкі. Езуіты ўзнавілі сваю дзейнасць пасля вызвалення Гародні ў 1662 г. Даследчыкі мяркуюць, што амаль у гэты час пабудаваны драўляны храм Св. Пятра і Паўла, куды ў 1664 г. была ўрачыста ўнесена ікона Маці Божай Студэнцкай. Закладзены камень на рагу будучага мураванага касцёла быў асвечаны ў 1678 г. Будаўніцтва храма скончана на пачатку XVIII ст. [21]

2005; Ярашэвіч А. А. «Маці Божая Снежная» у Беларусі. Мн., 2003; Катэдральная базіліка ў Гродне. Гродна, 2005.

[21] Paszenda J. Kościół pojezuicki (farny) w Grodnie // Kultura artystyczna Wielkiego Księstwa Litewskiego w epoce Baroku. Warszawa, 1995. S. 196–209; Paszenda J. Budowle po-jezuickie w Grodnie // Magazyn Polski. 1992. № 2. S. 52–53; № 3. S. 78–80; Borowik P. Jurydyki miasta Grodna w XV–XVIII wieku. Stanowy podział nieruchomości. Supraśl, 2005. S. 171–180.

Аднак выяўленыя дакументы прадстаўляюць карціну па-рознаму. Інвентар касцёла за 1773 г. паведамляе, што храм быў пабудаваны Геранімам Дзевялтоўскім [22]. У візітацыі касцёла за 1820 г. адзначаецца, што мураваны касцёл быў узведзены ў 1663 г. Францыскам Далматам Ісайкоўскім і ім жа кансэкраваны пад тытулам Св. Францыска Ксаверыя ў 1667 г. [23] Гэтая інфармацыя пацвярджаецца «Хронікай парафіяльнага касцёла» за 1847 г. [24] Звесткі з апошняй крыніцы выкарыстоўвала ў сваіх даследаваннях Е. Квітніцкая. Польскі гісторык Юры Пашэнда паставіў іх пад сумненне, бо Ф. Ісайкоўскі памёр у 1654 г., таму не мог займацца пабудовай касцёла, а тым больш яго кансэкраваць [25]. Блытаніну ў літаратуру ўнеслі даты зацвярджэння фундацыйных запісаў Ф. Ісайкоўскага на соймах 1647 і 1667 гг. [26]

Пра існаванне касцёла ў 1663 г. сведчыць тэстамент пакаёвага двараніна, гарадзенскага стольніка (1657–1659), віленскага кусташа і каралеўскага сакратара (1659), рэгента вялікай канцылярыі (1661) [27] і віленскага каноніка Юрыя Міхала Бяніцкага (? — пасля 1665), які прасіў пахаваць яго пры Гарадзенскім езуіцкім касцёле (1 сакавіка 1663 г.). На імшы за сваю душу ён прызначыў рухомыя рэчы і грошы. Яго сястра Кацярына Выкоўская атрымала 500 злотых спадчыны. Акрамя гэтага ў тэстаменце ёсць звесткі пра мясцовую шляхту, якая ўваходзіла ў сяброўскае кола: Казімір Эйсмант, Самуэль Гладкоўскі, гарадзенскі падкаморы, Станіслаў і Стэфан Масальскія, Шыман Алізаровіч, Стэфан Валовіч, віленскі схаластык і будучы віленскі біскуп Аляксандр Катовіч [28]. Цікава, што касцёл у тэстаменце называецца езуіцкім, як і ў «Зборы…» [29].

Звесткі аб езуіцкім касцёле таксама ўтрымліваюцца ў тэстаменце Крыштафа Маравіцкага (23 студзеня 1668 г.), які быў актыкаваны ў кнігі Галоўнага Трыбунала ВКЛ 10 жніўня 1668 г. Гэта выпіс з гарадзенскіх гродскіх кніг (5 лютага 1668 г.). К. Маравіцкі прасіў пахаваць яго ў Гарадзенскім езуіцкім касцёле, а за гэта і ўспамін

---

[22] Літоўскі дзяржаўны гістарычны архіў (далей — ЛДГА). Ф. SA. Спр. 11 296. Арк. 1.

[23] Там жа. Ф. 694. Воп. 1. Спр. 4020. Арк. 3–4 адв.

[24] Аддзел рукапісаў Бібліятэкі Віленскага Універсітэта (далей — Аддзел рукапісаў БВУ). Ф. 4. Спр. 35 955.

[25] Paszenda J. Kościół pojezuicki (farny) w Grodnie… S. 191.

[26] Borowik P. Jurydyki miasta Grodna… S. 173.

[27] Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy. T. 1. Województwo Wileńskie XIV–XVIII wiek / Pod. red. A. Rachuby. Warszawa, 2004. S. 200.

[28] Аддзел рукапісаў Бібліятэкі Літоўскай Акадэміі навук (далей — Аддзел рукапісаў БЛАН). Ф. 43. Спр. 26 588.

[29] Sumariusz cudow i łask… S. 19, 20, 32.

душы запісаў езуітам маёнтак Мілучаўшчына (Гарадзенскі павет) і ўсе рухомыя рэчы, якія ў ім знаходзіліся. Гэты тэстамент пацвярджаў ранейшы запіс, які быў зроблены разам з жонкай Канстанцыяй Міляўскай [30].

Акрамя згаданых дакументаў захаваліся і рукапісныя рэлігійныя творы гарадзенскага ксяндза-прамоўцы Барталамея Вышамерскага. Яго прамова адбылася ў езуіцкім касцёле на дзень Св. Францыска Ксаверыя (1672) [31]. Дакументы сведчаць, што дадзены касцёл быў пабудаваны ў 1663 г. і дзейнічаў, але ўнутранае ўбранства і знешні выгляд не адзначаны.

Хаця мураваны касцёл быў пабудаваны ў пачатку XVIII ст., афармленне яго інтэр'ера працягвалася да 70-х гг. [32] Веліччу і багатым дэкорам адрозніваецца галоўны алтар. Ён быў выкананы знакамітым разьбяром Янам Шмідтам у 30-х гг. XVIII ст. Фундатарамі алтара былі мсціслаўскі кашталян Самуэль Лазовы і яго жонка Канстанцыя з роду Юндзілаў [33]. Акрамя гэтага касцёл прываблівае такімі элементамі, як звон 1637 г., унікальны гадзіннік XVII ст. з адзіным дзейсным механізмам у Еўропе, фрэскавыя роспісы і іншае, якія захаваліся да нашых дзён. Пасля знішчэння Фары Вітаўта ў 1961 г. наступным павінен быў «узляцець» у паветра касцёл Св. Францыска Ксаверыя, але, дзякуючы намаганням вернікаў, ён захаваўся і ўражвае сваёй прыгажосцю.

У гэтым храме знаходзіцца знакамітая цудатворная ікона Маці Божай Студэнцкай. Яна адносіцца да тыпу Маці Божай Снежнай, што падкрэсліваецца ў «Зборы…» [34]. Прататып абраза паходзіць ад старажытнай базілікі Санта Марыя Маджорэ (Італія). На яго аснове былі створаны разнастайныя копіі ў Еўропе і Беларусі. Гэты від іконы выглядае наступным чынам: Багародзіца, якая стаіць і трымае Дзіця на левай руцэ, паверх якой пакладзена правая. У левай руцэ Марыі — этыкетная хустачка. Постаць Маці Божай крыху павернутая ўлева, аднак твар франтальна павернуты да гледача. Позірк Ісуса скіраваны крыху ўгару, да Маці, правая рука благаслаўляе, а левая трымае закрытую кнігу. Мафоры Марыі цёмна-сіняга колеру, шляк — з трох залатых палосак, спод — цёмна-зялёны, над ілбом — залаты візантыйскі крыж, хітон — малінавы. Яе вочы — вялікія, а нос — прамы, з гарбінкай. Твар Дзіцяці антычнага тыпу, валасы —

[30] ЛДГА. Ф. SA 7. Арк. 1330–1339 адв.
[31] Аддзел рукапісаў БВУ. Ф. 3. Спр. 2263. Арк. 6 адв.–9 адв.
[32] Paszenda J. Kościół pojezuicki (farny) w Grodnie… S. 196–209.
[33] Gorszkowoz O., Jaroszewicz A. Ołtarz kościoła farnego w Grodnie // Kultura artystyczna Wielkiego Księstwa Litewskiego w epoce Baroku. Warszawa, 1995. S. 79–86.
[34] Sumariusz cudow i łask… S. 51, 68.

хвалістыя. Хітон маленькага Ісуса — жаўтаваты, гімацій — чырвона-карычневы. Німбы — залатыя, фон — карычневай вохры. Вахрэнне твараў бледна-аліўкавага ці шэравата-карычневага колеру, каля вачэй і носа — глыбокія цені [35].

Выява на гарадзенскай іконе паўтарае схему арыгінала. Рысы твару адлюстроўваюць мацярынскую дабрыню і пяшчоту. Тварык Ісуса павернуты да Маці, у ім бачна дзіцячая чуласць і падзяка [36]. Адрознівае абраз тое, што твар Маці Божай павернуты крыху ўбок, а яе позірк не накіраваны на глядача, на левым плячы — васьмікутная зорачка, хустачка ў руках даволі схематычная. Кніжка ў руках Ісуса мае скураную вокладку карычневага колеру і на двух зашчэпках. На вокладцы змешчана распяцце ў коле, што прамянямі разыходзіцца ад яго. Манера выканання адрозніваецца ад арыгінала, які быў намаляваны ў візантыйскім стылі, а гэты абраз — у стылі барока. Візантыйскія рысы твараў Маці Божай і Ісуса адсутнічаюць. Варта адзначыць, што мастацкі ўзровень выканання даволі высокі.

Абраз Маці Божай Студэнцкай невялікі па памерах (22×17 см). Ён выкананы на меднай блясе, таўшчынёй каля 0,5 мм. У «Зборы…» адзначана, што абраз быў малы, намаляваны на медзі і яго можна было насіць у якасці крыжа [37]. Абраз мае залатую сукенку, якую М. Каламайска-Саеед не ідэнтыфікуе з сукенкай, падараванай віленскім ваяводай і вялікім гетманам ВКЛ Казімірам Сапегам, а атаясамляе з новай, пра якую ўзгадвае інвентар касцёла 1773 г. Багатая сярэбраная аправа іконы датуецца 1761 г. Знаходзіцца абраз у капліцы Маці Божай Студэнцкай, якая была фундавана Рымвідам. З 12 алтароў гэта адзіны мураваны. Выкананы ў стылі класіцызму ў 1773 г. Алтар увенчаны разьбянай скульптурай Панны Марыі Беззаганнага пачацця. Паводле меркавання М. Каламайскай-Саеед, аўтарам твору з'яўляецца Тамаш Падгайскі, які працаваў у Вільні, Коўна, Шыдлове, Цітаўлянах і Цельшах. Стракатая мармуровая размалёўка была зроблена ў пачатку XX ст. Раней алтар быў больш сціплым і драўляным, падобным на алтар Св. Міхаіла [38].

---

[35] А. Ярашэвіч прадставіў у сваёй працы 43 беларускія іконы дадзенага тыпу за перыяд XVI–XIX стст., у тым ліку змясціў гарадзенскі абраз Маці Божай Студэнцкай. Гл.: Ярашэвіч А. А. «Маці Божая Снежная»… С. 5–6, 9.

[36] Naśw. Marya Panna w obrazie kongregackim… S. 8.

[37] Sumariusz cudow i łask… S. 14.

[38] Kałamajska-Saeed M. Cudowny obraz Matki Boskiej Studeńskiej… S. 521, 523–524.; Paszenda J. Kośćół pojezuicki… S. 206; Ярашэвіч А. А., Бажэнава В. Дз. Гродзенскі кафедральны касцёл Святога Францыска Ксаверыя. Мн., 2005; Гарашкавоз В. Вотыўны жывапіс Беларусі // Мастацтва. 1994. № 3. С. 52.

Інвентар за 1773 г. утрымлівае кароткае апісанне капліцы Маці Божай Студэнцкай [39]. У ім таксама пералічана колькасць срэбра [40], бялізны [41] і цыны [42], якія ёй належалі.

За сваю гісторыю існавання абраз меў шэраг назваў, аб чым згадваецца ў «Зборы…». Яго называлі Рымскім, бо адтуль быў прывезены, пасля Васількаўскім, бо ў гэтым мястэчку аб'явіўся першы цуд. Наступная яго назва была Кульбацкі, таму што ён некаторы час там знаходзіўся. Пасля перанясення абраза ў езуіцкі касцёл яго сталі называць Студэнцкім ці Кангрэгацкім [43]. Апошнія назвы захаваліся да сённяшняга дня і ўжываюцца абедзве. Пры езуіцкім кляштары існавала сярэдняя навучальная ўстанова для хлопчыкаў (1625–1773) [44]. Яе вучні, якіх называлі студэнтамі, удзельнічалі ў набажэнствах пры іконе. Часам да іх звярталіся хворыя вернікі, каб юнакі сваімі малітвамі да Маці Божай дапамаглі хутчэй выздаравець. Гэтым і абумоўлена назва Студэнцкая. У дадзеным даследаванні выкарыстоўваецца назва абраз Маці Божай Студэнцкай па назве са «Збору…».

Паходжанне іконы даследчыкі падаюць паводле гісторыі, якая апісана ў «Зборы…». З Рыма абраз прывёз дамініканскі правінцыял і падарыў яго канцлеру ВКЛ Альбрэхту Станіславу Радзівілу (1593–1656). Пасля яго смерці ікона перайшла ксяндзу-дамініканцу Куклінскаму, а той падарыў яе гарадзенскаму шляхцічу Войцаху Жэляроўскаму. Абраз Маці Божай

---

[39] «Lewa strona od Wielkiego Ołtarzy zawiera w Sobie. 1. Kaplicę Kongregackiey z Ołtarzem tego Roku wspaniałe wymurowanym, ozdoba iego sztukaterya misterna. Dla nadeszłey zimy we srzodku, y dole nie dana». ЛДГА. Ф. SA. Спр. 11 296. Арк. 1 адв. (Цытуецца на мове арыгінала.)

[40] «Ramy nowe do obrazu Nayszey Panny Voloris zł poł 7503, di… Stare, szata Szczcyrozłota nowa do tego Obrazu, ditt° Stara srebrna pozłoczona, ditt° do Obrazu S. Stanisława, lichtarow większych (6), lichtarow mnieyszych (4), relikwarzow z blachami (4), tabliczek (81), kielich z patyną, lampa większa, lamp mnieyszych (4), krusifix, pacyfikatow». Там жа. Арк. 2 адв.

[41] «Alba wyszywana złotem, tuwalnie złotem haftowana, tuwalnie srebrem haftowana, tuwalnie włoczką szytych (6) komza, welow (2), korporałow (6), subkorporałow (6), ręcznikow (5), chustek (2), obrusow na ołtarz (11)». Там жа. Арк. 3 адв.

[42] «Lichtarze wielkich do lamp (2), lichtarze na ołtarz większych (12), lichtarze na ołtarz mnieyszych (4), dzwonow cynowych do kwiatow (12)». Там жа. Арк. 3.

[43] Sumariusz cudow i łask znakomitszych Nayswietszey Maryey Panny Studentskiey Kongregacyi Grodzienskiey pod tytułem Annuntiationis. Wilna, 1686. S. 64. Назву Маці Божая Студэнцкая меў яшчэ абраз у касцёле Св. Яна ў Вільні. Першы цуд адбыўся пры ім, калі маліліся студэнты. Упершыню пра яго ўзгадвае В. Каяловіч. Nowakowski W. O cudownych obrazach… S. 738.

[44] Zalęski S. Jezuici w Polsce. T. 4. Cz. 3… S. 1224; Блінова Т. Гродзенскі езуіцкі калегіум // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі (далей — ЭГБ). Т. 3. Мн., 1996. С. 134.

Студэнцкай знаходзіўся ў сталовай яго маёнтка Кульбакі. Незадоўга да сваёй смерці 24 сакавіка 1664 г. В. Жэляроўскі падарыў абраз езуіцкаму касцёлу. Урачыстае ўнясенне адбылося 3 жніўня [45].

Гэтая версія была ўзятая з крыніцы і без усялякага аналізу перапісвалася С. Баранчам, В. Навакоўскім, Ю. Ядкоўскім, А. Фрыдрыхам [46]. Сучасныя даследчыкі спасылаліся на працы Ю. Ядкоўскага і на першую частку «Збору…» [47]. М. Каламайска-Саеед пры мастацкай характарыстыцы іконы падала агульнапрынятую версію паходжання, але асцярожна адзначыла, што гэта копія знакамітай Маці Божай Снежнай сярэдзіны XVII ст. Яшчэ яна звярнула ўвагу на тое, што Альбрэхт Станіслаў Радзівіл нічога не напісаў пра яе ў сваіх успамінах [48].

Аднак афіцыйная версія выклікае пэўныя сумненні. У крыніцы не падаецца імя літоўскага правінцыяла дамініканцаў. Правінцыя была створана ў 1647 г. Яе стварэнню спрыяў А. С. Радзівіл [49]. Да 1656 г. (дата смерці канцлера ВКЛ) гэтую пасаду займалі Пятроніюш Каменскі (1647–1649), Альфонс Казнаўскі (1647–1653), Томас Кансоліс (1653–1655) і Рэгінальд Тышкевіч (1656–1658) [50]. З іх у дзённіку канцлера ВКЛ узгадваецца толькі першы ў сувязі з канфліктамі ў дамініканскім ордэне [51]. Калі прытрымлівацца легенды, што дамініканскі правінцыял прывёз абраз з Рыма, то найбольш падыходзіць П. Каменскі (?–1663). Вядома, што ён вучыўся ў Любліне (1618), Неапалі (1626–1627), стаў доктарам тэалогіі ў 1644 г. [52] Існуе верагоднасць, што П. Каменскі падараваў ікону ў якасці падзякі А. Радзівілу за спрыянне ў стварэнні літоўскай правінцыі. Аднак дакумента, які б зафіксаваў гэты факт, няма.

---

[45] Sumariusz cudow i łask… S. 7–9; Jodkowski J. Wiadomość historyczna…; Naśw. Marya Panna w obrazie kongregackim… S. 8–9; Ярашэвіч А.А., Бажэнава В. Дз. Гродзенскі кафедральны касцёл…

[46] Barącz S. Cudowne obrazy… S. 83–84.; Nowakowski W. O cudownych obrazach… S. 190–191.; Jodkowski J. Wiadomość historyczna…; Fridrich A. Historye cudownych obrazów… T. 4. S. 89–90.

[47] Ярашэвіч А. А., Бажэнава В. Дз. Гродзенскі кафедральны касцёл…; Ярашэвіч А. А. «Маці Божая Снежная»… абраз № 4; Maroszek J. Cudowny obraz // Magazyn Polski. 1992. № 1. S. 53; Гарашкавоз В. Вотыўны жывапіс… С. 52.

[48] Kałamajska-Saeed M. Cudowny obraz Matki Boskiej Studeńskiej… S. 517–518, 521.

[49] Brzozecki S. Litewska prowincja dominikanów // Rocznik Augustowsko-Suwalski. 2004. T. 4. S. 224.

[50] Petkus V. Dominikai Lietovos kultūroje. Vilnius, 2004. P. 54.

[51] Radziwiłł A. S. Pamiętnik o dziejach w Polsce. T. 2. Warszawa, 1980. S. 245, 258.

[52] Świętochowski R. szkolnictwo teologiczne dominikanów // Dzieje teologii katolickiej w Polsce. Cz. 2. T. 2. Od Odrodzenia do Oświecenia. Lublin, 1975. S. 265.

Яшчэ адзін супярэчлівы момант у легендзе. Першы цуд здарыўся ў 1655 г. у Васількаве, калі А. Радзівіл быў яшчэ жывы, а ў «Зборы…» адзначаецца, што ікона была перададзена В. Куклінскаму пасля смерці канцлера ВКЛ [53] — гэта значыць у 1656 г. А. Радзівіл даволі падрабязна ў тэстаменце распісаў свае ахвяраванні каталіцкім касцёлам і кляштарам [54], але пры гэтым ён не выказаў жадання перадаць ікону В. Куклінскаму. Яго тэстамент утрымлівае ўзгадку пра абраз Найсвяцейшай Панны Марыі, які канцлер ВКЛ вазіў з сабой як ахоўны знак. Але па волі ўладальніка ён разам з іншымі абразамі павінен быў перайсці Алыцкаму касцёлу [55]. Вядома, што пры жыцці канцлер ВКЛ больш кантактаваў з езуіцкім ордэнам, чым з іншымі законамі [56]. У такім выпадку, чаму абраз быў перададзены дамініканцу?

Ні «Збор…», ні тэстамент В. Жэляроўскага не даюць інфармацыі пра загадкавую асобу кс. Куклінскага. У іншых крыніцах і навуковай літаратуры гэтае прозвішча не пазначана. У гэты час жыў Станіслаў Куклінскі (1596–1679). Ён стаў езуітам, і яго дзейнасць была звязана з Кракавам, Луцкам і Львовам [57]. У кнігах Гарадзенскага земскага суда ёсць дакумент аб працэсе паміж гарадзенскімі бернардзінамі і езуітамі. Старэйшым у езуітаў названы кс. Войцех Куклінскі (1650) [58]. Калі зрабіць дапушчэнне, што гэта быў не дамініканец, а езуіт, то зразумела, чаму абраз вярнуўся да езуіцкага касцёла. Аднак гэта гіпатэтычнае меркаванне.

У тэстаменце В. Жэляроўскі адзначыў атрыманне абраза ад дамініканскага кс. Куклінскага, але без узгадкі аб абставінах: калі, дзе і як гэта адбылося. Зыходзячы з інфармацыі са «Збору…», можна меркаваць, што гэта здарылася паміж 1656 і 1661 гг., верагодна, на тэрыторыі Польшчы. Пасля канчатковага вызвалення Гародні ў 1661 г. В. Жэляроўскі вярнуўся [59] і прывёз з сабой абраз. Таму ў перыяд 1661–1664 гг. абраз дакладна знаходзіўся ў яго.

Тэстамент В. Жэляроўскага для актыкацыі ў Гарадзенскі гродскі суд 10 красавіка 1664 г. падала яго жонка Тэкля Сапоцкаўна, а 17 кастрычніка 1664 г. ён быў перанесены ў Гарадзенскі земскі суд. Памёр аўтар

---

[53] Sumariusz cudow i łask… S. 7.

[54] Radziwiłł A. S. Pamiętnik… T. 2. S. 458–461.

[55] Там жа. С. 456–457.

[56] Przyboś A. Radziwiłł Albrecht Stanisław // PSB. T. 30. Wrocław, 1987. S. 147.

[57] Notański B. Kukliński Stanisław // PSB. T. 16. Warszawa; Wrocław; Kraków; Gdańsk, 1971. S. 118–119.

[58] Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей — НГАБ). Ф. 1755. Воп. 1. Спр. 42. Арк. 117.

[59] Там жа. Спр. 46. Арк. 543–550 адв.

тэстамента ў перыяд паміж 28 сакавіка і 10 красавіка. У літаратуры можна сустрэць match рознае напісанне прозвішча Жэляроўскага: Жэлязоўскі, Зеляроўскі, Жалароўскі, бо ў «Зборы…» і подпісы пад выявай на лаве ідзе форма «Zielarowski». Літара «ż» пісалася не заўсёды, што часам прыводзіць да розных варыянтаў напісання імёнаў і прозвішчаў. Але выпіс на старабеларускай мове падае форму «Желяровский», што не выключае магчымасці для разначытанняў.

Амаль у самым пачатку дакумента змяшчаецца інфармацыя пра абраз Маці Божай:

«W ymie Oyca y Syna y Duchy Swieteo. Amen. Ja Woyciech Zelarowski uz nawiedzony będąc od Pana Boga uż czas niemały na ciele chorobą na rozumie iednak y zmysle będąc zdrowy y przy dobrym baczeniu. A czuiąc sie byc błizszym smierci anizeli zywota uboga moią maiętnosc tak rozporzęzony ostatnią wolą moię takowa chce miec. Naprod maiąc w domu swoim wielki kleynot do Boga to iest obraz Cudowny Panny Przenaswiętszey Bogorodzice Maryey ktorymi za wielki upominek dał y wiecznymi czasy darował xiądz Kuklinski Zakonu Dominikanskiego daię ten obraz Panny Przenaswiętszey y wiecznymi czasy daruię do koscioła Jch Msciom Przewielebnych Oycow Jezuitow Rezydencyey Grodzienskiey do Congregacyi y Bractwa Panny Przenaswiętszey ze wszytkiemi wotami y tabliczkami srebrnemi aby tam jako naywiększą chcią te Panną Przenaswiętszą wychwalano przy tym chorągiew kitayczaną y obrazow co ckolwiek mam to wszytko do Congregaciey zapisuię.» Гародня, 28 сакавіка 1664 г. [60]

Звесткі з легенды пацвярджаюць толькі перадачу абраза ад В. Куклінскага да В. Жэляроўскага, і ад апошняга — езуітам. Калі б ён дакладна ведаў пра паходжанне абраза, то распавёў бы пра яго цалкам, а не часткова, і наўрад ці абмінуў такі варты ўвагі момант, што яго прывезлі з Рыма і падарылі А. Радзівілу.

На сённяшні дзень немагчыма дакладна высветліць, чаму менавіта езуітам быў перададзены абраз. Паводле легенды да абраза мелі дачыненне дамініканцы, а атрымалі яго езуіты. Жаданне мець такую ўнікальную рэч у новым касцёле добра зразумела. У Гародні было дастаткова касцёлаў, і паміж імі існавала пэўная «канкурэнцыя». Вядомы ў наваколлі абраз быў проста неабходны, каб прыцягнуць да сябе больш вернікаў. У «Зборы…» адзначана, што В. Жэляроўскаму больш спадабалася набажэнства ў езуіцкім касцёле. Таму ён вырашыў падарыць абраз езуітам [61]. Аднак прычыны маглі быць і іншыя.

[60] НГАБ. Ф. 1755. Воп. 1. Спр. 46. Арк. 543 адв. Урывак з тэстаменту падаецца на мове арыгінала.

[61] Sumariusz cudow i łask… S. 8.

У «Зборы…» тры разы (цуды №№ 1, 17, 68) узгадваецца, што абраз быў у ксяндза брыгіцкага касцёла Паскуцкага. Ён выехаў разам з брыгіткамі з Гародні пры набліжэнні маскоўскага войска. Яны праязджалі праз Васількаў і Сакольскую плябанію. У снежні 1655 г. Паскуцкі ўжо быў на тэрыторыі Польшчы. Ксяндзы езуіцкага ордэна служылі ў брыгіцкім касцёле. Цалкам верагодна, што Паскуцкі быў езуітам. Таму магчыма, што абраз знаходзіўся ў езуітаў прыкладна да захопу горада маскоўскімі войскамі. Але гэта не высвятляе абставін, пры якіх ікона магла патрапіць да В. Жэляроўскага.

Па версіі, прадстаўленай у кнізе Я. Арлоўскага, абраз паходзіць з Васількава (Гарадзенскі павет, зараз Беластоцкае ваяводства ў Польшчы), адкуль трапіў у Гародню [62]. Аднак дакументальнае пацвярджэнне гэтаму не знойдзена. Такая думка магла ўзнікнуць з-за таго, што першы цуд адбыўся ў Васількаве. Там парафія была заснавана ў 1568 г. Візітацыя касцёла за 1633 г. адзначае, што ў вялікім алтары храма пад тытулам Звеставання Найсвяцейшай Панны Марыі знаходзілася каранаваная ікона Найсвяцейшай Панны Марыі [63]. Далейшы лёс яе невядомы, але гэта не значыць, што абраз быў выявай Маці Божай Студэнцкай — для алтара яна малая памерамі.

Надпіс, які быў выкрыты Уладзімірам Кіслым падчас рэстаўрацыі абраза на пачатку жніўня 2005 г., увёў у навуковы ўжытак новую інфармацыю. Яна зусім не адпавядае афіцыйнай версіі. На адваротным баку на лацінскай мове напісана: «Imago Wollowiczana Padva (Paula?) M. Studiosa» — «Абраз Валовіча Падуанскага студэнта». Першыя два словы захаваліся вельмі добра і дакладна чытаюцца. Яны змешчаны на адным радку, на другім — наступныя два словы, але не ўсе літары добра бачныя. Прыведзены варыянт чытання «Падуанскага студэнта» з’яўляецца прыкладным. Без дакладнай экспертызы надпіс цяжка расчытаць і правесці датаванне.

Надпіс дае звесткі, што абраз належаў Валовічам. Гэта даволі рэдкі выпадак, калі фіксуецца ўладальнік. Але надпіс не дазваляе дакладна вызначыць, хто з гэтага роду валодаў іконай і мог яе прывезці з Рыма. Валовічы ў XVI ст. былі праваслаўнымі. Дакументы пацвярджаюць, што яны падтрымлівалі праваслаўе разнастайнымі фундацыямі. Напрыклад, прадстаўнікі гэтага роду давалі запісы на карысць царквы ў маёнтку Балі (Гарадзенскі павет) [64]. Аднак сыны

[62] Орловский Е. Гродненская старина. Ч. 1… С. 109–110.
[63] Czyżewski P. Kościół katolicki na Podlasiu. Zbiór dokumentów erekcyjnych i funduszowych. Wasilków. Białystok, 2001. S. 28–29.
[64] ЛДГА. Ф. 1177. Воп. 1. Спр. 4520, 4522; АВАК. Т. 7. Акты Гродненского гродского суда. Вильна, 1874. С. 6–10.

маршалка ВКЛ Івана Валовіча [65] Яраш [66], Яўстафій, Павел, Андрэй ужо былі католікамі [67].

Яўстафій зрабіў кар'еру як каталіцкі дзеяч, быў віленскім біскупам і дбаў аб развіцці каталіцтва [68]. Ён меў кантакты з Італіяй, таму мог прывезці абраз ці замовіць якому-небудзь мастаку. Яго брат Павел таксама можа быць уключаны ў спіс верагодных уладальнікаў абраза. З яго ліста да трокскага ваяводы Мікалая Крыштафа Радзівіла ад 24 сакавіка 1598 г. вядома, што ён знаходзіўся ў Рыме і быў на прыёме ў Папы [69]. Па лініі Паўла ён мог передавацца па спадчыне. Браты Валовічы (Яраш, Андрэй, Яўстафій) былі на службе ў Мікалая Крыштафа Радзівіла Сіроткі і выязджалі за мяжу на вучобу, у тым ліку і ў Італію, у канцы XVI ст. [70] На падставе гэтай інфармацыі можна меркаваць, што нехта з іх мог прывезці абраз на Гарадзеншчыну, з якой яны былі звязаны пасадамі і маёнткамі. На жаль, надпіс не пралівае святло, да каго і пры якіх абставінах абраз патрапіў ад Валовічаў да іншых уладальнікаў.

---

[65] Маршалак ВКЛ Іван Валовіч быў жанаты двойчы. Першай яго жонкай была Марына, дачка гарадзенскага падкаморыя Івана Фёдаравіча Мялешкі і Тамілы Сапоцькаўны. АВАК. Т. 21. Акты Гродненского земского суда. Вильна, 1894. С. 352–353. Пахавана Марына Мялешкаўна ў Прачысценскай царкве ў Гародні. Яе сын Яраш падараваў царкве пляцы на Падоле з умовай служыць літургіі за яе душу (1626) [НГАБ у г. Гродна. Ф. 1475. Воп. 1. Спр. 2. Арк. 72–73]. Другі раз І. Валовіч ажаніўся з Ганнай Копцеўнай. Ён запісаў вена спачатку на маёнтак Мялешкаўскі, а пасля перапісаў на Балі (1571). У гэтым жа годзе І. Валовіч падараваў жонцы рухомыя рэчы [НГАБ. Ф. 1755. Воп. 1. Спр. 6. Арк. 721–733]. Яўстафій, Павел і Андрэй нарадзіліся ў другім шлюбе.

[66] Яраш Валовіч пабудаваў у сваім маёнтку Залессе касцёл і зрабіў яго цэнтрам парафіі. Па просьбе сваёй жонкі Гальшкі Гаслаўскай (?–1635) і дачкі Тэклі, са згоды брата, віленскага біскупа Яўстафія Валовіча, і дазволу Жыгімонта Вазы ён перанёс свой фундуш Залескай плябаніі гарадзенскім бернардзінкам з 24 падданымі для ўтрымання свецкага ксяндза ці ксяндза-манаха (1618). Ён павінен быў адпраўляць імшу за фундатараў два разы на тыдзень, а за парафіян — кожны тыдзень і па святах. Бернардынкі павінны былі прымаць без пасагу да сябе ў кляштар тых паненак, якіх ім парэкамендуюць фундатары [ЛДГА. Ф. 694. Воп. 1. Спр. 3985. Арк. 13 адв.]; Pabin A. Grodno // Klasztory bernardzińskie w Polsce w jej granicach historycznych. Kalwaria Zebrzydowska, 1985. S. 509–510.

[67] Kuty D. Etapy budowania pobernardyńskiego kościoła w Grodnie // Sztuka ziem wschodnich Rzeczypospolitej XVI–XVIII w. / red. J. Lileyko. Lublin, 2000. S. 399; Przyałgowski W. Żywoty biskupów wileńskich. T. 2. Petersburg, 1860. S. 47.

[68] Przyałgowski W. Żywoty biskupów… T. 2. S. 72–94.

[69] Галоўны Архіў Старажытных Актаў у Варшаве. Dz. V. Sygn. 17957.

[70] Kempa T. Urzędnicy i klienci Mikołaja Krzysztafa Radziwiłła Sierotki // Lituano-Slavica Posnaniensia. Studia historica. T. 9. Poznań, 2003. S. 198.

Малыя памеры іконы Маці Божай Студэнцкай цалкам дазваляюць аднесці яе да прыватнага тыпу, які рабіўся не толькі для стацыянарнага карыстання ў хаце, але і для вандровак. Для касцёла абраз не прыстасаваны. Зараз прэзентабельнасць абразу надае шыкоўная рама. З канца XV ст. у Еўропе пачынаецца эра прыватных абразоў кішэннага памеру, якія сталі відавочным доказам унутранага жыцця асобы. У 1470 г. малады мастак Антаняза Рамана змаляваў абраз Санта Марыі Маджорэ для кіраўніка Песара. Ён быў афіцыйным капіістам старых іконаў. Пазней капіраванне набывае больш шырокі размах. Кожны храм меў мастакоў, якія рабілі копіі па замове. Абраз Санта Марыі Маджорэ быў другі па значнасці пасля Ларэтанскага. У 1569 г. кіраўнік езуіцкага ордэна Францыс Борджыя атрымаў дазвол у Папы капіраваць ікону для патрэб езуітаў. Адначасова адправіў яе выявы ўсім каранаваным асобам Еўропы з інструкцыяй усталяваць месцы яе культу і шанавання. Манастыр ордэна Сан Андрэа Квірынале ў Рыме павінен быў два разы на дзень праводзіць набажэнствы перад іконай [71]. З гэтага часу абраз Санта Марыі Маджорэ становіцца папулярным у Еўропе, у тым ліку і ў Вялікім княстве Літоўскім. Абраз Маці Божай Студэнцкай мог быць замоўлены ў мясцовых капіістаў кім-небудзь з Валовічаў. Варта адзначыць, што на сённяшні дзень за гэты перыяд захаваліся ў асноўным іконы, створаныя для касцёла, а прыватныя — вялікая рэдкасць.

Легенда аб паходжанні абраза з Рыма значна падымала яго аўтарытэт сярод мясцовых абразоў, чыё паходжанне было менш «значным». Напрыклад, ікона Маці Божай Жыровіцкай была знойдзена на дрэве [72], а Маці Божая Ружанастоцкая была намалявана гарадзенскім пратэстантам для дэрпцкага стольніка Шчаснага Тышкевіча [73]. Прывязка абраза да Рыма паказвала духоўную сувязь Гародні са сталіцай каталіцызму і еўрапейскімі традыцыямі. Легенда аб рымскім паходжанні выкарыстоўвалася таксама ў гісторыі іншых абразоў [74].

---

[71] Belting H. Likeness and Presence. A History of the Image before the Era of Arts / Translated by E. Jephcoft. Chicago and London, 1996. P. 409–410, 417–418, 430, 484.

[72] Nowakowski W. O cudownych obrazach… S. 788.

[73] Cudowny Obraz Bogorodzicy w Różanymstoku. Wilno, 1857. S. 11.

[74] З Рыму былі прывезены абразы Маці Божай Суботніцкай і Найсвяцейшай Панны Марыі Гвадэлупскай, якую скраў харужы ВКЛ Мікалай Сапега. Tołkacz J. Skarbnica łask nie przebranych Krolowey Nieba i Ziemi niepokalanie poczętey Maryey w kosciele Subotnickim residuiącey złotym kluczem otwała. Wilna, 1683; Nagielski M. Sapieha Mikołaj // PSB. T. 34/4. Zesz. 143. Warszawa; Wrocław; Kraków, 1993. S. 127; Baniulytė A. The cult of the Virgin Mary and its images in Lithuania from the Middle Ages until the seventeenth century // Acta Academiea Artum Vilnensis. 2005. № 25. P. 169. Цудатворны абраз Маці Божай менскага касцёла бернардынак быў падараваны Папай Урбанам VIII жонцы трокскага кашталяна Аляксандра Слушкі Зоф’і Зяновічаўне.

На нашу думку, імя дамініканскага правінцыяла не ўзгадвалася наўмысна, каб не было магчымасці праверыць, хто прывёз абраз. Альбрэхт Станіслаў Радзівіл быў вядомы сваёй мецэнацкай дзейнасцю. Узгадка ў тэксце пра фундацыю ім езуіцкага калегіюма была зроблена не выпадкова. Гэты рэальны факт павінен быў дадаткова пацвердзіць версію. «Збор…» рыхтаваўся да друку праз 30 год пасля падзей, абставіны якіх ужо ніхто не мог успомніць. Самы галоўны сведка — В. Жэляроўскі памёр. На такія акалічнасці, што цуды пачалі здзяйсняцца за год да смерці канцлера ВКЛ і на ўзгадку ксяндза брыгіцкага касцёла як уладальніка абраза, звычайны вернік наўрад ці зверне ўвагу. Але цалкам верагодна, што складальнікі «Збору…» так спяшаліся яго выдаць, што не прыбралі супярэчлівыя моманты.

Стварэнне легендарнага паходжання іконы — гэта даўняя традыцыя ў хрысціянстве. Нават сам прататып — абраз Санта Марыя Маджорэ — мае прыгожую легенду пра снег, якая была ўнесена ў хронікі пасля 1400 г. Яна стала повадам для штогадовых працэсій у гонар іконы, якія адбываліся ў жніўні. З XII ст. даты працэсій усталёўвала кіраўніцтва горада. Культу гэтай іконы надавалася шмат увагі, бо яна лічылася адным з партрэтаў Марыі, які намаляваў Св. Лука [75].

Зыходзячы з вышэйпрыведзеных фактаў, можна меркаваць, што легенда была створана езуітамі ў 1686 г. пры падрыхтоўцы да друку «Збору…», для тлумачэння паходжання абраза. Але існуе верагоднасць, што версію паходжання прыдумалі ў 1664 г., калі дзейнічала камісія. Такая практыка існавала ў Еўропе: пры перадачы іконы з прыватных рук у храм стваралі легенду [76]. Цалкам верагодна, што пра надпіс на адвароце езуіты маглі ведаць, але хіба Валовічаў цяжэй было звязаць з В. Жэляроўскім, хоць сярод іх была цудоўная кандыдатура — віленскі біскуп Яўстафій Валовіч.

З легенды знайшлі пацвярджэнне наступныя факты: валоданне іконай В. Кукліанскім, перадача яе В. Жэляроўскаму, а ад яго — гарадзенскім езуітам. Новыя дадзеныя сведчаць, што абразом яшчэ валодалі Валовічы, і ён знаходзіўся ў кс. Паскуцкага ў 1655 г. Аднак звязаць выяўленыя звесткі ў адзіную лагічную лінію не ўдаецца з-за адсутнасці дакументаў.

Крыніцы ўтрымліваюць цікавую ўзгадку пра існаванне яшчэ аднаго цудатворнага абраза Найсвяцейшай Панны ў Гародні. Напярэдадні

У іх доме ён пачаў рабіць першыя цуды. Morze łaski Bozey. Maryia Panna. Przy Obraze swym cudownym w kościele Mińskim Panien Zakonnych S. Franciszka pod tytułem Narodzenia. Wilna, 1672.

[75] Belting H. Likeness and Presence… P. 145–146, 312–315, 319.

[76] Там жа. P. 333.

вайны ён захоўваўся ў адным з уніяцкіх храмаў. Гэтая царква згарэла падчас нападу маскоўскіх войскаў на горад, і таму на часовае захаванне ён быў перададзены ў Гарадзенскі бернардзінскі касцёл гетманам ВКЛ Паўлам Янам Сапегам. Гэта было адзначана на Жыровіцкай уніяцкай кангрэгацыі 28 снежня 1661 г. На ёй таксама гаварылася аб тым, што маскоўскія войскі з найбольшай жорсткасцю дзейнічаюць супраць уніяцкіх храмаў, таму уніяты былі не супраць часовай перадачы абраза бернардзінам [77], хоць бернардзінскі касцёл і кляштар таксама пацярпелі падчас вайны [78]. Ю. Ядкоўскі меркаваў, што перад вайной абраз знаходзіўся ў царкве Св. Барыса і Глеба. Аб факце перадачы бернардзінамі абраза (арыгінала ці копіі) Каложскай царкве І. Кульчыцкі нічога не ўзгадвае. Але ў храме да Першай сусветнай вайны знаходзіўся цудатворны абраз Маці Божай з 50 вотамі XVII і XVIII стст. Пра яго пісалася ў інвентары 1738 г., што ён невялікі па памерах, чвэрць аркуша. Па легендзе быў падараваны Каложскай царкве жабраком, які насіў яго пры сабе. Храм атрымаў абраз перад яго смерцю. Гэты чалавек пажадаў, каб яго пахавалі каля царквы. Выяву абраза падае Ю. Ядкоўскі, адзначаючы, што ён быў выкананы на меднай блясе памерам 22×17,5 [79]. Па гэтых характарыстыках яго можна аднесці да прыватных абразоў. Выклікае цікавасць, што памеры абраза супадаюць з памерамі абраза Маці Божай Студэнцкай так, як і матэрыял, на якім ён выкананы. Больш таго, яго выява нагадвае тып Маці Божай Снежнай і, наколькі можна меркаваць па ілюстрацыі, выявы падобныя. Гэта наштурхоўвае на думку, што цудатворны абраз Маці Божай у Каложскай царкве мог быць копіяй Маці Божай Студэнцкай.

Акрамя паходжання абраза на сённяшні дзень застаецца шмат іншых нявысветленых пытанняў. Невядома, хто намаляваў абраз Маці Божай Студэнцкай, дзе гэта адбылося (у Італіі ці ВКЛ) і калі. Паводле меркавання рэстаўратара У. Кіслага, гэты абраз ніколі не перамалёўваўся і не мае пазнейшых слаёў. Папраўлена была толькі рука Маці Божай. Гэта рабілася праз шату. Датаванне абраза можа быць зроблена прыкладна. Марыя Каламайска-Саеед датуе яго сярэдзінай XVII ст. [80] Улічваючы дакументальныя звесткі, можна аднесці прыкладна да 30–40-х гг. гэтага

---

[77] Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси. Т. 12. Вильна, 1900. С. 75.

[78] Kuty D. Etapy budowania pobernardyńskiego kościoła w Grodnie // Sztuka ziem wschodnich Rzeczypospolitej XVI–XVIII w. / red. J. Lileyko. Lublin, 2000. S. 404.

[79] Jodkowski J. Świątynia warowna na Kołoży w świetle badań archiwalnych i archeologicznych dokonanych w 1935 r. Grodno, 1936. S. 30, 62; Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси. Т. 9. Вильна, 1870. С. 411–412.

[80] Kałamajska-Saeed M. Cudowny obraz Matki Boskiej Studeńskiej… S. 521.

стагоддзя, а калі арыентавацца на побыт Валовічаў у Італіі, то да канца XVI – пачатку XVII ст.

Воты. Асаблівасцю ўбрання цудатворнага абраза з'яўляецца наяўнасць вотаў. Гэта разнастайныя дары, якія ахвяраваліся людзьмі за вылячэнне ад хваробаў і за спрыянне ў складаных жыццёвых сітуацыях. Ахвяраванне вотаў непасрэдна звязана з зарокам. Звычай не мае ўнармаванай рэлігійнай традыцыі, ён добраахвотны, не носіць абавязковага характару для ўсіх вернікаў і мае два рэлігійныя значэнні: першае — асоба, якая даруе, прысвячае сябе праз ахвяру, другое — бог, у чый гонар ці ў чыё імя зроблены дар. Гэтую традыцыю хрысціяне перанялі ад рымлян, якія складалі воты і такім чынам дзякавалі багам. Большасць вынайдзеных рымскіх шыльдаў канчаліся надпісам «ex voto» [81].

На тэрыторыі Беларусі гэтая з'ява набыла шырокае распаўсюджанне. Вернікі дарылі ўпрыгожванні з каштоўных металаў, залатыя і сярэбраныя шыльды з надпісамі, выявамі вылечаных частак цела, шаты і іншае. Ікона Маці Божай Студэнцкай не з'яўляецца выключэннем. Першыя воты ў яе з'явіліся падчас знаходжання ў доме В. Жэляроўскага [82]. Пасля людзі прыносілі іх у езуіцкі касцёл. На фотаздымку капліцы, змешчаным у артыкуле Ю. Ядкоўскага, і на ілюстрацыі ў кнізе А. Фрыдрыха відаць шмат вотаў вакол абраза [83].

На сённяшні дзень немагчыма вызначыць дакладную колькасць вотаў і ўсіх асоб, якія іх ахвяравалі. Дакументы ўтрымліваюць толькі фрагментарныя звесткі. «Збор…» адзначае наяўнасць вялікай колькасці шыльдаў з выявамі сярэбраных вачэй, рук, ног, зубоў, языкоў, галоў, вушэй, сэрцаў, постацей дарослых і немаўлят, квадратных шыльдачак. Апісанне выяў вотаў падаецца толькі ў некаторых выпадках. Напрыклад, жаўнер за вылячэнне параненай рукі падараваў выяву сярэбранай рукі (№ 13). А. Катовіч ахвяраваў залатыя рукі і ногі пасля выздараўлення ад падагры (№ 28). Сярэбраны язык быў атрыманы ад анямелага шляхціча, да якога вярнулася мова (№ 46). Шляхцянка Гадачэўская падаравала сярэбраную шыльду (№ 85). Два сэрцы былі атрыманы ад жонкі гарадзенскага падкаморыя і пісара ВКЛ Міхаіла Друцкага-Сакалінскага (№ 89), сярэбраная выява нагі — ад гарадзенскага маршалка Стэфана Яўстафія Александровіча (№ 90). Пры апісанні цудаў часта ўзгадваліся воты, але

[81] Niedzielski J. Ex voto // Podręczna encyklopedya kościelna. T. 11–12. E–F. Warszawa, 1907. S. 170; New Catholic Encyclopedia. Vol. XIV. Jack Heraty & Associates, Inc., Palatine, III. Reprinted in 1981. P. 754–755.

[82] НГАБ. Ф. 1755. Воп. 1. Спр. 46. Арк. 543 адв.

[83] Jodkowski J. Wiadomość historyczna…; Jodkowski J. Grodno. Wilno, 1923. S. 92; Fridrich A. Historye cudownych obrazów… T. 4. S. 95.

іх выгляд не падаваўся [84]. Усяго ў тэксце адзначана 29 выпадкаў дарэння вотаў.

Акрамя апісання ў тэксце «Збору…» дадзена тлумачэнне рэлігійнага сэнсу вотаў і спосабаў, якімі можна атрымаць падтрымку ад Бога праз ікону Маці Божай. Дзеянне абраду зароку адбывалася ў наступных фазах: зварот да цудатворнага абраза, маленне, чаканне міласці [85] і падзяка за атрыманыя ласкі. Т. Рачунайтэ вылучае наступную схему: самаахвяраванне — цуд — падзяка — ахвяра, прычым парушэнне яе структуры не падавалася магчымым [86]. Ахвяраванне сябе, свайго дзіцяці ці хворага знаёмага да іконы Маці Божай было найбольш распаўсюджаным [87]. Гэтага ж тычыліся зарок [88] і паломніцтва [89]. Чалавек павінен быў даць зарок на выздараўленне ці спрыянне ў справах.

Невыкананне ўзятага на сябе абавязку павінна было прывесці да пакарання, як гэта адбылося з Яўфіміяй Лукашэвічавай (№ 39) і Даротай Паўлавай (№ 73). Я. Лукашэвічава захварэла на язву. Каб вылечыцца, яна звярнулася да абраза. Дзякуючы гэтаму, жанчына пазбавілася ад хваробы. Аднак яна не выканала зарок, які быў дадзены Маці Божай Студэнцкай. За гэта Яўфімія была пакарана язвай у паўтара разы большай. Другое пазбаўленне яна атрымала, калі папрасіла прабачэння за парушэнне абяцання. Камісіі па апісанню цудаў жанчына паведаміла ўсе абставіны вылячэння. Дарота, яе муж і служанка захварэлі і па парадзе суседзяў звярнуліся да абраза. Яны былі вылечаны цудоўным чынам, але не наведалі абраз, як абяцалі, за што былі пакараны хваробай. Пасля выздараўлення сям'я наведала абраз [90]. Па сутнасці, праз разнастайныя прыклады людзей скіроўвалі выконваць духоўныя зарокі і праяўляць удзячнасць у выглядзе матэрыяльных каштоўнасцей.

У 1690 г. іконе Маці Божай Студэнцкай гарадзенскія шляхцянкі падаравалі наступныя воты: Крысціна Радзіваноўская за імшу за душу памерлага мужа Станіслава Радзіваноўскага — упрыгожванні, жонка Стэфана Адамовіча — пярсцёнак, пані Мастоўская і Марыяна Пікаёска, жонка Юзафа Камінскага — сярэбраныя шыльды [91]. А. Фрыдрых

---

[84] Цуды №№ 2а, 5, 6, 8, 15, 18, 19, 23, 29, 34, 38, 39, 42, 43, 45, 53–55, 59, 61, 62, 72, 73, 75, 76, 79, 81, 90б.

[85] Гэтыя тры фазы адзначаны ў Гарашкавоз В. Вотыўны жывапіс… С. 49.

[86] Račiūnaitė T. Lukiškių Šv. Jokūbo ir Pilipo bažnyčios Dievo Mirotinos… P. 228.

[87] Гэта сустракаецца ў апісанні цудаў пад №№ 1, 2, 7, 9, 10, 13, 14, 18 і інш.

[88] №№ 8, 12, 15, 16, 29, 43, 54. Зарок абіраўся асабіста чалавекам.

[89] №№ 6, 30, 49, 50, 67.

[90] Sumariusz cudow i łask… S. 39–40, 66–67.

[91] Інфармацыя аб вотах выяўлена Кацярынай Дзянісавай у НГАБ (г. Гродна). Ф. 259. Воп. 2. Спр. 2. Арк. 24 адв.

адзначыў, што старыя воты былі выкарыстаны для аздобы іконы. Аднак на падставе чаго была пададзена гэтая інфармацыя — невядома [92].

Наяўнасць шыльдаў адзначалася ў інвентарах Фарнага касцёла. Так, інвентар за 1773 г. утрымлівае кароткую інфармацыю пра 81 сярэбраную шыльду, але падрабязна не распісвае, якія на іх былі надпісы і выявы [93].

У дакументах па візітацыі касцёла за 1820 г. адзначана наяўнасць срэбраных вотаў: квадратныя шыльды — 33, чатырохгранныя — 7, у выглядзе ног — 10, у выглядзе сэрца — 7, у выглядзе рук — 5, крыжыкі — 3, абразкі — 2, медаль — 1, завушніца — 1, залатыя шыльды — 3 [94]. У XIX ст. у інвентарах таксама звярталася ўвага на воты, аднак у іх падаецца толькі колькасць шыльдаў, без падрабязнага апісання. Дакумент за 1835 г. таксама ўтрымліваў інфармацыю аб вотах. З золата былі выраблены: квадратныя шыльды — 3, крыжык — 1, абразы — 3, рама да абраза — 1; са срэбра: квадратныя шыльды — 56, шыльды ў выглядзе сэрца — 32, шыльды ў выглядзе рук і ног — 32, карона — 1, якар — 1, крыжыкі — 6, пярсцёнкі — 9, медаль — 1. Чарговы інвентар за 1899 г. меў звесткі пра воты: залатыя шыльды — 3, крыжыкі — 4, пярсцёнкі — 3, рама да абраза — 1, малыя сэрцы — 2; срэбраныя квадратныя шыльды — 80, шыльды ў выглядзе сэрца, рук, ног — 179, крыжыкі — 9, пярсцёнкі — 13, малая карона — 1; трохкутныя шыльды — 3, круглая — 1, у выглядзе зоркі — 1, з выявай страўніка — 1, малая карона, упрыгожаная перламі — 1, медалі — 2, яўрэйскі медаль — 1, масіўны медаль — 1, медаль, які раскрываецца і з крыжыкам унутры — 1, шыльда з выявай фігуры чалавека, з выявай зуба — 1, выявы — 2, крыжык з букавага дрэва — 1, шыльды з выявамі — 2, круглая шыльда з выявай — 1, шата з чыстага золата — 1 [95]. Найбольшая колькасць вотаў зафіксавана ў апошнім інвентары. Аднак у параўнанні з папярэднімі спісамі іх цяжка ідэнтыфікаваць, бо гэта маглі быць ахвяраванні як з мінулых стагоддзяў, так і зусім новыя. Пры інвентарызацыі касцёла Надзеяй Высоцкай у 1988 г. было зафіксавана 134 воты на чырвоным аксаміце вакол выявы Хрыста ў цярністым вянку [96]. Пра абраз Маці Божай Студэнцкай не ўзгадвалася, верагодна, ён быў схаваны, але такая колькасць вотаў у гэтым касцёле магла належаць толькі яму.

На сённяшні дзень правесці дакладнае статыстычнае даследаванне па вотах немагчыма. За гэты перыяд многія з іх былі згублены ці ўкрадзены.

---

[92] Fridrich A. Historye cudownych obrazów… T. 4. S. 96.

[93] НГАБ у г. Гродна. Ф. 259. Воп. 2. Спр. 71 Арк. 2 адв.

[94] ЛДГА. Ф. 694. Воп. 1. Спр. 4020.

[95] НГАБ у г. Гродна. Ф. 259. Воп. 2. Спр. 18, 101.

[96] Беларускі дзяржаўны музей гісторыі рэлігіі. № 28 8130. Высоцкая Н. Ф. Вопіс аб’ектаў Дзяржаўнага мастацкага музея БССР. Фарны касцёл (езуіцкі) Францыска Ксаверыя. 09.08.1988 г.

Дакладны ўлік з апісаннем, датай даравання і звесткамі пра асобу, якая ахвяравала воту, ніколі не вёўся. Інвентары звычайна адзначалі агульную колькасць вотаў і часам кароткае апісанне. Таму сабраных звестак недастаткова для больш дэталёвага вывучэння праблемы.

Характарыстыка крыніцы. Па свайму жанру «Збор…» адносіцца да рэлігійнай літаратуры. Выданне збораў цудаў пачынаецца ў Вялікім княстве літоўскім у XVII ст. Гэта набыло важнае значэнне для ўсіх канфесій. Аднак далёка не кожная ікона была цудатворнай, а нават калі і здараліся пры ёй цуды, то для ўключэння ў збор патрабавалася іх значная колькасць. Друк такога твора значна ўвышаў і ўзмацняў аўтарытэт храма, дзе захоўвалася ікона, прыцягваў да яго вернікаў і, што не менш важна, іх ахвяраванні. Падобныя выданні рабілі праваслаўныя, уніяты, католікі. Напрыклад, у першай палове XVII ст. шмат увагі было прысвечана Маці Божай Жыровіцкай і яе цудам [97]. Гэты абраз шанаваўся прадстаўнікамі трох вышэйзгаданых канфесій. Былі складзены спісы цудаў, якія здзяйсняліся пры абразах Маці Божай Будслаўскай [98], Маці Божай Навагарадскай [99], Маці Божай у Старым Корніне (Падляшша) [100] і інш. Такі жанр, як збор цудаў, меў месца ў рэлігійным жыцці ВКЛ і быў актуальным для трох канфесій [101], але найбольшае распаўсюджанне набыў сярод католікаў і уніятаў [102]. Гэты від крыніцы на сённяшні дзень вывучаны слаба. Варта адзначыць, што надрукавана невялікая колькасць збораў цудаў [103], і не заўсёды яны маюць добрую навуковую апрацоўку.

---

[97] Ярашэвіч А. А. Гістарычныя ўмовы развіцця заходнепалескага іканапісу // Іканапіс Заходняга Палесся XVI–XIX стст. Мн., 2005. С. 55–76.; Charkiweicz W. Żyrowice — łask krynice… Słonim, 1930.

[98] Зеляевіч Э. Задыяк нябесны на зямлі. Вільня, 1650. Рэжым доступу: http://www.site.catholic.by/budslau/by/history.htm; Sanktuarium na Białorusi. Budsław. Mińsk, 1993.

[99] Nowa obrona utrapioney Oyczyznie od Boga y nieba dana w obraze nowo cydownym Bogarodzice Panny Maryey przy kosciele Nowogrodzkim. Wilna, 1673.

[100] Księga cudów przez Ikona Matki Bożej w Starym Korninie dokonanych, do druku prygotował i wstępem opatrzył Antoni Mironowicz, Białystok, 1997; Urwanowicz J. Księga cudów przed ikona Matki Bożej w Starym Korninie dokonanych, do druku prygotował i wstępem opatrzył Antoni Mironowicz, Białystok, 1997 // Białystockie Zeszyty Historyczne. T. 10. Białystok, 1998. S. 171–173.

[101] Белоруссия в печати в XVII столетии / сост. М.Василевская. Мн., 1985. С. 55–57; Белоруссия в печати в XVIII столетии / сост. М.Василевская. Мн., 1985. С. 237–243.

[102] Mironowicz A. Wstęp // Księga cudów przez Ikona Matki Bożej w Starym Korninie dokonanych, do druku prygotował i wstępem opatrzył Antoni Mironowicz, Białystok, 1997. S. VI.

[103] Зеляевіч Э. Задыяк нябесны на зямлі…; Sanktuarium na Białorusi. Budsław… S. 56–75; Księga cudów przez Ikona Matki Bożej w Starym Korninie…; Society and religion in the Grand Duchy of Lithuania: preprint of the 1754 Nieśwież edition of Pełnia Piękniey jak

«Збор…» выйшаў у свет у Вільні, у друкарні езуітаў, у снежні 1686 г. Гэты месяц найбольш верагодны, бо апошняя дата за 1686 г., якая ўзгадваецца ў тэксце, 25 лістапада, у лісце А. Катовіча на другой старонцы. Гэта быў адзін з апошніх дакументаў, які падпісаў віленскі біскуп, бо дадатак да свайго тэстаменту ён напісаў у Гародні 20 лістапада 1686 г. незадоўга да смерці [104]. А. Катовіч паходзіў з Гарадзеншчыны і не мог адмовіць у дазволе друкаваць «Збор…», тым больш, што ён прыхільна ставіўся да друку падобных кніжак [105]. Гарадзенскія езуіты спяшаліся выдаваць цуды. Напэўна таму за 1686 г. змешчана толькі 9 цудаў, прычым яны пададзены без дакладнай даты: толькі год, а ў №№ 15, 67, 89а, 90б — толькі месяц кастрычнік. У трох выпадках (№№ 15а, 90а, 90б) людзі пазначаюцца без імёнаў, а ў №№ 89 і 90 узгадваюцца толькі пасады.

Кніга невялікая па памерах (170×128) і ўтрымлівае 91 старонку, нумарацыя пачынаецца з тытульнага аркуша. На сённяшні дзень выяўлена 6 экзэмпляраў «Збору…»: адзін захоўваецца ў Кракаве, у бібліятэцы Чартарыйскіх, другі — у аддзеле старадрукаў бібліятэкі Варшаўскага універсітэта, трэці — у Вільні, у аддзеле старадрукаў бібліятэкі Літоўскай Акадэміі навук, чацвёрты і пяты — у аддзеле старадрукаў бібліятэкі Віленскага універсітэта [106], а шосты — у аддзеле рукапісаў той жа бібліятэкі. У інвентары бібліятэкі езуіцкага калегіюма за 1773 г. адзначалася наяўнасць 8 экзэмпляраў дадзенай кнігі [107], але агульная колькасць накладу невядома.

«Кракаўскі варыянт» крыніцы захаваўся нядрэнна. Ён утрымлівае ўсе старонкі і гравюру герба Агінскіх, але з 31 па 87 амаль скрозь усе старонкі прыкладна на адным месцы знаходзяцца плямы, з-за якіх не прачытваюцца некаторыя словы ці літары. Пашкоджанні ўнізе другой старонкі не закранулі тэксту. У асобніку з бібліятэкі Літоўскай Акадэміі навук захаваліся раздзелы 2–7, няма гравюры, прадмовы і першай часткі. Ён таксама мае пашкоджаныя старонкі, стан яго захавання

Xiężyc, łask promieniami światu przysiecaięca. Edited with introdaction by M. Siekierski. Bierkly, 1984; Cudowny Obraz Bogorodzicy w Różanymstoku. Wilno, 1857; Bosiacka A. Leśniańska Księga Cudów 1683–1768 // Barok. Historia–Literatura–Sztuka. 2006. XIII/1(25). S. 207–236; Лісейчыкаў Дз. В. Забабоны і цуды ва уніяцкіх парафіях Беларусі XVIII – пачатку XIX ст. // Архіварыус: зб. навук. паведамл. і арт. Вып. 5. Мн.: НГАБ, 2007. С. 188–198.

104 Аддзел рукапісаў БЛАН. Ф. 43. Спр. 26 643.

105 Fontana mistyczna z obrazu N. P. Marii od roku 1684 cudownymi łaskami w kościele Wileńskim Łukiszskim śś. Apostołów Filipa i Jakuba. Wilna, 1737. S. 11.

106 XVII a. Lietuvos lenkiškos knygos. Kontolinis sąkašas / parengė M.Ivanowič. Vilnius, 1998. P. 162.

107 Аддзел «Рэдкая кніга» Гродзенскага дзяржаўнага гісторыка-археалагічнага музея. К / 003. Lustracja biblioteki 1773 г.

горшы за папярэдні. Немагчыма прачытаць некаторыя ўрыўкі тэксту на старонках 22, 50, 64, 71, парваныя рагі на старонках 83, 85, 87, 89, 91. З 20 па 26 старонкі адбіліся тэксты з іншых адваротных і суседніх аркушаў, таму тэкст чытаецца цяжка. Экзэмпляр з аддзела старадрукаў бібліятэкі Віленскага ўніверсітэта захаваўся добра: чыстыя аркушы і без плямаў. Аднак ён мае істотны недахоп — вырвана гравюра з выявай герба Агінскіх. На тытульнай старонцы напісана, што верагодны аўтар — Станіслаў Станюта. Але гэтая інфармацыя памылковая.

У аддзеле старадрукаў бібліятэкі Віленскага ўніверсітэта адзін экзэмпляр знаходзіцца ў калекцыі XVII ст. Ён добра захаваўся, толькі на першых 5 старонках плямы ад вады, утрымлівае ўсе лісты. Пяты асобнік, у аддзеле «Бібліятэка Віленскага ўніверсітэта», мае яшчэ лепшы стан. Яго аркушы чыстыя і не зашмальцаваныя, што робіць уражанне, быццам бы яго ніколі не чыталі. Але ў ім, як і ў экзэмпляры з бібліятэкі Варшаўскага ўніверсітэта, адсутнічае гравюра з выявай герба Агінскіх.

Ва ўсіх экзэмплярах былі выяўлены аднолькавыя памылкі друку. У нумарацыі цудаў адсутнічае № 91. На старонцы 70 замест 1664 г. памылкова надрукавана 1694 г.

Выяўленне шостага варыянта было дастаткова нечаканым. Пры спробе знайсці арыгінальныя зборы цудаў у рукапісным аддзеле Віленскага ўніверсітэта быў выяўлены рукапіс XIX ст. [108] Ён быў перапісаны з друкаванага асобніка двумя асобамі. Тэкст скапіраваны вельмі акуратна, з захаваннем мовы арыгінала, у некаторых месцах сустракаюцца памылкі, тэкст не мае каментарыяў. Кніга невялікая па памерах, у цвёрдай вокладцы. На першай старонцы знаходзіцца пячатка бібліятэкі віленскай тэалагічнай семінарыі, якая была заснавана ў 1803 г. [109] У выніку можна адзначыць, што захавалася 6 экзэмпляраў кнігі, адзін з іх рукапісны, і знаходзяцца яны ў бібліятэках Літвы і Польшчы. У навуковым асяроддзі першым набыў вядомасць асобнік з Кракава, пасля 1934 г. — з Варшавы, з 1998 г. да іх дадаліся два экзэмпляры з Літвы, а ў 2006 г. аўтаркай быў выяўлены шосты.

У аздабленні кнігі найбольшую цікавасць выклікае гравюра з выявай герба Агінскіх. Яна выканана вядомым гравёрам Усходняй Еўропы Лявонціем Тарасевічам (1650?–1710?). Ён разам з братам, знакамітым гравёрам Аляксандрам Тарасевічам, працаваў у тэхніцы афорта і гравюры па медзі. Яго творы адметныя дакладнасцю малюнка, разнастайнасцю штрыхоўкі, жыццёвасцю вобразаў і цэласнасцю кампазіцыі. Л. Тарасевіч — аўтар партрэтаў, гербаў, кніжных гравюр. На яго працы моцнае ўздзеянне зрабіў пануючы ў той час стыль барока. У адрозненне

[108] Аддзел рукапісаў БВУ. Ф. 3. Спр. 2539.
[109] История Вильнюсского университета (1579–1979). Вильнюс, 1979. С. 66–67.

ад іншых гравёраў ён узбагачае гербы выявамі алегарычных фігур, дамагаючыся пры гэтым гарманічнага ўраўнаважвання кампазіцыі, яскравай дэкаратыўнасці. Вялікая колькасць свецкіх і царкоўных атрыбутаў, метафары, алегорыі і сімвалы вылучаюць яго сярод іншых тагачасных гравёраў. Таксама ў гравюрах Л. Тарасевіча заўважаецца перарастанне рэлігійнага зместу ў свецкі. Яго працы зрабілі значны ўплыў на развіццё віленскай графічнай геральдыкі [110].

Гравюра выглядае наступным чынам [111]. Уверсе размешчаны трохкутнік, унутры якога надпіс на іўрыце «Бог Ягве» [112]. Сам трохкутнік азначае Бога і яго праяўленне ў трыадзінстве Айца, Сына і Святога Духу. Вакол яго — німб з праменнямі, пад ім у цэнтры змешчаны герб Агінскіх — П-падобная падстава на выгнутых ножках з вострымі канцамі, наверсе якой якарны крыж, над тарчой — княжацкая мітра. Падставай служаць сімвалічныя мураваныя ўмацаванні. Унутры падставы змешчаны надпіс: «Wychodz księgo na swiatłosc przez Oginskich Bramę. / Tedy chodzą tryumfy aż na wiecznosc samę [113]» («Выходзь, кніга, на свет праз браму Агінскіх. / Праз яе выходзяць трыумфы аж да самай вечнасці»). Пад гербам знаходзяцца ў коле сімвалы дасканаласці і вечнасці, сімвал улады. Унутры яго біблейскае выказванне «Militia uita homonis super terram. Iob 7.» («Ці не вызначаны чалавеку час на зямлі, і дні яго ці ж не тое самае, што дні найміта?» [кн. Іова, сёмы раздзел, першы верш]).

Герб умоўна падзяляе карціну на дзве часткі: адна сімвалізуе свецкі бок жыцця Агінскіх, а другая — рэлігійны. На свецкім баку змешчаны вайсковыя сімвалы — шабля, дзіды, гетманская булава. На другім баку рэлігійныя — крыж, ружанец з крыжам, біскупская мітра (азначае блаславенне віленскіх біскупаў на друк кнігі), знак езуіцкага ордэна (цудатворная ікона знаходзілася ў езуіцкім касцёле), знак Маці Божай (кніга прысвечана цудам Маці Божай Студэнцкай). Насупраць лаўровага дрэва — кедр, а пад ім — гармата. Унізе гравюры сіметрычна сармату знаходзіцца распяцце Хрыста ў німбе святасці.

---

[110] Шматаў В. Лявонцій Тарасевіч // ЭГБ. Т. 6. Кн. 1. Мн., 2001. С. 503–504; Шматаў В.Ф. Беларуская кніжная гравюра XVI–XVIII стагоддзяў. Мн., 1984. С. 127, 129–131; Шматаў В. Ф. Гравюры Лявонція Тарасевіча // Книга, библиотечное дело и библиотеки Белоруссии. Мн., 1974. С. 270–271; Степовик Д. В. Україньска графіка XVI–XVIII століть. Еволюція образної системи. Київ, 1982. С. 70, 80.

[111] Аўтар выказвае шчырую падзяку кандыдату гістарычны навук А. Шаландзе і доктару гуманітарных навук у галіне гісторыі Ю. Макарчыку за дапамогу пры характарыстыцы выявы гравюры.

[112] Гл. аб Богу і яго імені ў кнізе «Ісход» 3:13–15.

[113] Усе надпісы пададзены паводле арыгінала.

Сімвалізм свецкай і рэлігійнай частак падкрэсліваецца надпісамі на стужках: «Laury chodzą / cedry żywią» («Лаўры прыходзяць, / кедры кормяць») і «Pożar Oginskich / zrodło pożaru» («Пажар Агінскіх / — крыніца пажару»). Першыя часткі надпісаў размешчаны на свецкім баку, а другія, пасля рыскі, — на рэлігійным. Так падкрэслена вечнасць і трываласць духоўных каштоўнасцяў. Пад пажарам Агінскіх маецца на ўвазе іх вера і рэлігійнасць, якая прывяла да пашырэння гэтага «пажару» сярод іншых людзей і да выдання гэтага твора. Унізе гравюра падпісана «Leo Tarasewicz scul» — «Леў Тарасевіч гравёр».

Як бачым, у гравюры выкарыстана барочная сімволіка. Аўтар заклаў у яе тры галоўныя ідэі: панаванне Бога, свецкі і рэлігійны бакі жыцця Агінскіх. Прычым кожная частка мае сваё абгрунтаванне. У свецкай частцы ўзгадваюцца сваякі фундатаркі, а ў рэлігійнай — падкрэслена прыналежнасць абраза да езуіцкага ордэна, знак Панны Марыі паказвае, што кніга прысвечана менавіта ёй. Надпісы акцэнтуюць увагу на выданні кнігі і непасрэднае дачыненне да гэтага Агінскіх. Свецкі і рэлігійны бакі ўраўнаважаныя і сіметрычныя, ніводны з іх не дамінуе, а разам утвараюць гармонію, якая падпарадкоўваецца Богу. Гравюра ўхваляе дзейнасць гэтага роду і ўслаўляе іх учынкі. Яе змест паказвае, што Л. Тарасевіч меў не толькі мастацкі талент, але і добры густ, валодаў сітуацыяй, разумеў сэнс падзеі і максімальна адлюстраваў гэта ў сваім творы. Дадзеная гравюра з'яўляецца асноўным мастацкім упрыгожаннем выдання.

Аздоба кнігі не вылучаецца асаблівай шыкоўнасцю. Змешчаны два ініцыялы на старонках 3 і 7, літары «s» і «z» з раслінным арнаментам. Першая змешчана на фоне арнаменту, а другая абрамавана ім. Часткі 3, 4, 5 і 7 маюць канцоўкі. Тэкст надрукаваны гатычным шрыфтам, а выразы на латыні — антыквай, што было распаўсюджанай з'явай у той час.

Кніга складаецца з ліста віленскага біскупа Аляксандра Катовіча, прадмовы з падзякай да фундатаркі, 7 частак, другога ліста А. Катовіча і зместу. Выданне фундавала дачка гетмана польнага ВКЛ і мсціслаўскага ваяводы Яна Яцака Стэфана Агінскага і Ганны Сямашкі — Алена Іяганна Агінская. Яна дала фундацыйныя запісы францысканскаму касцёлу і кляштару ў Свіслачы [114] на маёнткі Індура і Гладавічы, а пасля падаравала Гладавічы (1705–1706). У дакументах узгадваецца, што касцёл быў раней фундаваны Ф. Ісайкоўскім. Пабудовы да сённяшняга дня не захаваліся [115]. Фундатарская дзейнасць была ўласціва сям'і Агінскіх, як і іншым шляхецкім родам у ВКЛ. Але яны больш падтрымлівалі

114 Вёска знаходзіцца недалёка ад Гародні, прыкладна каля 30 км.

115 Makarchyk J. Kustodia Grodzieńska Zakonu Braci Mniejszych Konventualnych w latach 1687–1832. Lida, 2005. S. 142–144.

францысканскі ордэн. Фундацыя друку Алены Агінскай магла быць звязана з шанаваннем памяці першага мужа і яго дзядзькі смаленскага біскупа Ф. Ісайкоўскага як працяг яго фундатарскай справы.

Першая частка кнігі распавядае пра гісторыю абраза і ўрачыстае ўнясенне яго ў езуіцкі касцёл 3 жніўня 1664 г. Цуды прадстаўлены ў 2–7 раздзелах па хваробах. Другая прысвечана выратаванню ад смерці і вызваленню з палону (20 цудаў). Трэцяя апавядае пра паралюшы, кадукі, каўтуны і пухліны (9 цудаў). Вылячэнне ад падагры, астэамаляцыі, розных болек, маніяў, пературбацыяў, нематы апісана ў чацвёртай частцы (19 цудаў). У пятай сабраны цуды пра вернуты зрок, ліхаманкі, гарачкі, розныя хваробы, болі галавы, а таксама вылячэнне ног і рук (39 цудаў). У наступнай частцы больш увагі надаецца свецкім справам і розным здарэнням (8 цудаў). Апошняя частка прысвечана пакаранню няўдзячных, паценню ці плачу абраза і рэлігійнай трактоўцы выдання (3 цуды). Змест частак 2–7 пранумараваны, кожны нумар утрымлівае адзін цуд, акрамя №№ 2, 89, 90. Першыя два змяшчаюць два цуды пад адным нумарам: 2, 2а і 89 і 89а, а № 90 мае тры цуды — 90а, 90б. Пад нумарамі 1–90, 92–94 зафіксаваны цуды, пад №№ 95–99 апісана тлумачэнне пра плач іконы Маці Божай Студэнцкай, а № 100 утрымлівае інфармацыю пра набажэнства пры гэтай іконе. Спасылкі на цуды падаюцца па іх нумарах. Усяго кніга змяшчае 98 цудаў, а не 100, 102 ці 108, як гэта падаецца ў розных аўтараў [116]. Яшчэ як цуд складальнікі ўспрынялі выпадак смерці Пятра Шавана, які быў адказны за ўнясенне абраза ў касцёл, што адзначана ў першай частцы.

«Збор…» ствараўся шляхам выбару цудаў за розныя гады. У ім прадстаўлены выпадкі з 1655 па 1686 гг. Не ва ўсіх цудах пастаўлены гады, часам толькі месяц, ці адзначана, што ў той жа год. Усе выпадкі размешчаны ў храналагічным парадку, калі ў частцы некалькі відаў захворванняў, то кожнае з іх падаецца з ранейшай даты. Напрыклад, калі цуды зафіксаваны паміж 1662 і 1663 г. і не ва ўсіх пастаўлены год, то яны адносяцца да папярэдняга года, як напрыклад, у нумарах 56–60. Не зафіксаваны дакладныя даты ў цудах №№ 8, 9, 11–13, 16, 31–33, 36, 40, 46, 51, 63–65, 70, 73, 78–80, 89, 93. За вышэйадзначаны перыяд ёсць

---

[116] Nowakowski W. O cudownych obrazach… S. 190–191.; Fridrich A. Historye cudownych obrazów… S. 91–96; Гарашкавоз В. Вотыўны жывапіс Беларусі… С. 52.; Naśw. Marya Panna w obrazie kongregackim czyli rzymskim… S. 11; Ярашэвіч А. А., Бажэнава В. Дз. Гродзенскі кафедральны касцёл Святога Францыска Ксаверыя. Мн., 2005; Račiūnaitė T., Lukiškių Šv. Jokūbo ir Pilipo bažnyčios Dievo Mirotinos… P. 224. З'яўленне гэтых лічбаў даволі проста патлумачыць: 100 — колькасць пунктаў у «Збору…», 102 — колькасць цудаў, адзначаная ў 1 частцы «Збору…», а 108 — колькасць цудаў паводле надпісу на выяве на лаве, дзе намалявана ўрачыстае ўнясенне абраза. Іх узялі з розных крыніц, але ніколі не пералічвалі па кнізе.

звесткі па наступных гадах: 1655 — 5 цудаў [117], 1661 — 5 [118], 1662 — 24 [119], 1663 — 29 [120], 1664 — 20 [121], 1669 — 1 [122], 1681 — 2 [123], 1686 — 10 [124], а 2 выпадкі [125] — без даты. Усяго 98 цудаў. Адсутнічае інфармацыя за 1656–1660, 1665–1668, 1670–1680, 1682–1685 гг. З 31 года змешчаны звесткі толькі за 7 год. Найбольшая колькасць цудаў прыпадае на 1662, 1663, 1664 гг.

На падставе атрыманай інфармацыі можна прывесці агульную статыстыку па колькасці цудаў. У кнізе апісана 98 цудаў пад нумарамі і 1 цуд у першай частцы пра П. Шавана, на лаве новых цудаў змешчана 5 — усяго 104, звесткі пра іх вядомы з друку ці з выяў. Аднак у 1664 г. было зафіксавана 102 цуды, калі дадаць да іх 13 за 1669–1686 гг. (2 — без даты, але пазнейшыя за 1664 г.), 5 — з лавы, то атрымліваецца 122 цуды. Іх рэальную колькасць выявіць на сённяшні дзень немагчыма, але за сярэдзіну XVII – пачатак XVIII ст. дакладна зафіксавана 104 цуды.

Твор быў складзены непасрэдна ў Гародні, пры езуіцкім калегіюме. На гэта паказваюць апісанні асаблівасцей гарадскога жыцця, мова тэксту, самі цуды. Аўтарства на тытульнай старонцы не падпісана, аднак з кантэксту зразумела, што ўкладальнікамі часткі твора, якая адносіцца да перыяду 1655–1664 гг., былі сябры камісіі К. Вайшнаровіч і С. Катоўскі. А складальнікамі версіі 1686 г. верагодна былі прадстаўнікі Гарадзенскага езуіцкага калегіюма.

«Збор…» утрымлівае інфармацыю пра працэс складання кнігі. Першы звод цудаў быў сабраны камісіяй, прызначанай віленскім біскупам Юрыем Белазорам у 1664 г. Яна складалася з канцлера Віленскай дыяцэзіі Казіміра Вайшнаровіча і пробашча гарадзенскага кляштара Св. Брыгіты Станіслава Катоўскага. Ксяндзы пачалі працу 20 ліпеня і скончылі яе праз два тыдні, да 3 жніўня, калі абраз быў урачыста ўнесены ў езуіцкі касцёл. Пасля гэты дакумент быў перапісаны ў 2-х экзэмплярах: адзін — для Віленскай капітулы, а другі — для гарадзенскага езуіцкага касцёла [126]. Цуды запісваліся за перыяд 1655–1664 гг. па ўспамінах і са слоў сведкаў. Усяго на 1664 г. камісіяй было налічана 102

---

[117] Цуды №№ 1, 17, 18, 61, 68.
[118] Цуды №№ 23–27.
[119] Цуды №№ 2, 19, 30, 41, 45, 46, 53–59, 60, 62–65, 69, 70, 94.
[120] Цуды №№ 2а, 3, 20–22, 31–38, 42–44, 47–48, 66, 71–79, 84, 86.
[121] Цуды №№ 4–13, 29, 30, 39, 40, 50, 51, 80–83, 92, 93.
[122] Цуды №№ 28.
[123] Цуды №№ 14, 52.
[124] Цуды №№ 15, 15а, 16, 67, 85, 89, 89а, 90а, 90б, 90в.
[125] Цуды №№ 87, 88.
[126] Sumariusz cudow… S. 9–10. На сённяшні дзень рукапісныя варыянты «Збору…» не знойдзены.

цуды, з іх 83 увайшлі ў выданне 1686 г. Гэта складае 84,7% ад агульнай лічбы, астатнія 15,3% прыходзяцца на пазнейшыя гады (15 цудаў за 1669, 1681 і 1686 гг.). Такая дыспрапорцыя можа сведчыць пра занядбанне культу пасля 1664 г., нерэгулярнае фіксаванне цудаў, падбор іх складальнікамі «Збору…». Пра заняпад культу ў 80-х гг. XVII ст. сказана ў прадмове: многія цуды сталі ўжо забывацца, і кніга была патрэбна для прыцягнення ўвагі да абраза [127]. Гэта ўскоснае сведчанне ў некаторай ступені тлумачыць істотную розніцу ў лічбах.

Віленскім біскупам Аляксандрам Катовічам быў дадзены афіцыйны дазвол рабіць запісы ў грамадскую кнігу пра цуды, цытаваць яе падчас службы. Камісія, якая складалася з айца кангрэгацыі, рэктара калегіюма і сакратара, павінна была адрозніваць цуды ад прыродных з'яў (1686) [128]. Пра занатоўванне цудаў у кнігі адзначана ў №№ 15, 51, 66, 94. Людзі прыходзілі ў касцёл, каб засведчыць пра цуд пад прысягай, якая складалася з клятвы перад іконай аб праўдзівасці сваіх слоў. Асабліва актуальнай яна была, калі цуд даўно меў месца [129]. Тэкст прысягі ўтрымлівае збор цудаў, прысвечаны іконе Маці Божай у касцёле Св. Мікалая ў Вільні [130]. Яго змест мог быць падобны на той, што казалі пры выяве Маці Божай Студэнцкай.

У выніку можна адзначыць, што існавала тры рукапісы: спіс цудаў за 1655–1664 гг. (у 2-х экзэмплярах), за 1664–1686 гг., а таксама трэці спіс ад 1686 г., дзе павінны былі занатаваць цуды з лавы, і іншыя. Калі цуды працягвалі запісваць у XVIII і XIX стст., то іх магло быць і болей. Аб існаванні шматлікіх рукапісных тамоў, з якіх былі адабраны цуды, ёсць згадкі ў «Зборы…» [131]. На сённяшні дзень арыгінальныя спісы не выяўлены, але ёсць верагоднасць, што яны захаваліся. У дакументах па візітацыі касцёла ў 1820 г. адзначалася, што пры касцёле не было бібліятэкі, а захоўваліся толькі метрычныя кнігі [132]. Значыць, на гэты час рукапісаў у Гародні ўжо не было. Хутчэй за ўсё, яны трапілі ў Вільню пасля ліквідацыі езуіцкага ордэна. Надрукаваны тэкст з'яўляецца

---

[127] Sumariusz cudow… S. 3–4.

[128] Там жа. S. 89–90.

[129] Аб прысязе згадана ў №№ 2, 3, 6–12, 16, 22, 32, 33, 37, 40, 44, 50–52, 60, 66, 67, 72–75, 77, 80–83, 85. Усе нумары, акрамя 67 і 85, за перыяд 1661–1664 гг.

[130] «Ja N Przysięnam Panu Bogu Wszechmogącemu w Troycy Swiętey iedynemu na tym jakom prawdziwie doznał osobliwey łaski Bożey przy tym Obrazie Naswiętszey Panny cudownym. Tak mi Panie Boże dopomoż y ta twoia swięta męka». Skarbnica niebeska… Przy obrazie Bogarodzice Maryey Panney w Kościele Michała Swiętego w Wilnie… Прысяга таксама змешчана ў кнізе цудаў, прысвечанай абразу Маці Божай Ляснянскай. Bosiacka A. Leśniańska Księga Cudów 1683–1768… S. 214.

[131] Sumariusz cudow… S. 87.

[132] ЛДГА. Ф. 694. Воп.1. Спр.4020. Арк. 13 адв.

зборным дакументам, які паўстаў на аснове некалькіх спісаў, аб чым сведчыць тэматычны падбор цудаў і змест крыніцы.

Гісторыя краіны і Гародні ў «Зборы...» Дадзены твор быў складзены ў другой палове XVII ст. Гэта даволі складаны і цяжкі час у гісторыі ўсёй краіны і горада. Першыя цуды прыпадаюць на вайну паміж Вялікім княствам Літоўскім і Масковіяй 1654–1667 гг. Падчас гэтай трагічнай падзеі была знішчана вялікая колькасць беларускага насельніцтва і зруйнавана каля паловы тэрыторыі ВКЛ, а Гародня страціла 46,4% жыхароў. У верасні 1655 г. Гародню захапілі войскі маскоўскага ваяводы Якава Чаркаскага і казацкага палкоўніка Івана Залатарэнкі. 9 сакавіка 1659 г. горад зноў перайшоў да войскаў ВКЛ, а ў снежні яго захапіў ваявода Іван Хаванскі. Канчатковае вызваленне прыйшло ў 1661 г. Наступствам вайны былі пажары, голад, эпідэміі, забойствы жыхароў, вываз рамеснікаў, руйнаванне дамоў, касцёлаў, цэркваў [133].

Гэтая гістарычная сітуацыя адлюстравалася ў дадзенай крыніцы. Пад нумарамі 1, 17, 18, 34, 66, 68, 93 апісаны цуды, звязаныя з гэтай вайной. Першае вылячэнне адбылося падчас вайны ў 1655 г. (№ 1). Пры спрыянні К. Вадынскай гарадзенскія брыгіткі выехалі ў Гданьск [134], таму ў цудах адлюстраваліся некаторыя населеныя пункты, праз якія яны праязджалі. У жніўні 1655 г. войскі падышлі да горада. Прыкладна ў гэты ж час манашкі пакідалі яго. Яны былі ў Васількаве, дзе адбыўся першы цуд (№ 1). Ксёндз Паскуцкі ездзіў у Сакольскую плябанію (№ 68). У снежні брыгіткі, а разам з імі і абраз, знаходзіліся на тэрыторыі Польшчы. Жонка Станіслава Гадомскага, які валодаў маёнткам Загасцінец (Цеханавецкая зямля, Польшча), Ганна Рыбкоўская прасіла ксяндза Паскуцкага справіць імшу перад абразам за вызваленне мужа з маскоўскага палону (№ 17).

Са «Збору…» вядома, што пасля захопу горада шляхта трапіла ў палон. Яе трымалі ў Старым замку і збіраліся пакараць смерцю. Цудам зняволеныя вырваліся з палону (№ 17). На падставе цудаў №№ 34, 66 вядома, што ў наваколлі ў 1663 г. панавала маравая пошасць. У гэтым жа годзе ў ваколіцах Гародні каля Верцялішак стаяла жамойцкае войска (№ 93). Гэта пацвярджае і дзённік Я. Храпавіцкага [135].

---

[133] Ткачоў М. А. Вайна Расіі з Рэччу Паспалітай // ЭГБ. Т. 2. Мн., 1994. С. 189–200; Сагановіч Г. Невядомая вайна: 1654–1667. Мн., 1995; Данскіх С. Гродна ў гады руска-польскай вайны // Памяць. Гродна. Мн., 1999. С. 82–84; Gordziejew J. Socjotopografia Grodna… S. 42–44, 47–48; Borowik P. Jurydyki miasta Grodna… S. 31–32.

[134] Borkowska M. Miscellanea Brygitańskie: Grodno // Nasza Przeszłość. T. 85. Kraków, 1996. S. 148–149.

[135] Chrapowicki J. A. Diariusz. Cz. 1: 1656–1664 / Oprac. T. Wasilewski. Warszawa, 1978. S. 414.

Падзеі перыяду вайны 1654–1667 гг. таксама змешчаны і ў іншых зборах цудаў. Кніга, прысвечаная цудам навагарадскай іконы Маці Божай, таксама мае ўзгадкі аб выратаванні ад маскоўскіх войскаў Дэмблеўскага (1662) і Мікалая Гадлеўскага (1665). Пра Дэмблеўскага яшчэ апавядаецца, што ён у сваёй хаце хаваў ад маскоўскіх войскаў рэчы з касцёла і ікону (1655). Ён хацеў закапаць яе ў зямлю, але абраз адтуль выходзіў. Тады ён паставіў яго ў асобную камору, і падчас небяспекі яго дом ацалеў [136]. Маці Божая Ружанастоцкая таксама дапамагала вернікам [137]. Як бачым, да цудатворных абразоў звярталіся не толькі ў Гародні, але і ў іншых мясцовасцях. У ваенных умовах яны часам бачылі толькі адну надзею — абарону Маці Божай ад ворага.

Важнай падзеяй для каталіцкага духавенства горада і для гараджан стала ўрачыстае ўнясенне абраза Маці Божай Студэнцкай 3 жніўня 1664 г. Яшчэ ў сакавіку ён быў перададзены езуітам у прысутнасці кангрэгацкага сенату і гарадзенскіх райцаў (Г. Паўльсен, А. Дрогаш). Правядзенне ўрачыстай цырымоніі фінансавалася К. Вадынскай. У ёй прынялі ўдзел шмат людзей: мясцовае духавенства, райцы, гарадскія цэхі, студэнты, шляхта, гараджане. Уся грамада рушыла ад Азёрскага прадмесця да касцёла. Урачыстасць суправаджалася малітвамі, песнямі, казаннямі і скончылася выбухам гарматы [138]. Гародню, як і іншыя гарады ВКЛ, вызвалілі ад падаткаў на 4 гады па пастанове сойма 1661 г. [139] Горад быў вялікакняскай і каралеўскай рэзідэнцыяй і меў важнае палітычнае і стратэгічнае значэнне. Тут адбываліся розныя палітычныя падзеі: сесіі Скарбовага Трыбунала, смаленскія соймікі і іншыя. У 1673 г. была прынята пастанова аб правядзенні ў Гародні кожнага трэцяга сойма Рэчы Паспалітай. За другую палову XVII ст. тут адбылося тры соймы 1678–1679, 1688, 1693 гг. [140] Ведаючы аб гэтых падзеях, складальнікі «Збору…» назвалі Гародню каралеўскім і соймавым местам [141]. Актыўнае ўключэнне горада ў палітычнае жыццё краіны спрыяла будаўніцтву магнацкіх і шляхецкіх камяніцаў [142], а таксама наведванню горада ўраднікамі і саноўнікамі розных узроўняў, што адлюстравалася ў «Зборы…».

---

[136] Nowa obrona utrapioney…

[137] Cudowny Obraz Bogorodzicy w Różanymstoku… S. 19, 38, 43–44.

[138] Sumariusz cudow… S. 7–12.

[139] Volumina Legum. T. 4. Petersburg, 1856. S. 385–386.

[140] Dubas-Urwanowicz E. Grodno do XVIII wieku. Miasto i lidność // Grodno w XVIII wieku. Miasto i ludność. Białystok, 1997. S. 17; Gordziejew J. Socjotopografia Grodna… S. 43.

[141] Sumariusz cudow… S. 8, 42.

[142] Чантурыя Ю. Гарады і час // Страчаная спадчына. Мн., 1998. С. 319.

З іншых гарадскіх падзей былі адзначаны пажар 1672 г. і будаўніцтва аптэкі пры езуіцкім кляштары ў 1686 г. [143] Разумеючы, якія перавагі дае ордэну наяўнасць у яго касцёле цудатворнага абраза, яны змаглі пераканаць В. Жэляроўскага падарыць ім яго, а пасля звярнуліся да віленскага біскупа Юрыя Белазора з просьбай прызначыць камісію для спісання цудаў. Да 1686 г. апісанні цудаў існавалі ў рукапісах. Віленскі біскуп Аляксандр Катовіч даў дазвол на іх друк. Гэтая кніга прадставіла рэлігійную думку гарадзенскіх езуітаў адносна цудаў і цудатворнага абраза, іх спробу патлумачыць плач абраза, розныя выпадкі з вылячэннем, пакараннем людзей і іншае. Аднак пры гэтым езуіты пакінулі апісанні эмоцый, чалавечых перажыванняў, тагачасную гаворку, што вылучае кнігу сярод астатніх збораў цудаў, дзе часта ўтрымліваецца толькі сухая інфармацыя пра цуд.

«Збор…» адлюстраваў культурную і рэлігійную сітуацыю, якая склалася ў горадзе пасля вайны 1654–1667 гг. Яе актыўна падтрымлівала шляхта, якая пераехала з Польшчы, а таксама мясцовая шляхта, якая ў канцы XVI – пач. XVII ст. змяніла веравызнанне і перайшла з праваслаўя ў каталіцызм. Першыя касцёлы былі заснаваны па ініцыятыве вялікіх князёў літоўскіх, а пасля дзейнасць каталіцтва падтрымала шляхта [144]. У першай палове XVII ст. усё кардынальна змянілася. У горадзе з’явіліся езуіты, брыгіткі, бернардынкі, дамінікане, кармеліты, францыскане, што наклала адбітак на архітэктурны, культурны і рэлігійны воблік горада. Адразу пасля вызвалення Гародні ад маскоўскага войска каталіцкае духавенства аднавіла сваю дзейнасць, з 1661–1662 гг. дзейнічалі брыгіткі, бернардыны, францыскане [145]. Шляхта ў першую чаргу давала грошы на аднаўленне каталіцкіх храмаў і кляштароў. Большасць з іх была адрамантавана, а уніяцкія цэрквы доўгі час стаялі ў запусценні ці не аднавіліся ўвогуле. Такім чынам, у XVII ст. адбылася змена культурных каштоўнасцяў і прыярытэтаў. Панаваць сталі эліты каталіцкага веравызнання, якія актыўна ўносілі ў гарадское жыццё заходнееўрапейскую культуру. Пры гэтым езуіцкі ордэн заняў дамінуючыя пазіцыі, як і ў іншых мясцовасцях ВКЛ.

У дадзенай крыніцы апісваюцца падзеі не толькі з рэлігійнага жыцця Гародні ў другой палове XVII ст., але і гістарычныя падзеі ў краіне, рэгіёне, горадзе. Твор закрануў ваенную гісторыю, пасляваеннае аднаўленне, палітычныя падзеі і іншае. Але яны прадстаўлены не як асноўныя падзеі, а як фон, на якім здараліся цуды. Тым не менш многія

---

[143] Sumariusz cudow… S. 64, 74.

[144] Topolska B. Społeczeństwo i kultura w Wielkim Księstwie Litewskim od XV do XVIII wieku. Poznań; Zielona Góra, 2002. S. 56–57, 66.

[145] Chrapowicki J. A. Diariusz. Cz. 1: 1656–1664… S. 310, 339, 357.

апісаныя падзеі мелі месца і пацвярджаюцца іншымі крыніцамі. Гэта даказвае, што «Збор…» ствараўся менавіта ў гэты час, і цуды здзяйсняліся ў дадзеным гістарычным кантэксце.

Разуменне цуду ў каталіцкай рэлігіі і ў «Зборы…» XVII ст. — гэта супярэчлівы перыяд у развіцці еўрапейскай філасофскай думкі: з аднаго боку імкліва развіваецца рацыяналізм [146], а з другога — каталіцкая царква замацоўвае свае пазіцыі і падчас контррэфармацыйнага руху. Адпаведна феномен цуду ў рэлігійным тлумачэнні дасягае сваёй абсалютызацыі [147]. Культ Панны Марыі набывае надзвычайную папулярнасць і распаўсюджваецца па ўсёй Еўропе [148] і ў ВКЛ [149]. Гэта праявілася ў перавазе іканаграфічных выяў Маці Божай у параўнанні з астатнімі [150], а таксама ў з’яўленні твораў, прысвечаных Маці Божай [151]. Таму ўзнікненне культу абраза Маці Божай Студэнцкай цалкам адпавядала агульнай тагачаснай тэндэнцыі.

Цуд з’яўляецца істотным элементам ва ўсіх рэлігіях, але для кожнай з іх ён мае сваё значэнне [152]. Для каталіцызму цуд — гэта звышнатуральная з’ява, якая трактуецца як праява надпрыроднай моцы ці як Божы знак [153]. Спачатку тэолагі прытрымліваліся тэзіса, прапанаванага Св. Тамашам Аквінскім, што цуд падуладны толькі Богу. Пазней распаўсюдзіўся погляд, які быў прыняты Бенедыктам XIV, што цуд павінен быць вышэй за цялеснае існаванне. Цуд здзяйсняўся праз дух, які дзейнічаў ад Бога. Афіцыйная каталіцкая дактрына сведчыла аб наступным: паводле волі

---

[146] Праявы рацыяналізму ўтрымліваюцца нават у «Зборы…» (№ 93), дзе незнаёмец, аргументуючы супраць цудаў, казаў, што людзі на хваробы маюць медыкаў і медыцыну, на голад — хлеб, і на тэрмін жыцця — смерць.

[147] Rusecki M. Wierzcie moim dziełom. Funkcja motywacyjna cudu w teologii XX w. Katowice, 1998. S. 23–25.

[148] Laurentin R. Matka Pana. Krótki traktat teologii marijnej. Warszawa, 1989. S. 124–125.

[149] Baniulytė A. The cult of the Virgin Mary… P. 157–192.

[150] Карэлін У. Р., Мельнікаў М. П., Шматаў В. Ф. Распаўсюджанне іканаграфічных сюжэтаў і мастацкія асаблівасці іканапісу Заходняга Палесся // Іканапіс Заходняга Палесся XVI–XIX стст. Мн., 2005. С. 318–322.

[151] Radziwill A. S. Dyskurs nabożny z kilki słow wzięty o wystawieniu Naświętszey Panny Bogorodzicy Maryey. Krakow, 1650; Czernicki A. Porta Seu Asylum. Vilnae, 1670. Drews J. Methodus peregrinationis Menstruae Marianae: ad Imagines Dei parae Virg. Per Ditiones Regni Poloniae & M. Ducatus Lithuaniae miraculis celebriores pro publicis privatisque necessitatibus sine fatigatione, fructuose tamen, instituendae. Vilnae, 1684.; Zdanowski K. Loret albo Domek N. P. Maryi. Krakow, 1687.

[152] Rusecki M. Problem cudu w religiach pozachrześcijańskich. Lublin, 2001.

[153] Religia Encykłopedia. T. 3. Warszawa, 2001. S. 62; New Catholic Encyclopedia. Vol. IX… P. 891.

Бога Святы Дух дапамагае і даказвае наяўнасць Бога праз Божыя справы, цуды і прадбачанні [154]. Найбольшую ўвагу тэолагаў прыцягнулі цуды Ісуса Хрыста, апісаныя ў Новым Запавеце [155].

Тлумачэнне цуду мае некалькі варыянтаў. Ён разумеецца як знак прысутнасці Бога. Гэта паняцце звязана з разуменнем цуду як сімвала, які мае сэнс і накіраваны на пэўнага адрасата, а таксама пацвярджае рэальнасць існавання Бога. Цуд таксама разглядаецца як дыялог паміж чалавекам і Богам, які адбываецца праз веру. Акрамя гэтага цуд паказвае сэнс чалавечага жыцця і смерці, прызначэнне чалавека, вырашае яго лёс. Вера ў цуд заснавана на ірацыянальнасці, бо яго можна ўспрымаць не розумам, а сэрцам і пачуццямі. Дзякуючы гэтаму, ён адыгрывае важную матывацыйную функцыю і з'яўляецца адным з самых моцных элементаў у рэлігіі, які прыводзіць да веры, прыцягвае ўвагу ўжо заангажаваных вернікаў і значна ўзмацняе іх веру [156].

Кожная эпоха прыносіла сваё разуменне і бачанне цуду. Развіццё навукі і тэхнікі зменшыла колькасць цудаў: многія з'явы атрымалі навуковае тлумачэнне. У XIX і XX стст. пад уплывам рацыяналізму многія цуды былі пераасэнсаваны. Напрыклад, вядомы гісторык Іяхім Лялевель (1786–1861) адмаўляў існаванне надпрыродных, звышнатуральных з'яў, у тым ліку і цудаў [157]. На сённяшні дзень стаўленні да цуду розныя, а часам процілеглыя: 1) адмаўленне існавання цуду; 2) дапушчэнне цуду як паранармальнай з'явы; 3) трактаванне цуду як існуючай з'явы; 4) цалкам прызнанне рэальнасці цуду [158].

У «Зборы…» таксама ёсць спробы патлумачыць цуды праз дыялог з вернікамі, іх лёсавызначэнне і знак. Цуд як дыялог з Богам і Маці Божай прадстаўлены ў 15 выпадках [159], дзе цытуюцца словы просьбітаў. Яны размаўляюць з Богам і Маці Божай, просяць вылячыць ад хвароб, і тыя адказваюць ім праз сваё спрыянне і пазбаўленне ад пакутаў. Такім чынам, чалавек можа ўступіць у кантакт з вышэйшымі сіламі і атрымаць ад іх адказ. Прычым гэты сродак адносінаў даступны абсалютна ўсім — галоўнае, каб былі вера і давер да падзей, якія адбываюцца.

Маці Божая як лёсавызначальніца жыцця і смерці выступае ў №№ 2а, 11, 25, 32, 58. Да яе людзі звярталіся з просьбай пазбавіць ад пакут праз

---

[154] New Catholic Encyclopedia. Vol. IX… P. 891.

[155] Rusecki M. Wierzcie moim dziełom. Funkcja motywacyjna cudu w teologii XX w. Katowice, 1998. S. 97–137.

[156] Там жа. S. 49, 65, 69, 235, 242, 246, 252.

[157] Cygler B. Poglądy Joachima Lelewela na genezę i rolę religii // Joachim Lelewel człowiek i dzieło w 200-lecie urodzin. Materiały z ogólnopolskiej sesji naukowej, żagań 12–14.IX.1986. Pod red. K.Bartkiewicza. Zielona Góra, 1988. S. 180–181.

[158] Religia Encykłopedia. T. 3. Warszawa, 2001. S. 63.

[159] Гл. цуды №№ 21, 22, 24, 28, 29, 38, 42, 44, 46, 50, 56, 58, 59, 70 ,74.

смерць ці вылячэнне. Прасілі за сваіх дзяцей і аддавалі іх лёс на разгляд Маці Божай Б. Ельяшова, Е. Маліноўская, Д. Пастэўчанка. Найбольшай красамоўнасцю вылучаецца зварот да Найсвяцейшай Панны з разважаннем пра жыццё і смерць жонкі гарадзенскага бурмістра З. Шульцаўны [160].

Знак ад Маці Божай людзі атрымлівалі ў рэчаіснасці і ў сне. Дзеля страху людзей перад Богам і адказнасці за свае абяцанні прыводзіліся прыклады пакарання за невыкананне зарокаў (№№ 39, 73). Людзі былі вылечаны ад хваробаў, але не аддзякавалі за гэта, таму пакуты вярнуліся да іх зноў. Самы яскравы прыклад пакарання ад Маці Божай — у № 92, калі нямецкі жаўнер абразіў яе і быў у той жа момант пакараны катаннем па зямлі. Лёгкае дакаранне за сумненне ў веры і цуды Маці Божай атрымалі жонка Ефрасіння Рабееўна і дачка (імя невядома) Крыштафа Сапоцькі (№ 93). Яны вырашылі паехаць паглядзець цудатворную ікону. Ім сустрэўся чалавек, які рацыянальна ставіўся да жыцця. Ён быў упэўнены, што няма неабходнасці ў цудах, бо на ўсё ёсць тлумачэнне. Пасля такіх аргументаў Сапоцькі вярнуліся да хаты, а ноччу абедзве бачылі здань, якая ім раіла з пакорай ізноў паехаць да абраза. Дарэчы ў дадзеным выпадку кантакт з вышэйшымі сіламі ішоў не праз малітву і зварот, а ў сне. Такім жа чынам атрымала параду ісці лячыцца ад язвы да абраза ў Кульбаках жонка Яна Гедройца (№ 30). З'яўленне ў сне Маці Божай стала для віленскага ваяводы К. Сапегі знакам падараваць залатую шату іконе замест скрадзенай сярэбранай (1696). У зборы цудаў, прысвечаным Маці Божай Будслаўскай, таксама ёсць выпадак звязаны са сном, калі шляхцянцы, жонцы Аляксандра Вайсовіча, Палоніі Ягальскай з'явілася ў сне Найсвяцейшая Панна са словамі: «Чаму ж не прыйдзеш да майго абраза ў Будзе? Там будзеш аздароўленая» (1634) [161]. Выява Маці Божай, што знаходзілася ў касцёле Св. Міхаіла ў Вільні, з'явілася да святара касцёла і накіравала яго да абраза (1667) [162]. Паводле тагачаснага тэалагічнага разумення дачыненні з Богам і Маці Божай маглі здзяйсняцца ў чалавека ў рэальным жыцці і ў сне. Сон разумеўся як знак, які паказваў, што рабіць чалавеку ў пэўнай сітуацыі. Таму гэта ўспрымалася як рэальная інфармацыя, якую нельга ігнараваць і якой трэба кіравацца.

«Збор…» прадстаўляе сваё разуменне цуду. Самым масавым цудам з'яўлялася вылячэнне ад хваробаў (90 цудаў з 98 — 82,2%). Змест кнігі пабудаваны менавіта па прынцыпу хваробаў. Хоць у той час зборы цудаў складаліся па храналагічнаму прынцыпу [163], пазней тэматычна

---

[160] Sumariusz cudow… S. 58–59.

[161] Sanktuarium na Białorusi. Budsław. Mińsk, 1993. S. 58.

[162] Skarbnica niebeska… Przy obrazie Bogarodzice Maryey Panney w Kościele Michała Swiętego w Wilnie…

[163] Зеляевіч Э. Задыяк нябесны на зямлі…; Cudowny Obraz Bogorodzicy w Różanymstoku. Wilno, 1857; Nowa obrona utrapioney…; Skarbnica niebeska… Przy

былі прадстаўлены цуды, што адбываліся пры іконе Маці Божай у касцёле Св. Філіпа і Якуба ў Вільні на Лукішках [164]. «Збор…» можна выкарыстоўваць як тагачасную медыцынскую энцыклапедыю: шукаць сваю хваробу і лячыцца. Акцэнт на гэта быў зроблены невыпадкова, бо хвароба кранае асабіста кожнага і яго асяроддзе. Аздараўленне людзей займала асноўнае месца і ў іншых зборах цудаў. Літоўскі даследчык Міндагас Пакныз прааналізаваў змест рукапісных і друкаваных твораў, прысвечаных цудатворным абразам у Троках, Будславе, Навагарадку, Астроўне, Вільне і Коўне за перыяд 1603–1675 гг. і вызначыў, што агульны працэнт вылячэння людзей у іх склаў 70% [165]. У зборы цудаў, што прысвечаны абразу Маці Божай Лясніцкай, 61% цудаў — гэта выздараўленне ад розных хвароб [166].

Акрамя хвароб у крыніцы да цудоўных з'яў аднеслі выратаванне з маскоўскага палону (№№ 17, 18), спрыянне ў судовых справах (№ 86), выратаванне горада ад пажару (№ 87), гарэнне каменя лою цэлы год (№ 88), пакаранне ад Маці Божай (№№ 92, 93). Як цудоўны знак патлумачылі ў першай частцы смерць П. Шавана пасля ўрачыстага ўнясення іконы, таму што ён зрабіў шмат намаганняў для гэтай цырымоніі. З гэтага пераліку бачна, што да цуду адносілі ўсё, дзе было спрыянне Маці Божай, нават калі гэта была звычайная свецкая справа ці прыродная з'ява.

Даволі важным знакам лічылася паценне ці плач іконы, як гэта здарылася ў 1662 г. (№№ 94–99), калі перад абразом малілася аб сваім цяжкім лёсе шляхцянка Тэкля Зеляноўская. Гэты факт патлумачылі па-рознаму як каштоўныя перлы і як міласэрнасць Маці Божай да просьбіткі. Яму было дадзена больш за ўсё ўвагі, бо такая з'ява адбываецца далёка не з кожнай іконай [167].

Праз усе апісанні цудаў праходзіць агульная думка, што дзеля атрымання падтрымкі ад Найсвяцейшай Панны неабходна шчырая і абсалютная вера ў яе магутнасць. На думку тагачасных тэолагаў, Маці Божая выказвае свае ласкі незалежна ад сацыяльнага становішча. Галоўнае, каб людзі цалкам давяралі і верылі ёй, былі шчырымі ў сваіх просьбах. Таму сярод прыкладаў можна сустрэць прадстаўнікоў усіх саслоўяў:

---

obrazie Bogarodzice Maryey Panney w Kościele Michała Swiętego w Wilnie…;Tołkacz J. Skarbnica łask nie przebranych Krolowey Nieba i Ziemi niepokalanie poczętey Maryey w kosciele Subotnickim…

[164] Fontana mistyczna z obrazu N. P. Marii od roku 1684 cudownymi łaskami w kościele Wileńskim Łukiszskim śś. Apostołow Filipa i Jakuba. Wilna, 1737.

[165] Paknys M. Kasdienybės istorija XVII a. LDK… P. 88–90.

[166] Bosiacka A. Leśniańska Księga Cudów 1683–1768… S. 210.

[167] Такі самы цуд быў пры іконе Маці Божай Ляснянскай, паценне адбывалася даволі доўгі час. Там жа. С. 212.

духавенства, шляхты, гараджан, сялян з навакольных вёсак. Прычым у тэксце праводзіцца думка, што кожны сацыяльны стан павінен аддзякаваць у адпаведнасці са сваім статусам. Духавенства абавязкова адпраўляла імшу, чытала малітвы. Ад шляхты і мяшчан чакалі шыкоўных вотаў, а ад сялян дастаткова было прысутнасці на набажэнстве. «Вясковая палітыка» Маці Божай тлумачылася ў выпадку вылячэння сына Яна Рапейкі з Русоты (№ 41). Яго жонка проста прынесла дзіця да іконы, і яно выздаравела. Тут не прыведзены яе зварот да Маці Божай, але адзначана, што чым чытаць пацеры, лепш шчыра даверыцца божаму наканаванню, як зрабіла сялянка. Факт вылячэння Яна Вазніцы, служкі брыгіцкага кляштара, суправаджаўся каментарыем, што Найсвяцейшая Панна заўсёды мае час для аўдыенцыі для бедных (№ 57). Гэтым паказвалася, што Панна Марыя турбавалася за ўсіх і для яе не было розніцы, хто прасіў дапамогі: шляхціч ці селянін. Усе мелі роўныя магчымасці атрымаць міласэрнасць Маці Божай. Пры гэтым варта адзначыць, што большую вагу і значэнне мелі цуды, якія адбыліся са шляхтай.

Асобна трэба звярнуць увагу на змест і сэнсавае значэнне самога цудатворнага абраза. У рэлігійным разуменні ікона не толькі характарызуе святога, але і матэрыяльна даказвае факт, што ён святы. Цуды пры выяве неабходны як пацвярджэнне яго святасці. Абраз Маці Божай падкрэслівае падвоеную сутнасць Дзіцяці, бо Марыя не магла даць жыццё звычайнаму дзіцяці. Цудатворны абраз часам выступае супраць царкоўных пастулатаў, бо ён не мае дакладна вызначанага месца ў царкоўнай іерархіі і дае магчымасць размаўляць з Богам і святымі без царкоўных службаў [168]. Такія факты мы знаходзім у «Зборы…». Для вернікаў абраз уяўляў сабой пасрэдніка, праз якога яны звярталіся да Маці Божай. Да яе ставіліся не толькі як да Маці Ісуса, але і як да Маці ўсіх людзей, у тым ліку і кожнага, хто да яе звяртаецца. Архетып маці самы старажытны і з’яўляецца аўтарытэтам усяго жаночага — гэта мудрасць і інстынкт, гэта тое, што дае прытулак, жыццё, месца пераасэнсавання і адраджэння [169]. Вобраз Маці Божай увабраў у сябе гэтыя старажытныя чалавечыя пачуцці і таму ён стаў блізкі, зразумелы для кожнага верніка, які шукаў пры ім паратунак.

Адпаведнае тлумачэнне паняццю «цудатворны абраз» мы не знойдзем у тэолагаў [170]. Таксама разнастайныя каталіцкія энцыклапедыі не даюць азначэнне гэтага тэрміна і таму не ўтрымліваюць крытэрыі, паводле якіх той ці іншы абраз можа быць аднесены да ліку цудатворных. Абразы

---

[168] Belting H. Likeness and Presence… P. 284–285, 382.

[169] Юнг К. Г. Психологические аспекты архетипа матери. Рэжым доступу: http://psycho.dtn.ru/txt/jung/j014.htm

[170] Belting H. Likeness and Presence… P. 6.

мелі важнае значэнне для каталіцкай рэлігіі ў Беларусі. Іх шанавалі і захоўвалі, у перыяд небяспекі хавалі ад ворага, бо ведалі, што іх чакае знішчэнне. Тагачасны рэлігійны дзеяч Фабіян Біркоўскі адзначаў, што абраз ярка і зразумела даносіць рэлігійныя ідэі да чалавека і робіць гэта лепш, чым кніга ці слова святара (1629) [171].

На падставе разнастайных збораў цудаў XVII ст., якія былі надрукаваны на тэрыторыі ВКЛ, была зроблена «класіфікацыя» цудаў, якія ўводзілі абраз у лік цудатворных. Па сабраных матэрыялах [172] можна сцвярджаць, што існавалі пэўныя «абавязковыя» цуды. Абраз павінен быў ажыўляць памерлых, лячыць хворых, абараняць у небяспецы, караць няўдзячных і блюзнераў.

Самым важным цудам лічылася ажыўленне памерлых. Гэты цуд здзейсніў Хрыстос, а пасля яго гэта рабілі многія святыя. Абраз як выява святога таксама павінен быў ажыўляць. У розных зборах цудаў гэтаму надаецца шмат увагі, і такія выпадкі апісваюцца даволі падрабязна. Памерлы вяртаўся да жыцця дзякуючы шчырым малітвам бацькоў, сваякоў ці сяброў. Так здаралася пры абразах Маці Божай Жыровіцкай, Маці Божай Будслаўскай, Маці Божай Ружанастоцкай і іншых [173]. Па сутнасці, гэта быў самы галоўны цуд, які мог здзейсніць абраз, што адразу вылучала яго сярод іншых. Не без падстаў, першы цуд Маці Божай Студэнцкай — гэта пазбаўленне ад смерці стальмаха з Васількава.

Лячэнне розных хвароб. Лячэнне розных хвароб у тым ліку і смяротных, было самае запатрабаванае цуда. Вагу цудатворнаму абразу надавала вылячэнне такіх сур’ёзных захворванняў, як паралюш, чума, слепата і інш. Лепш любога ўрача Маці Божая пазбаўляла ад пакутаў. Тагачасная медыцына не магла паспяхова лячыць многія захворванні, таму для людзей рознага сацыяльнага стану цудатворныя абразы былі апошняй надзеяй на выратаванне ад пакутаў.

У другой палове XVII ст., у сувязі з вайной 1654–1667 гг., надзвычай актуальна была абарона ў небяспечных для жыцця сітуацыях. У асноўным яна патрабавалася падчас небяспекі ад маскоўскіх войскаў,

---

[171] Birkowski O świętych obrazach […] // Sajkowski A. Barok. Wyd. 2. Warszawa, 1987. S. 199–201.

[172] Зеляевіч Э. Задыяк нябесны на зямлі…; Cudowny Obraz Bogorodzicy w Różanymstoku…; Fontana mistyczna…; Nowa obrona utrapioney…; Skarbnica niebeska… Przy obrazie Bogarodzice Maryey Panney w Kościele Michała Swiętego w Wilnie…; Society and religion in the Grand Duchy of Lithuania…; Sumariusz cudow…; Morze łaski Bozey. Maryia Panna. Przy Obraze swym cudownym w kościele Mińskim…; Bosiacka A. Leśniańska Księga Cudów 1683–1768… S. 211–244.

[173] Напрыклад, у зборы цудаў, прысвечаным Маці Божай Лясняцкай, 11% цудаў складае ажыўленне памерлых. Bosiacka A. Leśniańska Księga Cudów 1683–1768… S. 210.

а таксама пры выратаванні з палону. Калі чалавек аддаваў сябе пад апеку і абарону Маці Божай, яна ахоўвала яго ад ворага і спрыяла хуткаму вызваленню з-за кратаў. Такая абарона жыцця разумелася як цуд, асабліва калі ўлічыць, што ў гэту вайну ВКЛ страціла палову насельніцтва забітымі ці вывезенымі ў няволю. Абарона каталіцкіх абразоў ад маскоўскага і шведскага войскаў падкрэсліваецца ў той ці іншай ступені ва ўсіх зборах цудаў, якія выйшлі ў свет у той час. Гэта мела важнае значэнне, каб падкрэсліць, што толькі каталіцтва дапамагала супрацьстаяць праваслаўнаму маскоўскаму войску і пратэстанцкаму шведскаму.

Маці Божая была міласэрная да тых, хто яе шанаваў і выконваў свае абяцанні, але тых, хто ішоў супраць, чакала пакаранне. Асобы, што забыліся ёй падзякаваць і выканаць свой зарок, атрымлівалі зноў сваю хваробу і, як правіла, у больш цяжкіх формах. Гэтае пакаранне з іх здымалася, калі яны выконвалі абяцанні і фіксавалі ў кнізе пра занядбанне зароку. Больш жорстка Маці Божая абыходзілася з тымі, хто зневажаў яе. Такія людзі караліся шаленствам, няшчаснымі выпадкамі, якія прыводзілі да калецтва ці смерці. Прысутнасць гэтага элементу ў зборах цудаў мела выхаваўчы і павучальны характар. Падобная інфармацыя прымушала людзей выконваць свае абавязкі, каб не апынуцца на месцы пакараных.

Гэтыя чатыры віды цудаў з'яўляюцца абавязковымі элементамі цудатворнага абраза. Яны прысутнічаюць у зборах цудаў, прысвечаных Маці Божай Ружанастоцкай, Маці Божай Наваградскай і інш. Праз абраз Маці Божая можа і адорваць чалавека сваімі шчадротамі, і караць яго за непаслухмянасць. Складальнікамі было адзначана ў «Зборы…», што яна кожнаму дае сваё: добрым — добрая, пакорным — шчодрая, злым — злая, а да няўдзячных — справядлівая [174]. Чалавек атрымлівае тое, што ён заслугоўвае. Таму нядзіўна, што Маці Божая не толькі дапамагала, але і карала.

Такое разуменне цудатворнасці знайшло адлюстраванне ў выявах на лаве. Акрамя подпісаў пра цуды змешчаны надпісы на латыні пра Маці Божую. У надпісах яна характарызуецца як жанчына, якая вяртае да жыцця (ажыўленне Ю. Тымінскага), суцяшае хворых (вылячэнне А. Катовіча) і іх вылечвае (вылячэнне С. Граткоўскага), вяртае зрок (вылячэнне ад слепаты С. Любамірскага), вызваляе з няволі (вызваленне В. Жэляроўскага і шляхты). У выявах не прадстаўлена пакаранне няўдзячных.

Акрамя гэтых асноўных цудаў, разнастайныя зборы даюць звесткі аб тым, якім з'явам надавалася такое значэнне: пах ад абраза, ажыўленне сухіх раслін, выратаванне тапельцаў, выкрыццё злачынцы, вяртанне

---

174 Sumariusz cudow… S. 80.

згубленых рэчаў і грошай, выратаванне ад пажару, самазапальванне лямпы пры іконе, дапамога пры родах [175].

Па здзейсненых цудах і духоўнаму значэнню абраз Маці Божай Студэнцкай у тэксце параўноўваўся з абразамі ў ВКЛ, Польшчы і Еўропе і пры гэтым адзначалася, што яна не горш за іншыя цудатворныя іконы. У маналогу А. Катовіча ёсць выказванне, што Найсвяцейшая Панна адна і тая ж у Гародні, Чэнстахове і Ларэце, і шчырая вера робіць больш, чым доўгатэрміновае паломніцтва (№ 28). Гэтым яна ставілася на адзін узровень з важнымі і знакамітымі выявамі Маці Божай, якія набылі сваю вядомасць у XV–XVII стст. і былі старэйшыя за гарадзенскую. Яна была больш дзейсная ў параўнанні са святынямі ў Жыровічах, вялікіх Эйсмантах і Шэляцічах. Асабліва істотна было адзначыць гэта адносна першых двух абразоў, якія мелі вялікае шанаванне і складалі моцную «канкурэнцыю» іконе ў Гародні. Акрамя таго, цудатворныя абразы былі ў Красным Бару, Лідзе, Ружаным Стоку, Навагарадку, Троках, ды і Вільня была адносна недалёка, дзе было цэлае сузор’е цудатворных абразоў [176]. Таму ў дадзенай сітуацыі трэба было шмат прыкладаць намаганняў, каб вернікі накіроўваліся менавіта да абраза Маці Божай Студэнцкай.

Складальнікі «Збору…» акцэнтавалі ўвагу на тое, што чалавек у пошуках лячэння можа наведаць Ларэту, Кампастэлу, Рым, Іерусалім, Студзяны, Чэнстахова, а лекі знайсці ў доме — гэта значыць пры іконе Маці Божай Студэнцкай (№ 52). Пералічаныя самыя знакамітыя і важныя мясціны, якія былі вядомы ўсяму хрысціянскаму свету, былі абраны для параўнання невыпадкова. Гэта не толькі ставіла Гародню ў адзін з імі рад, але нават і вышэй за іх. Каб атрымаць міласць Маці Божай, не трэба было выязджаць у небяспечную вандроўку, а дастаткова прыйсці ў езуіцкі касцёл. Вядучая роля абраза сярод астатніх мясцовых падкрэслівалася шанаваннем яго духоўнымі асобамі з іншых ордэнаў. У «Зборы…» узгаданы манашкі–базыліянкі з Гародні і Менска (№№ 4, 48) і манашкі з Гарадзенскага брыгіцкага кляштара (№№ 56, 57, 84).

У Еўропе цудатворныя абразы набываюць значэнне мясцовых святых, якія ахоўваюць суполку [177]. Такое ж значэнне яны атрымліваюць і ў ВКЛ. Большасць абразоў, у тым ліку і Маці Божай Студэнцкай, мелі лакальнае значэнне. У тэксце сустракаецца яе назва — як тутэйшая, хатняя,

---

[175] Зеляевіч Э. Задыяк нябесны на зямлі…; Cudowny Obraz Bogorodzicy w Różanymstoku…; Fontana mistyczna…; Nowa obrona utrapioney…; Skarbnica niebeska… Przy obrazie Bogarodzice Maryey Panney w Kościele Michała Swiętego w Wilnie…; Society and religion in the Grand Duchy of Lithuania…; Sumariusz cudow…; Bosiacka A. Leśniańska Księga Cudów 1683–1768… S. 210.

[176] Nowakowski W. O cudownych obrazach… S. 310, 470–473, 567–571, 720–754; Fridrich A. Historye cudownych obrazów… S. 114–115.

[177] Belting H. Likeness and Presence… P. 61.

мясцовая [178]. Сярод іншых вылучаецца абраз Маці Божай Жыровіцкай, які набыў статус дзяржаўнага пасля наведання яго польскім каралём і вялікім князем літоўскім Уладзіславам IV у 1644 г. [179] Цуды гэтага абраза перадрукоўваліся шмат разоў [180].

Зразумела, што цуды займалі цэнтральнае месца ў дадзенай кнізе. Яны павінны былі прадэманстраваць веліч і значнасць іконы Маці Божай Студэнцкай, ставячы яе на адзін узровень з іншымі знакамітымі хрысціянскімі святынямі. Цуды паказвалі міласэрнасць Маці Божай да людзей, яе спрыянне ва ўсіх жыццёвых сітуацыях, асабліва ў хваробах. Пасля выдання гэтай кнігі абраз стаў займаць важнае месца ў жыцці Гарадзенскага павета, самога горада, езуіцкага касцёла і кожнага верніка.

Хваробы. Хваробы з даўніх часоў з'яўляюцца сур'ёзнай праблемай чалавецтва. Каб ад іх пазбавіцца, людзі звярталіся да традыцыйнай і народнай медыцыны, а таксама да цудатворных ікон. Дзеля таго, каб зразумець, чаму хворыя прасілі дапамогі ў абраза Маці Божай, трэба ведаць тагачасны стан развіцця медыцыны. Гэтая галіна ведаў у Беларусі развівалася ў кантэксце еўрапейскай навукі, чаму спрыяла вучоба жыхароў ВКЛ за мяжой, а таксама праца замежных лекараў пры дварах вялікіх князёў літоўскіх і багатай шляхты. Замежныя асобы мелі магчымасць карыстацца апошнімі дасягненнямі медыцыны. Мясцовыя і іншаземныя лекары працавалі ў віленскага біскупа Паўла Гальшанскага (?–1555), Радзівілаў і інш. Акрамя таго медыцынская літаратура траплала з Еўропы ў прыватныя бібліятэкі і бібліятэкі навучальных устаноў. Напрыклад, у зборах Гарадзенскай езуіцкай калегіі былі кнігі па медыцыне [181]. Сярод насельніцтва папулярнасцю карысталіся зборнікі рэцэптаў па лячэнню розных хвароб.

Развіццё медыцынскай навукі не абышло і Гародню. 15 студзеня 1586 г. тут было зроблена анатамічнае ўскрыццё цела Стэфана Баторыя [182]. Гэта першы зафіксаваны ў дакументах выпадак, які адбыўся на тэрыторыі Беларусі і Усходняй Еўропы. Паводле інвентара 1773 г. пры езуіцкім калегіюме знаходзілася дзве аптэкі: адна мураваная, пабудаваная некалькі год таму, а другая «старажытная» — для лячэння хворых манахаў. Аднак крыніца адзначала, што медыцынскіх матэрыялаў і паслуг першая аптэка рабіла не шмат, а лекаў з-за мяжы ў гэты год не

---

[178] Sumariusz cudow… S. 20, 34, 41, 53, 68, 80.

[179] Ярашэвіч А. Жыровіцкі абраз Маці Божай // ЭГБ. Т. 3. Мн., 1996. С. 384.

[180] Белоруссия в печати в XVII столетии… С. 56.; Charkiewicz W. Żyrowice — łask krynice…

[181] ЛДГА. Ф. SA. 11 296. Арк.43.

[182] Грицкевич В. П. С факелом Гиппократа: из истории белорусской медицины. Мн., 1987. С. 66, 114–115.

атрымала. Абедзве аптэкі былі ў даўгах [183]. З аднаго боку, у ВКЛ ведалі пра дасягненні еўрапейскай медыцыны, а з другога — агульны ўзровень тагачаснай медыцыны не дазваляў паспяхова лячыць многія захворванні нават у XVIII ст., ды і паслугі лекара былі даступныя далёка не ўсім. Медыкі былі абсалютна бездапаможныя перад эпідэміямі. Таму хворыя вымушаны былі звяртацца да цудатворных абразоў.

«Збор…» з'яўляецца крыніцай па гісторыі медыцыны другой паловы XVII ст. Яго змест падзелены па захворваннях. Тэкст дае змястоўную інфармацыю па хваробах, а таксама па іх сімптомах і ў некаторых выпадках па лячэнню. Прычым далёка не ўсе хваробы дакладна ідэнтыфікаваліся. Не выклікае сумнення выяўленне чумы (№№ 34, 66). Гэта эпідэмічнае захворванне, якое мела масавы характар, і яго сімптомы былі вядомыя. Падагра (№ 28) у спісе сустракаецца толькі адзін раз, гэта хвароба лічылася шляхецкай і не кранала прадстаўнікоў іншых саслоўяў. Дакладна вызначаліся наступныя назвы захворванняў: астэамаляцыя (№ 29), дызентэрыя (№№ 41, 42), каўтун (№ 22), немата (№ 46), паралюш (№№ 19, 81), панос і ванітаванне (№ 5), пухліны (№№ 23–27), язвы (№№ 30, 31, 32, 35–40), вадзянка (№ 33), пераломы рук (№№ 76, 80) і ног (№№ 77, 90а) [184], цяжкія роды (№ 68), ілжывая гарачка (№№ 63, 65), ліхаманка (№№ 6, 15, 16, 53–62, 64, 67), хваробы на вочы (бяльмо, слепата і іншыя — №№ 47–49, 51, 52), боль галавы (№№ 50, 83), вар'яцтва (№№ 43–45, 84). Аднак варта адзначыць, што прычыны гэтых захворванняў, а часам і іх характар, па апісанні вызначыць немагчыма. Напрыклад, ліхаманка можа быць выклікана рознымі хваробамі, як і пухліны, болькі, болі галавы і іншае.

Сярод цудаў вылучаецца пазбаўленне ад чараў (№ 71), якія маюць не медыцынскае, а д'ябальскае паходжанне. Лекары не ў стане пазбавіць ад хваробы, якая была выклікана чарамі, і таму зварот да іконы мог стаць адзіным выратаваннем для ахвяры. Нягледзячы на панаванне хрысціянства, у XVII ст. паслугі чараўнікоў карысталіся попытам сярод розных слаёў насельніцтва, аб чым сведчаць разнастайныя судовыя скаргі за гэты час [185].

---

[183] ЛДГА. Ф. SA. 11 296. Арк.15.

[184] Аднак цяжка дакладна вызначыць хваробу, калі пра яе адзначалася, што балела рука (№ 86) ці нага (№№ 75, 78, 79).

[185] Аб вядзьмарскіх працэсах у ВКЛ і чараўніцтве гл.: Śliż N. Elementy pogaństwa w kulturze szlacheckej wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XVII w. // Księga — Nauka — Wiara w średniowicznej Europe / Pod red. T.Ratajczka. Poznań, 2004. S. 182–184; Бабкова В. Чарадзейства // Наша Ніва. № 23. 2 верасня; Jodkowski J. O czarowniku Znaku na inkwizicji w Grodnie w 1691 r. Lwów, 1932; Лобач У. Паганства і хрысціянства ў сярэднявечнай Беларусі // Весці Полацкага дзяржаўнага універсітэта. Гуманітарныя навукі. 1996. Т. 2. С. 3–11; Лобач У. Чарадзейства на Полаччыне:

У шэрагу выпадкаў хваробы ідэнтыфікаваліся як смяротныя, у асноўным яны прыведзены ў другой частцы кнігі. Іх апісанне не дае магчымасці вызначыць хваробу, акрамя раненняў (№№ 13, 14). Аб’ядноўвае гэтыя выпадкі тое, што людзі знаходзіліся пры смерці. У тэксце сустракаюцца апісанні захворванняў без дыягназу (№№ 69, 70, 72–74, 89, 90а, 90б). Хваробы, апісаныя ў «Зборы…», не з’яўляюцца ўнікальнымі, яны сустракаюцца ў іншых падобных крыніцах [186].

У 16 выпадках [187] у той ці іншай ступені негатыўна характарызуецца тагачасная медыцына і яе метады лячэння. Складальнікі імкнуліся падкрэсліць марнасць «зямных лекаў»: традыцыйных і народных — зёлкі, тоўчаныя ракі, чорныя куры, пластыры з хрэну, селядцы, жывымі распатрошаныя ліні, прымочкі, разаграванні, парашкі, мазі і інш. (№№ 37, 45, 48). З’яўленне ў горадзе аптэкі пры езуіцкім калегіюме толькі часткова выправіла сітуацыю. Аднак у параўнанні з набожнымі лекамі ад Маці Божай Студэнцкай яны яўна прайгравалі. У «Зборы…» чырвонай ніткай праходзіць думка, што медыкі не могуць вылечыць, а толькі бяруць грошы і падманваюць людзей для ўласнай выгады. Паводле тагачасных уяўленняў лічылася, што Бог насылае хваробу [188]. Тады разумна і лагічна было шукаць пазбаўлення ад яе менавіта ў Бога.

Хвароба насіла сацыяльны характар. Яна была падзеяй для навакольнага асяроддзя, якая аб’ядноўвала суполку вакол аднаго чалавека. Прыцягвалі ўвагу людзей разнастайныя адхіленні. Асабістае жыццё было празрыстым, яно праходзіла навідавоку сям’і, сяброў і суседзяў. Выключэнне складалі эпідэміі, якія выклікалі адваротную рэакцыю,

---

гісторыка-культурны кантэкст // Полацк: карані нашага радавода. Полацк, 1996. С. 50–59; Лобач У. Браслаўская судовая справа 1615 г.: да характарыстыкі чарадзейства ў сярэднявечнай Беларусі // Браслаўскія чытанні: матэрыялы 4-й навукова-краязнаўчай канферэнцыі 24–25 красавіка 1997. Браслаў, 1997. С. 69–73.

[186] Зеляевіч Э. Задыяк нябесны на зямлі…; Cudowny Obraz Bogorodzicy w Różanymstoku…; Fontana mistyczna…; Nowa obrona utrapioney…; Skarbnica niebeska… Przy obrazie Bogarodzice Maryey Panney w Kościele Michała Swiętego w Wilnie…; Society and religion in the Grand Duchy of Lithuania…; Paknys M. Kasdienybės istorija XVII a. LDK… P. 85–94. Śliż N. Elementy pogaństwa w kulturze szlacheckej wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XVII w. // Księga — Nauka — Wiara w średniowiecznej Europe / Pod red. T.Ratajczka. Poznań, 2004. S. 182–184; Slizh N. Lithuania Grand Duchy of // Encyclopedia of Witchcraft. The Western Tradition. Volume 3, K–P. / editor Richard M. Golden. Santa Barbara; Denver; Oxford, 2006. P. 658–660.

[187] Адмоўнае стаўленне да тагачаснай медыцыны сустракаецца ў наступных нумарах «Збору…»: 5, 8, 12, 19, 22, 23, 28, 29, 35, 37, 45, 48, 55, 62, 67.

[188] Дадзеная фармулёўка была шаблоннай і прысутнічала амаль ва ўсіх тэстаментах. Сліж Н., Гардзееў М. Шляхецкія тэстаменты XVI – пачатку XVIII ст. // Гістарычны альманах. Т. 3. Гародня, 2000. С. 90–110.

як гэта паказана ў № 34. Лаўрын Кмётак застаўся адзін, без падтрымкі хатніх, сваякоў і суседзяў (1663).

Варта адзначыць, што ў «Зборы…» падрабязна апісаны актыўны ўдзел суседзяў, знаёмых, хатніх у лячэнні хворага [189]. Яны давалі парады, ахвяравалі іконе. Іх прысутнасць пры хворым была абумоўлена наступнымі прычынамі. Па-першае, грамадская супольнасць адыгрывала важную ролю ў жыцці чалавека, а яе традыцыйнасць ставіла ў залежны стан ад асяроддзя. Сацыяльная група падпарадкоўвала асабістыя інтарэсы інтарэсам суполкі. Па-другое, у лакальным асяроддзі звычайная з'ява наведаць хворага суседа. Па-трэцяе, спасылаючыся на Біблію, каталіцкая рэлігія ўхваляла спачуванне да хворага [190], як праяўленне хрысціянскай міласэрнасці. Таму гэтыя прычыны маглі стаць матывацыяй для суседзяў і знаёмых, каб прычыніцца да вылячэння суседа. Яскравым прыкладам удзелу асяроддзя з'яўляецца вылячэнне звар'яцелага гараджаніна Пятра Міхалевіча. Сябры і суседзі вырашылі ахвяраваць для яго цудатворнай іконе: кожны ўзяў на сябе абавязак прачытаць малітвы, пацеры ці выканаць іншыя рэлігійныя зарокі. Такое адзінадушнае жаданне дапамагчы прывяло да станоўчага выніку — хворы прыйшоў да розуму [191].

Адносіны да хваробы былі розныя. Аб ёй не саромеліся казаць, бо людзі маглі даць слушную параду, паспачуваць. Сорам яна выклікала ў тым выпадку, калі мяняла знешнасць і адрознівала ад іншых людзей. Асобная роля ў кнізе надаецца псіхалагічнаму фактару, таму гэтая крыніца невыпадкова была адзначана ў гістарыяграфіі як цікавы дакумент па вывучэнню ментальнасці людзей [192]. Рэдка крыніцы гэтага перыяду так добра адлюстроўваюць псіхалагічны стан асобы падчас хваробы і напярэдадні смерці. У большасці выпадкаў чалавек звяртаўся да цудатворнага абраза, калі зямныя сродкі ўжо былі выкарыстаны і засталіся толькі «нябесныя». Праз маналогі і дыялогі людзей перадаюцца іх пакуты ад разнастайных хваробаў [193]. Хворыя трывалі фізічны і маральны боль. Яны былі пастаўлены перад выбарам: смерць ці пакутніцкае жыццё. Пры ўмове працягу жахлівай хваробы людзі часта выбіралі смерць.

Паводле сучасных меркаванняў псіхолагаў, смяротна хворы чалавек праходзіць пяць стадый: адмаўленне смерці (гэта не са мной), гнеў (чаму

---

[189] Гл. цуды №№ 3, 19, 24, 25, 29, 32, 36, 38, 43, 45, 50, 54, 59, 60, 72, 73, 81, 84.

[190] Кн. Ісаі 53, Псалом 6. Srodki wielcezbawienne, ktorych kto szczyrze zażywac będzie żywota pobożnego y swiętobliwego, a potym w Niebie wieku istego dostąpi. Vilna, 1645. S. 322.

[191] Sumariusz cudow… S. 43–44.

[192] Krahel T. Historiografia (archi)decezji Wileńskiej do roku 1939 // Szudia z historii kościoła w Polsce. T. 5. Warszawa, 1979. S. 106.

[193] Гл. цуды №№ 15, 18, 22–24, 26, 28–30, 37, 39, 40, 42, 46, 50, 52–54, 56, 58, 59, 81, 83, 84.

менавіта я), здзелка са смерцю (спроба працягнуць жыццё), прыгнечанасць (асэнсаванне) і прыняцце смерці (падпарадкаванне прысуду) [194]. Гэтыя стадыі прасочваюцца ў маналагічных выказваннях. У такім стане толькі рэлігія дапамагае людзям прыняць непазбежнае і скарыцца перад сваім лёсам. Аднак у дадзеным творы вынік для хворых станоўчы, таму стадыі напярэдадні смерці трэба разглядаць, улічваючы гэтыя важныя абставіны.

Маналогі паказваюць псіхалагічны стан падчас хваробы. У ім адчай, боль, фізічныя і маральныя пакуты, страх за свой далейшы лёс ці лёс блізкіх людзей, схільнасць да самагубства. Гэтыя пачуцці добра знаёмы тым, хто перажываў цяжкія хваробы свае і сваіх родных. Яны турбавалі людзей як раней, так і зараз. У той час маральныя і фізічныя пакуты разумеліся ў адпаведнасці з рэлігійнай дактрынай як расплата за грахі. Пры абвастрэнні захворвання ўсе пакутніцкія пачуцці дасягалі свайго піку, што спрыяла максімальнай канцэнтрацыі хворага/хворай на жаданні вылечыцца. Гэта адлюстроўвалася ў малітве-звароце да Маці Божай. Напрыклад, у прамове жонкі гарадзенскага бурмістра Ганнуса Паўльсена Зузаны Шульцаўны адчуваецца адчай і страх за свой лёс, якія прымусілі яе прасіць пра вырашэнне складзенай сітуацыі ў бок жыцця ці смерці (№ 58). Небяспека для жыцця В. Жэляроўскага і яго сяброў паставіла ўсіх у экстрэмальныя ўмовы, калі трэба было тэрмінова прымаць рашэнне для выратавання свайго жыцця: яны змаглі прабіць муры і скокнуць з іх (№ 18).

Крыніца надае шмат увагі цудоўнаму пазбаўленню ад хвароб, бо гэта асноўныя цуды абраза. У ёй зафіксаваны псіхалагічны стан асобы падчас хваробы, яе пакуты і перажыванні, што дае дадатковую інфармацыю пра жыццё чалавека ў эпоху барока. Для гісторыі Гарадзенскага рэгіёна яна ўнікальная, бо асвятляе не толькі падзеі, але і ўнутранае жыццё тагачасных людзей.

Геаграфія мясцінаў, з якіх паходзілі асобы. У «Зборы…» фіксаваліся не толькі імёны, але і месцы паходжання асобаў. У большасці выпадкаў фігуруюць гарадзенцы і жыхары навакольных вёсак. Рэдкія выпадкі — гэта асобы, якія прыехалі ў Гародню па справах. Большасць зваротаў прыходзіцца на жыхароў Гародні (усяго 29 выпадкаў) [195]. Сярод іншых населеных пунктаў узгадваюцца: Русота [196], Альшанка [197], Абуха-

[194] Фрейд З. Мы и смерть // Рязанцев С. Танатология (учение о смерти). СПб., 1994. С. 13–25.

[195] Цуды №№ 2, 2а, 3, 5, 9, 10, 15а, 32, 35, 36, 37, 42, 43, 44, 45, 48, 56, 57, 58, 75, 77, 79, 80, 83, 84, 90, 90а, 90б.

[196] Цуды №№ 31, 38, 41, 50, 65.

[197] Цуды №№ 24, 49.

ва (№ 59), Васількава (№ 1), Кульбакі (№№ 18, 21, 92), Путрышкі (№ 20), Капліца (№ 34), Талочкі (№№ 27, 71), Корчык (№ 70), Грандзічы (№ 63), Верцялішкі (№ 74), Бержнікі (№ 78), Яскевічы пад Індурай (№ 81) — усяго 19. Аднак не заўсёды ў тэксце адзначаецца дакладнае месца пражывання. Паводле кантэксту зразумела, што людзі паходзілі з Гарадзенскага павета [198]. Фіксуюцца даволі рэдкія выпадкі звароту асоб з іншых рэгіёнаў: Менск (№ 4), Вільня (№ 15), Хондзін (№ 67), Львоў (№ 47), Прэгаліны (Падляшша) (№ 52), Загасцінец (Польшча) (№ 17) — усяго 5. Па сутнасці сярод просьбітаў пераважала насельніцтва Гарадзеншчыны. Гэта паказвае, што абраз меў лакальнае значэнне і карыстаўся папулярнасцю сярод гарадзенцаў і жыхароў навакольных вёсак. Дарэчы, многія з іх захавалі свае назвы да сённяшняга дня.

Сацыяльны склад просьбітаў. Дадзены твор дае добрую магчымасць прасачыць сацыяльны склад людзей, якія звярнуліся за дапамогай да абраза Маці Божай Студэнцкай. Амаль ва ўсіх выпадках адзначалася паходжанне праз тытулатуру ці іншыя дадзеныя. Фігуруе пяць прадстаўнікоў духавенства. З іх са шляхты паходзілі Уладзіслаў Эйсмант (№ 15) і Кацярына Сапежанка (№ 4). Пра астатніх вядома, што гэта былі прафесар граматыкі (№ 15а), ксёндз езуіцкага калегіюма (№ 90а) і манашка Гарадзенскага базыліянскага кляштара (№ 48) — іх імёны і прозвішчы не падаюцца. Найбольшая колькасць зафіксавана са шляхты — 50 асоб [199]. Дакладна ідэнтыфікаваны 23 чалавекі, і тры з пэўнай доляй верагоднасці. Самыя вядомыя прадстаўнікі шляхецтва — жонка кароннага падкаморыя В. Бутлера Канстанцыя Вадынская, жонка стольніка ВКЛ Яўстахія Валовіча Барбара Сапежанка, жонка бельскага падкаморыя Юзафа Карпа Гальшка Сапежанка, пісар ВКЛ Міхаіл Друцкі-Сакалінскі, пісар ВКЛ Андрэй Катовіч. На лаве змешчаны цуды са знакамітымі асобамі, якія не ўключаныя ў кнігу: гетман ВКЛ Казімір Сапега, менскі староста Крыштаф Завіша, каронны маршалак Станіслаў Любамірскі.

Аднак у асноўным прадстаўлена сярэдняя і дробная павятовая шляхта: Сапоцькі, Талочкі і іншыя, сярод якой польская шляхта — Длугаборскія, Славагорскія, Чарніцкія і іншыя. Пры ідэнтыфікацыі асоб гэтага саслоўя высветлілася, што многія з іх звязаныя паміж сабой сваяцкімі, шлюбнымі і сяброўскімі адносінамі і добра ведалі адзін аднаго. Напрыклад, В. Жэляроўскі быў жанаты з Т. Сапоцькаўнай, якая

---

[198] Гэта адзначаецца ў цудах №№ 6–8, 11–14, 19, 22, 23, 25, 26, 28, 33, 39, 40, 44, 54, 55, 60, 61, 62, 66, 69, 72, 76, 82, 85, 89, 89а, 93, 94.

[199] Гл. цуды №№ 6, 8–12, 14, 16–19, 21–23, 25–30, 33, 39, 40, 46, 52–55, 59–62, 66, 67, 69–73, 76, 82, 83, 85, 86, 89, 89а, 90, 93, 94.

па мацярынскай лініі належала Длугаборскім, праз якіх была звязана з Абухоўскімі, Аленскімі, Маліноўскімі, Хрантовічамі. Праз яе муж увайшоў у мясцовае асяроддзе, а пасля звярталася за дапамогай да іконы, што знаходзілася ў яго доме. Сваяцкія сувязі сталі адным са сродкаў распаўсюджання інфармацыі пра ікону. Уплывовай асобай на мясцовым узроўні быў Марцін Чарніцкі (гл. № 66), які часта фігураваў у дакументах Гарадзенскага земскага суда ў якасці апекуна, выканаўцы тэстаменту, фундатара, і яго сям'я была звязана з гісторыяй іконы. Вакол абраза стварылася шляхецкая суполка, якая была зацікаўлена ў шанаванні культу Маці Божай [200].

У творы прадстаўлены гараджане рознага сацыяльнага ўзроўню — ад жонак бурмістраў (З. Шульцаўна, Д. Пастэўчанка) да рамеснікаў і мяшчан з навакольных вёсак — усяго 17 чалавек [201]. Сустракаюцца вядомыя мяшчанскія прозвішчы Паўловічы, Гібулы, Гранды. З рамеснікаў фігуруе не шмат: Стальмах з Васількава і жонка гарадзенскага краўца Юстына Міхалава (№№ 1, 51). Не меншую цікавасць прадстаўляюць нататкі пра абслугоўваючы персанал брыгіцкага кляштара, які амаль не трапляе ў дакументы: садоўніка, вазніцы і сталяра (№№ 56, 57, 84).

«Дэмакратычнай» робіць крыніцу наяўнасць сярод просьбітаў сялян — 14 асоб [202]. Акрамя вышэйпералічаных яшчэ два жаўнеры (№№ 13, 93), а таксама дзве асобы не ідэнтыфікаваны па сацыяльнаму стану (№№ 44, 47). Як бачым, больш за палову просьбітаў — шляхта, але гэта не азначае, што яна больш хварэла ці ікона карысталася большай папулярнасцю сярод шляхты. Арыгінальныя спісы цудаў могуць утрымліваць іншую інфармацыю. Дадзеныя суадносіны да шляхты паказваюць пра тэндэнцыйнасць падбору ўкладальнікаў «Збору…», якія хацелі аддаць перавагу менавіта гэтаму саслоўю, якое больш, чым астатнія, падтрымлівала фінансава касцёл, а таксама пэўны час абраз захоўваўся менавіта сярод шляхты. Яна зрабіла шмат намаганняў, каб культ гэтай іконы шырока распаўсюдзіўся. Прадстаўнікі шляхецтва фінансавалі ўрачыстае ўнясенне яе ў касцёл, выданне кнігі, дарылі воты. Яны ўнеслі значны ўклад у развіццё рэлігійнага і культурнага жыцця горада. Аднак варта адзначыць, што ў «Зборы…» прадстаўлены ўсе асноўныя саслоўі грамадства ВКЛ. Такім чынам, складальнікі імкнуліся падкрэсліць блізкасць абраза да ўсіх і кожнага незалежна ад яго становішча, бо для езуітаў было важна прыцягнуць увагу вялікай колькасці вернікаў да абраза.

---

[200] Belting H. Likeness and Presence… P. 45.

[201] Гл. цуды №№ 1–3, 5, 7, 32, 35–37, 42, 43, 45, 51, 56–58, 75, 77, 79, 80, 84, 90б.

[202] Гл. цуды №№ 20, 24, 31, 34, 38, 41, 49, 50, 63, 64, 68, 74, 78, 81.

Гендэрны склад вернікаў, сямейныя звароты. «Збор…» дае магчымасць правесці аналіз асоб, якія прасілі дапамогі ў Маці Божай Студэнцкай, па палавому прынцыпу. Самастойна звярнуліся да абраза 29 мужчын рознага сацыяльнага стану [203]. У асноўным іх звароты былі выкліканы хваробамі, у рэдкіх выпадках свецкімі справамі. Жанчыны пры тых жа абставінах наведвалі цудатворны абраз. Колькасць іх зваротаў не намнога перавышае мужчынскія — 32. Па сутнасці, хваробы мужчын і жанчын амаль аднолькавыя: пухліны, ліхаманкі, болькі і інш. Жанчыны таксама звярталіся за дапамогай да Маці Божай пры цяжкіх родах (№ 68). На той час акушэрства не было развіта на адпаведным узроўні, роды прымалі павітухі і знахаркі. Першая медыцынская школа з аддзяленнем для павітух была адчынена ў Гародні пры спрыянні А. Тызенгаўза [204]. Даволі часта роды прыводзілі да смерці жанчыны, а дзеці нараджаліся мёртвымі ці паміралі хутка пасля нараджэння. Таму нядзіўна, што ў вышэйадзначаным выпадку Кацярына Янава запрасіла да сябе ксяндза, каб спавядацца, ведаючы, што яна можа не перажыць родаў.

Асобна трэба адзначыць звароты, звязаныя з сямейнымі справамі. Найбольшы клопат бацькоў выклікалі дзеці. У 25 цудах зафіксаваны зварот бацькоў да іконы з-за хваробы дзяцей [205]. Усе яны апісваюць глыбокія перажыванні за лёс дзяцей і моцнае жаданне, каб яны як мага хутчэй выздаравелі, бо самае жахлівае для бацькоў — гэта хаваць сваіх дзяцей. Іх перажыванні былі недарэмныя, бо гэты перыяд у гісторыі Беларусі вызначыўся вялікай дзіцячай смяротнасцю. За дапамогай да Маці Божай звярнуліся 6 бацькоў, 14 маці, у 3-х выпадках разам і ў 2-х выпадках не пазначана, хто звяртаўся. Сярод дзіцячых хваробаў адзначаюць дызентэрыю, панос, ліхаманку, але часта ідэнтыфікаваць захворванне немагчыма, бо ў тэксце яно не характарызуецца дакладна і называецца смяротным. Уражвае выпадак у № 32, калі сын бурмістра Пятра Ляўковіча ўжо лічыўся памерлым, ад цела пачалі адыходзіць скура і мяса, а пасля звароту да Маці Божай ён ачуняў.

Гэтыя факты вельмі важныя для даследавання гісторыі дзяцінства. Крыніц па гэтай тэме захавалася мала. У большасці выпадкаў дзеці фігуравалі ў дакументах пасля дасягнення паўналецця ці калі прыходзіць пара на шлюб. У дыярыюшах згадваюцца даты нараджэння, смерці ці

---

[203] Гл. цуды №№ 1, 13–15а, 18, 19, 22, 24, 28, 34, 37, 38, 43–47, 52, 54, 56, 57, 65, 72, 76, 84, 89а, 90, 90а.

[204] Грицкевич В. П. С факелом Гиппократа: из истории белорусской медицины. Мн., 1987. С. 97.

[205] Гл. цуды №№ 2, 2а, 3, 5, 7–11, 20, 21, 32, 33, 35, 36, 41, 42, 51, 67, 70, 71, 74, 77, 80, 90б.

шлюбу дзяцей. Жыццё дзіцяці, яго побыт, гульні выпадаюць. У «Зборы…» прадстаўлена адна з істотнейшых праблем, з якой сутыкаліся бацькі, актуальная і зараз, — гэта хвароба дзіцяці і яе вылечванне. Важна, што тут апісаны бацькоўскія эмоцыі, што даволі рэдка сустракаецца ў крыніцах. Яны паказваюць, што бацькі былі гатовыя зрабіць усё магчымае і немагчымае, каб іх дзіця стала здаровым. Гэта ўласціва было бацькам усіх саслоўяў: шляхце, мяшчанам, сялянам.

Сямейныя праблемы аб'ядноўвалі мужа і жонку і прымушалі іх разам шукаць выйсця са складанай сітуацыі. Калі здаралася хвароба ці няшчасце з любым прадстаўніком сям'і, гэта ўспрымалася як агульная праблема, якая закранала ўсіх. Хвароба прымушала клапаціцца пра хворага, выдаткоўваць на яго сродкі. Сямейны зварот да абраза адзначаны ў №№ 61, 73. Перажыванне за лёс і здароўе мужа або жонкі таксама сустракаецца ў «Зборы…». Так, Юрый Буткевіч быў вельмі заклапочаны здароўем жонкі і зрабіў паломніцтва да іконы Маці Божай Студэнцкай (№ 6). Жонка Станіслава Гадомскага замовіла імшу за вызваленне з палону мужа (№ 17), а жонка Францыска Гнявінскага Зоф'я Сцяцкевічаўна паехала ў Гародню за лекамі і паводле парады людзей пайшла за дапамогай да абраза і такім чынам вылячыла мужа (№ 72). Усяго ў 38 выпадках сярод ініцыятараў зваротаў былі мужчыны, а ў 49 — жанчыны.

Цуды, звязаныя з гісторыяй сям'і, паказваюць важны бок жыцця, калі людзі траплялі ў непрыемныя сітуацыі ці хварэлі, і ў гэты час ім была патрэбна падтрымка блізкіх людзей. Аб гэтым пісалі шляхцічы і шляхцянкі ў сваіх тэстаментах і дароўных граматах, калі адорвалі сваіх блізкіх маёмасцю, грашыма і рухомымі рэчамі [206], бо ў першую чаргу яны спадзяваліся менавіта на іх дапамогу. Дзеці ў шляхецкай, мяшчанскай і нават сялянскай сем'ях займалі ніжэйшы статус, чым дарослыя. Аднак кожная сям'я стваралася менавіта дзеля працягу роду, таму клопат пра дзяцей быў асноўнай задачай пры выкананні выхаваўчай, сацыяльнай, статуснай, абарончай функцый [207]. Такія выпадкі з'яўляюцца прыкладам шчырага турбавання пра лёс дзяцей у розных слаях тагачаснага грамадства. Гісторыя дзяцінства фрагментарна прадстаўлена ў крыніцах, а «Збор…» раскрывае цікавыя аспекты для вывучэння гэтага накірунку.

У выніку трэба адзначыць, што Збор…» меў важнае значэнне для рэлігійнай, гарадской і шляхецкай культуры Гарадзеншчыны. Гэта своеасаблівы «летапіс», у якім адлюстраваліся разнастайныя лакаль-

---

[206] Сліж Н., Гардзееў М. Шляхецкія тэстаменты XVI – пачатку XVIII ст. … С. 100–101.

[207] Сліж Н. Тэрміналогія па гісторыі шляхецкай сям'і Вялікага княства Літоўскага ў 16–17 стст. // Гістарычны альманах. 2003. Т. 9. С. 57–59.

ныя працэсы і гісторыі людзей. Матэрыялы з кніг земскіх, гродскіх, магдэбургскіх судоў і іншых крыніц пацвярджаюць многія звесткі. Аднак легенда пра паходжанне абраза не знайшла поўнага адлюстравання ў дакументах. У крыніцах зафіксаваны толькі факты яго перадачы ад В. Куклінскага да В. Жэляроўскага, а ад апошняга — гарадзенскім езуітам, якія зрабілі шмат намаганняў, каб абраз карыстаўся шанаваннем сярод мясцовага насельніцтва. Гэта рэдкі выпадак, калі да сённяшняга дня захаваліся ўсе элементы цудатворнага абраза: сам абраз, збор цудаў і лава, на якой яны адлюстраваны. Усе разам яны даюць цэласнае ўяўленне пра абраз Маці Божай Студэнцкай. Сярод іх «Збор…» займае асобае месца як крыніца, якая тлумачыць сэнсавы змест абраза і яго значэнне для лакальнага асяроддзя. Спіс цудаў паказвае моц дадзенага абраза, яго неабмежаваныя магчымасці ўздзеяння на лёс чалавека: ад ажыўлення да пакарання.

Варта звярнуць увагу на тое, што «Збор…» вельмі добра прадстаўляе жыццё тагачаснага чалавека і раскрывае ўнутраны свет асобы ў складаных жыццёвых сітуацыях, што не так часта сустракаецца ў дакументах. Ён паказвае асабістыя праблемы людзей, іх заклапочанасць сабой і блізкімі, успрыманне асяроддзя і падзей. Менавіта гэта робіць крыніцу актуальнай не толькі для гісторыкаў, але і для звычайных людзей, якія маюць тыя ж праблемы і перажыванні, што і людзі ў XVII ст.

Падобныя рэлігійныя творы сталі складацца ў масавым парадку пасля вайны 1654–1667 гг. Яны павінны былі даказаць, што каталіцкая рэлігія праз цудатворныя абразы стварыла моцны духоўны супраціў праваслаўнаму маскоўскаму і пратэстанцкаму шведскаму ворагам. Веравызнанне стала сімвалам варожасці. «Правільнай верай» стала каталіцкая, а іншая — здрадніцкая. Гэты стэрэатып прысутнічаў у той ці іншай ступені ў тагачасных зборах цудаў, і асабліва ён падкрэсліваўся ў цудах, якія былі звязаны з вайсковымі падзеямі.

Дадзены твор прадстаўляе інтарэс для вывучэння розных накірункаў гістарычнай навукі: вусная гісторыя, гістарычная псіхалогія, гісторыя горада, рэлігіі, мастацтва, архітэктуры, мовы, літаратуры, медыцыны, штодзённага жыцця, сям'і, дзяцінства. Ён добра ілюструе асаблівасці грамадскага і прыватнага жыцця ў Гародні і наваколлі ў другой палове XVII ст., што даволі ўнікальная з'ява. Шматбаковасць эпохі барока прасочваецца ў аздобе кнігі, яе літаратурных і моўных аспектах у змесце. Творы дадзенага тыпу ў асноўным выкарыстоўваюцца як крыніцы па гісторыі рэлігіі, аднак сучасныя падыходы даюць магчымасць атрымаць значна больш інфармацыі. Выкарыстанне іх у гістарычным даследаванні раскрывае новыя аспекты ў вывучэнні гісторыі Беларусі.

Ю. Н. Снапковский

Дневник путешествий Э. Гендерсона как источник по истории Беларуси первой четверти XIX в.

В 2004 г. Британское и Иностранное Библейское общество, ныне действующее в составе Объединённых Библейских обществ, отметило свой 200-летний юбилей. Одним из ярких свидетельств значимости данного события для интеллектуальных кругов мировой общественности можно рассматривать состоявшуюся в марте 2004 г. в Лондоне встречу тридцати историков, связанных с изучением деятельности этой организации. В скором времени материалы конференции были опубликованы в сборнике под общим названием «Сеяние Слова: Культурное влияние Британского и Иностранного Библейского общества, 1804–2004» [13], редакторами которого выступили Стивен Баталден — директор Центра российских и восточно-европейских исследований Университета штата Аризона Кэтлин Канн и Джон Дин — бывшие архивариус и генеральный секретарь Британского и Иностранного Библейского общества соответственно. Сборник увидел свет в рамках серии «Библия в современном мире».

Двухсотлетняя годовщина общества не осталась без внимания и среди представителей российской науки. Видные учёные библеист А. А. Алексеев и историк В. Л. Вихнович под эгидой Российского Библейского общества подготовили и посвятили этому событию издание русского перевода книги Эбенизера Гендерсона «Библейские разыскания и странствия по России» [1], впервые увидевшей свет в 1826 г. в Лондоне [9].

Чем же так привлекла российских учёных эта старинная книга шотландского миссионера? Прежде всего, записки о путешествии по Российской империи, которое Э. Гендерсон совершил в 1821–1822 гг., являются ценным источником для изучения истории, географии и этнографии восточнославянского региона. Не утратили своего научного значения содержащиеся в книге заметки о библейских текстах и их переводах, которые на протяжении длительного периода являлись предметом интенсивного изучения со стороны автора. Кроме того, книга «Библейские разыскания и странствия по России» не может не представлять интереса как исторический источник сам по себе. И, наконец, сегодня как в России, так и в Великобритании она является библиографической редкостью и недоступна для широкого круга читателей.

Несколько слов о личности самого Э. Гендерсона. Будущий миссионер родился 17 ноября 1784 г. в одном из поселений возле шотландского города Данфермлин [10, p. 3]. Выходец из небогатой крестьянской семьи

Э. Гендерсон имел возможность получить минимальное начальное образование. Несмотря на активную профессиональную деятельность на протяжении всей жизни, ему удалось освоить многие языки, среди которых были не только европейские — греческий, латинский, французский, немецкий, датский, шведский, но и еврейский, сирийский, эфиопский, русский, арабский, татарский, персидский, турецкий, армянский, маньчжурский, монгольский и коптский [8]. В 1803 г. Э. Гендерсон поступил в богословскую семинарию в Эдинбурге. Через два года он покинул Шотландию вместе со священником Джоном Патерсоном, с которым был тесно связан миссионерским трудом и дружбой на протяжении длительного периода своей жизни. В ряде государств Северной Европы Э. Гендерсон принимал активное участие в широкомасштабных евангелизационных проектах. Ему приходилось много путешествовать по Дании, Швеции, Лапландии и Финляндии, играя далеко не последнюю роль в открытии там дочерних отделений Британского и Иностранного Библейского общества. Под его руководством Новый Завет был переведен на исландский язык, после чего на период с 1814 по 1815 г. Исландия стала для него новым миссионерским поприщем. В 1816 г. он прибыл в Санкт-Петербург и под покровительством императора Александра I организовал работу по изданию Библии на десяти наречиях. Вместе с Дж. Патерсоном он активно трудился в типографии Российского Библейского общества. Однако в 1825 г. в связи с преобладанием религиозно-ксенофобских тенденций в Русской православной церкви деятельность Российского Библейского общества была приостановлена, и Э. Гендерсон вернулся на родину. В течение 1826–1850 гг. он преподавал богословие в различных университетах Великобритании, пока не ушёл на пенсию. Э. Гендерсон умер 16 мая 1858 г. в Мортлейке, неподалёку от Лондона, в возрасте 73 лет, пережив на три года Дж. Патерсона. Годом позже ушёл из жизни и Роберт Пинкертон, бывший коллега Э. Гендерсона по библейскому делу в России.

Из-под пера Э. Гендерсона вышло несколько десятков работ, среди которых наиболее значимыми, помимо «Библейских разысканий и странствий по России» (1826), являются двухтомник «Исландия, или Дневник пребывания на этом острове на протяжении 1814–1815 гг.» (1818), «Основы библейской критики и интерпретации» (1830), «Божественное вдохновение» (1836), а также английские переводы некоторых пророческих книг Ветхого Завета, изданные на протяжении 1840–1850-х гг.

Следует заметить, из всех западных миссионеров агенты Британского и Иностранного Библейского общества Дж. Патерсон и Р. Пинкертон, наряду с их коллегой Э. Гендерсоном, внесли значительный вклад в историю Российского Библейского общества. Причём они не только принимали активное участие в создании и деятельности этой организации,

но и оставили после себя довольно любопытные в источниковедческом отношении записки о своём путешествии по Российской империи, которые сегодня могут служить для нас ценным материалом по истории России, Беларуси, Украины и некоторых других государств [11; 12].

Дневники путешествий Дж. Патерсона, Э. Гендерсона и Р. Пинкертона время от времени попадали в поле зрения российских и белорусских исследователей. Так, например, А. Н. Пыпин при написании своей работы «Российское Библейское общество. 1812–1826» [6], которая до сегодняшнего дня является единственным специальным исследованием по истории данного учреждения, использовал эти англоязычные материалы в качестве основных источников. Однако на русском языке они так и не были изданы. Своеобразным исключением здесь выступают опубликованные в переводе А. П. Сапунова небольшие отрывки из записок о путешествии Р. Пинкертона [4; 5]. Дело в том, что Р. Пинкертон дважды — в 1816 г. и 1822 г. — путешествовал по европейской части России и несколько глав дневника посвятил описанию своего пребывания в Витебской, Могилевской и Минской губерниях. Краевед и историк-популяризатор А. П. Сапунов не мог не обратить внимание на данное обстоятельство и не довести эти интересные заметки о Беларуси до широкой публики.

Из белорусских исследователей на английское издание книги Э. Гендерсона «Библейские разыскания и странствия по России» первым обратил внимание литературовед А. И. Мальдис в 1985 г. Его привлекла, в частности, пятая глава этой книги, где шотландский миссионер рассуждает о белорусском языке как «особом польско-русском наречии» и даёт обстоятельную текстологическую характеристику переводов Библии Франциска Скорины [1, с. 77–82]. В своём «Английском дневнике» А. И. Мальдис относительно книги Э. Гендерсона делает справедливое замечание: «У рабоце шатландскага вучонага, бясспрэчна, ёсць недакладныя выказванні (напрыклад, пра «польска-рускі» дыялект). Але асобныя з яго назіранняў (асабліва лінгвістычныя паралелі) не страцілі навуковай каштоўнасці да нашага дня. Кніга Э. Гендэрсана сведчыць пра вядомасць і папулярнасць Ф. Скарыны ў Заходняй Еўропе ўжо ў мінулым стагоддзі (т. е. в. XIX в. — *Ю. С.*)» [3, с. 189]. Впоследствии об Э. Гендерсоне, как исследователе библейских переводов Ф. Скорины, была напечатана небольшая статья в энциклопедическом справочнике «Францыск Скарына і яго час» [2]. Кроме того, книгу «Библейские разыскания и странствия по России» зафиксировали составители аннотированного библиографического указателя «Францыск Скарына: Жыццё і дзейнасць» [7, с. 19]. Таким образом, в белорусской науке работа Э. Гендерсона была признана одной из первых скориноведческих публикаций в англоязычном регионе.

Обратимся непосредственно к структуре и содержанию книги шотландского миссионера. В небольшом вступлении [1, с. 12] автор знакомит читателя с целью своего одиннадцатимесячного путешествия по двадцати губерниям Российской империи — «содействие интересам Библейского общества», которое должно было быть выражено, в частности, в филологических изысканиях относительно финского, карельского, славянского, русского, татарского, персидского и грузинского переводов книг Священного Писания. Примечательно, что при написании вступления (27 апреля 1826 г.) Э. Гендерсон ожидал «скорого избавления Российского Библейского общества от той неизвестности, которая временно нависла над самим его существованием». Видимо, до автора тогда ещё не успело дойти сообщение о том, что тремя днями ранее по специальному указу Николая I Российское Библейское общество прекратило своё существование.

Книга состоит из двадцати четырёх глав, каждую из которых предваряет краткая аннотация с указанием предмета повествования. На протяжении всего путешествия Э. Гендерсон приводит немаловажные сведения о региональных отделениях Российского Библейского общества. Первые две главы [1, с. 13–37] посвящены событиям, происходившим по пути из Санкт-Петербурга в Москву. Автор проливает свет на события, предшествовавшие открытию Российского Библейского общества, приводит собственные рассуждения об истории Древней Руси. В третьей, четвёртой и пятой главах [1, с. 38–98] Э. Гендерсон описывает своё длительное пребывание в Москве, где у него была возможность ознакомиться с патриаршей библиотекой, а также библиотекой при типографии Святейшего Синода. Автор высказывает соображения касаемо истории славянской Библии, характеризует современные ему русские переводы отдельных книг Священного Писания. По-своему любопытны рассуждения Э. Гендерсона о роли ордена иезуитов в приостановке деятельности Российского Библейского общества [1, с. 95–98]. События шестой главы [1, с. 99–121] разворачиваются на территории российско-украинского пограничья. Пребыванию в Киеве автор посвятил седьмую главу [1, с. 122–133]. На протяжении восьмой, девятой и десятой глав [1, с. 134–162] Э. Гендерсон описывает историю и быт различных групп евреев, обитающих на бескрайних просторах Украины. Как опытный миссионер он даёт практические советы по обращению евреев в христианство. О путешествии по Молдавии, Южной Украине и Крымскому полуострову рассказывается в главах с одиннадцатой по шестнадцатую [1, с. 163–255]. Особое место в этом описании уделено татарскому образу жизни. О неспокойном пути к высоким горам Кавказа повествуют семнадцатая и восемнадцатая главы [1, с. 256–274]. На крайне опасном переходе через Кавказ, после чего путешествен-

ники спешно вернулись в Санкт-Петербург, сосредоточено внимание в последних шести главах книги [1, с. 275–335]. Вся двадцатая глава посвящена описанию шотландской колонии в Карассе [1, с. 282–292]. Если попытаться составить общую схему пройденного Э. Гендерсоном маршрута, то она будет выглядеть примерно следующим образом: Санкт-Петербург – Новгород – Тверь – Москва – Калуга – Тула – Орёл – Курск – Белгород – Харьков – Полтава – Чернигов – Киев – Житомир – Каменец-Подольский – Кишинёв – Одесса – Херсон – Симферополь – Феодосия – Мариуполь – Таганрог – Новочеркасск – Царицын – Астрахань – Георгиевск – Карасс – Владикавказ – Тифлис – Царицын – Саратов – Пенза – Арзамас – Владимир – Москва – Санкт-Петербург.

В качестве приложения выступает переданный в табличной форме перечень различных кавказских племён и народностей, во времена Э. Гендерсона населявших местности между Чёрным и Каспийским морями, с приблизительной оценкой их численности. Редакторы русского издания книги столкнулись с немалыми трудностями при идентификации перечисленных в приложении этнонимов, в результате чего было принято решение воспроизвести их написание в английском оригинале. Ведущий сотрудник Российского Этнографического музея В. А. Дмитриев оказал помощь в распознавании и переводе этих этнонимов на русский язык. К сожалению, точные русскоязычные соответствия не удалось подобрать к названиям таких племён, как «Framkts», «Karaks», «Thebels» и «Tumurgris» [1, с. 337–338].

По сравнению с английским русское издание книги Э. Гендерсона содержит развёрнутый именной указатель, который значительно облегчает читателю поиск нужных сведений. Однако, как и приложение, он не лишён недостатков. Назовём несколько типичных примеров недоработок в этом указателе. Так, его составителям не удалось установить годы жизни миссионера Р. Пинкертона (1780–1859), сотрудника Э. Гендерсона, хотя сделать это было бы довольно просто, обратившись к иностранной справочной литературе. Не указаны также имя и отчество коллежского советника Николая Ивановича Серова, одного из попутчиков Э. Гендерсона, сведения о нём можно встретить в ежегодных отчётах Комитета Российского Библейского общества.

Помимо названных недостатков русского издания книги следует обратить внимание и на то обстоятельство, что при её чтении остро чувствуется нехватка географического указателя. Как видно уже из самого названия книги, её повествовательная часть должна изобиловать различными географическими и топографическими наименованиями двухсотлетней давности, которые без специального указателя во многих случаях читателю просто-напросто ни о чём не говорят. В этой связи напечатанные на страницах 224 и 333 миниатюрные карты путешествий

Э. Гендерсона по Российской империи также не несут в себе никакой смысловой нагрузки, поскольку разглядеть запечатлённые на них названия географических объектов и обозначенные маршруты не представляется возможным. Хотя в оригинальном английском издании имеется особое приложение в виде широкоформатной карты. По этой причине серьёзному исследователю придётся обратиться именно к английскому изданию.

Редакторы русского издания сделали ряд важных примечаний к содержимому текста, выверили библейские цитаты, добавили переводы греческих и латинских цитат.

Несмотря на ряд указанных выше недостатков русского издания книги Э. Гендерсона «Библейские разыскания и странствия по России», оно всё же является важным вкладом в изучение истории и культуры народов Восточной Европы. История, география, этнография, библейская текстология, религиоведение — всё это лишь неполный список тех наук, для которых книга шотландского миссионера может предоставить обилие ценного материала.

Источники и литература

1. Гендерсон Э. Библейские разыскания и странствия по России, включая путешествие по Крыму и переход через Кавказ с обзором положения евреев, раввинистов и караимов, магометан и языческих народов, обитающих в южных губерниях Российской империи, с картами и рисунками / Пер. с англ. В. Л. Вихновича, А. А. Алексеева; Под ред. А. А. Алексеева. СПб.: Российское Библейское общество, 2006. 352 с.
2. Каўко А. К. Гендэрсан // Францыск Скарына і яго час: Энцыклапедычны даведнік. Мн.: БелСЭ, 1988. С. 303.
3. Мальдзіс А. Англійскі дзённік // Полымя. 1985. № 12. С. 186–203.
4. Пинкертон Р. Могилев в двадцатых годах прошлого века / Пер. с англ. А. Сапунова // Могилевская старина: Сборник статей «Могилевских губернских ведомостей». Могилев: Типография губернского правления, 1901. Вып. 2. С. 138–141.
5. Пинкертон Р. Полоцк, Витебск и Минск в 20-х годах прошлого века / Пер. с англ. А. Сапунова. Витебск: Губернская типолитография, 1901. 28 с.
6. Пыпин А. Н. Российское Библейское общество. 1812–1826 // Вестник Европы. 1868. № 8. С. 639–712; № 9. С. 231–297; № 11. С. 222–285; № 12. С. 708–768.
7. Францыск Скарына: Жыццё і дзейнасць: Паказальнік літаратуры / Склад. Я. Л. Неміроўскі, Л. А. Осіпчык. Мн.: Навука і тэхніка, 1990. 269 с.
8. Cowan H. Henderson Ebenezer // The New Schaff–Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge. Grand Rapids, 1953. Vol. 5. P. 223.

9. Henderson E. Biblical researches and travels in Russia; including a tour in the Crimea, and the passage of the Caucasus: with observations on the state of the rabbinical and Karaite Jews, and the Mohammedan and pagan tribes, inhabiting the southern provinces of the Russian Empire. With maps and plates. London: Published by James Nisbet, 1826. 559 p.
10. Henderson T. S. Memoir of the Rev. E. Henderson, D. D., Ph. D. Including his labours in Denmark, Iceland, Russia, etc., etc. London: Knight and Son, 1859. 507 p.
11. Paterson J. The book for every land: Reminiscences of labour and adventure in the work for Bible circulation in the north of Europe and in Russia / Edited, with a prefatory memoir, by W. L. Alexander. London: Published by J. Snow, 1858. 447 p.
12. Pinkerton R. Russia: or, Miscellaneous observations on the past and present state of that country and its inhabitants. Compiled from notes made on the spot, during travels, at different times, in the service of the Bible Society, and a residence of many years in that country. London: Seeley & Sons, 1833. 522 p.
13. Sowing the Word: The cultural impact of the British and Foreign Bible Society, 1804–2004 / Edited by Stephen Batalden, Kathleen Cann and John Dean. Sheffield: Sheffield Phoenix Press, 2004. 392 p.

Гісторыя

И. Ю. Смирнова

Из истории Свято-Николаевской церкви села Неглюбка

Село Неглюбка, которое сейчас находится в Ветковском районе Гомельской области, богато историей и культурными традициями. Можно предположить, что время его возникновения связано с бурными событиями 2-й пол. XVII в. По окончании войны между Речью Посполитой и Россией (1654–1667) в результате подписания «вечного мира» были определены границы России, Польши и Малороссии. Опустошенные земли русско-литовского пограничья начали активно заселяться [1]. Значительную часть северных земель Стародубского полка (Бобовицкая, Попогорская и Лыщицкая волости Новоместской сотни) уже в нач. XVIII в. получила во владение Киево-Печерская Лавра. В 1772 г. земли Восточной Белоруссии были присоединены к России. Неглюбка вошла в состав Суражского уезда Черниговской губернии. Практически все монастырские крестьяне этой территории после секуляризации церковных земель были причислены к государственным [2].

Более чем 300-летняя история Неглюбки тесно переплетена с историей православной церкви. Первое упоминание о селе встречается в Жалованной царской грамоте 1720 г., где значатся принадлежащие Киево-Печерской Лавре «слободка Вышков, Верещаги, Неглювка, Увелля со ставом, с мельницею и греблею, озеро Коженовское, село Яловка,

---

[1] «Судя по памятникам XVII века, во время присоединения Малороссии к России, четыре северных уезда (Малороссии) были населены очень мало: известные в то время села отстояли верст на 20 и более один от другого; значительное большинство местности покрыто было сосновыми лесами и болотами» / Домонтович, М. Материалы для географии и статистики России, собранные отделами генерального штаба. Черниговская губ. СПб., 1865. С. 532.

[2] В 1781–1786 гг. Неглюбка относилась к Бобовицкой экономической волости Черниговской губернии, с 1786 по 1918 гг. — в Суражском уезде Черниговской губернии.

Святская слободка…» [3]. Документы неглюбской Свято-Николаевской церкви, которые хранятся в НИАБ (за 1780–1928 гг.) [4], дают возможность значительно дополнить историю села [5].

Первое упоминание о дате постройки православной церкви в Неглюбке встречается в Клировых ведомостях за 1869 г.: «Ведомость о церкви Святителя Христова Николая Суражского уезда села Неглюбки, состоящей по штату в 5 классе… Церковь построена в 1761 году тщаниемъ и иждивениемъ Киево-Печерской Лавры. Ближайшие к сей церкви — Рождественская в селе Верещаках в 8 верстах, Димитриевская в посаде Святском — 10 верст, и Покровская в селе Яловке — 10 верст» [1, л. 121]. Жители Неглюбки, ранее прихожане церкви Рождества Христова в с. Верещаки, составили приход новой церкви.

Пока неизвестно ни одного изображения Неглюбской церкви. В «Описи церковному движимому и недвижимому имуществу…», сделанной в 1840-х гг., есть общее описание храма и внутреннего убранства (после обновления в 1837 г.) [6]: «Церковь во имя Святителя Христова Николая деревянная тверда объ одной главе. В сей церкви пятеро дверей… Крестов на церкви железных вызолоченных два. Окошек 20, из коих 10 с железными решетками, а 10 в самомъ верху без решеток»; «Колокольня деревянная тверда, на ней колоколов пять: 1–й весомъ семь пудов и 20 фунтов, 2–й весом в 2 пуда, 3–й весом в 1 пуд и 20 фунтов, 4–й весом в 30 фунтов, 5–й весом в 20 фунтов. Колокольчик ручной весомъ ¼ фунта» [10, л. 8]. Вокруг церкви «погост… огорожен деревянною оградою, окружность оной сто пять трехъаршинныхъ саженей» [10, л. 2].

Сведения о внутреннем убранстве храма содержатся в описи имущества 1840–50-х гг.: «Икон праздничных 12. Посредине церкви большое паникадило о 18-ти свечах желтой меди весом в 3 пуда и 10 фунтов» [10, л. 8]. Кроме праздничных названы «наместные иконы» с изображением Спасителя, Богоматери, Антония и Феодосия Печерских, и «в олтаре» — Василия Великого, Иоанна Златоуста. В церкви находились «антиминс святый на желтом атласе 1826 года, подъ ним литон атласный темно-

---

[3] Описание Киевопечерской лавры. Киев, 1831. С. 292.

[4] Национальный исторический архив Республики Беларусь (далее — НИАБ). Ф. 2962. Оп. 1. Д. 1–74. 1780–1920 (метрические книги, клировые ведомости, описи церковного имущества, книги прихода и расхода денег и др.).

[5] Отдельные документы по истории церкви и прихода хранятся в Государственном архиве Брянской области (ГАБО): метрические книги за 1891–1909 гг. (Ф. 251. Оп. 1. Д. 42, 47, 76, 84, 207) и ревизские сказки за 1811, 1816, 1850 гг. (Ф. 549. Оп. 2. Ед. хр. 55, 121, 127).

[6] Подробное описание здания церкви, утвари после обновления. См.: Смирнова И. Ю. Из истории села Неглюбка / И. Ю. Смирнова / Навуковыя запіскі Веткаўскага музея народнай творчасці. Гомель, 2004. С. 80–106.

синий», «плащаница на голубой тафте с золотыми вокруг словами…», «коругва с изображением на одной стороне Преображения Господня, а на другой Покрова Пресвятой Богородицы», «коругва с изображением на одной стороне Иоанна Богослова, а на другой Святителя Христова Николая», «коругва с изображением на одной стороне Рождества Господня, а на другой Воскресения Христова» [10, л. 4, 7]. Значительную часть в описи занимает перечисление церковных книг, утвари, одеяний причта [10, л. 3–10].

Из книг, хранящихся в церкви, названы: «Евангелие напрестольное в оправе красного плису с накладными медными позолоченными бляхами Московской печати 1779 года; Евангелие в оправе синяго плису с накладными серебряными пестро позолоченными утварами Киевской печати 1785 года; Апостол в лист Черниговской печати 1770 года; Апостол в лист Киевской печати 1699 года; Служебник в лист Киевской печати 1775 года; Служебник осмушный Московской печати 1810 года; Служебник осмушный Киевской печати 1762 года; Часослов в лист Киевской печати 1821 года; Актоих в лист Киевской печати 1761 года; Книга месячная Минея в лист за генварь и февраль, март и апрель, май и июнь, июль и август, сентябрь и октябрь, ноябрь и декабрь Киевской печати 1790 года; Триодь цветная Киевской печати 1769 года; Ирмологий Киевской печати 1793 года; Требник Киевской печати 1763 года; Требник Черниговской печати; Книга бесед Иоанна Златоустого о покаянии Киевской печати 1779 года; Книга бесед Иоанна Златоустого с приложением Слова о священстве Киевской печати 1782 года; Книга 1 и 2 в одном томе благоугодных трудов святого Василия Великого Московской печати 1790 года; Книга 3 и 4 в одном томе благоугодных трудов святого Василия Великого Санкт-Петербергской печати 1787 года; Книжица Беседы говоренные архиепископом Черниговским Михаилом в разные времена Санкт-Петербергской печати 1816 года; Книжица поучительная о воспитании детей Киевской печати 1799 года; Книга Наставления правильно состязатся с раскольщиками Санкт-Петербергской печати 1826 года» и т. д. [10, л. 4, 7, 8]. Однако в перечне книг Свято-Николаевской церкви не упомянуто житие Николая Чудотворца. Церковная библиотека сгорела в нач. 1930-х гг. при закрытии храма.

Надо отметить, что Свято-Николаевская церковь никогда не имела значительных земельных владений или имущества. В нач. XIX в. ей принадлежало чуть более 20 десятин земли: «Ружной полной у разной препорции и для священно- и церковнослужителей нет. Кроме усадебной, одна десятина пахотной и сенокосной. Двенадцать десятин, на которой земле во всех трех зменах посевается хлеба девять четвертей и сена накашивается 19 возов» (1842) [10, л. 1]. В сер. XIX в. земельные владения были увеличены вдвое: «Земли при сей церкви усадебной — 1 десятина 1508 кв. сажней, полотной и сенокосной — 59 дес. 358 кв.

сажней, огородной — 1 дес. 1473 кв. сажня. План под таковую землю сделан в июле месяце 1867 года, уездным землемером Пушкиным… все земли находятся во владении причта» [1, л. 121]. После 1884 г. по генеральному размежеванию церкви принадлежало «усадебной, огородной, пахотной земли 57 десятин 1295 кв. саж., на каковую землю имеется план, выданный из Черниговской межевой палаты» [1, л. 54].

По установленным правилам каждый приход должен был вносить обязательные выплаты благочинному и различные пожертвования. Среди постоянных расходов были: ремонт здания, приобретение и обновление церковной утвари, покупка свечей, лампадного масла, ладана, муки для просфор, вина для причастия. Церковная казна складывалась из пожертвований прихожан, доходов от продажи свечей, из «подаяния в кошелек», «кружечных доходов», средств за аренду церковной земли (пахотные земли отдавались в обработку крестьянам «с 3 снопа», сенокосы — в половину (1915) [9, л. 1], доходов от продажи урожая (сад в одну десятину в 1910 г. приносил доход от 80 до 250 руб. в год) [6, л. 1]. Особый интерес вызывают многочисленные упоминания о пожертвовании тканей в церковь, среди которых были холсты разного качества («толстый», «ровный»), «утиральники», «холстинные платочки», намитки и платки. Поражает количество приносимых в церковь тканых предметов: «Продано в кусках холста 320 аршин на 32 руб.» (1832); «Продано 47–м аршин в кусках холста и 50 ветхих наметок и 10 утиральников за 16 руб. (1835); «Продано холста в кусках 163 аршина за 66 руб. 30 коп. (1839) [11, л. 47, 63, об., 75]; «Продано 200 аршин холста, выручено 10 руб.» (1882) [14, л. 20 об.].

В конце XVIII – нач. XX в. причт Неглюбской церкви состоял из священника, дьякона (дьячка), пономаря, просфорни, псаломщика. Количество священно- и церковнослужителей не увеличилось даже в нач. XX в., когда ежегодно совершалось: 100–120 крещений младенцев, 20–30 бракосочетаний, около 100 отпеваний и т. д. [7]

Церковный причт Неглюбской церкви содержался за счет казны Суражского уездного казначейства. Однако этого было недостаточно: «На содержание причта с просфирнею положено из казны окладного содержания 202 рубля серебром (1868)» [1, л. 124]; «На содержание причта из Суражского уездного казначейства отпускается в год священнику 156 руб. 80 к. и исполняющему обязанности псаломщика 35 руб. 28 к. серебром (1875)» [1, л. 89]; «На содержание причта изъ Суражского уездного казначейства отпускается въ годъ 244 руб. и две копейки

[7] Установленные в 1842 г. новые штаты сельского прихода определяли иметь 2–3 священников в приходе численностью более 1500 человек. В Неглюбке в сер. XIX в. проживало около 2500 крестьян. Смирнова И. Ю. Из истории села Неглюбка… С. 95.

(1906)» [4, л. 1]. Традиционно доход членов причта составлял поступления от обходов дворов и совершения треб [8]. Кроме того, прихожане поддерживали причт денежными пожертвованиями и продуктами. Интересно заключенное в 1868 г. «добровольное соглашение», по которому «причт имеет ежегодно получать с каждой ревизской поземельной души по 25 фунтов в разном зерне хлеба, но по бедности, а более по упорству многих из прихожан, хлеб этот полностью не получается, а потому содержание причта посредственное» [1, л. 121].

За период с 1780-х по 1920 гг. в документах упоминаются имена десяти священников и восьми дьяконов. Священники Свято-Николаевской церкви преимущественно были уроженцами северо-западных уездов Черниговской губ. и служили долго, чем вероятно оказывали значительное влияние на жизнь такого большого села, как Неглюбка.

Большая роль в сельской общине принадлежала церковному старосте. На эту должность на 1–3 года избирались наиболее уважаемые и авторитетные прихожане. В обязанности церковного старосты, кроме поддержания контакта причта и прихожан, входило хранение и расходование церковных денег и церковного имущества, он «должен собирать от доброхотных дателей деньги в кошельки или кружку, продавать свечи, принимать приношения, следить за сохранностью церковных сумм и за чистотою церкви» и т. д. [9] В архивных документах упоминаются фамилии церковных старост неглюбской Свято–Николаевской церкви: Кирей Довгулев (1809), Федор Суглобов (1818), Емельян Петришин (1821), Прокопий Петришин (1825), Кондрат Барсуков (1828), Исидор Барсуков (1829), Павел Одинцов (1831), Антон Барсуков (1839), Исидор Барсуков (1842), Антон Барсуков (1845–1857), Иоанн Барсуков (1858), Иван Кротенок (1869), Павел Барсуков (1869–1884), Павел Семенович Кротенок (1889–1897), Григорий Короткий (1889–1903), Евдоким Архипович Гринков (1907–1911, «награжден в 1910 г. за усердную службу похвальным листом») [6, л. 2 об.], Василий Евфимович Кулага (1912–1913, «из крестьян, имеет надел 20 дес.») [8, л. 1], Филипп Демчихин (1917), Иван Николаевич Кротенок (до 1930 г.) [10].

Сведения о священно- и церковнослужителях и их семьях конца XVIII – сер. XIX в. собраны автором по записям в «Метрических книгах». После 1850 г. происхождение, образование, состав семей

[8] Бернштам Т. А. Приходская жизнь русской деревни: Очерки по церковной этнографии / РАН МАЭ им. Петра Великого (Кунсткамера). СПб.: Петербургское Востоковедение, 2005. С. 138–141.

[9] Федоров В. А. Русская православная церковь и государство. Синодальный период. (1700–1917). М., 2003. С. 44.

[10] Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Веткаўскага р-на. У 2-х кн. Кн. 2. Мн.: БелТА, 1998. С. 381–382.

причта указывались в «Клировых ведомостях», ежегодно представляемых епархиальному управлению.

Первым священником, который упоминается в архивных документах, был Федор Матвеевич Ермоленский, служивший до 1784 г. («Парахиянин священник Феодор Ермоленский») [25, л. 55]. Его сыновья Иоанн и Афанасий Ермоленские служили дьячками Неглюбской церкви (Иоанн — до 1809 г., Афанасий — с 1809 по 1820 гг.).

В 1784 г. священником Неглюбской церкви стал Константин Андреевич Максимович (1762–1841), который переехал из с. Пьяный Рог Мглинского уезда Черниговской губ., где числился «залишним священником». Дети К. Максимовича и его жены Вассы Петровны родились уже в Неглюбке: Матрёна, 1786 г. р., Павел, 1791 г. р., Параскевия 1794 г. р., Мария, 1795 г. р., Татьяна, 1797 г. р., Петр, 1798 г. р., Михаил, 1799 г. р. [25, л. 218, об.].

Сыновья Павел и Михаил, служившие в разное время дьячками Неглюбской церкви, стали священниками: Павел служил в с. Баромыки Черниговского уезда, Михаил — в Неглюбке. Константин Максимович, вероятно, умел налаживать отношения с людьми разных сословий и достатка. Дочери К. Максимовича благополучно вышли замуж, поддерживали постоянную связь с родными, часто приезжали в Неглюбку. М-атрёна в первом браке была за священником Антонием Зубаревским (с. Сачковичи Новозыбковского уезда Черниговской губ.) [26, л. 17, 121], во втором — за дворянином Иаковом Николаевичем Зенченком (с. Людково Новозыбковского уезда) [26, л. 96]. Мария венчалась с Михаилом Петровичем Щербой, сыном священника (д. Громыки Рогачевского уезда Могилевской губ.) [26, л. 67]. Татьяна вышла замуж за дворянина, губернского регистратора Алексея Антоновича Якубовича (г. Новое Место Новозыбковского уезда) [26, л. 129].

Константин Андреевич единственный из неглюбских священников имел звание протоиерей [11], присвоенное ему в 1807 г. Более сорока лет он служил священником и только в 1825 г. отошел от дел по возрасту и состоянию здоровья [12]. Скончался К. А. Максимович 1 апреля 1841 г., в возрасте 79 лет [28, л. 46 об.].

В 1826 г. священником Свято-Николаевской церкви стал Михаил Константинович Максимович [13]. Его женой была Анастасия Васильевна,

---

[11] «Священник мог быть возведен в ранг протоиерея за безупречную службу в приходе или находясь в церковном управлении в должности благочинного». Федоров В. А. Русская православная церковь и государство… С. 35.

[12] Возраст для служения священников был установлен от 30 до 60 лет. См.: Федоров В. А. Русская православная церковь и государство… С. 31.

[13] В 1797 г. Павел I официально отменил право приходов избирать себе священников, отныне должности священников передавались только по наследству — как прави-

дочь священника Василия Иосифовича Кончаловского из с. Верещаки. Михаил Максимович мог бы быть главой большой семьи (Николай, 1822 г. р., Евдокия, 1829 г. р., Петр, 1833 г. р., Митрофан, 1836 г. р., Капитолина, 1836 г. р., Татьяна, 1838 г. р., Еликонида, 1839 г. р., Николай, 1840 г. р., Степанида, 1840 г. р., Константин, 1846 г. р.) [24, л. 35], но большинство детей умерли в младенческом возрасте.

Архивные сведения помогают охарактеризовать этого незаурядного священнослужителя. В начале деятельности его ожидало сложное испытание: в апреле 1826 г. из церковной кассы было украдено 285 руб., значительная по тем временам сумма. Деньги для ремонта храма на протяжении нескольких лет собирал К. Максимович: по записям видно, что ремонт церкви был задуман еще в 1813 г. [7, л. 23 об. – 93]. Можно предположить, что Михаил Константинович приложил немало усилий, чтобы исправить положение: появились не упоминавшиеся ранее новые источники дохода (продажа зерна, выращенного на церковной земле, и пожертвования крестьян, преимущественно тканью и зерном) [11, л. 81–100]. Прихожане не остались сторонними наблюдателями, кроме того они увеличили суммы денежных пожертвований, иногда значительно: «Пожертвовал крестьянин села Неглюбки Кирилл Яковлев сын Барсуков пред смертию своею для церкви сто рублей» (1827) [11, л. 18]. К 1837 г. было собрано более 1300 руб. и произведен ремонт: вызолочены кресты на куполе и колокольне, обновлены иконостас и церковная утварь, приобретено большое паникадило, здание церкви обшито доской, поставлены кованые решетки на окна и т. д.

Анализируя события тех лет, можно утверждать, что М. Максимович пользовался доверием и авторитетом у прихожан. Несколько штрихов к его портрету добавляли приобретенные им книги: «Библия» и «Евангелие», «Книга о седми спасительных тайн…», «Обозрение кормчей в историческом виде», «Книжица чудотворений Святителя Митрофана», «Собрание поучений на дни воскресные и праздничные», «Круг простого церковного пения». Вызывают интерес «Книга наставления правильно состязатся с раскольщиками», «Разговоры между испытующимъ и уверенным о православии восточной церкви», «Беседы к глаголемому старообрядцу» и др. Возможно, знания в этой области были необходимы сельскому священнику, проживающему рядом с ветковскими старообрядцами.

Михаил Константинович Максимович скончался 3 августа 1851 г., в возрасте 52 лет [29, л. 104]. После его смерти место священника занял Евфимий Иоаннович Виноградов, приехавший в Неглюбку в 1852 г.

ло, старшему сыну, обязанному закончить духовную семинарию. См.: Федоров В. А. Русская православная церковь и государство… С. 36.

[30, л. 173 об.]. Вскоре он был переведен в церковь с. Деменка Новозыбковского уезда [31, л. 32 об.–33], передав место своему зятю, выпускнику Калужской духовной семинарии Андрею Голосову.

Андрей Петрович Голосов, уроженец Калужской губ., сын дьячка, был рукоположен в священники в неглюбском Свято-Николаевском храме в 1859 г. В семье Андрея Петровича и его жены Евдокии Евфимовны было пятеро детей: Николай, 1861 г. р., Вера, 1863 г. р, Надежда, 1865 г. р., Любовь, 1866 г. р., София, 1867 г. р. [30, л. 123].

В 1868 г. А. Голосов был отстранен от службы: «Отчисленный от прихода и состоящий под запрещением священнослужения священник Андрей Петров Голосов, дьячковский сын … жительствует в собственном доме, устроенном на церковной ружной земле» [1, л. 124]. Лишение сана являлось тяжким наказанием для духовного лица, причины могли быть различными: от нарушения церковного устава до неугодности епархиальному архиерею [14]. Документы свидетельствуют, что причиной была растрата церковных денег [12, л. 22 об.–40]. Проверяющий церковные документы благочинный Петр Сохновский нашел множество расхождений, сопровождая неточности пометками: «Этому не верить» и т. д. [1, л. 124; 12, л. 22–25; 13, л. 1–28]. «Безместный священник» А. П. Голосов умер в 1871 г. «от тифозной горячки» и погребен в Неглюбке [32, л. 122 об.]. Дети А. Голосова смогли получить образование: Николай [15] обучался в Стародубском духовном училище, дочери в разное время закончили Черниговское женское духовное училище «за казенный счет».

Интересна личность стихарного дьячка Неглюбской церкви Иоанна Евсеевича Пикулева (1800–1859), прослужившего 37 лет (1821–1858).

---

[14] Федоров В. А. Русская православная церковь… С. 40.

[15] Голосов, Николай Андреевич, сын священника. Род. ок. 1861 г. в с. Неглюбка (Суражского уезда, Черниговской губ.). Учился в Стародубском духовном училище и в Черниговской духовной семинарии. В 1885–1886 гг. — студент медицинского факультета Харьковского ун-та. В 1885 г. принимал непосредственное участие в печатании брошюр и прокламаций харьковской «группы революционных народников», арестован и содержался под стражей, переведен в Изюмскую тюрьму. По высочайшему повелению от 13 мая 1887 г. водворен в Гомеле (Могилевская губ.) и от 23 августа 1889 г. освобожден от гласного надзора. В 1890 г. служил в Гомеле письмоводителем в мастерских Либаво-Роменской железной дороги. В 1890–1893 гг. жил в Минске. В 1893 г. поступил в Варшавский университет на юридический факультет, по окончании которого в 1899 г. зачислен младшим кандидатом на судебные должности при Петербургском окружном суде. По постановлению министра внутренних дел от 21 августа 1899 г. разрешено повсеместное жительство, а по распоряжению департамента полиции от 22 августа т. г. прекращен негласный надзор. Режим доступа: http://slovari.yandex.ru/dict/revoluc/article/re8/ re8-0412.htm

В 1823 г. он женился на дочери священника д. Людково Новозыбковского уезда Софье Антоновне Зубаревской (племянница М. К. Максимовича), с которой воспитал 9 детей. Одна из дочерей, Елена, в 1848 г. вышла замуж за Иоанна Константиновича Зенченка, породнившись таким образом с семьей священника К. Максимовича [23, л. 109]. Другая дочь, Параскевия, в 1859 г. вышла замуж за Гавриила Федоровича Вербицкого, на долгие годы ставшего бессменным дьячком Неглюбской церкви.

Гавриил Федорович Вербицкий родился в 1839 г. в с. Кожаны Суражского уезда в семье дьякона Федора Иоанновича Вербицкого [27, л. 83]. Образование не закончил, поскольку был «уволен из среднего отделения Черниговского духовного уездного училища в 1855 году по бедности родителей и по просьбе их». В 1856 г. «определен пономарем в с. Голубиче Городницкого уезда, в 1858 г. — дьячком в с. Могилевцы Новозыбковского уезда. В 1858 г. перемещен дьячком в Неглюбку… рукоположен в дьяконы в 1878 г.» [1, л. 122]. Вероятно, это был весьма незаурядный человек, заслуги которого были отмечены на протяжении ряда лет: в 1874 г. «за отличную службу награжден бархатною фиолетовою скуфьею» [1, л. 97], в 1904 г. получил орден Св. Анны III степени [16], в 1906 г. ему был «назначен пенсион — 100 рублей в год» [1, л. 2]. В 1916 г. Г. Ф. Вербицкий еще был заштатным дьяконом Неглюбской церкви [8, л. 5, об.].

В семье Гавриила Вербицкого и его жены Параскевии Ивановны было 8 детей: Анна, 1863 г. р. (замужем за крестьянином с. Гордеевка Суражского уезда) Г. В. Кривоносом, Софья, 1865 г. р. (замужем за псаломщиком с. Воробьева Новозыбковского уезда) [6, л. 5], Пелагия, 1867 г. р. («…девица, находится при отце…») [6, л. 7], Алексей, 1869 г. р. (закончил Черниговское духовное училище, в 1895 г. «состоял псаломщиком в с. Денисковичи Новозыбковского уезда») [1, л. 4], Анастасия, 1870 г. р. (замужем за псаломщиком с. Косич Суражского уезда), Иоанн, 1880 г. р. («послушник Домницкого монастыря»), Евдокия, 1883 г. р. (замужем «за сидельцем винной лавки в Неглюбке») [6, л. 5].

В 1868 г. священником Неглюбской церкви стал Иоанн Федорович Вербицкий, родной брат Г. Вербицкого. Иоанн Вербицкий, 1833 г. р., окончил Черниговскую духовную семинарию с аттестатом 2 разряда. «Рукоположен в священники в 1857 году в Сураже, где служил без жалованья (на содержании прихожан). С 1861 по 1863 г. обучал русской

---

[16] Орден Св. Анны учрежден в 1797 г. как награда «За государственную службу и воинские подвиги», девиз ордена «Любящим правду, благочестие и верность», имеет 4 степени. Орден III степени — Крест с изображением Св. Анны — носили в петлице на груди на красной с жёлтой каймой ленте. Награжденным назначался ежегодный пенсион 100 или 90 руб. Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki.

грамоте и закону Божию нижних чинов Суражской уездной военной команды. В 1866 г. награжден набедренником. С сентября 1868 года приведен на настоящее место (Неглюбка)» [1, л. 122]. У Иоанна Федоровича и его жены Ульянии Каллистратовны было пятеро детей: Григорий, 1860 г. р., Николай, 1864 г. р., Мария, 1867 г. р., Василий, 1868 г. р., Гавриил, 1873 г. р. Сыновья закончили Черниговскую духовную семинарию и стали священниками [1, л. 122].

Иоанн Вербицкий, вероятно, был человеком деятельным и упорным. Ему неоднократно приходилось беседовать с прихожанами о необходимости серьезного ремонта церкви и материальной помощи причту. В результате 15 октября 1868 г. было заключено «добровольное соглашение, по которому причт «имеет ежегодно получать с каждой ревизской поземельной души по 25 фунтов в разном зерне хлеба» [1, л. 121] [17]. Все работы по ремонту Свято-Николаевской церкви проводились также на средства прихожан. И. Вербицкий активно руководил приобретением материалов, организацией работ, скрупулезно вел записи о расходовании денег, которые позволяют проследить все этапы работы по месяцам. Для наиболее ответственных работ нанимали мастеров из ближних посадов и местечек: «договорен плотник для церковных работ мещанин п. Свяцкой Василий Голубов»; «договорен мастер иконостащик государственный крестьянин местечка Нового Ропска Филимон Аникеенко» [16, л. 23]; «договорен мастер мещанин Гавриил Морозов — окрасить стены внутри храма, расписать верхний купол и потолок олтаря», который также «написал на холсте для стен храма Евангелистов» [16, л. 29]. В 1879 г. «каменщиком Воробьевым подложено кирпичом» здание церкви и поправлена церковная ограда [17, л. 2, 3]. В 1873 г. И. Вербицкий писал в клировых ведомостях: «В 1869 году … на средства прихожан все фронтоны …полы… и нижние окна переделаны вновь, престол утвержден на каменный фундамент и иконостас с соблюдением прежнего плана и … рисунков, обновлен совершенно. В 1870 году на те же средства внутри храма расписан средний купол и потолок алтаря. На стенах сделаны изображения 4-х евангелистов во весь рост. Стены храма побелены вновь, в 1873 году … устроена новая деревянная ограда вокруг церкви, а также окрашены крыша и стены снаружи храма и часть ограды от большой улицы олейною краскою» [1, л. 101–107].

Закончив ремонт, Иоанн Вербицкий, хорошо осознавая необходимость и перспективность народного образования, занялся организацией в Неглюбке церковно-приходской школы. Поначалу его инициатива не

---

[17] В 1868 г. в Неглюбке было более 1200 крестьян мужского пола / Смирнова И. Ю. Из истории села Неглюбка. С. 95.

получила широкой поддержки прихожан, о чем он писал в клировых ведомостях за 1881 г.: «Церковно-приходской школы, за неимением помещения, а более по нерадению прихожан — нет» [1, л. 78]. В дальнейшем стараниями его сына Григория школа была открыта, учениками стали не только мальчики, но и девочки из крестьянских семей.

1870–1890-е гг. в Неглюбке можно назвать периодом укрепления православной веры. Заложенный в это время духовный потенциал проявился удивительным образом. Жители Неглюбки, переселившиеся в 1883 г. на Дальний Восток, основали два села — Ивановку и Николаевку. Обустройство на пустых, незаселенных ранее местах, шло трудно, но уже год спустя крестьяне писали приамурскому генерал-губернатору: «… Покорнейше просим Вашего Высокопревосходительства, что хотя бы и к нам наезжал священник в треть года один раз, так что у нас кладбище неосвященное, и дома неосвященные, и даже помирали некрещеные дети, и убедительно просим Вашего Высокопревосходительства не отказать в той нашей просьбе, похлопочите об нас бедствующих. Сельский староста Евстрат Мельников, а за него неграмотного расписался Аверьян Мельников». Благодаря этому прошению в 1886 г. был организован комитет по строительству школ и церквей в Южно-Уссурийском крае, образован церковно-школьный фонд, занявшийся обеспечением средств и помощи при строительстве. При поддержке властей в с. Ивановка церковь была освящена в 1888 г., в с. Николаевка — в 1891 г. [18]

Иоанн Федорович Вербицкий скоропостижно скончался в 1881 г., в возрасте 48 лет. Вскоре был «рукоположен в священники в Неглюбской Николаевской церкви» Григорий Иоаннович Вербицкий, выпускник Черниговской духовной семинарии (1882) [1, л. 72]. Молодой священник активно занимался организацией церковно-приходской школы, в которой сам состоял «законоучителем». В 1884 г. за «открытие в своем приходе церковно-приходской школы и усердные занятия в ней по рекомендации Преосвященства указом Черниговской духовной консистории» Григорий Вербицкий был награжден набедренником [1, л. 55]. К сожалению, уже в 1886 г. школу закрыли из-за отсутствия постоянного помещения, а Г. Вербицкого перевели на новое место.

Совсем недолго (1886–1891) служил в Неглюбке Андрей Михайлович Кузьминский, также выпускник Черниговской духовной семинарии. «Священник Андрей Михайлов Кузьминский родился в 1862 г. в с. Рю-

---

[18] Бутковская Н. В. К истории первого морского переселения в Приморскую область в 1883 г. // Бутковская Н. В., Смирнова И. Ю. Мельниковы. Бондарь. Головко. Семейные хроники / Серия «Записки клуба «Родовед» Приморского государственного объединенного музея им. В. К. Арсеньева. № 22. Владивосток, 2008. С. 78–79.

хова Стародубского у. Черниговской епархии, священнический сын. По окончании курса наук в Черниговской духовной семинарии… рукоположен в священники епископом Афанасием в сей Свято-Николаевской церкви села Неглюбка» (1886), в 1891 г. он был «определен законоучителем Стародубской прогимназии» [1, л. 26].

Василий Александрович Корейша стал священником Свято-Николаевской церкви в 1892 г. Он «родился… въ местечке Семеновке Новозыбковского уезда Черниговской епархии, священнический сын. По окончании курса наук в Черниговской духовной семинарии (1890) состоял на должности псаломщика… при Троицкой церкви местечка Мены Сосницкого уезда. Преосвященным Вениамином епископом Черниговским рукоположен в священники в Свято-Николаевской церкви села Неглюбки Суражского уезда (1882). В 1898 г. «за усердную службу награжден набедренником». В 1903 г. «за заслуги по церковно-школьному делу награжден бархатной фиолетовой скуфьей» [5, л. 2] [19].

В семье В. Корейши и его жены Анны Прокофиевны было пятеро детей: Евгений, 1892 г. р. (закончил Черниговскую духовную семинарию), Александра, 1894 г. р., Николай, 1898 г. р. (закончил Стародубское духовное училище), Валентина, 1901 г. р., Виктор, 1907 г. р. [5, л. 2].

К концу XIX в. Неглюбка — одно из самых крупных сел Ветковщины (более 3300 жителей). Свою деятельность В. Корейша начал с ремонта и перестройки церкви. В 1895 г. она была «расширена в пределах и перестроена колокольня, а в 1896 г. окрашена внутри и снаружи» [2, л. 1]; «в 1904 г. крыша и стены снаружи окрашены и устроены железные ворота на каменных столбах при старой деревянной ограде» [4, л. 1]; в 1908 г. выстроено кирпичное церковное крыльцо [20, л. 30; 21, л. 16, 17].

Прекрасно понимая значимость церковно-приходской школы для такого большого села, Василий Корейша много внимания уделяет ее восстановлению и организации работы. Важной и постоянной статьей расхода денег для церкви стало приобретение и починка мебели для школы, переплет учебных книг, поддержание здания в надлежащем виде: ремонт полов, смена рам, остекление и т. д. [18, л. 14, 28, 29; 20, л. 8, 30; 21, л. 32]. Именно благодаря его стараниям в 1896 г. была построена школа, которая принимала учеников более полувека (разобрана из-за ветхости только в 1960 г.) [2, л. 1]. Ежегодно в школе обучались от 80 до 100 детей [6, л. 2].

---

[19] «Скуфья — головное покрывало для священнослужителей при совершении треб на открытом воздухе, в ненастную погоду. Скуфья фиолетовая бархатная дается священнику в награду.» См.: Полный православный богословский энциклопедический словарь: В 2 т. Репринтное издание. М., 1992. Т. 2. С. 2076.

На средства прихожан были построены также дом священника и сторожка: «Дом священника построен тщанием прихожан на их собственные средства в 1911 году и составляет собственность прихожан. Здание церковной школы на церковной усадебной земле деревянное. Крыто железом, построено тщанием прихожан на их собственные средства. Здание церковной деревянной сторожки на церковном погосте построено тщанием прихожан в 1892 году» [7, л. 2]. Церковь, сторожка и школа были застрахованы на значительную сумму: «Страховая квитанция № 7 за страхование в 1911 г. строений, принадлежащих Николаевской церкви села Неглюбки 3-го благочинного округа Суражского у. Черниговской епархии и застрахованы в суммах: 1. Церковь — 10 000 руб. 2. Сторожка — 80 руб. 3. Школьный дом — 2000 руб.» [22, л. 35].

С большой долей вероятности можно утверждать, что В. Корейша был одним из самых образованных священников неглюбской церкви. В пользу этого говорит и произведенный ремонт церкви, и строительство здания церковно-приходской школы. Благодаря его усилиям сложился крепкий прицерковный круг активных прихожан, отношения причта и крестьян были ровными и стабильными, благоустраивалась прицерковная территория, только в конце XIX – нач. XX в. в книгах расходов есть строка о выдаче денег «певчим для поощрения их трудов» [19, л. 29; 20, л. 13]. В 1901 г. впервые встречается упоминание о «церковной библиотеке» из 36 томов [3, л. 2], через 5 лет — уже из 48 [4, л. 1].

В 1910 г. В. Корейша переехал в с. Корюковка Сосницкого уезда Черниговской губ. [15, л. 12 а]. Удивительно, но его имя помнят до сих пор: автору приходилось слышать мнение, что «больше, чем Корейша, для церкви никто не делал».

В том же году в Неглюбку «по собственному прошению» был переведен Иоанн Иовлевич Жуковский. По архивным документам и полевым записям о нем собраны наиболее полные сведения. В памяти неглюбчан имя И. Жуковского неразрывно связано с трагическими событиями закрытия и разорения храма.

Родился И. Жуковский в с. Васильевка Гомельского уезда Могилевской губ. в семье псаломщика. Образование получил в Гомельском духовном училище, по окончании которого был учителем грамматики в школе д. Колбовка Гомельского уезда, псаломщиком Кручанской церкви Могилевского уезда, дьяконом в церкви д. Закружье Гомельского уезда, после рукоположения в священники переведен в Неглюбку. У И. Жуковского и его жены Капитолины Петровны было шестеро детей: Петр, 1895 г. р., Мария, 1891 г. р., Анна, 1898 г. р., Олимпиада, 1902 г. р., Зиновия, 1910 г. р., Георгий, 1913 г. р. [9, л. 3].

Иоанн Иовлевич Жуковский стал последним священником Свято-Николаевской церкви. Практически до самого закрытия здесь проходили службы и совершались христианские таинства. Но уже в 1927 г. избирательного права были лишены священник, староста Иван Николаевич Кротенок [20], псаломщик Савва Елисеевич Клименко (1880 г. р., «крестьянин-собственник, окончил земское 1-классное 4-годичное училище», как псаломщик известен с 1910 г.) [6, л. 2].

Драматична история семьи И. Жуковского. Сам он был репрессирован [21], а младший сын, Георгий, отрекся от отца. В газете «Полесская правда» в январе 1930 г. была опубликована статья «Редеют ряды «святых отцов», где приводился текст его письма: «…Отец мой состоит попом в Неглюбской церкви. Я не религиозный, в церковь не хожу, но благодаря своей экономической зависимости я был вынужден жить с отцом. Теперь, в связи с организацией колхоза в Неглюбках, я порываю с ним всякую связь. Призываю всю молодежь отказаться от религии и церквей и требовать изъятия их под культурные очаги. В частности, требую передачи Неглюбской церкви под клуб. Жуковский Георгий Иванович» [33, л.11].

Закрытие церкви произошло в 1930–1931 гг., что вызвало упорное сопротивление прихожан: активисты прорвались в храм только с помощью вооруженных солдат. Семью священника укрывали, рискуя собственной жизнью. Церковь была разорена: сбросили на землю купола и колокола. Иконы и церковную утварь, выброшенные на улицу, жители тайно разобрали по домам. Здание церкви было приспособлено под склад зерна, позднее перестроено в школьное общежитие.

Автором статьи собраны некоторые сведения о дальнейшей судьбе Жуковских. Дом священника сожгли сельские активисты. Его семья укрылась в доме Павла Емельяновича Осипенко. Вскоре Жуковские переехали к дочери Анне в д. Шеломы Новозыбковского района Брянской области. Анна Жуковская, закончившая Гомельскую учительскую школу [9, л. 3], вместе с мужем Варфоломеем Филипповичем Нестеренко

---

[20] Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Веткаўскага р-на: У 2-х кн. Мн.: БелТА, 1998. Кн. 2. С. 381–382.

[21] И. И. Жуковский репрессирован в 1929–30 гг. См.: Маракоў Л. У. Рэпрэсаваныя праваслаўныя свяшчэнна- і царкоўнаслужыцелі Беларусі. 1917–1967. Энцыклапедычны даведнік: У 2-х т. / Л.У. Маракоў. Мн.: Бел. Экзархат, 2007. Т. 1. С. 300. Можно предположить, что И. И. Жуковский был репрессирован в 1931–1932 гг. В справке о состоянии Гомельской епархии за 1932 год священником Неглюбской церкви значится Прокопий Кекух, переведенный «из заштатных» 5 мая 1932 г. и уехавший в ноябре того же года. В 1933 г. священника в церкви не было. [НИАБ. Ф. 2786. Оп. 1. Д. 550. Л. 22, 23].

преподавала в сельской школе. В их дом и переехали И. Жуковский с женой Капитолиной, сестры Олимпиада, Мария, Зиновия. Олимпиада работала медсестрой, ухаживала за тяжело заболевшей Анной, после смерти которой вышла замуж за Варфоломея Филипповича. Вырастила приемного сына Анны Иосифа, двух дочерей умершей сестры Марии. Зиновия вышла замуж за Николая Кравченко, у них было двое детей, Тамара и Юрий. Георгий Жуковский некоторое время работал в неглюбском колхозе «Хваля», после жил в д. Репки Новозыбковского района Брянской области, работал электриком. Там женился, с женой Галиной воспитывали сына Алика [22].

В самой Неглюбке после закрытия церкви стихийно возникли и долгое время существовали своеобразные духовные центры, в которых роль хранителей традиций взяли на себя наиболее активные мужчины и женщины. Самыми уважаемыми из них были Павел Емельянович Осипенко и Евдокия Игнатьевна Приходько (матушка Еликонида).

Павел Емельянович Осипенко (1874–1967) после закрытия церкви, рискуя благополучием семьи, прятал книги из церковной библиотеки. Более трех десятилетий он служил по праздничным дням, крестил детей, отпевал умерших, пользовался непререкаемым авторитетом у односельчан. Евдокия Игнатьевна Приходько (1886–1988) приняла постриг в Чигиринском Свято-Троицком Мотронинском монастыре, после закрытия которого вернулась в Неглюбку. В начале 1940-х гг. в своем доме она собрала общину, по типу монастырской, из женщин Неглюбки и окрестных деревень [23].

Многолетние этнографические исследования Гомельско-Брянского пограничья, в частности, группы сел Неглюбского региона, дали удивительный результат в области изучения духовной жизни крестьян в XX в. Собранные полевые материалы позволяют говорить об одном важном факте: православные традиции здесь в течение XX ст. не прерывались. Одной из первых восстановили неглюбскую Свято-Николаевскую церковь: за восемь месяцев 1991 г. на месте старой церкви был выстроен и освящен новый храм. Символично, что фундамент новой церкви сложен из кирпича прежней. Констатируя непрерывность православной традиции в Неглюбке в XX в., судить о том, каким образом и чьими усилиями она была сформирована, можно только в результате изучения достоверных источников, в первую очередь архивных материалов.

---

[22] Ковалева А. Ф. 1925 г. р. П. Передавец, Неглюбский с/с. Архив автора. Кас. 104.

[23] Смірнова І. Ю. Матушка Еліканіда / І. Ю. Смірнова // Царкоўнае слова. 2008. № 38.

Источники

1. НИАБ. Ф. 2962. Оп. 1. Д. 1.
2. Там же. Д. 2.
3. Там же. Д. 3.
4. Там же. Д. 5.
5. Там же. Д. 7.
6. Там же. Д. 8.
7. Там же. Д. 9.
8. Там же. Д. 10.
9. Там же. Д. 11.
10. Там же. Д. 12.
11. Там же. Д. 14.
12. Там же. Д. 17.
13. Там же. Д. 18.
14. Там же. Д. 20.
15. Там же. Д. 28.
16. Там же. Д. 35.
17. Там же. Д. 36.
18. Там же. Д. 40.
19. Там же. Д. 41.
20. Там же. Д. 42.
21. Там же. Д. 43.
22. Там же. Д. 44.
23. Там же. Д. 48.
24. Там же. Д. 49.
25. Там же. Д. 61.
26. Там же. Д. 62.
27. Там же. Д. 63.
28. Там же. Д. 65.
29. Там же. Д. 68.
30. Там же. Д. 70.
31. Там же. Д. 71.
32. Там же. Д. 73.
33. Там же. Ф. 2786. Оп. 1. Д. 417.

А. К. Цітоў

Злотнічныя цэнтры Беларусі (ад даўніх часоў – да пачатку ХХ ст.)

Пытанні, звязаныя з беларускім злотніцтвам, да сённяшняга часу не знайшлі дастатковага адлюстравання ў айчыннай навуковай літаратуры. Асобныя эпізоды гэтай тэмы эксплуатуюцца як даследчыкамі, так і прадстаўнікамі розных плыняў і накірункаў даволі інтэнсіўна, як, напрыклад, імя полацкага майстра-злотніка XII ст. — Лазара Богшы. Пасля гэтай постаці імёны майстроў-ювеліраў, што працавалі на нашых землях, амаль не згадваюцца. У працах беларускіх гісторыкаў другой паловы ХХ ст. канстатуецца наяўнасць, без «залішняй» дэталізацыі гэтай з'явы, злотніцкага рамяства. Падобная сітуацыя прыводзіць да няправільных высноваў у дачыненні да працэсаў развіцця беларускага места і ўвогуле да не зусім адэкватнага успрыняцця гістарычных працэсаў, што адбываліся на Беларусі. Гэтая штучна створаная «лакуна» спараджала і спараджае памылковую думку аб нейкай адсталасці мескага (гарадскога) жыцця ў далёкім мінулым краіны і нават спарадзіла стойкі міф аб вясковай прыродзе беларускага народа. Сапраўдныя гістарычныя факты, зразумела, далёка няпоўныя, сведчаць аб тым, што ў старадаўнія часы ў нашых месцах назіралася актыўнае рамесніцка-цэхавае, у тым ліку і злотніцкае жыццё. Ніжэй паспрабуем зрабіць агляд злотніцкай дзейнасці ў беларускіх гарадах.

Бабруйск. Першым, вядомым па літаратурных крыніцах, тутэйшым майстрам з'яўляецца нейкі Багдан. Ён жыў у месце ў 20-х гг. XVII ст. Больш падрабязна адлюстраваліся ў дакументальных крыніцах бабруйскія злотнікі XIX ст. На той час, па няпоўных падліках, у месце працавала звыш двух дзесяткаў ювеліраў і рэзчыкаў пячатак. Звесткі пра іх сканцэнтраваныя, галоўным чынам, у канцы 40-х – пачатку 50 гг., калі мінскай проберскай палатай былі выяўлены факты выпуску недобраякасных залатых і срэбных вырабаў. Мінскім губернскім праўленнем разглядалася справа аб вырабе нізкапробнай залатой і срэбнай прадукцыі, якая кляймілася зробленым таксама ў Бабруйску фальшывым кляймом з лічбамі «84». Усяго па гэтай справе было прыцягнута каля паўтара дзесятка бабруйскіх майстроў разам са старшынёй Бабруйскага цэха залатых і срэбных спраў, які і ўзначальваў гэтае «прадпрыемства». У 80-х гг. XIX ст. у горадзе налічвалася 14 майстроў злотніцка-срэбраніцкага цэха, якіх узначальваў В. Смілавіцкі. У 50-х гг. ён быў вучнем і «вызначыўся» тым, што пад кіраўніцтвам свайго настаўніка зрабіў завушніцы са шклом, якое выдавалі за брыльянты.

Бярэсце. У рэвізіі места, якая адбылася ў 1566 г., згадваюцца 4 злотнікі [1]. Прывілей на заснаванне цэха быў нададзены берасцейскім злотнікам, першым сярод іншых местаў на тэрыторыі сучаснай Беларусі, 17 красавіка 1599 г. Статут быў зацверджаны мескімі ўладамі і літаральна праз два тыдні, 3 траўня, ён быў канфірмаваны каралём Жыгімонтам III Вазай. Цікавай асаблівасцю берасцейскага цэха было тое, што, акрамя злотнікаў, у яго стварэнні прынялі ўдзел і мастакі, што абумовіла існаванне аб'яднанага злотніцка-малярскага цэху. Адпаведна статуту, «калі каторы таварыш хацеў у Бярэсці стаць майстрай, павінен папярэдне працаваць у цэху два гады, каб ягоныя жыццё і паводзіны маглі быць пазнаны. Затым, жадаючы стаць майстрам, добра выхаваны і вывучаны, мусіў два гады ў далёкіх і чужых месцах займацца сваім рамяством похвальна і прыстойна яго вывучаць». Спачатку таварыш прымаў «права мескае» і прыносіў прысягу на вернасць Бярэсцю. Пасля гэтае працэдуры ў прысутнасці цэхмістра прэтэндэнт на званне берасцейскага злотнічнага майстра быў абавязаны «паказаць штукі рамяства свайго»: па-першае, мусіў зрабіць келіх, потым пячатку, на якой патрэбна было «вырыць» прылбіцу з наміткай альбо галінкамі ці кветкамі ўпрыгожаную, і, па-другое, мусіў умацаваць каштоўны камень у залатым пярсцёнку. У канцы дакумента было падкрэслена, каб цэх і ратуша таго места Берасцейскага узбраеннем былі забяспечаны. Берасцейскія рамеснікі, у адпаведнасці са згаданым прывілеем, былі абавязаны «кожныя пяць гадоў, ад зачацця цэху, набываць штогадова пулгак [мушкет сярэдняга памеру. — *А. Ц.*] і шэфелін [піку. — *А. Ц.*], каб праз дзесяць гадоў яны мелі цэлую збраёўню». Прывілеямі іншым злотнічным цэхам таксама падкрэсліваецца, што цэху неабходна мець «харугву, бубен і ўселякую армату срэбную для абароны і аздобы места тамтэйшага».

Статут брацтва быў канфірмаваны сынам Жыгімонта III — каралём Уладзіславам IV 2 лютага 1633 г. Дадаткова да папярэдніх артыкулаў кароль падкрэсліў, што ніхто іншы, акрамя злотнікаў цэхавых, прысяглых, не можа «смалеваць» срэбра ў месце. У гэтым жа дакуменце было пазначана, што замкавы ўрад не можа прыцягваць злотнікаў да свайго суду, і яны падлягаюць толькі юрысдыкцыі Берасцейскага ўрада.

За перыяд з другой паловы да канца XVI ст., па няпоўных дадзеных, зафіксавана сем майстроў, у XVII ст. іх фіксуецца звыш тузіна. Калі Бярэсце страціла ваяводскі статус і стала звычайным павятовым цэнтрам Гродзенскай губерні, у XIX – пачатку XX ст., паводле архіўных

---

[1] Тодар Забела. Места Берасцейскае ў XVI сталецці (Социяльна-эканамічны нарыс). Запіскі аддзелу гуманітарных навук. Кніга 8. Праца клясы гісторыі. Том III. Мн., 1929. С. 81–126.

статыстычных дадзеных, рамеснікаў, занятых злотніцкай і срэбраніцкай справай і рэзаннем пячатак, было трохі больш дзесятка.

Вільня. Злотнічныя традыцыі ў гэтым месце існавалі з глыбокай старажытнасці. Прывілей на злотніцкі цэх быў атрыманы «перад святам св. Барталамея» у 1495 г. Ён быў пацверджаны і атрыманы віленскімі майстрамі ў 1516 г., у дзень «пасля фэста св. Марціна».

Як сведчаць гістарычныя крыніцы, злотніцкае рамяство не заўсёды існавала ў межах толькі цэхавых структур. У гэтым аспекце нам уяўляецца цікавым наступны дакумент, што быў дадзены каралём Жыгімонтам Аўгустам, а менавіта «Подтверждение золотаром виленским Литве и Руси, тым которые не суть в цэху золотарском…» ад 22 кастрычніка 1544 г. Апошнія скардзіліся на залатароў віленскіх — палякаў і немцаў, якія падпарадкоўваліся злотніцкаму цэху, і « …нехотечи им допустити роботы золотарское … робити на коморах их золотарских…», з патрабаваннем далучыцца да цэху, папярэдне здаўшы іспыты, а дакладней зрабіўшы «мейстерштуки». Сваім прывілеем кароль дазволіў тутэйшым майстрам «…подле давного обычаю тую роботу золотарскую в месте виленском без жадных цэхов и без мейстершков робити……золтаром цэховым …нашим приказали же бы они … …роботы золотарское мати им не забороняли …которые трудности в томъ имъ не задавали и къ цеху своему не приворочвали…». Гэты дакумент адлюстраваў супярэчнасці, што існавалі не толькі ў Вільні, але і ў іншых старажытных культурных цэнтрах Беларусі. Аднак, не заўсёды яны набывалі форму прамога супрацьстаяння, як гэта здарылася ў Вільні.

Першапачаткова цэхавы статут быў заактыкаваны мескім магістратам 9 сакавіка 1628 г., потым, 30 лістапада 1687 г. Мескі магістрат, у сувязі са скаргамі спажыўцоў на якасць залатых і срэбных вырабаў, дадаў да статута новыя артыкулы. Канфірмацыя гэтага дакумента была зроблена каралямі Жыгімонтам III Вазай і Уладзіславам IV, пазней, 30 чэрвеня 1664 г., Янам Казімірам. У прэамбуле гэтае канфірмацыі было падкрэслена, што даўнія «прывілеі, артыкулы і канфірмацыі загінулі падчас Маскоўскай акупацыі». Гэтыя «паракграфы» былі пацверджаны каралём Аўгустам Моцным 5 лістапада 1705 г. Апошняя канфірмацыя адбылася 12 лістапада 1774 г.

Вільня была не толькі буйным злотніцкім, але і эмісійным цэнтрам у перыяд Вялікага княства Літоўскага. Віленская мінца (манетны двор) функцыянавала з XV ст. да 30 снежня 1667 г. Сваю дзейнасць пачала ў часы Вітаўта (1392–1430) выпускам дэнараў; пры вялікім князю літоўскім і каралю польскім Аляксандры Ягелончыку (1492–1506) тут выпускаліся срэбныя манеты наміналам ад дэнарыя да гроша; у часы праўлення Жыгімонта Старога (1506–1548) прадукцыяй гэтае мінцы

былі паўгрошы і грошы, а ягоны сын — Жыгімонт Аўгуст (1548–1572) даў мінцы прывілей выпускаць агульныя, для ўсёй Рэчы Паспалітай, грошы. З гэтага часу пачалося карбаванне манет са спалучаным чатырохпалёвым гербам (Арол + Пагоня). На ўсіх грашовых знаках, што былі выпушчаны тут, прысутнічаюць гербы падскарбіяў ВКЛ або апазнавальныя знакі арандатараў мінцы. Адным з першых, вядомых нам, віленскіх проберaў быў Пётра Платын. Ён згадваецца 6 лютага 1592 г. у лісце Жыгімонта Аўгуста аб «вызваленні» яго з вязення і вяртанні яму «друку і інструментаў»(металаапрацоўчых). 5 красавіка таго ж года кароль Жыгімонт Аўгуст выдае ліст аб непадсуднасці П. Платына віленскаму земскаму і гродскаму судам. Потым быў Ян Цірлзе, які фігуруе ў консэнсі 1601 г. караля Жыгімонта III Вазы, якім апошні зацвярджае ліст падскарбія А. Завішы аб змене пробераў. На ягонае месца трапіў Ян Дзітмар, які заняў пасаду пробера ў тым жа 1601 г. Пры ўзвядзенні яго на пасаду замест Я. Цірлзе ў лісце падскарбія патрабуецца, каб «пенёндзы ў мінце рабіліся белыя патройныя срэбныя». Наступны пробер — Ян Трыльнер, што згадваецца ў дакументах за 1614–1648 гг. У 1614–1616 гг. ён судзіцца са злотніцкім брацтвам, паколькі цэхавыя старшыя «містры» адмаўляліся ўнесці ў свой рэестр ягонага сына — Ганyса. Апошні ў 1632–1633 гг. і каля 1649 г. выконваў «дзяржаўныя заказы», «вырыў» (зрабіў) срэбныя пячаткі для Канцылярыі ВКЛ часоў праўлення караля польскага, вялікага князя літоўскага Ўладзіслава IV і ягонага наступніка Яна II Казіміра. У «дыпломе» віленскага біскупа Юрыя Белазора ад 1663 г. згадваецца «фактор» Андрэй дэ Горн, якому дазваляецца «выбіваць» на віленскай мінцы «орты, шэлягі, патройныя і пулторакі, і грошы так, яко до того в Короне Польской біто» на агульную суму звыш пяці мільёнаў злотых. Дзейнасць тутэйшых ювеліраў не заўсёды працякала ў бясхмарнай абстаноўцы — у 1776 г. у выніку цеснага хаўрусу паміж віленскім магістратам і тутэйшым кагалам не вытрымаў нячэснай канкурэнцыі і знік «юбілерскі» цэх [2].

Адным з лепшых віленскіх злотнікаў, па вызначэнню сучаснікаў, быў Крыштаф Струнк. Ён атрымаў ад караля Уладзіслава IV прывілей, якім, за «умельства ў сваім раместве», быў залічаны ў лік каралеўскіх слуг і вызвалены з пад юрысдыкцыі ўсіх уладаў, акрамя асабістай падсуднасці каралеўскаму двару. Гэта здарылася 29 чэрвеня 1634 г.

Вільня з’яўлялася цэнтрам падрыхтоўкі злотнікаў з розных гарадоў і мястэчкаў як Вялікага княства Літоўскага, так і замежных дзяржаў (Германіі, Чэхіі, Польшчы, Італіі і Масковіі). Як адзначалі даследчыкі Е. Лапацінскі і Э. Максімава, з 1650 па 1750 гг. злотніцкую адукацыю ў Вільні атрымалі больш як 250 чалавек (мал. пячаткі).

---

[2] НГАБ. КМФ-18. Спр. 132. Арк. 173 адв.–178.

Пасля далучэння ў 1795 г. да Расійскай імперыі, да пачатку дзейнасці віленскай проберскай палаткі, функцыі нагляду за чысцінёй і якасцю каштоўных металаў ускладаліся на розныя ўстановы — рамесныя ўправы і проберскія канторы. Адпаведна з пастановай 1816 г. Маскоўскай горнай палаты пры Міністэрстве фінансаў Расіі была «устроена» проберская палатка. Віленская акруговая проберская палатка пачала дзейнічаць у месце з 1821 г. Першым проберам быў Караль Праторыус, які займаў гэтую пасаду з 1821 па 1833 г. Усяго ў Вільні за XIX ст. дзейнічалі 33 проберы [3]. Увогуле віленскія проберскія ўлады з 1888 г. значна пашырылі тэрыторыю сваёй дзейнасці — адпаведна з пастановай Дэпартамента дзяржаўнага казначэйства ад 12 (22) снежня 1888 г. у Мінску была скасавана проберская палатка [4]. Яе функцыі былі перададзены ў Вільню, праўда, фактычна дзейнасць Мінскай проберскай палаткі спынілася толькі ў канцы 80-х гг. XIX ст. На такім значна пашыраным абшары віленскія проберскія ўлады дзейнічалі і на пачатку XX ст.

Віцебск. Традыцыі злотніцкага рамяства, безумоўна, існавалі тут з глыбокай старажытнасці. Упершыню злотнікі афіцыйна фігуруюць сярод «людэй рамесных» у прывілеі караля Жыгімонта III Вазы ад 17 сакавіка 1596 г. У ім гаварылася: «Каждому цеху свою хоругов… …мети позволяемъ и вечне утверждаемъ…». Пры гэтым «золотары» афіцыйна фігуруюць на першым месцы ў пераліку прадстаўнікоў розных спецыяльнасцяў, што можа ўскосна сведчыць аб іхняй удзельнай вазе ў мескай рамеснай вытворчасці [5]. Усяго за XVI–XVIII стст. намі адшуканы 20 прадстаўнікоў гэтай прафесіі ў згаданым месце. Праўда, у дакументальных крыніцах рамеснікі–злотнікі найбольш інтэнсіўна фіксуюцца з другой паловы XVII ст., калі іх налічваецца 16 чалавек. Аднак толькі чацвёра лакалізуюцца ў Віцебску, астатнія былі вывезены ў Маскву падчас т. зв. «руска-польскай вайны». Шасцёра з іх не выклікалі даверу царскіх улад і былі па палітычных меркаваннях звольнены са сваіх пасадаў у 1663 г. Недахоп дакументальных крыніц ставарае пэўную «лакуну» у нашых ведах па дадзенаму прадмету з другой паловы XVII ст. да пачатку XIX ст.

Падчас знаходжання места ў складзе Расійскай імперыі злотніцкае рамяство набыло тут новыя, больш шырокія маштабы. Гэтаму спрыялі як старадаўнія традыцыі, так і атрыманы Віцебскам статус новай для Беларусі адміністрацыйнай адзінкі — губерні. Гэты статус і абумовіў узнікненне

---

[3] Laucevičius E., Vitkauskenė B. R. Lietuvos Auksakalyste XV–XIX amzis. Vilnius. 2001.
[4] НГАБ. Ф. 10. Воп. 1. Спр. 326. Арк. 4.
[5] Сапунов А. Витебская старина. Т. 1. С. 77, 80.

новых устаноў, у тым ліку і проберскай палаткі. Яна была ўтворана пастановай ад 1816 г. Маскоўскай горнай палаты пры Міністэрстве фінансаў Расіі. Першым, вядомым на сёння проберскім майстрам быў віцебскі мешчанін, злотнік В. І. Розэт, які ў 1819 г. быў накіраваны за «казённы кошт» у Маскоўскае горнае праўленне для вучэння проберскаму «мастацтву». Пасля заканчэння вучобы ў 1820 г. быў накіраваны на працу ў Віцебск. Фактычна проберская палатка пачала дзейнічаць у Віцебску адпаведна з Указам Віцебскага губернскага праўлення ад 10 кастрычніка 1820 г., калі Розэт і быў прызначаны сюды проберскім майстрам. Па тагачаснай традыцыі для размяшчэння проберскай палаткі гарадскія ўлады арандавалі памяшканне. Часта, як гэта сталася і ў нашым выпадку, гэта быў уласны дом проберскага майстра, там яна размяшчалася каля дваццаці наступных гадоў. В. І. Розэт выконваў свае абавязкі па проберскай частцы амаль дваццаць пяць гадоў. Толькі ў 1844 г. ён атрымаў загад здаць «…дела, книги, инструменты и прочее имущество Пробирной палатки…» для перадачы свайму пераемніку — Палякову. Пасля ўтварэння 27 лістапада 1840 г. Віцебскай мытнай проберскай палаткі 1-га разрада пасаду тамтэйшага пробера заняў А. Бялоў, праўда, на вельмі нязначны тэрмін. Затым у Віцебскую казённую палату 5 чэрвеня 1844 г. паступіла «объявление» «…об определении в оную исправляющим должность пробирера унтер-шихтмейстера Полякова» для іспытаў і кляймення золата і срэбра. У канцы мая 1845 г. з Пецярбурга ў Заходнія губерні быў камандзіраваны інспектар «проберных палаток» 5 класа Герман Обергаутман [6]. Магчыма, наступным пасля Палякова, выконваючым пасаду пробера Віцебскай мясцовай проберскай палаткі, стаў Іван Паварнаў. Звесткі аб ім трапляюцца ў 1856 г. Віцебская проберская палатка праіснавала да пачатку 80-х гг. XIX ст. Пазней, у адпаведнасці з проберскім статутам, што быў зацверджаны 9 лютага 1882 г., Рыжская проберская палатка выдала прадпісанне аб неабходнасці атрымоўваць «дозволительные свидетельства» [на права займацца рамяством. — *А. Ц.*] не пазней 1 лютага кожнага году [7]. Утрыманне проберскіх уладаў пацягнула даволі высокія траты мескіх грошай, пра што сведчыць прашэнне гарадскіх уладаў аб скасаванні нядоімак па падатках, што накапіліся за Віцебскам. Як сведчыць «Дело о снятии недоимки с гор. Витебска», «…за время существования в городе Витебского пробирного учреждения городским общественным управлением нанималось на средства города помещение, за которое в последнее время до 1884 г. уплачивалось по 300 руб. в год, тогда как подобные расходы прочие города Витебской губернии не несли…» [8].

---

[6] НГАБ. Ф. 1430. Воп. 1. Спр. 12587. Арк. 1.
[7] Там жа. Ф. 2505. Воп. 1. Спр. 505. Арк. 1.
[8] Там жа. Ф. 1430. Воп. 1. Спр. 39 053.

Па размежаваных статыстычных дадзеных пазамінулага стагоддзя, у месце на 1867 г. па злотніцкай справе налічвалася майстроў — 14, падмайстроў — 6, вучняў — 9 чал. [9]. А паводле спіса цэхавых майстроў на 1892 г. у месце было 27 майстроў, што карысталіся правам удзелу ў абранні цэхавых старшыняў [10]. Увогуле, на працягу XIX – пачатку XX ст. у губерні намі зафіксавана звыш сотні рамеснікаў-спецыялістаў, што працавалі з каштоўнымі металамі і камянямі. Дакладней, у канцы XIX ст., паводле статыстычных дадзеных 1894 г., на тэрыторыі Віцебскай губерні ў злотніцтве працавала майстроў, падмайстроў і вучняў — 131 чал.

Гародня. Прадстаўнікі гэтай прафесіі жылі ў месце з глыбокай старажытнасці. На першую палову XVI ст. фіксуюцца тры злотнікі, у другой палове — два. У часы, калі ў Гародні быў фундаваны цэх, ёсць магчымасць меркаваць, хоць нам вядома толькі некалькі імёнаў рамеснікаў, што тут сфарміравалася пэўная група спецыялістаў гэтай прафесіі. У выніку яны маглі прэтэндаваць на ўтварэнне злотніцкага брацтва. 12 верасня 1637 г. была зроблена «актыкацыя» брацкага статута мескімі ўладамі (адпаведна з гэтым прывілеем свой галоўны алтар злотнікі мелі ў Гродзенскім фарным касцёле) і літаральна праз некалькі месяцаў, 10 снежня 1637 г., адбылося зацвярджэнне статута каралём Уладзіславам IV. Дзеля параўнання можна адзначыць, што магілёўскія злотнікі ў 1629 г. «заактыкавалі» свой статут на мескай ратушы, атрымалі каралеўскі прывілей і зацвярджэнне свайго статута толькі праз пяць гадоў.

Канфірмацыя статута адбылася па прашэнню бурмістра злотніка Станіслава Цвікліча 20 сакавіка 1650 г. [11] Найбольш каларытнымі ў асяроддзі гарадзенскіх злотнікаў нам уяўляюцца браты Станіслаў і Ян Цвіклі (Цвіклічы). Яны займалі ключавыя пазіцыі — старшых у цэху. Так было і ў мескім магістраце, калі браты абіраліся на пасады радцаў і бурмістраў, а Станіслаў быў нават абраны лентвойтам (1634 г.). Лентвойтам называецца і яго сын Казімір. Так, брат Станіслава Ян у 1671 г. адпаведна з тэстаментам свайго пляменніка Казіміра Цвікліча, лентвойта гарадзенскага, атрымаў «кунтуш лазаравы, шапку з выдры і пенёндзы». У канцы XVII ст. іхні родзіч Войтэх Цвікля быў прызначаны пажыццёвым старостай гарадзенскіх рыбакоў. За перыяд з XVI па XVIII стст., па далёка няпоўных дакументальных дадзеных, у месце налічваецца звыш двух дзесяткаў майстроў.

---

[9] НГАБ. Ф. 2505. Воп. 1. Спр. 114. Арк. 101.
[10] Там жа. Спр. 522. Арк. 5–5 адв.
[11] Там жа. КМФ-18. Спр. 123. Арк. 299.

Змена ўлады ў канцы XVIII ст. і атрыманне местам статуса губернскага цэнтра не магло не паспрыяць далейшаму развіццю гэтага рамяства. Па нашых няпоўных дадзеных, усяго ў Гарадзенскай губерні на працягу XIX ст. налічваецца звыш 39 чал., сярод якіх іудзеяў — 19, хрысціянаў — 6, нявызначанай рэлігійнай прыналежнасці — 5 чал. Не выключаецца, што агульная лічба злотнікаў у гэтай губерні мусіць быць значна большай. Паводле статыстычных матэрыялаў, што захаваліся ў архівах на працягу XIX – пачатку XX ст., на тэрыторыі губерні дзейнічала звыш сотні прадстаўнікоў гэтай прафесіі. У самой Гародні, паводле тых жа дадзеных, рамеснікаў, занятых злотніцтвам і рэзаннем пячатак, было звыш 30 чал.

Па вядомых на сёння дакументальных звестках, гарадзенскія проберскія ўрады дзейнічалі тут з пачатку пазамінулага стагоддзя. Проберская палатка ўзнікла, адпаведна з раней згаданай пастановай, у 1816 г. У 1821–1828 гг. яе ўзначальваў Іван Міхаэліс. Пэўныя змены надзорных урадаў адбыліся ў 60-х гг. таго ж стагоддзя. Дакументальныя дадзеныя пацвярджаюць, што ў месце на 1835 г. было чатыры ювеліры, а ў 1839 г. — дзевяць. У дакументах, датаваных красавіком 1862 г., згадваецца проберскі майстра Лаўрэн Балабанаў, які, мусіць, займаў гэтую пасаду з 1851 г. У маі 1862 г. на пасаду проберскага майстры прэтэндуе былы тутэйшы злотнік Ф. П. Венглеўскі, які 10 мая 1862 г. звярнуўся ў казённую палату з прашэннем назначыць яго на пасаду пробера. Гэта хадайніцтва не было задаволена: у архіўных крыніцах ужо ў чэрвені 1862 г. (да 1873 г.) называецца «выконваючым пасаду» пробера В. Зімін. Пасля ўступлення на пасаду разгарнуў бурную дзейнасць. Падчас яго знаходжання на гэтай пасадзе (ва ўсялякім выпадку ў першыя гады) адбывалася штогадовая змена проберскіх клейнаў. У Гародни, паводле статыстычных дадзеных, на працягу XIX ст. рамеснікаў, занятых злотніцтвам і рэзаннем пячатак, было звыш 30 чал. Юрысдыкцыя гарадзенскіх проберскіх урадаў распаўсюджвалася на тэрыторыю ўсёй губерні. Як сведчаць статыстычныя і іншыя крыніцы, на працягу XIX ст. у павятовых месцах — Ваўкавыску, Кобрыне і Пружанах — лічба асобаў, занятых у злотніцтве, вагалася ад шасці да двух. У Бельску, Драгічыне, Мельніку, Сакулцы, Янаве — ад трох да аднаго. Гарадзенская проберская палатка праіснавала да 80-х гг. XIX ст., калі яе функцыі перайшлі да Віленскай проберскай палаткі.

Магілёў. Цэх быў створаны адпаведна з ініцыятывай дванаццаці «людзей рамяства злотнічнага, якія звярнуліся ў мескую ратушу з прашэннем зацвердзіць іхні статут». Магістрат прыняў пастанову аб гэтым 20 верасня 1629 г. Яна «заактыкавала артыкулы парадку золотнічого» [12]. Кароль

[12] Историко-юридические материалы извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевсеой (далее — ИЮМ). Витебск, 1877. Т. 8. С. 426-431.

Уладзіслаў IV выдаў 22 чэрвеня 1634 г. «ліст-прывілей», які налічваў 24 артыкулы і паўтараў дакумент ад 20 верасня 1629 г. Уласна ад каралеўскай улады было прадпісана карыстацца канкрэтным цэхавым гербам. Гэта быў «леў за кратамі», якім яны [злотнікі магілёўскія. — *А. Ц.*] «маюць адзначаць свае вырабы і на харугвах меці». Тым жа прывілеем кароль дазволіў злотнікам, «ку хвале Богу», двойчы на год сыціць па дванаццаць пудоў мёду — першы раз на свята Трох Каралёў, другі — на Святога Пётру [13]. Праз год, пасля канфірмацыі цэху — 15 кастрычніка 1635 г., да злотнікаў далучыліся канвісары (валавяншчыкі) і масяжнікі (меднікі). Яны тлумачылі сваю ініцыятыву тым, што «для… недостатков…цеху своего особливого мети не могучы, приступили есмо вси згодне и одностайне до цеху злотницкого»… і прынялі на сябе абавязацельства «послушенство давати цехмистром обраным» да таго часу, пакуль яны не ўтвораць свой уласны цэх [14]. Гэты акт стаў штуршком для ўзнікнення спрэчкі паміж цэхам злотнікаў і магілёўскім рымарска-сядлярскім цэхам. Апошні, імкнучыся павялічыць сваю колькасць, і адпаведна паступленні ў сваю скрынку, пачаў дамагацца выканання павіннасцей з боку магілёўскіх бляхароў, масяжнікаў, канвісараў на карысць свайго цэха. Спачатку справу разглядаў мескі магістрацкі суд, але апошнюю кропку ў ёй паставіў каралеўскі суд, які ў 1636 г. пацвердзіў рашэнне тутэйшага суда і сваім дэкрэтам «узмоцніў і замацаваў навадалучаных да злотніцкага цэху» [15]. Маштаб і эканамічнае значэнне места ў краіне абумовіла наяўнасць вялікай колькасці рамеснікаў гэтае спецыяльнасці. За часы з XVI ст. па 70–я гг. XVIII ст. іх колькасць перавышае палову капы. Ён знаходзіцца на першым у краіне, пасля Вільні, месцы па колькасці рамеснікаў-злотнікаў. Большасць з іх тутэйшага паходжання, праўда, у месце працаваў і злотнік іудзей Мейта, які паралельна з заняткамі рамяством, як аб тым сведчаць дакументы, прыгандлёўваў яшчэ і гарэлкай. Працавалі ў месце і немцы, мяркуючы па прозвішчу, адзін з іх (Д. Дэверт) непасрэдна звязаны з утварэннем у Магілёве злотніцкага цэха. Дэверт нават быў абраны сваімі калегамі ў 1635 г. старшым цэха. У сваю чаргу, магілёўскія злотнікі працавалі ў Масковіі. Так, магілёвец Мікола Логвінаў у 1654 г. выконваў заказы Залатой палаты Маскоўскага Крамля. Бурная ваенная гісторыя «слаўнага места магілёўскага» не магла не сказацца адмоўна на развіцці розных галін вытворчасці, у тым ліку злотніцтва. Набыццё Магілёвам статуса губернскага места ў часы Расійскай імперыі стала пэўным штуршком для развіцця гэтае галіны рамеснай вытворчасці, але недахоп дакументальных крыніц значна звужае перспектывы пошуку. З поўнай упэўненасцю можна гаварыць аб існаванні тут у 20-х гг. XIX ст.

---

[13] ИЮМ. Т. 8. С. 494-502.
[14] Там жа. С. 218.
[15] НГАБ. КМФ-18. Спр. 316. Арк. 13.

проберскіх урадаў. Магілёўская проберская палатка функцыянавала, магчыма, да пачатку 80-х гг. XIX ст., пасля чаго яна была пераведзена ў Кіеў. Створана, калі ўлічваць час далучэння Магілёўшчыны да Расійскай імперыі, даволі позна: у адпаведнасці з пастановай Маскоўскай горнай палаты, ад 1816 г. пры Міністэрстве фінансаў Расіі. Да гэтага часу кантрольныя функцыі ўскладаліся на розныя ўстановы — рамесныя ўправы і проберскія канторы. Хутчэй за ўсё першым магілёўскім проберам быў Гурэвіч Гірша Гамшавіч, які ўжо да 1821 г. займаў пасаду пробермейсцера Магілёўскай губерні. На гэтай пасадзе ён апошні раз згадваецца ў 1847 г., у час звароту да начальства з прашэннем «аб задавальненні грашыма магілёўскага проберскага майстры» [16]. Некалькі пазней, у сярэдзіне XIX ст., гэтую пасаду займае Янкель Кельн. Звесткі аб наступных магілёўскіх проберах пакуль не высветлены. Больш падрабязныя звесткі вельмі праблематычныя ў сувязі з тым, што матэрыялы аб дзейнасці Магілёўскай рамеснай управы і блізкіх ёй па функцыях устаноў у дакументальных фондах на тэрыторыі Беларусі не захаваліся.

Што тычыцца Магілёўскай проберскай палаткі — яна дзейнічала да 80-х гг. XIX ст., пасля чаго функцыі кляймення і выдачы дазволаў майстрам на заняцце рамяством перайшлі на Кіеў.

Мінск. Упершыню злотнікі згадваюцца, калі ў «годзе 1591 месяца снежня 2 дня» створаны ў месце цэх «васьмі рамёстваў» — сюды ўваходзілі кавалі, катляры, слесары, пабраічы (спецыялісты па вырабу конскай збруі), пушкары, мечнікі, нажэўшчыкі і «з-за малой лічбы містроў у месце» — злотнікі. Гэты «парадак цэхавы…» быў пацверджаны каралём Жыгімонтам III Вазай 20 лістапада 1592 г.

Толькі амаль праз дваццаць пяць гадоў — 31 траўня 1615 г. минскія злотнікі атрымалі прывілей на права заснавання свайго асобнага цэха [17]. У ім былі сфармуляваны цэхавыя артыкулы, там было падкрэслена: «На астатак [дазваляецца] мець сваю цэхавую пячатку, бубен і армату, патрэбную для абароны і аздобы … места». Разам з тым, акрамя «парадку статутовага» і ўзаемаадносінаў паміж майстрамі, падмайстрамі, вучнямі і чаляднікамі, прадугледжвалася, каб цэх меў свае ўласныя пячатку і харугву, пад якую былі абавязаны стаць іншыя рамеснікі, якія не мелі ўласных цэхаў. На жаль, сёння няма звестак аб тым, якія сімвалы ці гербы іх упрыгожвалі. У тым жа дакуменце было падкрэслена, што іхні «дом цэхавы» вызваляўся ад усялякіх пастояў. Стварэнне асобнага цэха не вырашыла ўсіх супярэчнасцяў, якія існавалі паміж злотнікамі (магчыма, не ўсе з іх імкнуліся далучыцца да цэха, жадаючы працаваць аднаасобна,

---

[16] НГАБ. Ф. 1297. Воп. 1. Спр. 18 496. Арк. 1–2.

[17] Цітоў А. К. Менск — места майстроў. Мн., 2003. С. 43–50.

як гэта было ў Вільні). На гэтыя спробы адасобіцца кароль Жыгімонт III Ваза 27 чэрвеня 1619 г. накіраваў мінскаму старосце Пятру Тышкевічу ліст, у якім патрабаваў, каб апошні прымусіў мінскіх злотнікаў да «паслушэнства цэхавым уладам і каб з цэху яны не выламываліся». Не выключаецца, што гэта водгук такога ж самага канфлікту, які здарыўся ў Вільні паміж тутэйшымі злотнікамі і новапрыбылымі. Але на гэты раз улада заняла больш актыўную пазіцыю і не стала «міндальнічаць» з «абарыгенамі». Нельга не адзначыць і пэўны «рэверанс» у бок цэхавых рамеснікаў — кароль падкрэсліў, што прыезджым злотнікам, а таксама «купцам і жыдам» забараняецца прывозіць і гандляваць у Мінску вырабамі з золата і срэбра падчас з’ездаў і трыбуналаў. Пазней прывілей і статут былі пацверджаны па прашэнню злотніцкіх майстроў — Юр’я Эса (Гэса?) і Яна Горвата 29 чэрвеня 1634 г. каралём Уладзіславам IV. Пасля статут быў зацверджаны каралём Янам Казімірам 7 траўня 1664 г. Апошняя канфірмацыя папярэдніх прывілеяў зроблена 25 чэрвеня 1672 г. каралём Міхаілам, які паўтарыў прывілеі сваіх папярэднікаў, не дадаўшы асабіста ад сябе да статута нічога новага.

Лепшым з мінскіх майстроў быў патомны злотнік Матыс Бальцаровіч. Нарадзіўся ён у бацькоў пратэстанцкага веравызнання — Людвіка і Раіны, якая была на той час у трэцім шлюбе. Матыс 29 ліпеня 1645 г. атрымаў каралеўскі прывілей на права вольнага гандлю ў Кароне і ВКЛ і за «умеетнасць» прыняты ў лік каралеўскіх слуг. Неаднаразова абіраўся мескім радцай і бурмістрам. Апошняя знойдзеная намі згадка аб ім датуецца 1671 г., калі ён названы старшым злотніцкага цэха і мінскім радцай.

Пасля далучэння да Расійскай імперыі «золата — срэбніцкае рамяство» у Мінску атрымала новы імпульс. Як цэнтр губерні ён стаў прыцягальным рынкам збыту і месцам жыхарства для рамеснікаў розных спецыяльнасцяў, у тым ліку і злотнікаў. Адпаведна з дакументальнымі дадзенымі, у тыя часы цэх узначальваўся выбарным старшынёй і двума ягонымі памочнікамі — таварышамі старшыні, якія таксама падлягалі штогадоваму абранню на агульнацэхавай сходцы.

Кантрольныя функцыі за тутэйшымі злотнікамі былі ўскладзены на адпаведныя ўстановы нагляду і за якасцю іхняй прадукцыі. Праберскія ўрады ў Мінску існавалі з пачатку XIX ст. Яны ўзніклі ў адпаведнасці з вышэйзгаданай пастановай 1816 г. На той час у Мінскай губерні налічвалася 87 майстроў залатых і срэбных спраў. Безумоўна, найбольшая іх колькасць была ў губернскім месце — 30 чал. У сувязі са значна меншай лічбай майстроў у цэнтрах паветаў была прынята пастанова, што «няма патрэбы ўстанаўліваць праберскія палаткі ў павятовых местах, пакідаючы гэта для больш зручнага часу». Адпаведна з рашэннем 1819 г. Мінскай грамадзянскай камісіі «обще» з гарадскім

магістратам было пастаноўлена паслаць аднаго чалавека «хорошего поведения, имеющего грамоту» у Маскву для вывучэння проберскай справы [18]. Першым вядомым за царскія часы проберскіх спраў майстрай быў тутэйшы мешчанін С. Г. Анташкевіч. Ён быў накіраваны з Мінска на вучобу ў Маскву і «по окончании наук» у 1827 г. вярнуўся ў свой горад на пасаду, якую займаў да дня сваёй смерці — 14 сакавіка 1850 г.

У сярэдзіне XIX ст. у месце існавалі дзве самастойныя, але блізкія па сваіх прафесійных інтарэсах групы рамеснікаў — срэбраніцкі цэх, дзе ў 1849 г. было 18 майстроў і 5 вучняў, і «юбілерскі» цэх. У той самы час у Мінску налічвалася 45 майстроў і 5 падмайстраў «юбілерскага рукадзелля» [19].

Чарговая рэарганізацыя мінскага злотніцка-срэбраніцкага цэха адбылася ў сувязі з Указам Мінскага губернскага праўлення ад 14 сакавіка 1853 г. Адпаведна з дадзенымі развіцця прамысловасці па губерні, якое было складзена на пачатку 80-х гг. XIX ст., у горадзе было 40 майстроў і падмайстраў злотніцка-срэбраніцкага майстэрства. Ужо ў 1854 г. у мінскім злотніцка-срэбраніцкім цэху налічвалася 53 спецыялісты [20]. Сярэдні штогадовы заробак гэтага рамяства вагаўся ад 1000 да 5000 руб. Сваю прадукцыю яны рэалізоўвалі як на месцы, па губерні, так і ў буйных цэнтрах Расійскай імперыі. Зразумела, каб не было спакусы, працавалі пад пільным наглядам проберскай палаткі.

Як правіла, проберская палатка размяшчалася ў памяшканні, якое здымалася менавіта з гэтай мэтай у тутэйшых мяшчанаў. Мінская проберская палатка з 1860 па 1866 гг. размяшчалася на вул. Бернардзінскай, у камяніцы ўдавы аптэкара Фохта. Пасля некалькі разоў свой дом на Віленскай «надбрежнай» здаваў мінскі купец А. Ліхтэрман (дагавор з арандатарам падпісваўся на тры гады, па 140 руб. срэбрам у год). Увогуле, проберскія ўлады існавалі ў месцы да 1888 г.

Усяго, па літаратурных дадзеных (праўда, не заўсёды пацверджаных дакументамі і архіўнымі ці музейнымі крыніцамі), праз мінскія проберскія ўрады прайшло з дзесятак спецыялістаў, якія займалі гэтыя пасады і адпаведна пакінулі свае клейны на вырабах мінскіх майстроў. Сёння гэтыя клейны засталіся адзіным сведчаннем іхняга фукцыянавання.

Паводле пастановы Дэпартамента дзяржаўнага казначэйства ад 12–22 снежня 1888 г. у Мінску была скасавана проберская палатка (яе функцыіі былі пераадрасаваны Вільні) [21].

---

[18] НГАБ. Ф. 299. Воп. 1. Спр. 165. Арк. 196.

[19] Там жа. Ф. 24. Воп. 1. Спр. 338. Арк. 20–21, 49–50.

[20] Там жа. Спр. 770. Арк. 2–3, 7 адв., 9.

[21] Там жа. Ф. 10. Воп. 1. Спр. 326. Арк. 4.

Навагрудак. Нягледзячы на сваю багатую палітычную гісторыю, злотніцкае рамяство, як нам здаецца, не дасягнула ў гэтым месце таго ўзроўню, як гэта адбылося ў такіх местах, як Вільня, Магілёў ці Мінск. У дакументах першай паловы XVI ст. згадваецца адзін злотнік, праз стагоддзе ў дакументальных крыніцах (падчас стварэння злотніцкага цэха) іх налічваецца трое. Прывілей на стварэнне цэха быў зацверджаны ў Вільні каралём Уладзіславам IV 10 чэрвеня 1636 г. па ініцыятыве чатырох старшых злотніцкага рамяства, якіх узначальваў бурмістр Міхаіл Вільгемовіч, як падкрэслена ў дакуменце, «для захавання паміж сабой [злотнікамі. — *А. Ц.*] любові і братэрскай згоды, для лепшага вучэння недасканалай у тым раместве моладзі [і. — *А. Ц.*] для пакарання свавольных …». Папярэдне гэты дакумент быў зацверджаны мескімі ўладамі 10 траўня 1636 г. Да тэксту цэхавага статута каралеўская ўлада дадала, што, для таго, каб усе злотнікі знаходзіліся пад мескай юрысдыкцыяй, іншым злотнікам забаранялася працаваць або рэалізоўваць у месце сваю прадукцыю. Сярод цэхавых атрыбутаў злотніцкі цэх мусіў, па прыкладу сталічнага места Вільні, мець уласную пячатку з гербам, пэўным, да іх цэха належачым, і харугву, пад якую ў час ваеннай небяспекі, вялікіх рэлігійных святаў і інш., акрамя іх саміх [злотнікаў. — *А. Ц.*], былі абавязаны станавіцца і навагародскія цырульнікі. Для «памнажэння» гэтага цэха мясцовым злотнікам дазвалялася запрашаць і прымаць у сваё асяроддзе рамеснікаў сваёй спецыяльнасці з іншых местаў і мястэчкаў, «людзей са свядзецтвам, пачцівых і рамяство добра умеючых». Магчыма, гэтае рамяство не атрымала ў месце далейшага развіцця, таму ў дакументальных крыніцах звесткі пра тутэйшых злотнікаў амаль не трапляюцца: усяго намі зафіксавана за XVII–XVIII стст. толькі сямёра рамеснікаў гэтае спецыяльнасці. Яшчэ менш дакументальных дадзеных у нашым распараджэнні на перыяд, што тычыцца XIX і пачатку XX ст.

Нясвіж. Размяшчэнне ў месце цэнтра княжацкай ардынацыі і сталіцы аднайменнага княства не магло не паўплываць і абумовіць наяўнасць вялікай колькасці рамеснікаў, што абслугоўвалі як гаспадарчыя патрэбы двара, так і тутэйшых мяшчанаў. За час з канца XVI – па пачатак XIX ст. у Нясвіжы дзейнічала не меней сямі паўнавартасных рамесных цэхаў. Праўда, трэба адзначыць той факт, што злотніцкага цэха сярод іх не назіралася за ўвесь згаданы перыяд. Гэты факт не выключае іхняга «аднаасобнага» існавання, калі яны, хоць і не былі аб'яднаны ў адзіную ўстанову рамеснае брацтва — цэх, але падпарадкоўваліся і кантраляваліся ў сваёй дзейнасці княжацкай, некаторыя касцёльнай, а таксама і магістрацкай адміністрацыяй. Па нашых няпоўных дадзеных, тут на працягу згаданага перыяду дзейнічала звыш дваццаці пяці майстроў-ювеліраў. Гэты факт не выключаў таго, што прадстаўнікі

княжацкага двара перадавалі дарагія заказы злотнікам Варшавы, Дрэздэна, Парыжа і іншых еўрапейскіх гарадоў. На жаль, прыходзіцца канстатаваць той факт, што большая частка гэтай «злотнічай» спадчыны рассеяна віхурамі гісторыі і асела ў сховішчах суседніх дзяржаваў, галоўным чынам на Усходзе.

Пінск. Хоць асобнай злотнічнай суполкі тут не было, але злотнікі ўпершыню згадваюцца ў дакументальных матэрыялах ужо ў пачатку XVI ст. Пазней яны фігуруюць на першых ролях у 1639–1640 гг., падчас стварэння ў месце аб’яднанага злотніча-кавальска-катлярска-мечнічага цэха [22].

Полацк. З глыбокай даўніны меў традыцыі рамеснай вытворчасці, што абумоўліваліся палітычным становішчам места Полацкага як цэнтра магутнага княства. Добра вядомы і сучаснай грамадскасці злотнік — майстра Лазар Богша, які зрабіў у 1161 г., па загаду князёўны Еўфрасінні Полацкай, крыж. Гістарычныя абставіны зменшылі ролю гэтага места ў дзяржаве, што, безумоўна, знізіла і працэнт рамеснікаў гэтай спецыяльнасці ў месце. Тым не менш, рамесніцкае насельніцтва Полацка займала даволі значную нішу як у грамадскім, так і эканамічным жыцці места. У выраку вялікага князя літоўскага і караля польскага Аляксандра ад 30 снежня 1502 г. па скарзе полацкіх мяшчанаў на «пана полацкага» Станіслава Глябовіча, які ўціскаў іх майдэборскія вольнасці і правы, першымі сярод рамеснікаў фігуруюць «золотари» [23]. Той самы факт фіксуецца і ў канфірмацыйным прывілеі на майдэборскія правы месту ад 1510 г., дзе таксама першымі сярод рамеснікаў ізноў згадваюцца «золотари». Гэта можа ўскосна сведчыць аб іхняй удзельнай вазе ў агульнай структуры тутэйшай рамеснай вытворчасці [24]. На сённяшні дзень статут злотнікаў не знойдзены, але ў дакуменце, які атрымалі палачане 28 снежня 1605 г., прадугледжваўся «парадак, [які. — *А. Ц.*] з немецка цэхом называют», тут жа агаворвалася: «Абы во всемъ прыкладом цехов в месте виленском будучых справовалисе … в месте своёмъ способни быти могли». У дакуменце згадваюцца кавалі, катляры, слесары, мечнікі, краўцы, кушняры, шапнікі, чабатары, гарбары, шаўцы і «золатары» [25]. Далей было падкрэслена, што «до которого права и порадку цехового и золотаров того ж места прылучаем…». Дакументальных звестак аб майстрах гэтага места, якія б працавалі непасрэдна ў

---

[22] Собрание древних актов Минской губернии, 1845 (далее — СМГ). Мн., 1845. С. 221–223.
[23] Полоцкие грамоты. Вып. 2. М., 1978. С. 197.
[24] Акты Западной России (далее —АЗР). СПб, 1848. Т. 2. С. 76.
[25] НГАБ. КМФ-18. Спр. 88. Арк. 235–236 адв.

ім у XVII ст., пакуль што не адшукана, але інфармацыя аб злотніках, якія былі вывезены ў Маскву падчас рэлігійных войнаў сярэдзіны XVII ст., захавалася. Там зафіксавана ў гэты перыяд шэсць майстроў і вучняў, якія паходзілі адсюль. У 1660 г. у маскоўскай срэбранай палаце майстрамі былі Сямён Якаўлеў і С. Астаф'еў, яны мелі вучняў, праўда, звесткі аб іх губляюцца па прычынах недахопу дакументаў і ў сувязі са смерцю хлопцаў. Толькі вучань С. Астаф'ева — Іван Палачанінаў згадваецца ў 1679 г. як лепшы майстра, які быў «пажалаваны палукармазінавым» сукном. З апошняй трэці XVIII ст. разам з іншымі гарадамі Усходняй Беларусі места апынулася ў межах Расійскай імперыі. Звесткі пра развіццё злотніцтва на гэты час даволі цьмяныя. Па літаратурных крыніцах, гэтаму гораду прыпісваюцца два проберскія майстры 1840–1842 і 1847 гг. Да нашага часу захаваліся іхнія клейны, як і клейны трох невядомых майстраў і майстры П. Саеўскага [26]. На наш погляд, з'яўляецца вельмі праблематычным факт наяўнасці паўнавартасных проберскіх урадаў у гэтым месцы. Хутчэй за ўсё на гэтую думку даследчыкаў магло падштурхнуць супадзенне графічных вобразаў гербаў гэтых гарадоў — вядома, што пасля далучэння да Расійскай імперыі значная колькасць тамтэйшых гарадоў атрымала даволі стандартныя выявы гарадскіх гербаў, што адрозніваліся паміж сабой толькі афарбоўкай дэталяў. На гербах гарадоў Полацка і Віцебска, выявы якіх былі прадстаўлены на проберскіх клейнах, — перасечаны шчыт, у горнай частцы якога выява паловы расійскага двухгаловага арла, а у дольнай — герб «Пагоня». На проберскіх клейнах, якія тады існавалі, з-за іхніх памераў было вельмі складана падкрэсліць каляровыя элементы гербаў. Гэты факт і мог падштурхнуць некаторых нашых папярэднікаў да памылковых высноваў.

Слонім. Места дало шмат майстроў-злотнікаў. У дакументальных крыніцах згадваюцца слонімцы — злотнікі рознай кваліфікацыі. Безумоўна, найвышэйшай дасканаласці ў сваёй кар'еры дасягнуў Станіслаў Даніловіч, які паходзіў са Слоніма, але пачаў свой шлях у майстэрстве з Вільні ў 1662 г. Пасля таго, як ён прайшоў вучнёўства і «адбыў службу таварыскую», ён у 1670 г. набыў статус віленскага грамадзяніна, даў пачатак віленскай дынастыі злотнікаў — Даніловічаў, пакінуў пасля сябе вучняў. Сярод ягоных таварышаў-падмайстраў у Вільні таксама часта фігуруюць слонімцы. Гэта сведчыць пра дух зямляцтва, якім ён карыстаўся пры падборы сабе памочнікаў. Памёр у 1706 г.

Сярод злотнікаў другой паловы XVII ст., акрамя згаданага вышэй С. Даніловіча, фігуруюць яшчэ, па меншай меры, восем ураджэнцаў Слоніма, і мы мяркуем, што гэты спіс не канчатковы. Для перыяду да

[26] Золотое дело… С. 238.

канца XVIII ст. выяўлены толькі два злотнікі, што, безумоўна, вельмі мала для такога места. Трэба адзначыць, што адзін з іх за злачынства быў прыгавораны ў 1707 г. да шыбеніцы і «всказаны на горло» у Магілёве.

У XIX ст. карціна рэзка змяняецца: у дакументальных крыніцах фігуруюць ажно дзесяць майстроў-злотнікаў, што, магчыма, з'яўляецца працягам даўняй традыцыі злотніцтва ў гэтым месце. А, увогуле, у самім месце, паводле няпоўных статыстычных дадзеных, на працягу XIX ст. рамеснікаў, занятых злотніцтвам і рэзаннем пячатак, было звыш 20. Ва ўсялякім выпадку, па колькасці ювеліраў Слонім знаходзіцца на адным з першых месцаў сярод тагачасных павятовых гарадоў Беларусі.

Слуцк. Статус сталіцы княства абумовіў той факт, што места стала буйным рамесніцкім цэнтрам. У XVII ст. у ім налічвалася значная колькасць рамесных цэхаў, праўда, злотніцкага сярод іх не згадваецца. А. П. Грыцкевіч адзначае наяўнасць у месце ў канцы XVI – першай палове XVII ст. цэха «золотых дел мастеров», а таксама піша аб аб’яднаннях рамеснікаў «серебряников… ювелиров… гравёров» [27]. Гэтая інфармацыя аб існаванні ў месце рамесных суполак такой накіраванасці не знайшла пацвярджэння ў нашых даследаваннях. Адсутнасць злотніцка-срэбраніцкіх рамесных аб'яднанняў не выключае наяўнасць у месце значнай колькасці рамеснікаў-індывідуалаў, што займаліся гэтым рамяством.

Наяўнасць багатага княжацкага двара абумовіла прысутнасць тут даволі значнай, у параўнанні з большасцю тагачасных местаў, колькасці злотнікаў. Дакладная інфармацыя аб майстрах гэтай прафесіі змешчана ў «інвентарах…» як места, так і ўсяго княства. Толькі ў XVIII ст. тут зафіксавана звыш двух дзесяткаў рамеснікаў-злотнікаў. Трэба адзначыць той факт, што некаторыя з іх былі прадстаўнікамі прафесійных дынастый, калі сыны асвойвалі бацькоўскую прафесію.

Шклоў. Найбольш старадаўнім пацвярджэннем аб злотніках, што былі ў месце, з’яўляецца скарга 1579 г. тутэйшага злотніцкага майстры Цярэшкі Лукашэвіча на нейкага Г. Максімовіча за тое, што апошні не аддаў актору (істцу) ягоных талераў. Другі злотнік — Васіль Грыгор’еў, ураджэнец Шклова, згадваецца як «жалаваны майстра» маскоўскай срэбранай палаты, якога называюць у маскоўскіх дакументах «поляк-иноземец». Ён пражываў (хутчэй за ўсё не па асабістаму жаданню) і працаваў у Маскве, як сведчаць пісьмовыя крыніцы, з 1660 па 1689 гг. Вядома, што ў XIX ст. было не менш за шэсць майстроў-злотнікаў, выхадцаў са Шклова.

---

[27] Грицкевич А. П. Частновладельческие города Белоруссии XVI–XVIII вв. Мн., 1975. С. 88.

Ф. В. Чарняўскі

Крыштоф Валадковіч: факты з жыцця і дзейнасці

Чытачу прапаноўваецца біяграма такой выбітнай асобы, як Крыштоф Валадковіч, які з 1633 г. і па 1658 г. выконваў абавязкі пісара земскага Менскага ваяводства, а потым, да канца свайго жыцця, займаў пасаду ваяводы навагародскага і войта менскага. Падрыхтоўка гэтага матэрыяла вялася пераважна з выкарыстаннем архіўных дакументаў Метрыкі Вялікага княства Літоўскага, гродскага і земскага судоў Менскага ваяводства. У меншай ступені былі выкарыстаны дакументы судоў Навагародскага ваяводства і Гарадзенскага павета. Некаторыя звесткі атрыманы з літаратурных крыніц.

Крыштоф Валадковіч, дваранін караля польскага і вялікага князя літоўскага, спачатку пісар земскі менскі, а потым і ваявода навагародскі, адзін з найбольш вядомых прадстаўнікоў сям'і Валадковічаў герба «Радван». За сваё доўгае жыццё дасягнуў высокага становішча ў іерархіі Вялікага княства Літоўскага. Нягледзячы на даволі вялікую колькасць дакументаў, якія захаваліся з гэтага часу, пакінуў тым не менш шмат загадак, растлумачыць якія пакуль што ніхто так і не сабраўся. Да сённяшняга дня невядома, калі нарадзіўся Крыштоф Валадковіч, і прозвішча яго маці. Зусім мала вядома пра яго асабістае жыццё. У каралеўскіх прывілеях на наданне Крыштофу Валадковічу леннай маёмасці ў дажывоцце згадваецца пра яго ўдзел у розных ваенных экспедыцыях яшчэ з часоў Жыгімонта III. Вельмі цікавымі і да канца нераскрытымі з'яўляюцца абставіны, якія прывялі Крыштофа Валадковіча ў бліжэйшае акружэнне каралевіча Уладзіслава Вазы. Толькі дзякуючы таму, што Крыштоф Валадковіч быў пакаёвым дваранінам Уладзіслава IV і неаднаразова ўдзельнічаў у вайсковых экспедыцыях пад яго кіраўніцтвам у складзе асабістай харугвы каралевіча, можна растлумачыць атрыманне ім у 1633 г. урада пісара земскага менскага. На нашу думку, перад сваім вяселлем у 1620 г. Крыштоф Валадковіч значны час правёў у вайсковым абозе польскага каралевіча Уладзіслава, які ў кастрычніку 1618 г. спрабаваў узяць штурмам Маскву. Знаходзячыся пры Уладзіславе IV, Крыштоф Валадковіч прыняў удзел у вайне за Смаленск, якая адбылася на пачатку 30-х гг. XVII ст. Войска Вялікага княства Літоўскага аказала супраціўленне палкам Маскоўскай дзяржавы, якія спрабавалі вярнуць горад. Ведаючы геаграфію паходаў Уладзіслава IV пасля 1610 г., можна з некаторай пагрэшнасцю вызначыць тыя ваенныя экспедыцыі, як тады называліся войны, у якіх мог і ўдзельнічаў Валадковіч. У тых каралеўскіх прывілеях, наданне якіх адбывалася ўжо пры Уладзіславе Вазе, згадваецца аб удзеле Крыштофа Валадковіча «… у розных

ваенных экспедыцыях яшчэ пры Жыгімонце III, з нямалай стратай сваіх грошай…» [1, л. 316].

Крыштоф Валадковіч ніколі не ўзгадваў імя свайго бацькі. Толькі нядаўна, у дакуменце 1622 г. удалося сустрэць прамое сведчанне: Крыштоф Валадковіч мянованы Марцінавічам, суддзічам земскім менскім.

Большасць звестак пра будучага пісара земскага менскага ў працах гісторыкаў, якія грунтуюць свае даследаванні на простым пераказе паведамленняў Т. Жыхлінскага, не адпавядае праўдзе. Так, Тэадор Жыхлінскі паведамляе, што Крыштоф Валадковіч быў жанаты толькі на Гальшцы Друцкай-Сакалінскай, удаве князя Пятра Трубяцкога, падкаморыя старадубскага, і з ёю меў двух сыноў: старэйшага Марціна Казіміра, гараднічага і падстаросту судовага менскага, і малодшага Тэадора Валадковіча, спачатку войскага і суддзю гродскага менскага, а потым пісара земскага менскага, і дзвюх дачок: Зосю, за князем Аляксандрам Палубінскім, і Рэгіну, за князем Багданам Агінскім, падкаморыем трокскім [2, s. 424]. Аднак, на нашу думку, з паведамлення Т. Жыхлінскага толькі дзве дэталі адпавядаюць гістарычнай праўдзе: што Крыштоф Валадковіч сапраўды быў жанаты, праўда, шлюб быў нядоўгавечны, на Гальшцы (мы не ўжываем яе другое імя — Альжбета, якое, несумненна, было ўведзена ва ўжытак польскімі гісторыкамі значна пазней) Друцкай-Сакалінскай, і імя яго старэйшай дачкі Зосі, якая ўступіла ў шлюб з Аляксандрам, князем Палубінскім, пісарам польным ВКЛ, а ў канцы жыцця і маршалкам вялікім літоўскім. У пацвярджэнне нашай думкі можна паведаміць і тое, што кароль Ян Казімір 29 лютага 1653 г., праз сем год пасля ўступлення ў шлюб Крыштофа Валадковіча, пісара земскага менскага, і пані Гальшкі Друцкай-Сакалінскай, дае дазвол на пераход дажыватных правоў, заўважым, толькі ад самога Крыштофа Валадковіча, не ўпамінаючы яго жонку, на толькі што ўступіўшых у шлюб Аляксандра Гілярыя Палубінскага і пані Зосі Валадковічаўны, дачкі пісара земскага менскага [3, л. 352]. Зося Валадковічаўна ўступала ў шлюб, маючы каля 18–20 год ад нараджэння. А так як Крыштоф Валадковіч справіў вяселле з Гальшкай Друцкай-Сакалінскай у канцы 1644 г., то Зося Валадковічаўна магла нарадзіцца толькі пасля 1628 г., найбольш верагоднага часу ўступлення Крыштофа Валадковіча ў шлюб з пані Гальшкай Акунёўнай. У дадатак да ўсяго вышэйсказанага, гэтая ж інфармацыя ўскосна пацвярджае, што пані Гальшка Друцкая-Сакалінская памерла да 29 лютага 1653 г.

Усе астатнія звесткі ўзніклі толькі як дапушчэнне з-за немагчымасці больш дэталёвага даследавання архіўных крыніц і не адпавядаюць гістарычнай праўдзе. Тэадор Валадковіч, які нарадзіўся ў пачатку XVII ст., не мог быць братам Марціна Казіміра, так як быў яго стрыем

(дзядзькам), старэйшым братам бацькі. Ды і сам МарцінВаладковіч, суддзя земскі менскі, у першай палове XVII ст. піша, што Крыштоф Валадковіч з'яўляецца ягоным сынам ад першай жонкі, але, на жаль, не паведамляе яе імя і прозвішча. Крыштоф Валадковіч у дакументах, якія датычацца пані Дароты Дарагастайскай, ваевадзянкі смаленскай, другой жонкі Марціна Валадковіча, суддзі земскага менскага, ніколі не называе яе маці. Толькі Тэадор Валадковіч, войскі менскі, падпісваючы дароўны дакумент бацькі пані Дароце Манівід Дарагастайскай, звяртаецца да яе як да сваёй маткі. Што датычыцца бацькоў Міхала Станіслава, спачатку падсудка, а потым і суддзі земскага менскага, і Марціна Казіміра, будучага гараднічага і падстаросту судовага, а потым і пісара земскага менскага, Валадковічаў, то ў нашым распараджэнні маецца дакумент, складзены іх маткай пані Гальшкай Камаеўскай, у першым шлюбе — Адамавай Юдыцкай, а ў другім — Пятровай Валадковічавай, дзе яна, па смерці свайго мужа, запісвае сынам Міхалу Станіславу і Марціну Казіміру Валадковічам 100 коп грошай літоўскіх [4, л. 88]. Другая дачка Крыштофа Валадковіча — Іаана, а не Рэгіна, як у Т. Жыхлінскага, уступіла ў шлюб з Марцінам Міхалам Крыспін Кіршэнстайнам, старастам аршанскім, а з 1697 г. кашталянам троцкім, сынам Гераніма, падскарбія ВКЛ, і Ганны Млоцкай [5, s. 6].

Калі ж звярнуцца да шлюбных адносін, датычных героя нашага аповяда, то, па нашых падліках, Крыштоф Валадковіч, пісар земскі менскі, за гады свайго жыцця панаўляў шлюбы не менш чатырох разоў.

Раней мы ўжо пісалі, што нават дата нараджэння Крыштофа Валадковіча не ўстаноўлена. Аўтар нататкі ў Энцыклапедыі гісторыі Беларусі [6, с. 205] дапускае, што ён мог нарадзіцца ў 1600 г. На нашу думку, будучы ваявода навагародскі нарадзіўся значна раней. Марцін Валадковіч, суддзя земскі менскі, дзед Крыштофа, у свой другі шлюб з Рэгінай Друцкай-Горскай уступіў каля 1565 г. Старэйшыя яго сыны: Адам, гараднічы менскі, і Марцін, будучы падсудак, а потым і суддзя земскі менскі, згодна нашых меркаванняў, нарадзіліся да 1570 г. Такім чынам, Марцін Валадковіч, бацька Крыштофа, на 1600 г. меў не менш за 30 год ад нараджэння. Прымаючы гэтыя разважанні за адпраўны момант, з невялікай пагрэшнасцю можна дапусціць, што Крыштоф Валадковіч нарадзіўся ў 1593–1596 гг. Толькі пры такім дапушчэнні можна зразумець, што і ў двор каралевіча Уладзіслава Крыштоф Валадковіч трапіў у зусім маладыя гады, да 1615 г., ва ўзросце каля 20 гадоў.

Шлюб з Аляксандрай Ваўрынцоўнай Дамінікоўскай. Найбольш поўныя звесткі пра сямейнае жыццё Крыштофа Валадковіча падае яго нашчадак Андрэй Валадковіч. За час сваіх пошукаў ён устанавіў імёны і прозвішчы чатырох жонак пісара земскага менскага — гэта Ганна

Камаеўская, Гальшка Акунёўна, Гальшка Друцкая-Сакалінская і Ізабэла Масальская [5, s. 6]. У адным моцна памыляецца Андрэй Валадковіч, пані Ганна Камаеўская, у першым шлюбе Адамавая Юдыцкая, сапраўды была ў другім шлюбе за Валадковічам, але толькі за Пятром Марцінавічам, суддзічам земскім менскім, зводным братам Крыштофа Валадковіча. Што ж датычыцца самога Крыштофа Валадковіча, на той час пакаёвага двараніна каралевіча Уладзіслава, то ў свой першы шлюб ён уступіў у 1620 г. з пані Аляксандрай Ваўрынцоўнай Дамінікоўскай. Хаця і тут, магчыма, мы памыляемся, і для Крыштофа Валадковіча гэта мог быць другі шлюб.

Вядучы аповяд пра Крыштофа Валадковіча і дапаўняючы яго гісторыю асобнымі момантамі з жыцця яго жонак, мы зможам больш даведацца не толькі пра абставіны яго жыцця, але і зразумець прычыны, якія сфармавалі характар, патлумачыць матывы дзеянняў. Пры гэтым нам даецца магчымасць правесці больш шырокую рэканструкцыю грамадскага жыцця Вялікага княства Літоўскага ў першай палове XVII ст.

Першая жонка Крыштофа Валадковіча Аляксандра Ваўрынцоўна Дамінікоўская, з якой ён уступіў у шлюб да 8 сакавіка 1620 г. [7, л. 21–23], за сваё досыць доўгае жыццё ўжо пабывала ў шлюбе. Яе першы муж Станіслаў Мацеевіч Захарэўскі, падстолі земскі Менскага ваяводства, памёр, верагодна, пасля 1618 г. Апошні раз яго імя сустракаецца ў архіўных матэрыялах 11 жніўня 1616 г. У гэты дзень у Менскім гродскім судзе разглядалася справа, узбуджаная Паўлам Давыдавічам Есманам супраць Станіслава Мацеевіча Захарэўскага [8, л. 270]. Станіслаў Захарэўскі, сын каралеўскага ротмістра Мацея Захарэўскага і пані Ядвігі Кгавароўны [9, л. 339], упамінаецца ў актавых дакументах судоў Менскага ваяводства з 1592 г. Ужо тады ён быў жанаты, але, на жаль, у большасці дакументаў, якія трапілі ў нашы рукі, не прыведзена імя яго жонкі. Даследуючы гэтае пытанне, мы дапускалі, што, магчыма, Аляксандра Дамінікоўская і была якраз жонкай Станіслава Захарэўскага ў 1592 г., але поўнай упэўненасці ў гэтым не мелі. Да таго ж нам хацелася даведацца аб бацьках пані Дамінікоўскай і месцы іх пражывання. Сярод матэрыялаў архіва маёнтка Глыбокае Зяновічаў і Радзівілаў, з Галоўнага Архіва старажытных актаў у Варшаве, у скрыні пад нумарам 59 знойдзены прадажны ліст, складзены маткай Аляксандры Дамінікоўскай, пані Барбарай Богушаўнай, былой Ваўрынцовай Дамінікоўскай, а цяпер Андрэевай-Сушынскай [10, с. 5]. Аказваецца, Дамінікоўскія пражывалі ў Ашмянскім павеце і валодалі некаторай маёмасцю недалёка ад Глыбокага. Разам са сваімі дочкамі, старэйшай Аляксандрай і малодшай Гальшкай, і зяцямі яна прадала Мышкаўскі палац берасцейскаму ваяводзе Крыштофу Зяновічу. Нашы меркаванні атрымалі поўнае пацвярджэнне: на час складання прадажнага ліста на Мышкаўскі палац, менавіта

на 2 сакавіка 1592 г., Аляксандра Дамінікоўская была ўжо ў шлюбе з Станіславам Мацеевічам Захарэўскім. Так як у шлюбе была і яе малодшая сястра Гальшка, а яе шлюб хутчэй за ўсё адбыўся некалькі пазней за вяселле Аляксандры, то зусім верагодна, што шлюб Станіслава Захарэўскага з Дамінікоўскай мог адбыцца каля 1590 г.

Некаторыя, вельмі цікавыя звесткі аб генеалогіі Дамінікоўскіх прыводзіць у сваёй працы А. Банецкі. Згодна з яго паведамленнем, Дамінікоўскія, герба «Грымала», выйшлі з Канецкага і Шадкоўскага паветаў кароны Польскай [11, s. 349]. Да пачатку XVI ст. размяшчаліся ў Польшчы. Каралі польскія і вялікія князі літоўскія ахвотна пасялялі на сваіх уласных літоўскіх землях польскіх ваяроў, якія больш выдзяляліся, справядліва спадзяючыся атрымаць на ўсходзе Рэчы Паспалітай адданых слуг.

Улічваючы, што Аляксандра Дамінікоўская магла ўступіць у першы шлюб, маючы найменш семнаццаць гадоў, і пражыла са Станіславам Мацеевічам Захарэўскім каля чвэрці веку, то ў 1620 г. яна мела не менш за сорак год жыцця. Такі выбар маладога чалавека, які, па некаторых сведчаннях, на працягу ўсяго жыцця выдзяляўся не толькі вялікай фізічнай сілай, але і прыгажосцю, патрабуе тлумачэння. Магчыма, да такога кроку Крыштофа Валадковіча падштурхнулі няпростыя ўнутрысямейныя абставіны, якія склаліся паміж ім і бацькам — Марцінам Валадковічам, суддзёю земскім ваяводства Менскага. Неабходна ўлічваць, што Крыштоф Валадковіч быў сынам Марціна Валадковіча ад яго першага шлюбу, а ў суддзі земскага Менскага ваяводства ад шлюбу з Даротай Манвід Дарагастайскай, ваевадзянкай смаленскай, на 1620 г. ужо нарадзілася некалькі дзяцей, ды і сам ён быў яшчэ ў сіле і не збіраўся хутка паміраць, а пасля згаданага шлюбу свайго сына пражыў яшчэ амаль дваццаць год. Таму разлічваць на багатую спадчыну Крыштоф Валадковіч не мог. Зразумела, што і Марцін Валадковіч не збіраўся выпускаць са сваіх рук значныя грашовыя сумы і землі, неабходныя для забеспячэння маладому чалавеку здольнасці весці жыццё, адпаведнае яго стану. Якраз да перыяду 1620–1626 гг. адносіцца ўнясенне Марцінам Валадковічам у гродскія і земскія акты дакументаў, складзеных значна раней, з 1612 па 1615 гг. Такія дакументы звычайна складаліся праз некаторы час, прыкладна праз пяць-шэсць гадоў пасля шлюбу. Марцін Валадковіч, тады яшчэ падсудак земскі менскі, паступова перадаваў і замацоўваў за жонкай права на пажыццёвае карыстанне пляцамі з забудаваннямі ў Менску, землямі, рознай рухомай і нерухомай маёмасцю, значнымі грашовымі сумамі, забяспечанымі коштам розных менняў. Нам здаецца, што шлюб Крыштофа Валадковіча і спроба яго бацькі забяспечыць будучыню сваёй другой жонкі і дзяцей, народжаных у шлюбе з ёю, звязаны паміж сабой. Для маладога чалавека заставаўся адзіны выхад: знайсці хаця і састарэлую, але заможную ўдаву і ўступіць з ёю ў шлюб.

Наогул з інфармацыяй пра Крыштофа Марцінавіча Валадковіча да 1630 г. справа выглядае вельмі кепска. У нашы рукі за гэты перыяд трапіла некалькі паведамленняў: тры за 1620 г. і па аднаму за 1622, 1624 і 1628 гг. У сакавіку 1620 г. Аляксандра Дамінікоўская, пасля ўступлення ў шлюб, перадала Крыштофу Валадковічу ўсе правы на яе маёмасць, у тым ліку і на тую, што засталася ад першага мужа [8, л. 1005–1006, 1110]. Прычым правы на яе маёмасць перадаваліся Крыштофу Валадковічу, выключаючы правы ўсіх яе крэўных. Гэта значыць, што ў выпадку смерці Аляксандры Дамінікоўскай ніхто з яе блізкіх не мог прэтэндаваць на спадчыну, дабівацца ў судах атрымання спадчыннай маёмасці, рухомасці і грашовых сродкаў, належачых цяпер асабіста Аляксандры Ваўрынцоўне Дамінікоўскай.

8 сакавіка 1620 г. Крыштоф Валадковіч і Аляксандра Дамінікоўская, па невядомых нам прычынах, праз некалькі месяцаў пасля шлюбу заключаюць дамову з Мікалаем Млечкам, харужым аршанскім, аб продажы яму Халопеніч, размешчаных у межах Аршанскага павета. У склад грунтоў, атрымліваемых Мікалаем Млечкам за 12 000 злотых, уваходзілі частка Халопеніч, набытых у 1610 г. Станіславам Захарэўскім у Войцаха Дарагастайскага, ваяводзіча смаленскага, і частка гэтай жа маётнасці [1], раней належачай Адаму Валадковічу, гараднічаму менскаму, з дваром і сялом Халопенічы і сёламі Шчыраўка, Хацюхова, Залессе, Галькі з новапаселенымі слабодамі, таксама некалі выкупленыя Станіславам Захарэўскім. Нейкае святло на абставіны такой хуткай прадажы Халопеніцкай маётнасці пралівае звестка аб рэпратэстацыі Марцыяна Горскага, харужага віленскага, паданай 14 красавіка 1620 г. у каралеўскі асэсарскі суд. Харужы Віленскага ваяводства, уступіўшы ў шлюб з удавой, ваяводзічнай смаленскай, усур’ёз узяўся за вяртанне ў свае рукі зямель, якія некалі належалі Войцаху Дарагастайскаму. На Халопенічы прад’яўляў свае прэтэнзіі і Януш Кішка, староста парнаўскі і больніцкі. Акрамя ўсяго вышэйпералічанага ў руках Аляксандры Дамінікоўскай па смерці першага мужа засталася застаўная маётнасць Кіявец і Люцын. Люцын быў наданы Аляксандры Дамінікоўскай запісам яе мужа яшчэ ў 1600 г. [12, л. 434–435].

Пасля смерці Станіслава Захарэўскага яго сястра Юстына Захарэўская Юр’евая Кулявая спрабавала вярнуць што-колечы з маёмасці брата, але безвынікова. І Крыштоф Валадковіч, і Аляксандра Дамінікоўская на суд не з’явіліся [8, л. 144–145].

Дата смерці Аляксандры Дамінікоўскай Крыштофавай Валадковічавай намі не ўстаноўлена. Андрэй Валадковіч у сваім даследаванні пазначае, што яна памерла ў 1628 г. На жаль, даследчык не паведаміў аб

---

[1] Тут і далей пад «маётнасцю» разумеецца ўладанне, нерухомая маёмасць.

крыніцах, якія захоўваюць гэтую звестку. Невядома, ці былі народжаны дзеці ў гэтым шлюбе.

Звесткі, якія трапілі ў нашыя рукі, за перыяд 20-х гг. XVI ст. мала звязаны паміж сабой. Час і людзі моцна папрацавалі над знішчэннем архіўных дакументаў. Задоўга да пачатку 1622 г. у Менску адбылося крывавае забойства. Слуга Крыштофа Валадковіча, дваранін каралевіча Уладзіслава, Андрэй Дэмбінскі забіў шляхціча Януша Быхаўца. Справа была ўзбуджана чамусьці Янам Шчасным Галаўчынскім да Крыштофа Валадковіча. Па рашэнню суда, сказаўшага забойцу «на горла» (пакаранне смерцю), 4 сакавіка 1622 г. дворны генерал ВКЛ Давыд Масевіч разам з братамі нябожчыка Юр'ем і Базылём Быхаўцамі выканаў прысуд каралеўскага суда [13, л. 10]. Звычайна вяльможныя паны неахвотна выдавалі сваіх слуг на пакаранне, нават калі іх віна і была даказана. Крыштоф Валадковіч не абараніў свайго служку і не пайшоў насуперак рашэнню суда. Верагодна Крыштоф Валадковіч прыклаў шмат высілкаў, каб выратаваць Андрэя Дэмбінскага. Аднак справа ўскладнялася яшчэ і тым, што Быхаўцы былі набліжаны да Льва Сапегі, канцлера ВКЛ. У дадатак да ўсяго і Юр'я Быхавец, брат забітага Януша, займаў урад пісара гродскага Лідскага павета, а яшчэ адзін брат нябожчыка — Базыль Быхавец — на 17 лістапада 1608 г. працаваў у канцылярыі Вялікага княства Літоўскага. Ды і сам Януш Быхавец, згодна са звесткамі А. Банецкага, быў жанаты на Ганне Друцкай-Горскай, дачцы Яна Рыгоравіча Друцкага-Горскага, маршалка аршанскага [14, s. 358], якая знаходзілася ў блізкім сваяцтве з Валадковічамі. У дадатак да ўсяго гэтага Януш Быхавец з 13 ліпеня 1616 г. па каралеўскаму прывілею займаў урад войта менскага [15, л. 22]. Зразумела, што ўсе гэтыя абставіны значна ўскладнялі становішча самога Крыштофа Валадковіча пры рашэнні гэтай справы ў судах павета і ВКЛ і рабілі немагчымым выратаванне жыцця яго слугі. Адзінае, што змог зрабіць Крыштоф Валадковіч для свайго слугі, які дзейнічаў, несумненна, калі і не па прамому загаду свайго гаспадара, то з яго маўклівай згоды, гэта зацягнуць на як мага даўжэйшы час разгляд судовай справы. Такім чынам, справа Андрэя Дэмбінскага аб забойстве Януша Быхаўца, войта менскага, магчыма, цягнулася каля года. У апошні раз упамінанне Быхаўца ў дакументах прыпадае на 5 лютага 1618 г. Паводле ўгодлівага ліста Самуэля Немсты і Гальшкі Падарэўскай з Янушам Быхаўцам адбылося скасаванне яго прэтэнзій на куплю ў Януша Радзівіла Астрашыцкага Гарадка, які ён меў у заставе [16, л. 669].

Пасля шлюбу з Аляксандрай Дамінікоўскай матэрыяльнае становішча Крыштофа Валадковіча рэзка змянілася. Цяпер ён мог жыць так, як гэта разумелася ў асяроддзі тагачаснай шляхты, згодна з няпісанымі нормамі жыцця, не дапускаючы знявагі свайго высокага стану. Аднак

з дакументаў, складзеных з яго ўдзелам у гэты і значна пазнейшы час, вынікае, што Крыштоф Валадковіч аказаўся вельмі ашчадным чалавекам і цаніў кожны грош, трапіўшы ў яго рукі. Ён вельмі рэдка пазычаў, але калі і прыходзілася гэта рабіць, то пазычаў звычайна невялікія сумы і амаль ніколі не затрымліваў іх вяртанне. Значна часцей Крыштоф Валадковіч сам даваў у пазыку грошы розным асобам. Дастатковае пацвярджэнне гэтым высновам мы атрымліваем з дакумента аб заставе маёнтка Цітва, што размешчана ў межах Менскага павета, або, як пісалі ў тагачасных дакументах, Менскага ваяводства, ад Ежы-Самсона Падбярэзскага, маршалка Браслаўскага павета. Маршалку браслаўскаму тэрмінова спатрэбіліся грошы, і не малыя, 42 000 польскіх злотых. Самае галоўнае было ў тым, што яны знайшліся ў Крыштофа Валадковіча [17, л. 680].

Аналіз каралеўскіх прывілеяў першай паловы XVII ст. паказвае, што Валадковічы, якія знаходзіліся ў скрытай апазіцыі антыправаслаўнай палітыкі Жыгімонта III, не атрымоўвалі ніякіх наданняў. Выключэннем быў Крыштоф Валадковіч. У архіве Радзівілаў у Варшаве захоўваецца прывілей каралевіча Уладзіслава Жыгімонта ад 25 чэрвеня 1628 г. на наданне Крыштофу Валадковічу, дваранін свайму, «заслужонаму ў розных экспедыцыях, сел Велятычы, Міотча і Аўрамкаў, аддзеленых ад староства Барысаўскага, да жывата…» [18, s. 1]. Самае ж цікавае заключаецца ў тым, што гэтае староства крыху раней было надана аднаму з самых блізкіх да каралевіча асоб, яго фаварыту Адаму Казаноўскаму, маршалку надворнаму кароннаму.

Крыштоф Валадковіч на пасадзе пісара земскага менскага. Істотна змянілася становішча Крыштофа Валадковіча пасля каранацыйнага сойма, на якім Уладзіслаў IV Ваза быў каранаваны на каралеўства Польскае. На сойме кароль вызначыў камісараў для вырашэння зямельнага пытання, узнятага ігуменам менскага Свята-Вазнясенскага манастыра Феафілактам. Разам з Ярашам Іваноўскім, пісарам гродскім менскім, на гэтую справу быў вызначаны і Крыштоф Валадковіч. Яна была вельмі звычайнай для тых часоў: дзяржава даволі часта забывалася пра свае абяцанні ў адносінах да асоб, якія прадаставілі пазыку скарбу або часова перадалі княству свае землі. У 1570 г. Юр'я Васільевіч Тышкевіч, ваявода берасцейскі, па загаду караля правёў межаванне зямель у Менску. Месцічы валодалі многімі землямі далёка ад Менска, а шляхта наадварот купляла ў самім Менску зямлю пад сядзібы і агароды, што аднолькава было забаронена законамі княства. Станіслаў Ясінскі, добра вядомы ў княстве чалавек, за час свайго жыцця купіў у Менску нямалы кавалак зямлі з 10 дамамі, заселенымі асабіста яму належачымі рамеснікамі. Звычайна такія рамеснікі працавалі на свайго гаспадара і

ніякіх падаткаў гораду не плацілі. У дадатак да ўсяго гэтага, на гэтай зямлі, памерам у 10 моргаў і 3 пруты (каля васьмі гектараў), Ясінскі пабудаваў вялікую карчму і ад спойвання месцічаў таксама меў немалы прыбытак. Згодна з канстытуцыяй гэтыя землі разам з іх жыхарамі былі перададзены Менскай Ратушы і сталі прыносіць прыбытак ужо ў даходы Менскага гарадскога самакіравання. Менскія бурмістры паабяцалі выдзеліць Станіславу Ясінскаму адмену, новыя землі [19, л. 1]. З цягам часу і каралеўскія ўлады, і Ратуша забыліся пра свае абяцанні. Станіслаў Ясінскі зразумеў, што назаўсёды страціў свае набыткі і, як чалавек, добра дасведчаны ў законах, вырашыў справу вяртання спадчынных земель ускласці на плечы царквы. Узамен ён спадзяваўся атрымаць боскую ўдзячнасць і выратаванне ад кары за многія грахі. Перад смерцю Ясінскі запісаў гэтыя землі на Вазнясенскі манастыр, атрымаўшы ад айцоў-манахаў пачэсныя провады ў апошні шлях са звонам і маленнем за выратаванне яго душы. Невядома, ці атрымаў на небе Ясінскі дараванне сваіх цяжкіх грахоў, але і манастыр гэтых зямель не атрымаў. На плечы камісараў выпала цяжкая справа па забеспячэнню справядлівасці. Вольных зямель у павеце не было, а каралеўскія ленныя землі надаваліся толькі пажыццёва і за вайсковую службу.

Больш цяжкім было другое каралеўскае даручэнне: садзейнічаць перадачы праваслаўным вернікам ад уніятаў царквы Святой Тройцы ў Менску. Уніяты сілай вымусілі адступіцца і Крыштофа Валадковіча, і праваслаўных вернікаў ад выканання каралеўскага рашэння. Па выніках супрацьстаяння быў складзены акт, пад якім падпісаліся многія месцічы: Ян Валадковіч, Ян Жыжэмскі, стольнік менскі, Адам Ваньковіч, войскі менскі, і некаторыя іншыя [20, л. 170].

Пасля смерці ў 1632 г. Мікалая Вяжэвіча, пісара земскага менскага, Крыштоф Валадковіч абіраецца менскай шляхтай адным з чатырох электаў (кандыдатаў) на вакантную пасаду пісара земскага. Спіс кандыдатаў, як гэта звычайна рабілася, быў прадстаўлены каралю, і той прывілеем ад 4 чэрвеня 1633 г. менаваў пісарам земскім менскім Крыштофа Валадковіча [21, л. 372]. На гэтай пасадзе Крыштоф Валадковіч, з вялікім пажыткам для сябе, прасядзеў больш за чвэрць веку, пакуль 18 сакавіка 1658 г., па смерці Пятра Вяжэвіча, не атрымаў прывілей на яшчэ больш прэстыжны ўрад — урад ваяводы навагародскага.

На 1634 г. Крыштоф Валадковіч, ужо будучы пісарам земскім менскім, знаходзіўся ў новым шлюбе, на гэты раз з Гальшкай Акунёўнай. Да 19 чэрвеня гэтага года адносіцца падпісанне каралём пацвярджэння ранейшага прывілея Крыштофу Валадковічу, пісару земскаму менскаму, «правам дажыватным, за адданасць Радзіме і верную службу ў розных экспедыцыях», на маёмасць Міотча, Веляцічы і сяло Абрамкава, адзеленыя ад Барысаўскага староства, з пераводам дажыватных правоў

на гэтыя добры і на яго жонку Гальшку Акунёўну [22, л. 390]. Цікавай з'яўляецца прыпіска ў прывілеі, унесеная, несумненна, як перасцярога некаторым асобам, спрабуючым адабраць у Крыштофа Валадковіча гэтае каралеўскае наданне: «Калі ж хто-небудзь запатрабуе ад Валадковіча і яго жонкі вяртання сёл да староства, то абавязаны прадаставіць яму добры з такой жа сумай даходаў». Гэтая прыпіска мела самае непасрэднае дачыненне да асобы каралеўскага фаварыта Адама Казаноўскага і, несумненна, была ўведзена каралём, каб замацаваць правы Валадковіча. Здаецца, што кароль добра ведаў Беларусь і часта наязджаў у яе межы не толькі для выканання сваіх дзяржаўных абавязкаў, але і на паляванне. Гэты дакумент быў падпісаны ў Радашковічах, непадалёку ад Налібоцкай пушчы.

Можна дапусціць, што памерла Аляксандра Дамінікоўская да 1630 г., а ў новы шлюб Крыштоф Валадковіч уступіў яшчэ да атрымання ўрада пісара земскага менскага, гэта значыць каля 1633 г. Андрэй Валадковіч, мянуючы новую жонку Крыштофа Валадковіча Гальшкай, піша, што ў шлюб з Гальшкай Акунёўнай, дачкой Марціна і Зосі, княжны Крошынскай, Крыштоф Валадковіч уступіў у 1628 г. [5, s. 5]. Андрэй Валадковіч памыляецца, лічачы, што Гальшка была дачкой Марціна Окуня і князёўны Зосі Крошынскай. Згодна з Фёдарам Еўлашэўскім, Марцін Окунь яшчэ 5 лютага 1584 г. уступіў у шлюб з Баянецкаю [23, с. 249] і памёр пасля 1600 г. Зося Крошынская зусім маладой дзяўчынай каля 1610 г. пашлюбілася з Янам Окунем, маршалкам ваўкавыскім. У гэтым шлюбе ў пачатку 1614 г. нарадзілася Гальшка. Такім чынам, на момант яе шлюбу з Крыштофам Валадковічам яна мела ад нараджэння каля 18 год. Лёс не быў спагадлівы да гэтай жанчыны. Яна памерла, не дасягнуўшы трыццацігадовага ўзросту [24, л. 413].

Атрыманыя ад караля землі, аддзеленыя ад Барысаўскага староства, Крыштоф Валадковіч неаднойчы выкарыстоўвае для атрымання значных сум грошай. Грошы часцей за ўсё былі неабходны для ўдзелу ў вайсковых экспедыцыях, як у той час менавалі войны. Для чалавека такога ўзроўню, як Валадковіч, не магло і размовы быць аб няўдзеле ў вайне. Вайна была ганаровым абавязкам кожнага шляхетнага чалавека. Армія Вялікага княства Літоўскага складалася з початаў высакароднай шляхты, набранай ёю за свой асабісты кошт, і наёмных харугваў, зацягнутых (найманых) за кошт скарбу. Наём і ўзбраенне початаў абыходзіліся вельмі дорага. Зразумела, што ў Крыштофа Валадковіча маглі быць і іншыя накірункі выдаткавання асабістых і пазычаных грошай. Ён некалькі разоў звяртаўся да караля з прашэннем аб дазволе на перадачу ленных зямель у заставу або арэнду. Кароль не адмаўляў свайму вернаму служцы і даваў дазвол. Каралеўскі кансенс (дазвол) у многіх выпадках заканчваўся словамі: «… На перадачу каму сам хоча…».

Звестак пра жыццё і дзейнасць Крыштофа Валадковіча ў 30-я гг. XVII ст. у нашы рукі трапіла нашмат болей, чым за ўвесь мінулы перыяд яго жыцця. Так, мы ведаем, што ў самым пачатку 1633 г., а менавіта 8 студзеня, Крыштоф Валадковіч, пісар земскі менскі, купляе ў Балтазара Стравінскага, ваяводы менскага, частку Беліцы, размешчанай у Навагародскім ваяводстве [25, л. 824–825]. Па смерці ваяводы некаторая частка Беліцы знаходзілася ў пажыццёвым карыстанні Зафеі Балтазаравай Стравінскай, ваяводзіны менскай, і таксама была выкуплена Крыштофам Валадковічам. У гэтым жа, 1633, годзе Крыштоф Валадковіч набыў адну са сваіх найбольш улюбёных мясцін Грэбень.

Зусім верагодна, што пані Гальшка Акунёўна, уступаючы ў шлюб з Крыштофам Валадковічам, прынесла ў якасьці пасагу і запісала яму «да жывата» (да самай сваёй смерці) свае маётнасці. Але, на жаль, звестак аб гэтым мы не знайшлі. Затое мы атрымалі поўнае пацвярджэнне, што стаўленне караля да Крыштофа Валадковіча і яго жонкі засталося самым найлепшым. Аб гэтым могуць служыць некаторыя звесткі, унесеныя ў кнігі Метрыкі ВКЛ. Так, 10 сакавіка 1635 г. Уладзіслаў IV падпісвае Крыштофу Валадковічу і яго жонцы новы кансенс на перадачу ягоных ленных зямель, размешчаных у Аршанскім павеце, у арэнду на 4 гады каму хоча [1, л. 303]. Літаральна праз тры дні, 14 сакавіка, Валадковічам надаюцца сёлы Краснае, Усполле і некаторыя іншыя, размешчаныя ў Мсціслаўскім ваяводстве. Пры гэтым кароль, надаючы правы на гэтыя сёлы, якія сталі вольнымі з нагоды смерці Ежы Хелхоўскага, падкрэслівае, што сёлы даюцца «удзельніку розных ваенных экспедыцый яшчэ пры карале Жыгімонце III, з нямалай стратай сваіх грошай і падчас цяперашняй (1631–1634 гг.) вайны з Масквой» [1, л. 316].

Неабходнасць адзначыць вернага слугу праяўляецца і яшчэ ў адным каралеўскім прывілеі. У гэтым жа, 1635 г. Уладзіслаў IV па кадуку (маёмасць памерлага беспатомнага чалавека пераходзіла ва ўласнаць караля і надавалася каралеўскім прывілеем розным асобам) перадае Крыштофу Валадковічу, пісару земскаму менскаму, «з даўніх часоў заслугі меўшаму ў розных экспедыцыях, так і пры двары каралеўскім», маёмасць і грошы менскага месціча, рэзніка Фёдара Нешыны, памерлага беспатомным [1, л. 186].

Вельмі цікавай і не да канца даследаванай з`яўляецца справа аб атрыманні зводным братам Крыштофа, Тэадорам Валадковічам, прэстыжнага ўрада войскага менскага. На нашу думку, дзеля гэтага Крыштоф Валадковіч выкарыстаў спаўна свае сувязі з Уладзіславам IV. У пачатку 1636 г. памёр былы войскі менскі — Адам Стэфанавіч Ваньковіч, прызначыўшы сваім тэстаментам ад 9 лютага апекуном сваёй жонкі і дзяцей Крыштофа Валадковіча. Матка жонкі Адама Ваньковіча пані Настасія Валадковічаўна Станіслававая Дуброўская, у другім шлюбе

Міхалавая Ленкевічавая, была роднай цёткай Крыштофа Валадковіча. У сыноў Адама Ваньковіча, Стэфана і Пятра, былі ўсе правы і магчымасці на атрыманне ўрада войскага. Аднак па прывілею караля прэстыжны ўрад войскага ўжо 3 сакавіка 1636 г. быў нададзены Тэадору Валадковічу [26, л. 454–455]. Праз кароткі час, у канцы XVII – першай палове XVIII ст., унукі і праўнукі Адама Ваньковіча, войскага менскага, абое Уладзіславы, па чарзе трымалі ўрад войскага, які яны, напэўна, лічылі спадчынным.

Па нейкіх прычынах Крыштоф Валадковіч і Гальшка Акунёўна праз год пазбаўляюцца толькі што атрыманых ленных добр у Мсціслаўскім ваяводстве. Уладзіслаў Ваза падпісвае 25 красавіка 1636 г. Крыштофу Валадковічу, пісару земскаму менскаму, і яго жонцы Гелене Акунёўне кансенс на адмову ад ленных правоў на маётнасць Усполле і Краснае на карысць Аляксандра Ярашавіча Грабянскога [1, л. 603]. Зусім верагодна, што атрыманыя грошы праз некаторы час былі выдаткаваны Крыштофам Валадковічам, пісарам земскім менскім, асабіста. У тэксце дакумента на куплю Гатава ад Рэміяна Юр`я Служкі, ваяводзіча вендэнскага, унесена толькі яго прозвішча. Хаця грошы ў сям'і Валадковічаў выкарыстоўваліся сумесна, у гэтым дакуменце Гальшка Акунёўна не згадваецца. Магчыма, што Гальшка Валадковічавая, пісаравая земская менская, сышла з гэтага свету. Як сведчаць актавыя матэрыялы Менскага гродскага суда, 6 лютага 1640 г. была праведзена інтрамісія па ўвядзенню ў правы валодання Гатавам Крыштофа Валадковіча, пісара земскага менскага, каралеўскага двараніна [4, л. 160].

Наша думка аб смерці Гальшкі Акунёўны каля 1640 г. пацвярджаецца яшчэ адным дакументам. На 6 чэрвеня 1643 г. Крыштоф Валадковіч, падпісваючы ліст на заставу сваёй часткі маётнасці Стаўбуновічы свайму стрыечнаму брату Яну Валадковічу, піша, што на перыяд тэрміну заставы ніхто з яго блізкіх, уключаючы і жонку, якая, «калі дасць бог», будзе ў яго, не мае права ўмешвацца ў карыстанне маётнасцю [26, л. 678–679].

На канец кастрычніка 1640 – пачатак студзеня 1641 г. прыпадаюць падзеі з бадай што адзінай, вядомай нам, справай па невяртанню Крыштофам Валадковічам пазыкі. Марцін Каштэль і яго жонка Кацярына Фанендаўна ўлеўковым правам (перадатачны запіс) уступілі Марцыбеле Ганне Карэцкай Ракоўскай, ваяводзіне віцебскай, правы на атрыманне з пісара земскага менскага 6000 злотых [26, л. 185–186]. Крыштоф Валадковіч і Гальшка Акунёўна пазычылі гэтыя грошы, але па невядомых прычынах не разлічыліся з крэдыторам. Намаганні Марціна Каштэля аказаліся марнымі: Крыштоф Валадковіч не збіраўся вяртаць грошы.

У канцы 1640 г. драўляны Менск амаль цалкам згарэў. Не абышла бяда і самога Крыштофа Валадковіча. Полымя знішчыла некаторыя

дамы, належачыя яму асабіста і яго крэўным. На 6 студзеня Крыштоф Валадковіч прадае Яну Валадковічу, пісару гродскаму менскаму, пляц на вуліцы Полацкай за 500 злотых. Цікава, што гэты пляц з пабудовамі зусім нядаўна, 8 жніўня 1640 г., падараваў яму за некаторыя паслугі маршалак Вялікага княства Літоўскага Казімір Лявон Сапега [26, л. 217]. Узамен Крыштоф Валадковіч атрымаў такі ж самы пляц, са знішчанымі Макаровічаўскімі пабудовамі, каля самой Ратушы. Дароўны ліст на гэты пляц падпісала Дарота Дарагастайская Марцінавая Валадковічавая, суддзіна земская менская, мачаха Крыштофа [26, л. 213].

Крыштоф Валадковіч даў 4 чэрвеня 1641 г. буйную пазыку ў 16 000 польскіх злотых і за гэта атрымаў у заставу (забеспячэнне пазыкі) на 2 гады нядрэннай маётнасці: Целякова з прылеглымі сёламі Стары Целякоў, Карпілаўка, мястэчкам Ялаўка і сёламі Ялаўка, Кабылічы і Горкі [27, s. 265–269]. Зразумела, што з падданых гэтых сёл за 2 гады Крыштоф Валадковіч атрымаў добры працэнт на пазычаную суму. Да 8 красавіка 1642 г. ён дадаткова да набытых раней купляе ў Рэміяна Юр'я Служкі, ваяводзіча вендэнскага, і яго жонкі Кацярыны Юндзілаўны значныя зямельныя абшары, якія расцягнуліся ад Шчытамержыц да Гатава. Яны ўключалі спадчынныя землі бабулі Юр'я Служкі пані Багданы Лазчанкі Івановай Служчынай, астравы Мачульскі і Міханавецкі, «… каля ракі Свіслачы, пры гасцінцу з Менска, каля Сенніцы і Новага Двара, сяло Востраў на 17 надзелаў…» [28, л. 28].

У пачатку 1643 г. Крыштофу Валадковічу, пісару земскаму менскаму, які застаўся ўдаўцом, кароль падпісвае новы прывілей на кадук па памерлым беспатомным месцічу менскім, на гэты раз іншаземцу — арганісту Якубу. Найбольш прыцягальным у гэтым наданні для Крыштофа Валадковіча было атрыманне пляца і дома ў Менску, на Старым Месце, якраз насупраць касцёла [29, л. 387]. У гэтым жа годзе Крыштоф Валадковіч, пісар земскі менскі, разам з Вяжэвічам і Марцынкевічам атрымлівае чарговае каралеўскае даручэнне — правесці рэвізію Смаленскіх каралеўскіх добр [29, л. 73]. Усе адчувалі, што вайна з Масквой можа адбыцца неўзабаве і таму неабходна было праверыць не толькі, як выкарыстоўваюцца ленныя землі, але і ступень гатоўнасці ваяводства да абароны ўсходняй мяжы краіны.

Несумненна, што Крыштоф Валадковіч з цягам часу заваёўвае аўтарытэт і штогод прыцягваецца каралеўскай адміністрацыяй да выканання розных даручэнняў. Так, 28 студзеня 1644 г. разам з Стэфанам Жарноўскім ён праводзіць агранічэнне (межаванне) зямель Азярышчанскага староства, размешчанага ў межах Браслаўскага павета [29, л. 710]. У Крыштофа Стэцкевіча, падкаморыя браслаўскага, старосты азярышчанскага, айчыма Гальшкі Акунёўны, за доўгі час накапілася шмат непаразуменняў з навакольнай шляхтай аб прыналежнасці

некаторых грунтоў. Для разгляду скаргі старосты барысаўскага Адама Казаноўскага па каралеўскаму пісьму ад 10 чэрвеня 1647 г. Крыштоф Валадковіч накіроўваецца ў Барысаў судзіць падданых барысаўскіх і падстаросту судовага барысаўскага за напады некаторых людзей, спусташаючых каралеўскія землі, якія ўваходзілі ў склад Барысаўскага староства [30, л. 860].

У першай палове 1647 г. Крыштоф Валадковіч вядзе судовы працэс з менскім месцічам Іванам Фёдаравічам Чарнышовічам, шаўцом, які вельмі кепска пашыў яму «халат лампертовы, сабалямі падшыты, з залатымі гузікамі, абшыты залатымі, срэбнымі галунамі…» [31, л. 241]. Іван Чарнышовіч, як сёння бы сказалі, быў асабістым шаўцом Крыштофа Валадковіча і абшываў ужо не адно пакаленне гэтай сям'і. Крыштоф Валадковіч у сваёй скарзе ўспамінае аб заказе на 100 коп, некалі атрыманым шаўцом ад Марціна Валадковіча, суддзі земскага менскага. Верагодна, справа была не зусім звычайная, бо пасля першапачатковага разгляду ў менскіх судах яна трапіла ў Галоўны Трыбунал Вялікага княства Літоўскага.

Нямала пацярпеў пісар земскі ад удавы па Войцаху Янішэўскім, маткі Адама, будучага пісара гродскага менскага. На працягу 1646 г., будучы прызначаны разам з Янам Карэйва апекуном жонкі Войцаха Янішэўскага і яго патомства, Валадковіч вымушаны апраўдвацца перад Менскім гродскім судом. Пані Барбара Прэсмыцкая Войцахава Янішэўская па смерці мужа ўступіла ў новы шлюб з Паўлам Пясецкім, падсудкам земскім навагародскім. Як паведамляюць апекуны ў сваім дакуменце ад 20 сакавіка 1646 г., пані Пясецкая, падсудковая земская навагародская, «… усе свае рэчы, золата, срэбра, грошы, шаты, коні і быдла вывезла і па забранні, у новы шлюб уступіла і нічога патомству памерлага не пакінула…» [32, л. 784]. Азнаёміўшыся са скаргай памерлага, пані Барбара Прэсмыцкая ўнесла ў гродскі суд сваё бачанне справы. На яе думку, апекуны аказаліся самі нячыстымі на рукі. Валадковіч і Карэйва, ведаючы аб яе шлюбе і не выказваючы супраціву гэтаму кроку ўдавы, «… усе добры, як рухомасць, так і грошы, агульнай сумай у дзве тысячы польскіх злотых, забралі сабе…» [33, л. 773].

На працягу амаль пяці гадоў доўжылася судовая справа з жонкай памерлага Аляксандра Жыжэмскага, былога стольніка менскага, а потым і падстолія ВКЛ, пані Зосяй Гербультаўнай і яе сынамі: Стэфанам, каралеўскім ротмістрам, і Тамашом, будучым падкаморыем менскім. Па дэкрэту судоў ВКЛ ад 14 чэрвеня 1646 г. на яе ўсклалі да выплаты вялізную суму пенязей (штрафаў і судовых накладаў) — 10 650 коп [34, л. 218]. Здаецца, што кошт усёй маётнасці Засулле, на якое ўскладалася выплата грошай, не мог забяспечыць выкананне гэтага судовага дэкрэта. Жыжэмскія не скарыліся. Літаральна праз дзве тыдні, менавіта

30 чэрвеня гэтага ж года, Стэфан Жыжэмскі з падтрымкай Мікалая Богуша, харужага мозырскага, зяця Тэадора Валадковіча, войскага і суддзі гродскага менскага, роднага брата Крыштофа, учыняе, «… не баючыся суда боскага…», як пра гэта пісалі на той час у скаргах, злосны напад на уладанні пісара земскага менскага. У дадатак да ўсяго гэтага, Жыжэмскія, сабраўшы натоўп падданых і слуг, не дапусцілі ў Засулле скарбовага дваравіна, накіраванага ў маёнтак для спагнання вызначанай сумы. Барацьба ішла з пераменным поспехам. Жыжэмскія не трацяць час дарма: ужо 18 сакавіка 1647 г. яны атрымліваюць сублевацыю (адтэрміноўку) на выкананне прысуду. Аднак літаральна праз шэсць дзён Крыштоф Валадковіч «за супраціўленне дэкрэту ГТЛ» атрымлівае новы баніцыйны ліст на Жыжэмскіх [34, л. 489–490]. У жніўні гэтага ж года Жыжэмскія атрымліваюць другую сублевацыю на баніцыю ад Валадковіча, а 8 кастрычніка — яшчэ адну [34, л. 397, 412].

Вялікая некалі маётнасць Стаўбуновічы, спадчыны дзеда Марціна Валадковіча, суддзі земскага менскага, і пані Раіны Друцкай-Горскай, за паўвека была падзелена на невялікія кавалкі паміж шматлікімі нашчадкамі. Не без поспеху Крыштоф Валадковіч праводзіць выкуп асобных частак Стаўбуновічаў у сваіх крэўных. Нешта яму перайшло ад трох сясцёр, а нейкія часткі маётнасці былі выкуплены ў іншых родзічаў. Так, 15 студзеня 1648 г. складаецца дакумент аб выкупе часткі Стаўбуновічаў у аднаго з малодшых братоў — Геліяша Валадковіча [35, л. 85].

Пасля смерці свайго дзядзькі Рыгора Валадковіча, суддзіча земскага менскага, Крыштоф і яго стрыечны брат Ян, суддзя земскі менскі, атрымалі ў карыстанне значныя зямельныя валоданні. Па тэстаменту дзядзькі ў рукі Крыштофа Валадковіча трапілі дзедзічныя добры Грозаў і Новы Двор, а таксама набытыя самім Рыгорам Валадковічам Жабчыцы і Таргошыцы з прылеглымі вёскамі і грунтамі. Рыгор Валадковіч на працягу апошніх дваццаці гадоў знаходзіўся ў беспаспяховай судовай справе з суседзямі — магутнымі ўладарамі слуцкіх і грэскіх зямель Радзівіламі, якія спрабавалі вярнуць сабе страчаныя амаль дзевяноста гадоў таму назад грозаўскія землі. Адчуваючы бесперспектыўнасць працяглага судовага змагання з магутнымі суседзямі, якія, дарэчы, не заўсёды пры вырашэнні спрэчных пытанняў ужывалі законныя сродкі барацьбы, Крыштоф Валадковіч не выканаў апошнюю волю свайго дзядзькі аб передачы Грозаўскай маётнасці пасля сваёй смерці Грозаўскаму праваслаўнаму манастыру і саступіў Радзівілам спрэчныя землі за тры тысячы польскіх злотых. На некаторую частку зямель Рыгора Валадковіча меў правы па тэстаменту памерлага і Ян Валадковіч. Падзел маёмасці памерлага з-за ваенных дзеянняў доўжыўся каля дзесяці год. Толькі ў лістападзе 1657 г. браты разабралі падданых

з сяла Жабчыцы [36, s. 10–12]. Да жніўня 1661 г. КрыштофВаладковіч вырашыў і лёс апошніх валоданняў дзядзькі. Сваю частку Жабчыц і Таргошыц пісар земскі менскі прадаў Андрэю Брэсцкаму, чашніку Пінскага павета [8, л. 81, 83, 105, 112]. Паміраючы, Рыгор Валадковіч запісаў у сваім тэстаменце распараджэнне Крыштофу Валадковічу аб выплаце сваім шматлікім пляменнікам і пляменніцам даволі значных сум грошай, забяспечаных коштам гэтых добраў. Аднак вяртанне гэтых грошай адбылося толькі пасля смерці ваяводы навагародскага.

Пры ўсім гэтым на плячах Крыштофа Валадковіча ляжала вялікая адказнасць. Ён забяспечваў адпраўленне судовых спраў, вёў судовую перапіску з Галоўным Трыбуналам па справах, якія патрабавалі ўмяшання вышэйшай судовай інстанцыі княства, выдаваў выпісы па дэкрэтах земскага суда, праводзіў актыкацыю (натарыяльнае сведчанне) шматлікіх прадажных дакументаў, шлюбных дамоў, тэстаментавых дакументаў, займаўся захоўваннем і прывядзеннем у належны парадак архіва земскага суда. Абавязкі пісара земскага былі складанымі і шматбаковымі, але Валадковіч на працягу ўсяго тэрміну існавання пасады, як мы заўважылі, не меў нараканняў на якасць сваёй працы.

Як пісар земскі менскі Крыштоф Валадковіч у перыяд пасяджэнняў Галоўнага Трыбунала ВКЛ у Менску, згодна з соймавымі канстытуцыямі, вёў усё справаводства Трыбунала. Аднак, здаецца, што ў 1652 г. яго абіраюць і дэпутатам Трыбунала, бо толькі дэпутаты гэтай установы маглі быць абранымі на перыяд адсутнасці маршалка Трыбунала, кіраўніка судовай установы, яго намеснікамі. Згодна з матэрыяламі Галоўнага Трыбунала ад 1652 г., Крыштоф Валадковіч падпісваў акты Трыбунала ў якасці яго маршалка: 1 ліпеня, 3 і 12 снежня гэтага года [37, л. 217, 408]. Зразумела, што часы былі надзвычайнымі, ішла крывавая вайна, не ўсе дэпутаты маглі прысутнічаць на пасяджэннях Трыбунала, таму маглі быць некаторыя выключэнні з ранейшых правіл і пастаноў. Галоўнае, што мы атрымалі з гэтых дакументаў: аўтарытэт Крыштофа Валадковіча быў вельмі высокім. Вядома, што не кожнаму дэпутату маглі даверыць выкананне абавязкаў маршалка Трыбунала. Адначасова мы знаходзім у гэтых дакументах і ўскоснае пацвярджэнне асобых стасункаў, звязваючых самога Крыштофа, а потым і іншых прадстаўнікоў гэтага рода з сям'ёй Завішаў. Нездарма ў Крыштофа Станіслава Завішы, старосты судовага менскага, у канцы XVII ст. дарадчыкам быў адзін з Валадковічаў.

Не забывае Крыштоф Валадковіч і аб выратаванні сваёй душы. На 14 красавіка 1652 г. ён атрымлівае каралеўскі кансенс на перадачу Менскаму базыльянскаму жаночаму кляштару некаторых участкаў з забудовамі [3, л. 69]. Пляцы належалі да войтаўскай пасады і перадаваліся Валадковічу да часу заканчэння тэрміну выканання ім урадавых

абавязкаў. Крыху раней, менавіта ў 1647 г., ён займаецца забеспячэннем землямі менскіх бернардынак. Для гэтай мэты ім выдзяляюцца асабістыя землі ў Гатаве і Новым Двары [38, л. 33, 50].

Пры гэтым Крыштоф Валадковіч, нягледзячы на тое, што быў пастаўлены дабівацца выканання статутовых палажэнняў, сам асабіста не вельмі дбаў аб інтарэсах дзяржавы. Як устанавіў Ян Валадковіч, падсудак земскі і паборца менскі, Крыштоф Валадковіч на 1650 г. не паказаў толькі ў сваёй маётнасці Грабяні 32 дымы новікаў (новапаселеных падданых). Яшчэ 30 дымоў новікаў былі выкрыты і ў іншых яго маётнасцях [39, л. 540].

У наступны шлюб Крыштоф Валадковіч, яшчэ будучы пісарам земскім менскім, уступае з Гальшкай Друцкай-Сакалінскай. Згодна з паведамленнем Андрэя Валадковіча, Гальшка Друцкая-Сакалінская, дачка князя Яна Друцкага-Сакалінскага, маршалка аршанскага, і Зосі Рэй з Наглавіц, была ўдавой Пятра Трубяцкога, князя, падкаморыя старадубскага [5, s. 5]. На час смерці Пятра Трубяцкога ў пані Гальшкі Друцкай-Сакалінскай яшчэ жылі брат Ежы Станіслаў і сястра Барбара. Пётр, князь Трубяцкі, падкаморы старадубскі, сын Юр'я Трубяцкога, памерлага ў 1621 г., і пані Солтыкавай [40, с. 85], нарадзіўся ў 1610 г. і жыў яшчэ на пачатак красавіка 1644 г., калі атрымаў дазвол караля Уладзіслава IV на пэўныя добры ў Старадубскім павеце. Раней гэтыя добры былі ў пажыццёвым карыстанні Аляксея Івашкевіча, а верагодна пасля яго смерці трапілі да каралеўскай дыспазіцыі (распараджэння). Пётр Вігунт Трубяцкі, падкаморы старадубскі, па гэтаму каралеўскаму дазволу ад 5 красавіка 1644 г. атрымаў вёску Яскевічы і пусташ Патолава [29, л. 538].

Наданні зямель Трубяцкіх спадчыннікам славутага Андрэя Вігунта, сына Альгерда, пачаліся задоўга да смерці Пятра Трубяцкога. У 1634 г. браты Аляксей і Пётр, пакаёвы дваранін караля Уладзіслава IV, Трубяцкія атрымалі значную частку ленных зямель замка Трубчэўскага [41, л. 133–135]. Яшчэ праз год, 11 красавіка 1635 г., Пётр Трубяцкі атрымаў нейкую частку Трубяцка і некалькі сёл у Смаленскім ваяводстве [41, л. 435]. Непасрэдна перад сваёй смерцю Пётр Трубяцкі, падкаморы старадубскі, пакаёвы дваранін караля, адчуваючы вялікую патрэбу ў наяўных грошах, зрабіў шматлікія пазыкі пад заклад сваіх ленных добр у Смаленскім ваяводстве. На той лад жыцця, які ён вёў, не хапіла б грошай і ў больш багатага чалавека. 8 кастрычніка 1641 г. кароль польскі і вялікі князь літоўскі падпісаў Пятру Трубяцкому кансенс на перадачу ў арэнду або ў заставу паловы добр Трубяцкіх, «праву леннаму падлеглых». У Старадубскім павеце Пятру Трубяцкому дазвалялася перадаць у заставу, каму ён сам захоча, вёскі Вострая Лука, Радуціна, Аленская і Груздова [42, л. 137]. На Трубяцк мелі правы і прадстаўнікі сям'і Солтыкаў. Павел Солтык

яшчэ пры жыцці Пятра Трубяцкога ўнёс у скарб княства значную суму грошай і атрымаў права на эксплуатацыю лясных багаццяў у ваколіцах Трубяцка.

Памёр Пётр Трубяцкі, пакінуўшы адзінага спадчынніка, сына Юр'я Вігунта Трубяцкога, хутчэй за ўсё ў 1645 г., бо ўжо ў 1646 г. сойм Рэчы Паспалітай, прымаючы рашэнне аб выдзяленні кампенсацыі за страчаныя ў выніку перадачы па рашэнню кароннага сойма Маскве землі Трубчэўска або Трубяцка, так званую Трубяцкую суму ў 180 000 польскіх злотых, упамінае толькі ўдаву падкаморыя старадубскага і яго непаўналетняга сына.

Крыштоф Валадковіч, пісар земскі менскі, будучы ў вялікім сяброўстве з памерлым і да таго ж прызначаны па тэстаменту Пятра Трубяцкога апекуном жонкі і сына, не мог не звярнуць увагі на такую багатую ўдаву і дабіўся згоды Гальшкі Друцкай-Сакалінскай, былой Пятровай Трубяцкой, на новы шлюб. Верагодней за ўсё шлюб адбыўся ў канцы 1645 — пачатку 1646 г. Ужо 23 сакавіка 1646 г. Крыштоф Валадковіч атрымлівае ад караля прывілей на атрыманне Гальшкай Друцкай-Сакалінскай дажывотных правоў на добры Вялятыцкія, некалі наданыя яму за вайсковыя заслугі [21, s. 23]. Як нам здаецца, Крыштоф Валадковіч у кожным шлюбе запісваў жонкам правы на ўсе свае маётнасці, рухомасць і грошы па сваёй магчымай смерці, выключаючы прэтэнзіі на іх усіх сваіх крэўных і блізкіх. Такім жа запісам і яго жонкі перадавалі яму свае добры.

Адразу ж пасля шлюбу Крыштофу Валадковічу, пісару земскаму менскаму, і Гальшцы Друцкай-Сакалінскай прыйшлося вытрымаць сапраўдны наступ шматлікіх крэдытораў. Паміраючы, Пётр Вігунт Трубяцкі пакінуў шмат няскончаных спраў па ранейшых сваіх пазыках. У 1645 г. на Крыштофа Валадковіча і Гальшку Друцкую-Сакалінскую, былую Пятровую Трубяцкую, падкаморыну старадубскую, а цяпер Крыштофавую Валадковічавую, пісаравую земскую менскую, каралеўскім асэсарскім судом вынесена баніцыя ад Мікалая Лапацінскага [34, л. 90]. Працягвалася і вынясенне выракаў (рашэнняў) па судовых справах, пачатых яшчэ пры жыцці Пятра Трубяцкога. Баніцыі на Валадковічаў, Крыштофа і Гальшку, дэкрэтам Галоўнага Трыбунала ад 16 снежня 1645 г. былі вынесены ад Юзэфа Гнайніцкага і Стэфана Маркоўскага. Па рашэнню судоў ВКЛ неабходна было спагнаць з Крыштофа Валадковіча і пані Гальшкі Друцкай-Сакалінскай 96 тыс. 95 коп літоўскіх грошай. Сублевацыя на 12 тыдняў была атрымана толькі 1 лістапада 1646 г. [34, л. 232]. Два гады ішлі перамовы суддзі земскага менскага і Стэфана Маркоўскага, але ўрэшце бакі змаглі прыйсці да згоды і мірна вырашылі справу [43, л. 387]. Крыштоф Валадковіч са сваіх асабістых сродкаў змог разлічыцца з многімі

крэдыторамі. У некаторых выпадках у судовым парадку ён змог давесці беспадстаўнасць прад'яўленых прэтэнзій.

Па судовых справах, трапіўшых у нашы рукі, бачна, што Крыштоф Валадковіч у многіх выпадках дабіваўся прымальных для сябе рашэнняў судовых устаноў ВКЛ. Чаго тут было болей: выкарыстанне сувязей або сапраўды яго прэтэнзіі былі больш абгрунтаванымі? Гэта павінны сказаць даследчыкі. Так, 23 кастрычніка 1645 г. Крыштоф Валадковіч, прадстаўляючы інтарэсы Гальшкі Друцкай-Сакалінскай, дабіваецца баніцыі на старосту эйшышскага Адама Крыцкага. Справа была пачата яшчэ самім нябожчыкам Пятром Трубяцкім. У 1643 г. Галоўны Трыбунал па скарзе Пятра Трубяцкога вынес на старосту эйшышскага баніцыю за супраціўленне ранейшым рашэнням ГТЛ аб спагнанні 8000 злотых з маётнасці Адама Крыцкага Гарадзішча. Як звычайна, у гэтую суму былі ўключаны не толькі шкоды і страты, панесеныя Пятром Трубяцкім, але і, як тады гаварылі, «наклады праўныя» (судовыя выдаткі [34, л. 90]). Адам Крыцкі не задаволіўся такім рашэннем суда і прыклаў значныя матэрыяльныя высілкі для атрымання спрыяльнага для сябе судовага рашэння. У выніку праведзенай падрыхтоўкі судовыя вагі калыхнуліся ў яго бок: 20 студзеня 1644 г. Галоўным Трыбуналам было прынята рашэнне на карысць Адама Крыцкага з Бышаўца, старосты эйшышскага [44, л. 425]. Аднак вопыт, сувязі і фінансавыя магчымасці Крыштофа Валадковіча, пісара земскага менскага, у канцы 1645 г. перасілілі супраціўленне Адама Крыцкага. Але, як і заўсёды, справядлівасць у Вялікім княстве Літоўскім не прыходзіла так хутка, як яе чакалі. Праходзілі гады, пакуль у судовай справе можна было заўважыць некаторыя зрухі. Ды і то, зрухі звычайна адбываліся ў той бок, які меў больш магчымасцей для подкупу судовых ураднікаў. Так і ў гэтым выпадку, Адам Крыцкі з Бышаўца, староста эйшышскі, 28 чэрвеня 1646 г. атрымлівае сублевацыю на баніцыю ад пані Гальшкі Друцкай-Сакалінскай Крыштофавай Валадковічавай, пісаравай земскай менскай [45, л. 52]. Справа з Адамам Крыцкім цягнулася яшчэ і ў 1648 г. 27 сакавіка гэтага года каралеўскі асэсарскі суд выносіць чарговае рашэнне па гэтай справе [44, л. 163]. Магчыма, што справа доўжылася б яшчэ шмат гадоў, але ў пачатку 50-х гг. XVII ст. Адам Крыцкі памірае.

Незадоўга да смерці Гальшкі Друцкай-Сакалінскай Крыштоф Валадковіч дабіваецца ад Яна Адэркаса, падканюшага кароннага, адмовы ад вельмі выгаднага ўрада — урада войтаўства менскага. Зразумела, што былы баявы таварыш Валадковіча па ўдзелу ў паходах Уладзіслава IV Ян Адэркас пазбыўся войтаўства менскага за добрыя грошы. Кароль Ян Казімір сваім кансенсам ад 4 снежня 1651 г. зацвердзіў дасягнутае паразуменне [46, л. 267]. Саміх актаў менскай магдэбургіі за гэтыя гады не захавалася, але некаторыя з іх былі ў копіях унесены ў зборы

Радзівілаў, Сапегаў і некаторых іншых магнатаў. З гэтых дакументаў відаць, што Крыштоф Валадковіч сумяшчаў свае справы ў судзе земскім і войтаўстве менскім [47, л. 16].

У 1652 г. старэйшая дачка Валадковіча Зося ўступіла ў шлюб з Аляксандрам Гіларыем Палубінскім, будучым пісарам польным і маршалкам Вялікага княства Літоўскага, які пакінуў памяць у суайчыннікаў як выдатны ваеначальнік літоўскіх войск у вайне з Масквой і казакамі. Падчас смерці пані Гальшкі Друцкай-Сакалінскай Крыштоф Валадковіч, пісар земскі і войт менскі, дабіваецца ад караля дазволу на адмову ад сваіх пажыццёвых правоў на ленныя добры Вялятычы, Міотча і Аўрамкаў, размешчаныя ў межах Аршанскага павета. Кароль у Бярэсці пагаджаецца падпісаць 29 лютага 1653 г. прывілей на пераход гэтых добр падкаморыю слонімскаму Аляксандру Гіларыю Палубінскаму і яго жонцы, дачцы Крыштофа Валадковіча, пісара земскага менскага, Зосі [3, л. 352]. У прывілеі, як гэта заўсёды рабілася ў такіх выпадках, даецца невялікая характарыстыка самому Аляксандру Палубінскаму, ротмістру харугвы гусарскай, якую ён набраў сваім коштам. Адзначаецца, што ротмістр гусарскай харугвы ўжо паспеў праславіцца ў гэтай жорсткай вайне, якая знясіляла краіну. Верагодна, што кароль, падпісваючы гэты прывілей, меў на ўвазе крывавае падаўленне абароны Пінска, дзе асабліва праявіў свой талент Гілары Палубінскі. Праз шмат гадоў, апісваючы падзеі, звязаныя з паўстаннем пінчукоў, Аляксандр Ельскі, нашчадак удзельніка гэтых падзей каралеўскага рэгіментара Лукаша Ельскага, прызнае, што «… войска мусіла здабываць кожны дом. Пачалася жахлівая разня, якая доўжылася без перапынку… цэлыя суткі» [48, с. 194].

Памерла пані Гальшка Друцкая-Сакалінская Крыштофавая Валадковічавая, пісаравая земская менская, на пачатку 1653 г. На 1 красавіка 1653 г. кароль Ян Казімір падпісвае Крыштофу Валадковічу туторыю (дазвол на апеку) над непаўналетнім Юр'ем Вігунтам Трубяцкім, сынам Пятра і Гальшкі Трубяцкіх [49, л. 456]. На падрыхтоўку самога прывілея на апеку, на правядзенне пахавання нябожчыцы патрэбен быў некаторы час. У прывілеі на апеку падкрэсліваецца, што «… Гальшка Друцкая-Сакалінская, спярша Пятровая Вігунтавая Трубяцкая, падкаморына старадубская, а цяпер Крыштофавая Валадковічавая, матка і апякунка Юр'я Вігунта Трубяцкога, смерцю з гэтага свету зыходзячы, тэстамент — дыспазіцыю добр, як у Рэчы Паспалітай, так і некаторых сум у сябе маючыхся, апякуном над малалетнім сынам сваім, а і над добрамі яго, усімі грашамі Крыштофа Валадковіча назначыла, а іншых усіх крэўных і блізкіх аддаліла…». Згодна з статутовымі правамі ў ВКЛ, тэстаментавы апякун выключае правы ўсіх блізкіх і крэўных, і толькі пры дасягненні Юр'ем Вігунтам Трубяцкім, падкаморычам старадубскім, узросту паўналеццця абавязаны перадаць яму ўсе яго спадчынныя добры

і грошы. Што цікава, Крыштоф Валадковіч па тэстаменту памерлай жонкі павінен быў атрымаць са скарбу грошы, належачыя яе сыну. Нагогул, яму былі прадастаўлены вельмі вялікія правы на «… адшуканне ўсіх сум, знаходзячыхся ў каго б то ні было, не выключаючы родных, блізкіх і іншых людзей…».

Як кажуць, багатаму і чорт дзяцей калыша, Крыштофу Валадковічу пашанцавала і на гэты раз. Яго пасынак Юр'я Вігунт Трубяцкі (1640–1679), які застаўся пасля смерці маткі зусім чужым і адзінокім у доме свайго айчыма, з дазволу вышэйшых колаў Рэчы Паспалітай ад'ехаў у 1657 г. у Маскву, да свайго стрыечнага дзеда Аляксея Трубяцкога, які ўваходзіў у склад бліжэйшага акружэння маскоўскага цара Аляксея Міхайлавіча, вельмі багатага чалавека, але беспатомнага. Вядома, што Вігунт Трубяцкі памёр у 1679 г., так і не пабываўшы на сваёй радзіме. Трэба думаць, што яго ад'езд адбыўся не без уплыву і Крыштофа Валадковіча, якому, напэўна, жадалася застацца адзіным гаспадаром вялікіх літоўскіх уладанняў Трубяцкіх, ды і надзея на атрыманне «Трубяцкой сумы» займала не апошняе месца ў яго меркаваннях. Падставу для такіх высноў дае нам дакумент аб перадачы Крыштофу Валадковічу ўсіх правоў на менні і грошы, належачыя Юр'ю Вігунту Трубяцкому, складзены перад ад'ездам падлетка ў далёкую і чужую краіну. У гэтым дакуменце, складзеным 6 сакавіка 1657 г. у Лыскаве, Юр'я Трубяцкі піша: «Я, за загадам яго царскай вялікасці, як будучы заваёваны ад Масквы, едучы, даў асаблівы ліст — дабравольны запіс Крыштофу Валадковічу, пісару земскаму менскаму, дабрадзею майму, цягам нямалых, праз яго міласць высілкаў па знясенню, на родзічах маіх і на мне самім ляжачых, выдаткаў, па выданню сум па дахаджэнні як сумы Трубяцкой, у скарбе каронным будучай, так, толькі, і па розным, на мяне спаўшым маётнасцям і рухомасці, у асобе маёй знясенне праўнае, прыяцельскі даходзіў…». Відаць, што і Крыштоф Валадковіч, і сам Юр'я Трубяцкі не ведалі, чым можа скончыцца гэтае падарожжа «да яго царскай вялікасці». Юр'я Трубяцкі па парадах апекуна запісвае: «… Варуючы (прадугледжваючы), і то асабліва, з чаго схавай нас божа, калі правіць з Масквы назад, так бы на мяне смерць, альбо там для якой-небудзь іншай прыгоды ад царскай вялікасці калі не вярнуся, то тады ўсё застанецца, ад якіх аддаляю братоў і сясцёр, пісару земскаму менскаму, дабрадзею…». Але Крыштофу Валадковічу паказалася гэтага тэксту недастаткова і ён раіць упісаць у дакумент палажэнне аб наданні яму, пісару земскаму, поўнай даверанасці на аперацыі з усімі матэрыяльнымі і грашовымі набыткамі Трубяцкога. «На дахаджэнне маіх належнасцяў, да майго прыезду, моц зупольную даю…» [50, л. 345]. Здаецца, што скласці такі дакумент было не пад сілу падлетку, які значную частку свайго жыцця, з-за смерці бацькоў і вайны, па сутнасці, быў прадастаўлены адзіноце.

Надзеі Крыштофа Валадковіча пачалі спраўджвацца адразу ж па ад’ездзе Юр’я Вігунта Трубяцкога ў Маскву. Ужо 15 лютага 1658 г. кароль падпісаў прывілей Крыштофу Валадковічу на «усе добры, грошы і рухомасць, што засталіся ад Трубяцкога, які на кароткі час, з дазволу нашага і не без згоды пісара земскага пушчанага, з’ехаў у Маскву і назад не вярнуўся» [51, л. 296]. Як сказана ў прывілеі, «то ўсе, за выняткам вяртання пазык і інш., і сумы Трубяцкія» перадаюцца Крыштофу Валадковічу. Відавочна, што для атрымання такога прывілея Валадковічу прышлося прыкласці вялікія намаганні. Яшчэ 15 кастрычніка 1657 г. кароль польскі Ян Казімір дэкрэтам сваім перадаў усе добры, «па Трубяцкім знаходзячыяся, дзе б яны ні былі», на Крыштофа Юндзіла, ротмістра казацкага [52, л. 93]. Некаторыя землі ў Аршанскім павеце, якія засталіся па ад’ездзе Трубяцкога ў Маскву, былі перададзены Аляксандру Бакштанскаму, які ваяваў у войску яшчэ пры Жыгімонце III і Уладзіславе IV [53, л. 180]. На атрыманне кампенсацыі за страты, панесеныя ў выніку перадачы трубяцкіх зямель Маскве, вельмі актыўна прэтэндаваў і пан Базылі Солтык, падчашы чарнігаўскі, крэўны пані Гальшкі Друцкай-Сакалінскай.

Нельга не сказаць некалькі слоў і аб судовым працэсе, які вёў Крыштоф Валадковіч з Базылём Солтыкам, сынам Паўла. Справа аб «Трубяцкой суме», нягледзячы на ваенныя дзеянні, ахапіўшыя краіну, пастаянна знаходзілася ў цэнтры ўвагі караля і яго акружэння. Амаль на кожным каронным сойме прыхільнікі Крыштофа Валадковіча і Солтыкаў узнімалі гэтае пытанне. Кожны стараўся давесці свае правы на атрыманне калі не ўсёй сумы, дык большай яе часткі. На соймах абяцалі выдаць грошы, якія захоўваліся ў каронным скарбе, прымалі адпаведныя дэкрэты і ўносілі ў соймавыя канстытуцыі, але кожны раз справа толькі гэтымі пастановамі і заканчвалася. З-за недахопу ў скарбе дзяржавы сродкаў грошы так і не паступілі ў рукі Крыштофа Валадковіча пры яго жыцці.

Спрэчкі паміж Валадковічам і Солтыкам аб памерах падзелу сумы вяліся з пераменным поспехам каля дзесяці год. У самы разгар вайны Крыштоф Валадковіч, ваявода навагародскі, ставіць апошнюю кропку ў вырашэнні такой складанай справы, якой было для яго атрыманне «Трубяцкой сумы». На сойме, па пытанню кампенсацыі асобным уладальнікам зямель у ваколіцах страчанага Трубяцка, была ўстаноўлена не толькі агульная сума кампенсацыі, але і вырашана праблема вызначэння яе памераў для асобных уладальнікаў. Так, Трубяцкія павінны былі атрымаць 180 000 злотых. Толькі пасля таго, як і асэсарскі суд, і каронны сойм 17 сакавіка 1659 г. «… прынялі рашэнні аб перадачы Крыштофу Валадковічу 130 000 злотых, а 50 000 злотых Базылю Солтыку на арэнду Трубяцка, прызнанай памерламу Паўлу Солтыку…», бакі вырашылі прыйсці да згоды і замацавалі сваё вымушанае рашэнне

ўгодлівымі лістамі. Абодва лісты складзены 19 мая 1659 г. і для большай надзейнасці прадстаўлены для актыкацыі ў адпаведную кнігу Літоўскай Метрыкі [53, л. 91, 94]. Згодна з рашэннем сойма «… вяльможнаму ваяводзе навагародскаму штогод будзе даходзіць (перадавацца) з кароннага скарба правізіі (камісійных за адтэрміноўку поўнага разліку) 8666 польскіх злотых і 20 грошай, а Солтыку — 3333 злотых і 10 грошаў… па камісіі Львоўскай…» [54, s. 317].

Пахаванне памерлай жонкі і вырашэнне спраў з яе маёмасцю Крыштофу Валадковічу прыходзілася сумяшчаць з вядзеннем шматлікіх судовых спраў па сваіх пазыках, па шкодах, нанесеных яшчэ Пятру Трубяцкому ды і самому пісару земскаму. У сакавіку–красавіку 1653 г. адбываліся рочкі (пасяджэнні) Менскага гродскага суда па разгляду яго справы з пані Ядвігай Падбярэзскай Самуэлевай Швейкоўскай, харужынай навагародскай, з-за невяртання ў тэрмін некалі ўзятай пазыкі [39, л. 1016–1017].

Краіна ўсе больш і больш уцягвалася ў крывавую вайну з запарожскімі казакамі і войскамі Маскоўскай дзяржавы. Для вядзення такой вялікай і працяглай вайны ў краіне не было ні грошай, ні людскіх рэсурсаў. Справа даходзіла да таго, што вайсковыя адзінкі, сканфедэраваўшыся (г. зн. арганізаваўшы саюз, які яны менавалі «Братэрскім хаўрусам»), наогул прыпынялі вайсковыя дзеянні. Пастаянная нястача грошай для выплаты войску прыводзіла да неабходнасці правядзення рэквізіцыі ў мясцовага насельніцтва ўсяго неабходнага, што, на самой справе, было толькі грабяжом і прыводзіла да ўзнікнення вострага супраціву дзеяннем свайго войска. Крыштоф Валадковіч у 1654 г. быў пасланы ў войска Януша Радзівіла, вялікага гетмана, для выплаты грошай жаўнерам, узбунтаваўшымся з нагоды рэгулярнай нявыплаты войску грашовага ўтрымання [55, с. 35]. Войску так званага старога зацягу (найму), якое першапачаткова знаходзілася пад камандай Януша Радзівіла, памерлага незадоўга да паездкі Крыштофа Валадковіча, не хапала да поўнага разліку за мінулы час вялікай сумы грошай, якіх, як гэта было ўжо неаднойчы ў гісторыі княства, у скарбе не было. Справа з вяртаннем войску выслужанага доўжылася да 1671 г.

Крыштоф Валадковіч, ваявода навагародскі, войт менскі, прымаў чынны ўдзел у вайне з казакамі і войскамі маскоўскага цара Аляксея Міхайлавіча, якія ўварваліся на тэрыторыю Вялікага княства. За кошт асабістых сродкаў ён узброіў казацкую харугву з 120 казакаў, якая дзейнічала на правым крыле каралеўскага войска. Некаторую частку яго харугвы складалі початы людзей, блізкіх да Крыштофа Валадковіча. Адну такую невялікую вайсковую адзінку складалі людзі, узброеныя за кошт пляменніка — Марціна Казіміра Валадковіча, будучага падстаросты і гараднічага менскага. Наўрадці сам Крыштоф Валадковіч прымаў

непасрэдны ўдзел у баявых аперацыях, хаця ваенны вопыт у яго меўся, у час найбольшай небяспекі для існавання дзяржавы, калі амаль уся яе тэрыторыя была захоплена войскам непрыяцеля. Нават сталіца княства Вільня была ў руках перамагаючага ворага. Шмат хто перайшоў на бок маскоўскіх войскаў. Можна здагадацца, што і Крыштоф Валадковіч не быў вольны ад ваганняў: верагодна і яго хвалявала думка аб пераходзе на бок пераможцы. Так, толькі гэтым можна растлумачыць давядзенне да ведама грамадскасці зместа граматы цара Аляксея Міхайлавіча да караля Польшчы, да яе ўручэння самому каралю. Як паведамляюць польскія гісторыкі, Валадковіч вымушаны быў апраўдвацца. Ужо ў 1662 г. Крыштоф Валадковіч у сваім пісьме каралю пісаў, што гэта было зроблена толькі «для дабра кароны і для карысці справы, для атрымання адтэрміноўкі і выдачы тым часам патрэбных распараджэнняў». Як паведамляе царскі баярын князь С. Урусаў, прыводзіўшы ў 1655 г. да прысягі Аляксею Міхайлавічу жыхароў заваяваных паветаў і ваяводстваў Вялікага княства, гэтую прысягу падчас уступлення царскіх войск у межы Навагародскага ваяводства прынеслі праз сваіх слуг: Пётр Вяжэвіч, ваявода навагародскі, і Крыштоф Валадковіч, пісар земскі менскі [56, с. 61, 110]. Брат Крыштофа Валадковіча Тэадор Валадковіч, войскі і суддзя гродскі менскі, перайшоў на бок маскоўцаў. Ці не было гэта зроблена з патаемнага дазволу старэйшага брата? Няма сумнення, што і вяртанне Тэадора Валадковіча пад айчынныя сцягі, і захаванне за ім усіх добр і ранейшых урадаў адбылося пры падтрымцы старэйшага брата. Толькі моцнай падтрымкай Крыштофа Валадковіча, прычым на самым высокім узроўні, можна растлумачыць атрыманне Тэадорам Валадковічам такога важнага ўрада, як урад пісара земскага менскага, нягледзячы на востры супраціў многіх прадстаўнікоў шляхецтва княства, у тым ліку і свайго пляменніка Марціна Казіміра Валадковіча, маючага шмат заслуг перад дзяржавай. Як вядома, Марцін Казімір Валадковіч, гараднічы менскі з 1658 г., не атрымаўшы жаданага ўрада, разам з Лукомскім сарваў сойм Рэчы Паспалітай.

Крыштоф Валадковіч асабіста трубяцкія грошы не атрымаў: яны былі атрыманы Аляксандрам Палубінскім, жанатым на старэйшай дачцы Крыштофа Валадковіча Зосі Валадковічаўне. Абставіны, пры якіх адбылося прызнанне Аляксандра і Зосі з Валадковічаў Палубінскіх спадчыннікамі Гальшкі Друцкай-Сакалінскай, былой Пятровай Трубяцкой, а потым Крыштофавай Валадковічавай, нам засталіся пакуль невядомымі.

Крыштоф Валадковіч на пасадзе ваяводы навагародскага. Па смерці Пятра Казіміра Вяжэвіча, ваяводы навагародскага, Крыштоф Валадковіч атрымаў прывілей, падпісаны каралём 18 сакавіка 1658 г.,

на ваяводства Навагародскае [51, л. 258]. На два дні раней, чым быў атрыманы гэты прывілей, Крыштоф Валадковіч, яшчэ пісар земскі менскі, атрымлівае новае наданне ад караля. Згодна прывілею караля ад 16 сакавіка 1658 г. Крыштофу Валадковічу, пісару земскаму менскаму, перадаваліся «… усе сумы і рухомая маёмасць па здрайцах Карабане і яго сынах, за яго заслугі і ўдзел у ваенных экспедыцыях, служыў нашым продкам: бацьку і брату…» [52, л. 130].

На пачатак 60-х гг. XVII ст., часу канчатковага выгнання іншаземных войск з тэрыторыі Вялікага княства Літоўскага, Крыштоф Валадковіч аказаўся вельмі багатым чалавекам. Толькі частка зямель належала яму поўнасцю і была набыта за свае грошы або перайшла да яго па тэстаментах памерлых жонак. Значную частку яго ўладанняў складалі каралеўскія, так званыя ленныя добры, якія перадаваліся ў пасесію (карыстанне) пажыццёва. Верагодна, што не ўсе ленныя добры трапілі ў рукі Крыштофа Валадковіча, ваяводы навагародскага, законна. За некаторыя з гэтых маётнасцяў Крыштоф Валадковіч заплаціў не толькі грашыма, але і жыццём сваіх слуг. На многія каралеўскія ўладанні меліся прэтэндэнты, па нейкіх прычынах адхіленыя ад іх трымання. Зразумела, што ранейшыя гаспадары не маглі прымірыцца са стратай сваіх наданняў і як маглі дабіваліся іх вяртання. Пры гэтым іх зусім не хвалявала высокая пасада, займаемая Валадковічам. У 1660 г. такіх спраў было некалькі. Спачатку на яго добры напаў Фердынанд Рор і добра пагасцяваў у фальварку ваяводы навагародскага. З дэкрэту асэсарскага суда ад 21 сакавіка 1662 г. вынікае, што Фердынанд Рор «… з нямалай грамадой людзей у парушэнне права паспалітага на добры, знаходзячыяся ў карыстанні ваяводы навагародскага, напаў…». Зразумела, што была страляніна, гарэлі хаты і на зямлі засталіся ляжаць забітыя людзі [57, л. 81]. На 24 ліпеня 1660 г. і Казімір Белякевіч наехаў з натоўпам сваіх людзей на сяло Ладзішычы, належачае да Навагародскага замку, і звёў нямала быдла да сваёй дзяржавы Голдава, што ў Лідскім павеце [58, л. 80].

Крыштоф Валадковіч, ваявода навагародскі, карыстаўся даходамі з сяла Ладзішычы, прыпісанага да Навагародскага замку, маётнасці Урэчча ў Ковенскім павеце і сяла Кублічы ў Ваўкавыскім павеце [36, s. 15]. У Менскім павеце ваяводзе навагародскаму належалі Грозаў, Грэбень, Астрашыцкі Гарадок з фальваркам Кардоўшчына [59, л. 355]. Як запісана ў матэрыялах па збору падымнага ў Менскім павеце, у Астрашыцкім Гарадку разам з млынам і нязменнай карчмой Валадковіч трымаў да 60 дымоў падданых. У Самахвалавічах, або Стаўбуновічах, належаўшых яшчэ дзеду Крыштофа пану Марціну Валадковічу, суддзі земскага менскага, налічвался яшчэ 21 дым. Каля 10 дымоў налічвала сяло Маляўка, належачая да войтаўства Менскага. Аднак, несумненна,

самым вялікім меннем, якім на гэты час карыстаўся Валадковіч, былі Стоўбцы з карчмой і 126 дымамі падданых, атрыманыя ім ад Чыжа ў доўгатэрміновую заставу [60, л.2].

Напэўна, самай вялікай і ўлюбёнай для яго была маётнасць Лыскава ў Ваўкавыскім павеце, дзе Крыштоф Валадковіч любіў праводзіць вольны час. У гэтай маётнасці агульная колькасць падаткаплацельшчыкаў, большасць з якіх складалі падданыя, дасягала 1170 чалавек. Пры зборы ў 1662 г. пагалоўнага падатку, устаноўленага соймам, Валадковіч заплаціў са сваіх асабістых сум за ўсіх насельнікаў Лыскава і прылеглых да яго фальваркаў больш за 1400 польскіх злотых [13, л.19]. Цікава паглядзець, як розніліся памеры падатку ў залежнасці ад сацыяльнага стану падаткаплацельшчыка. За сваю асобу ваявода навагародскі ўнёс 3 злотыя і як сенатар даплаціў дадаткова яшчэ 300. Самая высокая стаўка падатка, такая ж як і ў самога Валадковіча, была ўнесена за яго няпаўналетнюю дачку. За пані стольнікавую віцебскую, выхавацельку дачкі Крыштофа Валадковіча, і ахмістрыню, кіраваўшую дамавой гаспадаркай пана ваяводы навагародскага, унесена па 2 злотых. За пані Валадковічавую — 1 злоты і 15 грошай. За ўвесь астатні служэбны люд, які нёс павіннасць па ахове і абслугоўванню сям’і ваяводы, агульным лікам 62 чалавекі, было ўнесена яшчэ 62 злотых і 15 грошай. Па 1 злотаму было ўнесена ў скарб дзяржавы за кожнага з 1078 жыхароў вёскі Лыскава і прылеглых да яе фальваркаў.

Зразумела, што гэтыя сёлы і фальваркі складалі толькі невялікую частку яго маётнасцяў. Былі і некаторыя іншыя маётнасці, на жаль, не выяўленыя намі. Значныя добры знаходзіліся ў валоданні яго жонкі, пані Ізабэлы Масальскай, у межах Навагародскага ваяводства. Яшчэ ў 1690 г. знаходзіліся ў заставе ад яе вёскі Бышнякі і Масевічы [61, s. 180].

Будучы выдатным дыпламатам, Крыштоф Валадковіч браўся за выкананне самых адказных задач. На працягу значнага часу, у перыяд найбольш крывавых ваенных дзеянняў, паміж Масквой і кіруючымі коламі ВКЛ вяліся перамовы. Літоўскія дыпламаты, сярод якіх не апошнюю ролю адыгрываў Крыштоф Валадковіч, вялі перамовы з камісарамі маскоўскага цара, спрабуючы атрымаць на невялікі час адтэрміноўку ад вядзення вайсковых дзеянняў. Здаецца, што менавіта яму, улічваючы вялікі вопыт, кіруючыя колы каталіцкай царквы даручылі правесці ў канцы 1661 г. справу па «наварочванню» (пераходу) у каталіцкае веравызнанне аднаго з самых адданых і ўплывовых кальвіністаў Вялікага княства Літоўскага — Крыштофа Кавячынскага, падкаморыя менскага. За час свайго жыцця Крыштоф Кавячынскі сабраў вялікія добры. На жаль, гэтыя менні некаму было пакінуць, у падкаморыя менскага не засталося прамых спадчыннікаў. З усёй радні найбольш блізкія адносіны захаваліся ў Кавячынскага з роднай сястрой — Барбарай з Кавячынскіх

Самуэлевай Друцкай-Горскай, войтавай менскай. Аднак на шляху жадання апальнага падкаморыя менскага перадаць свае добры сястры стала яго канфесійная прыналежнасць. Верагодна, што Крыштофу Кавячынскаму паабяцалі не праводзіць канфіскацыі яго набыткаў пры ўмове пераходу ў каталіцызм і перадачы некаторых сваіх маёнткаў на забеспячэнне патрэб кляштараў і касцёлаў Менскага павета. У выкананні гэтай справы, акрамя самога Крыштофа Валадковіча, прынялі ўдзел Аляксандр Нарушэвіч, падканцлер ВКЛ, і Гіляры Чыж, падкаморы і біскуп віленскі [62, л.1307].

Як паведамляе А. Рахуба [63, s. 136], на 1662 г. Крыштоф Валадковіч, ваявода навагародскі, знаходзіўся ў новым шлюбе. Па смерці пані Гальшкі Друцкай-Сакалінскай Крыштоф Валадковіч, нягледзячы на вайну і свой чынны ўдзел у ёй, уступае ў новы шлюб з пані Крыстынай Тураўнай, былой Юр'явай Воланавай, пісаравай гродскай віленскай. Праўда, устанавіць дату смерці Юр'я Волана і дату шлюбу Крыштофа Валадковіча і пані Крыстыны Тураўны нам не ўдалося. Як вынікае з даследаванняў А. Рахубы, Юр'я Волан, кальвініст, займаў урад пісара гродскага Віленскага ваяводства на працягу 1653–1655 гг. Апошняе паведамленне пра яго датуецца 6 красавіка 1655 г. Яго наступнік Юр'я Комар, войскі вендэнскі, як паведамляе А. Рахуба, згодна з соймавай канстытуцыяй, павінен быў быць прызначаным на ўрад пісарства гродскага на рэляцыйным сойміку віленскім, які адбыўся 10 жніўня 1661 г. Гэтая інфармацыя дазваляе лічыць, што Юр'я Волан памёр да 1660 г. Магло быць і так, што ў час акупацыі горада соймікі не праводзіліся, ды і сам Віленскі гродскі суд не мог працаваць, таму і аб больш раннім уладкаванні Комара на згаданую пасаду размовы быць не магло. У такім выпадку шлюб Крыштофа Валадковіча з Крыстынай Тураўнай мог мець месца значна раней, каля 1656 г. У нашым распараджэнні ёсць адзін дакумент 1665 г., таксама прадстаўлены А. Рахуба, які датычыцца Крыштофа Валадковіча, ваяводы навагародскага, і яго жонкі Крыстыны Тураўны. У 1665 г. Даніел Лахніцкі пазваў у суд Крыштофа Валадковіча і яго жонку Крыстыну Тураўну, у першым шлюбе Юр'евую Воланавую, пісаравую гродскую віленскую. Справа датычылася правоў уласнасці на маётнасць Ластаі, размешчаную ў Ашмянскім павеце, і выглядала не зусім лёгкай для Валадковічаў. На руках у Лахніцкага і яго жонкі ўжо меўся дэкрэт Галоўнага Трыбунала, дзе на Валадковічаў выносілася баніцыя за беспадстаўнае супраціўленне дэкрэтам Трыбунала [64, k-757]. У гэтым выпісу з дакумента Крыштоф Валадковіч пазначаны як ваявода навагародскі. На жаль, сам арыгінал нам не прышлося трымаць у руках і таму мы не можам упэўнена сказаць, ці адпавядае выпіс арыгіналу. Справа ў тым, што адначасова з Крыштофам Валадковічам, спачатку пісарам земскім менскім, а потым і ваяводам навагародскім,

жыў і прымаў актыўны ўдзел у палітычным жыцці Менскага ваяводства яшчэ адзін Крыштоф Валадковіч, сын Адама Марцінавіча Валадковіча, гараднічага менскага. Вяртаючыся да Крыстыны Тураўны, мы выказваем меркаванне, што ў шлюб Крыстына Тураўна сапраўды ўступіла з Крыштофам Валадковічам, але не з ваяводам навагародскім, а з гараднічоўцам менскім. Нам здаецца, што Крыштоф Валадковіч пасля смерці Гальшкі Друцкай-Сакалінскай да 1655 г. уступіў у апошні шлюб з Ізабэлай Людвікай Масальскай, былой Лукашовай Война, харужынай ваўкавыскай.

У матэрыялах Радзівілаўскага архіва, які захоўваецца ў фондах Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі, нам сустрэўся дакумент аб справе, якая ўзнікла ў 1654 г. паміж Крыштофам Валадковічам, пісарам земскім менскім, і яго жонкай Людвікай, былой Уладзіслававай Казаноўскай, з земскімі ўраднікамі Берасцейскага ваяводства Янам Казімірам Умястоўскім, суддзёю, і Марцінам Аляксандрам Бухавецкім, падсудкам, за няправільны суд іх па фальварку на Берасцейшчыне з Паўлам Сапегай, ваяводай віцебскім [13, л. 17–18]. У канцы дакумента, на адвароце, зроблена прыпіска аб тым, што гэтая справа датычыцца Ізабэлы Масальскай. Ізабэла Масальская, дачка Андрэя Масальскага, кашталяна берасцейскага (на 1627 г.), былога ваяводы менскага (1643–1645 гг.), ваяводы берасцейскага (з 1645 г.), які памёр у 1651 г., і Альжбеты Вайгер, ваевадзянкі мальбарскай. Згодна са звесткамі Андрэя Рахубы, да Крыштофа Валадковіча Ізабэла Масальская была ў шлюбе толькі за Лукашом Война, харужым ваўкавыскім. Паведамленняў аб яе шлюбе з Уладзіславам Казаноўскім дагэтуль нам не сустракалася. Ад Лукаша Войны ў Ізабэлы Масальскай засталася адзіная дачка — Крыстына, якая ўступіла ў шлюб з Якубам Кунцэвічам, ваяводам берасцейскім. Другая ж дачка Ізабэлы Масальскай Крыштофавай Валадковічавай, ваяводзіны навагародскай, Іаана, як і пацвярджае сама ваяводзіна навагародская ў сваім тэстаменце, уступіла ў шлюб з панам Марцінам Крышпін-Кіршэнштэйнам, старостам плунгянскім [65, k. 925–936], і мела значныя добры на тэрыторыі Навагародскага ваяводства (Бышнякі, Масевічы і некаторыя іншыя).

Пацвярджэннем нашай думкі аб шлюбе Валадковіча толькі з Ізабэлай Масальскай з’яўляецца валоданне Крыштофам Валадковічам меннем Лыскова. Першае ўпамінанне аб гэтым менні датычыцца 1657 г. Менавіта ў гэтым сяле Крыштоф Валадковіч і Юр’я Трубяцкі, перад ад’ездам Вігунта ў Маскву, складаюць дакумент аб перадачы пісару земскаму менскаму ўсіх правоў на карыстанне спадчыннымі землямі і грашовымі сумамі, належачымі Трубяцкім. І ў 1662 г. Крыштоф Валадковіч, як нам стала вядома з квіту паборцаў Ваўкавыскага павета [13, л.19], збіраючых «пагалоўны падатак, уведзены соймам у гэтым

жа годзе», працягваў карыстацца маётнасцю Лыскава, дзе і пражываў разам са сваёй жонкай і непаўналетняй дачкой. Як вядома, гэтую маётнасць пані Ізабэла Масальская, ваевадзянка менская, атрымала ад свайго першага мужа — пана Лукаша Войны, харужага Ваўкавыскага павета. У дакуменце ад 3 лютага 1635 г. пацвярджаецца трыманне Лукашом Война і пані Ізабэлай Масальскай Лукашовай Войнінай гэтай маётнасці. Якраз гэтым днём пазначана вынясенне баніцыі ад пана Калечыцкага на Лукаша Войну і яго жонку з-за невяртання пазыкі. Вяртанне самой пазыкі, шкод, панесеных самім Калечыцкім у ходзе разгляду справы і судовых выдаткаў, было ўскладзена на іх маётнасць Лыскава, размешчаную ў Ваўкавыскім павеце [66, л. 579]. Трэба адзначыць, што Лукаш Война не дапусціў спусташэння Лыскава, і муж, і жонка адчайна баранілі сваю ўласнасць ад разрабавання, нягледзячы на прынятыя Галоўным Трыбуналам адпаведныя дэкрэты аб баніцыі і інфаміі на Войнаў.

Апошнія гады жыцця Крыштофа Валадковіча былі азмрочаны працяглай барацьбой за ўрад менскага войта з амбітным Ежы Дадзьбогам Лукомскім, які не цураўся ніякіх спосабаў у барацьбе за дасягненне пастаўленай мэты. Так, на 8 чэрвеня 1670 г., верагодна, што сам пан ваявода навагародскі, войт менскі, знаходзіўся яшчэ пры жыцці, у матэрыялах Менскай магдэбургіі ўнесены дакумент аб правядзенні войтаўскага суда Ежы Дадзьбогам Лукомскім, войтам і падчашым менскім [67, л. 678]. Склад магдэбургскага суда зацвярджаўся войтам, і кожная судовая справа пачыналася з пераліку службовых асоб, якія судзілі ў Менскай Ратушы: лентвойта, бурмістраў, райцаў, лаўнікаў, з поўным менаваннем войта менскага, зацвердзіўшага склад гэтага суда. Наступныя запісы аб правядзенні судоў Менскай магдэбургіі ўтрымліваюць паведамленне аб правядзенні слуханняў судовых спраў ландвойтам і ўсімі бурмістрамі, райцамі і лаўнікамі менскімі, устаноўленымі на сваё судовае месца ад пана ваяводы навагародскага, войта менскага Крыштофа Валадковіча. Здаецца, што ваявода навагародскі змог на невялікі час дабіцца прызнання Лукомскім сваіх правоў на гэтую пасаду. Апошні запіс аб устанаўленні ўсяго склада Менскай магдэбургіі ад Крыштофа Валадковіча, ваяводы навагародскага, войта менскага, мы знаходзім у дакуменце ад 17 чэрвеня 1670 г. [67, л. 590]. У пазнейшых судовых справах склад суда ўстанаўліваўся Ежы Лукомскім, падчашым і войтам менскім.

Пасля смерці Крыштофа Валадковіча, ваяводы навагародскага і войта менскага, пані Ізабэле Масальскай прыйшлося вытрымаць сапраўдны штурм крэдытораў. Аказалася, што ў магутнага вяльможы ў апошнія гады яго жыцця важнае месца ў забеспячэнні яго патрэб займалі пазыкі. Некаторыя з іх, як, напрыклад, грошы Самуэла Валадковіча, падсудка земскага менскага, захоўваліся ў Крыштофа Валадковіча яшчэ з часу

смерці яго стрыя (дзядзькі) Рыгора Валадковіча. У канцы 1670 г. прыйшлося выплачваць або дамаўляцца аб пераносе тэрмінаў вяртання грошай на іншы час з многімі крэдыторамі. Так, была дасягнута дамоўленасць з дочкамі памерлага Самуэла Валадковіча, Леанорай і Канстанцыяй Валадковічаўнамі, аб адданні ў 1671 г. 1200 злотых [68, s. 108]. Зусім па-іншаму паглядзела на неабходнасць вяртання бацькоўскіх пазык родная дачка Крыштофа Валадковіча — пані Зося Канстанцыя Аляксандравая Палубінская, маршалковая ВКЛ. Супярэчнасці ўзгарэліся з-за прыналежнасці маётнасці Астрашыцкі Гарадок. Паміраючы, ваявода навагародскі пакінуў маётнасць сваёй дачцы — пані Зосі Аляксандравай Палубінскай. Аднак, верагодна, для таго, каб яго спадчыннікі не пачувалі сябе вельмі спакойна на дзедзічных землях, запісаў 40 000 злотых на Астрашыцкі Гарадок другой сваёй дачцы — пані Іаане, народжанай у шлюбе з Ізабэлай Масальскай. Зразумела, што маршалак ВКЛ па ўсіх правілах вайсковай навукі зрабіў наезд на маётнасць і добра пачысціў яе сусекі [69, s. 1–3].

Памерла пані ваяводзіна навагародская ў 1673 г., амаль на тры гады перажыўшы свайго мужа. У сваім тэстаменце пані Ізабэла Масальская падкрэслівае, што мела ад Крыштофа Валадковіча дачку Іаану. Зразумела, што ў такім выпадку, будучы ў шлюбе з пані Ізабэлай Масальскай, не мог Крыштоф Валадковіч, ваявода навагародскі, судзіцца з Даніелем Лахніцкім з-за Ластаёў у 1665 г. Менавіта ў гэты час Іаана Валадковічаўна мела каля дзесяці год ад нараджэння і знаходзілася на выхаванні ў пані стольнікавай віцебскай. Судовую справу з Даніелем Лахніцкім і яго жонкай мог весці разам з Крыстынай Тураўнай, былой Юр’явай Воланавай, толькі Крыштоф Валадковіч, гараднічовец менскі.

У некаторых гісторыкаў сустракаем паведамленне, што незадоўга да сваёй смерці Крыштоф Валадковіч атрымаў новы прывілей на намінальна існуючае Смаленскае ваяводства. Аднак самога прывілея нам не давялося сустрэць у матэрыялах Метрыкі. Да таго ж матэрыялы актавых кніг Менскай магдэбургіі ўтрымліваюць звесткі аб менаванні Крыштофа Валадковіча, войта менскага, яшчэ 18 чэрвеня 1670 г., незадоўга да смерці, ваяводам навагародскім. Дакладна вядома, што сам Крыштоф Валадковіч, ваявода навагародскі і войт менскі, памёр у чэрвені 1670 г., пражыўшы больш за 70 гадоў.

Крыніцы і літаратура

1. НГАБ. КМФ-18. Воп. 1. Спр. 111. Л. 316.
2. Zychlinski T. Zlota księga szlachty polskiej. Poznań, 1883. T. V. S. 424.
3. НГАБ. КМФ-18. Воп. 1. Спр. 128. Л. 352.
4. Там жа. Ф. 1727. Воп. 1. Спр. 12. Л. 88.

5. Wolodkowicz Andrzej (1928–1995). Wolodkowiczowie herbu Radwan. Ottawa, 1978. Л. 6.
6. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т. 2. Мн.: БелЭн, 1994. Л. 205.
7. Брэгер Г. М. Хацюхова. Мн.: Беларускі кнігазбор, 2001. Л. 21–23.
8. НГАБ. Ф. 1727. Воп. 1. Спр. 2. Л. 270.
9. Там жа. КМФ-18. Воп. 1. Спр. 268. Л. 339.
10. Брэгер Г. М. Архіў маёнтка Глыбокае Зяновічаў і Радзівілаў у Галоўным Архіве старажытных актаў у Варшаве // Архіварыус: зб. навук. паведамл. і арт. Мн., 2006. Вып. 4. Л. 5.
11. Boniecki A. Herbarz Polski. Warszawa. 1901. T. IV. S. 349.
12. НГАБ. Ф. 1727. Воп. 1. Спр. 1. Л. 434–435.
13. Там жа. Ф. 1702. Воп. 1. Спр. 4. Л. 10.
14. Boniecki A. Herbarz Polski. Warszawa. 1905. T. VIII. S. 358.
15. НГАБ. КМФ-18. Воп. 1. Спр. 296. Л. 22.
16. Там жа. Ф. 1727. Воп. 1. Спр. 2. Л. 669.
17. Там жа. Ф. 1769. Воп. 1. Спр. 9. Л. 680.
18. AR. X 354, nr 204. S. 1. Са збораў А. Рахубы.
19. НГАБ. КМФ-18. Воп. 1. Спр. 313. Л. 1.
20. Собрание древних грамот и актов городов Минской губернии, православных монастырей, церквей и по разным предметам. Мн.: губ. тип., 1848. Л. 170.
21. НГАБ. КМФ-18. Воп. 1. Спр. 106. Л. 372.
22. Там жа. Спр. 110. Л. 390.
23. Еўлашэўскі Ф. Успаміны. Старажытная беларуская літаратура. Мн., 1990. Л. 249.
24. НГАБ. Ф. 1727. Воп. 1. Спр. 2. Л. 413.
25. Там жа. Ф. 1702. Воп. 1. Спр. 2. Л. 824–825.
26. Там жа. Ф. 1727. Воп. 1. Спр. 3. Л. 454–455.
27. MHEWil. R-893. S. 265–269. Са збораў А. Рахубы.
28. НГАБ. Ф. 1769. Воп. 1. Спр. 14. Л. 28.
29. Там жа. КМФ-18. Воп. 1. Спр. 114. Л. 387.
30. Там жа. Спр. 119. Л. 860.
31. Там жа. Спр. 334. Л. 241.
32. Там жа. Ф. 1769. Воп. 1. Спр. 9. Л. 784.
33. Там жа. Спр. 11. Л. 773.
34. Там жа. КМФ-18. Воп. 1. Спр. 328. Л. 218.
35. Там жа. Ф. 1727. Воп. 1. Спр. 33. Л. 85.
36. AP. X 354, nr 203. S. 10–12. Са збораў А. Рахубы.
37. НГАБ. КМФ-18. Воп. 1. Спр. 502. Л. 217, 408.
38. АВАК. Т. XV. Л. 33, 50.
39. НГАБ. Ф. 1727. Воп. 1. Спр. 34. Л. 540.

40. Нарбут А. Т. Генеалогия Белоруссии. М., 1994. Вып. 2 (XVI–XVIII). Л. 85.
41. НГАБ. КМФ-18. Воп. 1. Спр. 108. Л. 133–135.
42. Там жа. Спр. 118. Л. 137.
43. Там жа. Спр. 343. Л. 387.
44. Там жа. Спр. 335. Л. 425.
45. Там жа. Спр. 332. Л. 52.
46. Там жа. Спр. 125. Л. 267.
47. Там жа. Ф. 694. Воп. 4. Спр. 946. Л. 16.
48. Ельскі А. Выбранае. Мн.: Беларускі кнігазбор, 2004. С. 194.
49. НГАБ. КМФ-18. Воп. 1. Спр. 127. Л. 456.
50. Там жа. Ф. 1730. Воп. 1. Спр. 1. Л. 345.
51. Там жа. КМФ-18. Воп. 1. Спр. 131. Л. 296.
52. Там жа. Спр. 130. Л. 93.
53. Там жа. Спр. 133. Л. 180.
54. Wolumna Legum. Wyd. S. Ohryzko. Petersburg, 1859. T. IV. S. 317.
55. Сагановіч Г. М. Войска Вялікага княства Літоўскага ў XVI–XVII стст. Мн.: Навука і тэхніка. С. 35.
56. Крестоприводная книга шляхты Великога княжества Литовскога 1655 г.: Памятники истории Восточной Европы: Источники XV–XVII вв. / Сост. Лыкова Е. Е., Кулецкий М. М.: Древлехранилище, 1999. Т. IV. С. 61, 110.
57. НГАБ. КМФ-18. Воп. 1. С. 349. Л. 81.
58. Там жа. Спр. 348. Л. 80.
59. Там жа. Ф. 1769. Воп. 1. Спр. 29. Л. 355.
60. Падымнае Менскага ваяводства на 1667 г. Л. 2. Са збораў М. Спірыдонава.
61. Metrika Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Wojewodstwo Nowogrodzkie 1690 r. Pod red. A. Rachuby, opracowali H. Lulewicz, A. Rachuba. Warszawa, 2002. S. 180.
62. НГАБ. Ф. 1705. Воп. 1. Спр. 8. Л. 1307.
63. Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy. T. 1. Wojewodstwo Wilenskie. XIV–XVIII wiek. Pod red. A. Rachuby. Opr. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. Romaniuk przy wspolpr. Ul. Jemialianczuka, A. Macuka. Warszawa, 2004. S. 136. № 609.
64. VUB, F. 7-6/5960, k-757. Са збораў А. Рахубы.
65. LVIA, SA 13, k-925–936v. Са збораў А. Рахубы.
66. НГАБ. КМФ-18. Воп. 1. Спр. 320. Л. 579.
67. Там жа. Ф. 1816. Воп. 1. Спр. 1. Л. 678.
68. AR. X 354, nr. 209. S. 108. Са збораў А. Рахубы.
69. AR. X 354, nr. 232. S. 1–3. Са збораў А. Рахубы.

М. У. Шымукенус

З гісторыі Троіцкай царквы ў Магілёве

На левым беразе Дняпра, насупраць гістарычнага цэнтра Магілёва, знаходзіліся дзве часткі горада — сотні Лупалаўская і Зарэцкая ці Троіцкая (Траечча). На тэрыторыі Зарэцкай сотні размяшчалася Троіцкая царква, якая ў XVI – пачатку XX ст. вызначала жыццё гэтай часткі горада. Дакладна невядома, калі яна ўзнікла. У пераліку магілёўскіх цэркваў за 1552 г. даведваемся, што «царква Святой Троіцы, да яе надання ніякага няма, адно з перавозу дняпроўскага частка яко іншым цэрквам» [1]. Наступны раз царква згадваецца ў дакументах у 1588 г., калі дойліды Халей Мацюшын, Іван Аляксеевіч і Цімошка Гаўрыловіч дакладалі судоваму ўраду аб сваім найме на будаўніцтва прытвора Св.-Троіцкай царквы [2, с. 179]. У гэты час царква была драўлянай і хутчэй за ўсё невялікай. У 1590 г. у ёй адбыўся кур'ёзны выпадак. Святар царквы Святой Троіцы Павел Грыгаровіч напісаў скаргу ў магілёўскі магістрат на сваіх прыхаджан — мяшчан Траечча. Вернікі адабралі ключы ў святара і абвясцілі, што аддаюць царкву другому папу, Аўдзею Цішковічу, якога прасілі адслужыць вячэрню. Святар, палічыўшы гэты ўчынак за абразу і несправядлівасць, спасылаўся на тое, што служыць у царкве па дзедзічнаму (спадчыннаму) праву, яшчэ дзед яго Самуйла Іванавіч быў тут папом. Бурмістр і радцы паслалі ў Траеччу «слугу меская» Пятра Мітковіча для расследавання дадзенага факта. Высвятлілася, што мяшчане былі не задаволены паводзінамі святара, быццам бы ён не паважаў прыхаджан і не жадаў да іх прыслухоўвацца. Грыгаровіч заяўляў, што не ад мяшчан атрымлівае грошы, а ад каралеўскай улады, што царква з'яўляецца яго ўладаннем. Неабходна заўважыць, што прыхаджане Троіцкай царквы былі не простымі людзьмі, сярод іх было шмат багатых гандляроў і рамеснікаў, бурмістраў і радцаў. Яны жадалі самі вызначаць рэлігійнае жыццё. Таму святару прыходзілася служыць у няпростых умовах. Магістрат памірыў прыхаджан і папа на пэўных умовах. Прыхаджане згадзіліся прыняць назад Грыгаровіча, каб ён не быў «пыхлівым і гордым», на ўмовах пажыццёвага ўладання. Не выпадкова, што поп прасіў абавязкова запісаць гэтае рашэнне ў судовыя кнігі магілёўскага магістрата. Падзеі 1590 г. сведчылі аб перамозе жыхароў Зарэцкай сотні над клірам Троіцкай царквы. З гэтага дакумента бачна, што Троіцкая царква існавала ўжо ў сярэдзіне XVI ст., прыхаджанамі якой з'яўляліся мяшчане Траечча і жыхары сяла Аніскавічы [3, с. 496–498].

У канцы 1595 г. Магілёў захапіў атрад казакаў на чале з Севярынам Налівайка. У каралеўскім лісце ад 4 траўня 1596 г. указвалася, што войска Налівайкі спаліла 7 цэркваў, у тым ліку і Троіцкую [14, с. 71].

У 1596 г. падпісана Берасцейская унія, праваслаўныя храмы пераваралі ва уніяцкія. Гісторыя распаўсюджвання уніяцтва — гэта працэс супрацьборства праваслаўнай і уніяцкай цэркваў. У 1618 г. магілёўскія месцічы не пусцілі ў горад уніяцкага архіепіскапа Іасафата Кунцэвіча, за гэты ўчынак зачынілі праваслаўныя цэрквы ў Магілёве, сярод якіх згадвалася і Троіцкая [14, с. 71].

Адкрыццё Троіцкай царквы ў 1633 г., згодна з загадам караля Уладзіслава IV, звязана з трагічнай падзеяй. У праваслаўнага насельніцтва Магілёва вялікай павагай карысталася свята Троіцы. Раніцай, у дзень Прасвятой Троіцы, праваслаўныя вернікі спяшаліся ў царкву на богаслужэнне. Жадаючых пераправіцца праз Дняпро было шмат, і паром перавярнуўся, патанула значная колькасць людзей. Хадзілі чуткі, быццам уніяты падрэзалі канаты парома. Праўда, у адным з дакументаў гэта падзея адносіцца да 1635 г. [13, с. 20].

Ёсць звесткі пра Троіцкую царкву і ў часы вайны Рэчы Паспалітай з Расіяй (1654–1667 гг.). У 1654 г. Магілёў захапілі рускія войскі. Гетман Януш Радзівіл не змог вызваліць горад, вясной па яго загаду спалілі Задняпроўе, у тым ліку і Троіцкую царкву. У часы Паўночнай вайны (1700–1721 гг.) паміж рускімі і шведамі Задняпроўе не было спалена, і Троіцкая царква ўцалела [14, с. 71–72].

Дакладнае месцазнаходжанне Троіцкай царквы ў XVI–XVIII стст. вызначыць цяжка. Справа ў тым, што царква ў вышэйзгаданы перыяд была драўлянай, некалькі разоў перабудоўвалася, спальвалася ў войнах, зноў аднаўлялася ў новых месцах. Першапачаткова яна знаходзілася на тэрыторыі паміж сучаснымі лядовым палацам і ДК «Хімвалакно». Апошняя Троіцкая царква знаходзілася ў тым месцы, дзе заканчваецца мост цераз Дняпро і пачынаецца праспект Пушкіна (з боку горада).

Пасля пажару 9 снежня 1792 г. жыхары Траечча сталі будаваць новую мураваную царкву. Па звестках супрацоўніка НГАБ З. Яцкевіча, царква закладзена не пазней 1794 г. У 1810 г. Троіцкая царква асвечана і пачала сваю дзейнасць. Будынак царквы быў мураваным, а пры ёй знаходзілася драўляная званіца. Дах і купал царквы пакрылі жалезам, на купале жалеза замянілі ў 1844 г. У 1871, 1888, 1895 і 1901 гг. Троіцкую царкву рамантавалі. Яна была халоднай (летняй), таксама існавала невялікая цёплая (зімовая) царква ва імя Раства Багародзіцы, якая знаходзілася пад званіцай. Зімовая царква фактычна была паўразбуранай, і таму ў 1864 г. пачалі будаваць новую. На грошы, атрыманыя ад дзяржавы за перадачу часткі зямлі пад шашу, а таксама за кошт духоўнага ведамства новую царкву ў 1865 г. пабудаваў гомельскі мешчанін Ціхан Сямёнавіч Разанаў. Асвечана гэта царква 21 лістапада 1864 г. епіскапам Яўсевіем як царква Срэцення Гасподня, перабудавана ў 1885 г. [6, арк.1–1 адв; 11, арк. 3; 9].

Царква Святой Троіцы ў канцы XIX ст. не выдзялялася арыгінальнасцю, выглядала звычайна. Мясцовыя святары пастаянна сачылі за станам царкоўных пабудоў, наймалі майстроў, якія бялілі і штукатурылі сцены, перакрывалі дах, красілі купалы. Абедзве царквы былі белага колеру, з блакітнымі купаламі. Над уваходам у Троіцкую царкву знаходзілася ікона Госпада Бога Саваоха са Святым Духам, у выглядзе галубка. Царкоўная маёмасць складалася з 2 паціраў, 2 сасудаў, 1 дыскаса, 10 перамен святарскага адзення, 3 дыяканскіх сціхараў і 10 сурвэтак для абрадавых патрэб [6, арк. 1–1 адв.].

Мелася і царкоўная бібліятэка, у 1898 г. у ёй налічвалася ўсяго 34 кнігі рэлігійнага зместу і 36 кніг духоўнай накіраванасці. У Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі (НГАБ) на сённяшні момант знаходзяцца на захаванні рахунковыя кнігі, пачынаючы з 1856 г., прыходныя кнігі — з 1858 г. Усе кнігі былі прашнураваны, з пячаткай. Захоўваліся ведамасці кашальковых грашовых сум, таксама тут трымалі і фінансавыя сродкі. З 1832 г. пачалі весці і захоўваць метрычныя кнігі з запісамі аб нараджэнні, шлюбе і смерці. Спавядальныя запісы пачалі складаць з 1849 г., а з 1839 г. — вобыскныя запісы (звесткі пра шлюб, маладых, іх бацькоў і сведкаў). Добрая факталагічная база дакументаў Троіцкай царквы захавалася і ў значнай ступені дайшла да нашых дзён [5, арк. 1; 6, арк. 2].

Цікава прасачыць прыбыткі і выдаткі кліра Троіцкай царквы. З даўніх часоў прыхаджане і рэлігійныя дзеячы ахвяравалі царкве розныя каштоўнасці: грошы, упрыгажэнні, зямлю і г. д. Так, у 1691 г. беларускі епіскап і намеснік Сільвестр Валчанскі завяшчаў царкве Святой Троіцы 20 залатых, у 1858 г. прыхаджанка Марыя Яцуціна — 70 руб. срэбрам. Магілёўскі мешчанін Стэфан Бутома завяшчаў Троіцкай царкве 4 дзесяціны 564 сажні сенакосных лугоў. Пастаянны прыбытак прыносіў продаж свечак. Напрыклад, у студзені 1858 г. прададзена 2 фунты свечак на суму 2 руб. Таксама збіралі грошы кубкамі на святы. Так, на свята Троіцы ў маі 1858 г. сабралі 2 руб. 86 кап., а ў маі 1864 г. — 10 руб. 52 кап. Троіцкая царква здавала ў арэнду землі і лугі, за гэта атрымлівала грашовыя сумы. Напрыклад, у лістападзе 1867 г. узялі 3 руб. за арэнду зямлі ад мешчаніна Антона Лабякова [4, с. 421; 5, арк. 1; 8, арк. 2; 10, арк. 21 адв.].

Выдаткі царква мела таксама вялікія, неабходна было ўтрымліваць царкоўную маёмасць у добрым стане і шмат чаго купляць і рамантаваць. У чэрвені 1856 г. служыцелі Троіцкай царквы набылі 10 скрынак вугалля ў селяніна памешчыка Гартынскага Савы Фёдарава за 60 кап. У красавіку 1860 г. за складанне новага зруба плотніку Калужскай губерні селяніну Філіпу Казлову заплацілі 25 руб. Яўрэю Абраму Жытомірскаму за ўнутраны рамонт царквы ў чэрвені 1860 г. аддалі 10 рублёў. Троіцкая

царква расходавала многа грошай, невялікія прыбыткі не дазвалялі яе кліру поўнасцю вырашаць шматлікія фінансавыя праблемы. Таму ў канцы XIX – пачатку XX ст. Троіцкая царква выглядала малапрыкметнай рэлігійнай установай, якіх у Беларусі налічвалася сотні [10, арк. 23].

Троіцкая царква мела пэўную колькасць зямлі, якая з цягам часу памяншалася ў сувязі з будаўніцтвам Нова-Чарнігаўскай шашы. У 1898 г., па плану землямера Маеўскага, пры царкве налічвалася каля 7 дзесяцін зямлі як прыдатнай, так і непрыдатнай. На ёй размяшчаліся дамы святара і дзяка, а таксама агароды. Яшчэ 6 моргаў сенакоснай зямлі насупраць Буйніч належала Троіцкаму прычту. Акрамя зямлі ў межах горада царква мела шмат ворыўнай зямлі ў маёнтках памешчыка Сенажэцкага, асабліва каля вёскі Палетнікі. У 1852 г. усе гэтыя землі перайшлі дзяржаве, таму штогод прычту Троіцкай царквы выплачвалася 7 руб. 53 кап. [5, арк. 1; 6, арк. 1–1 адв.].

Па штату 1844 г. Троіцкай царкве дазвалялася мець святара і дзяка (з 1873 г. — псаломшчыка). Захаваліся звесткі пра святароў Троіцкай царквы. З 1851 па 1889 гг. святаром на Траеччы з'яўляўся Іосіф Пятровіч Кернажыцкі, які пражыў 75 гадоў. Цікавы жыццёвы лёс гэтага чалавека. Ён скончыў Магілёўскае духоўнае вучылішча ў 1837 г., быў настаўнікам духоўнага вучылішча ў Гомелі, а потым служыў у Буйнічах пры царкве Раства Багародзіцы і пры дзявочым манастыры, а пазней святаром Федароўскай царквы Рагачоўскага павета. Яго жонку звалі Аляксандра, яны мелі дачку Марыю і сына Канстанціна. Да 1851 г. дзякам і панамаром тут служыў Мікалай Кашмарэвіч, а пасля яго смерці — Дзмітрый Самініч, які з'яўляўся зяцем Кашмарэвіча [5, арк. 1–2].

Значны ўклад у жыццё праваслаўнага насельніцтва Траечча ўнёс святар Пятро Львовіч Бруевіч, які служыў тут з 1889 г. да пачатку XX ст. Ён нарадзіўся ў 1859 г., скончыў Магілёўскую духоўную семінарыю, працаваў законавучыцелем у розных народных вучылішчах, а з 1889 г. стаў святаром Троіцкай царквы. Праасвяшчэнны Сергій яго ўзнагародзіў набедранікам у 1892 г., у 1894 г. быў прызначаны памочнікам благачыннага. У памяць царствавання імператара Аляксандра III Бруевіч атрымаў срэбраны медаль на Андрэеўскай стужцы ў 1896 г., а праз год абраны членам праўлення Магілёўскай духоўнай семінарыі. Яго жонкай была Сафія Львоўна, яны мелі дзяцей: Пятра, Надзею, Георгія, Міхаіла і Паўла. З 1858 г. дзякам Троіцкай царквы з'яўляўся Леў Якушэвіч, а ў 1862 г. — Пятро Паслаўскі і Флор Тышкевіч. У 1864 г. дзякам служыў Павел Піотух, а з 1868 г. — Іван Андрыцкі. Найбольш вядомым служыцелем Троіцкай царквы быў Міхаіл Рыгоравіч Свідэрскі, які пачаў працаваць дзякам з 1871 г. і меў некалькі падзяк ад вышэйстаячых святароў. Напрыклад, у 1896 г. ён атрымаў медаль на Андрэеўскай стужцы. Цікавы выпадак адбыўся са Свідэрскім у 1886 г. За ўдзел у вянчанні,

не дазволеным законам, ён цэлы месяц знаходзіўся ў зняволенні ў Аршанскім манастыры [6, арк. 2 адв.–3; 9, арк. 11 адв.].

З даўніх часоў прыхаджане Троіцкай царквы выбіралі старосту — грамадскага кіраўніка, які вырашаў розныя гаспадарчыя і фінансавыя пытанні, сярод якіх можна згадаць: Спірыдона Яцуціна, Сямёна Агеева і Афанасія Шкеля [6, арк. 4 адв; 10, арк. 9 адв.].

Да Троіцкай царквы адносіліся жыхары Траечча і Грабянёва, захаваліся лічбы аб насельніцтве. Так, у 1898 г. у межах горада пражывала прыхаджан — 301 чалавек, а ў Грабянёва — 382, і адпаведна ў 1903 г. — 346 і 473 жыхароў. Такім чынам, Троіцкая царква з'яўлялася цэнтрам жыцця праваслаўнага насельніцтва Троіцкай сотні Магілёва, і спачатку вёскі Аніскавічы, а потым Грабянёва [6, арк. 6 адв.; 7, арк. 6 адв.].

Крыніцы і літаратура

1. Віцебская даўніна. Т. 1. № 153.
2. Магілёўскі магістрат 1580–1581, 1588. Вып. I. Беларусь у актавых кнігах XVI–XVIII стст. / Склад. З. Л. Яцкевіч, А. А. Лашкевіч. Мн.: БелНДІДАС, 1999.
3. Историко-юридические материалы. Вып. 7. Витебск, 1876. С. 496–498.
4. Там же. Вып. 9. Витебск, 1878. С. 421.
5. НГАБ. Ф. 2324. Воп. 1. Спр. 3. Арк. 1–2.
6. Там жа. Спр. 7. Арк. 1–6 адв.
7. Там жа. Спр. 16. Арк. 6 адв.
8. Там жа. Спр. 18. Арк. 2–31.
9. Там жа. Спр. 28. Арк. 11 адв.
10. Там жа. Спр. 29. Арк. 1–32 адв.
11. Там жа. Спр. 74. Арк. 1–6 адв.
12. Фонд З. Яцкевіча.
13. Хроника белорусского города Могилёва. М., 1887. С. 20.
14. Шымукенус М. З гісторыі Магілёўскага Задняпроўя. Шляхі Магілёўскай гісторыі. Зборнік прац удзельнікаў IV Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Гісторыя Магілёва: мінулае і сучаснасць». Магілёў, 2005. С. 69–74.

Генеалогія

В. В. Урублеўскі

Род галандскіх дваран Гартынгаў на Беларусі

Гісторыя і генеалогія замежных дваранскіх родаў на Беларусі не атрымала вельмі шырокага асвятлення ў сучаснай гістарыяграфіі. Самай значнай на сёння спробай даследавання гэтай тэматыкі можа лічыцца кандыдацкая дысертацыя М. М. Елінскай «Крыніцы аб дваранскіх родах заходнееўрапейскага паходжання…» [1]. У якасці прыклада неабходна ўзгадаць і некаторыя іншыя навуковыя і навукова-папулярныя айчынныя працы: манаграфія А. І. Валахановіча, прысвечаная роду графаў Гутэн-Чапскіх [2], артыкул В. У. Хурсіка адносна гісторыі роду Офенбергаў, уладальнікаў маёнтка Лочын на Ігуменшчыне [3], інфармацыйнае паведамленне М. М. Елінскай аб ірландскіх графах О'Рурках на Беларусі [4] і г. д.

Род Гартынгаў мала вядомы ў айчыннай гістарычнай навуцы. Даследаванне ж гэтага пытання набывае значную актуальнасць у сувязі з неабходнасцю паглыблення мясцовай гісторыі, гісторыі населеных пунктаў і адпаведна звароту ўвагі на асоб, з імі звязаных. З роду Гартынгаў выходзілі слынныя дзяржаўныя і вайсковыя дзеячы, і таму ён варты асобнага даследавання.

Для напісання артыкула былі выкарыстаны: вывад, зроблены Гартынгам 12 сакавіка 1870 г. Мінскім дваранскім дэпутацкім сходам [5] [1], справа аб паходжанні роду, што захавалася ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі [6] і некаторыя архіўныя і ўжо публікаваныя матэрыялы.

Яшчэ з пачатку XVIII ст. у Расійскай імперыі пачаў адчувацца прыток іншаземцаў, галоўным чынам вайскоўцаў, службоўцаў, дзеячаў культуры. Пачатак XIX ст. адзначыўся тымі ж працэсамі. Да ліку такіх

---

[1] Гартынгі таксама былі прызнаны ў дваранстве Пецярбургскім ДДС, ад якога атрымалі вывад 15 лістапада 1856 г.

мігрантаў адносіўся і Марцін-Марыя-Квінцін Гартынг (1785–1824), што паходзіў з дваранскага роду г. Лэйдэн Батаўскай рэспублікі (Галандыя).

Прозвішча Harting/Garting/Gartyng можа паходзіць ад нямецкага слова «hart», што значыць цвёрды, жорсткі, трывалы. Род карыстаўся ўласным гербам «Harting». Апісанне герба згодна з малюнкам у нямецкім выданні «Grobes mappen bilder lerifon» наступнае: колер поля шчыта невядомы, у шчыце змешчаны перакрыжаваныя мячы лязом уніз, у клейноце — падкова з кордам у цэнтры, накіраваным вастрыём уверх [7; s. 670]. Польскі мастацтвазнаўца і гісторык Раман Афтаназі апісвае герб Гартынгаў у выглядзе падтрымліваемага грыфонамі картуша, завершанага баронскай каронай. Пад картушам вылучаўся надпіс родавага дэвіза «Semper Linea recta in nomine semper» [8; s. 60]. Дадзены варыянт герба, магчыма, з'яўляецца мадыфікацыяй таго варыянта, што апісаны ў нямецкім выданні.

Гісторыя роду Гартынгаў на прасторах Расійскай імперыі распачалася ў 1803 г., калі інжынерны паручнік войск Батаўскай рэспублікі Марцін Мікалаеў Гартынг быў выкліканы ў Расію сваім суайчыннікам і суродзічам П. К. Сухтэленам [2], для залічэння на рускую службу [9; с. 240].

Генерал Пётр Сухтэлен, знаходзячыся на пасадзе ўпраўляючага імператарскай світай па квартмайстарскай частцы, быў абавязаны камплектаваць яе адукаванымі і таленавітымі маладымі афіцэрамі, асабліва годнымі для ваенна-тапаграфічнай здымкі, якая прадстаўляла вялікую важнасць пры вядзенні ваенных дзеянняў [10; с. 211]. У лік такіх афіцэраў увайшоў у 1808 г. і М. Гартынг.

Прадстаўнікі замежных родаў за кошт вялікай працаздольнасці, стараннасці і разумення вайсковай справы даволі хутка павышаліся па службе. Марцін Гартынг атрымліваў званні паручніка (з 03.05.1806), капітана (з 27.01.1809), падпалкоўніка (з 15.09.1811) [6; арк. 17]. Удзельнічаў у войнах з Францыяй 1805–1807 гг. У 1812–1813 гг. Гартынг з'яўляўся обер-кватэрмайстрам 3-га пяхотнага корпуса, з якім удзельнічаў у Айчыннай вайне 1812 г. Вызначыўся ў бітве пад Малаяраслаўцам 12 кастрычніка 1812 г., за што быў узнагароджаны чынам палкоўніка. За ўдзел у бітве пад Чырвоным атрымаў залатую шпагу з надпісам «За храбрасць», пад Кульмам — ордэн Св. Уладзіміра, за Лейпцыг — ордэн Георгія 4 ступені [9; с. 240].

У 1814 г. прызначаны обер-кватэрмайстрам гвардзейскага корпуса, а пасля агляду пад Верцю атрымаў званне генерал-маёра 1-й арміі. Знаходзячыся на гэтай пасадзе, Гартынг зрабіў шмат па частцы здымак

---

[2] Сухтэлен Пётр Карнілавіч (1751–1836) — інжэнер-генерал, з 1783 г. — на рускай службе, з 1822 г. — граф Вялікага княства Фінляндскага.

заходніх прастораў Расіі. Будучы выдатным здымшчыкам і чарцёжнікам, ён падтрымліваў гэты занятак паміж падначаленымі яму афіцэрамі. Яшчэ ў 1815 г. у Францыі была знята ў двухвёрсным маштабе паўночна-заходняя частка краіны, занятая 1-й часткай арміі. У 1816 г. Гартынгам прадпрынята праверка стааркушовай, а ў 1817 г. — маршрутнай карт, таму што абедзве былі выкананы з памылкамі.

У 1816–1821 гг. ён зрабіў маштабную здымку ўсёй тэрыторыі, якую займала 1-я армія, з мэтай стварэння агульнай пяцівёрснай карты. Карта была створана на 64 аркушах. Праводзіліся таксама здымкі для вайсковых збораў і манёўраў. У гэтыя ж гады была праведзена трыганаметрычная і тапаграфічная здымка Віленскай губерні обер-кватэрмайстрам 1-га пяхотнага корпуса палкоўнікам Тэнэрам [3]. Гартынг прымаў актыўны ўдзел у працах апошняга, даваў яму розныя практычныя парады, назіраў за правільнасцю матэматычных разлікаў. Карысная дзейнасць Гартынга была ўзнагароджана ордэнам Св. Ганны 1 ступені (у 1820 г.). 9 ліпеня 1824 г. ён быў прызначаны генерал-кватэрмайстрам Галоўнага штаба, але памёр 13 жніўня таго ж года ў Магілёве, не паспеўшы заступіць на пасаду [9; с. 241]. «Исключен из всех списков умершим» 27 жніўня 1824 г. [6; арк. 17].

Па ўспамінах сучаснікаў і біёграфаў, Марцін Мікалаевіч меў добрую адукацыю. З'яўляючыся выдатным матэматыкам, ведаючы ў дасканаласці некалькі жывых моў з іх літаратурай, Гартынг у той жа час быў аўтарытэтам у вайсковай справе і асабліва ў тым, што датычылася здымкі і тапаграфічнага вывучэння мясцовасці. Паводле сведчанняў вайсковага пісьменніка і гісторыка М. П. Глінаецкага, у веданні тапаграфіі заходняй памежнай прасторы ён не меў сабе роўнага ў Генеральным штабе. Гартынг карыстаўся значнай пашанай у вялікага князя Мікалая Паўлавіча, якога суправаджаў пры аглядзе палёў бітваў 1812 г. Вялікі ўплыў Гартынг аказваў і на афіцэраў кватэрмайстарскай часткі, большасць якіх пастаянна знаходзілася пры 1-й арміі, пільна сачыў за іх заняткамі, паводзінамі і асаблівасцямі мыслення, да дробязяў ведаў сваіх падначаленых з усімі іх слабасцямі і недахопамі. За часы службы акрамя пералічаных адзнак вайсковай вартасці быў узнагароджаны ордэнамі Св. Уладзіміра 3 ступеняў, замежнымі ордэнамі Леапольда 3 ступені, Прырскага Чырвонага Арла 3 класа, Шведскім мячом, медалём за кампанію 1812 [9; с. 241].

Марцін Гартынг, паходзячы з сям'і лютэран-евангелістаў, захаваў сваю веру і ў праваслаўнай Расіі. Калі ў агульнай масе насельніцтва Беларусі пратэстанты складалі нязначны працэнт — 1,6% [11; с. 5], то сярод дваран-іншаземцаў ён быў значна вышэй. Па інфармацыі

---

[3] Тэнэр Карл Іванавіч (1783–1860) — генерал ад інфантэрыі, тапограф, удзельнік трыганаметрычнай і тапаграфічнай здымкі Пецярбурга, Віленскай губерні і Курляндыі.

М. М. Елінскай, тут паказчык набліжаецца да 35% [1, с. 41]. Лютэранства вызнавала і жонка Гартынга (з 18.04.1818 г.) Амалія-Дар'я, дачка графа Мацвея Іванавіча (Густава Маціяса) Ламсдорфа (1745–1828), генерала ад інфантэрыі, сябра Дзяржаўнага Савета і выхавацеля вялікага князя Мікалая Паўлавіча (будучага імператара Мікалая І). Род Ламсдорфаў паходзіў з Вестфаліі, але ў пачатку XV ст. пасяліўся ў Прыбалтыцы. Ён быў унесены ў дваранскі матрыкул Курляндскай губерні і ў 5-ю частку радаслоўных кніг Петраградскай і Палтаўскай губерняў [12].

Такая бліскучая партыя, разам з вайсковымі паслугамі, не магла ў далейшым не садзейнічаць павышэнню становішча роду у вышэйшых колах правячага саслоўя.

У сям'і Гартынгаў нарадзіліся тры сыны: Густаў, Канстанцін і Мікалай [4]. Густаў з'явіўся на свет у Пецярбургу, Канстанцін і Мікалай — у Магілёве. З гэтага можна зрабіць выснову аб пачатку пражывання Гартынгаў на Беларусі, пачынаючы прыблізна з 1820 г. Два першыя сыны адзначыліся на вайсковай ніве, малодшы Мікалай быў накіраваны на дзяржаўную службу.

Густаў-Мікалай-Марцін Гартынг (1819–1879) даслужыўся да чына паручніка і 10 траўня 1841 г. быў звольнены са службы ў чыне штабротмістра па хатніх абставінах, у сувязі са з'яўленнем сям'і, што адбылося 26 студзеня 1841 г. Жонкай Густава была Людвіка Антонаўна Несялоўская. У 1854 г. Іосіф выкупіў у сваякоў Людвікі маёнтак Сноў з фальваркамі Дольны і Горны Сноў у Навагрудскім павеце.

Выкупны акт 1864 г. па маёнтку Сноў Густава Гартынга ахопліваў вёскі Агароднікі, Панюцічы, Новы Сноў, Мікуцэвічы, Грускаў, Клепачы і Хвоева. Рэвізскіх душ налічвалася 557, сялянскіх двароў — 150. Землі ў маёнтку пад ворывам былі чарназёмнымі, пад сенажацямі — гліністымі. У карыстанне сялян было адведзена прысядзібнай зямлі 95 дзесяцін і 106 сажняў, ворыўнай зямлі — 1428 дзесяцін і 25 сажняў, сенакоснай — 159 дзесяцін і 1270 сажняў [13; арк. 12].

У спісе землеўладальнікаў Мінскай губерні за 1876 г. даецца апісанне ўладання Сноў: яно займала 2 тыс. 672 дзесяціны зямлі. Гаспадаркай кіраваў упраўляючы, гадавы прыбытак з вінакурнага завода складаў 600 руб., з піваварнага — 127 руб., з вадзяного млына — 20 руб., з трох корчмаў — 570 руб. [14; с. 76].

Другой жонкай Густава была Эльфрыда Друцкая-Любецкая. З абодвух шлюбаў вядома сем дзяцей Густава Гартынга — Амалія, Квінцініум, Іосіф, Мікалай, Густаў, Соф'я і Эльфрыда. Звестак аб іх захавалася мала.

---

[4] У некаторых дакументах яны згадваюцца як бароны, але ў справе аб паходжанні роду пацвярджэнняў гэтаму тытулу няма.

Амалія-Ганна нарадзілася 21 верасня 1841 г. у маёнтку Сноў і была ахрышчана ў той жа дзень у Варанчанскай рымска-каталіцкай царкве святаром Леанардам Патоцкім. 7 лютага 1843 г. нарадзіўся і 15 сакавіка 1843 г. у Ішкальдскім прыходскім касцёле ксяндзом Ігнацієм Дзішкіневічам быў ахрышчаны Квінцініум-Антон-Канстанцін [6; арк. 19]. Азднячым факт хрышчэння дзяцей менавіта ў касцёле, а не ў лютэранскай царкве. Гэты факт датычыцца таксама і дзяцей Канстанціна і можа сведчыць пра змену Гартынгамі веравызнання.

У 1889 г. Іосіф, Мікалай і Густаў Гартынгі называюцца ўладальнікамі маёнтка Сноў, што на той момант займаў 2 тыс. 989 дзесяцін зямлі [15; с. 283]. Наступны раз браты згадваюцца ў спісе выбаршчыкаў у Дзяржаўную Думу па Навагрудскаму павету за 1912 г. (Густаву належала 896 дзесяцін, Мікалаю — 1075½ дзесяцін, Іосіфу — 1039½ дзесяцін) [16; арк. 186].

Соф'я і Эльфрыда Гартынгі разам з братам Іосіфам падалі прашэнне ў Дэпартамент герольдыі (1889) з мэтай пацвердзіць сваё паходжанне ад бацькі Густава [6; арк. 38]. Сёстры называюцца ў прашэнні замужнімі. Першая была ў шлюбе за Валадковічам і пражывала ў маёнтку Іваньск Лепельскага павета Віцебскай губерні. Другая — замужам за Сялявай, пражывала ў маёнтку Павулле Лепельскага павета той жа губерні.

Канстанцін-Іван Гартынг (1821–1891) адзначыўся бліскучай вайсковай кар'ерай у адрозненне ад старэйшага брата. За 10 гадоў, праведзеных у амаль бесперапынных вайсковых кампаніях, Канстанцін даслужыўся ад прапаршчыка ў пяхотным палку графа Забалканскага да падпалкоўніка ў рэзервовым батальёне Азоўскага пяхотнага палка. За гэты час ён таксама праходзіў службу ў гусарскім палку князя Вітгенштэйна (1840–1844 гг.) і пяхотным палку герцага Вілінгтана (1844–1848 гг.).

10 кастрычніка 1843 г. Канстанцін пабраўся шлюбам з Юзэфай Антонаўнай Несялоўскай, сястрой жонкі Густава Людвікі. 29 снежня 1849 г. выйшаў у адстаўку па хваробе [6; арк. 17 адв.], а 27 кастрычніка наступнага года выкупіў у маці і братоў сваёй жонкі маёнтак Целякова з вёскамі Целякова, Пяшчанкай, Аляхноўшчынай, Ялоўкай і Гарбатамі. Аб гэтым факце сведчыць тытульны ліст рэвізскай сказкі маёнтка Целякова, што складалася 28 кастрычніка 1850 г. [17; арк. 844]. Пацвярджае дадзены факт і справа аб уводзе ва ўладанне маёнткам падпалкоўніка К. Гартынга, што захавалася ў фондзе Ігуменскага земскага суда. Даверанай асобай з боку Несялоўскіх падчас гэтай здзелкі быў родны брат Канстанціна Густаў Гартынг. Маёнтак быў прададзены за 46 тыс. рублёў срэбрам [18; арк. 2 адв.].

Маёнтак Дукора ў тым жа Ігуменскім павеце Канстанцін і Юзэфа Гартынгі набылі 21 чэрвеня 1874 г., згодна купчай ад пані Леакадзіі

Сенажацкай, адной з трох дачок маршалка шляхты Ігуменскага павета і кавалера Мальтыйскага ордэна Лявона Ашторпа (1786–1851). Пэўны час сям'я жыла ў Целякове, затым у Дукоры. Найбольш значнай стацցёй прыбытку ў парэформеннай беларускай вёсцы з'яўлялася ўтрыманне корчмаў, што давала панскай гаспадарцы значныя дывідэнды. Па дадзеных за 1876 г., гадавы прыбытак з карчмы ў Целякове — 120 руб., з вадзянога млына ў Дукоры — 1500 руб., з трох корчмаў у Дукоры — 980 руб. [14; с. 36].

Паводле пэўнай інфармацыі, Канстанцін Гартынг падтрымліваў паўстанне 1863–1864 гг., за што яму пагражала канфіскацыя маёнткаў, аднак дзякуючы грамадскаму ўплыву жонкі Юзэфы справу ўдалося замяць [8, s. 59]. Маёнткі Дукора і Целякова перажывалі ў гэты перыяд сваё адраджэнне і атрымалі пры Гартынгах новую вядомасць. Раман Афтаназі падае нам такое апісанне палацава-паркавага комплексу ў Дукоры: «Палац меў двухрадную калідорную планіроўку з парадной залай у цэнтры (потым прыстасаваны для двухмаршавай лесвічнай клеткі). У час Гартынгаў на першым паверсе размяшчалася больш за дзесяць жылых пакояў» [8, s. 60].

За апісаннем палаца даецца апісанне парку і пабудоў: «Палац стаяў сярод старога парку, які разам з садам і гаспадарчымі будынкамі займаў плошчу каля 40 га. Яго акружаў роў, які, верагодна, застаўся ад абарончых умацаванняў старажытнай сядзібы ці замка. Парк перасякала шырокая дарога ўздоўж дома, якая адным канцом выходзіла да Ігумена, другім — да Смілавіч. З боку Смілавіч узведзена арачная мураваная, арыгінальная па кампазіцыі ўязная брама, завершаная высокай чатырохграннай вежай са шпілем, на якім развявалася гербавая харугва… Па абодва бакі дарогі стаяў шэраг гаспадарчых будынкаў: стайні, кухня, карэтная, жыллё дваровых. Перад палацам цягнулася адкрытая прастора з некалькімі ёлкамі. З тыльнага боку дома ліпавыя і кляновыя алеі абмяжоўвалі ўчастак фруктовага саду. Невялікая частка парка, вытрыманая ў пейзажным стылі, з сажалкай, цягнулася перад палацам. Парк упрыгожвала дэкаратыўная скульптура. У 1912 г. сярод парку пастаўлена новая капліца, задуманая як пантэон для ўсіх веравызнанняў рода Гартынгаў: пратэстанцкага, каталіцкага і праваслаўнага» [8; s. 63].

Сядзіба і палацава-паркавы комплекс Гартынгаў у Целякове вядомы менш. Даследаванне гэтай тэматыкі не атрымала значнага асвятлення ў працах па гісторыі палаца-паркавага будаўніцтва ў Беларусі. Сядзібны комплекс складаўся з двухпавярховага панскага дому, а таксама з парку, што размяшчаўся за ім. Перад палацам знаходзілася штучная сажалка. У склад комплекса ўваходзіў таксама шэраг гаспадарчых пабудоў, з якіх захаваўся складзены з каменя свіран (18×9). Вуглы яго аздоблены рустам, а ўваходы маюць лучковыя завяршэнні.

Канстанцін пакінуў сыноў: Антона, Эдуарда і Станіслава. Гусарскі афіцэр Антон-Густаў-Мікалай Гартынг, жанаты на Вандзе Дорыя-Дзерналовіч, атрымаў ва ўладанне Дукору, дзе ў адпаведнасці з новым напрамкам у мастацтве правёў грунтоўны рамонт і перабудову палаца, а таксама змяніў аблічча парку. Целякова было перададзена па спадчыне Эдуарду-Паўлу-Іаану Гартынгу (г. н. 1850), жанатаму на Элізе з Любанскіх. Аб ім вядома не шмат. Паводле вуснай інфармацыі, сабранай аўтарам у ваколіцах Целякова, ён карыстаўся аўтарытэтам і павагай сярод суседзяў і сялян. Памёр памешчык напярэдадні рэвалюцыі і быў пахаваны ў Целякове на ўскраіне могілак, у спецыяльна пабудаванай пахавальні, якая магла зрабіцца месцам апошняга спачыну і для наступных пакаленняў Гартынгаў — уладальнікаў Целякова. У 30–40 гг. XX ст. яна была знішчана [5].

Пасля заўчаснай смерці Антона Гартынга Дукора адышла да яго брата Станіслава. Палкоўнік Станіслаў Гартынг (пам. у 1913) з'яўляўся выхаванцам Мікалая II і спадзяваўся бачыць у сядзібе цара. Таму ў палацы была адмысловая царская зала, дзе з паркета былі выкладзеныя малюнкі раслін і жывёлінаў трапічнага лесу, а столь распісана вобразамі міфалагічных герояў. Адна са сценаў залы была люстраной, на іншых віселі палотны беларускіх, рускіх і замежных майстроў, сярод якіх былі працы Ф. Смуглевіча і Я. Дамеля. З чатырнаццаці карцінаў Дамеля, які быў блізкім сябрам Лявона Ашторпа, для агляду былі вылучаныя дзве: «Павел, які вызваляе з вязніцы Касцюшку» і «Аляксандр, які падпісвае ў Вільні ў 1812 г. амністыю». У 1919 г. палотны былі вывезеныя ў Варшаву і ўвайшлі ў склад польскіх музейных збораў [19; с. 199]. Станіслаў пакінуў пасля сябе дачку Марыю (ад першага шлюбу) і сына Георгія (г. н. 1900, ад другога шлюбу з Аляксандрай Уладзіміраўнай Хлебнікавай), якія на 1914 г. з'яўляліся ўласнікамі 950 дзесяцін зямлі ў маёнтку кожны [20]. У 1918 г. апошнія Гартынгі з гэтай галіны пакінулі Беларусь.

Як згадвае Раман Афтаназі, нягледзячы на тое, што бацькі лічылі сябе рускімі, Георгі Гартынг да канца жыцця лічыў сябе палякам, хоць польскую мову ў параўнанні з рускай і французскай ведаў кепска. Падчас II сусветнай вайны ён зарабляў на жыццё, працуючы ў Францыі экскурсаводам [8; s. 65].

Акрамя гэтага, у сям'і Канстанціна і Юзэфы Гартынгаў было дзве дачкі. Анатолія выйшла замуж за Густава Броэль-Плятэра, уладальніка

---

[5] Інфармацыя аб Эдуардзе Гартынгу і Целякоўскай сядзібе апублікавана на падставе ўспамінаў жыхароў в. Цялякава Уздзенскага р-на Мінскай вобл. (Г. П. Барталевіч, В. А. Зяньковіч, Я. В. Стрыгельская, Л. М. Стэсік), сабраных у чэрвені–ліпені 2007 г.

маёнткаў Гельваны і Борткушкі. Беата-Марыя ў першым шлюбе была замужам за дваюрадным братам Мікалаем, у другім — за Міхаілам Пратасевічам.

Апошні з трох сыноў Марціна — Мікалай-Якаў-Людовік (г. н. 1823) зрабіў бліскучую кар'еру на дзяржаўнай службе. Пасля сканчэння імператарскага Царскасельскага ліцэя з 6 лютага 1843 г. знаходзіўся на пасадзе чыноўніка 9 класа 3 Дэпартамента дзяржаўных маёмасцяў, 1 кастрычніка 1844 г. быў прызначаны старшым памочнікам столаначальніка. З 6 лютага 1847 г. — калежскі асэсар, з 9 красавіка 1847 г. — камер-юнкер, з 24 снежня 1847 г. — памочнік справавода і бібліятэкар вучонага камітэта Міністэрства дзяржаўных маёмасцяў.

15 красавіка 1849 г. узнагароджаны чынам надворнага радцы, 18 красавіка 1850 г. зацверджаны на пасадзе справавода вучонага камітэта. З 5 красавіка 1852 г. — калежскі радца, з 25 снежня 1852 г. выконваў абавязкі начальніка аддзялення Дэпартамента сельскай гаспадаркі, з 15 красавіка 1855 г. знаходзіўся на пасадзе стацкага радцы, у 1876 г. узгадваецца як тайны радца. Жонкай Мікалая была (з 20 верасня 1853 г.) Любоў Аляксандраўна Трыгіятная. У Санкт-Пецярбурзе яму належалі два дамы ў Ліцейнай частцы горада па вул. Захар'еўскай (№ 606/621) [6; арк. 18].

10 снежня 1868 г. па купчай крэпасці Мікалай Гартынг набыў маёнткі Калодна, Цмень і Рухча ў Пінскім павеце (усяго 10 тыс. 611 дзесяцін). Пражываючы ў Пецярбургу, ён не мог самастойна кіраваць імі, таму ў першым быў пастаўлены ўпраўляючы, у другіх гаспадарылі арандатары. Прыбытак ад вінакурнага завода штогод складаў 300 руб. [14; с. 36].

Адным з паказальнікаў памяці аб пэўнай дваранскай сям'і ў мясцовасці, якой яна валодала, з'яўляецца адбітак у мясцовай тапаніміцы. Так, небеспадстаўна можна меркаваць, што фальварак Канстанцінава, які ўпершыню згадваецца ў межах маёнтка Целякова на пачатку XX ст., названы Эдуардам Гартынгам у гонар бацькі.

Верагоднай застаецца прыналежнасць да гэтага роду вядомага ў свой час прыродазнаўца з Ратэрдама Пятра Гартынга (1812–1885), прафесара мікраскапічнай анатоміі і фізіялогіі раслін Утрэхтскага універсітэта [21; s. 532].

Да пачатку XX ст. многія Гартынгі змянілі лютэранскае веравызнанне на каталіцкае альбо праваслаўнае. Нацыянальная ідэнтычнасць прадстаўнікоў роду была рознай. У асноўным яны лічылі сябе палякамі альбо рускімі. Такая асіміляцыя была цалкам характэрнай для родаў замежнага паходжання, што пражывалі на тэрыторыі Расійскай імперыі болей чым два пакаленні. Замацаваўшыся на пазіцыях расійскага дваранскага роду, Гартынгі аказалі значны ўплыў на падзеі ваенна-палітычнага і сацыяльна-эканамічнага характару, што мелі месца ў краіне.

Крыніцы і літаратура

1. Елинская М. М. Источники о дворянских родах западноевропейского происхождения в белорусских губерниях конца XVIII – начала XX в.: диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Мн., 2005.
2. Валахановіч А. І. Графы фон Гутэн Чапскія на Беларусі. Мн., 2003.
3. Хурсік В. У. Род Офенбергаў у гісторыі Беларусі // Беларускі гістарычны часопіс. 2002. № 6. С. 38–45.
4. Елінская М. М. О'Руркі, графы ірландскія на Беларусі // Беларусь – Ірландыя. Матэрыялы навуковага семінара «Беларуска-ірландскія гістарычна-культурныя сувязі». Мн., 1999. № 14.
5. НГАБ. Ф. 319. Воп. 1. Спр. 508. Арк. 183–189.
6. Там жа. Воп. 2. Спр. 636.
7. Neubeder O. Grobes mappen bilder lerifon. Der burgerlichen gefchlechter Deuttchlands ofterreichs und der ochmeiz Dechtermunz Declog. Augsburg. 1997.
8. Aftanazy R. Wojewodztwa minskie, mscislawskie, polockie, witebskie. 1992. S.58–64.
9. Русский биографический словарь (репринтное воспроизведение) / Гааг-Гербель. М., 1991.
10. Там же / Суворова-Ткачев. М., 1999.
11. Канфесіі на Беларусі (канец XVIII – XX ст.) / В. В. Грыгор'ева, У. М. Завальнюк, У. І. Навіцкі, А. М. Філатава. Мн: ВП «Экаперспектыва», 1998.
12. mirslovarei.com/content_beo/Lamsdorf-Lambsdorf-7831.
13. НГАБ. Ф. 1595. Воп. 2. Спр. 2087.
14. Список землевладельцев Минской губернии за 1876 г.
15. Список землевладельцев Минской губернии за 1889 г.
16. НГАБ. Ф. 1. Воп. 2. Спр. 34.
17. Там жа. Ф. 333. Воп. 9. Спр. 647.
18. Там жа. Ф. 160. Воп. 1. Спр. 259.
19. Кулагін А. М. Па колішніх маёнтках // Страчаная спадчына. Мн., 1993. С. 195–199.
20. Список лиц, владеющих в Минской губернии имуществом и имеющих право участвовать в земских избирательных собраниях для выбора гласных на трехлетие с 1914 г. / Список по Игуменскому уезду, форма № 1. С. 1.
21. S. Olgenbranda Encyklopedia Powszeczna. T. VI. Warszawa. 1900.

З. Л. Яцкевіч

Малы гербоўнік Рагачоўскай шляхты

Дадзенай публікацыяй мы працягваем традыцыю друкавання гербоўнікаў і іх фрагментаў [1, 4–6]. У шостым нумары «Архіварыуса» надрукавана трынаццаць радаводаў шляхты Рагачоўскай правінцыі [2], якая як адміністрацыйная адзінка пасля першага падзелу Рэчы Паспалітай у 1772–1776 гг. знаходзілася ў складзе Магілёўскай губ. (гэтая тэрыторыя раней уваходзіла ў склад Рэчыцкага пав.) [3].

Дакументы, якія сталі падставай для гэтага даследавання, былі створаны падчас «праверкі» мясцовай шляхты, якая мусіла даказваць сваё «дваранскае паходжанне» перад новымі ўладамі. Менавіта ў земскіх павятовых і правінцыйных судах былі зафіксаваны пратакольныя вывады разгляду мясцовай шляхты. На сённяшні дзень у НГАБ захоўваюцца ўсяго 7 спраў Рагачоўскага земскага суду (і толькі тры з іх тычацца часу іcнавання правінцыі) [8]. На падставе дадзеных крыніц і былі падрыхтаваны 70 радаводаў шляхты Рагачоўскай правінцыі [7, 9], частку якіх мы прапаноўваем увазе чытача. Методыка апрацоўкі дакументаў і схема апісання засталіся традыцыйнымі для гербоўнікаў падобнага кшталту. Да вышэйзгаданага пратакола дадавалася інфармацыя, знойдзеная ў іншых крыніцах. Прадстаўнікі роду, якія рабілі вывад, у тэксце выдзелены курсівам.

Умоўныя скарачэнні:

арк. — аркуш
Арш. — Аршанскі гербоўнік
в. — вёска
вак. — ваколіца
ваяв. — ваяводства
Віц. г. — Віцебскі гербоўнік
ВКЛ — Вялікае княства Літоўскае
воп. — вопіс
г. — горад
губ. — губерня
ДДС — Дваранскі дэпутацкі сход
ж. — жонка
засц. — засценак
кар. — кароль, каралеўскі
кн. — князь
кс. — ксёндз
маёнт. — маёнтак
мяст. — мястэчка
НГАБ — Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі
Нав. г. — Наваградскі гербоўнік
п. — пан, пані
пав. — павет
РК — радаводная кніга
р. — рака
с. — сяло
спр. — справа
ст. — стагоддзе
стар. — староства
ур. — уроджаны
ф. — фонд
фальв. — фальварак
ч. — частка
ЯКМ — яго каралеўскай міласці
Pr. — пратапласта
» — беспатомны

14. Горскія * *герба «Побаг»*

Паходзілі з Трэмбавельскай зямлі, адкуль выводзіўся іх родапачынальнік, які прыбыў на вайсковую службу ў Рэчыцкі пав. У вывадзе даюцца таксама вытрымкі аб Горскіх герба «Побаг» і апісанне апошняга з «Гнязда цноты» Б. Папроцкага.

Рг. Ян, скарбнік трэмбавельскі, таварыш харугвы Рэчыцкага пав., 02.10.1723 г. набыў маёнт. Брылёва ў Гомельскім тракце і парафіі ў Паўла Гераніма Келчэўскага, на той час падсудка рэчыцкага. Гэты факт быў зафіксаваны (06.02.1725 г.) у Рэчыцкім гродскім судзе, а таксама (17.10.1731 г.) у Галоўным Трыбунале ВКЛ. Ян ажаніўся з Петранэляй з Вішчынскіх і меў з ёю двух сыноў — *Франца* і *Пятра*. Ян і Петранэля набылі за 400 злотых 30.12.1741 г. у прасвітара царквы Св. Троіцы ў Гомлі Пятра Цітовіча 1/3 частку маёнт. Сялец, які знаходзіўся ў Гомельскай парафіі. Дадзены акт продажу быў зафіксаваны 31.01.1742 г. у Магілёўскім магістраце **.

Прызнаны ў дваранстве земскім судом Рагачоўскай правінцыі 08.10.1773 г.

* У дакументах XVIII ст. і ранейшых ужываецца форма прозвішча Горскія, у XIX ст. у польска- і рускамоўных выданнях ужываецца пераважна ўжо польская форма Гурскія.

** НГАБ. Ф. 1817. Воп. 1. Спр. 82. Арк. 22–22 адв.

15. Грушэцкія герба «Любіч»

Паходзілі з Холмскай зямлі і Падляшша.

Рг. Марцін меў сына Стэфана, які пераехаў у Браслаўскі пав., дзе ажаніўся з п. Хілінскай. Пакінуў сыноў Мікалая, Базыля, Казіміра і Антона. Апошні (07.05.1719 г.) ажаніўся з Катарынай Кучынскай, за якой атрымаў у пасаг частку маёнт. Малынічы ў Рэчыцкім пав. ад Міхала і Марыяны, ур. Беразецкай, Кучынскіх, што было зафіксавана ў Рэчыцкім гродскім судзе падчас лютаўскіх рочкаў. У Антона былі тры сыны: *Андрэй*, гараднічы старадубаўскі, Ян, езуіт, і *Станіслаў*. Іх маці актыкавала (30.10.1773 г.) у Рагачоўскіх земскіх кнігах маніфест аб знішчэнні пажарам 1756 г. іх двара ў маёнт. Малынічы. Андрэй разам з іншай шляхтай Рэчыцкага пав. удзельнічаў у паспалітым рушэнні 1764 г. пад Рагачовам, што было зафіксавана ў пасведчанні, выдадзеным (03.10.1765 г.) п. Дзерналовічам, харужым рэчыцкім.

Прызнаны ў дваранстве земскім судом Рагачоўскай правінцыі 19.02.1777 г. , Магілёўскім ДДС — 20.03.1805 г. з аднясеннем да 1 часткі радаводнай кнігі. Гэта было зроблена па прашэнню шляхціча Рэчыцкага пав. Антона сына Андрэя Г.

16. Грыбоўскія герба ўласнага [*]

Паходзілі з Аршанскага пав., адкуль родапачынальнік пераехаў у Рэчыцкі пав.

Рг. Ян, набыў частку маёнт. Жабіна ў Рэчыцкім пав. (18.04.1678 г.) у п. Грышкі Цішчанкі Курбацкага [**], што было актыкавана (28.04.1678 г.) у судзе Чачэрскага замка пры Мікалаю Станіславе Кісялю, падстаросце чачэрскім, зацверджана (15.03.1699 г.) пры п. Тодару з Кастраўца Кастравіцкаму, падстаросце чачэрскаму, а таксама (11.10.1705 г.) у Рэчыцкім гродскім судзе. Пасведчанне, выдадзенае (15.09.1698 г.) і прызнанае на ўрадзе Чачэрскага замка з подпісам і пячаткай Мікалая Яна Сілівонскага, гараднічага чачэрскага, актыкавана на кастрычніцкіх рочках Рэчыцкага гродскага суда (1754 г.) .

Ян меў сыноў Самуэля» і Ціхана. Апошні пакінуў сыноў Самуэля, Мікалая, Андрэя», Пятра» і Яна, якія ўзгаднілі свае непаразуменні з п. Габрыэлем, Данілам, Нестарам, Апанасам, Хамой і Іванам Курбацкімі наконт грунтаў падчас сумеснага выезду на месца, што было пісьмова засведчана (16.05.1756 г.). *Ян*, сын Ціхана, пакінуў сына Паўла; Самуэль — Емяльяна, Яна і Мікалая; Мікалай — Яна, Цімафея, Міхала, Івана і *Рыгора*. Апошні быў непісьменны і паставіў крыжыкі замест подпісу.

Прызнаны ў дваранстве земскім судом Рагачоўскай правінцыі 16.10.1773 г.

---

[*] У справе каляровы малюнак герба і апісанне яго па Папроцкаму, але без назвы. Выява герба паводле гербоўніка Хшаньскага адпавядае гербу «Грыбоўскі».

[**] Другі раз у справе называецца імя Якуб К., магчыма, брат Грышкі К.

17. Грынкевічы герба «Наліўка»

Паходзілі з Менскага ваяв. Прадставілі шэраг дакументаў, у тым ліку выпіс (28.01.1777 г.) з дэкрэта вывадовага свайго роду з Галоўнага земскага суда Магілёўскай губ. (14.07.1773 г.), а таксама пасведчанне ад сваякоў і шляхты Менскага ваяв. аб шляхецкім паходжанні, актыкаванае (07.11.1775 г.) у Менскім земскім судзе праз стрыечнага брата тых, хто выводзіліся, ксяндза Ігната Г., вікарыя Краснасельскага касцёла.

Рг. Сымон, зямянін Менскага ваяв., дзе валодаў спадчыннымі маёнткамі, якія пакінуў сваім сынам Аляксандру і Яну згодна выпісу з хроснай метрыкі, выдадзенай ксяндзом, краснасельскім дэканам Радаманскім (верагодна, Радашкоўскім. — З. Я.). Аляксандр і ягоныя нашчадкі засталіся ў родавых маёнт., у той час як Ян (нар. 05.01.1675 г.) пераехаў у Рэчыцкі пав. Тут ён ажаніўся з Настассяй з Драбышэўскіх,

за якой узяў у пасаг вак. Сапагі, аб чым засведчыў запіс ад Эліяша Драбышэўскага пад датай 25.01.1722 г. У Яна і Настассі быў сын Антон, які, паводле дэкрэту, меў справы з Пшэздзецкім, пісарам ВКЛ, і пп. Кельчэўскімі, што было актыкавана (15.05.1751 г.) у Рэчыцкім гродскім судзе. Ягоныя сыны *Стэфан, Юзаф і Рыгор* *, спадчыннікі вак. Сапагі.

Прызнаны ў дваранстве земскім судом Рагачоўскай правінцыі 14.07.1773 г.

* Пры вывадзе іх прадстаўляў патрон Станіслаў Князевіч, ротмістр аршанскі.

18. Губарэвічы *

Пры вывадзе прадставілі шмат разнастайных дакументаў, у тым ліку аб падзеле (10.02.1588 г.) паміж мяркулаўскімі баярамі і шляхтай грунтаў Лужанскіх з Крыштапам Зяновічам, старостам чачэрскім, што было затым актыкавана ў судах задворных асэсарскіх (04.03.1600 г.); запіс угодлівы паміж Губарэвічамі, Жлобамі, Якімовічамі, Нестаровічамі, Курбацкімі, Лашкевічамі і іншымі сваіх спадчынных уладанняў у Вараноўшчыне, Жабіне або Лужках і Аляксандрам Дажбогам Сапегам, старостам чачэрскім і аршанскім, што было запісана (30.03.1630 г.) у актах Чачэрскага замка; ахоўны ліст (23.04.1679 г.) ад кар. Яна III для Губарэвічаў і інш. шляхты Рэчыцкага пав.; прывілей кар. Яна III (23.04.1689 г.) на маёнт. Вараноўшчына і зямянам, дзе згадваецца Макар Губарэвіч (?), а таксама дэкрэт задворнага асэсарскага суда, датаваны 15.01.1752 г.

Рг. Мішка Губарэвіч, разам з Максімам Іванавічам, згодна прывілею (16.03.1563 г.) кар. Жыгімонта-Аўгуста, атрымаў пяць земляў Пустоўскіх: Пятроўшчыну, Здзікоўшчыну, Трышкаўшчыну, Крупаедаўшчыну і Андрызачыншчыну ў водрубе Лужанскім Рэчыцкага пав., якія пакінуў сыну Гардзею. Апошні меў сына Марка, у якога быў сын Пракоп. Пракоп пакінуў трох сыноў — Яна, Тамаша›› і Лаўрына. Апошні меў сына Яна, які прадаў палову бацькоўскага маёнтка Яну Маліноўскаму, канюшаму Рэчыцкага пав., і сам з’ехаў у Каралеўства Польскае на Украіну.

У Яна, сына Пракопа, былі два сыны — Лявон і Якуб. У Якуба — Сымон і *Базыль* **. У Лявона — Рыгор і Тодар.

Прызнаны ў дваранстве земскім судом Рагачоўскай правінцыі 16(18).10.1773 г.

* Герб не пазначаны.

** Падпісаў акт генеалогіі трыма крыжыкамі.

19. Дзерналовічы герба «Любіч»

Паходзілі з Аршанскага пав.

Рг. Ян, валодаў спадчынным маёнт. Тарноў, аб чым засведчыў выпіс прывілея (26.08.1658 г.) кар. Яна-Казіміра з Метрыкі ВКЛ (24.10.1754), які пакінуў сынам Даменіку, падстолію смаленскаму, і Міхалу. Апошні меў трох сыноў: Адама», Людвіга і Пятра з сынамі Мацеем і Ваўжынцам.

Дамінік, сын Яна, (24.12.1678 г.) набыў маёнт. Шэрсцін Рэчыцкага пав. у Яна Уладзіслава Тарастоўскага, рэферэндара ВКЛ, аб чым засведчыў выпіс з Метрыкі ВКЛ (26.09.1758 г.). У Дамініка былі сыны: Антон», езуіт, Ян», скарбнік Рэчыцкага пав., і Францішак, стражнік Аршанскага пав., затым суддзя гродскі рэчыцкі. Браты Ян і Францішак (11.07.1733 г.) падзялілі паміж сабою бацькоўскія ўладанні, што пазней было актыкавана ў Галоўным Трыбунале ВКЛ. Францішак пакінуў сваю маёмасць сыну *Юзафу Лявону Дарыю* [*], харужаму і палкоўніку Рэчыцкага пав.[**]

Прызнаны ў дваранстве земскім судом Рагачоўскай правінцыі 02.03.1777 г.

---

[*] Прадстаўляў род пры вывадзе.

[**] Сын Лявона-Юзафа Д. , маршалка Рагачоўскага пав. і кавалера ордэна Св. Станіслава 1 класа, Вінцэнт быў прызнаны ў дваранстве на Магілёўскім ДДС з аднясеннем да шостай часткі радаводнай кнігі (21.01.1821 г.), аб чым (23.02.1823 г.) атрымаў дыплом, а таксама генеалагічнае дрэва роду Д. герба «Любіч», дзе пазначаны 22 чалавекі і 9 пакаленняў.

20. Канасевічы герба «Тапор»

Паходзілі з Кіеўшчыны.

Рг. Дамінік, валодаў спадчынным маёнткам у Житомірскім пав. Кіеўскага ваяв., пакінуў сына Аляксандра [*], які меў сыноў: Міхала», Пятра» і Антона. Апошні з іх меў сына *Базыля* [**], які набыў маёнт. Мутневічы ў Рагачоўскай правінцыі, дзе ў 1766 г. згарэлі ўсе дакументы. Базыль атрымаў пасведчанне аб шляхецкім паходжанні ад свайго роду, які пражываў у вак. Давыдаўка Жытомірскага пав., датаваны (15.11.1773 г.) і актыкаваны (18.11.1773 г.) у Жытомірскім гродскім судзе.

Прызнаны ў дваранстве земскім судом Рагачоўскай правінцыі 28.02.1775 г.

---

[*] Згодна тэстамента актыкаванага таксама атрыманага 13.11.1699 г. у магілёўскім магістраце валодаў Аляксандр К. маёнт. Верамйкавічы Рэчыцкага пав., які на той час трымаў у заставе Міхал Курака.

[**] Базыль К. падпісаў дадзены дакумент.

21. Стралка-Канюшэўскія герба «Стралка»

Паходзілі з Лідскага пав., дзе таксама, як і ў Пінскім пав., валодалі спадчыннымі маёнткамі.

Рг. Стэфан, які меў трох сыноў: Лявона>> (нежанаты), бенедыктына Тамаша і Ігната. Апошні пакінуў двух сыноў — Бенедыкта і Аляксандра, пяць сыноў якога жылі ў каралеўстве Польскім. У Бенедыкта былі тры сыны — Станіслаў, Юзаф і Антон. *Юзаф* доўгі час служыў у харугве знаку Пяцігорскага паручнікам, дзе кіраваў асобнай камандай у Чачэрску, затым атрымаў прывілей кар. Аўгуста III на ўрад чашніка смаленскага. Дадзены прывілей быў канфірмаваны (23.04.1773 г.) і актыкаваны ў Рагачоўскай земскай канцылярыі (19.10.1773 г.). Юзаф валодаў маёнт. Бердыж у Чачэрскім тракце Рагачоўскай правінцыі.

Прызнаны ў дваранстве земскім судом Рагачоўскай правінцыі 22.10.1773 г. і 27.02.1775 г.

22. Караткевічы герба «Корвін»

Шляхецкі вывад зроблены родам К. у Магілёўскім галоўным земскім судзе ў 1773 г. На гэты ж вывад спасылаліся ўсе тры адгалінаванні роду К. пры прызнанні ў дваранстве Мінскай губ., прычым два з іх актыкавалі. У той жа час радавод вельмі заблытаны, асабліва ў XVI–XVII стст. Пытанні выклікаюць нават сваяцкія сувязі тых, хто выводзіўся ў 70-х гг. XVIII ст. у Магілёўскай і Рагачоўскай правінцыях. У сувязі з незахаванасцю архіва Магілёўскага ДДС гэтыя пытанні не ўдалося высветліць нават пры дапамозе дакументаў Менскага ДДС. Да таго ж неабходна згадаць, што ў Рагачоўскіх актавых кнігах захавалася ўсяго 1,5 аркуша з вывадовага пратаколу, які сканчаецца на прывілеі кар. Жыгімонта-Аўгуста 1546 г. Таму мы паспрабавалі зрабіць толькі накід радаводу гэтага старажытнага беларускага шляхецкага роду.

Рг. Даніла, атрымаў прывілей кар. Жыгімонта-Аўгуста (19.01.1546 г.) на дзве зямлі Пустоўскія, Раманоўшчыну і Лятаўшчыну ў Чачэрскім тракце, у вечнае валоданне. Гэтыя ж уладанні, згодна прывілею (26.09.1625 г.), атрымаў Геранім Юдыцкі, падкаморы рэчыцкі. Аднак паводле дэкрэта задворнага асэсарскага суду (30.03.1627 г.), які атрымалі Васіль, Пётр і Даніла К., Лятаўшчына і Раманавічы былі вернуты К. Сярод прадстаўнікоў роду К. можна вылучыць Самуэля, сына Майсея, які, згодна патэнту (30.10.1651 г.), быў ротмістрам казацкай харугвы ВКЛ і з'яўляўся паслом на суды гетманскія. Разам з іншай шляхтай Чачэрскага тракту ліст-рэскрыпт кар. Яна III у сувязі з судовай справай з Завішамі атрымаў (03.03.1679 г.) Канстанцін, сын Марціна-Андрэя, які працаваў палестрынтам метрыкі ў Галоўным трыбунале ВКЛ.

Прызнаны ў дваранстве земскім судом Рагачоўскай правінцыі 14.02.1777 г.

23. Келчэўскія герба «Абданк»

Паходзілі з Ломжынскай зямлі Каралеўства Польскага.

Рг. Станіслаў, валодаў маёнт. Старыя Келчы ў Лахаўскай парафіі Каменскага пав. Ломжынскай зямлі, які пакінуў свайму сыну Яну Міхалу, скарбніку ломжынскаму. Ян Міхал падчас вайны пераехаў у Рэчыцкі пав., дзе набыў маёнт. Брылёва і Сеўрукі ў Гомельскай парафіі, якія, падзяліўшы на роўныя часткі, пакінуў сваім сынам: Міхалу, Аляксандру» і Паўлу. Дадзены факт Ян Міхал засведчыў у сваім тэстаменце (25.07.1677 г.), які быў актыкаваны (04.08.1672 г.) у Рэчыцкім гродскім судзе.

Павел меў сыноў: Міхала, пісара гродскага рэчыцкага, і Караля», пісара земскага рэчыцкага. У Міхала былі сыны: Якуб», Ян, абозны, затым стольнік Рэчыцкага пав., і *Самуэль*[*], стражнік рэчыцкі, у якога былі сыны Павел і Францішак. У Яна, згодна кантракту (25.08.1731 г.), п. Сымон Смяноўскі, зямянін Каленскага пав., арандаваў спадчынны маёнт. Старыя Келчы, што было актыкавана ў актах гродскіх Каленскага пав. Ян пакінуў сыноў Антона, суддзю земскага рэчыцкага, і Ігната.

Прызнаны ў дваранстве земскім судом Рагачоўскай правінцыі 25.10.1773 г.

---

[*] Ён і падпісаў дадзены акт.

24. Клімовічы[*]

Прадставілі шэраг разнастайных дакументаў: ліст упамінальны (1729 г.) кар. Аўгуста II да п. Мікалая Красінскага, старосты гомельскага, наконт маёнт. Клімовічаў — Цярэшкавічы, квіты аб аплаце падаткаў і правіянту (27.10.1706, 07.08.1707, 19.01.1708, 13.10.1709, 07.12.1711 гг.).

Рг. Клім Тэрэніцкі, валодаў маёнт. Хаяцічы ў межах Маларосіі (Украіна), які набыў у п. Яна Важынскага, і маёнт. Цярэшкавічы ў Гомельскім тракце Рэчыцкага пав. — у п. Шпана, што было зафіксавана ў актах Гомельскага замка ў 1699 г. Гэтыя ўладанні Клім пакінуў сваім сынам Юзафу і Клеменсу. Апошні меў сыноў: Мацея, Аляксандра, Яна, Ваўжынца і Хведара». У Юзафа былі чатыры сыны: Карп», Юрый», Рыгор і Міхал, аб чым засведчыў маніфест (24.03.1699), актыкаваны ў Рэчыцкім гродскім судзе на п. Тамаша з Красна Красінскага, стольніка цэханоўскага, старосты гомельскага і прапойскага, дзе ў прыватнасці,

згадваецца абрабаванне маёнт. Цярэшкавічы, забойства і ўтапленне Яна і Тодара Клімовічаў.

Першы сын Клеменса Мацей пакінуў сына Базыля, другі сын Аляксандр — сем сыноў: Базыля, Цімоха, Лукаша, трох Тодараў і Атаназія. Трэці сын Ян — Мацея, чацвёрты Ваўжынец ці Лаўрэн — сына Герасіма. Аб чарговым разрабаванні маёнт. Цярэшкавічы жаўнерамі кампутовымі сведчыць дакумент, выдадзены Лаўрэну, Мацею, Базылю і Тодару К. праз Тамаша Красінскага, старосту гомельскага, і сына яго Мікалая, якi быў занесены ў кнігі Рэчыцкага гродскага суда (13.12.1710 г.).

Выводзіліся *Тодар* і *Андрэй Клімовічы* (якія падпісаліся шасцю крыжыкамі).

Прызнаны ў дваранстве земскім судом Рагачоўскай правінцыі 15.10.1773 г. і Магілёўскім ДДС — 27.02.1808 г. з аднясеннем да 6 ч. РК.

* Герб не пазначаны, але паводле спраў аб дваранскім паходжанні Клімовічы карысталіся гербамі «Ляліва», «Ястрабец» і «Ясенчык».

25. Корзуны герба «Кот марскі» зменены *

Пры вывадзе прадставілі шмат дакументаў, якія не тычыліся дадзенай галіны роду Корзунаў, паводле якіх, згодна каралеўскім прывілеям ад кар. Уладзіслава Ягайлы, Казіміра, Аляксандра, Вітаўта, Жыгімонта I і Жыгімонта-Аўгуста, яны валодалі шматлікімі ўладаннямі ў Смаленскім, Кіеўскім, Наваградскім і Мсціслаўскім ваяв. Найперш права на валоданне зямлёю Пустоўскай у стане Іваноўскім, якая называлася Ражкоўская Слабада, з дванаццацю службамі ў Северскім пав., Будзінічах і Валюнах з чатырнаццацю аселымі людзьмі ў Смаленскім ваяв. (08.01.1437 г.) было актыкавана (20.12.1522 г.) на рочках гродскіх менскіх і выдадзена (14.05.1772 г.) п. Ерамею Стрылінічу Корзуну, сыну кіеўскага ваяводы.

Прывілей кн. Юрыя (?) Юр'евіча Слуцкага (08.05.1555 г.) таксама быў прадстаўлены зямянам Браслаўскага пав. Стэфану, Івану, Марціну, Дарафею і Іванцу К. на ур. Жукаў Востраў, што было пацверджана (16.06.1563 г.) кар. Жыгімонтам Аўгустам і актыкавана (28.02.1737 г.) у Оўруцкім гродскім судзе. Ілля К. судзіўся з п. Васілём Загорскім, што зафіксавана (15.11.1615 г.) у Старчыцкім гродскім (або замкавым) судзе, а затым у Слуцкім галоўным судзе. Сільвестр і Юстына з Маскевічаў К., чашнікі старадубаўскія, актыкавалі маніфест аб тым, што родавыя паперы К. згарэлі (20.05.1739 г.) разам з маёнт. Ляскова Мсціслаўскага ваяв., у Мсціслаўскім гродскім судзе (29.04.1747 г.), затым у Галоўным Трыбунале ВКЛ (24.02.1748 г.). Акрамя гэтага згадалі актыкацыю ў Ашмянскім гродскім судзе, квіт аб удзеле ў паспалітым рушэнні пад Алкенікамі (15.07.1765 г.) Яну Юрыю К., а таксама яшчэ два квіты аб

аплаце падымнага падатку са спадчыннага маёнт. Рашава Менскага ваяв.

Рг. Цімафей, згодна дэкрэту ад 01.06.1668 г., сябра соймавай камісіі, якi заносiў скаргi шляхты аб уладаннях, захопленых Маскоўскай дзяржавай у Смаленскiм ваяв., меў сыноў Яна i Вiктара. Апошнi пакiнуў сыноў Станiслава››, Стэфана››, Казiмiра, Мiхала i Яна, якi, у сваю чаргу, пакiнуў *Мiкалая, Яна, Мацея, Тодара* i *Базыля*. У Мiхала, сына Вiктара, былi сыны — *Iгнат* i *Мiхал*, у Казiмiра — *Антон* ** i *Мiхал*.

Ян, сын Цiмафея, меў сыноў Яна››, Мiхала››, Сымона i Якуба. Апошнi пакiнуў шэсць сыноў — Базыля, Юр’я, Андрэя, Мацяша, Францiшка i Iяхiма. У Сымона былi сыны — Бенедыкт, Антон, Пётр i Тадэвуш.

Генеалогiя роду была актыкавана 30.10.1773 г. i 02.11.1773 г.

Вывад прызнаны ў дваранстве земскiм судом Рагачоўскай правiнцыi 27.02.1775 г. ***

---

* Згодна малюнку, што быў змешчаны ў вывадзе, а таксама «Гербоўнiку» А. Банецкага.

** Ён прадстаўляў род.

*** Экстракт дадзенага дакумента быў выдадзены 07.01.1795 г.

26. Корвiн-Красiнскiя (Корвiн з Краснага Красiнскiя) герба «Сляпы воран»

Рг. Станiслаў, ваявода плоцкi, меў сына Андрэя, палкоўнiка Смаленскага ваяв., якi пакiнуў трох сыноў: Яна››, Базыля››, харужага смаленскага, ды Мiхала. Базыль К. спачатку трымаў лясніцтва Чахецкае ў Кобрынскай эканомii, гэтае наданне засведчыў лiст-прывiлей кар. Яна-Казiмiра, датаваны 15.?.1667 г., да падскарбiя ВКЛ. Акрамя гэтага Базыль, паводле кансэнсу (дазволу) ад кн. Мiхала Радзiвiла, падканцлера i гетмана польнага ВКЛ (28.03.1678 г.), атрымаў арэндавы кантракт на тры гады за 54 тыс. злотых на Гомельскае i Прапойскае староствы.

Сын Станiслава Мiхал пакiнуў сына Тамаша, стольнiка цэханоўскага, якi згодна кансэнсу Яна III (01.09.1682 г.), набыў у кн. Катарыны, ж. Дамiнiка Мiкалая Радзiвiла, падканцлера ВКЛ, Гомельскае i Прапойскае староствы, што было ўнесена (03.04.1683 г.) у акты Метрыкi ВКЛ. Акрамя гэтага кн. Катарына Радзiвiл выдала iнтрамiсiю (20.10.1683 г.) на вышэйзгаданыя староствы, якiмi Тамаш К. валодаў каля трыццацi гадоў.

Гомельскае i Прапойскае староствы Тамаш перадаў (20.01.1713 г.) свайму сыну Мiкалаю, што пацвердзiў двойчы (17.01.1716 г. i 19.06.1717 г.). Апошнi дакумент аб зацвярджэннi староставаў быў занесены ў актавыя кнiгi Мазырскага земскага суда. Гэты факт засведчылi таксама лiст да падскарбiя ВКЛ (20.03.1716 г.), лiст ад падскарбiя ВКЛ,

датаваны 19.12.1716 г., аб пацвярджэнні надання дваранам ЯКМ, яшчэ адзін ліст аб наданні дваранам ЯКМ і інтрамісія вознага пад датай 15.06.1717 г. Тамаш К. таксама перадаў сыну Мікалаю свае дэпутацкія, пасольскія і дырэктарскія функцыі ад Мазырскага пав. на сойміку каралеўскім і рэгенцкім у Рэчыцкім пав., аб чым засведчыў крэдэнс (03.02.1716 г.) Мазырскага пав. Згодна лаўдума (1727 г.) і інструкцыі (19.08.1720 г.), ад шляхты Рэчыцкага пав. Мікалай абіраўся паслом і дырэктарам ад гэтага пав. на соймік рэляцыйны.

Як засведчылі хросныя метрыкі са Слуцкага касцёла, у Мікалая К. нарадзіліся тры сыны — Багуслаў (*1723 г.), Тамаш (*1725 г.) і Ян (*1728 г.). Выводзіўся *Багуслаў*, які валодаў на ленным праве графствам Яроміна ў Гомельскім тракце Рэчыцкага пав.

Прызнаны ў дваранстве земскім судом Рагачоўскай правінцыі 15.10.1773 г.

27. Куракі *

Прадставілі шэраг дакументаў аб валоданні спадчынным маёнт. Верамейкі, а менавіта, чатыры квіты паборавыя (за перыяд ад 1669 да 1680 г.), два квіты пагатоўнага (18.06.1676 г.; 25.06.1677 г.), два квіты папісовыя (30.09.1671 г.; 29.09.1681 г.), а таксама дэкрэты асэсарскага суда ВКЛ (15.01.1752 г.; 23.09.1761 г.).

Рг. Хведар, згодна каралеўскаму мандату (15.05.1599 г.) і дэкрэта (04.03.1600 г.), судзіўся ў асэсарскім судзе з п. Крыштапам Зяновічам наконт шкодаў, нанесеных у спадчынным маёнт. Верамейкі, які знаходзіўся ў Рэчыцкім пав. Чачэрскага тракта. Хведар пакінуў трох сыноў: Стэфана››, Лукаша і Аўдзея››, аб чым засведчыла рэляцыя возненская ў Рэчыцкім гродскім судзе (13.09.1625 г.) разам з лістамі ўпамінальнымі п. Аляксандра Дажбога Сапегі, старосты чачэрскага, а таксама кар. Жыгімонта III.

У Лукаша былі сыны: Ян, Самуэль›› і Рыгор. Апошні разам з братамі падчас паўстання Багдана Хмяльніцкага суплікаваў (14.03.1637 г.) наконт рабавання жаўнерамі маёнт. Верамейкі, затым разам з навакольнай шляхтай атрымаў рэскрыпт (03.03.1679 г.) у справе са старостамі чачэрскімі, а таксама дэкрэт асэсарскага суда ВКЛ (16.06.1681 г.) па справе з Аляксандрай Канстанцыяй Завішай, пісаравай ВКЛ. Разам з іншай шляхтай Ян К. (08.04.1683 г.) атрымаў універсал п. Казіміра Сапегі, ваяводы віленскага, гетмана польнага ВКЛ, да афіцыйных вайсковых асобаў аб рабаваннях маёнткаў, у тым ліку і Верамеек.

Ян, сын Лукаша, меў сына Андрэя і ўнукаў: Стэфана, Аляксандра, Яна і Мікалая. У апошняга былі сыны: Базыль і Міхал, у Яна — Марцін і Рыгор, у Аляксандра — Стэфан. Стэфан, сын Андрэя, пакінуў Базыля, Данілу, Максіма і Якуба.

Рыгор, сын Лукаша, меў сыноў Міхала і Рыгора, у якога былі сыны Тамаш і Тодар. Апошні пакінуў *Яна* і *Рыгора*. Міхал, сын Рыгора, меў сыноў: Данілу, Пятра, Базыля, Якава, Стэфана і Рыгора. Апошні меў сыноў Базыля і Аляксея. Даніла, сын Рыгора, пакінуў Лявона, Марціна, Пятра, Ціхана і Стэфана. Пётр, сын Рыгора, пакінуў Яна, Апанаса, Тодара і Лявона. Базыль, сын Рыгора, — Яна, Сымона, Анісіма і Якуба.

Генеалогія была актыкавана 19.10.1773 г.

Прызнаны ў дваранстве земскім судом Рагачоўскай правінцыі 25.02.1775 г.

---

* Герб не пазначаны.

28. Курбацкія герба «Бланкенштэйн»

Пры вывадзе прадставілі шмат разнастайных дакументаў аб валоданні зямлёю, у тым ліку дэкрэт асэсарскіх судоў ВКЛ (03.01.1752 г.).

Рг. Аўдзей, згодна прывілею кар. Стэфана Баторыя (25.02.1586 г.), атрымаў зямлю ў в. Лужкі–Жабіна, што было зафіксавана ў актавых кнігах Чачэрскага замкавага суда. Аб судовых спрэчках наконт гэтых уладанняў з чачэрскім старостай Крыштапам Зяновічам сведчыць мандат (15.05.1599) на суды задворныя асэсарскія, а таксама пленіпатэнцыя, актыкаваная (19.03.1600 г.) на гродскім земскім судзе Рэчыцкага пав., ад п. Андрэя Хадаркевіча, Ждана Манкевіча і іншай шляхты Рэчыцкага пав. Згодна тэстаменту свайго цесця Івана Арцюховіча Аўдзей Курбацкі стаў уладальнікам дзвюх частак грунту Неўровічызны і Губарэвічызны ў сяле Лужэнскім. Дадзены дакумент на права валодання быў пацверджаны ў тэстаменце (30.08.1652 г.) Яцка Арцюховіча (магчыма, брата Івана Арцюховіча), дзе, у прыватнасці, згадвалася, што Нероўвічызна і Губарэвічызна былі набыты ў Івана Савастыяніча.

Аўдзей пакінуў двух сыноў — Сымона›› і Пятра, які, паводле ліста (26.04.1619 г.), судзіўся з п. Уельскімі (Уейскімі), дзяржаўцамі Расошыцкімі, наконт яза Пузырка на р. Сож, які належаў да маёнт. Лужок-Жабіна. Па ўгодліваму запісу (13.03.1636 г.) адбыўся падзел уладанняў Лужка-Жабіна, Енцаў і Вараноўшчыны паміж Пятром і Сямёнам Курбацкімі, Жлобамі і Губарэвічамі. Пётр меў сына Гапона, які пасля смерці бацькі атрымаў канфірмацыйны прывілей кар. Уладзіслава IV на маёнт. Жабіна.

У Гапона былі чатыры сыны — Ян››, Якаў, Хведар›› і Рыгор, аб чым засведчыў шэраг дакументаў, а менавіта, квіт аплаты падымнага (25.03.1650, 1690, 19.10.1691, 09.02.1698, 17.02.1702 гг.), а таксама попісы павятовай харугвы (1679 г., 12.09.1681 г.). Якаў меў сына Мацея, у якога была дачка.

Рыгор, сын Гапона, пакінуў шэсць сыноў — Якава, Цімоха, Пархома, Хведара, Самуэля і Ціта. Апошні меў сына Нестара *, Якаў — Данілу, Пархом — Яна, Хведара і Пятра. Хведар, сын Рыгора, пакінуў трох сыноў — Апанаса, Тамаша і Івана. Самуэль, сын Рыгора, меў сына *Габрыэля* **. Габрыэль Самусевіч (магчыма, Самуэлевіч), Нестар Цітавіч, Барыс, Ян і Іван Апанасавічы, Пракоп Янавіч, а таксама Пётр і Якаў Курбацкія атрымалі выпіс аб прызнанні ў дваранстве (28.02.1775 г.).

Прызнаны ў дваранстве (15.10.1773 г.; 3.02.1777 г.) Магілёўскім Галоўным земскім судом.

* 12.05.1799 г. шляхціч Рагачоўскага пав. Пётр, сын Нестара, падаў 13 дакументаў і просьбу аб прызнанні ў дваранстве ў Магілёўскі ДДС, але ў 1823 г. яны вернуты.

** Габрыэль, названы сынам Самусея, падпісаўся пры вывадзе трыма крыжыкамі; па ягонай просьбе падпісаўся Канстанцін Караткевіч.

29. Чэмеса-Куроўскія герба «Сшанява»

Паходзілі з Берасцейшчыны.

Прадставілі шмат розных дакументаў аб валоданні спадчынным маёнт. Хойнікі, пачынаючы з часоў кар. Жыгімонта III.

Рг. Рыгор, валодаў спадчынным маёнт. Хойнікі ў Пружанскай парафіі Берасцейскага ваяв., меў сыноў Якуба, ксяндза-плябана, і Фабіяна. Апошні, спадчынны ўладальнік маёнт. Хойнікі, ажаніўся з Геленай Лышчынскай з Лышчыц, за якой атрымаў у пасаг бацькоўскі маёнт. (магчыма, Лышчыцы), але меў шмат праблем са шваграмі Марцінам, Казімірам і Станіславам Лышчынскімі. Аб гэтым засведчыў дэкрэт кантумацый Берасцейскага гродскага суда (08.08.1661 г.), падпісаны прэзэнтам гэтага суда п. Копцем, ваяводам полацкім, старостам юрборскім. У Фабіяна і Гелены былі сыны: Андрэй», Пётр і Уладзіслаў, які ажаніўся з Тадорай, ур. Заляцела, ды меў толькі дачок. Уладзіслаў меў судовыя справы наконт маёнт. Хойна з п. Галэнскімі і інш. суседзямі, што было зафіксавана ў кантумацыйным дэкрэце (11.09.1722 г.) з Берасцейскага гродскага суда.

Пётр, сын Фабіяна, пакінуў *Андрэя* і *Яна*, якія валодалі маёнт. Навінкі і Цярэшкавічы ў Гомельскай парафіі Рэчыцкага пав. Ян меў сыноў *Францішка* * і Юзафа, *Андрэй* ** — дачку Апалонію.

Прызнаны ў дваранстве земскім судом Рагачоўскай правінцыі 31.12.1773 г.

* Шляхціч Беліцкага пав. Францішак, сын Ігната, герба «Сшэнява» атрымаў генеалогію і дыплом аб прызнанні ў дваранстве.

** Падпісаў акт генеалогіі Магілёўскай губ. з аднясеннем да 6 часткі РК.

30. Кучынскія герба «Сляпы воран»

Паходзілі з Падляшша. Представілі шэраг дакументаў аб аплаце падаткаў з маёнт. Малынічы.

Рг. Уладзіслаў, пераехаў у Рэчыцкі пав., дзе набыў маёнт. Шмакі, які пакінуў сыну Пятру. Міхал, сын Пятра, ажаніўся з Марыянай Беразецкай і атрымаў у пасаг частку маёнт. Малынічы Рэчыцкага пав. З-за гэтага маёнт. меў шэраг судовых працэсаў з Мікалаем Маліноўскім у Рэчыцкім гродскім судзе пад датамі 30.08.1713 г. (дэкрэт 05.10.1713 г.), 05.02.1715 г. (ліст заручны 07.02.1715 г.). 05.09.1730 г. Міхал і Марыяна К. пакінулі (25.02.1743 г.) маёнт. Малынічы свайму сыну *Марціну* *, што было актыкавана (09.02.1746 г.) у кнігах Рэчыцкага гродскага суда. Марцін служыў у павятовай харугве, аб чым засведчыў універсал п. Дзерналовіча, харужага рэчыцкага, выдадзены (1764 г.) пад Рагачовам, ён прадставіў таксама квіт аб аплаце падаткаў ад 03.10.1765 г. У Марціна былі тры сыны — *Ян, Міхал* і *Мікалай*.

Прызнаны ў дваранстве земскім судом Рагачоўскай правінцыі 25.10.1773 г.

* Падпісаў акт генеалогіі.

31. Ласоўскія герба «Прус II»

Паходзілі з Полацкага ваяв. Прадставілі шэраг дакументаў, у тым ліку выпіс ад 18.02.1777 г. з дэкрэта выводовага аб паходжанні рода. Ад 14.07.1773 г. — з Галоўнага суда Магілёўскай губ.

Рг. Уладзіслаў, валодаў спадчынным маёнт. у Себежскай і Невельскай парафіі Полацкага ваяв., які пакінуў сынам Казіміру, Крыштапу і Самуэлю. Старэйшы сын Уладзіслава Самуэль пераехаў з Рэчыцкага пав., дзе ажаніўся з Марыянай Несцяровіч, за якою ўзяў у пасаг вак. Янцы Чачэрскай парафіі. Іх сыны Ян, Адам, Якуб і Дамінік››, спадчынныя ўладальнікі вак. Янцы (Янцаў). Адам пакінуў сыноў *Ісака* і *Казіміра*. Якуб таксама меў двух сыноў: *Амельяна* і *Марціна*. Ян * ажаніўся з Марыянай Жлоба, з якой меў пяць сыноў — *Эліяша, Лявона, Данілу, Міхала* і *Лаўрына*.

Прызнаны ў дваранстве земскім судом Рагачоўскай правінцыі 7.07.1777 г. **

* Актыкаваў права прадажнае ад 20.04.1759 г. спачатку ў Чавускай магдэбургіі 02.03.1761 г., а затым 27.01.1776 г. у земскім судзе Рагачоўскай правінцыі.

** Пры вывадзе род Л. прадстаўляў іх Станіслаў Князевіч, ротмістр аршанскі.

32. Лычкоўскія герба «Суліма»

Паходзілі з Аршанскага пав. Пры вывадзе прадставілі шэраг разнастайных дакументаў, у тым ліку два экстракты вывадаў роду з судоў земскіх Аршанскай правінцыі ад 19.11.1773 г. і галоўнага суда Магілёўскай губ. ад 14.07.1773 г. (выпіс быў выдадзены 21.01.1777 г.), прывілей кар. Аўгуста II на грунт Абсейчальскі ў Віцебскім ваяв., пасведчанне аб шляхецкім паходжанні ад Міхала Лычкоўскага, лоўчага аршанскага, ад актыкаваных у Полацкім земскім судзе ў Лепелі 10.02.1774 г., пасведчанне ад Геранiма Шэмета, суддзі земскага Аршанскай правінцыі п. Яну Л., выдадзенае 15.10.1774 г., а таксама дэкрэт вывадовы п. Лычкоўскіх, зроблены ў земскім судзе Рагачоўскай правінцыі 28.11.1875 г. (не захаваўся).

Рг. Даніэль, які валодаў маёнткамі ў розных паветах і ваяводствах, меў двух сыноў — Альбрэхта і Даміника з сынам Нікадзімам». Альбрэхт пакінуў чатырох сыноў — Мікалая», Мацея», Антона і Казіміра, які разам з дзецьмі жыў у Аршанскай правінцыі. У Антона быў сын Міхал, у Міхала — сын Яна *, які пакінуў трох сыноў — *Зміцера, Яна* і *Яўстрата*.

Прызнаны ў дваранстве земскім судом Рагачоўскай правінцыі 07.07.1777 г.

---

* Прадстаўляў род пры вывадзе.

33. Тарасевічы-Шарэпічы-Лапіцкія герба «Юноша» (няма колераў) *

Прадставілі розныя дакументы, у тым ліку прывілей кар. Уладзіслава IV ад 01.09.1641 г.; 01.01.1752 г. Марцыян, Сымон і Тодар у сувязі са спрэчкамі наконт сваіх уладанняў са старостамі чачэрскімі ездзілі ў Варшаву, дзе атрымалі пацвярджэнне на свае спадчынныя ўладанні.

Рг. Тарас Шарэпіч, яшчэ да 1565 г. разам са сваімі сынамі Афонам, Агеем, Сымонам, Маньком і Барысам валодаў землямі Лапічы, Зенаўшчына і Котаўшчына, якія потым сталі называцца Лапічы, а таксама Шчэлімонаўшчына і пашні Дварэц выруба Галадненскага ў Чачэрскім тракце Рэчыцкага пав., з якіх і неслі ваенную службу як зямяне. Іх нашчадкі Юшка (Юзаф) і Янах (Іона) (сыны Сымона), Мікіта і Хацько (сыны Агея), Ждан (сын Манька), Афон (сын Тараса) Шарэпічы атрымалі прывілей кар. Жыгімонта Аўгуста ад 08.09.1565 г. на вышэйзгаданыя ўладанні. Яшчэ адзін канфірмацыйны прывілей на свае спадчынныя ўладанні ў Чачэрскім тракце Цішка, Ждан, Апанас, сыны Манька, Хоцька, сын Агея, Юзаф, сын Сымона, Андрэй, сын Барыса, атрымалі ад кар. Жыгімонта III 19.02.1591 г.

У Агея, сына Тараса, былі сыны Мікіта» і Хацько, які меў сыноў Багдана і Іваньку. Янах, сын Сымона, пакінуў сыноў Івана і Багдана. Сын Манька Апанас — беспатомны, другі сын Ждан меў сына Яся. У Андрэя, сына Барыса, былі тры сыны — Мікіта», Сымон і Сава. Яны былі спадчыннікамі бацькоўскіх уладанняў і мелі ў 1634 г. маёмасныя справы з п. Бенедыктам Усціновічам, а таксама наконт сваіх грунтаў у вырубе Галодненскім з п. Тышкевічам, старостам чачэрскім.

Першы сын Іонаха Іван меў сына Лявона, другі сын Багдан — сыноў Габрыэля і Сымона». Першы сын Хоцькі пакінуў трох сыноў — Лёўку, Навума і Сымона, другі сын Івашка — Луцку, Верамея, Рыгора», Максіма і Антона. Сын Ждана Яська меў сыноў Яцка, Зміцера і Тодара. Першы сын Андрэя — Сымон — пакінуў сына Паўла, другі сын Сава — сына Стэфана.

Выводзіліся *Нестар, Захарыяш* і *Рыгор.*

Прызнаны ў дваранстве земскім судом Рагачоўскай правінцыі 14.12.1773 г.

---

[*] Нягледзячы на тое, што асноўным прозвішчам з`яўляецца Шарэпіч, Тарасевіч — родавым прыдомкам, Лапіцкія — прыдомкам паводле назвы маёнтка, прадстаўнікі роду зацвярджаліся з асноўным прозвішчам як Лапіцкія.

Крыніцы і літаратура

1. Яцкевіч З. Л. Малы гербоўнік Чавускай шляхты // Архіварыус: зб. навук. паведамл. і арт. Вып. 5. Мн.: НГАБ, 2007. С. 222–229.
2. Яцкевіч З. Л. Малы гербоўнік Рагачоўскай шляхты // Архіварыус: зб. навук. паведамл. і арт. Вып. 6. Мн.: БелНДІДАС, 2008. С. 250–261.
3. Вялікае княства Літоўскае. Т. 1–2. Мн.: БелЭн, 2005–2006.
4. Малы гербоўнік Наваградскай шляхты / Склад. С. А. Рыбчонак. Мн.: БелНДІДАС, 1997. 161 с.
5. Яцкевіч З. Л. Малы гербоўнік Халопеніцкай шляхты. Мн.: Беларускі кнігазбор, 1999. 111 с.
6. Гербоўнік беларускай шляхты / Склад.: Т. Капіца, А. Леўчык, С. Рыбчонак і інш. Т. 1. Мн.: БелНДІДАС, 2002. 493 с.
7. Анішчанка Я. К. Рагачоўская правінцыя // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т. 6. Мн.: БелЭн, 2003. С. 41.
8. НГАБ. Ф. 2128 «Земскі суд Рагачоўскай правінцыі. 1773–1863 гг.».
9. І ПСЗРИ. Т. 19. № 13 879.

Навукова-даведачны апарат, забеспячэнне захаванасці і ўлік дакументаў

З. В. Антановіч

Навукова-даведачны апарат архіўнага фонду «Мінская рымска-каталіцкая кансісторыя»: гісторыя і сучасны стан

Адміністрацыйная структура рымска-каталіцкай царквы на Беларусі неаднаразова змянялася, што паўплывала на захаванасць і апрацоўку яе дакументальнай спадчыны. Найбольш складаным і цікавым перыядам з'яўляецца XIX ст., калі азначаная канфесія была падпарадкавана органам дзяржаўнай улады Расійскай імперыі і абмежавана ў магчымасцях самавызначэння ўласнага развіцця. Асабліва гэта тычыцца каталіцкіх прадстаўніцтваў на тэрыторыі Мінскай дыяцэзіі, створанай адпаведна загаду імператрыцы Кацярыны II ад 28 красавіка 1798 г. [1] і ліквідаванай загадам імператара Аляксандра II у 1869 г. [2].

Дзейнасць рымска-каталіцкай царквы ў XIX ст. прыцягвала ўвагу шырокіх навуковых колаў Беларусі і замежжа на працягу апошніх дзесяцігоддзяў [3]. Нягледзячы на гэта, шэраг пытанняў застаецца па-за ўвагай даследчыкаў. У дачыненні да дакументальнай спадчыны Мінскай рымска-каталіцкай кансісторыі асноўнай прычынай з'яўляецца яе рассеянасць паміж архіўнымі ўстановамі Беларусі, Літвы, Расіі і Польшчы, а таксама паміж рознымі фондаўтваральнікамі, якім матэрыялы перадаваліся падчас адміністрацыйна-тэрытарыяльных рэарганізацый каталіцтва ў XIX ст. Напрыклад, у Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі (далей — НГАБ) захоўваецца аднайменны архіўны фонд, але ён не адпавядае першапачатковаму складу дакументаў кансісторыі і таму не можа стаць асновай для грунтоўнага даследавання.

Згодна «Асноўных правіл работы архіваў цэнтральных і мясцовых органаў дзяржаўнай улады і кіравання, устаноў, арганізацый і прадпрыемстваў Рэспублікі Беларусь», навукова-даведачны апарат (далей — НДА) архіва складаецца з вопісаў, каталогаў (картатэк) і гісторыка-архіўнай даведкі. Дадатковымі элементамі з’яўляюцца паказальнікі, тэматычныя і фондавыя агляды, а таксама тэматычныя пералікі дакументаў [4, с. 73]. Паколькі ў вопісах замацоўваюцца пошукавыя дадзеныя дакументаў, яны з’яўляюцца асноўным элементам НДА, на базе якога складаюцца астатнія часткі. Менавіта вопісы прадстаўляюць даследчыкам магчымасць найбольш поўна ўявіць склад архіўнага фонда, а таксама прааналізаваць структуру, сферу дзейнасці фондаўтваральніка і рэканструіраваць склад яго дакументальнай спадчыны.

Складанне навукова-даведачнага апарату праводзілася служачымі архіва кансісторыі падчас яе дзейнасці. У яго лік уваходзілі храналагічны і алфавітны паказальнікі спраў і актаў, а таксама агульны рэестр спраў архіва. Шнуравая кніга з пячаткай кансісторыі і подпісамі яе служачых з’яўлялася ўнутраным дакументам уліку выдачы матэрыялаў для карыстання. На жаль, сярод дакументальнай спадчыны Мінскай кансісторыі элементаў дарэвалюцыйнага навукова-даведачнага апарату не захавалася. Улічваючы, што архіўная справа ўсіх рымска-каталіцкіх кансісторый у Расійскай імперыі была арганізавана на падставе аднолькавых нарматыўных дакументаў, для характарыстыкі навукова-даведачнага апарату можна выкарыстоўваць матэрыялы аналагічных устаноў. У НГАБ захоўваецца фонд «Магілёўская рымска-каталіцкая кансісторыя». Аналіз яго дакументаў дазваляе сцвярджаць, што складанне навукова-даведачнага апарату пачалося ў сярэдзіне XIX ст., калі значна ўзрос дакументаабарот, а таксама з’явіліся інструкцыі па справаводству і дзейнасці кансісторый, у якіх былі прапісаны асноўныя патрабаванні да яго арганізацыі [5, 6]. Храналагічныя паказальнікі з’яўляліся па сваёй структуры вопісамі дакументаў, а алфавітныя складаліся па прадметна-храналагічнаму прынцыпу [7].

Мінская рымска-каталіцкая кансісторыя была ліквідавана паводле загаду імператара Аляксандра II у 1869 г. [2]. Улічваючы, што дакументазварот азначанай кансісторыі быў адным з найменшых у параўнанні з аналагічнымі ўстановамі ў імперыі, а працэс удасканалення справаводства працягваўся дзесяцігоддзямі, да моманту скасавання комплекс навукова-даведачнага апарату сфарміравацца не паспеў або пакуль не вылучаны са спадчыны іншых фондаўтваральнікаў. Пасля ліквідацыі Мінскай кансісторыі асноўная частка дакументаў была перададзена ў Вільню, дзе размяшчалася на гарышчы Віленскай кафедры. Нягледзячы на высокі ўзровень арганізацыі справаводства і архіўнай справы азначаных устаноў, апрацоўка перададзеных матэрыялаў справаводчага

характару амаль не праводзілася. Толькі метрычныя кнігі, фінансавыя дакументы і няскончаныя справы знаходзіліся ў архіве Віленскай рымска-каталіцкай кансісторыі, таму што былі запатрабаваны ў бягучым справаводстве.

Загадам імператара па ўзгадненні з папай Львом XIII ад 16 красавіка 1883 г. межы рымска-каталіцкіх дыяцэзій былі перагледжаны, і тэрыторыя Мінскай губерні перададзена ў непасрэднае падпарадкаванне Магілёўскай архідыяцэзіі. Спецыяльна накіраванымі ў Вільню выкладчыкам архідыяцэзіяльнай семінарыі кс. В. Свідэрскім і загадчыкам стала М. Мурашкам было запакавана і адпраўлена 20 верасня 1883 г. у Санкт-Пецярбург 538 пудоў 21 фунт матэрыялаў [7, арк. 73]. Размешчаныя ў прыёмным памяшканні Магілёўскай рымска-каталіцкай кансісторыі, яны знаходзіліся ў неразабраным стане да пашырэння архіўнай плошчы ў 1886 г. [7, арк. 86–106]. Толькі з пачатку 1887 г. пачалася апрацоўка архіва Мінскай кансісторыі: разбор матэрыялаў, фарміраванне асобных дакументаў у справы, складанне вопісаў, паказальнікаў і тэматычных картак. Усяго было сфарміравана 15 979 адзінак захавання. Акрамя таго, архіварыусам і яго памочнікамі было асобна вылучана справаводства канцылярыі мінскіх біскупаў (491 адз. зах.), а таксама семінарыі (536 адз. зах.) [7, арк. 121]. Пасля апрацоўкі і пачатку выкарыстання матэрыялаў Мінскай кансісторыі высветлілася, што частка дакументальнага комплексу засталася ў Вільні. Асаблівую значнасць сярод іх складалі фінансава-гаспадарчыя і справаводчыя дакументы, складзеныя ў першай палове XIX ст., якія былі запатрабаваны канцылярыяй Віленскай кансісторыі падчас падрыхтоўкі дакументаў да перавозкі. У 1892 г. з іх ліку ў Магілёўскую рымска-каталіцкую кансісторыю было перададзена 13 кніг. Астатнія дакументы за 1869–1883 гг., якія тычацца тэрыторый скасаванай Мінскай дыяцэзіі, лічацца неадрыўнай часткай спадчыны Віленскай кансісторыі і ўключаны ў вопісы двух сучасных архіўных фондаў «Кіраўніцтва Віленскай рымска-каталіцкай епархіяй» і «Віленская рымска-каталіцкая кансісторыя» [9]. Акрамя таго, у Расійскім дзяржаўным гістарычным архіве (г. Санкт-Пецярбург) (далей — РДГА) таксама захоўваюцца матэрыялы па гісторыі Мінскай кансісторыі. Яны не вылучаны ў асобны архіўны фонд і іх аналіз звязаны з прыцягненнем дакументаў фондаўтваральнікаў, структурна звязаных з азначанай установай. Сярод іх увагі патрабуюць фонды «Рымска-каталіцкай духоўнай калегіі» і «Міністэрства ўнутраных спраў (дэпартамент іншаземных веравызнанняў)». Калі першая пазначаная ўстанова з’яўлялася органам канфесійнай адміністрацыі, то другая прадстаўляла дзяржаўнае кіраўніцтва. Улічваючы слабую захаванасць дакументальнай спадчыны кансісторыі за некаторыя

перыяды, прыцягненне дадзеных фондаў дазваляе пашырыць межы даследавання і яго крыніцазнаўчую базу.

Фарміраванне архіўнага фонду «Мінская рымска-каталіцкая кансісторыя» распачалося толькі ў другой палове XX ст. Да гэтага моманту яе дакументальная спадчына захоўвалася разам з матэрыяламі Магілёўскай і Віленскай кансісторый у адпаведных архіўных установах савецкага часу. Першапачаткова азначаныя дакументы (953 адз. зах.) былі ўлічаны ў трох вопісах, складзеных у 1938 г., якія былі перададзены з Дзяржаўнага архіва Мінскай вобласці ў ЦДГА БССР (г. Мінск) [10]. У ім былі пазначаны метрычныя кнігі касцёлаў Мінскай дыяцэзіі і Ашмянскага павета за 1835–1918 гг. У 1951 г. у ЦДГА БССР (г. Магілёў) з Дзяржаўнага архіва Мінскай вобласці быў перададзены аднайменны фонд 2138, у якім знаходзілася толькі адна справа [11, арк. 1 адв.]. З перадачай з Літоўскага дзяржаўнага гістарычнага архіва (г. Вільнюс) 247 адз. зах. у 1964 г. распачынаецца фарміраванне комплексу дакументаў архіўнага фонду «Мінская рымска-каталіцкая кансісторыя» [12, арк. 6]. Разам з матэрыяламі, якія захоўваліся ў ЦДГА БССР, і 221 непрофільнай справай, вылучанай у 1969 г. у фонд «Мінская духоўная кансісторыя» (праваслаўная), яго колькасць у 1970 г. складала 335 спраў [12, арк. 7, 9].

Менавіта ў 1970–2000-х гг. была праведзена асноўная праца па ўдасканаленню дакументальнай спадчыны Мінскай рымска-каталіцкай кансісторыі ў НГАБ у сувязі з неадпаведнасцю шэрагу крыніц спадчыне фондаўтваральніка. Напрыклад, метрычных кніг народжаных, узяўшых шлюб і памерлых яўрэяў (45% першапачатковага аб'ёму). Тым не менш, прадмовы да іх складзены не былі.

Да дадзенага моманту архіўны фонд «Мінская рымска-каталіцкая кансісторыя» працягвае камплектавацца за кошт перадачы метрычных кніг, якія адносяцца да тэрыторыі Мінскай губерні, з аддзелаў рэгістрацыі актаў грамадзянскага стану Беларусі. У ім налічваецца 594 адз. зах. за значна большы перыяд, чым існаванне фондаўтваральніка — з 1499 па 1931 г. [13]. Матэрыялы фонду сістэматызаваны па структурна-храналагічнаму прынцыпу ў 9 вопісах. Уласна за перыяд дзейнасці Мінскай рымска-каталіцкай кансісторыі ў НГАБ захоўваецца 482 справы. Дакументальная спадчына кансісторыі нераўнамерна размеркавана па дзесяцігоддзях. З 1795 г. па 1809 г. і ў 1820–1939 гг. назіраецца рост справаводчай актыўнасці ўстановы (117 і 82 справы адпаведна), а за 1810–1819 гг. і 1840–1869 гг. захавалася 32 і 16 спраў. У першую чаргу гэта звязана са штучнасцю фарміравання фонду. Па-другое, на захаванасць матэрыялаў у 1810–1819 гг. магла паўплываць вайна 1812 г., а таксама надзвычайныя сітуацыі. Дакументы апошняга перыяду (1840–1869 гг.) маглі не быць скончанымі справаводствам падчас ліквідацыі кансісторыі, таму адклаліся сярод матэрыялаў яе правапераемнікаў.

Рымска-каталіцкія кансісторыі займалі значнае месца на грамадска-палітычнай арэне дзяржавы і мелі разгалінаваную сферу дзейнасці. У дачыненні да Мінскай рымска-каталіцкай кансісторыі цалкам прааналізаваць склад яе спадчыны складана. Непасрэдна ў аднайменным фондзе акрамя метрычных кніг захоўваецца шэраг гаспадарча-фінансавай дакументацыі (7,7%) і матэрыялаў адміністрацыйнага кіравання падначаленымі ўстановамі (2,62%). Да першай групы адносяцца інвентары, візіты, распараджэнні фінансавымі сродкамі. Другая прадстаўлена загадамі кансісторыі і біскупа, а таксама цыркулярамі, якімі рэгуляваліся ўзаемаадносіны з прыхаджанамі.

Невялікай колькасцю дакументаў ілюструюцца зносіны кансісторыі з вышэйшымі органамі ўлады (1,48%). У першую чаргу гэта загады імператара і Сената. Імі маецца магчымасць рэканструіраваць дынаміку ўмоў дзейнасці рымска-каталіцкай царквы на тэрыторыі Беларусі XIX ст. Нязначны працэнт (па 0,33%) належыць матэрыялам па зносінах з прадстаўніцтвамі органаў дзяржаўнай улады, іншых канфесій, уласнага справаводства кансісторыі і па асабістаму складу духавенства (0,82%). Гэта каштоўныя і маладаследаваныя крыніцы па гісторыі штодзённасці святарства і прыватных асоб (фармулярныя спісы святарства, перапіска з дзяржаўнымі органамі аб правядзенні рэлігійных абрадаў, пераходы з каталіцтва ў іншыя веравызнанні, штаты кансісторыі).

Пры крыніцазнаўчым даследаванні спадчыны азначанай установы неабходна таксама ўлічваць лёсы яе дакументаў пасля ліквідацыі фондаўтваральніка. У архіўным фондзе «Магілёўская рымска-каталіцкая кансісторыя» захоўваецца значная частка дакументальнай спадчыны Мінскай кансісторыі. Яна была першапачаткова вылучана ў канцы XIX ст. у асобныя вопісы, а пераапрацоўка дадзенага фонда ў нашы дні праводзілася толькі павярхоўна. У асноўным гэта восьмы том воп. 3, часткова воп. 24 (звязка 144), вопісы 26–27. Звяртаючыся да азначаных дакументаў, крыніцазнаўчая база даследчыка Мінскай кансісторыі павялічваецца на 1129 адз. зах. за 1810–1819 гг. і 1840–1869 гг. Увогуле, сярод дакументальнай спадчыны Магілёўскай кансісторыі захавалася каля 3400 спраў [14]. Значную частку сярод іх складаюць дакументы справаводства кансісторыі (пратаколы, журналы) [15]. Акрамя таго, комплекс дакументаў, прысвечаны фінансава-маёмаснай сферы дзейнасці каталіцкай царквы і звесткам аб прыватных асобах (інвентары, візіты і метрычныя кнігі). Цікавасць прадстаўляюць мала выкарыстоўваемыя навукоўцамі крыніцы: рапарты аб стане кляштароў і касцёлаў, метрычныя выпісы, апісанні ненадзейных метрычных запісаў. У 1987 г. з архіва Мінскага абласнога аддзела рэгістрацыі грамадзянскага стану было перададзена 16 адз. зах., якія сфарміраваны ў вопісы 43 і 44 фонду «Магілёўская рымска-каталіцкая кансісторыя». Відавочна, яны

з'яўляюцца арыгінальнымі кнігамі з касцёлаў, таму іх толькі ўмоўна можна аднесці да дакументацыі разглядаемай установы.

Такім чынам, навукова-даведачны апарат архіўнага фонду «Мінская рымска-каталіцкая кансісторыя», які захоўваецца ў НГАБ (г. Мінск), фарміраваўся на працягу стагоддзяў. Яго першапачатковы варыянт не захаваўся з-за тэрытарыяльна-адміністрацыйных рэарганізацый дыяцэзіі ў XIX ст. Аднаўленне архіўнага фонду адбылося ў другой палове XX ст. падчас кампаніі рэпатрыяцыі дакументальнай спадчыны. У 1970–2000 г. была праведзена перасістэматызацыя матэрыялаў і сфарміравана 9 вопісаў. Улічваючы нязначную колькасць дакументаў і іх пераважна генеалагічны характар, другім элементам НДА з'яўляецца міжфондавы паказальнік у выглядзе базы дадзеных MS Excel. Яна прадстаўляе сабой электронныя табліцы з наступнымі палямі: фонд, вопіс, справа, назва касцёла, павет, нумары аркушаў, дата, мова дакумента і заўвагі, дзе пераважна пазначана губерня, у якой знаходзіўся касцёл. Улічваючы колькасць спраў і іх інфарматыўную вартасць, можна сцвярджаць, што архіўны фонд «Мінская рымска-каталіцкая кансісторыя» распрацаваны, хаця для правядзення грунтоўнага даследавання па гісторыі канфесій на Беларусі азначаны комплекс дакументаў выкарыстоўваць недастаткова.

Крыніцы и літаратура

1. Указ о бытии в России для исповедующих Римскую веру шести диоцезиям // Полное собрание законов Российской Империи с 1649 г. Санкт-Петербург: Типография II отделения Собственной Его Императорского величества Канцелярии, 1830. Т. XXV. С. 222–224.
2. Указ Александра II Сенату об упразднении Минской римско-католической епархии. Т. XLIV. 1873 г. ізд. за 1869 г. № 47307. С. 760.
3. Цярохін С. Ф. Многія прыйдуць пад імем маім: Езуіты на Беларусі / С. Ф. Цярохін. Мн.: Полымя, 1995; Яноўская В. В. Хрысціянская царква ў Беларусі ў 1863–1914 гг. / В. В. Яноўская. Мн., 2002; Филатова Е. Н. Конфессиональная политика царского правительства в Беларуси. 1772–1860 гг. / Е. Н. Филатова. Мн.: Бел. наука, 2006; Ганчарук І. Палітыка рускага самадзяржаўя ў адносінах да каталіцкага касцёла 1772–1830 гг. / І. Ганчарук. // Наша вера. 2001. № 3(17); Ганчар А. И. Деятельность римско-католического костела по сохранению позиций католицизма на территории Беларуси (1864–1905 гг.) / А. И. Ганчар. Автореферат дисс. … канд. ист. наук. Мн., 2008; Zieliński Z. Kościół i naród w niewoli / Z. Zieliński. Lublin, 1995; Kumor B. Ustroj i organizacja kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej. 1772–1918 / B. Kumor. Kraków, 1980; Litak S. Kościół łaciński w Rzeczypospolitej około 1772 r. / S. Litak. Lublin, 1996; і інш.
4. Основные правила работы центральных и местных органов государственной власти и управления, учреждений, организаций и предприятий

Республики Беларусь / Авт.-разработчик С. В. Жумарь и др. Мн.: БелНИИДАД, 2002. С. 73–80.
5. LVIA (Літоўскі дзяржаўны гістарычны архіў г. Вільня). F. 694. Ар. 1. B. 1686. Копія інструкцыі па арганізацыі справаводства рымска-каталіцкіх кансісторый, 1842 г.
6. Там жа. F. 694. Ар. 1. B. 1687. Арк. 14. Копія інструкцыі дзейнасці рымска-каталіцкіх кансісторый, 1842.
7. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ). Ф. 1781. Воп. 34. Спр. 1–40, 42–56, 58–64. Алфавітныя паказальнікі да спраў Магілёўскай рымска-каталіцкай кансісторыі, 1774–1919 гг.
8. НГАБ. Ф. 1781. Воп. 25. Спр. 42. Справа аб перадачы Мінскай губерні ў падпарадкаванне Магілёўскага арцыбіскупа, 1882–1893 гг.
9. LVIA. F. 604; 694.
10. НГАБ. Ф. 937. Воп. 1. Спр. 5. Стары вопіс архіўнага фонду «Мінская рымска-каталіцкая кансісторыя», 1938 г.
11. Там жа. Ф. 249. Воп. 5. Спр. 289. Перапіска па камплектаванню Дзяржаўнага архіва БССР дакументальнымі матэрыяламі, адпавядаючымі яго профілю, 1951–1952 гг.
12. Там жа. Ф. 937. Справа фонду «Мінская рымска-каталіцкая кансісторыя».
13. Фонды Национального исторического архива Беларуси: справочник / Сост. Г. Е. Акулович [и др.]. Мн.: БелНИИДАД, 2006. — С. 196–197.
14. НГАБ. Ф. 1781. Воп. 3, 24, 26, 27.
15. Там жа. Воп. 26. Спр. 177–351, 1509–1514, 1521–1554. Пратаколы пасяджэнняў прысутнасцяў Мінскай і Магілёўскай рымска-каталіцкіх кансісторый, 1842–1913 гг.

Т. В. Купревич

Повреждение архивных документов микроскопическими грибами

Первопричина возникновения бумаги и ее первоначальное назначение состоит в великой функции быть памятью человеческой, хранить интеллектуальные ценности, посредством которых осуществляется преемственность науки и культуры в обществе [18, 21]. Древние книги, собрания архивных дел и других документов, выполненных на бумаге, имеют огромное значение для истории, науки и культуры. Обеспечение сохранности, целостности и передача потомкам этого национального богатства — задача каждой нации, каждого государства.

Лишь строгое соблюдение определенного режима хранения и правил обращения с документами обеспечит их сохранность и длительное

существование. В противном случае неизбежно появление биологических повреждений и деструкции, которые протекают достаточно быстро и необратимо. Особенно губительно повреждение фондов в периоды стихийных бедствий и катастроф, массовых аварийных ситуаций (войны, наводнения, пожары), когда развертываются многообразные процессы поражения документов живыми организмами [18, 21].

В обычное время, находясь в обращении, книги и документы контактируют с людьми, помещением, оборудованием, окружающей средой, которые, вместе взятые, создают своеобразные условия их существования в хранилищах [21]. Каждое книго- и архивохранилище имеет свою историю и динамику накопления бумажных документов. На всех этих материалах могут поселяться и бактерии, и водоросли, и насекомые, и грибы [5]. Живые организмы способны использовать бумагу или ее компоненты в качестве источников питания, выделяя на ее поверхность продукты жизнедеятельности, изменяя свойства и, таким образом, приводя к ухудшению ее состояния. Так происходит биологическое повреждение бумаги, а, следовательно, книг, документов и других архивных материалов.

Среди известных живых организмов, развивающихся на документах в библиотеках, архивах и музеях, грибы приносят наибольший вред [11, 18, 24]. Они повреждают материалы, содержащие натуральные волокна, древесные наполнители, белковые клеи, углеводороды [5]. Для книжных и архивных фондов ущерб может быть настолько велик, что поврежденные грибами книги нередко оказываются полностью невосстановимыми.

Способность грибов развиваться на поверхности бумаги, между страницами, у корешка, по обрезам книг и даже распространяться по деревянной книжной полке обусловлена необыкновенными и даже удивительными особенностями морфологии, физиологии и биохимии грибного организма. За длительную историю своего существования грибы приспособились к жизни не только на скудной в питательном отношении бумаге с отсутствием достаточной аэрации, в условиях постоянной сжатости между страницами книги и низким влагосодержанием, но и к жизни в таких экстремальных условиях, как горные вершины, холодные воды, голые скалы. Грибной рост обнаружен и на таких промышленных материалах, как пластик, резина, текстиль, лакокрасочные покрытия, масла, топливо и другие, а также на материалах, не содержащих никаких питательных веществ, например, металлические изделия, стеклянная оптика [5, 21].

Простота и в то же время идеальное сочетание всех сложных приспособлений грибного организма обеспечили широту занимаемого им экологического пространства.

Тело подавляющего большинства ныне известных видов грибов представляет собой систему разветвленных нитей — гиф, толщиной всего от нескольких до десятков микрометров. Совокупность всех гиф гриба называют мицелием или, нередко, грибницей. Мицелий может распространяться по поверхности субстрата или пронизывать его вглубь. Иногда он свободно поднимается над субстратом, соприкасаясь с ним только в отдельных точках [5, 18].

Именно наличие у грибов мицелия — этого простого и уязвимого, на первый взгляд, образования, обеспечивает данной группе живых организмов способность разрастаться по поверхности и внутри субстрата, разрушать его, поглощая питательные вещества и выделяя продукты жизнедеятельности, размножаться как отдельными участками мицелия, так и с помощью многочисленных специализированных образований.

Большинство грибов, развивающихся на документах в библиотеках, архивах и музеях принадлежит к микроскопическим грибам (микромицетам), рост которых на бумаге либо невозможно заметить невооруженным взглядом, либо можно обнаружить по появлению разнообразно окрашенных пятен, темных налетов, а также по обветшанию, разламыванию бумаги, выпадению ее отдельных фрагментов и прободным отверстиям.

Бумага для грибов представляет собой питательную среду и опорный субстрат. Мицелий грибов легко проникает в волокна бумаги и распространяется в их сложном переплетении. Одновременно волокна в бумаге находятся в разных стадиях повреждения, а участки грибницы — в разном возрасте. По мере разрушения целлюлозы в волокнах образуются разрывы, что облегчает дальнейшее разрушение бумаги, в том числе и другими организмами [18, 19, 23].

Проклейка бумаги органическими веществами: крахмалом, желатиной, казеином — создает питательную среду и усиливает рост грибов. Поэтому документы, прошедшие реставрацию с применением мучного клея без антисептиков, могут подвергаться более сильному разрушению. По этой же причине поражение книг часто начинается с корешка [8].

На первых ступенях развития мицелий гриба бесцветен. Иногда, в дальнейшем, процесс разрушения сопровождается пигментообразованием. Изменение окраски бумаги в таких случаях может происходить как вследствие выделения многочисленных продуктов метаболизма грибов, так и в результате проникновения внутрь волокон бумаги окрашенного мицелия или деструкции целлюлозы с образованием окрашенных продуктов [18, 19, 20].

Развивающиеся на бумаге грибы обычно не дают пышного роста и быстро переходят к спороношению — образованию спор — специализированных одно- или многоклеточных структур микроскопических

размеров, предназначенных для распространения и размножения. Оболочка спор очень плотная, что позволяет ей переносить неблагоприятные условия в течение даже довольно продолжительных промежутков времени. Разноцветные споры грибов образуются в огромных количествах, придают окраску колониям и загрязняют поверхность бумаги. Попадая на руки, одежду, в воздух или на другие предметы, споры легко переносятся с одного документа на другой, вызывая постепенное заражение большого числа документов книго- и архивохранилища.

Основным источником микроскопических грибов, вызывающих повреждение бумаги, является почва. Споры грибов из почвы попадают в атмосферу, разносятся ветром, животными, человеком, попадают на различные материалы, способны адаптироваться к ним и вызывать их повреждение [12, 17].

Очень важным фактором в распространении спор грибов является гигиеническое состояние книго- и архивохранилищ (запыленность, частота проведения уборок), а также пребывание людей. Воздух проходных и запыленных помещений характеризуется большим содержанием спор грибов, чем воздух изолированных и регулярно убираемых хранилищ [1].

Сравнение микрофлоры поврежденной бумаги и окружающей ее воздушной среды показывают неразрывность и взаимное проникновение этих двух систем [18, 21], т. е. воздушная среда характеризует видовой состав грибов на хранимых материалах.

Попавшая на бумагу грибная спора имеет возможность прорасти с образованием в дальнейшем развитой грибницы и обильного спороношения. Однако попадание споры на страницу далеко не всегда приводит к поражению последней. Для этого необходимо сочетание ряда важных факторов и условий: прикрепление споры к субстрату, наличие достаточного количества влаги для прорастания споры и развития мицелия, соответствующая температура, состав бумаги и способность гриба расщеплять имеющиеся компоненты субстрата с образованием необходимых ему питательных веществ, т. е. наличие необходимого набора ферментов гриба, обладающих целлюлозной активностью. Кроме того, в данном случае важно присутствие на бумаге уже имеющихся других организмов либо их параллельное подселение [18].

Для грибов-деструкторов бумаги характерно как совместное развитие, так и строгая обособленность. Совместное развитие имеет место вследствие полезности ферментативной деятельности, приводящее к образованию легко усвояемых побочных продуктов жизнедеятельности одними видами микромицетов для других. Обособленность грибов возникает по причине образования некоторыми видами продуктов обмена веществ, тормозящих либо препятствующих развитию других

обитателей бумаги. Обильный рост отдельных видов грибов может исключать подселение других видов из-за недостатка места и источника питания. Изменение грибами бумаги как питательной среды иногда бывает настолько значительным, что она уже становится непригодной для других организмов [18].

Таким образом, при сочетании необходимых факторов начинается рост и развитие гриба, который приспосабливается к условиям существования, тесно и неразрывно связывается с субстратом, изменяя его и разрушая. В конечном итоге это приводит к частичной либо полной утрате ценного документа, заражению документов, находящихся по соседству, попаданию в воздух помещения огромного количества грибных спор и повышению риска заражения документов, находящихся в пределах данного хранилища.

В связи с тем, что документы постоянно контактируют с человеком, будь то архивный работник или обычный посетитель, необходимо упомянуть также и о влиянии грибов на организм человека. Известно, что значительное число видов, встречающихся на бумаге, являются возбудителями или участниками развития грибных болезней. Заражение людей происходит главным образом через носоглотку и кожные покровы. К наиболее часто встречающимся заболеваниям относятся инфекции легких, бронхиты, бронхопневмонии, микозы легких, мицетомы, подкожные гранулемы, нагноения, кожные болезни, сопровождающиеся зудом и глубоким поражением тканей, аллергии, заболевания роговицы глаз и др. Так как насыщенность хранилищ спорами грибов достаточна для поражения организма, существует опасность подобных профессиональных заболеваний. Следовательно, соблюдение санитарно-гигиенических норм (проведение регулярных уборок, проветриваний, озонирования воздуха), а также меры по профилактике и сохранению документов от повреждения микроскопическими грибами не только помогут сберечь хранящиеся фонды, но и предохранят сотрудников библиотек, музеев и архивов, читателей и посетителей от подобного рода заболеваний [4, 18].

Говоря об условиях содержания фондов, необходимо обратить внимание на важность соблюдения особого гидротермического режима в хранилищах. Для предохранения любых материалов от повреждения микроорганизмами необходимо, прежде всего, создать условия влажности, не допускающие прорастания их спор и развития колоний [22]. Прорастание спор и развитие грибов происходят при содержании в бумаге 8–10% воды и более. Это соответствует значению относительной влажности воздуха помещения, где находятся документы, выше 65%. А при 50% влажности воздуха создается такое соотношение пор, занятых водой и воздухом в бумаге, при котором прорастание спор и

развитие грибов блокируется. Средняя температура для роста грибов на бумаге — 19–30°С. Исходя из этого, легко предположить, что наиболее оптимальными условиями для хранения фондов будет помещение с регулярно проводимыми уборками, проветриванием, с постоянной влажностью не более 50% и температурой не выше 15–18°С [8, 18, 23].

Учитывая важность сохранения для будущих поколений бесценных собраний архивных дел, памятников истории и культуры, выполненных на бумаге, а также огромный научный интерес в данной области микологии, сотрудниками Института экспериментальной ботаники им. В. Ф. Купревича НАН РБ было предложено реализовать научное исследование, предусматривающее изучение видового состава микобиоты пораженных грибами документов и воздуха архивохранилищ. Работа должна включать изучение закономерностей формирования микоценозов бумаги и взаимоотношений в них между видами, выявление видов грибов, обладающих различной степенью активности к разрушению структуры бумаги, подготовку практических рекомендаций по проведению профилактических мероприятий и сохранению архивных материалов.

Проведение исследования и выполнение научной работы ведется аспиранткой ИЭБ НАН Беларуси Т. В. Купревич и предполагает защиту кандидатской диссертации по теме «Особенности формирования сообществ грибов специализированных экологических ниш книгохранилищ и архивов, способы защиты документов».

Помимо очевидной необходимости и актуальности данной работы следует подчеркнуть, что в Беларуси впервые проводится научно обоснованное исследование по инвентаризации микобиоты архивов и изучению закономерностей формирования их экологических ниш.

Неоценимую помощь в сборе материала для исследования оказал Национальный исторический архив Беларуси, где проводились данные исследования.

С разрешения руководства архива для изучения были предоставлены документы с видимыми признаками грибного поражения и архивные помещения для снятия микробиологических проб воздуха.

Обработка собранного материала производится с применением общепринятых методик микологии и микробиологии, для определения видовой принадлежности микромицетов и получения фотоснимков используется новейшее оборудование — световой микроскоп Olympus BX51, цифровые камеры Olympus C-5060 Wide Zoom и Nikon Coolpix 4500. Научная работа ведется под руководством ученого-миколога, заведующего лабораторией микологии Института экспериментальной ботаники им. В. Ф. Купревича НАН Беларуси, кандидата биологических наук О. С. Гапиенко.

Для взятия микробиологических проб воздуха в архивохранилищах нами применяется метод седиментации [17]. Чашки Петри со стерильной плотной питательной средой Чапека расставляются на полках стеллажей, расположенных в противоположных концах хранилища. Чашки оставляют открытыми в течение одного часа.

Метод основан на том, что микроорганизмы из воздуха, капелек жидкости и пылинок под влиянием силы тяжести оседают на поверхность среды открытой чашки Петри. Затем чашки закрывают и переносят сначала в термостат, где их выдерживают при температуре 26ºС 48 часов, а после оставляют при комнатной температуре в течение 6-ти суток. На 8–10-е сутки производят подсчет и описание выросших колоний грибов, а также определение их видовой принадлежности. По установленному видовому составу выросших на чашках микромицетов можно судить о том, споры и клетки мицелия каких грибов находятся в воздухе архивохранилищ и создают потенциальную опасность для заражения документов.

Для изучения видового состава микобиоты пораженных грибами документов использовались методы прямых отпечатков и сухой иглы [17]. Использование метода прямых отпечатков основано на том, что участки бумаги с видимыми грибными поражениями прикладывают к поверхности агаризованной среды Чапека стерильной чашки Петри. Затем, как и в первом случае, чашки закрывают и переносят в термостат. Предполагается, что споры и клетки микромицета, после удаления бумаги, остаются на поверхности плотной среды и прорастают при температуре 26ºС с образованием колоний грибов. По истечении 8–10-ти суток их подсчитывают, описывают и определяют видовую принадлежность.

Применение метода сухой иглы позволяет изучить микобиоту документов в тех случаях, когда нельзя сделать отпечаток участка бумаги с грибным поражением. При этом стерильной припаровальной иглой делают соскоб с поверхности документа с грибным ростом и производят посев на агаризованную среду Чапека в стерильную чашку Петри. Так же, как и в предыдущих случаях, чашки выдерживают в термостате, а на 8–10-й день производят необходимые описания и определения.

Используя вышеперечисленные методы, нами выделено 114 изолятов, из которых 55 выделены из воздуха архивных помещений и 59 с поверхности бумаги. К настоящему моменту до вида определены 82 микромицета, а коллекция грибов, выделенных с поверхности бумаги и из воздуха архивных помещений, представлена 39 видами:

1. *Alternaria alternata* (Fr.) Keissl
2. *A. tenuissima* (Kunze) Wiltshire
3. *Aspergillus clavatus* Desmazieres

21. *Mucor racemosus* Fresen.
22. *Mycelia sterilia*
23. *Paecilomyces variotii* Bainier

4. *A. fumigatus* Fresen.
5. *A. niger* v. Thiegh.
6. *A. ochraceus* Wilhelm
7. *A. penicillioides* Spegazzini
8. *A. pulverulentus* (McAlpine) Thom
9. *A. repens* de Bary
10. *A. sydowii* (Bainier et Sartory) Thom et Church
11. *A. versicolor* (Vuill.) Tiraboschi
12. *Cladosporium brevicompactum* Pidopl. & Deniak
13. *C. cladosporioides* (Pers.) de Vries
14. *C. herbarum* (Pers.) Link
15. *C. oxysporum* Berk. & M. A. Curtis
16. *Cladosporium sp.*
17. *C. sphaerospermum* Penz
18. *Emericella nidulans* (Eidam) Vuill.
19. *Eurotium amstelodami* L. Mangin
20. *Menispora sp.*
24. *Penicillium aurantiogriseum* Dierckx
25. *P. camemberti* Thom
26. *P. canescens* Sopp
27. *P. chrysogenum* Thom
28. *P. commune* Thom
29. *P. dierckxii* Biourge
30. *P. expansum* Link
31. *P. glabrum* (Wehmer) Westling
32. *P. granulatum* Bainier
33. *P. lanosum* Westling
34. *P. rugulosum* Thom
35. *P. variabile* Sopp.
36. *P. verruculosum* Peyronel
37. *Phialophora fastigiata* (Lagerb. & Melin) Conant
38. *Stachybotrys chartarum* (Ehrenb.) S. Hughes
39. *Thysanophora penicillioides* (Roum.) W. B. Kendr.

Анализируя видовой состав грибов, выделенных с поверхности бумаги и воздуха архивохранилищ, можно заключить, что все микромицеты представляют сообщество грибов архивных помещений и отмечаются в литературе либо способностью к деструкции бумаги, картона, кожи, красок, полимерных материалов, либо являются сапротрофами на растениях и обладают способностью разрушать материалы природного происхождения [2, 3, 4, 11, 12, 16, 18, 24].

Выделенные микромицеты принадлежат к 12 родам. Стерильный светлый мицелий, *Mycelia sterilia*, мы не относим ни к одному из родов, так как его видовую принадлежность установить невозможно. Среднее число видов в роде — 3,2. Видовое разнообразие существенно выше среднего уровня имеют три рода: *Penicillium, Aspergillus* и *Cladosporium*. Самыми многочисленными являются роды Penicillium (13 видов, что составляет 33,3% от общего числа выявленных видов), *Aspergillus* (9 видов, или 23,1% от общего числа) и *Cladosporium* (6 видов, или 15.4%), что согласуется с данными литературы [3, 11, 18, 24].

Из 39 микромицетов 21 вид выделен из воздуха архивохранилищ и 30 видов с поверхности документов. 12 видов (*Alternaria alternate, A. tenuissima, Aspergillus fumigatus, A. niger, A. versicolor, Cladosporium cladosporioides, C. herbarum, Emericella nidulans, Mucor racemosus,*

Mycelia sterilia, Penicillium aurantiogriseum и *P. chrysogenum*) найдены как в воздухе архивных помещений, так и на поверхности архивных документов.

Также необходимо отметить, что в отдельных случаях из образцов бумаги с видимым грибным поражением микромицеты не выделялись. Бумага пигментирована, ветхая, легко разламывается, однако не регистрируется присутствие грибных гиф и спор. Причиной этого, вероятно, является утрата грибом жизнеспособности с течением времени.

Проведенные исследования по изучению микобиоты воздуха архивных хранилищ позволили определелить хранилища с большей и меньшей степенью заспоренности. Наибольшее содержание спор и клеток микромицетов в воздухе характерно для помещений архива, расположенных на пятом, шестом и седьмом этажах (выделено от 12 до 20 штаммов), наименьшее — на четвертом и восьмом этажах (6–7 штаммов). С помощью формулы Омелянского рассчитано количество жизнеспособных клеток и спор грибов, содержащихся в 1м^3 воздуха архивохранилищ. Установлено, что содержание спор грибов в воздухе архивохранилищ превышает те же показатели, рассчитанные для жилых помещений. (В воздухе квартир, по литературным данным [4], эта цифра варьирует от 1 до 13 на м^3, а в воздухе архивохранилища — от 13 до 82.)

Также нами велось определение целлюлолитической активности у 15 видов грибов, выделенных с бумаги и из воздуха архивных помещений. Грибы выращивали в жидкой минеральной среде Чапека с фильтровальной бумагой в качестве единственного источника углерода (илл. 1 и 2). Полоски фильтровальной бумаги размером 6×1 см помещали в бактериологические пробирки диаметром 15 мм, содержащие 5 мл минеральной среды, стерилизовали при давлении 0,5 атм. в течение 30 мин. и засевали изучаемыми культурами грибов 2–3-недельного возраста.

Учет роста грибов и определение их целлюлолитических свойств проводили через 30 суток. Рост грибов на фильтровальной бумаге оценивали по пятибалльной системе [17].

При проведении данного эксперимента мы исходили из того, что помимо полоски фильтровальной бумаги, используемой нами в качестве целлюлозного субстрата, в пробирке нет других углеродосодержащих веществ. Таким образом, наличие роста микромицета на поверхности бумажной полоски с большой вероятностью свидетельствует о способности гриба утилизировать целлюлозу, то есть переводить углерод из недоступного состояния в доступное с использованием его для нужд грибного организма.

По результатам эксперимента выделены группы грибов, обладающие различной степенью деструктивной активности по отношению к целлюлозосодержащему субстрату. Виды *Alternaria alternata, Aspergillus*

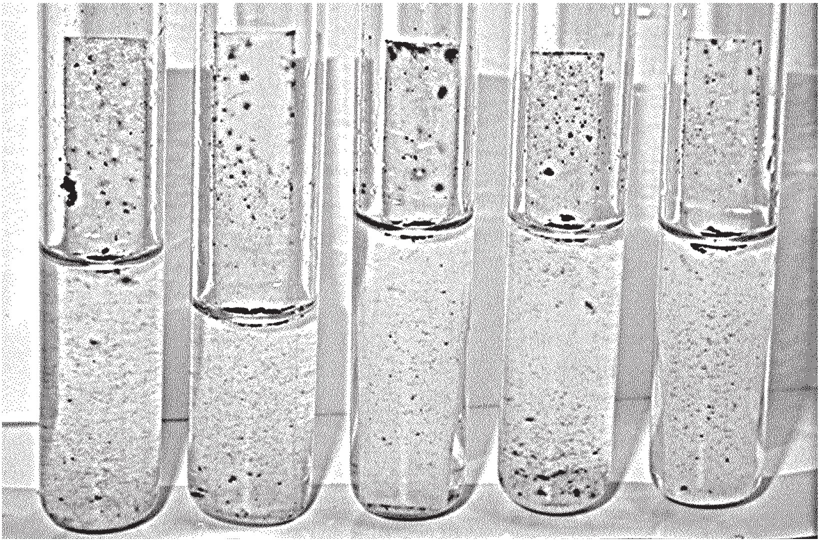

Илл. 1. Вариация степени обрастания фильтровальной бумаги грибом *Stachybotrys chartarum* в повторностях

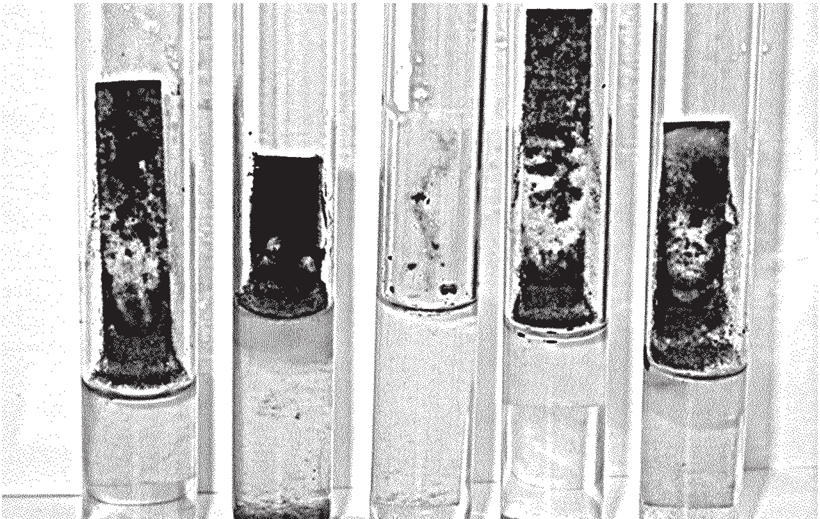

Илл. 2. Вариация степени обрастания фильтровальной бумаги грибом *Cladosporium brevicompactum* в повторностях

fumigatus, A. niger, Menispora sp. и *Stachybotrys chartarum* определены нами как микромицеты, представляющие наибольшую опасность для архивных документов, так как они обладают набором ферментов целлюлоз и способны разрушать различные формы целлюлозы, содержащейся в волокне бумаги.

К настоящему моменту, основываясь на литературных данных, можно дать некоторые рекомендации по проведению профилактических мероприятий и сохранению архивных материалов.

Как уже указывалось выше, помимо поддержания в хранилищах особого гидротермического режима, необходимы регулярные проветривания и влажные уборки. Влажные уборки рекомендуется проводить с использованием антисептика, добавляя его в воду для мытья полов, в качестве которого можно использовать катапол, лизоформин, метатин [8].

Для защиты документов от порчи и разрушения грибами применяют физические и химических средства и методы. К физическим средствам защиты относят нанесение покрытий на поверхность бумаги и изолированное хранение документов в отдельных конвертах и коробках. Это уменьшает вероятность заселения бумаги грибами, а также снижает риск распространения инфекции на другие документы в пределах стеллажей и хранилищ.

Перспективными в этом направлении являются алмазоподобные углеродные пленки или полимерные пленки особого состава, которые обладают твердостью, грибостойкостью, инертностью и прозрачностью при толщине порядка сотен нанометров. Такие пленки можно наносить на различные субстраты для защиты как от загрязнений, так и от воздействия грибов [6, 10].

Химические средства защиты также направлены на уменьшение вероятности заселения бумаги грибами. Они используются в процессе производства бумаги путем введения фунгицидов в саму бумагу, чернила, типографскую краску [18].

В тех случаях, когда на поверхности бумаги уже имеются грибные поражения, для предотвращения дальнейшего разрушения документа применяют физические и химические средства и методы борьбы с микромицетами.

К физическим методам борьбы относятся: применение гамма-излучения, диэлектрическое нагревание в поле напряженности, замораживание, озонирование воздуха, кварцевание помещений, книг, документов и способы удаления грибных пятен с помощью лазера [2, 3, 8], а также механическое удаление грибных налетов с документов или их реставрация.

К химическим же средствам относится применение препаратов (фунгицидов), действие которых направлено на удаление грибного роста

либо подавление его развития на документе. С этой целью используют ряд препаратов: имбрицин, катапол, метацид, хлорантин, аквабор, дезоформ, санитайз, превентол, метатин, гембар [7, 9, 13, 14, 15]. Однако при использовании данных препаратов необходимо учитывать не только степень их эффективности при действии на грибной организм, но и отсутствие запаха, ядовитости для людей, способность в короткий срок полностью исчезать с документа, взаимодействовать с другими соединениями с образованием безвредных веществ. Кроме того, рассматриваемое вещество не должно отрицательно воздействовать на долговечность обрабатываемых материалов и не менять их внешний вид или физические свойства [1, 8, 18, 27].

К сожалению, на сегодняшний день из всех известных фунгицидов нет такого, который бы объединял в себе все необходимые качества. Использование в камерной дезинфекционной обработке (дезинфекция фунгицидом в закрытой камере) даже таких наиболее применимых веществ, как окись этилена, бромистый метил, тимол и формальдегид имеет ряд недостатков [1, 8, 15, 27].

Рост и развитие микроскопических грибов на исторически ценных документах, произведениях искусства и печатной продукции представляет собой естественный процесс, протекающий в общем круговороте веществ, но наносящий ущерб в экономическом плане. Проблема сохранения культурного наследия постоянно толкает исследователей на поиск фунгицида с наиболее оптимальным сочетанием свойств и спектра действия. Учитывая адаптивные свойства микроскопических грибов, эта проблема осложняется еще и постоянной сменой фунгицидов. Кроме того, поиск универсального препарата для борьбы с данной группой грибов невозможен без изучения физиологических особенностей микромицетов и особенностей поведения микоценозов на бумаге. В связи с чем все эти вопросы необходимо рассматривать комплексно, в тесной взаимосвязи друг с другом.

Источники и литература

1. Chamberlain W. R. A new approach to treating fungus in small libraries. Abbey Newsletter, 1991. Vol. 15. N. 7. November, 1991.
2. Charles M. L., Szczepanowska H. M. A study of the removal and prevention of fungal stains on paper // Journal of the American Institute for Conservation. 1992. Vol. 31. N. 2. Art. 1. P. 147–160.
3. Moomaw W. R., Szczepanowska H. M. Laser stain removal of fungus-induced stains from paper // Journal of the American Institute for Conservation. 1994. Vol. 33. N. 1. Art. 2. P. 25–32.
4. Антропова А. Б. Аэромикота жилых помещений г. Москвы / А. Б. Антропова, В. Л. Мокеева, Е. Н. Биланенко, Л. Н. Чекунова, Т. М. Желтикова,

А. Д. Петрова-Никитина // Микология и фитопатология. 2003. Т. 37. Вып. 6. С. 1–11.

5. Биоповреждения: Учеб. пособие для биол. спец. вузов / Под ред. В. Д. Ильичева. М.: Высш. шк., 1987. 352 с.
6. Богомолова Е. В. Новые защитные покрытия на основе пленок алмазоподобного углерода / Е. В. Богомолова, Л. К. Панина, В. И. Иванов-Омский, Т. К. Звонарева, С. Г. Ястребов // Микология и фитопатология. 1999. Т. 33. Вып. 6. С. 447.
7. Великова Т. Д. Исследование биоцидного действия препарата «Септодор» фирмы «Дорвет ЛТД» на музейных культурах микромицетов / Т. Д. Великова // Микология и фитопатология. 1999. Т. 33. Вып. 6. С. 446.
8. Грефнер Н. М. Защита архивных документов от плесневых грибов / Н. М. Грефнер // Архивы России [Электронный ресурс]. 2004. Режим доступа: http://www.rusarchives.ru/methodics/mushrooms_protection.shtml. Дата доступа: 18.10.2007.
9. Добрусина С. А. Имбрицин — биоцид для защиты бумаги от повреждений, вызываемых грибами / С. А. Добрусина, Н. Г. Медведева, Е. М. Лоцманова, М. Э. Сухаревич // Микология и фитопатология. 1997. Т. 31. Вып. 2. С. 54–57.
10. Добрусина С. А. Исследование биостойкости бумаги с поли-п-ксиленовым покрытием / С. А. Добрусина, О. В. Рыбальченко, Т. Д. Великова, В. Ф. Кочкин // Микология и фитопатология. 1996. Т. 30. Вып. 4. С. 87–95.
11. Иванушкина Н. Е. Микроскопические грибы на восковых фонографических валиках / Н. Е. Иванушкина, Г. А. Кочкина, Е. В. Князева, Т. И. Афанасьева, С. М. Озерская // Микология и фитопатология. 2007. Т. 41. Вып. 4. С. 323–327.
12. Каневская И. Г. Биологическое повреждение промышленных материалов. Л.: Наука, 1984. 232 с.
13. Кобякова В. И. Сравнительные анализы биологической активности отечественных и импортных биоцидов / В. И. Кобякова // Микология и фитопатология. 1999. Т. 33. Вып. 1. С. 63–64.
14. Крупская Ю. А. Грибостойкость бумаги, используемой для реставрации книг и документов / Ю. А. Крупская, Т. А. Кондратюк // Материалы международной конференции молодых ботаников в Санкт-Петербурге, 21–26 мая 2006 г. С. 294.
15. Крючков А. А. Новые полимеризующиеся ртутьорганические фунгициды / А. А. Крючков, Т. А. Биткина, Н. Ф. Чернов, Н. Г. Моисеева, Н. Б. Гурова, Л. П. Петрова / Биоповреждения и защита материалов биоцидами; под ред Б. В. Бочарова [и др.]. М., 1988. С. 51−55.
16. Лугаускас А. Ю., Микульскене А. И., Шляужене Д. Ю. Каталог микромицетов — биодеструкторов полимерных материалов. М.: Наука, 1987. 344 с.
17. Методы экспериментальной микологии / Под ред. В. И. Билай. Киев: Наук. думка, 1973. 551 с.

18. Нюкша Ю. П. Биологическое повреждение бумаги и книг. СПб., 1994, 233 с.
19. Нюкша Ю. П. Вопросы грибостойкости книг и документов // Проблемы биологических повреждений и обрастаний материалов, изделий и сооружений. М.: Наука, 1972. С. 71–78.
20. Нюкша Ю. П. Действие на бумагу продуктов обмена веществ грибов // Проблемы биологических повреждений и обрастаний материалов, изделий и сооружений. М.: Наука, 1972. С. 51–54.
21. Нюкша Ю. П. Особенности формирования микрофлоры бумаги, находящейся в организованном хранении // Актуальные вопросы биоповреждений. М.: Наука, 1983. С. 102–125.
22. Нюкша Ю. П. Причины поражаемости и грибостойкости бумаги // Микроорганизмы и низшие растения — разрушители материалов и изделий. М.: Наука, 1979. С. 217–224.
23. Нюкша Ю. П. Условия образования сообществ грибов на бумаге // Микроорганизмы и низшие растения — разрушители материалов и изделий. М.: Наука, 1979. С. 215–217.
24. Покровская Ю. В. Микромицеты на документах в библиотеках, архивах и музеях: Автореф. дисс. … канд. биол. наук. СПб., 1995. 25 с.

Постаці архівістаў

А. М. Латушкін

Архівісты Нясвіжскага архіва XVII – першай паловы XX ст.

Дадзены артыкул — працяг распачатай у папярэднім нумары публікацыі біяграфічнага слоўніка архівістаў [1], складзенага аўтарам у выніку падрыхтоўкі кандыдацкай дысертацыі «Нясвіжскі архіў Радзівілаў у канцы XVIII – першай палове XX ст.».

Вабэ Марцін (? – не раней 1786 г.), згадваецца як памочнік пры архівісце А. Калакуцкім у 1759, 1760, 1767, 1775 гг., паручнік і ад'ютант гарнізона Міхала Казіміра Радзівіла. Аб ім, як аб захавальніку Нясвіжскага архіва ў 1775 г., пісаў А. Нарушэвіч (1733—1796). Выконваў абавязкі бібліятэкара. Быў аўтарам каталогаў бібліятэкі Радзівілаў у Нясвіжы, у тым ліку бібліятэкі Якуба Генрыка Флемінга.

Крыніцы: Archiwum główny akt dawnych (далей — AGAD). Archiwum Radziwiłłów t. zw. Warszawski (далей AR). Dzial (далей — Dz.) V. Sygnatura (далей — Sygn.) 17 177. Wessel Józef, podstarości ks. nieświeskiego i archiwarjusz archiwu nieświeżskiego, 1739–1782 rr. S. 176, 190; Lietuvos valstybinio istorijos archyvas (Дзяржаўны гістарычны архіў Літвы, далей — LVIA). Фонд 1280. Оп. 1. Д. 114. Материалы по делу Прокуратории Радзивилловской масы с бывшим несвижским библиотекарем Квятковским К. по обвинению последнего в присвоении книг, рукописей и др. исторических ценностей 1809–1837 гг. С. 15 адв.–16; Jankowski R. Burzliwe losy Archiwum Radziwiłłów z Nieświeża od XV w. do 1838 r. // Miscellanea historico-archivistica. 2000. T. 11. S. 54–55, 57–58.

Вайніловіч Лявон, у 1817 г. (не пазней 11 верасня) прызначаны Генеральным архівістам Пракураторыі Радзівілаўскай масы. Працаваў

---

[1] Латушкін А. М. Архівісты Нясвіжскага архіва XVII – першай паловы XX ст. // Архіварыус: зб. навук. паведамл. і арт. Вып. 6. Мн.: БелНДІДАС, 2008. С. 278–285.

у Нясвіжскім архіве да ліпеня 1818 г. Па распараджэнні Пракуратары рыхтаваў і перасылаў у Вільню дакументацыю для маёмасна-гаспадарчых і судовых спраў. Яго памочнікамі былі Я. Дмухоўскі, Д. Свярчэўскі, А. Свярчэўскі, Ю. Вілямоўскі, Р. Сымановіч, Сыцько, Б. Багдановіч, Л. Баяноўскі. У Вільні дакументы прымаў Р. Сымановіч. Л. Вайніловіч адшукаў у нясвіжскіх дамініканцаў і вярнуў у архіў матэрыялы, страчаныя ў 1812 г.: пераплеценыя ў кнігі манускрыпты, літаратуру, рэестры Метрыкі ВКЛ перыяду да і пасля 1569 г. (з выбаркай прывілеяў на ўладанні і пасады Радзівілам).

Крыніцы: Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей — НГАБ). Ф. 694. Воп. 1. Спр. 411. Інструкцыя архівістам аб вядзенні і ўпарадкаванні архіва; справаздачы архівістаў і перапіска з імі. Вопісы архіўных дакументаў, 1736–1892 гг. Арк. 22; Спр. 412. Вопіс архіўных дакументаў і спісы польскіх, замежных газет і часопісаў, перададзеных з Нясвіжскага архіва ў Берлін. Інвентарны вопіс Нябораўскага архіва. Частка дакладной запіскі архівістаў Шылановіча і Форстэра аб стане архіва, 1745–1904 гг. Арк. 12–13; Спр. 431. Рапарты загадчыка Нясвіжскага архіва Л. Вайніловіча генеральнаму пракуратару Залескаму, люты–ліпень 1818 г.

Валіцкі Аляксандр-Іван (27 студзеня 1826 – 1 (13) чэрвеня 1893), архівіст, навуковец, кампазітар, літаратар. Паходзіў з роду Валіцкіх герба «Лада» («Ладзе»), што ўзнік у Польшчы і вядомы па некаторых звестках з 1248 г. — часоў панавання караля Баляслава Сарамлівага. Па легендзе прадстаўнікі роду ўдзельнічалі ў Грунвальдскай бітве 1410 г., пасля якой некаторыя з іх перасяліліся ў ВКЛ. Пратапласт дадзенай галіны — Аўгустын.

Бацькам Аляксандра быў Фердынанд Валіцкі, маці — Тэрэзія Мацвееўна Высоцкая. А. Валіцкі далучаны да шляхецтва пастановамі Мінскага Дваранскага дэпутацкага сходу ад 31 снежня 1832 г. і 2 снежня 1852 г., зацверджаны Указам Сената ад 31 кастрычніка 1854 г. за № 8981. У 1845–1848 гг. навучаўся на першым аддзяленні філасофскага факультэта Харкаўскага універсітэта, аднак скончыў толькі тры курсы. На працягу васьмі гадоў займаўся прыватным (?) выкладаннем розных навук: пераважна польскай мовы і літаратуры ў Мінскай губерні. Па некаторых звестках, у канцы 1856 г. планаваў заняць пасаду настаўніка польскай мовы.

На 1850 г. пражываў у Навагрудскім пав., магчыма, у Слуцку, пазней у Вільні, Варшаве (на 1867 г. — па вуліцы Злотай, дом № 1440 А), дзе працаваў рэдактарам часопіса (1870 г.). На 1879 г. жыў у Мінску (вуліца Захар’еўская, у доме, дзе размяшчалася кніжная крама С. Ф. Савіцкай). Жонка — Алена Францаўна Узлоўская.

Архівіст Нясвіжскага архіва з 1890 г. да 20 мая 1893 г. Польская спецыялізаваная прэса пісала: «Архівістам ардынацкіх збораў

Радзівілаў у Нясвіжы прызначаны А. Валіцкі, шаноўны і заслужаны аўтар «Нашых памылак у мове і пісьме» і шматлікіх іншых навукова-літаратурных прац і даследаванняў. Як мы ўласна даведаліся, ужо ў найбліжэйшым часе выбывае на месца свайго прызначэння для прыняцця даверанай яму ганаровай пасады» [2]. Нягледзячы на тое, што раней А. Валіцкі не быў звязаны з падобным відам прафесійнай дзейнасці, ён дакладна ўяўляў галоўныя абавязкі і сэнс працы архівіста, аб чым пісаў: «Дзейнасць архівіста павінна весціся ў двух накірунках. Першы — сістэматычнае ўпарадкаванне ўсіх аддзелаў архіўных матэрыялаў, а ў наступную чаргу — утрыманне іх у пастаянным парадку» [3]. Згодна са справаздачай аб дзейнасці за 1891–1892 гг. А. Валіцкі займаўся ў асноўным такімі відамі працы, як апісанне і ўпарадкаванне дакументаў, выкананне запытаў даследчыкаў, падрыхтоўка для іх копій архіўных дакументаў. Аб тым, ці знаходзілася бібліятэка ў сферы абавязкаў А. Валіцкага, як гэта было пры яго папярэдніку Б. Завадскім, дадзеных няма. Згодна з паведамленнямі архівіста, збор не быў упарадкаваны, адсутнічалі ці былі згубленыя каталогі да шмат якіх важнейшых аддзелаў, напрыклад, аддзела адміністрацыйных папер Нясвіжскай і Алыцкай ардынацый.

А. Валіцкі інтэнсіўна супрацоўнічаў з даследчыкамі, якім дапамагаў у пошуку і капіраванні матэрыялаў архіва. У спіс такіх навукоўцаў уваходзяць: С. Пташыцкі (дакументы па роду Дэспатаў-Зяновічаў), А. Краўскар (40 аркушаў копій карэспандэнцыі з Крыштафам Радзівілам, якая адносілася да біяграфіі Крыштафа Арцішэўскага), А. Прахаска (80 аркушаў копій лістоў Сапегаў), Я. Плябанскі (40 аркушаў карэспандэнцыі Крыштафа Радзівіла з яго дваранінам, пісьменнікам Даніэлем Набароўскім для напісання біяграфіі апошняга). Навуковае выкарыстанне архіва з'яўлялася, па меркаванню А. Валіцкага, асноўным сэнсам іх існавання: «Стваральнікі ўсіх архіваў, якія ахвяруюць на дадзеную справу столькі намаганняў і сродкаў, не робяць гэтага бяздумна, дзеля ўласнага славалюбства або дагаджэння свайму капрызу, не пераўтвараюць гэта ў «спорт», накшталт збірання парцэляну ці паштовых марак. Яны накапляюць і зберагаюць каштоўныя дакументы толькі з мэтай уратаваць іх ад знішчэння і перадаць на карысць навуцы, а такім шляхам — дапамагчы ў высвятленні шматлікіх заблытаных пытанняў гісторыі, многіх яе сумніўных ці цёмных месц» [4].

---

[2] Przewódnik bibliograficzny. Miesięcznik dla wydawców, księgarzy, antykwarzów, jako też czytających i kupujących książki. 1890. R. 13. № 5. 1 maja.

[3] НГАБ. Ф. 694. Воп. 1. Спр. 411. Інструкцыя архівістам аб вядзенні і ўпарадкаванні архіва; справаздачы архівістаў і перапіска з імі. Вопісы архіўных дакументаў, 1736–1892 гг. Арк. 9.

[4] Там жа.

Заслугай архівіста з'яўляецца і тое, што ў канцы 1892 г. ім была ініцыявана справа вяртання ў Нясвіжскі архіў матэрыялаў Вітгенштэйнаў са Слуцка, якія раней належалі Радзівілам.

Крыніцы: НГАБ. Ф. 319. Воп. 2. Спр. 468. Справа аб дваранскім паходжанні рода Вечар-Шчарбовічаў XIX – пачатак XX ст. Арк. 276–277 адв.; Ф. 694. Воп. 1. Спр. 411. Інструкцыя архівістам аб вядзенні і ўпарадкаванні архіва; справаздачы архівістаў і перапіска з імі. Вопісы архіўных дакументаў, 1736–1892 гг. Арк. 9; Polska Biblioteka Narodowa (Нацыянальная Бібліятэка Польшчы, далей — BN): Rękopis 2977. Korespondencja Aleksandra Walickiego z lat 1844–1893. Litery U–Z, XIX w.; Rękopis 2978. Korespondencja Aleksandra Walickiego z lat 1844–1893. Listy do osób niezidentyfikowanych oraz druki, XIX w.; Rękopis 2979. Korespondencja Aleksandra Walickiego z lat 1844–1893. Bruliony listów Aleksandra Walickiego, XIX w. S. 9–10; Rękopis 9067. Część 2. Tuhan-Taurogiński B. Z dziejów Archiwum Radziwiłłów oraz wartość zbiorów dla nauki polskiej. Warszawa, 1969. S. 85. Przewódnik bibliograficzny. Miesięcznik dla wydawców, księgarzy, antykwarzów, jako też czytających i kupujących książki. 1890. R. 13, № 5. 1 maja; Archiwum domu Sapiehów / oprac. A. Prochaska. Lwów: nakład rodyiny, 1892. T. 1: Listy z lat 1575–1606. S. XIV; Кісялёў Г. В. Валіцкі Аляксандр // Энцыкл. гісторыі Беларусі. Мн.: БелЭн, 1993–2003. Т. 2: Беліцк–Гімн. 1994. С. 208.

Вілямоўскі Юльян Браніслаў, з 1817 г. памочнік архівіста Генеральнага архіва Радзівілаўскай масы Л. Вайніловіча. Да чэрвеня–ліпеня 1818 г. працаваў у архіве Радзівілаў у Нясвіжы. Разам з іншымі памочнікамі Я. Дмухоўскім і Д. Свярчэўскім займаўся падрыхтоўкай патрэбных справаводчых папер Радзівілаўскай камісіі і Пракуратарыі і перасылкай іх у Вільню. У чэрвені–ліпені 1818 г. архіў быў цалкам перавезены туды. Ю. Вілямоўскі быў уключаны ў яго штат у якасці памочніка архівіста. Некалькі месяцаў займаў пасаду загадчыка архіва пасля звальнення 1 сакавіка 1823 г. А. Ёдкі. Разам з памочнікам архівіста В. Грыневічам 19 верасня 1823 г. падрыхтаваў для канцылярыі Суда Радзівілаўскай камісіі «Рэестр прывілеяў па справе аддзялення ардынацкіх уладанняў». Пасля вяртання А. Ёдкі на пасаду загадчыка архіва 24 лютага 1824 г. непасрэдны нагляд за архівам у асноўным застаўся ў кампетэнцыі Ю. Вілямоўскага. У яго захоўваліся ключы ад архіва. Памёр паміж 24 лютага 1824 г. і 15 мая 1829 г.

Крыніцы: НГАБ. Ф. 694. Воп. 1. Спр. 411. Інструкцыя архівістам аб вядзенні і ўпарадкаванні архіва; справаздачы архівістаў і перапіска з імі. Вопісы архіўных дакументаў, 1736–1892 гг. Арк. 22–23, 25 адв.; Там жа. Спр. 412. Вопіс архіўных дакументаў і спісы польскіх, замежных газет і часопісаў, перададзеных з Нясвіжскага архіва ў Берлін. Інвентарны вопіс Нябораўскага архіва. Частка дакладной запіскі архівістаў Шылановіча і Форстэра аб стане архіва, 1745–1904 гг. Арк. 25; Там жа. Спр. 420. Перапіска нясвіжскага архівіста Сымановіча з Генеральнай пракуратарыяй і інш. Вопісы архіўных

дакументаў, здадзеных у архіў і выдадзеных, 1806–1846 гг. Арк. 46 адв., 48; Там жа. Спр. 438. Справаздачы аб стане Нясвіжскага архіва і аб рабоце ў ім даследчыкаў з Пецярбурга і Вільні (са звесткамі па гісторыі архіва). Справаздача аб працы бібліятэкі архіва, 1853–1886 гг. Арк. 7 адв.

Вэсэль Язэп (у крыніцах сустракаецца некалькі варыянтаў напісання прозвішча: Вэтшэль, Вэшэль, Вэтсэль; варыянту «Вэсэль» перавага аддадзена як напісанню, якое ўжывалася ва ўласных подпісах). Нарадзіўся каля 1700 г., займаў пасаду нясвіжскага падстарасты. У 1725 г. — «дырэктар бяльскіх архіваў». Архівіст архіва ў Жулкеве ў 1740–1742 гг. (памочнікі — Катэлевіч, Крыніцкі, Хлебка), які разам з іншай маёмасцю перайшоў Радзівілам ад роду Сабескіх. Адначасова падскарбі на фабрыцы ў Жулкеве. Адыграў пэўную ролю ў спрэчках Міхала Казіміра Радзівіла і сандамірскага ваяводы Яна Тарлы за жулкеўскія ўладанні Сабескіх — выконваў выведачныя функцыі (дастаўляў князю інфармацыю аб сандамірскім ваяводзе); захоўваў архіў: прадухіліў крадзеж дакументаў памочнікам Катэлевічам, які верагодна дзейнічаў у інтарэсах Яна Тарлы.

З 1742 г. — архівіст у Нясвіжы (па дадзеных Р. Янкоўскага — з красавіка 1741 г.). Памочнікі: Навасялецкі, Піражынскі, Савіцкі, Здановіч, Заморскі. Распачаў грунтоўную інвентарызацыю збору. Склаў вопісы важнейшых комплексаў дакументаў, куды ўвайшлі прывілеі, што тычыліся роду Радзівілаў (1743 г.), прывілеі, нададзеныя ВКЛ і пацверджаныя каралём польскім і вялікім князем літоўскім Жыгімонтам Аўгустам (1744 г.), і інш. Стварыў «капіярый» старажытных дакументаў роду, даследаваў генеалогію Радзівілаў.

Выконваў абавязкі бібліятэкара замкавай бібліятэкі (згадваецца на гэтай пасадзе з 1742 г.). Займаўся ўпарадкаваннем кніг, прыёмам і апрацоўкай іншых бібліятэк Радзівілаў, якія далучаліся да нясвіжскага збору (бібліятэка з Бялай, 1746 г.). Арганізоўваў працу аднооўленай Нясвіжскай друкарні (1750 г.), рыхтаваў да выдання зборнік «Corpus juris Militaris». Выконваў ролю настаўніка («дырэктара») дзяцей Міхала Казіміра Радзівіла і Уршулі з Вішнявецкіх.

Пакінуў пасаду паміж 1755–1759 гг. Меў сына Язэпа.

Крыніцы: AGAD. AR. Dz. V. Sygn. 17 177. Wessel Józef, podstarości ks. nieświeskiego i archiwarjusz archiwu nieświeżskiego, 1739–1782 гг. S. 7–8, 10, 63–64, 86–89, 91–92, 94–96, 122–123, 166, 168, 176, 190; Там жа, Dz. XXVII. Sygn. 26. Regestr przywilegiów litewskich 1744 г.; Там жа. Sygn. 29. Lustracja archiwów zamku nieświeżskiego 1755 г.; BN: Rękopis 9067. Część 2. Tuhan-Taurogiński B. Z dziejów Archiwum Radziwiłłów oraz wartość zbiorów dla nauki polskiej. Warszawa, 1969. S. 85.; Радзівіл Ф. Выбраныя творы: перакл. з пол. і фр. / Ф. Радзівіл; уклад. С. Кавалёў. Мн.: «Беларускі кнігазбор», 2003. С. 365; Jankowski R. Archiwiści i instrukcje archiwalne napisane dla nich w Archiwum

Głównym Radziwiłłów w Nieświeżu // Archiwista Polski. 2000. № 2(18). S. 35; Jankowski R. Prace inwentaryzacyjne w Archiwum Głównym Radziwiłłów w Nieświeżu // Archiwista Polski. 2000. № 3(19). S. 44–45; Jankowski R. Burzliwe losy Archiwum Radziwiłłów z Nieświeża od XV w. do 1838 r. // Miscellanea historico-archivistica. 2000. T. 11. S. 39–40; Stępniak W. Archiwum Warszawskie Radziwiłłów a program UNESCO «Pamięć świata» // Miscellanea historico-archivistica. 1997. T. 7. S. 8.

Вэсэль Язэп (малодшы), падстараста гродскі (нясвіжскі?), сын архівіста Я. Вэсэля. Польскі даследчык В. Куля сцвярджаў, што ў маладосці замяняў бацьку на пасадзе архівіста. У 1752 г. прызначаны Міхалам Казімірам Радзівілам кіраўніком прац па стварэнню суконнай мануфактуры ў Нясвіжы. Пазней займаў пасаду ўпраўляючага мануфактурай. Быў абвінавачаны ў злоўжываннях і крадзяжах. У 1755 г. звольнены і заключаны ў турму. Агульная сума страт, нанесеных ім гаспадарцы Радзівілаў, склала 3503 пол. зл. 19 грошаў. Пазней здолеў вярнуць давер князя, служыў рэвізорам.

Крыніцы: Kula W. Manufaktura sukienna Radziwiłłów w Nieświeżu // Roczn. dziejów społecz. i gosp. 1947. T. 9. S. 11–21.

Вярсоцкі, у 1886—1887 гг. пры архівісце Б. Завадскім у складзе групы нанятых пісцоў капіраваў дакументы для Румынскай Акадэміі навук у Бухарэсце па замове Г. Біяну, прафесара і бібліятэкара акадэміі. Пасля выканання працы, верагодна, быў звольнены.

Крыніцы: AGAD. AR. Dz. XXVII. Sygn. 102. «Gławnoje uprawlenije dziełami Jego Sijatelstwa Kniazia Antona [Wilgelma] Radziwiłła (1833–1904). Dzieło otnosiaszczejesia k wydannym iz Nieswiżskogo Archiwa kopii raznych G [ru] nu Bijanu dla Rumunskoj Akademii», 19.09.1886–24.11.1887. S. 77–78.

Гановіч Ян, архівіст і бібліятэкар пры нясвіжскім ардынату Аляксандры Людвіку Радзівіле (1594–1654), аўтар падрабязнага вопісу архіва 1650 г., бібліятэкі 1651 г. Вопіс 1650 г. ахопліваў увесь склад.

Крыніцы: AGAD. AR. Rękopisy biblioteczne. Sygn. VIII–16. Zebranie przywilejów, praw i spraw rożnych… J. Hanowicz, 1650 r.; Jankowski R. Archiwiści i instrukcje archiwalne napisane dla nich w Archiwum Głównym Radziwiłłów w Nieświeżu // Archiwista Polski. 2000. № 2(18). S. 35; Jankowski R. Prace inwentaryzacyjne w Archiwum Głównym Radziwiłłów w Nieświeżu // Archiwista Polski. 2000. № 3(19). S. 44; Jankowski R. Burzliwe losy Archiwum Radziwiłłów z Nieświeża od XV w. do 1838 r. // Miscellanea historico-archivistica. 2000. T. 11. S. 39.

Галынскі, на 17 верасня 1939 г. — намеснік дырэктара архіва Радзівілаў у Нясвіжы. Пасля падзей верасня 1939 г., падчас арганізацыі

вывазу архіва і бібліятэкі ў Мінск Галынскі разам з дырэктарам архіва Іовічам інфармавалі савецкія ўлады і, у прыватнасці, супрацоўнікаў АН БССР па пытаннях складу, інвентарызацыі і месцазнаходжання дакументаў.

Крыніцы: Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (далей — НАРБ). Ф. 4. Воп. 27. Спр. 364. Нарыс Нясвіжскага архіва (пераклад з польскай мовы) 1941 г.

Ганчаровіч, на пачатку 1860-х гг. падчас працэсу падзелу Нясвіжскага архіва паміж Радзівіламі і Вітгенштэйнамі займаў пасаду памочніка архівіста з месячным заробкам 20 рублёў. Згодна з дадзенымі Б. Таўрагінскага, памочнік архівіста Р. Сымановіча. У абавязкі ўваходзілі: капіраванне дакументаў, інвентарызацыйная праца.

Крыніцы: НГАБ. Ф. 694. Воп. 1. Спр. 417а. Асабістыя дакументы архіварыуса Нясвіжскага архіва Сымановіча, 1794–1873 гг. Арк. 4; BN. Rękopis 9067. Część 1. Tuhan-Taurogiński B. Geneza powstania Archiwum Radziwiłłów oraz wartość zbiorów dla nauki polskiej. Warszawa, 1955. S. 37.

Гафаукс дэ (de Goffaux, de Gouffoux) Афрыканус Ганорыс, архівіст Нясвіжскага архіва ў 1721–1741 гг. Аўтар такіх рэестраў, як «Рэестр прывілеяў і розных папер публічных як Каралеўства Польскага, так і ВКЛ, складзены наноў…», 1721 г.; «Рэестр прывілеяў Цэсараў Іх Міласцей, а таксама каралёў польскіх, дадзеных на пасады розныя Князям Іх М(ілас)цям Радзівілам. Таксама і тэстамэнтаў Князёў Іх М(ілас)цей Радзівілаў», Бяла, 1722 г. У рэестры 1721 г. упершыню занатаваныя акты уній Каралеўства Польскага і Вялікага княства Літоўскага. 31 студзеня 1747 г. уступіў на пасаду «сакратара французкага» пры двары падчашага ВКЛ Гераніма Фларыяна Радзівіла тэрмінам на 10 год. У 1763 г. — камандуючы гарнізонам і замкам у Слуцку.

Крыніцы: AGAD. AR. Dz. V. Sygn. 4388. Goffoux Aleksander, chorąży garnizonu fortecji Słuckiej i archiwariusz, 1734–1763 rr. S. 210; Там жа. Dz. XXI. Sygn. G 45. Goffoux A. H. de, sekretarz do interesów zagranicznych. Dekłaracja pełnienia obowiązków korespondenta w koncelarii księcia i kwit na pieniądze, 1739, 1747 rr. S. 3; Там жа. Dz. XXVII. Sygn. 14. Regestr przywilejów dawnych 1721–1722 rr. S. 15. BN Rękopis 9067. Część 2; Tuhan-Taurogiński B. Z dziejów Archiwum Radziwiłłów oraz wartość zbiorów dla nauki polskiej. Warszawa, 1969. S. 85; Jankowski R. Archiwiści i instrukcje archiwalne napisane dla nich w Archiwum Głównym Radziwiłłów w Nieświeżu // Archiwista Polski. 2000. № 2(18). S. 35; Jankowski R. Prace inwentaryzacyjne w Archiwum Głównym Radziwiłłów w Nieświeżu // Archiwista Polski. 2000. № 3(19). S. 44; Jankowski R. Burzliwe losy Archiwum Radziwiłłów z Nieświeża od XV w. do 1838 r. // Miscellanea historico-archivistica. 2000. T. 11. S. 39–40.

Гісберт-Студніцкі Вацлаў, дырэктар Дзяржаўнага архіва ў Вільні ў 1930-я гг. З красавіка 1943 г. па загаду акупацыйных улад быў прызначаны архівістам Нясвіжскага архіва Радзівілаў (той яго часткі, што да 1939 г. заставалася ў Нясвіжы і ў 1941 г. была перавезена ў Мінск, другая частка архіва захоўвалася ў Варшаве). Згодна з дадзенымі К. І. Казака, В. Гісберт-Студніцкі вясной 1942 г. заняў пасаду «кіраўніка архіваў Мінска». Па некаторых звестках, у Мінск быў перавезены і Дзяржаўны архіў з Вільні.

З архіваліямі Радзівілаў быў знаёмы, бо яшчэ да вайны падтрымліваў цесныя сувязі з архівам Нясвіжскай ардынацыі Радзівілаў у Варшаве. У 1936 г. паміж дадзенай установай і Дзяржаўным архівам у Вільні было заключана пагадненне аб абмене літаратурай (дуплетнымі экзэмплярамі бібліятэк, архіўнымі публікацыямі). Напачатку галоўным яго абавязкам як архівіста мінскай часткі архіва было ўпарадкаванне дакументаў, пазней іх падрыхтоўка да вывазу на Захад. Некаторы час В. Гісберт-Студніцкі пражываў пры архіве (у будынку галоўнага корпуса АН БССР). Разам з супрацоўнікамі Гістарычнага архіва ён на працягу некалькіх месяцаў займаўся разборам спраў Нясвіжскага архіва. Нягледзячы на тое, што В. Гісберт-Студніцкі добра ведаў склад архіва, справа рухалася павольна. Праца па падрыхтоўцы была цяжкая, бо заключалася ў тым, што нясвіжскія акты былі перамешаны з актамі Дзяржаўнага архіва з Вільні і з дакументамі АН, якія таксама захоўваліся ў Гістарычным архіве. Акрамя таго, праца па разбору актаў і складанню вопісаў тармазілася па прычыне палеаграфічных цяжкасцей некаторых актаў, таксама адсутнічалі дапаможнікі па перакладу, датаванню, лакалізацыі актаў і інш. В. К. Навакоўскі, дырэктар Дзяржархіва ў Мінску, быў не задаволены дзейнасцю В. Гісберт-Студніцкага і наракаў на яго бяздзейнасць.

У чэрвені–жніўні 1943 г. было закончана ўпарадкаванне дакументаў, складзены вопісы старажытных грамат і каралеўскіх прывілеяў за перыяд Рэчы Паспалітай. Працягвалася праца па ўпарадкаванню метрычнага фонду, нумараваліся старонкі метрычных кніг, складаліся каталогі. У чэрвені 1944 г. архіў быў вывезены гітлераўцамі.

Крыніцы: НГАБ. Справа Ф. 694 «Радзівілы, князі». Т. 1; НАРБ. Ф. 4. Воп. 27. Спр. 364. Нарыс Нясвіжскага архіва (пераклад з польскай мовы) 1941 г. Арк. 28–31; Там жа. Ф. 249. Воп. 8. Спр. 5. План вывазу дакументаў ЦДГА БССР і Дзяржаўнага архіва Мінскай вобласці нямецка-фашысцкімі акупантамі 1943–1944 г. Арк. 2, 45; AGAD. AR. Dz. XXVII. Sygn. 107. Oryginały listów otrzymywanych i bruliony wysyłanych z 1936 r. S. 79, 81; Там жа. Sygn. 108. Oryginały listów otrzymywanych i bruliony wysyłanych z 1937 r. S. 3; Козак К. И. Архивы Беларуси в годы Великой Отечественной войны: формы и состояние // Беларуска-польскія архіваліі: стан і перспектывы: матэрыялы другой бел.-польск. канф. архівістаў, Мінск, 10–11 кастрычніка 2001 г. / Бел. таварыства архівістаў; склад. і навук. рэд. К. І. Козак. Мн., 2003. С. 18–21.

Грыневіч Вінцэнт, на 1823 г. з'яўляўся архівістам з боку нясвіжскага ардыната Антонія Радзівіла пры Генеральным архіве Радзівілаўскай масы ў Вільні. Працягваў працу па ўпарадкаванні ардынацкай часткі архіва, якую распачаў у 1817 г. архівіст Д. Букоўскі. Разам з архівістам Пракураторыі Ю. Вілямоўскім 19 верасня 1823 г. ім быў падрыхтаваны для канцылярыі Суда Радзівілаўскай камісіі «Рэестр прывілеяў па справе аб аддзяленні ардынацкіх уладанняў», дапоўнены 20 снежня 1823 г. Яго аўтарству належаць таксама «Сумарыуш прывілеяў, што захоўваюцца ў Галоўным архіве князёў Радзівілаў, складзены ў 1824 г.». В. Грыневіч кантраляваў і правяраў працу над інвентаром выбаркі дакументаў «Нясвіж з прылеглымі ўладаннямі ў перыяд пасля Кішкаў». Ён, відаць, працаваў яшчэ ў 1826 г. Па дадзеных Р. Янкоўскага, як архівіст на 19 верасня 1823 г. вядомы таксама Ян Грыневецкі, які, верагодна, з'яўляецца той жа асобай.

Крыніцы: НГАБ. Ф. 694. Воп. 1. Спр. 411. Інструкцыя архівістам аб вядзенні і ўпарадкаванні архіва; справаздачы архівістаў і перапіска з імі. Вопісы архіўных дакументаў, 1736–1892 гг. Арк. 23, 25 адв.; Там жа. Спр. 412. Вопіс архіўных дакументаў і спісы польскіх, замежных газет і часопісаў, перададзеных з Нясвіжскага архіва ў Берлін. Інвентарны вопіс Нябораўскага архіва. Частка дакладной запіскі архівістаў Шылановіча і Форстэра аб стане архіва, 1745–1904 гг. Арк. 25; Там жа. Спр. 438. Справаздачы аб стане Нясвіжскага архіва і аб рабоце ў ім даследчыкаў з Пецярбурга і Вільні (са звесткамі па гісторыі архіва). Справаздача аб працы бібліятэкі архіва, 1853–1886 гг. Арк. 7 адв.; AGAD. AR. Dz. XXVII. Sygn. 56. Regestr przywilejów. Hryniewicz W., 19.09.1823. S. 39. BN. Rękopis 9067. Część 2; Tuhan-Taurogiński B. Z dziejów Archiwum Radziwiłłów oraz wartość zbiorów dla nauki polskiej. Warszawa, 1969. S. 85; Jankowski R. Archiwiści i instrukcje archiwalne napisane dla nich w Archiwum Głównym Radziwiłłów w Nieświeżu // Archiwista Polski. 2000. № 2(18). S. 36; Jankowski R. Prace inwentaryzacyjne w Archiwum Głównym Radziwiłłów w Nieświeżu // Archiwista Polski. 2000. № 3(19). S. 46; Jankowski R. Burzliwe losy Archiwum Radziwiłłów z Nieświeża od XV w. do 1838 r. // Miscellanea historico-archivistica. 2000. T. 11. S. 65.

Гэкер, першы з вядомых архівістаў Нясвіжскага архіва. Служыў пры другім нясвіжскім ардынаце князю Яне Юрыі Радзівіле ў 1616–1625 гг. Вядомы як аўтар вопісаў Нясвіжскага архіва і бібліятэкі (1619 г.), інвентара «Двара і вёскі Гарадзейскай» 1623 г. Створаны ім вопіс архіва захоўваў сваё практычнае значэнне да 1650-х гг.

Крыніцы: AGAD. AR. Rękopisy biblioteczne. Sygn. VIII–16. Zebranie przywilejów, praw i spraw rożnych… J. Hanowicz, 1650 г. Арк. 19, 52, 70, 163, 193, 279, 323–324, 328.; Jankowski R. Archiwiści i instrukcje archiwalne napisane dla nich w Archiwum Głównym Radziwiłłów w Nieświeżu // Archiwista Polski. 2000. № 2(18). S. 35.

Хроніка і бібліяграфія

Л. М. Лисова

2008 ГОД — ХРОНИКА ЮБИЛЕЙНЫХ ТОРЖЕСТВ

Национальный исторический архив Беларуси встретил свой 70-летний юбилей большими успехами. За прошедший период он стал одним из крупнейших архивных учреждений республики, хранителем государственной части документов Национального архивного фонда Республики Беларусь за период с XIV в. до начала XX в. в объеме более миллиона дел. В центре внимания архива находятся вопросы обеспечения сохранности документов, их учета, а также усовершенствования научно-справочного аппарата к ним как условия успешного использования ретроспективной информации.

Для примера с 2001 по 2007 гг. отреставрировано 798 800 листов, переплетено 6330 дел, проведено выявление особо ценных дел и создан страховой фонд в количестве 1 103 470 кадров, закартонировано 29 634 дела.

В соответствии с отраслевой «Программой по сохранению архивного документального наследия — составной части информационных ресурсов общества на 2003–2010 гг.» осуществлено техническое переоснащение архива с привлечением новых технологий и технических средств. Созданы цифровые копии наиболее часто используемых и особо ценных дел фонда «Радзивиллы, князья», пергаментных грамот XIV–XVII вв. и документов других фондов. Произведен перевод информации с микрофотокопий в электронный вид на документы XVI в. (более 200 тыс. листов).

Проводится создание и усовершенствование научно-справочного аппарата к документам XIV–XVIII вв., имеющим палеографические особенности, к документам фонда «Радзивиллы, князья» на немецком, французском, польском, итальянском и латинском языках, усовершенствование описей фондов «Витебское губернское правление», «Витебская казенная палата» периода Российской империи второй половины XVIII – начала XX в.

Усовершенствуются описи фондов, используемых в ходе генеалогического поиска, религиозных учреждений Витебской, Минской и Могилевской губерний. Проведено описание более 2000 метрических книг церквей, костелов, синагог за 1848–1938 гг., поступивших из областных архивов и органов ЗАГС Брестской, Витебской, Минской, Могилевской областей. Для использования научно-справочного аппарата на уровне современных требований создается автоматизированная система поиска информации.

С 2001 г. архивом основаны и изданы справочник «Беларусь у актавых кнігах XVI–XVIII стст.» (1–2 выпуски), сборники «Архіварыус» (1–6 выпуски), «Гербоўнік беларускай шляхты», т. 1–2; изданы справочники «Минская губерния: государственные, религиозные и общественные учреждения (1793–1917)», «Фонды Национального исторического архива Беларуси», сборник «Метрыка Вялікага княства Літоўскага. Кніга 44 (1559–1566)» и др., в связи с чем расширена информационная база об источниках по истории Беларуси и специальным историческим дисциплинам.

Перевыполнены по сравнению с прогнозируемыми показатели по использованию документов за 2001–2007 гг.: проведено 125 радио- и телепередач, организовано 119 экскурсий, исполнено 7263 тематических (биографических), 662 генеалогических запроса, опубликовано 229 статей и подборок документов, подготовлено 20 выставок документов.

В 2001–2007 гг. в читальном зале архива работали более 3000 исследователей: ученые Института истории Национальной Академии наук Беларуси, преподаватели и студенты высших учебных заведений, работники музеев, краеведы. Только в 2007 г. зарегистрировано 5180 посещений читального зала, выдано 12 595 дел, 8030 микрофильмов, 3408 описей.

За значительный вклад в развитие архивного дела, сохранение документов по истории Беларуси XIV – начала XX в., организацию их всестороннего использования в интересах науки, научно-исследовательскую работу по актуальным вопросам истории Беларуси, архивоведения, археографии, специальным историческим дисциплинам архив награжден Почетной грамотой Совета Министров Республики Беларусь (постановление от 2 июля 2008 г. № 986).

К юбилею архивом выпущены сборники «Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі — скарбніца дакументальнай спадчыны. 1938–2008», 6-й выпуск сборника научных сообщений и статей «Архіварыус», в котором опубликовано 22 статьи сотрудников архива.

Подготовлены информационные радио- и телевизионные выпуски (каналы «Лад», ОНТ, СТВ), опубликованы интервью и статьи во многих периодических изданиях (газеты «Комсомольская правда в Белоруссии»,

«Вечерний Минск», «Народная газета», «Республика», «СБ «Беларусь сегодня», «Минский курьер»), в журналах «Архівы і справаводства», «Беларускі гістарычны часопіс».

С использованием уникальных документов из фондов архива Республиканским унитарным предприятием почтовой связи «Белпочта» изготовлен сувенирный почтовый конверт, посвященный 70-летию архива. На веб-сайт «Архивы Беларуси» подготовлена виртуальная выставка «Достояние республики», посвященная 70-летию НИАБ, также подготовлены фотовыставки в здании НИАБ и в Минской центральной городской библиотеке им. Янки Купалы.

В ознаменование 70-летия архива 8–9 июля 2008 г. были проведены юбилейные торжества. 8 июля состоялась научно-практическая конференция «Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі: гісторыя і сучаснасць», на которой с приветственным словом выступил директор Департамента по архивам и делопроизводству Министерства юстиции Республики Беларусь В. И. Адамушко. С интересом был выслушан доклад директора НИАБ А. К. Голубович. Также озвучены 40 докладов и сообщений представителей архивных, научных, музейных и других учреждений страны.

Работа конференции была организована по двум секциям: секция 1 «Архіўная справа ў Беларусі XIV – пачатку XX ст. Навуковае выкарыстанне дакументаў НГАБ» (руководители секции доктор исторических наук, главный научный сотрудник Института истории НАН Беларуси Г. Я. Голенченко и заведующий отделом публикации документов НИАБ Д. Л. Яцкевич); секция 2 «Нацыянальны архіўны фонд Рэспублікі Беларусь: стан, праблемы, перспектывы» (руководители секции кандидат исторических наук, заместитель директора БелНИИДАД С. В. Жумарь и заместитель директора НИАБ Л. М. Лисова). Вопросы и проблемы, поднятые на конференции, нашли свое место на страницах сборника материалов «Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі: гісторыя і сучаснасць».

9 июля в архиве состоялась экскурсия, на которой присутствующим были продемонстрированы документальные сокровища Республики Беларусь, хранящиеся в Национальном историческом архиве Беларуси.

Затем состоялась презентация юбилейного сборника «Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі — скарбніца дакументальнай спадчыны. 1938–2008», шестого выпуска сборника научных статей и сообщений «Архіварыус» и других трудов архива, изданных за последнее десятилетие. На презентации присутствовали и выступали члены авторского коллектива, ветераны архива, приглашенные гости, представители телевидения. Вел презентацию заведующий отделом публикации документов Д. Л. Яцкевич, который, как и все ее участники, отметил, что сборник

является важной вехой в 70-летней истории архива. Подведены итоги вклада архива в развитие науки, подготовку нового кадрового потенциала, возвращение исторической памяти о судьбах поколений.

Оценивая вложенные в подготовку сборников и справочников усилия, директор архива А. К. Голубович подчеркнула, что сборник «Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. Скарбніца дакументальнай спадчыны. 1938–2008 гг.» — это первое издание, посвящённое архиву. В нем отражена история становления, а также судьбы документальных собраний Виленского и Витебского архивов древних актов. Сложным оказалось написать историю довоенного периода, т.к. практически отсутствуют документы «могилевского периода». Период становления архива с 1963 по 1990 гг., после переезда в Минск, имел свою специфику. В этот период архив достиг больших профессиональных результатов, которые поддерживают архивисты, работающие в последние десятилетия.

Научный редактор юбилейного сборника доктор исторических наук Ю. Н. Бохан и автор раздела о предшественниках архива — Виленском и Витебском центральных архивах древних актовых книг — кандидат исторических наук М. Ф. Шумейко отметили высокий научный уровень подготовленных материалов. Почетный председатель общественного объединения «Международная ассоциация белоруссистов» А. И. Мальдис сказал о важности издания для изучения истории архивного строительства в Беларуси и популяризации труда белорусских архивистов.

Заместитель директора БелНИИДАД В. В. Федосов оценил успех архива при выработке концепции сборника: освещены и современное состояние архива, и исторические этапы его становления и развития, а заведующие отделами Т. С. Михеёнок и В. А. Ходина показали опыт подготовки статей, посвященных каждому отделу, а также биограмм сотрудников.

Бывший заместитель директора ЦГИА БССР Э. Л. Козловская поблагодарила участников авторского коллектива за проделанную работу по сбору материалов об архиве и о его 70-летнем пути, а также за то, что сборник написан на «роднай мове».

Была отмечена заслуга отдела публикации документов, возглавляемого Д. Л. Яцкевичем, в подготовке справочников и сборников, изданных архивом.

Самым ответственным и приятным мероприятием явилось торжественное собрание с участием представителей организаций и учреждений, которое своим докладом «Национальный исторический архив Беларуси: история и современность» открыла директор А. К. Голубович в зале Минского государственного дворца детей и молодежи.

От имени Министерства юстиции Республики Беларусь архив поздравили и вручили награды удостоенным работникам министр

В. Г. Голованов и директор Департамента по архивам и делопроизводству В. И. Адамушко. Поздравительные речи огласили председатель Национальной комиссии Республики Беларусь по делам ЮНЕСКО В. Г. Счастный, Чрезвычайный и Полномочный Посол Украины в Республике Беларусь И. Д. Лиховый, директор Института истории Национальной Академии наук Беларуси А. А. Коваленя.

В этот день в зале звучали поздравления директоров республиканских архивов и архивных учреждений, которые сопровождались вручением приветственных адресов и памятных подарков: Национального архива Республики Беларусь В. Д. Селеменева, Национального исторического архива Беларуси в г. Гродно Т. Ю. Афанасьевой, Белорусского государственного архива кинофотофонодокументов В. В. Баландина, Белорусского государственного архива-музея литературы и искусства А. В. Запартыко, Белорусского государственного архива научно-технической документации А. М. Запартыко, Белорусского научно-исследовательского института документоведения и архивного дела А. Е. Рыбакова, Белорусского научно-исследовательского центра электронной документации В. Л. Носевича, Центральной лаборатории микрофильмирования и реставрации документов И. В. Силина.

В торжествах приняли участие и выступили с поздравлениями начальник Главного управления юстиции Витебского облисполкома В. В. Пранник и директор Государственного архива Витебской области Т. М. Свистунова, начальник отдела по архивам и делопроизводству Управления юстиции Минского облисполкома А. В. Филиппова и директор Государственного архива Минской области Е. В. Кушнова, начальник отдела по архивам и делопроизводству Управления юстиции Гомельского облисполкома П. М. Лапицкий и директор Государственного архива Гомельской области П. М. Черный, начальник отдела по архивам и делопроизводству, юридической экспертизе и административным процедурам Главного управления юстиции Могилевского облисполкома К. П. Крупенькин и директор Государственного архива Могилевской области П. И. Шевчик, директор Государственного архива Гродненской области Л. И. Юнина и директор Государственного архива Брестской области А. Г. Карапузова.

Много хороших поздравительных слов прозвучало в выступлениях Почетного председателя общественного объединения «Международная ассоциация белорусситов» А. И. Мальдиса, декана исторического факультета Белорусского государственного университета С. Н. Ходина, заведующего сектором по архивам и делопроизводству Главного управления юстиции Минского горисполкома Е. В. Позняк, заместителя главного редактора журнала «Архивы и делопроизводство» В. В. Адамчика, председателя Минской городской организации профсоюза работников государственных и иных учреждений Т. М. Дубининой.

О сотрудничестве с архивом говорили заведующий кафедрой Белорусского государственного экономического университета, доктор исторических наук Ю. Н. Бохан и профессор БГЭУ, доктор исторических наук З. В. Шибеко, кандидат исторических наук В. Ф. Голубев, заместитель директора Национального художественного музея Республики Беларусь Н. М. Усова, заведующая филиалом Национального художественного музея Республики Беларусь «Дом Ваньковичей» Н. В. Сычева, заместитель директора Национального музея истории и культуры Беларуси Л. И. Балавнева. С юбилеем архив поздравили заместитель директора Национальной библиотеки Беларуси Л. Г. Кирюхина, исследователь истории семьи и рода А. В. Чебоганов, адвокаты, члены Президиума Белинюрколлегии Д. М. Наумик, С. В. Комиссарова.

За всеми достижениями стоят конкретные люди. С почетом встречали архивисты ветеранов архива, принявших участие в торжествах: Е. И. Барановского, Э. М. Савицкого, С. И. Павлович, А. К. Титова, Э. Л. Козловскую, Т. Е. Леонтьеву, Н. Н. Левчик, А. А. Станкевич, Е. И. Юцевич, И. И. Петрашевич и др.

Директору А. К. Голубович в честь 70-летия архива вручен нагрудный знак Министерства юстиции Республики Беларусь «За адзнаку» II степени. Главный архивист отдела научного использования документов и информации В. Н. Денисов награжден Почетной грамотой Совета Министров Республики Беларусь. Почетной грамотой Министерства юстиции Республики Беларусь награждена заместитель директора Л. М. Лисова, благодарность министра объявлена заведующей отделом информационно-поисковых систем Г. Е. Акулович и главному палеографу отдела древних актов А. Ф. Александровой. Нагрудным знаком Департамента по архивам и делопроизводству Министерства юстиции Республики Беларусь «Ганаровы архівіст Беларусі» награждены заведующая отделом обеспечения сохранности документов и фондов Г. Н. Кутукова, заведующая отделом древних актов О. В. Бобкова, главный архивист отдела научного использования документов и информации С. А. Рыбчонок, ветеран архива, с 1986 по 2002 гг. заведующая отделом обеспечения сохранности документов и фондов А. А. Станкевич. За многолетний добросовестный труд, высокий профессионализм, большой вклад в развитие архивной службы Республики Беларусь пять сотрудников награждены Почетной грамотой Департамента по архивам и делопроизводству Министерства юстиции Республики Беларусь — это главный бухгалтер Р. Ф. Бабич, заведующий отделом публикации документов Д. Л. Яцкевич, ведущий научный сотрудник отдела обеспечения сохранности документов и фондов С. Я. Трацевская, архивист 2 категории этого же отдела Г. В. Барсукова, ведущий научный сотрудник отдела научного использования документов и информации И. Л. Вернер.

Ряду работников архива за добросовестный труд, высокий профессиональный уровень в области научно-исследовательской работы по актуальным вопросам истории Беларуси, создания автоматизированных информационно-поисковых систем, создания и усовершенствования научно-справочного аппарата к документам по истории Беларуси XIV – начала XX в., обеспечения сохранности и организации использования документов Национального архивного фонда Республики Беларусь в интересах науки и общества была вручена Почетная грамота директора архива, в том числе: заведующей отделом научного использования документов и информации В. А. Ходиной, главному архивисту М. И. Блашковой, архивисту II категории Л. Д. Гусаковой, заведующей отделом автоматизированных архивных технологий Т. С. Михеёнок, главному архивисту отдела информационно-поисковых систем Т. Н. Котик, главному архивисту отдела обеспечения сохранности документов и фондов С. Н. Хлябич, архивистам II категории Т. В. Елисеевой, Н. Н. Алипченко, главным архивистам отдела древних актов Н. А. Барсуковой, И. М. Бобер, ведущему научному сотруднику А. А. Лашкевичу, главному инженеру И. К. Парабковичу, технику II категории Н. М. Трубникову, уборщице служебных помещений В. И. Тулице, ветерану архива Т. Е. Леонтьевой. Благодарность за добросовестный труд и большой вклад в развитие архива объявлена И. В. Покрасенко, А. Е. Горшковой (отдел обеспечения сохранности документов и фондов), Д. В. Лисейчикову, А. Л. Гривенёву (отдел информационно-поисковых систем), О. Х. Коноваленко, В. Л. Козлову (отдел научного использования документов и информации), В. В. Пахомовой (отдел публикации документов), Г. М. Брегеру (отдел древних актов), О. Л. Сидельниковой, Т. А. Новицкой, Н. Ф. Харьяновой (отдел автоматизированных архивных технологий), Л. К. Матус (административно-хозяйственный отдел), Т. А. Матук (ведущий бухгалтер).

В эти дни 70-летние юбилеи отметили еще четыре архивных учреждения — Государственные архивы Витебской, Гомельской, Минской и Могилевской областей. Администрация НИАБ от имени коллектива искренне поздравила своих коллег, которые убедительно продемонстрировали, что ценность и значимость архива зависит от всех работников, кто с чувством личной ответственности посвящает свою жизнь и труд благородному делу — делу сохранения документальных материалов по истории белорусского народа.

Торжества показали, что архивисты настроены продолжать приумножение достижений, знаний и практических навыков работы с документами, приобретенных за прошедший период деятельности Государственной архивной службы Республики Беларусь.

***Кривонос Ф.**, священник. У Бога мёртвых нет. Неизвестные страницы из истории Минской епархии (1917–1939 годы). Мн.: МФЦП, 2007. 240 с.: ил.*

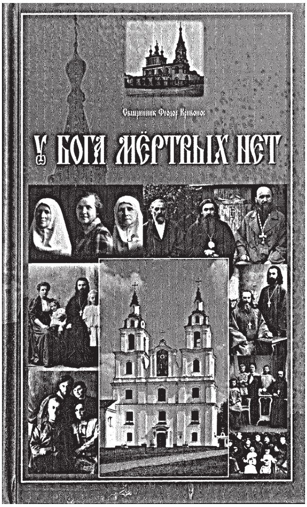

Кніга святара Ф. Крываноса, адмыслоўца, які займаецца праблемамі рэпрэсіяў супраць праваслаўнай царквы ў Беларусі ў ХХ ст. з боку Савецкай улады і ўвекавечанні памяці загінуўшых святароў і міранаў, выйшла накладам 3000 асобнікаў. Дадзеная праца знаходзіцца цалкам у рэчышчы навуковых інтарэсаў і дзейнасці аўтара, які на працягу шматлікіх гадоў займаецца асвятленнем дадзенай праблематыкі.

Чарговая кніга прысвечаная падзеям, якія адбываліся ў Мінскай епархіі ў 1917–1939 гг., і ў асноўным сканцэнтраваная на рэпрэсіях супраць праваслаўнага духавенства. Яна складаецца з уводзінаў, пяці раздзелаў, заключэння і бібліяграфіі. Ва ўводзінах аўтар раскрывае мэты працы, паказвае яе актуальнасць, сцісла характарызуе выкарыстаныя крыніцы і літаратуру. У першым раздзеле коратка падаецца інфармацыя пра становішча і развіццё праваслаўнай царквы напярэдадні 1917 г., характарызуецца стан Мінскай епархіі падчас рэвалюцыйных падзей, нямецкай і польскай акупацыі. Другі прысвечаны разгляду прычын і разгортванні кампаніі па канфіскацыі царкоўных каштоўнасцей, якая праводзілася Савецкай уладай у 20-я гг. ХХ ст., стварэнні Беларускай мітраполіі ў 1922 г. і пачатку супрацьстаяння прыхільнікаў патрыярха Ціхана з абнаўленцамі, якія стварылі паралельную царкоўную структуру, падтрыманую бальшавікамі. Трэці раздзел працягвае тэму царкоўнага супрацьстаяння, а таксама распавядае аб ганеннях на мітрапаліта Мельхіседэка. У чацвёртым паказваецца гісторыя стварэння Беларускай аўтакефальнай праваслаўнай царквы, раскрываюцца адносіны да яе праваслаўнага духавенства, характарызуецца царкоўнае становішча пасля 1927 г. Пяты — найбольш значны (складае палову кнігі), раздзел апавядае аб масавых рэпрэсіях супраць праваслаўнага кліра і міранаў у 1929–1939 гг. У заключэнні Ф. Крываннос робіць высновы па раздзелах.

Пры напісанні кнігі аўтар выкарыстаў шматлікую літаратуру, якая тычыцца царкоўнага жыцця ў даваенны перыяд, матэрыялы перыядычнага друку, прычым як сучаснага, так і тагачаснага, а таксама значнае кола

архіўных крыніц. Большасць архіўных дакументаў узята з беларускіх архіваў, у тым ліку і мала даступных сучасным даследчыкам. Так, першы раздзел заснаваны на звестках, запазычаных, галоўным чынам, з Мінскіх епархіяльных ведамасцей за 1917–1920 гг.

Палітыку Савецкай улады ў адносінах да царквы раскрываюць матэрыялы Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь і Дзяржаўнага архіва Мінскай вобласці. Дакументы фондаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі дазваляюць разгледзець становішча праваслаўнай царквы ў 20-я – пач. 30-х гг. XX ст. Асобна трэба адзначыць фонд Беларускага абнаўленчага сінода, дакументы якога ў найбольшай ступені характарызуюць становішча ўнутры праваслаўнай царквы ў Беларусі (становішча прыходаў, узаемаадносіны ціханаўцаў з абнаўленцамі, узнікненне Беларускай аўтакефальнай праваслаўнай царквы і інш.). Абставіны рэпрэсіяў супраць прадстаўнікоў праваслаўнай царквы яскрава паказваюць следчыя справы, заведзеныя на духавенства і міранаў, з Цэнтральнага архіва КДБ Рэспублікі Беларусь, з архіваў УКДБ Гомельскай, Віцебскай і Магілёўскай абласцей.

Асобна можна вылучыць прыватны архіў Ф. Крываноса, які пачаў складвацца ў выніку дзейнасці святара ў 90-я гг. XX ст. па збору дадзеных аб прадстаўніках праваслаўнай царквы, якія пацярпелі ад рэпрэсій. Гэты архіў складаецца з дакументаў прыходаў, успамінаў, лістоў родных і блізкіх ахвяраў рэпрэсій (апошнія крыніцы займаюць асноўную частку пятага раздзела).

Невялікую колькасць дакументаў аўтар узяў з архіваў Расійскай Федэрацыі. Гэта пераважна следчыя справы на высланых святароў Мінскай епархіі. Архіў Мінскага Епархіяльнага Кіраўніцтва аўтар выкарыстаў для асвятлення пэўных момантаў жыцця і дзейнасці святароў.

Дадзеная праца Ф. Крываноса, хоць і анатуецца як духоўна-асветніцкае выданне, адрасаванае, галоўным чынам, вернікам, але, на нашу думку, будзе цікавым і для навукоўцаў, якія займаюцца пытаннямі, звязанымі з гісторыяй праваслаўнай царквы ў Беларусі ў XX ст. Акрамя таго, у кнізе выкарыстаны багаты архіўны матэрыял, які ўдала дапаўняецца фотаздымкамі святароў (узятых у тым ліку і са следчых спраў КДБ, а таму мала даступных).

І. А. Вішнеўскі

Феодор Кривонос *(священник). Белорусская Православная Церковь в XX столетии: спецкурс лекций для Минской Духовной Семинарии. Мн.: ВРАТА, 2008. 255 с.*

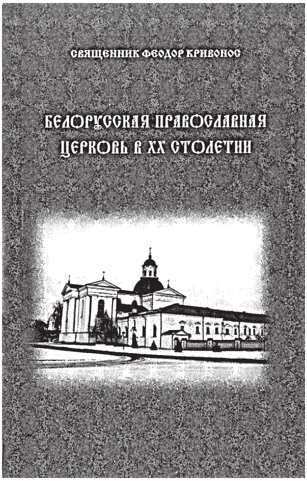

Увосень 2008 г. выйшла ў свет кніга святара Ф. Крываноса «Белорусская Православная Церковь в XX столетии: спецкурс лекций для Минской Духовной Семинарии». У пэўнай ступені гэтая праца з'яўляецца працягам даследавання тэмы, якая яшчэ нядаўна ўзнята беларускімі царкоўнымі гісторыкамі і атрымала актыўнае развіццё на пачатку XXI ст.

У якасці рэцэнзентаў выступілі прафесар Мінскай Духоўнай акадэміі і духоўнай семінарыі протаіерэй Віталь Антонік і дацэнт Інстытута тэалогіі БДУ протаіерэй Сяргей Гардун, што падкрэслівае духоўна-асветніцкую ролю выдання.

Кніга складаецца з уводзінаў, дзесяці лекцый, заключэння, бібліяграфіі і дадатку. У першай лекцыі ў агульных рысах падаецца становішча праваслаўнай царквы ў Беларусі ў пачатку XX ст., паасобку разглядаецца кожная епархія. Другая распавядае пра становішча царквы ў перыяд Першай сусветнай вайны, нямецкай і польскай акупацый Беларусі да сакавіка 1921 г., адлюстроўвае змены, якія крануліся царквы пасля Лютаўскай і Кастрычніцкай рэвалюцый 1917 г. Трэцяя лекцыя асвятляе антырэлігійную палітыку Савецкай улады ў 1920–30-я гг., абнаўленчы раскол і ўтварэнне Беларускай аўтакефальнай праваслаўнай царквы. Становішчу праваслаўнай царквы ў Заходняй Беларусі падчас уваходжання апошняй у склад Польшчы, палітыку польскіх уладаў, а разам з тым і наступствам уз'яднання БССР у 1939 г. для царквы прысвечаны чацвёртая і пятая лекцыі. Шостая адлюстроўвае дзейнасць праваслаўнай царквы ва ўмовах нямецкай акупацыі. У сёмай лекцыі распавядаецца пра поспехі і цяжкасці аднаўлення царкоўнага жыцця ў пасляваенны перыяд, адноснай нармалізацыі стасункаў царквы з Савецкай уладай. Пагаршэнне становішча праваслаўнай царквы пры Хрушчове, асвятленне гісторыі Мінскай епархіі ў 1960–80-я гг. і характарыстыка яе кіруючых іерархаў (больш падрабязна аўтар спыняецца на асобе мітрапаліта Філарэта) адлюстроўваюцца ў восьмай і дзевятай лекцыях. Апошняя дазваляе ўбачыць стан сучаснай Беларускай праваслаўнай царквы, асноўныя падзеі 1990–2000-х гг. У дадатку, які ўяўляе сабой

публікацыю фрагмента з «Монастырского дневника» архімандрыта Антонія (Мельнікава), апісваюцца падзеі, звязаныя з закрыццём у 1963 г. Мінскай духоўнай семінарыі.

Пры напісанні працы Ф. Крыванос выкарыстоўваў беларускія, расійскія, у меншай ступені літоўскія і польскія даследаванні. Прыводзіцца значнае кола літаратуры, што выдавалася з сярэдзіны 1990-х гг. па сённяшні час. Аўтар звяртаецца не толькі да работ, звязаных з гісторыяй непасрэдна праваслаўнай царквы, але і да агульных даследаванняў, з дапамогай якіх больш падрабязна асвятляюцца некаторыя падзеі і аспекты. Ён таксама звярнуў увагу на дыпломныя працы выпускнікоў Мінскай духоўнай семінарыі, на падставе якіх даў характарыстыку некаторым найбольш вядомым царкоўным дзеячам. Прыведзены ў кнізе і некаторыя матэрыялы царкоўнага перыядычнага друку. Так, царкоўнае жыццё ў першай трэці ХХ ст. асвятляюць такія выданні, як «Минские Епархиальные Ведомости», «Полоцкие Епархиальные Ведомости», «Вестник Виленского православного Св.-Духовского братства» і інш.

У сваёй працы Ф. Крыванос выкарыстоўвае і архіўныя крыніцы. Пры прывядзенні статыстычных дадзеных і характарыстыцы становішча царквы аўтар бярэ дакументы Цэнтральнага Камітэта КПБ (Ф. 4), Цэнтральнага савета Саюза ваяўнічых бязбожнікаў БССР (Ф. 261), Беларускага рэспубліканскага савета прафесійных саюзаў (Ф. 265), Упаўнаважанага Савета па справах Рускай праваслаўнай царквы пры СМ СССР па БССР (1944–1965) (Ф. 951) і Упаўнаважанага Савета па справах рэлігійных культаў пры СМ БССР (1944–1965) (Ф. 952) Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь. Абставіны царкоўнага расколу ў 1920-я гг. і рэпрэсій супраць духавенства раскрываюцца пры дапамозе дакументаў абнаўленчага Сінода (Ф. 2786) Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі, следчых спраў Цэнтральнага архіва КДБ Рэспублікі Беларусь, архіваў УКДБ па Віцебскай і Гродзенскай вобласцях. Невялікую, але разам з тым цікавую частку крыніц складаюць дакументы Дзяржаўнага архіва Мінскай вобласці, Літоўскага дзяржаўнага гістарычнага архіва, Дзяржаўнага архіва Расійскай Федэрацыі і Расійскага дзяржаўнага гістарычнага архіва. Гісторыю праваслаўнай царквы ў другой палове ХХ ст. аўтару дапамагае ілюстраваць зборнік дакументаў «Православная церковь на Витебщине (1918–1991)», выдадзены ў 2006 г. Асобна можна вылучыць архіў аўтара, што склаўся ў выніку дзейнасці апошняга. Ён збіраў дадзеныя аб прадстаўніках праваслаўнай царквы, якіх закранулі рэпрэсіі. Асабліва шырока выкарыстаны ўспаміны сведкаў.

Кніга Ф. Крываноса «Белорусская православная церковь в ХХ столетии» з'яўляецца першым вопытам абагульнення гісторыі праваслаўнай царквы ў Беларусі дадзенага перыяду. Не прэтэндуючы на паўнату інфармацыі, ён імкнуўся адлюстраваць асноўныя перыяды, падзеі і

ахарактарызаваць найбольш выбітныя асобы ў гісторыі праваслаўнай царквы. Праца дазваляе глянуць на гістарычныя падзеі вачыма царкоўных сведак.

Разам з тым нельга не заўважыць і некаторыя недахопы. Хаця Ф. Крыванос і ўпэўнівае чытача ў сваіх імкненнях зыходзіць з «беспристрастно-научных позиций», ідэалагічная нейтральнасць аўтара выклікае сумненні. Ён не закранае супярэчлівых тэм для сучаснай праваслаўнай царквы. Выкрываючы ролю бальшавікоў у здзяйсненні абнаўленчага расколу, Ф. Крыванос не падае інфармацыі пра удзел АДПУ ў стварэнні аўтакефальнай царквы ў 1927 г. Абыходзіць ён і некаторыя пытанні з гісторыі аўтакефальнай царквы падчас нямецкай акупацыі, увогуле не згадвае аб яе дзейнасці пасля вайны і ў замежжы ў другой палове XX ст. Нельга не заўважыць яго асабістае стаўленне ў ацэнцы царкоўных асоб і падзей. Прыводзячы станоўчую ацэнку такім дзеячам, як Мельхіседэк, Панцейлеймон Ражноўскі, Ф. Крыванос падае адмоўную ацэнку альбо толькі агульныя звесткі пра дзеячаў абнаўленчай і аўтакефальнай цэркваў. Крытыкуючы апошніх, аўтар разам з тым фактычна не закранае праблемы праваслаўнай царквы (напрыклад, пры характарыстыцы царквы ў 1900–1914 гг. толькі ў агульных рысах згадваюцца недахопы сінадальна-кансісторскай сістэмы). У нязначнай ступені ім выкарыстаны комплекс архіўных крыніц. Так, акрамя фонду абнаўленчага Сінода (толькі адна справа), не звярнуў увагі на дакументы Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі, якія дапамаглі б падрабязней асвятліць становішча праваслаўнай царквы ў пачатку XX ст. Тое ж самае можна казаць і пра НАРБ, дакументы якога дапамаглі б разгледзець стан царквы асабліва ў 1941–1944 гг.

Кніга Ф. Крываноса «Белорусская Православная Церковь в XX столетии» уяўляе цікавасць не толькі для студэнтаў духоўных навучальных устаноў, але і для шырокага кола чытачоў. Для навукоўца дадзеная праца будзе мець карысць, дзякуючы прыведзеным у ёй крыніцам і гістарыяграфіі.

І. А. Вішнеўскі

Гісторыя Магілёўскага дзяржаўнага універсітэта *(1913–1940 гг.): дакументы і матэрыялы / Аўт.-склад.: А. Р. Агееў, К. М. Бандарэнка, В. П. Клімковіч; пад агульн. рэд. К. М. Бандарэнкі. Магілёў: МДУ імя А. А. Куляшова, 2008. 216 с.*

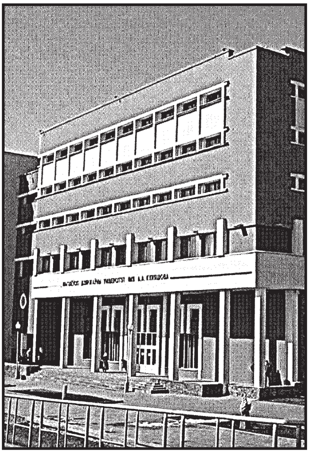

У 2008 г. пабачыў свет зборнік дакументаў і матэрыялаў па гісторыі такой вядомай установы, як Магілёўскі дзяржаўны універсітэт імя А. А. Куляшова. Зборнік ахоплівае перыяд ад часу ўзнікнення ў 1913 г. Магілёўскага настаўніцкага інстытута да 1940 г., апошняга перадваеннага года, па якім аўтарам-складальнікам давялося адшукаць дакументы.

Выданне падрыхтавана калектывам Магілёўскага дзяржаўнага універсітэта (МДУ) на чале з рэктарам К. М. Бандарэнкам і выкладчыкам А. Р. Агеевым. У суаўтарстве з імі выступае дырэктар Дзяржаўнага архіва грамадскіх аб'яднанняў Магілёўскай вобласці В. П. Клімковіч. Зборнік надрукаваны пры падтрымцы Міністэрства адукацыі РБ і Дзяржаўнага архіва грамадскіх аб'яднанняў Магілёўскай вобласці.

Як пазначана ў прадмове да выдання, яго аснову склалі крыніцы дзяржаўных архіваў Беларусі, а менавіта Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (НГАБ) — 10 дакументаў, Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь (НАРБ) — 1, Дзяржаўнага архіва грамадскіх аб'яднанняў Магілёўскай вобласці (ДАГАМВ) — 41, Дзяржаўных архіваў Гомельскай (ДАГВ) — 6 і Магілёўскай абласцей (ДАМВ) — 1. Прадстаўлены 4 дакументы з музея Магілёўскага дзяржаўнага універсітэта.

Сярод газет выкарыстаны: «Савецкая Беларусь» — 2 артыкулы, «Камунар Магілёўшчыны» — 1 артыкул. Адзін дакумент узяты са «Сборника законов Белорусской ССР и указов Президиума Верховного Совета БССР 1938 г.».

На пачатку выдання асобным раздзелам пададзена гісторыя Магілёўскага дзяржаўнага універсітэта на розных этапах яго існавання. Згодна з колькасцю назваў гэтай установы такіх этапаў вылучаецца дзесяць. Неаднаразовая змена найменняў фактычна адлюстравала тыя грамадска-палітычныя і культурныя працэсы, што адбываліся ў Беларусі ў ХХ ст.

Самым вялікім з'яўляецца раздзел, прысвечаны дакументам і матэрыялам. Як адзначаюць складальнікі, дадзеныя крыніцы падаюцца ў

храналагічным парадку на мове арыгінала з захаваннем асаблівасцей правапісу і афармлення дакументаў. Пасля кожнага з іх змешчана спасылка на месца захавання з пазначэннем арыгіналаў і копій. У прадмове да выдання пазначана, што «пры немагчымасці дакладнай дацiроўкі ўстанаўлівалася прыблізная дата, якая вызначалася па змесце дакумента». У якасці заслугі складальнікаў можна адзначыць стварэнне паказальніка імёнаў да выдання. У зборніку таксама прадстаўлены спіс скарочаных слоў, зроблены пералік дакументаў (усяго 67).

Неабходна заўважыць, што само выданне больш нагадвае своеасаблівы люстраны (факсімільны) адбітак дакументаў, аднак з наяўнасцю некаторых рэдактарскіх правак. Так, нечытабельныя месцы пазначаліся спецыяльнымі знакамі (*).

На жаль, аўтарамі не выкарыстаны артыкул З. Л. Яцкевіча ў часопісе «Адукацыя і выхаванне» [1], дзе аўтарам разглядаюцца факты па гісторыі навучальных устаноў горада з 1578 па 1916 г. Акрамя гэтага на падставе дакументаў НГАБ змяшчаюцца і некалькі фактаў з гісторыі арганізацыі ў Магілёве ўласнага універсітэта, якое актыўна распачалося ў 1916 г.

У фондзе НГАБ па Магілёўскаму настаўніцкаму інстытуту (Ф. 2258) захоўваецца 45 спраў, з якіх у зборніку выкарыстаны пяць (Спр. 6, 21, 22, 28, 39). Яны, на думку складальнікаў, найбольш поўна характарызуюць абставіны ўзнікнення, існавання і дзейнасці ўстановы ў перыяд з 1913 па 1917 гг. Аднак неабходна заўважыць, што для комплекснага даследавання гісторыі дадзенай праблемы ў будучым неабходна карыстацца і іншымі дакументамі згаданага фонду.

Падсумоўваючы, можна зрабіць выснову аб тым, што апублікаваныя ў выданні архіўныя крыніцы дастаткова поўна паказваюць асаблівасці навучальнага працэсу і выхаваўчай работы, кадравай палітыкі і навуковай дзейнасці, стан матэрыяльнай базы і іншыя аспекты жыццядзейнасці навучальнай установы.

Дадзенае выданне прадстаўляе сабой фактычна першы зборнік дакументаў, падрыхтаваны на Магілёўшчыне з удзелам архіўных устаноў рэгіёна.

Зборнік, безумоўна, будзе карысным і цікавым для навукоўцаў, краязнаўцаў, студэнтаў і супрацоўнікаў універсітэта, усіх, хто цікавіцца гісторыяй педагагічнай адукацыі на Магілёўшчыне.

В. В. Урублеўскі

---

[1] Яцкевіч З. Л. Аднавіць забыты гонар, альбо колькі старонак з гісторыі адукацыі на Магілёўшчыне // Адукацыя і выхаванне. Мн., 1994. С. 37-41.

Лисенко С., Чернецький Є. *Правобережна шляхта (кінець XVIII – першая половина XIX ст.). Список шляхти Волинської, Київської та Подільської губерній, дворянські права якої перевірила Центральна ревізійна комісія. Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2002 (1-е вид.); 2007 (2-е вид.).*

Легітимована правобережна шляхта *(кінець XVIII – середина XIX ст.) / Уклад.: С. Лисенко, Є. Чернецький. Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2006. Т. 2–5.*

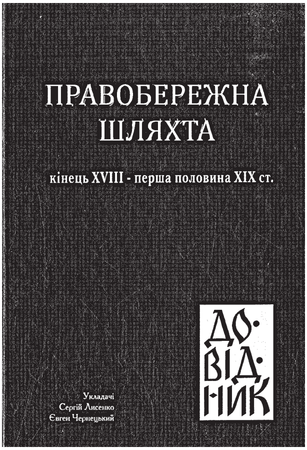

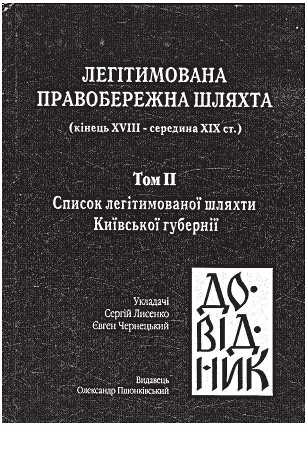

Даследаванне шляхецкай генеалогіі аказвае значны ўплыў на разгляд пытанняў генеалагічнага, гісторыка-дэмаграфічнага і юрыдычнага характару. Анатуемыя выданні прысвечаны генеалогіі шляхты Правабярэжнай Украіны канца XVIII – сярэдзіны XIX ст. Іх аўтары, Сяргей Лысенка і Яўген Чарнецкі, адзначыліся значнай колькасцю прац, прысвечаных дадзенай тэматыцы, што дазволіла ім назапасіць вялікую колькасць разнастайнай інфармацыі па гісторыі і генеалогіі. Першым з выдадзеных імі даведнікаў варта адзначыць наступны — «Правабярэжная шляхта (канец XVIII – першая палова XIX ст.). Спіс шляхты Валынскай, Кіеўскай і Падольскай губерняў, дваранскія правы якой праверыла Цэнтральная рэвізійная камісія». Дадзенае выданне пабачыла свет у рамках выдавецкага праекта «Шляхта Украіны» і скіравана на даследаванне «легітымаванай» (зацверджанай) Сенатам Расійскай імперыі шляхты.

Даведнік прадстаўляе грунтоўны спіс шляхецкіх прозвішчаў з пазначэннем месца выводу (губерні); даты разгляду справы Цэнтральнай рэвізійнай камісіяй (камісія, якая склікалася для праверкі дзеянняў ДДС); даты адпраўлення справы да часовай прысутнасці Герольдыі альбо да іншай установы з пазначэннем яе нумару. Аднак у спісе не пазначаецца частка радаслоўнай

кнігі, куды заносіўся зацверджаны род. Усяго спіс у алфавітным парадку ахоплівае 19 042 дваранскія роды, якія пражывалі на абшарах Кіеўскай, Валынскай і Падольскай губерняў і чые дваранскія правы разглядаліся Цэнтральнай рэвізійнай камісіяй. Перад спісам выкладзены тэарэтычныя аспекты пытання гісторыі правабярэжнай шляхты з 1793 па 1845 гг., працэсы далучэння яе да расійскага дваранства, юрыдычнага і палітычнага «разбору шляхты». Асвятляецца гісторыя існавання і функцыянавання Цэнтральнай рэвізійнай камісіі. Аналагам дадзенага выдання можа з'яўляцца «Спіс зацверджанай шляхты ў губернях Гродзенскай, Мінскай, Магілёўскай, Смаленскай і Віцебскай» [1].

Аб значнай практычнай каштоўнасці і актуальнасці даведніка «Правабярэжная шляхта» сведчыць яго перавыданне і замена вокладкі з мяккай на цвёрдую. У другім, дапрацаваным выданні, у процівагу першаму, падаецца карта адміністрацыйнага падзелу Правабярэжнай Украіны (на сярэдзіну XIX ст.).

Часткова ўся прадстаўленая вышэй інфармацыя была выкарыстана пры напісанні даследавання, прысвечанага спісам зацверджанай шляхты Кіеўскай і Валынскай губерняў.

Унутраная структура даведніка «Легітымаваная правабярэжная шляхта (канец XVIII – сяр. XIX ст.)» складаецца з наступных раздзелаў: прадмовы да спісу, спісу скарачэнняў, карты адміністрацыйнага падзелу губерні і ўласна спісу зацверджанай шляхты. Шырокі спектр інфармацыі па шляхце Валынскай губерні выклікаў з'яўленне трох тамоў, прысвечаных ёй.

Спіс зацверджанай шляхты Кіеўскай губерні (Т. 2) змяшчае інфармацыю аб 3000 шляхецкіх родаў, што зацвярджаліся Кіеўскім дваранскім дэпутацкім сходам як расійскае дваранства. У адпаведным спісе шляхты па Валынскай губерні (Т. 3–5) пададзены звесткі аб 7500 дваранскіх родах, зацверджаных Валынскім дваранскім дэпутацкім сходам.

Інфармацыя па кожным родзе падаецца ў пяці пунктах. Першы пункт (не пазначаны лічбай) змяшчае прозвішча шляхецкага роду. Аўтарамі падаюцца ўсе варыянты прозвішча, што ўжываліся ў дакументах, у т. л. тыя, што маглі з'яўляцца памылкай дробнага чыноўніка пры перапісванні ці ўкладанні. Пры наяўнасці родавага прыдомка падаваўся і ён (напр.: «Літинські пр. Піскрович»). Прозвішчы ў спісе разам з прыдомкамі маглі ўключаць таксама і ўказанне на месца паходжання роду (напр.: «з Вишполя Вишпольські пр. Міхайлевич»). Дадзеныя формы прозвішчаў звычайна ўжываліся ў спісах дакументаў, прадстаўленых шляхтай для зацвярджэння. Аўтары разглядаюць згаданую з'яву як

[1] Spis szlachty wylegitymowanej w guberniach Grodzienskiey, Minskiej, Mohylewskiey, Smolenskiey i Witebskiey. Opracowali: S. Dumin, S. Górzyński. Warszawa, 1992.

своеасаблівы культурны пласт гістарычнай інфармацыі аб пэўным родзе.

Другі пункт інфармуе пра запіс шляхецкіх родаў падчас рэвізій з пазначэннем года правядзення рэвізскай сказкі, населенага пункта, дзе пражывала шляхта, і павета, да якога яна адносілася. У выпадках, калі пэўны род быў запісаны па рэвізіі за межамі той губерні, якой прысвечана выданне, пазначалася назва губерні, намесніцтва, вобласці. У дужках запісаны статус роду, робіцца пазнака аб адсутнасці ці памылковасці звестак пра яго ў рэвізіі (напр.: «чиншова шляхта; помилково не записані»).

Трэці пункт пазначае павет, з якога было накіравана прашэнне ў Дваранскі дэпутацкі сход з мэтай зацвярджэння ў шляхецкай вартасці. Калі пастаноў ДДС было некалькі, і іх задаволілі на падставе прашэнняў, пададзеных з розных паветаў, то апошнія падаваліся ў храналагічным парадку і пазначаліся лацінскімі літарамі. Тое самае датычылася і тых выпадкаў, калі прашэнні падаваліся родам, прадстаўнікі якога пражывалі ў розных паветах. У такіх выпадках паветы пазначаліся ў паслядоўнасці іх фіксацыі ў дакументах.

У чацвёртым пункце змешчана інфармацыя адносна зацвярджэння родаў у дваранстве паводле загадаў Герольдыі. Звесткі па легітымацыі ўключалі дату зацвярджэння і нумар часткі дваранскай радаводнай кнігі, куды заносіўся род. Зацвярджэнняў магло быць і некалькі, прычым у розных паветах ці губернях. У гэтым выпадку захоўваецца храналагічны прынцып папярэдняга пункту, з указаннямі, па якіх губернях, намесніцтвах, абласцях адбываліся рашэнні ДДС.

У пятым пункце змяшчаюцца спасылкі на архіўную ўстанову, фонд, вопіс, справу і аркушы, з якіх была ўзята інфармацыя. Асноўнымі ўстановамі–захавальнікамі патрэбнай у даследаванні інфармацыі з’яўляліся: Дзяржаўны архіў Кіеўскай вобласці, Дзяржаўны архіў Жытомірскай вобласці і Цэнтральны дзяржаўны гістарычны архіў Украіны ў Кіеве.

У якасці пэўнага недахопу можна адзначыць, што аўтарамі не падаецца інфармацыі адносна шляхецкіх гербаў, якія могуць служыць своеасаблівым дапаможным элементам пры ідэнтыфікацыі роду. Дадзены факт неабходна звязаць са складанасцю і спецыфічнасцю пытання геральдыкі правабярэжнай шляхты канца XVIII – пачатку XIX ст.

Для вызначэння комплексу выкладзенай вышэй інфармацыі аўтарамі прымяняецца тэрмін «радаграма», якую можна разглядаць як інфармацыю аб родзе, пададзеную ў форме энцыклапедычнай даведкі.

У ліку вартасцяў працы неабходна назваць арыгінальны падыход да размяшчэння інфармацыі па кожным шляхецкім родзе ў выглядзе устойлівай падрабязнай схемы. У выдання маецца значная крыніцазнаўчая база, што ўключае інфармацыю аб правабярэжнай шляхце згадана-

га вышэй перыяду. Да шэрагу апрацаваных аўтарамі крыніц адносяцца: матэрыялы Кіеўскага і Валынскага дваранскіх дэпутацкіх сходаў, рэвізскія сказкі 1795, 1811, 1816 і 1834 гг., а таксама пастановы ДДС і загады Герольдыі аб зацвярджэнні ў дваранстве.

Дадзеныя даведнікі значна паляпшаюць працэс даследавання гісторыі і генеалогіі шляхецкага стану Правабярэжнай Украіны і з'яўляюцца карыснымі пры практычным стварэнні радаводаў украінскага дваранства. Можна спадзявацца, што прыклад украінскіх гісторыкаў у складанні спісаў шляхты будзе з часам успрыняты і замежнымі даследчыкамі, у тым ліку з Беларусі, Польшчы і Расіі.

В. В. Урублеўскі, З. Л. Яцкевіч

***Правобережний гербівник** / Уклав Є. Чернецький. Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2006. Т. 1; 2007. Т. 2; 2007. Т. 3.*

Паглыбленае даследаванне генеалагічнай тэматыкі на прыкладзе шляхты асобнай мясцовасці павінна адбывацца шляхам пераходу ад агульнага да канкрэтнага ці наадварот, у адпаведнасці з метадамі, якія выкарыстоўвае аўтар. У аснову зборніка Яўгена Чарнецкага «Правабярэжны гербоўнік» пакладзены менавіта прынцып пераходу ад агульнага (спісы шляхты) да канкрэтнага (энцыклапедычныя даведкі да абраных родаў). Выданне на сёння складаецца з трох тамоў, якія прысвечаны шляхце, што ў канцы XVIII – першай палове XIX ст. пражывала ў белацаркоўскіх маёнтках графаў Браніцкіх (т. зв. Белацаркоўскае графства), і іх суседзяў (у межах Васількаўскага, Таращанскага і Звенігародскага паветаў Кіеўскай губерні).

Першы том змяшчае інфармацыю пра прозвішчы, гербы і месцы пражывання шляхты. Том складаецца з уступу, спісу скарачэнняў, тлумачэнняў да спісу, уласна спісу шляхты, пераліку гербаў і родаў, спісу крыніц і літаратуры, адміністрацыйнай карты даследуемай тэрыторыі (на сярэдзіну XIX ст.), геаграфічнага паказальніка.

Інфармацыя пра род у спісе падаецца па наступных пазіцыях: 1) родавае прозвішча на украінскай мове; 2) напісанне прозвішча на польскай і рускай мове згодна з крыніцамі і гербоўнікамі (у дужках); 3) назва герба і родавы прыдомак; 4) звестка пра год і месца пражывання

ў пэўным павеце; 5) звесткі пра паходжанне роду згодна з гербоўнікамі. У квадратных дужках пазначаны скарочаныя варыянты крыніц і літаратуры, якія тлумачацца ў дадатку «Скарачэння спісаў і літаратуры». У тлумачэннях да спіса аўтар падкрэслівае, што «у ведамасцях пра месцы пражывання шляхты могуць змяшчацца дадзеныя пра розныя роды, зведзеныя пад адной пазіцыяй у спісе». Усяго такіх пазіцый 3500.

Пасля спіса прозвішчаў размешчаны выявы гербаў (усяго 152), якімі карысталіся прадстаўнікі шляхецкіх родаў з пазначаных вышэй паветаў. Пералік гербаў і родаў змяшчае ў сабе наступныя пазіцыі: 1) назву герба на ўкраінскай мове; 2) назвы гербаў у дужках на польскай мове; 3) спіс родаў, якія гэтымі гербамі карысталіся.

Дадзеныя «ведамасці», як іх называе аўтар, створаны на падставе шырокага кола крыніц і літаратуры, ужытых у даследаванні. Пры працы над спісамі ён карыстаўся архіўнай інфармацыяй з фондаў Дзяржаўнага архіва Кіеўскай вобласці і Цэнтральнага дзяржаўнага гістарычнага архіва Украіны ў Кіеве. Аўтарам выкарыстаны дадатковыя рэвізскія сказкі аб шляхце за 1800 г. (Васількаўскі і Звенігародскі паветы), імянныя ведамасці аб беспамесным і бясчынавым дваранстве за 1811 г. (Васількаўскі павет), дадатковы спіс аб аднадворцах і грамадзянах за 1833 г. (Таращанскі павет) і г. д. Выкарыстаны і навуковыя публікацыі, сярод якіх неабходна адзначыць уласную працу Яўгена Чарнецкага «Шляхта Васількаўскага павета Кіеўскай вобласці ў спавядальных ведамасцях праваслаўных храмаў пачатку XIX ст.» (Белая Царква, 1999), а таксама перавыданне вядомай працы Юрыя Дуніна-Баркоўскага «Спіс прозвішчаў шляхты польскай» (Варшава, 1997).

Другі і трэці тамы выдання прысвечаны канкрэтнай інфармацыі па гісторыі пэўных дваранскіх родаў Кіеўскай губерні. Другі складзены на падставе выпісак з пратаколаў №№ 1–375 пасяджэнняў спецыяльнай камісіі, створанай для кантролю Кіеўскага дваранскага дэпутацкага сходу, якія адбыліся ў 1838 г. і былі прысвечаны разгляду часткі легітымацый за 1801–1804 гг. Падчас працы над выданнем была выкарыстана інфармацыя з гербоўнікаў і публікацый XIX – пачатку XX ст. Трэці складзены на падставе пратаколаў №№ 1–188, 376–711 пасяджэнняў той жа камісіі, якія адбыліся ў 1838–1839 гг. і былі прысвечаны разгляду часткі «легітымацый» (зацвярджэнняў у дваранстве) за 1802–1810 гг.

Другі том змяшчае важную інфармацыю ад аўтара, якая асвятляе становішча архіўнай справы на Украіне і разглядае факт выдання гербоўніка як крок, накіраваны на надзейнае і доўгачасовае зберажэнне архіўнай генеалагічнай інфармацыі.

Энцыклапедычныя даведкі па родах у даследаванні называюцца нататкамі. Нататкі пра легітымаваную шляхту Кіеўскай губерні змяшчаюць

наступныя звесткі па кожным родзе: 1) прозвішча на ўкраінскай мове і герб; 2) прозвішча роду на рускай мове арыгінала; 3) час зацвярджэння ўказам Сената з пазначэннем месца пражывання і часткі радаводнай кнігі, куды род быў унесены; 4) інфармацыю аб найдаўнейшым дакуменце ў справе аб дваранскім паходжанні роду; 5) спасылку на месца захоўвання крыніцы з вышэйзгаданай інфармацыяй. У канцы выдання змешчаны пералік гербаў і родаў, падаецца карта адміністрацыйнага падзелу Правабярэжнай Украіны, а таксама змешаны (геаграфічны, імянны, прадметны) паказальнік на ўкраінскай мове і спіс шляхецкіх прозвішчаў на польскай. Далей у выданні пададзены спіс скарачэнняў і нарэшце ўласна спіс родаў з пазначэннем іх гербаў. Да нататкаў даюцца тлумачэнні.

Па сваёй структуры трэці том мала чым адрозніваецца ад другога. Выключэнне складае цікавы артыкул аўтара адносна «гербавай памяці» дробнай шляхты Правабярэжжа Украіны ў канцы XVIII – першай трэці XIX ст., дзе аналізуецца працэс заняпаду шляхецкай культуры і адмірання функцый родавых гербаў, асабліва ў XVIII ст., што ў шэрагу выпадкаў не дазваляе даведацца аб прыналежнасці пэўнага герба таму ці іншаму шляхецкаму роду.

Выданне «Правабярэжны гербоўнік», па сутнасці, нагадвае «малы гербоўнік шляхты», бо прысвечаны не ўсёй украінскай шляхце, а той яе частцы, што пражывала на правабярэжнай Украіне. Падобнымі выданнямі ў Беларусі з'яўляюцца: «Малы гербоўнік Наваградскай шляхты» [1], «Малы гербоўнік Халопеніцкай шляхты» [2], «Малы гербоўнік Чавускай шляхты» [3] і г. д. Структура 2 і 3 тамоў украінскага выдання нагадвае структуру вышэйназваных беларускіх выданняў.

Неабходна адзначыць вялікую працаздольнасць спадара Чарнецкага ў справе выяўлення, апрацоўкі і публікацыі генеалагічных крыніц, якія маюць вялікую карысць пры біяграфічных і генеалагічных даследаваннях. Акрамя гэтага дадзеная інфармацыя з'яўляецца важнай і ў плане краязнаўчага вывучэння мясцовасці. Карысць даведніка для беларускіх даследчыкаў і аматараў генеалогіі і геральдыкі можа праяўляцца ў тым, што некаторыя шляхецкія роды, пазначаныя ў гербоўніку, маглі паходзіць з Беларусі альбо перасяляцца туды ў пазнейшы час.

«Правабярэжны гербоўнік» будзе карысны ўсім, хто цікавіцца і займаецца згаданымі праблемамі.

В. В. Урублеўскі, З. Л. Яцкевіч

---

[1] Гануш А., Леўчык А., Рыбчонак С. Малы гербоўнік Навагрудскай шляхты. Мн., 1997.

[2] Яцкевіч З. Л. Малы гербоўнік Халопеніцкай шляхты. Мн., 1999.

[3] Яцкевіч З. Л. Малы гербоўнік Чавускай шляхты // Архіварыус: зб. навук. паведамл. і арт. Вып. 5. Мн.: НГАБ, 2007. С. 222–229.

Чернецький Є. *Правобережна шляхта за російського панування (кінец XVIII – початок XX ст.). Джерела, структура стану, роди. Біла Церква: Від. О. Пшонківський, 2007. 176 с.*

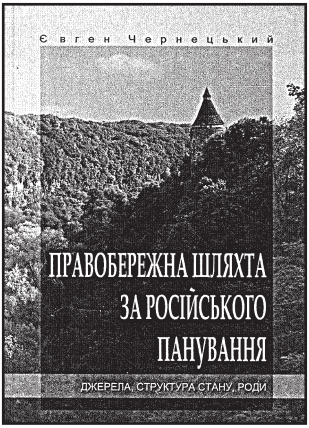

Выданне «Правабярэжная шляхта ў часы расійскага панавання» можна разглядаць як чарговы этап працы аўтара над тэмай даследавання генеалогіі і геральдыкі правабярэжнай шляхты. Падчас падрыхтоўкі дадзенага зборніка аўтар выкарыстаў папярэднія напрацоўкі, прысвечаныя правабярэжнай шляхце. Таму дадзенае выданне з'яўляецца фактычнай апрацоўкай і ўзбагачэннем інфармацыі, прадстаўленай спадаром Чарнецкім у папярэдніх працах.

Зборнік прысвечаны тэрыторыі Васількаўскага і Махніўскага паветаў Кіеўскай губерні; складаецца з уводзінаў, трох раздзелаў і змешанага (геаграфічнага, імяннога і прадметнага) паказальніка.

Першы раздзел прысвечаны крыніцам па генеалогіі Правабярэжжа. Тут разглядаюцца пытанні тыпалогіі крыніц канца XVIII – пачатку XIX ст. адносна наступных праблем: міграцыі дробнай шляхты на Кіеўшчыну, інкарпарацыі шляхты Правабярэжнай Украіны ў расійскае дваранства на прыкладзе дакументаў рода Сумоўскіх (Шумоўскіх) герба «Ястрабец», захавання крыніц па генеалогіі шляхецкіх родаў правабярэжжа ў архівасховішчах Украіны.

Асобная частка раздзела прысвечана структуры, стану і перспектывам даследавання згаданага пытання. У ім разгледжаны наступныя аспекты: праблемы даследавання генеалогіі шляхты; структура генеалагічных крыніц, што знаходзяцца на архіўным захаванні; стан даследавання і перспектывы.

У другім раздзеле разглядаюцца пытанні, звязаныя з вывучэннем гісторыі шляхты Васількаўскага павета на падставе спавядальных ведамасцей пачатку XIX ст. Абмяркоўваюцца праблемы даследавання і паходжання родаў праваслаўнай шляхты, даецца агляд тэрыторыі Васількаўскага павета, змешчаны спіс праваслаўных родаў павета за 1812–1815 гг. У спісе пазначаюцца: прозвішча роду, саслоўе і месца пражывання з пазначэннем назвы парафіі. У раздзеле асвятляецца пытанне паходжання неаседлай шляхты Махніўскага павета, апублікаваны спіс,

у які занесена шляхецкае прозвішча, месца пражывання на 1800 г., пазнака аб геаграфічным паходжанні (напр.: «1795 прийшов з м. Махнівка»).

Трэці раздзел прысвечаны практычнаму разгляду пытанняў генеалогіі на прыкладзе двух родаў: Хаецкіх герба «Любіч» і Пудэлка-Шаняўскіх герба «Юноша». Пазначана гісторыя родаў, узноўленая на падставе спраў вывадовых камісій пры ДДС, і радаводы ў выглядзе пакаленнага роспісу і генеалагічнай схемы.

Дадзенае выданне з'яўляецца фактычна трэцім этапам па даследаванню правабярэжнай шляхты пасля «Легітымаванай правабярэжнай шляхты (Белая Царква, 2006)» і «Правабярэжнага гербоўніка» (Белая Царква, Т. 1. 2006; Т. 2–3. 2007). З аднаго боку тут асвятляюцца тэарэтычныя праблемы, робяцца цікавыя высновы адносна крыніц шляхецкай генеалогіі і структуры стану. З другога боку аўтар звяртае ўвагу на практычныя аспекты пытання: спісы павятовай шляхты, радаводы вызначаных шляхецкіх сем'яў. Усё гэта робіць выданне арыгінальнай формай правядзення генеалагічнага даследавання.

На сённяшні момант у Беларусі няма ў чыстым выглядзе аналагаў дадзенага выдання, але яго пазітыўны вопыт з'яўляецца важным для айчыннай гістарыяграфіі.

Аб тым, што публікацыі Чарнецкага сёння запатрабаваны на Украіне, сведчыць наяўнасць у аўтара фінансавых спонсараў (мецэнатаў). Таксама неабходна падкрэсліць і тое, што многія працы ўкраінскага даследчыка выдаюцца дзякуючы падтрымцы такіх грамадскіх аб'яднанняў, як Белацаркоўскае рыцарскае кола, Таварыства аховы старажытнасцяў Кіеўшчыны, Белацаркоўскі краязнаўчы музей і г. д. Гэтыя факты кажуць аб значнай зацікаўленасці ў падобных навуковых выданнях з боку грамадства.

Зборнік будзе цікавы ўсім, хто займаецца пытаннямі генеалогіі, а таксама гістарычнага краязнаўства, у тым ліку даследчыкам з Польшчы, Беларусі і Расіі.

В. В. Урублеўскі, З. Л. Яцкевіч

Рэзюмэ

Анішчанка Яўген Канстанцінавіч, кандыдат гістарычных навук.

«Спісы шляхты Магілёўскай губерні за 1783–1784 гг.».

Працягваецца публікацыя спісаў шляхты Магілёўскай губерні, складзеных на падставе матэрыялаў Генеральнага межавання Полацкага і Магілёўскага намесніцтваў і «Эканамічных заўваг» да іх. У артыкуле змешчаны спісы па Магілёўскаму і Рагачоўскаму паветах.

Антановіч Зінаіда Васільеўна, галоўны архівіст аддзела публікацыі дакументаў НГАБ, аспірантка БелНДІДАС.

«Крыніцы па асабістым складзе духавенства XIX ст. у архіўным фондзе НГАБ “Магілёўская рымска-каталіцкая кансісторыя”».

Аналізуюцца асаблівасці структуры крыніц па пытанні асабістага складу духавенства XIX ст., адзначаецца іх крыніцазнаўчая вартасць. Аўтарам праводзіцца падзел крыніц па ступені інфарматыўнасці.

«Навукова-даведачны апарат да архіўнага фонду “Мінская рымска-каталіцкая кансісторыя»: гісторыя і сучасны стан»

Аналізуецца гісторыя Мінскай рымска-каталіцкай кансісторыі, ступень апрацаванасці аднайменнага фонду НГАБ архіўнымі супрацоўнікамі, асвятляюцца асноўныя рысы створанага да яго навукова-даведачнага апарата.

Вішнеўскі Ілля Аляксеевіч, студэнт V курса гістарычнага факультэта БДУ.

«Организация делопроизводства в Белорусской обновленческой церкви в 1922–1935 гг.».

У артыкуле разглядаюцца асаблівасці вядзення і ўліку справаводчай дакументацыі ў структуры Беларускай абнаўленчай царквы ў 1922–1935 гг., праводзіцца падзел дакументаў па чатырох асноўных групах паводле іх функцыянальнага прызначэння.

Кривонос Ф. У Бога мёртвых нет. Неизвестные страницы из истории Минской епархии (1917–1939). Мн.: МФЦП, 2007. 248 с. (рэцэнзія).

Рэцэнзуецца праца святара Ф. Крываноса, якая асвятляе малавядомыя аспекты з гісторыі Мінскай епархіі ў міжваенны перыяд яе існавання.

У рэцэнзіі вызначаюцца асноўныя месцы захавання архіўнай інфармацыі па дадзенай праблеме, адзначаецца яе карысць для гістарычнай навукі.

Кривонос Ф. Белорусская православная церковь в XX столетии: спецкурс лекций для Минской Духовной Семинарии. Мн.: ВРАТА, 2008. 255 с. (рэцэнзія).

Рэцэнзія прысвечана курсу лекцый для студэнтаў Мінскай духоўнай семінарыі. У ёй аналізуецца структура даследавання, даецца ацэнка выкарыстаных крыніц, звяртаецца ўвага на слабыя бакі працы.

Галубовіч Віталь Уладзіміравіч, кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры тэорыі і права Гродзенскага філіяла Беларускага інстытута правазнаўства.

«Пастулаты менскай шляхты на сойм 1646 г.».

У артыкуле разглядаюцца асноўныя палажэнні і асаблівасці складання інструкцыі менскай шляхты на сойм 1646 г., копія якой адшукана ў бібліятэцы Польскай Акадэміі навук у Кракаве.

Гарбачова Вольга Васільеўна, кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры этналогіі, музеялогіі і гісторыі мастацтва гістарычнага факультэта БДУ.

«Дзейнасць Ігнацыя Дамейкі ў Таварыстве навуковай дапамогі ў Францыі».

Грунтуючыся на матэрыялах з Польскай бібліятэкі ў Парыжы, аўтар асвятляе аспекты дабрачыннай і культурна-асветніцкай дзейнасці ў эміграцыі вядомага беларускага вучонага і грамадскага дзеяча Ігнацыя Дамейкі. У дадатку публікуецца праект Дамейкі па навучанню эмігрантаў у Парыжскай Цэнтральнай школе мастацтваў і рамёстваў ад 14 сакавіка 1833 г.

Корсак Вольга Мікалаеўна, аспірантка кафедры тэарэтычнага і славянскага мовазнаўства філалагічнага факультэта БДУ.

«Публікацыя тэстамента Яна Серакоўскага, стольніка гастыньскага».

Публікуецца тэстамент аднаго зураднікаў ВКЛ — Яна Серакоўскага, адшуканы ў кнігах Менскага земскага суда, праводзіцца яго філалагічны аналіз, дзе разглядаюцца асаблівасці польскай мовы ў землях ВКЛ другой паловы XVIII ст.

Купрэвіч Таццяна Вітальеўна, аспірантка лабараторыі мікалогіі Інстытута эксперыментальнай батанікі імя В. Ф. Купрэвіча НАН Беларусі.

«Повреждение архивных документов микроскопическими грибами».

У артыкуле падрабязна разглядаюцца прычыны пашкоджання папяровых дакументаў мікраскапічнымі грыбамі, прапануюцца метады фізічнай і хімічнай барацьбы з імі.

Латушкін Андрэй Мікалаевіч, выкладчык гістарычнага факультэта БДУ.

«Архівісты Нясвіжскага архіва XVII – першай паловы XX ст.».

Змешчаны біяграмы 14 архівістаў Нясвіжскага архіва Радзівілаў (на літары «В» і «Г»), сярод якіх найбольшая ўвага нададзена Аляксандру-Івану Валіцкаму.

Лашкевіч Аляксандр Аляксандравіч, кандыдат гістарычных навук, вядучы навуковы супрацоўнік аддзела старажытных актаў НГАБ.

«Аператыўна-следчая праца Мінскага губернскага жандарскага ўпраўлення ў пачатку XX ст.».

На падставе матэрыялаў НГАБ апісваецца дзейнасць губернскага жандарскага ўпраўлення ў Мінскай губерні ў галіне палітычнага вышуку і барацьбы з эканамічнай злачыннасцю. Вызначаюцца асноўныя накірункі дзейнасці, прыводзяцца прыклады спраў, якія вяліся супрацоўнікамі ўпраўлення.

Лісава Ларыса Міхайлаўна, намеснік дырэктара НГАБ.

«2008 год — хроника юбилейных торжеств».

Прааналізаваны дасягненні Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі ў перыяд з 2001 па 2007 гг. па асноўных накірунках яго дзейнасці. Згаданы найбольш значныя і памятныя падзеі са святкавання 70-годдзя архіва ў 2008 г. Высока адзначаны заслугі яго супрацоўнікаў.

Міхяёнак Таццяна Сяргееўна, загадчыца аддзела аўтаматызаваных архіўных тэхналогій НГАБ.

«О сходстве и различиях фонда пользования на пленочных и электронных носителях».

Даецца агульная характарыстыка працэсу стварэння алічбованых электронных копій дакументаў як новага высокаякаснага элемента страхавога фонду НГАБ, паказваецца перавага электронных носьбітаў над плёнкавымі мікрафільмамі, адзначаецца перспектыўнасць дадзенага віду архіўнай дзейнасці, накіраванага на паляпшэнне навуковага выкарыстання дакументаў.

Несцяровіч Юрый Уладзіміравіч, кандыдат гістарычных навук, старшы навуковы супрацоўнік аддзела археаграфіі БелНДІДАС.

«Эксплицированное понятие текста и интерпретация термина «текст» в рамках археографии и источниковедения».

У артыкуле абгрунтоўваецца тэзіс аб неабходнасці дыферэнцыяцыі тэрміна «тэкст» у навуковым дыскурсе, удакладняецца паняцце тэкста, даецца эпістэмалагічны аналіз тэрмінаў «тэкст дакумента» і «тэкст гістарычнай крыніцы» у адпаведнасці з экспліцыраванай трактоўкай тэкста.

Папко Вольга Мікалаеўна, кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры філасофіі і культуралогіі Брэсцкага дзяржаўнага тэхнічнага універсітэта.

«Крыніцы па гісторыі родукн. Радзівілаў у архіве і бібліятэках Познані (Польшча)».

У артыкуле апісваюцца крыніцы, адшуканыя ў Дзяржаўным архіве, бібліятэках Рачынскіх і Курніцкай у Познані. Аўтар падае свой падзел дакументаў на чатыры групы.

Скеп'ян Анастасія Анатольеўна, навуковы супрацоўнік Інстытута гісторыі НАН Беларусі.

«Лісты маладых князёў Алелькавічаў з Італіі».

Публікуюцца лісты князёў Юрыя і Яна-Сымона Алелькавічаў да сваёй маці княгіні Кацярыны з Тэнчынскіх, выяўленыя аўтарам у Галоўным архіве старажытных актаў у Варшаве. У артыкуле даецца ацэнка крыніцазнаўчай вартасці дакументаў.

Сліж Наталля Уладзіміраўна, кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры мовазнаўчых дысцыплін ПУА «БІП-Інстытут права», гродзенскі філіял.

«“Збор знакамітых цудаў і ласкаў Найсвяцейшай Панны Марыі Студэнцкай” як крыніца па гісторыі Гародні».

На падставе вялікага комплексу крыніц аўтарам характарызуецца крыніцазнаўчая вартасць аднаго друкаванага выдання канца XVII ст., якое мела важнае рэлігійнае значэнне. Шматбакова прааналізаваны стан даследавання праблемы, разнастайная гістарычная інфармацыя, пададзеная ў «Зборы…».

Смірнова Ірына Юр'еўна, метадыст аддзела традыцыйнай культуры Беларускага дзяржаўнага універсітэта культуры і мастацтваў.

«Из истории Свято-Николаевской церкви села Неглюбка».

Даследуецца гісторыя праваслаўнай царквы сяла Няглюбка (з 1761 г. па сённяшні час), што знаходзіцца цяпер у складзе Веткаўскага р-на Гомельскай вобл., падаецца інфармацыя аб унутраным убранні і маёмасным становішчы царквы, яе бібліятэцы, змяшчаюцца падрабязныя звесткі аб святарах і царкоўных служках.

Снапкоўскі Юрый Мікалаевіч, старшы навуковы супрацоўнік аддзела інфармацыйна-пошукавых сістэм НГАБ.

«Дневник путешествий Э. Гендерсона как источник по истории Беларуси первой четверти XIX в.».

Артыкул прысвечаны вызначэнню крыніцазнаўчай вартасці кнігі шатландскага місіянера Эбеназара Гендэрсана «Библейские разыскания и странствия по России», якая прадстаўляецца каштоўным комплексам разнастайных звестак, карысных пры даследаванні гісторыі, геаграфіі і этнаграфіі ўсходнеславянскага рэгіёна, у т. л. Беларусі. Адзначаны моцныя і слабыя бакі расійскага выдання кнігі ў 2006 г.

Урублеўскі Вадзім Валер'евіч, вядучы навуковы супрацоўнік аддзела публікацыі дакументаў НГАБ.

«Род галандскіх дваран Гартынгаў на Беларусі».

У артыкуле прасочаны радавод чатырох пакаленняў дваранскага роду замежнага паходжання, пададзена гісторыя Гартынгаў на Беларусі, адзначаны кар'ерныя дасягненні, сямейныя і маёмасныя адносіны прадстаўнікоў роду.

Гісторыя Магілёўскага дзяржаўнага універсітэта (1913–1940 гг.): дакументы і матэрыялы / Аўт.-склад.: А. Р. Агееў, К. М. Бандарэнка, В. П. Клімковіч; пад агульн. рэд. К. М. Бандарэнкі. Магілёў: МДУ імя А. А. Куляшова, 2008. 216 с. (рэцэнзія).

У рэцэнзіі разглядаецца зборнік, прысвечаны гісторыі Магілёўскага дзяржаўнага універсітэта; значная ўвага ўдзелена крыніцам, на падставе якіх было падрыхтавана выданне. Адзначаецца перспектыўнасць даследавання гісторыі педагагічнай адукацыі на Магілёўшчыне.

*Разам з **Яцкевічам З. Л.** (гл. ніжэй): Лисенко С., Чернецький Е. Правобережная шляхта (кінец XVIII – першая половина XIX ст.). Список шляхти Волинськоі, Киівськоі та Подільскоі губерній, дворянські права якой перевірила Центральна ревізійна комісія. Біла Церква: 2002 (1-е вид.), 2007 (2-е вид.); Легітимована правобережна шляхта (кінець XVIII – середина XIX): спеціальні довідники / Укладачи: С. Лисенко, Е. Чернецький. — Біла Церква: Від. О. Пшонківський, 2006. Т. 2–5. (рэцэнзія).*

Рэцэнзуюцца даведнікі украінскіх гісторыкаў С. Лысенкі і Я. Чарнецкага, дзе апублікаваны спісы шляхты Правабярэжнай Украіны канца XVIII – сярэдзіны XIX ст. Падрабязна аналізуецца структура выданняў, адзначаюцца іх моцныя і слабыя бакі.

***Іх жа**: Правобережний гербівник / Уклав Е. Чернецький. Біла Церква: Вид. О. Пшонківський. Т. 1. — 2006; Т. 2 — 2007; Т. 3 — 2007. (рэцэнзія).*

Рэцэнзуецца трохтомнае выданне, прысвечанае шляхце, што ў канцы XVIII – першай палове XIX ст. пражывала ў межах Васількаўскага, Таращчанскага і Звенігародскага паветаў Кіеўскай губерні. Падрабязна разглядаецца структура даведніка. Адзначаецца карысць працы пры правядзенні біяграфічных, генеалагічных і краязнаўчых даследаванняў.

***Іх жа**: Чернецький Е. Правобережна шляхта за російського панування (кінец XVIII – початок XX ст.). Джерела, структура стану, роди. Біла Церква: Від. О. Пшонківський, 2007. 176 с. (рэцэнзія).*

Рэцэнзуецца зборнік, прысвечаны крыніцам па шляхецкай генеалогіі ў межах Васількаўскага і Махніўскага паветаў Кіеўскай губерні. У працы робяцца тэарэтычныя высновы адносна крыніц шляхецкай генеалогіі і структуры стану; звяртаецца ўвага на практычныя аспекты пытання: спісы павятовай шляхты, радаводы шляхецкіх сем'яў. Адзначаецца пазітыўнасць вопыту дадзенага выдання для беларускай гістарыяграфіі.

Цітоў Анатоль Кірылавіч, сябра Саюза пісьменнікаў Беларусі.

«Злотнічныя цэнтры Беларусі (ад даўніх часоў да пачатку XX ст.)».

Разглядаецца кароткая гісторыя злотніцкага рамяства ў 14-ці гарадах Беларусі, даецца характарыстыка злотніцкіх цэхаў, прыводзяцца урыўкі з цэхавых статутаў, змяшчаюцца біяграфічныя звесткі найбольш вядомых злотнікаў.

Чарняўскі Фёдар Віктаравіч.

«Крыштоф Валадковіч: факты з жыцця і дзейнасці».

Даследуюцца факты біяграфіі, сямейна-роднасныя сувязі і маёмаснае становішча грамадска-палітычнага дзеяча, ваяводы навагародскага Крыштофа Валадковіча. На прыкладзе жыцця і дзейнасці адной асобы прааналізаваны працэсы сацыяльна-эканамічнага і палітычнага жыцця Рэчы Паспалітай XVII ст.

Шумейка Міхаіл Фёдаравіч, кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры крыніцазнаўства гістарычнага факультэта БДУ.

«Деятельность Витебской ученой архивной комиссии (1909–1919 гг.)».

Артыкул прымеркаваны да 100-гадовага юбілею з часу заснавання згаданай установы; асвятляюцца абставіны стварэння і асноўныя напрамкі дзейнасці камісіі, адзначаецца яе ўплыў на развіццё архіўнай, музейнай, бібліятэчнай дзейнасці ў Беларусі.

Шымукенус Міхаіл Уладзіміравіч, настаўнік гісторыі ВПК ДСШЭУ г. Магілёва, краязнавец.

«З гісторыі Троіцкай царквы ў Магілёве».

Асвятляюцца асобныя моманты з паўсядзённай гісторыі праваслаўнай царквы ў XVI–XIX стст.

Яцкевіч Зміцер Лявонцьевіч, загадчык аддзела публікацыі дакументаў НГАБ.

«Малы гербоўнік Рагачоўскай шляхты».

Дадзены артыкул прадстаўляе сабой працяг публікацыі звестак па генеалогіі шляхты Рагачоўскай правінцыі. Змешчана інфармацыя пра 20 шляхецкіх родаў, якія пражывалі на згаданай тэрыторыі ў XIX ст. Пазначаецца паходжанне роду, называюцца яго прадстаўнікі, пададзены родавыя сувязі, а таксама займаемыя пасады.

Змест

Да 100-годдзя заснавання Віцебскай архіўнай камісіі

М. Ф. Шумейко

Деятельность Витебской ученой архивной комиссии (1909–1919) 3

I. Архівазнаўства

И. А. Вишневский

Организация делопроизводства
в Белорусской обновленческой церкви в 1922–1935 гг. 12

Т. С. Михеёнок

О сходстве и различиях фонда пользования
на пленочных и электронных носителях 20

II. Публікацыя і археаграфічная апрацоўка архіўных дакументаў

В. В. Гарбачова

Дзейнасць Ігнація Дамейкі
ў Таварыстве навуковай дапамогі ў Францыі 27

В. М. Корсак

Публікацыя тэстамента Яна Серакоўскага, стольніка гастыньскага 39

Ю. В. Нестерович

Эксплицированное понятие текста и интерпретация
термина «текст» в рамках археографии и источниковедения. 44

А. А. Скеп’ян

Лісты маладых князёў Алелькавічаў з Італіі. 55

III. Крыніцазнаўства

Я. К. Анішчанка

Спісы шляхты Магілёўскай губерні за 1783–1784 гг. 75

З. В. Антановіч

Крыніцы па асабістым складзе духавенства XIX ст. у архіўным фондзе
НГАБ «Магілёўская рымска-каталіцкая кансісторыя» 100

В. У. Галубовіч
Пастулаты менскай шляхты на сойм 1646 г. 109
А. А. Лашкевіч
Аператыўна-следчая праца Мінскага губернскага
жандарскага ўпраўлення ў пачатку XX ст. 116
В. М. Папко
Крыніцы па гісторыі роду кн. Радзівілаў
у архіве і бібліятэках Познані (Польшча) 125
Н. У. Сліж
«Збор знакамітых цудаў і ласкаў Найсвяцейшай Панны Марыі
Студэнцкай» як крыніца па гісторыі Гародні 132
Ю. Н. Снапковский
Дневник путешествий Э. Гендерсона как источник
по истории Беларуси первой четверти XIX в. 182

IV. Гісторыя

И. Ю. Смирнова
Из истории Свято-Николаевской церкви села Неглюбка 189
А. К. Цітоў
Злотнічныя цэнтры Беларусі (ад даўніх часоў – да пачатку XX ст.) . . . 205
Ф. В. Чарняўскі
Крыштоф Валадковіч: факты з жыцця і дзейнасці 221
М. У. Шымукенус
З гісторыі Троіцкай царквы ў Магілёве 253

V. Генеалогія

В. В. Урублеўскі
Род галандскіх дваран Гартынгаў на Беларусі 258
З. Л. Яцкевіч
Малы гербоўнік Рагачоўскай шляхты 267

VI. Навукова-даведачны апарат, забеспячэнне захаванасці і ўлік дакументаў

З. В. Антановіч
Навукова-даведачны апарат архіўнага фонду «Мінская
рымска-каталіцкая кансісторыя»: гісторыя і сучасны стан 282

Т. В. Купревич
Повреждение архивных документов микроскопическими грибами . . . 288

VII. Постаці архівістаў
А. М. Латушкін
Архівісты Нясвіжскага архіва XVII – першай паловы XX ст. 302

VIII. Хроніка і бібліяграфія
Л. М. Лисова
2008 год — хроника юбилейных торжеств. 311
Рэцэнзіі:
Кривонос Ф., священник. У Бога мёртвых нет. Неизвестные страницы из истории Минской епархии (1917–1939 годы). Мн.: МФЦП, 2007. 240 с.: ил. 318
Феодор Кривонос *(священник).* Белорусская Православная Церковь в XX столетии: спецкурс лекций для Минской Духовной Семинарии. Мн.: ВРАТА, 2008. 255 с. 320
Гісторыя Магілёўскага дзяржаўнага універсітэта (1913–1940 гг.): дакументы і матэрыялы / Аўт.-склад.: А. Р. Агееў, К. М. Бандарэнка, В. П. Клімковіч; пад агульн. рэд. К. М. Бандарэнкі. Магілёў: МДУ імя А. А. Куляшова, 2008. 216 с.. 323
Лисенко С., Чернецький Є. Правобережна шляхта (кінець XVIII – першая половина XIX ст.). Список шляхти Волинської, Київської та Подільської губерній, дворянські права якої перевірила Центральна ревізійна комісія. Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2002 (1-е вид.); 2007 (2-е вид.). 325
Легітимована правобережна шляхта (кінець XVIII – середина XIX ст.) / Уклад.: С. Лисенко, Є. Чернецький. Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2006. Т. 2–5. 325
Правобережний гербівник / Уклав Є. Чернецький. Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2006. Т. 1; 2007. Т. 2; 2007. Т. 3. 328
Чернецький Є. Правобережна шляхта за російського панування (кінец XVIII – початок XX ст.). Джерела, структура стану, роди. Біла Церква: Від. О. Пшонківський, 2007. 176 с. 331

Рэзюмэ 333

A87 **Архіварыус:** зб. навук. паведамл. і арт. Вып. 7 / рэд..: Ю. М. Бохан [і інш.]. — Мн.: БелНДІДАС, 2009. — 344 с. — (Серыя «Гісторыя, архівазнаўства, крыніцазнаўства»).

Нацыянальным гістарычным архівам Беларусі падрыхтаваны сёмы выпуск штогодніка «Архіварыус», прысвечаны 100-годдзю з дня заснавання Віцебскай архіўнай камісіі. На яго старонках асвятляецца шырокае кола пытанняў айчыннай гісторыі, архівазнаўства, археаграфіі, крыніцазнаўства і іншых спецыяльных гістарычных дысцыплін. У навуковы ўжытак уводзіцца шэраг новых, раней невядомых дакументаў і фактаў.

Прызначаецца гісторыкам, архівістам, краязнаўцам і ўсім, хто цікавіцца старонкамі мінулага Беларусі.

УДК [930.22+94(476)«15/19»(082)]
ББК 79.3(Беи)+63.3(4Беи)41

Навуковае выданне

Серыя «Гісторыя, архівазнаўства, крыніцазнаўства»

Архіварыус

Зборнік навуковых паведамленняў і артыкулаў

Выпуск 7

Адказны за выпуск *З. Л. Яцкевіч*
Рэдактар *А. М. Гесь*
Макет, вокладка, камп'ютарная вёрстка *Я. А. Мальдзіса*
Малюнак эмблемы на вокладцы *А.М. Леўчыка*
Карэктары *В. Р. Лук'янава, В. В. Урублеўскі*

Зборнік падрыхтаваны да выдання аддзелам публікацыі дакументаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі

Падпісана да друку 5.05.2009. Фармат 60×84 1/16.
Гарнітура Times. Друк афсетны.
Ум. друк. арк. 20,07. Ул.-выд. арк. 20,56.
Тыраж 100 экз. Заказ 394.

Беларускі навукова-даследчы інстытут дакументазнаўства і архіўнай справы (БелНДІДАС).
Вул. Крапоткіна, 55, 220002, г. Мінск.
Ліцэнзія ЛИ № 02330/0133094 ад 30.04.2004 г.

Надрукавана з арыгінал-макета заказчыка ў друкарні ПУП «Ходр» ГА «БелТІЗ».
Вул. Вызвалення, 9, 220004, г. Мінск.
Ліцэнзія ЛП № 02330/0056661 ад 29.03.2004 г.